

K. S. Karol

Castros Kuba

Franska originalets titel: *Les guérilleros au pouvoir*

Översättning: Inger Johansson

K. S. Karol 1970

Castros Kuba ger en välskriven och initierad framställning av den kubanska revolutionen fram till början av 1970. Huvuddelen av boken behandlar utvecklingen efter revolutionens seger 1959), men det andra kapitlet, "Kommunisterna och revolutionen", ger en läsvärd historisk bakgrund till den kubanska revolutionen, bl a finns där en intressant genomgång av det kubanska kommunistpartiets inte särskilt upplyftande historia fram till castristernas seger.

K. S. Karol 1967

K. S. Karol (pseudonym för Karol Kewes, *1924 †2014) var en polsk-fransk vänsterorienterad journalist/författare som under långa perioder medverkade i de franska veckotidningarna *L'Express* och *Nouvel Observateur* och den italienska dagstidningen *El Manifesto*. Han besökte Kuba flera gånger under åren 1961-68 och samtalade då bl a med flera av revolutionens ledare, inklusive Fidel Castro och Che Guevara. Kuba-boken gavs ut på många språk (förutom svenska). Karol har även skrivit böcker om Kina och Polen.

Se [Sanningen är alltid revolutionär](#) (ur tidskriften *Kommentar*) för recension/referat av *Castros Kuba*.

Innehåll

Förord	1
1 Om Fidel är socialist är vi det också	3
Amerika vid tiden för Kuba.....	3
En oundviklig historia	7
Gerillaadministrationen och socialismen	13
Che och öststatsortodoxin	17
2 Kommunisterna och revolutionen	24
Social kris.....	24
En märklig bundsförvant för den antifascistiska fronten	36
Earl Browders förlovade land	43
Våldet och den konstitutionella rättsordningen.....	48
”Frontisterna” under revolutionens första skede	56
Den castristiska planen.....	71
3 Ryssarna anländer	83
Vältaliga data.....	83
En fabrik är som en kvinna.....	90
Mini-stalinismens följder	99
Oktoberkrisen	108
Med ryssarna, i brist på bättre	115
4 Kubanskt kätteri	124
”Det heroiska Vietnams år”.....	124
Arvet från Ernesto Che Guevara	131
En föreläsning i Sierra Cristal	144
Kommunismen på dagordningen	151
OLAS’ huvudlinje	156
Ches död. Polemiken intensifieras	167
5 Det finns problem och det finns motsättningar	175
Chrusjtjovmaskinen och den jättelika sockerskörden	175
Ett samvete eller två?	186
Fidel förklarar sin optimism	209
6 Tiden löper ut	215
Omsvängningen.....	215
En ny smekmånad	226
”Det enkla som är svårt att göra”	235
Kronologi	244

Förord

Den kubanska revolutionen har ändrat inriktning flera gånger under sin händelserika elvaåriga existens. För att veta det behöver man inte vara expert på latinamerikansk politik. Fidel Castros internationella perspektiv är inte detsamma när han anslutit sig till socialismen 1961 som efter segern 1959. Det har förändrats på nytt efter 1965, när Ernesto Che Guevara lämnat Kuba för att väcka den latinamerikanska gerillan till liv. Det förändras återigen efter Ches död 1967. Men förklaringen till dessa svängningar står inte att finna enbart i något slags överdriven pragmatism hos den kubanske ledaren och hans team, än mindre i deras (dock påtagliga) beroende av utrikeshandeln.

Kuba ligger strax invid portarna till Förenta staterna, 180 km från Floridas kust. Idag är ön förenad med det avlägsna Sovjet-blocket genom en ganska bräcklig navelsträng och genomgår en allvarlig inre kris. Historiskt och geografiskt utgör Kuba en del av Latinamerika och är liksom alla länder på denna kontinent märkt av flerhundraårig kolonial och neo-kolonial utsugning. Viljan att bryta med hela detta förgångna har inneburit stora faror men också gjort kubanerna till privilegierade åskådare till de kriser och motsättningar som skakar västvärlden, östblocket och tredje världen. Ön har förvandlats till ett slags resonanslåda som med största känslighet registrerar minsta skälkning, minsta drama i samtiden. Kuba tvingas vara medvetet om detta för att kunna staka ut sin väg och för varje ny etapp välja de lösningar som minst drar växlar på framtiden.

Att kalla denna uppgift svår vore en eufemism. Castristerna har förstått att gripa sig an den med inlevelse och stor originalitet. De har hjälpt oss andra att bättre förstå vår egen historia, våra aktuella problem och de som väntar oss i morgon. Det var castristernas öde att redan 1959 upplysa oss om det amerikanska imperiets verkliga tillstånd, ett tillstånd som dittills skickligt dolts bakom den traditionella liberala och "antikolonialistiska" retorikens slöjor. Efter detta avslöjade de situationen inom Sovjet-blocket. När ryssarna skyndade till Kubas hjälp var det inte för att de ville åt dess socker och dess tobak, utan för att de alltid utgivit sig för att vara socialister och anti-imperialister. Det är dock ingen slump att Sovjet inte kunnat förstå en ung revolution som den som ägde rum på Kuba, dess ursprung, dess behov, dess mekanism. Eftersom Sovjetunionen i realiteten blivit en konventionell stormakt har den inte kunnat behandla Kuba annat än som en bonde på det internationella schackbrädet. Mot den bakgrunden tvingar oss Kubas exempel att fundera över de underutvecklade ländernas framtid, dessa länder som inte längre vill leva som förut men ännu inte kan räkna på broderlig hjälp från några industristater, vilken officiell politisk färg de än må ha.

Syftet med denna bok är inte att inventera och teoretisera över alla dessa problem. Jag söker återge den kubanska revolutionens marschväg på grundval av direkta erfarenheter gjorda under fyra vistelser på Kuba: två under 1961, en 1967 och den sista 1968. Mina besök har sammanfallit med den kubanska revolutionens stora politiska vändpunkter. 1961 hade jag förmånen att närvara vid den socialistiska republikens födelse och några månader senare fick jag bevittna de första svårigheterna i samarbetet med de allierade i öst och med de inhemska partisanerna. 1967 var jag på Kuba när Fidel Castros kätterska försök att definiera "den kubanska vägen till socialismen och kommunismen" nådde sin höjdpunkt. 1968 slutligen, några månader efter Ernesto Che Guevaras död, bevittnade jag början av den utveckling som senare skulle leda castrismen tillbaka till den sovjetiska "socialismens" ideologi.

Denna boks uppbyggnad återspeglar min önskan att framför allt beskriva det politiska klimat och den allmänna situation jag kunnat iaktta under vart och ett av mina besök på ön. Jag har låtit kubanerna själva lägga fram sina problem och förhoppningar. Jag har satt in deras uttalanden i den situation som rådde just då och undvikit att i efterhand fälla omdömen om

dem. När jag t ex återger intervjun med Che Guevara från maj 1961 nöjer jag mig med att sammanfatta vad jag tänkte när jag lämnade industriministeriet och inte omdömen som tillkommit i ljuset av de tio följande årens händelser. Detta gäller också den serie långa samtal jag hade med Fidel Castro 1967, som behandlar hans syn på de sociala förändringarna och hans ekonomiska projekt för den närmaste framtiden. Dessa samtal förefaller mig vara inslag som bör presenteras i oredigerat skick utan bearbetning med hänsyn till de praktiska resultat som senare uppnåts.

Jag har alltså i största möjliga mån sökt undvika att gå händelserna i förväg. Detta för att ge läsaren möjlighet att bättre förstå den castristiska marschvägen med utgångspunkt från de fakta som bestämmer varje etapp. Emellertid har jag ansett det nödvändigt att göra en tämligen lång historisk tillbakablick för att kasta ljus över den kubanska revolutionens karaktär, dess idéer och huvudgestalter. Som vi vet är denna revolution den första socialistiska revolution som genomförts utan medverkan av ett kommunistparti. Den hade från början inte något som helst släktskap med den tredje Internationalen – inte ens ett kätterskt. Den litteratur man finner på Kuba har inte förefallit mig vare sig fullständig eller tillräckligt frigjord från den efterrevolutionära utvecklingen för att kunna beskriva castrismens uppkomst som ursprunglig revolutionär plan. Jag har därför på egen hand sammanställt kapitlet om den kubanska historien med utgångspunkt från dokument och vittnesmål som jag samlat under en omfattande undersökning i Havanna 1968.

Vare sig de rör det förflutna eller nuet är mina analyser gjorda i en anda av solidaritet med den kubanska revolutionen. De präglas av min djupa sympati för denna nation som tilldelats en betydande historisk roll. Men jag har aktat mig för att gå till verket med förutfattade meningar. Jag har sett det som en plikt att inte för läsaren – eller för mig själv – dölja någon aspekt på verkligheten. Som Gramsci säger: sanningen är alltid revolutionär.

Första delen

1 Om Fidel är socialist är vi det också

Amerika vid tiden för Kuba

Jag upptäckte inte Kuba förrän 1961, och då var det lustigt nog tack vare amerikanerna. I Europa hade vi bara hört svaga ekon från den dramatiska händelseutvecklingen på Kuba i och med general Batistas statskupp 1952 och kubanernas kamp mot hans diktatur. För oss var 1953 året då Stalin dog och inte det år då Fidel Castro anföll fästningen Moncada. När Fidel med sina åttiotvå kamrater landsteg från Granma för att sätta gerillan i rörelse i Sierra Maestra 1956, var vi främst intresserade av oktoberhändelserna i Polen, Algerietkriget, Ungerntragedin och Suezkrisen. T o m efter Batistas fall i januari 1959, när pressen beskrev "los barbudos" (de skäggiga) segerrika intåg i Havanna, hade vi svårt att bilda oss någon klar uppfattning om vad den kubanska revolutionen gick ut på. För oss har ju ordet revolution varit intimt förknippat med ordet socialism i mer än ett sekel. Men hur glädjande det än var att Batista störtats, föreföll det ändå inte vara mer än ett led i en långsam latinamerikansk demokratiseringsprocess. Militärtyrannernas regimer tycktes vackla lite varstans vid den här tiden. Ingenting av det som rapporterades från Havanna gav oss heller anledning tro att den nya kubanska republiken skulle komma att skilja sig nämnvärt från exempelvis den i Venezuela. Där hade ju demokrater av alla schatteringar ett år tidigare tagit vid efter den avskydde general Pérez Jiménez.

I september 1959 for jag till USA för att bevittna det omtalade försöket till avspänning mellan Sovjetunionen och USA. Den sovjetiske premiärministern Nikita Chrusjtjov reste ut på en två veckor lång turnéöver den amerikanska kontinenten och höll tal för pampar och affärsmän. Han deklarerade att de två kärnvapenstormakterna inte bara var dömda till samexistens utan dessutom hade allt intresse av att samarbeta. "En dag kommer våra barnbarn att kunna välja mellan det kapitalistiska och det kommunistiska systemet. Och eftersom det senare är det mest effektiva, är jag övertygad om, att det är detta de kommer att välja", upprepade han vart han kom. Det kalla kriget hade då varat så många år, att amerikanerna blev förbryllade över Chrusjtjovs erbjudande om vapenvila. Den amerikanska allmänheten var alltför märkt av mccarthyismen, alltför djupt antikommunistisk för att tro på några löften från Sovjetunionens premiärminister. Men de mest klarsynta bland amerikanerna förstod redan, att en avspänning kunde bli mycket fördelaktig för Förenta staterna. Alltså lyssnade man på Chrusjtjov med växande intresse, och i slutet på hans rundresa tycktes isen vara bruten. Vid det laget kunde man, utan att chockera någon, tycka att Chrusjtjov, hans hustru och hans sällskap var högst charmfulla personer.

Mitt i detta halvt euforiska rus fick man dock akta sig för att nämna Fidel Castros namn. Då väcktes ögonblickligen amerikanernas antikommunism till liv. Inget tillmäle tycktes dem för starkt att beskriva "det där bandet unga ligister", som hade lyckats ta makten på Kuba och nu ville förvandla denna magnifika ö – som ju redan Christoffer Columbus kallade den vackraste i världen – till en bas för kommunistisk omstörtande verksamhet på västra halvklotet. Vid den här tiden fanns en veritabel mur av misstro mellan europeiska vänstersympatisörer och det amerikanska Establishment. Flertalet av dem jag talade med i Washington resonerade utslutande i begreppen "ont" och "gott". För dem bestod mänskligheten av "onda" och "goda". Alla som förespråkade förändringar var kommunismens medbrottslingar, antingen medvetet eller av oförstånd, och tillhörde alltså det "onda läget". "De goda" å andra sidan slöt upp bakom stjärnbaneret för att under Förenta staternas beskydd försvara de demokratiska värdena – och uppenbarligen också den allrasomheligaste fria företagsamheten. De ansåg dessutom att

det räckte med att Castro var "kind of a communist", något slags kommunist, som argument för att han måste störtas.

Vad hade han då gjort för att räknas bland de ökända kommunisterna? Jo, han hade påbörjat en genomgripande jordreform som innebar, att en stor del av öns utländska egendomar och investeringar löpte risk att konfiskeras. Vidare hade han utvisat den nordamerikanska militärbeskickningen i Havanna och startat en hatkampanj mot Förenta staterna. Nu hade han för avsikt att gå ännu längre i sina övergrepp på demokratin och det privata ägandet. Enligt obestridliga uppgifter från kubanska flyktingar myllrade det av "kryptokommunist" och t o m "uttalade" kommunist i Castros omgivning, och det sade ju allt om hans verkliga intentioner. "Men Kuba ligger 90 miles från Florida", fortsatte mina amerikanska sagesmän, "och vi känner djup känslomässig samhörighet med denna ö, som vi befriade från spanjorerna och som vi betraktade halvt om halvt som en stat i Unionen." De begärde alltså att omvärlden skulle förstå hur allvarligt det kubanska problemet var för dem.

Och ändå skickade "kryptokommunisten" i Havanna fortfarande ut förhandlingstrevare till amerikanerna dessa septemberdagar 1959. Han var t o m beredd att förhandla om skadestånd till de amerikanska bolag som berörts av jordreformen. Dessutom betygade han, att han ville utvidga handelsutbytet med USA och lovade runt att leverera upp till åtta miljoner ton socker till dem 1961 på bästa möjliga villkor. I Washington lyssnade ingen på dessa erbjudanden. Den amerikanska politiken gick ut på att inte köpslå med Castro utan i stället störta honom så snabbt som möjligt och med vilka medel som helst. Man var övertygad om att ekonomiska sanktioner skulle räcka som påtryckningsmedel mot kubanerna. De skulle få känna på vad de gick miste om ifall de accepterade "den där pratsjuke psykopatens" regim och på det sättet uppmuntras att göra sig kvitt honom.

Det är inte svårt att föreställa sig vilken höjdpunkt den antikubanska hysterin nådde, när det blev klart att dessa "fredliga" åtgärder inte bara slagit slint utan dessutom fått till följd att all amerikansk egendom på Kuba höll på att nationaliseras och att landet var på väg att närma sig Sovjetunionen. Exakt ett år efter min förra resa återvände jag till USA, även denna gång i hälarna på den outröttlige Chrusjtjov som beslutat närvara vid FN:s generalförsamlings femtonde session. Åtskilliga av kommunistländernas och tredje världens ledare hade följt hans exempel och så blev glaspalatset på Manhattan tillfällig mötesplats för världspolitikens toppmän. Fidel Castro hade också kommit till mötet i spetsen för en betydande kubansk delegation. Han anlände den 18 september och lyckades från första stund förarga den amerikanska opinionen. Direktionen för det fashionabla hotell, där kubanska diplomater brukade bo under sina besök i New York, hade denna gång bett om betalning i förskott. Då packade Fidel Castro och hans kamrater ihop vapen och bagage, lämnade hotellet och begav sig till Harlem, alltmedan de häftigt fördömde rasdiskrimineringen i USA. Så kom det sig, att jag till sist fick tillfälle att träffa livslevande kubaner på det gamla schabbiga hotell Theresa på 125:e gatan. Jag fick höra dessa män själva berätta vilka de var och vad de ville.

Egentligen rörde det sig om en gruppsammankomst, som hölls kvällen före Fidels tal inför FN, och som anordnats av Fair play committee for Cuba. Denna kommitté bestod av intellektuella från "det andra Amerika" samt deras europeiska vänner, bl a J. P. Sartre och Kenneth Tynan. Den kvällen har etsat sig fast i mitt minne, inte minst för att det rådde en kamratlig och spontan atmosfär, som bjärt kontrasterade mot den stämning man mötte på diplomatmottagningarna på Manhattan. Hotellets proletära inramning, gerillasoldaternas olivgröna uniformer – allt bidrog till glädjen och till att ge mötet en om inte "revolutionär" så åtminstone utmanande prägel. Fidel Castro anlände ganska sent. Han omringades genast av några svarta, lika imponerande välväxta som han själv. De kastade sig i hans armar och omfamnade honom länge. Alla andra ville följa deras exempel, och det uppstod förvirring för att inte säga tumult. Mitt i uppståndelsen överräckte så en representant för kommittén en statyett av

Abraham Lincoln till Fidel. Detta föranledde långa applåder, som dränkte kubaledarens röst. Han tackade, men fullkomligt ohörbart, eftersom det inte fanns någon mikrofon. Till slut sade man, att vi skulle sätta oss vid småborden i borte ändan av rummet, så att Fidel kunde komma och hälsa på oss inbjudna i tur och ordning.

Mitt bord var fransk-amerikanskt: där satt Claude Bourdet och Henri Cartier-Bresson bredvid den alltid lika spirituelle I F Stone och vidare Maria Winn, filmskaparen Ricky Leacocks unga assistent. Vi satt snällt och väntade och emellanåt ropade vi till oss någon av männen i olivgrönt, som vi varken visste namn eller rang på. Vi trodde väl inte på allvar, att Fidel skulle komma och prata med oss, men han kom i alla fall. Hans ansikte var allvarligt när han berättade att han hade en svår uppgift framför sig i FN dagen därpå. ”Kubas fall är nästan identiskt med Kongos och Algeriets. Vi vill vara oberoende, men nordamerikanerna svarar med krig, ett förrädiskt krig. De försöker suga ut vårt land ytterligare, fastän de redan gjort det i över femtio år. ”Han talade lågt och med stark övertygelse i rösten. ”Men detta kan inte vara för evigt. Förr eller senare upptäcker amerikanerna vilken orätt de gör Kuba”, sade han till avsked, kanske mest till Izzy Stone, medan två av hans kamrater drog iväg honom till nästa bord.

Vi fortsatte att prata en bra stund med de andra kubanerna. Det frapperade mig mycket, att tonen i deras yttranden skilde sig så diametralt från den som användes i den amerikanska pressens utfall mot Castro. Jag menar inte, att kubanerna var måttfulla, men de var lugna och klartänkta. De anslöt sig helt till tredje världens neutralistiska ståndpunkt och ansåg helt enkelt, att Sovjetunionen och dess allierade hade större förståelse för denna inställning än västmakterna. Men de sade detta med ett beklagande och tillade, att t o m USA förr eller senare skulle tvingas revidera sin politik härvidlag. Varken deras ordval eller deras resonemang hade några kommunistiska inslag. Om man insisterade på, att de skulle definiera sin politiska uppfattning mera exakt, citerade de något motvilligt ett uttalande av Ernesto Che Guevara, som redan då framstod som deras främste teoretiker: ”Grovt schematiskt sett skulle man kunna säga, att vår regim är ‘vänsternationalistisk’.”

Efter FN:s generalförsamling stannade jag kvar i USA över presidentvalet. Jag fick bevittna ett helt otroligt skådespel. Så snart det kubanska problemet kom på tal, gav sig de båda presidentkandidaterna Kennedy och Nixon in på en veritabel tävling i misstro och krigshets. Fyra gånger möttes de i TV-dueller, och ingen av gångerna försummade de att diskutera bästa sättet att göra slut på Castro och revolutionen. J. F. Kennedy, den mest upplyste av de två, var t o m värre än sin motståndare. Han förespråkade öppet, att man skulle landsätta trupper på Kuba. Dessa trupper skulle rekryteras bland de ”demokratiska flyktingarna” från ön, och de skulle göra slut på ”den kommunistiska enklaven” med en militär aktion. Allt skulle naturligtvis ske med Förenta staternas hjälp och goda minne. Nixon å sin sida hade redan 1959 föreslagit denna lösning och visste att den var under förberedande. Han fann för gott att visa sig mera återhållsam och påtalade dessutom att ett sådant företag skulle medföra internationella risker. Men den vanlige TV-tittaren ville till varje pris se Castros huvud på ett fat. ”Hyggligt folk”, fridsamma människor, t o m akademiker från de större universiteten, alla hörde jag diskutera om man skulle raka av honom skägget innan han hängdes, eller om han kunde avrättas som han var.

På våren 1961 var allt klart för den avgörande attacken mot Castro. Jag befann mig då återigen i Washington för att skriva en artikel om J. F. Kennedys nya demokratiska administration. Aldrig har jag blivit så väl mottagen där som den gången. I Vita Huset var det inte bara den politiska personalen som hade bytts ut. Kennedystabens internationella utblick föreföll också vara helt ny. Den nye presidenten omgav sig med en lysande skara ”eggheads”, som handplockats bland de främsta akademikerna i hans hemstat Massachusetts. Deras kunskaper och intellektuella utrustning imponerade långt mer än den gamla administrationen kunnat

göra. Den primitiva och slöa uppfattningen att människor och företeelser endast kunde vara antingen onda eller goda var nu inte längre opportun. Europeiska vänstersympatisörer betraktades av dessa kennedyprofessorer ingalunda som ”pinkos” (skära) eller som kommunistdjävulens medbrottslingar. I stället såg man dem som förhandlingspartners, potentiella bundsförvanter i kampen för en stor omorganisering av världen. Min londontidning *New Statesman* lästes vid den här tiden flitigare i Vita Huset och State Department än i Whitehall. Alla dörrar stod således öppna för mig.

Mina värdar fällde hårda omdömen om sina föregångare. Deras dumhet var orsaken till att Amerika kommit att ta på sig uppgiften att slå vakt om ekonomiskt och socialt status quo i världen. USA hade ju i själva verket allt intresse av att göra tvärtom och driva fram förändringarna, menade demokraterna. Den gamla klyftan mellan kommunism och liberalism var nu till stora delar överbryggad. Ryssar och amerikaner hade likartade problem att brottas med i sina industrialiserade länder, när det gällde att säkerställa den ekonomiska tillväxten. I stället för att uppträda som konkurrenter i tredje världen var det av vitalt intresse att de såg till, att denna så snabbt som möjligt fick sin ekonomi på fötter. Ty för stormakterna var goda handelspartners just länder med utvecklad ekonomi, sådana som alltså kunde säkerställa deras egen välfärd.

Man försäkrade mig att JFK:s regering var beredd att göra vad som på den ankom för att ett närmande till ryssarna skulle komma till stånd. Ryssarna själva var ju också angelägna att undanröja spåren efter det kalla kriget och få ett slut på den fruktlösa ideologiska striden. USA skulle dessutom göra allt för att befria världen från alla stagnerande, konservativa och diktatoriska regimer som nu höll tillbaka all utveckling i tredje världen. Från och med nu skulle Förenta staterna ge ekonomiskt bistånd enbart till regeringar som kunde använda deras dollar till att medvetet söka förändra sina länder. ”Vänsterregimerna är vi inte rädda för – de kan till och med bli våra bästa bundsförvanter.”

Allt detta var nog så intressant, men hur kom det sig att detta kloka handlingsprogram hölls hemligt? Presidenten hade ju givit uttryck för helt andra åsikter, särskilt under valkampanjen. Vid denna invändning log Kennedys professorer och hänvisade mig till historieböckerna: ”Tror ni att Lincoln skulle ha vunnit några val om han förespråkade upphävande av slaveriet? Eller Roosevelt om han gått till val på the New Deal? Hos oss måste man först rycka åt sig makten och sedan forma den allmänna opinionen med administrationens maktmedel”. Kennedys ställning var fortfarande ganska svag. Han hade vunnit valet med mycket liten marginal och kunde inte bortse från att en amerikan av två hade röstat på hans konservativa motståndare. Men man kunde lita på Kennedy. Så snart han vunnit sina landsmäns förtroende, skulle han koncentrera sig på att förändra deras tänkande.

På detta stadium av diskussionen kunde jag antingen hålla god min i elakt spel eller också ställa den försåtliga frågan: ”Vad säger ni om Kuba då?” Jag valde det senare. De insiktsfulla demokraterna visade sig då genast lika omedgörliga som de inskränkta republikanerna. Deras argumentation var förstås skickligare. De tog inte till den privata egendomens okränkbarhet och använde inte heller argumentet, att amerikanska investeringar i utlandet ovillkorligen måste skyddas. I stället betygade de, att de var positivt inställda till de sociala förändringar som ägt rum på Kuba. Därför var det inte tal om att ifrågasätta jordreformen eller ännu mindre om att återinsätta den gamla regimen. Men Castro kunde de inte acceptera eftersom inte kubanerna gjorde det. Han hade förrätt sin egen revolution genom att liera sig med kommunisterna och göra Kuba till en sovjettrysk bas. Kubanerna ville inte längre veta av vare sig honom själv eller hans vansinniga politik.

Den 3 april 1961 publicerade State Department en vitbok om nödvändigheten av en ”castrism utan Castro”, en revolution utan kommunism. Detta dokument var hållet i en för sådana

skrifter ovanlig intellektuell ton och skrivet med akademisk högstämndhet. I brist på lämpliga citat av Marx hade man använt några lösryckta meningar av I F Stone för att visa, att det var fråga om kritik från vänster. Författare till vitboken var professor Arthur Schlesinger Jr, och han kan knappast ha haft några svårigheter att ikläda sig den kritikerrollen. Han var det etablerade samhällets notoriske ”vänsterman”. Han var f d ordförande för ADA¹ och hade skrivit en biografi om Roosevelt, som fått Pulitzerpriset. Presidenten hade tagit honom från professorsgårningen vid Harvard och satt honom i Vita Huset. Och i hans ämbetsrum i detta berömda hus fick jag ett långt samtal med honom en eftermiddag i början av april. Tyvärr blev det en dialog mellan döva. Han tyckte, att jag var ”doktrinär”. Jag å min sida hade intrycket, att han drev med mig när han påstod, att 90 % av det kubanska folket var mot Castro, och att USA ”inte längre kunde försvara hans regim mot hans eget folk”. I själva verket trodde dock Arthur Schlesinger inte ett ord av vad han själv sade. Jag märkte det då, och senare har han själv avslöjat det i sin bok *De tusen dagarna*. Men inte desto mindre gjorde han mig en stor tjänst på det yrkesmässiga planet, ty medan jag lyssnade på honom, begrep jag att en invasion på Kuba var nära förestående. Även om inte Schlesinger sagt det direkt, så visste jag ändå, när jag lämnade hans ämbetsrum, att tärningen var kastad. Samma kväll skickade jag en artikel om detta till *L'Express* i Paris. Den utkom den 14 april. Tjugofyra timmar senare hade flygplatser bombats på Kuba. Det hade gjorts av piloter, som påstods ha ”deserterat från det kubanska flygvapnet”. Naturligtvis förevisades aldrig dessa piloter för pressen. I gryningen två dagar senare landsteg 1 500 frivilliga castromotståndare vid Playa Girón (Grisbukten) på södra Kuba. Jag var i New York när nyheten kom men begav mig omedelbart till Miami, där jag hoppades kunna ta något av de sista planen till Havanna. Men förgäves. Flygförbindelserna hade redan brutits. Miami var fullt av upphetsade castromotståndare och amerikanska journalister från landets alla hörn. Man föreslog, att jag skulle ”låta ackreditera mig hos den demokratiska regeringen”, som om en eller annan timme skulle landstiga på sitt befriade territorium. Läste man lokaltidningarna fick man tveklöst intrycket, att angriparna firade triumfer. Man skrev t o m att Castro flytt, att hans bror Raúl blivit mördad, att folket på Isla de Pinos gjort uppror o s v. Men det luktade för mycket propaganda om dessa uppgifter. Och ändå befarade även de mest skeptiska bland oss journalister, att inbördeskriget på Kuba skulle bli en amerikansk version av det spanska inbördeskriget 1936.

En oundviklig historia

Det amerikanska berget födde en rätta vid Playa Girón. Sjuttiofem timmar efter landstigningen var soldaterna ur invasionsstyrkan mycket riktigt på väg mot Havanna – men som fångar bakom lås och bom. Det amerikanska försöket att stöta Fidel hade slutat i ett perfekt misslyckande för att tala med T. Draper², en av castrismens främsta belackare. Världen häpnade. Regeringen i Washington protesterade indignerat och avsvor sig alla beskyllningar om inblandning. Trots detta visste alla att den famösa amerikanska underrättelsetjänsten CIA var direkt engagerad i aktionen. CIA var känt för sin effektivitet, sin djärvhet och sin förstklassiga utrustning och inte för inte kallades det av många ”Förenata staternas osynliga regering”.

Men hur kunde det då komma sig att en så mäktig och skrupelfri organisation kunde handla så blint och osmidigt som i det här fallet? Man hade faktiskt låtit tusentals ”frivilliga” soldater hamna mellan Castros lejonkäftar och inget under i världen kunde rädda dem undan ett förödmjukande nederlag. Det var helt klart att amerikanerna förletts av sin egen propaganda och grovt underskattat sina motståndare. Detta misstag skulle komma att stå dem dyrt. Den som segrar kan alltid skriva om historien till sin fördel men för den besegrade gives ingen pardon. Om han har använt tvivelaktiga vapen i striden slår de tillbaka som bumeranger mot

¹ *Americans for Democratic Action*, liberal grupp inom demokratiska partiet.

² Se Theodore Draper, *Castroism, theory and practice*, Praeger N Y, 1966.

honom själv. Amerikanerna hade inte varit särskilt förutseende i sitt val av taktik. I den psykologiska krigföringen verkade allt klaffa. Den amerikanske FN-delegaten Adlai Stevenson hade inte dragit sig för att visa upp falska fotografier inför säkerhetsrådet. Bilderna föreställde kubanska flygplan som sades ha bombat sina egna flyghamnar och sedan styrt mot USA. Vad den amerikanska pressen beträffar så överträffade den sig själv den här gången. Så snart invasionen inletts släppte den lös en störtflod av falska nyheter över världen. De stora nyhetsbyråerna som annars gärna berömmar sig av sin objektivitet förmedlade nu de mest fantastiska telegram om den kubanska regimens sönderfall. När operationen väl hade misslyckats och sanningen kom i dagen tvingades man i hela världen ifrågasätta den amerikanska politiken som så oförblommerat tog sin tillflykt till lögn och hyckleri.

Nyheten om Castros impopularitet föll ihop som ett korthus liksom alla de andra teserna i utrikesdepartementets vitbok. Amerikanernas påstådda vilja att bevara de sociala landvinningarna kom i tvivelaktig dager när listan över de tillfångatagna exilkubanerna blev känd. Det visade sig att invasionsstyrkan omfattade inte mindre än 194 f.d. Batista-poliser, bland dem Calvino, en ökad tortyrledare. Huvuddelen av kontingenten bestod av förutvarande storgodsägare eller barn till sådana – ”niños bien”, som de förut kallades i Havanna. Det enda som tydde på något slags socialt patos hos dessa skulle väl vara att de i sina led upptagit 112 sutenörer och återfallsförbrytare. Claude Julien som följt den kubanska utvecklingen sedan tiden före revolutionen påpekar att ”inkräktarna hade för avsikt att återta 371 930 ha jord, 9 666 fastigheter, 710 fabriker, 3 banker, 5 gruvor och 12 kabaré teatrar”.³

Castros anhängare jublade. De fick dagligen nytt vatten på sin kvarn allteftersom CIA:s misstag avslöjades. Det visade sig att exilkubanernas politiska organisationer, som den 22 mars bildade en skuggregering med Miro Cardona i spetsen, inte hade någon kontroll över de militära styrkorna. Den amerikanska underrättelsetjänsten hade ensam rekryterat, drillat, styrt och utrustat invasionsbrigaden. Den hade blivit ett CIA:s eget instrument som det svartsjukt bevakade.

För att kunna förklara att landstigningen misslyckats tvingades även den amerikanska pressen nämna bondemilisans hjältemodiga kamp. De beväpnade bönderna hade larmat Castroarmén och energiskt hållit stånd mot inkräktarna ända tills trupper nådde fram. Böndernas insats hade omintetgjort angreppets överraskningseffekt och hindrat angriparna att upprätta ett brohuvud i det sankta och glest befolkade området. Dessa talande fakta borde ha stämt amerikanerna till eftertanke. Men ett nederlag som upplevs som en nationell förödmjukelse driver sällan en stormakt att ompröva sin politik. Förenta staterna utgjorde inget undantag från den regeln. Nästan alla ledande personligheter steg fram och manade till återhållsamhet med kritiken i den nationella enhetens namn. Den officiella politiken fick inte ifrågasättas fastän de styrande helt olagligt hade blandat sig i Kubas inre angelägenheter. T o m högerextremisterna gick med på att spara sin kritik till ett senare tillfälle. De förebrådde Kennedy främst att han inte satt in amerikanska luftstyrkor ”för att understödja anfallsstyrkorna”. Vad presidenten själv beträffar så tog han helt ädelt hela ansvaret för misslyckandet på sig. För att stärka moralen hos folket lovade han att förr eller senare ta revansch på Castro. Han skulle försöka mobilisera alla stater på västra halvklotet till gemensam kamp mot den kommunistiska offensiven. Angående riskerna för att dessa länder inte skulle klara av uppgiften yttrade han: ”Min regering kommer inte att tveka att vidta nödvändiga åtgärder för vårt lands säkerhet.

³ *Empire américain*, av Claude Julien (sid 364), (Svensk översättning, *Det amerikanska imperiet*, Bonniers 1969). Se även Claude Julien, *La Revolution cubaine*, Julliard, Paris 1961. Också amerikanska författare som inte kan misstänkas vara Castro-vänner, såsom Tad Szulc och Karl E Meyer har i sin bok *The Cuban Invasion* (Ballantine, New York, 1962) beklagat Batista-anhängarnas dominans inom landstigningsstyrkan. Ett enda förbehållslöst försvarstal till förmån för brigaden har utkommit författat av Haynes Johnson (*La baie des Cochons*, Laffont, Paris, 1965).

Och när stunden är inne att handla kommer vi inte att tillåta dem som sudlat sina händer med blod från Budapests gator att undervisa oss om icke-inblandning i andras affärer. Kommunismen på västra halvklotet kan inte bli föremål för förhandlingar”.⁴

I väntan på den rätta stunden för ett korståg på den amerikanska kontinenten beslöt Kennedy att agera mera hårdhänt mot kommunisterna i andra delar av världen så att ingen skulle kunna beskylla honom för undfallenhet. Detta gällde t ex Asien. Omedelbart efter de snöpliga händelserna på Playa Girón skärpte han tonen mot den kommunistiska infiltrationen i Laos och i Sydvietnam. I slutet av den minnesvärda månaden april 1961 avreste de första amerikanska kontingenterna till Saigon. De utgjordes av experter på gerillabekämpning samt av lärare och rådgivare i pacificeringsteknik.

Åtskilliga av Kennedys f d medarbetare med Arthur Schlesinger i spetsen angriper i dag det meningslösa barbari som den amerikanska aggressionen i Sydostasien utgör. De talar om ”den fatala händelseutvecklingen” som har dragit in deras land i detta äventyr. Men de tycks alltför snabbt ha glömt att deras egen regering i högsta grad bidrog till denna händelseutveckling.

Den historiska aprilveckan fick jag inte uppleva vare sig på den kubanska eller den amerikanska sidan, eftersom jag idiotiskt nog satt fast på Jamaica. Efter att ha återvänt till Miami kunde vi den 27 april lyfta med ett plan fullt av kubaner som återvände hem. När flygvärdinnan annonserade landningen på flygplatsen Rancho Boyeros utbröt vilda applåder. På plattan föll återförenade familjemedlemmar i varandras armar, utklädda gitarrister sjöng afro-kubanska sånger, fotografer knäppte minneskort. Och allt detta under välvillig uppsikt av milismän i blåa skjortor och soldater i olivgrönt, samtliga beväpnade till tänderna. Över huvudingången hängde väldiga skyltar omgärdade av kubanska flaggor. Där stod:

LEVE KUBA – AMERIKAS FÖRSTA FRIA TERRITORIUM OCH LEVE VÅR SOCIALISTISKA REVOLUTION. Socialistiska? Sedan när då? ...

Någon förklaring till detta fick jag inte förrän jag kommit till Havanna och tagit in på hotell Habana Riviera. Där fick jag efterlängttade upplysningar av min kollega Juan Arcocha, redaktör på tidningen *Revolución*, som skulle vara min guide under detta mitt första Kuba-besök. Jag fick veta att Fidel hållit tal när man den 16 april begravde offren för det bombangrepp mot Havannas flyghamn som föregått själva invasionen. Han hade då ordagrant sagt: ”Amerikanerna börjar krig mot oss därför att de inte vill acceptera vår socialistiska revolution”. Man väntade nu att han skulle utveckla detta tema i sitt tal den första maj.

Hur som helst hindrade i alla fall inte socialismen hotellets casino att fungera som vanligt. Man kunde t o m vinna amerikanska dollars om man satsade hårdvaluta. Havannas beryktade glädjekvarter var livligare än någonsin. Sloppy Joe, kändisarnas berömda tillhåll, var fullsatt varje kväll och på Hemingways favoritställe Floridita serverades alltjämt världens bästa daiquiris. Gästerna var däremot inte de gamla vanliga. Dessa platser som tidigare varit reserverade för ett fåtal hade revolutionen gjort tillgängliga för den breda massan. Överallt hade priserna sjunkit eftersom den nya socialpolitiken stimulerade konsumtionen så att allt fler människor fick råd till nöjen. Mitt rum på Habana Riviera som tidigare betingat det facila priset av 40 dollars dygnet fick jag nu hyra för endast 12 pesos⁵. Flera av hotellets våningar stod kostnadsfritt till förfogande för revolutionärer från landsbygden. De hade med sig en stor skara barn som glatt åkte upp och ned med hotellhissarna och ropade ”Yankee, No” till oss varje gång vi försökte stoppa dem på vägen.

⁴ *New York Times*. 20 april 1961.

⁵ Den kubanska peson var – och är fortfarande – i paritet med dollarn.

Mina brittiska kamrater som knappast skulle ha funnit sig i en sådan behandling någon annanstans visade sig fulla av överseende. De noterade uppmärksamt alla tecken på social frigörelse och likaså den glädje som de upptäckte överallt i huvudstaden.

Efter att ha gjort ingående intervjuer under några dagars tid kom de till slutsatsen: "Är detta socialism så är vi för den!"

Kubanerna genomförde sin revolution med sång. Oss föreföll de verkligen lyckliga och fyllda av optimism. Förutom att de var stolta över segern vid Playa Girón bars de också av känslan att vara såväl upphovsmän som vittnen till en fantastisk samhällsutveckling. Frukterna av denna omvälvning kunde njutas av alla som inte varit exploatörer eller var så dumma att de klamrade sig fast vid den falska drömmen om the american way of life.

Kubanerna talade varmt om sin jordreform⁶. Den gav jorden till den som brukade den och gottgjorde på det sättet en månghundraårig orättvisa mot de fattiga lantarbetarna. "Tack vare reformen har jordbruksproduktionen redan fördubblats och det är bara början. Ingen revolution har någonstans uppnått jämförbara resultat på det här området", sade de. Man genomförde också en "stadsreform"⁷ som fått till omedelbart resultat att hyrorna sänkts med nästan hälften. Man byggde en ny stor stadsdel öster om Havanna där de flesta industrierna låg. Förr byggdes det mest i de rikas bostadskvarter i de östra stadsdelarna. Avgifterna för elektricitet och telefon hade sänkts med en tredjedel sedan man nationaliserat bolagen och deras gamla amerikanska ägare lämnat landet. Listan över projekt på landsbygden var lång. Omkring hundra miljoner dollars hade beviljats för byggandet av bostäder, skolor, sjukhus

---

⁶ Jordreformen av den 17 maj 1959 gynnade främst de småbrukare som inte själva ägde sin jord. Det gamla Kuba var i högsta grad ett de stora jordägarnas land: mindre än 3000 ägare hade kontroll över mer än 70 % av jorden. "En så hög koncentrationsgrad är sällsynt tom i Latinamerika", konstaterar Michel Gutelman i sin *Agriculture socialisée à Cuba* (Maspéro, Paris, 1967). Vidare brukades endast 40 643 av de 125 619 egendomarna om mindre än 27 ha av dem som ägde dem. Övriga sköttes av under- och delarrendatorer och egendomslösa lantarbetare. Denna kategori bönder gynnades framför allt av reformen som förutom äganderätt till jorden gav dem ytterligare jord (upp till en areal av 70 ha) samt hjälp att effektivt bruka den. Å andra sidan vägrade castristerna att stycka upp de stora jordegendomarna och skapade inga nya minifundier (d v s egendomar under 50 ha) något som skulle ha betytt ett steg tillbaka vad produktiviteten beträffar. Man föredrog att överlåta administrationen av dessa stora egendomar, eller latifundier, till INRA (Jordreforminstitutet) och kooperativerna. 1961 uppgick den av staten i en eller annan form administrerade jorden till 44 % av den uppodlade arealen på Kuba.

Europeiska jordbruksexperter som Michel Gutelman (som tidigare citerats) och Rene Dumont (se *Cuba, socialisme et développement*, Seuil, Paris, 1964) menade att denna första kubanska jordreform snarast var en försiktig sådan. Castristernas djärvhet visade sig främst i deras beslutsamhet att göra slut på den amerikanska dominansen inom sockerproduktionen. Samtidigt var emellertid det kubanska måttet på en "medelstor egendom" närmast rundhänt. De gamla storgodsägarna fick behålla upp till 30 caballerias, dvs över 400 ha jord. I vissa fall när det rörde sig om jordbruk med en produktivitet på 50 % över det nationella genomsnittet kunde ägarna få behålla upp till 1 342 ha. Man måste tillstå att egendomar av den storleken i Europa är att betrakta som latifundier.

Faktum är att de politiska omständigheter som rådde då jordreformen genomfördes snabbt gjorde dess relativt liberala karaktär inaktuell, främst då till följd av det amerikanska motståndet. Som exempel kan nämnas boskapsuppfödarnas systematiska opposition. De hade i princip rätt att behålla sina egendomar i de centrala och östliga delarna av ön men fann sig inte till rätta under den nya regimen utan hotade att bojkotta dess socialpolitik. Deras motstånd ledde till konfiskering av omkring 600 000 ha av deras jord i början av 1960. Sockerodlarna visade sig inte mindre motsträviga vilket föranledde INRA att också lägga beslag på deras medelstora egendomar. Däremot är det riktigt att nästan hela den småbrukarsektor som idag finns på Kuba skapades genom jordreformen 1959.

⁷ Stadsreformen gick i stort sett ut på att alla bostäder överfördes i kommunernas ägo och därefter såldes tillbaka till dem som bebodde dem. På det sättet kompengades de gamla bostadsägarna genom månatliga utbetalningar på upp till 600 pesos medan hyresgästerna inte betalade hyra utan ett slags amortering till staten som skulle ge dem en bostad inom ett visst antal år. Redan från början var dessa amorteringar avsevärt lägre än de förutvarande hyrorna.

och vägar. Den här gången fick bönderna riktigt moderna hus och inga hastigt uppslagna baracker. Under det nationella institutets för turistindustrin, INIT:s, ledning hade stora ansträngningar gjorts för att iordningställa badstränder och nya rekreationsområden.

Inför allt detta måste man som utomstående fråga sig hur det var möjligt att alla dessa uppenbarligen kostsamma projekt kunnat realiseras på så kort tid. Mina sagesmän som var unga intellektuella, tillgivna Fidel med kropp och själ, såg inget mysterium i detta:

Så snart vi avskaffade de skandalösa privilegierna och gjorde slut på den utländska utsugningen av ön blev genast hela samhällets tillstånd bättre. Revolutionen gjorde att man halvt om halvt spontant började dela ut rikedomarna till de fattiga. De kom på ett rättvist sätt folkets stora massa till del. Så snart det imperialistiska rofferiet var stoppat blev allting möjligt. Det är en lärdom som inte kommer att nonchaleras av de latinamerikaner som fortfarande lider under det ok som de inhemska oligarkierna och de amerikanska bolagen lagt på dem. Däri ligger den verkliga orsaken till amerikanernas våldsamma fiendtlighet mot den kubanska revolutionen. Förutom att den betyder en förlust för dem på mellan 800 miljoner och en miljard i konfiskerade tillgångar – en förlust som de är tillräckligt rika för att överleva – så utgör den också en fara för alla deras investeringar på den sydamerikanska kontinenten.

Så sade alltså kubanerna.

Medan vi besåg huvudstaden kom vi att åka förbi Coca-Cola-fabriken. Mina vägvisare ropade: ”Titta noga på den där. Det var en av de amerikanska ambassaderna i vårt land”. Allt detta hörde det förflutna till och därför var de lätt roade när de beskrev den maktstruktur som Kuba haft före revolutionen. Förenta staternas ambassadör var enligt egen utsago en lika betydelsefull person som republikens president – om inte mer.

”Detta påstod han faktiskt en gång⁸ inför ett amerikanskt senatsutskott. Men själv var han beroende av såväl kapitalägarna som sina överordnade i utrikesdepartementet. Representerarna för Standard Oil och Texaco, för telefon- och elbolagen, bilförsäljarna och däckfabrikanterna – alla skulle ha ett ord med i laget när det gällde vår politik. Deras gemensamma slogan var: det som är bra för den amerikanska företagsamheten är bra för Kuba. De vakade därför noga över kontinuiteten i den amerikanska politiken mot Kuba. Det låg i deras intresse att den inte förändrades, att den ständigt var lika egoistisk och girig oavsett vilket parti som satt vid makten i Washington”. När mina kubanska vänner sagt detta tillade de som de goda förlorare de var att kvaliteten på Coca-Cola blivit fruktansvärt dålig efter nationaliseringen. Nuförtiden påminde den mer om något slags underlig saft än om den gamla Coca-Cola-drycken.

Förenta Staternas handelsembargo mot Kuba tycktes ha ringa effekt. Det hade ingalunda lamslagit landets ekonomi, tvärtom kunde man alltjämt få det man ville ha i Havannas affärer inklusive amerikanska varor. Besökare, från öst i synnerhet, inledde, efter vad man sade, sin vistelse på ön med att göra väldiga inköp av amerikanska skjortor, transistorapparater och allehanda grannlåt. Uppenbarligen hade de kubanska köpmännen varit mycket förutseende och försett sig med lager för en lång belägring. Men hur skulle det gå när de var tömda? Med risk att förarga mina vägvisare frågade jag om inte Fidel hade begått psykologiska misstag i relationerna med USA och om inte brytningen varit förhastad. De blev inte alls irriterade utan svarade glatt:

Tror ni att det går att först genomföra en revolution som berör USA:s vitala intressen och sedan beveka Washington med vackra tal? Om så Fidel inte sagt ett ord, om vi så valt Kalle Anka till revolutionssymbol så hade vi ändå aldrig kunnat bedra de vaksamma amerikanerna. Från det ögonblick revolutionen började kunde våra relationer med USA inte utvecklats på annat sätt än de gjort.

⁸ Syftar på ett uttalande av ambassadör E T Smith, som främst citerats av R Smith i *What happened in Cuba*, Twayne, New York, 1963, s 273.

Enligt mina talesmän hade detta oundvikliga skeende haft följande förlopp:

Så snart jordreformen hade kungjorts krävde USA full och omedelbar gottgörelse för de förluster amerikanska medborgare gjorde i och med nationaliseringen. De sade med andra ord att vi inte borde genomföra reformen. De visste nämligen mycket väl att en kubansk regim aldrig skulle ha råd att kontant köpa tillbaka 1.200.000 ha jord och 61 av landets största sockerbruk som då ägdes av amerikanska bolag. Om de hade nöjt sig med det pris de själva en gång betalade för jorden, 20 dollars per hektar, ja då hade det naturligtvis kunnat ordna sig. Men de accepterade inte ens att man värderade egendomarna enligt deras egna taxeringsuppgifter från föregående år. När vi föreslog en avbetalning på tjugo år med en ränta på 4 % blev de bara förolämpade. Vi struntade alltså i deras fordringar och det räckte för att vi skulle bli föremål för deras heliga antikommunistiska vrede. Först hotade de med att skära ned vår sockerkvot på den amerikanska marknaden. Tack vare den hade vi alltsedan trettioalet kunnat sälja omkring tre miljoner ton socker årligen till fördelaktigt pris, för det samma som amerikanska sockerproducenter fick. Sockret representerade merparten av inkomsterna från utrikeshandeln. I januari 1960 röstade kongressen igenom ett förslag som gav president Eisenhower befogenhet att handla efter eget gottfinnande i den här frågan. De satte alltså kniven mot strupen på oss. För att inte förlora tid vände vi oss då till de neutrala staterna och sedan till Sovjetunionen. Vi ville vara säkra på att inte behöva bli sittande med allt vårt socker i magasinen om någonting skulle hända. Ryssarna köpte omedelbart upp en begränsad kvantitet och lovade att fylla kvoten om amerikanerna drog sig ur. I utbyte erbjöd de oss ungefär 300.000 ton olja till fördelaktigt pris och krediter för inköp av industriell utrustning. Resten känner ni till: Standard Oil, Texaco och Shell, som ensamma behärskade Kubas hela oljesektor inte bara vägrade att raffinera ”den röda oljan” utan stoppade också bränsletillförseln till våra industrier, transportmedel och elcentraler. Vi hade inte längre något val. Vi måste själva ta över driften av raffinaderierna och be att ryssarna sände sin olja så snabbt som möjligt. Då vägrade det amerikanska elkompaniet att använda ”den röda brännoljan” och att sänka avgifterna med 30 % som regeringen ålagt det. Vi övertog då bolaget trots indignerade protester från amerikanerna som hotade att aldrig mera köpa vårt socker. Då meddelade Fidel dem: ”Skär ni ned vår sockerkvot kilo för kilo så kommer vi att nationalisera era egendomar fabrik för fabrik”. Men det hjälpte inte. Den 9 juli 1960 stoppade Eisenhower inköpet av 700.000 ton socker d v s återstoden av vår kvot det året. En månad senare, den 6 augusti, lät Fidel nationalisera 36 amerikanska sockercentraler och all amerikansk egendom inom de viktigaste ekonomiska sektorerna. I oktober samma år införde USA embargo på ett mycket stort antal exportartiklar till Kuba i hopp om att på det sättet kunna stödja alla de storgodsägare och köpmän som alltjämt fanns kvar på ön. Som svar på denna aggression nationaliserade regeringen omkring 400 företag och banker den 13 oktober. Efter den dagen är vi på allvar herrar i vårt eget hus. Vår nickel tillhör oss. Vårt socker är verkligen vårt. Vi bestämmer själva över våra finanser. Kort sagt: vi har blivit en självständig nation.

Alla jag talade med var ense om denna version av händelserna. Det var bara när jag försökte få reda på om Fidel redan från början visste att det skulle barka därhän som åsikterna gick isär. Några menade att ledaren varit rädd att amerikanerna skulle gå ännu snabbare fram. I början hade han sökt vinna tid för att se om hemmafronten och framför allt utbilda kadrer som kunde ersätta de gamla administratörerna. Det var därför han först anförtrorde de viktigaste regeringsposterna (inklusive presidentskapet) åt personer som hade amerikanernas förtroende. Självt gjorde han dessutom en good-willresa till USA.⁹ Tack vare detta förutseende behövde han inte improvisera när sedan det oundvikliga kraftprovet kom 1960. Han kunde ge amerikanerna svar på tal utan att ekonomin led någon skada.

Andra hävdade tvärtom att Fidel gjort allt för att förmå Förenta staterna att göra upp i godo med den kubanska revolutionen eftersom han föredrog att gå fram i etapper och inte ville utsätta landet för faran av ekonomisk eller militär aggression. När han t ex inledde de första

⁹ Den kubanska republikens president efter Batistas fall var Manuel Urrutia, en liberal domare som 1957 röstade för att de tillfångatagna Granma-rebellerna skulle frikännas. Senare gick han i landsflykt till USA. Starkt antikommunistisk och orolig över revolutionens radikalisering som han var kom han mycket snabbt i konflikt med castristerna och tvingades avgå den 17 juli 1959.

förhandlingarna med öststaterna var hans främsta mål att visa amerikanerna att deras hot och påtryckningar var verkningslösa. Kuba kunde ju räkna med att i värsta fall få andra marknader. När president Cardenas nationaliserade de mexikanska oljekällorna 1938 hade Förenta staterna först varit helt oresonliga och hotat mexikanerna med att ”dränka dem i deras egen olja”. Senare när Cardenas hade visat att han trots detta kunde få avsättning för oljan i Europa gjorde amerikanerna helt om och visade sig plötsligt mycket medgörliga. Fidel hoppades på samma resultat när han undertecknade de första handelsavtalen med Sovjetunionen och Kina. Men 1938 insåg Roosevelts regering snabbt att Cardenas aldrig skulle ge efter i oljefrågan och att det var bäst att bordlägga den om man ville behålla de räntabla förbindelserna med Mexico. Eisenhower-administrationen 1959-60 var tyvärr allför oskicklig för att kunna föra ett sådant resonemang. Den ville inte ge vika på en enda punkt och därför förlorade den allt.

Men sanningen att säga talade kubanerna om Ikes ”otroliga dumhet” i samma andetag som de betonade att folkets längtan efter självständighet var så stor att det ändå aldrig skulle kunna acceptera en överenskommelse enligt mexikansk modell. Historiens nödvändighet skulle alltså ha gjort sig gällande även om Eisenhower haft hela F D Roosevelts statsmannaskicklighet.

Så långt kom vi innan vi avslutade vår diskussion om relationerna mellan Kuba och Förenta staterna. På förslag av mina kubanska vänner beslöt vi att omedelbart efter Fidels förstamajtal resa till provinsen Pinar del Rio för att se hur den unga kubanska socialismen fungerade.

Gerillaadministrationen och socialismen

På vägen till Pinar del Rio fick vi nästan åka slalom för att undvika alla gropar man grävt som stridsvagnshinder i vägbanan. Kubanerna var beredda på en invasion. Den kunde komma från vilket håll som helst, och därför hade man överallt vidtagit försiktighetsåtgärder. Dessa var permanenta och det var inte bara vi som hade svårigheter med vägen. Bönderna som varit med om förstamajfestligheterna i Havanna var på hemväg i lastbilar som med möda tog sig fram mellan fallgroparna i vägen.

Folket från landet hade strömmat till Havanna och den stora fiestan där, men framför allt hade de kommit för att lyssna till Fidels tal. Nu vände de tillbaka sömniga och trötta och med huvudet fullt av allt han sagt dem. Han hade förklarat hur folkets makt, deras makt, höll på att växa fram. Nu hade den också ett namn: socialism. Fidel hade inte så mycket berört ordets exakta betydelse eller den samhällstyp det betecknade. Han drog helt enkelt bara ett streck över den gamla kontrovers som i tjugo år stått i centrum för den kubanska politiken. 1940 års demokratiska konstitution¹⁰ som aldrig hade trätt i kraft var nu föråldrad. I dess ställe annonserade Fidel en socialistisk konstitution avpassad efter det kubanska samhällets nya struktur. Han erinrade också mycket pedagogiskt om huvudpunkterna i Havannadeklarationen¹¹ och

¹⁰ 1940 års konstitution tillkom under trycket av en radikal opinion när Kuba höll på att hämta sig efter den långa krisen under trettioalet. Den kom att innehålla en mycket reformerande sociallagstiftning som beskar de besuttnas privilegier och rättigheter och satte en gräns för hur stora egendomar utlänningar fick äga. USA var emellertid knappast berett att acceptera några inskränkningar i sina ekonomiska rättigheter på ön och den kubanska regeringen besatt inga möjligheter att tvinga amerikanerna, i synnerhet som världssituationen helt dominerades av andra världskrigets utbrott. Sociallagarna i 1940 års konstitution förblev således en död bokstav.

¹¹ Som svar på OAS' deklaration från San José de Costa Rica i vilken de amerikanska staternas organisation för första gången fördömde den kubanska politiken sammankallade Fidel Castro den 2 september 1960 en Det kubanska folkets nationella generalförsamling. Inför en miljon personer läste han upp ett dokument om åtta punkter varav det i den sista fastslogs att dokumentet skulle kallas ”Havannadeklarationen”. Dess innehåll är framför allt anti-imperialistiskt och understryker nordamerikanernas förbrytelser på det västra halvklotet. Den andra Havannadeklarationen däremot, från den 4 februari 1962 som var ett svar på Kubas uteslutning ur OAS lästes upp under Punta del Este-konferensen och är ett längre och mera utförligt dokument som innefattar en social och ekonomisk analys av tredje världens problem.

sammanförde dem med den sociala rättvisans utveckling och med den arbetandes rätt att njuta frukterna av sitt arbete. Alla var förtjusta. Till sent på natten dansade man och sjöng på Revolutionsplatsen. Men somliga började omedelbart arbetet med att sätta upp affischer på husväggarna i Havanna. Redan på morgonen kunde man se de första som sammanfattade andan i Fidels tal: ”Om nordamerikanerna inte vill bo grannar med en socialistisk revolution 90 miles från deras kust, så får de flytta”.

Hur byggdes då den nya maktstrukturen upp på landsbygden? Juan Arcocha ledde den internationella journalistgrupp där jag ingick och han förde oss direkt till den man som enligt honom personifierade auktoriteten i den här provinsen. Det var kommendanten Escalona, en ung smärt man med stort svart skägg. Han tog emot oss i en vacker villa, vars forne herre var en storgodsägare, som nu lämnat landet. Vi bjöds på en läcker kubansk måltid.

Escalona berättade för oss att de kubanska revolutionärerna inte insåg vidden av böndernas misär förrän de började sin gerillaverksamhet. I området kring Sierra Maestra fann de att ungefär 300.000 människor levde utanför samhället. De var praktiskt taget bortglömda av världen och jorden de brukade tillhörde nästan alltid någon annan. De var offer för en hänsynslös utsugning av såväl jordägare som ockrare och köpmän. De flesta barn fick inte någon undervisning och hade oftast inga skor trots kylan i bergstrakterna. Före gerilla-soldaternas ankomst hade ingen sett en läkare här, ingen visste vad ett sjukhus var. Varken vägar eller elektricitet nådde så långt som till Sierra Maestra. Situationen var knappast bättre i Sierra Cristal där Raúl Castro 1958 öppnade den andra fronten i gerillakriget mot Batista. Revolutionärerna blev sålunda tvungna att sörja för att över en miljon människor fick såväl kroppslig som själslig hjälp.

Rebellarméns kadrer skolades av erfarenheterna under denna tid och blev efter revolutionen ryggraden i INRA (Instituto Nacional de Reforma Agraria – jordreforminstitutet). Denna organisation fick till uppgift att återta de forna jordägarnas mark och därefter genomföra jordreformen. Kubas sex provinser delades upp i 28 utvecklingsområden. De ansvariga för varje område hjälpte bönderna att bilda kooperativa enheter i sockerdistrikten. Man organiserade också Granjas del Pueblo d v s statsägda egendomar direkt underställda INRA. Småbrukarna som gynnades av reformen inbjöds att gå med i ANAP, småbrukarnas nationella sammanslutning. ANAP åtog sig att samordna den nya jordbrukspolitiken. Mindre sockerrörsodlare bildade dessutom sammanslutningar på bas av delvis kooperativt, delvis privat ägande. Allt detta skedde frivilligt utan minsta påtryckning och under stor entusiasm bland folket. Escalona betonade särskilt detta ”eftersom utläningar tror att man alltid måste tvinga bönder att gå med i kooperativer”.

På våren 1961 fanns det således i Pinar del Rio över 5.500 småbrukare som fått jord genom jordreformen och som tillsammans brukade c:a 55.000 hektar. Nästan 60 % av dem tillhörde ANAP. Men Escalona gjorde ingen hemlighet av att de mindre och medelstora jordägarna som fått behålla sin jord var mera reserverade mot ANAP. Man hade ännu inte fått med mer än 30 0/o av den privatägda marken.

INRA skötte för sin del 29 kooperativer med 6.000 medlemmar och 30.000 hektar och lika många Granjas del Pueblo med mer än 20.000 lantarbetare och 300.000 hektar jord. Att de statsägda egendomarna var så pass mycket större berodde på att de var mer specialiserade på boskapsuppfödning och därför behövde omfattande betesmarker. Dessutom lade man jord som ännu var orörd under dessa granjas. Hur som helst fick vi siffror av Escalona och hans

medhjälpare som klart sade ifrån att INRA f n administrerade såväl de kooperativa som de statsägda jordbruken.¹²

Detta tycktes i varje fall vid första påseende vara en ansevärd arbetsuppgift och likväl hade INRA många fler. Dess industriella avdelning ansvarade för reparationsverkstäder och maskinell utrustning till lantarbetarna. Dess handelsavdelning handlade tusentals Tiendas del Pueblo d v s centraler som försåg landsbygden med allehanda varor så att bönderna slapp handla till överpriser av ohederliga köpmän. Samma avdelning saluförde i städerna det som producerades i kooperativer och granjas.

Här slutade Escalonas orientering. Men hur fungerade då allt detta i praktiken? Vilka problem hade kamraterna i Pinar del Rio att brottas med? De blev förvånade över våra frågor. Allt gick bra. Man märkte redan hur totalt onödigt det var med storgodsägare och administrativa experter. Dem förutan och de kontrarevolutionära sabotageräderna från Miami till trots skulle jordbruksproduktionen – och då främst socker- och tobaksskörderna – nå rekordresultat 1961. 1960 skördades sockret för första gången i Kubas historia inte av utsugna säsongsarbetare utan av folket självt, framför allt av frivilliga från städerna. Denna arbetsamma period sammanföll dessutom med beredskapstillståndet i december¹³ och invasionen vid Playa Girón. Folkmilisen och armén var alltså mobiliserade. Skördearbetet fick bokstavligen utföras mellan militärövningarna. Och ändå skulle Kubas sockerskörd 1961 bli den dittills största under 1900-talet.¹⁴

Escalona måste ge sig av men underströk innan han lämnade oss att Kuba inte hade några egentliga problem med sitt jordbruk. Landet hade enorma utvecklingsmöjligheter som hållits tillbaka av storgodsägarna och de amerikanska sockerbolagen. Under tjugotalet producerade Kuba nästan lika mycket socker som på femtiotalet. Detta medan befolkningen under samma tid vuxit från tre och en halv till nära sex och en halv miljoner invånare. Denna utveckling var ett resultat av en politik som hade två mål i sikte. Det första: att medvetet begränsa sockerproduktionen för att hålla priset på världsmarknaden stabilt. Det andra: att förhindra nyodling för att hålla armén av säsongarbetare villig att arbeta för löjligt låga löner. Bolagen arrenderade ofta vidsträckta bördiga områden som de sedan lät ligga i träda. Ibland sådde de ”reservsocker” som inte ens skördades varje år. De gjorde inga investeringar i åtgärder som kunde öka avkastningen och ”därför hade vi världens största sockerproduktion men världens lägsta avkastning per hektar. Varje år var vi tvungna att importera jordbruksprodukter från USA. Det kostade oss hundratals miljoner dollars, nästan hälften av intäkterna på sockret. Och det vi importerade hade vi mycket väl kunnat odla själva här på Kuba eftersom vi har gott om fruktbar jord”.

Den främsta uppgiften var nu att snabbt söka undanröja resterna av kulturell och teknisk efterblivenhet hos lantarbetarna. 1961 skulle därför bli alfabetiseringens år. Kommendant Escalona rådde oss att besöka INRA:s undervisningsbrigader. Dessa bestod av unga frivilliga lärare, studenter och t o m gymnasister som utförde ett beundransvärt arbete. Två av fem

¹² Kooperativerna bestod liksom granjas huvudsakligen av f d lantarbetare som inte hade någon egendom att bidra med förutom någon boskap i vissa fall. Mig förefaller det som om de drivande krafterna inom INRA helt enkelt ville prova dessa båda former att bedriva jordbruk för att se vilken av dem som var mest effektiv. Men i själva verket styrde de allt själva (ledaren för varje kooperativ utnämndes och kontrollerades av INRA) och de hade svårt att dra lärdom av experimentet. Senare fastnade man för granjas och kooperativerna tenderade, som vi skall se längre fram, att försvinna.

¹³ Castristerna alarmerades av amerikanernas uppladdning. De fruktade att president Eisenhower ville avsluta sin presidentperiod med att invadera Kuba. Därför proklamerade de allmänt beredskapstillstånd vilket innebar mobilisering av såväl armén som den civila befolkningen. Dessa extraordinära åtgärder upphävdes inte förrän Kennedy tillträdde som president den 19 januari 1961.

¹⁴ 1961 års sockerskörd uppgick till ca 7 miljoner ton och var faktiskt den näst största i Kubas historia. Den största uppnåddes 1952 och uppgick till 7 200 000 ton.

bönder kunde varken läsa eller skriva och det fanns under den gamla regimen ingen lag som tvingade dem att lära sig. Brigad-medlemmarna måste leva bland dem, vinna deras förtroende och sedan försöka övertyga dem om att de borde börja studera. De bodde hos sina elever, hjälpte till i arbetet på fälten men hade egen matbespisning och egna läger för att inte ligga de fattiga bönderna till last.

Vad jag förstod visste brigadmedlemmarna som jag träffade inte mycket om socialism och kommunism. Jag hade t o m intrycket att dessa två ord under den förra regimen länge varit andra ord för helvetet och att de fortfarande verkade avskräckande. När jag frågade Julia, en ung flicka på 17 år, om hon var socialist blev hon först röd som en pion och efter en viss tvekan svarade hon: "Jag är revolutionär". Hennes kamrater som verkade ännu blygare drog en suck av lättnad. Men jag var envis: "Vet du inte att Fidel har sagt att er revolution är en socialistisk revolution?" Julia rodnade på nytt och kamraterna teg. "Om Fidel har sagt att vår revolution är socialistisk så vet han det bättre än jag och om han är socialist så är jag det också". Flickans svar applåderades av alla, också av brigadchefen som lyssnat på samtalet utan att ingripa.

Vi besökte granjas och kollektivjordbruk, vi beundrade de nya vackra trädhusen i byn El Rosario, och vi sov i rekreationsgårdar som INIT byggt. Vi träffade dock inga fler representanter för den lokala administrationen eller någon annan som kunde redogöra för situationen i stort. De ansvariga inom INRA och de statsägda jordbruken talade inte om annat än jordbrukets diversifiering, d v s inriktning på nya grödor, och citerade ideligen ett tal som Fidel hållit om detta.¹⁵ Men ofta verkade deras planer oklara. Arbetarna sade att de var nöjda och berättade spontant hur deras villkor förbättrats tack vare revolutionen. De fick äntligen fasta löner, kunde äta sig mätta och hade t o m råd med kött, höns och andra "lyxiga" livsmedel. De var tacksamma mot Fidel och hade enbart gott att säga om gerillasoldaterna. Omsorgerna om det timliga sysselsatte dem mer än frågor om maktfördelning och organisation.

När vi kom tillbaka till Havanna fick jag veta att denna organisering var alltför "gerillamässig" – för att använda Che Guevaras berömda uttryck – alltför litet samordnad och planerad. Castristerna var de första att betona detta. Men man var snarast road när det berättades historier om de extravaganta moderniseringsförsök eller onödiga uppfinningar som somliga ledare på landsbygden givit sig in på. Komma med förebråelser mot dem ville man inte eftersom deras avsikter alltid varit de bästa¹⁶. Misstag var oundvikliga eftersom många var oer-

¹⁵ I ett radio- och TV-utsänt tal den 9 december 1960 lanserade Fidel för första gången parollen om diversifiering av jordbruket och underströk att den var viktigare än nyodlingen. Enligt honom behövde inte Kuba köpa tiotusentals bulldozers för att bryta icke odlad mark, det var fullt tillräckligt att rationellt och effektivt bruka den jord som redan var uppodlad.

¹⁶ Edward Boorstein var en nordamerikan som vid den här tiden arbetade som rådgivare vid nationalbanken. Han berättar i sin bok *The economic transformation of Cuba* (Monthly Review Press, N Y 1968) om en mycket karakteristisk händelse i samband med detta: "En vårdag 1960 fick kommendant Guevaras ekonomiske medhjälpare och jag besök av en f d gerillaman som var chef för ett tusental Tiendas del Pueblo, närmare hälften av det totala antalet. Han ville ha ett lån på 16 miljoner pesos därför att hans butiker befann sig i ekonomiska svårigheter. Han hade inget papper som kunde bestyrka det hela men försäkrade att om han inte fick krediterna skulle affärerna vara tomma inom sex veckor. Vi försökte få reda på lite grann om hur de här affärerna fungerade: Gav man kunderna mycket kredit? Betalade de när de skulle? Hur fastställdes priserna? Den lånsökande besvarade frågorna vänligt men otåligt: Jo, hans tiendas gav frikostig kredit och det hände ofta att pengarna aldrig återbetalades. Men vad kunde man göra åt det? Före revolutionen skörtade handlarna upp lantarbetarna och använde skulderna för att bättre kunna kontrollera dem. Nu tillhörde Tiendas del Pueblo dem själva och man måste undvika allt som påminde om de gamla butikerna. Man behövde tid och tålmod för att ge stadga åt förhållandena men under tiden måste man se till att det fanns varor i affärerna åt bönderna. Min kollega och jag beslöt rekommendera att lånet bifölls fastän ansökan inte var gjord i enlighet med bankväsendets praxis." (s 51-52).

farna och arbetsuppgifterna ofantliga¹⁷. Skadorna ansågs inte vara alltför allvarliga och när allt kom omkring var improvisationernas tid snart förbi. Sedan februari 1961 arbetade man i Havanna på ett fullständigt och samordnat planeringssystem som skulle fungera ”säkert som ett urverk”. Det skulle medföra ett snabbt ekonomiskt uppsving och framför allt: Kubas industrialisering. ”I år fungerar ekonomin ännu av bara farten men 1962 skall bli planeringens år”.

Che och öststatsortodoxin

”Vi ska t o m beväpna våra katter – om vi bara kan lära dem hantera ett gevär.” Så skämtade Fidel 1959. Två år senare var mycket riktigt ett imponerande antal män och kvinnor beväpnade. Milismän stod vakt dag och natt framför alla fabriker, ministerier och tidningsredaktioner, ja t o m framför de mest oskyldiga kontorsbyggnader. Lade man sedan till alla ”barbudos” och alla unga rekryter i olivgrönt blev bilden fullständig. Kubanerna var ett folk i vapen sådant som man alltid föreställt sig ett heroiskt revolutionärt folk. Milismännen med förkrigsgevär som i något oordnade led marscherade fram i förstamajdefileringen och deras talkörer på spanska kom oss att tänka på frivilligbrigaderna som försvarat Madrid. För européer av min generation kunde ingenting vara mera gripande än att se denna den militanta socialismens stora återuppståndna – och denna gång segerrika – armé.

Men om denna jämförelse hade varit korrekt hade det entusiastiska folket talat med oss om sina ”sovjeter” eller om sina socialistiska planer. Vi sökte emellertid förgäves både på landsbygden och i Havanna efter just detta uttryckssätt hos gemene man. Visst imponerade det massiva folkliga stödet för revolutionen men bristen på politiskt initiativ bland de militanta och deras otillräckliga socialistiska medvetenhet var häpnadsväckande. Fö var det svårt att få något grepp om den administrativa strukturen och de inre tyngdpunkterna i detta samhälle som ju redan hade socialiserat en väldig sektor av landets ekonomi. Men allt tycktes ändå fungera, även om få kunde förklara hur. I allmänhet nöjde man sig med att framhålla Kubas länge ackumulerade potentiella energi och outnyttjade resurser. För närvarande kunde man tillåta sig att leva utan alltför noggrant uppbyggt statsmaskineri medan man tydligen väntade på att planeringsarbetet skulle komma igång.

I boklådorna utkom alla de berömda sovjetryska ”handböckerna” som noga förklarar det proletära partiets vägledande roll – ett parti som alltså inte fanns på Kuba – och detta gjorde knappast situationen klarare. Chefredaktören för tidningen *Revolución* och den tillika oförbätterlige debattören Carlos Franqui¹⁸, berättade för mig hela nätter igenom om hur fantastisk

¹⁷ René Dumont gör i *Cuba, socialisme et développement*, op cit, många träffande anmärkningar angående vissa misstag som begicks av INRA. Han vänder sig särskilt och det med rätta mot att självstyre och initiativ saknades på basplanet. Enligt Dumont hade många felsteg kunnat undvikas om bönderna inom kooperativer och grannas fått säga sin mening om dessa företags sätt att fungera. Däremot tycks mig Dumonts anklagelser mot INRA:s förste chef, kapten Antonio Nuñez Jimenez, vara ogrundade. Jimenez hade den otacksamma uppgiften att leda INRA under dess första och otvivelaktigt svåraste arton månader. Kapten Nuñez Jimenez, som skrivit en mycket bekant geografi över Kuba, är numera vetenskapsakademins president.

¹⁸ I ett brev till Armando Hart skrivit i Sierra Maestra i april 1958 beskriver kommendanten Faustino Perez, medlem av Granmaexpeditionen och senare ledare för motståndsrörelsen i Havanna, Carlos Franqui som en ”oförbätterlig debattör”, en beteckning som snarast var avsedd som en hyllning till hans vaksamma kritiska sinne. Carlos Franqui är son till en fattig bonde i provinsen Las Villas, autodidakt med bakgrund inom PSP och senare som korrekturläsare på partitidningen *Hoy*. Men hans benägenhet att diskutera hellre än att lyda kom honom att falla i onåd hos Aníbal Escalante och sedermera uteslutas ur partiet (1947). Detta avskräckte emellertid ingalunda Carlos Franqui från revolutionär aktivitet. Han blev en av nyckelpersonerna inom alla kubanska avantgarderörelser på femtiotalet. Redan i början av kampen mot Batista utmärkte han sig genom att organisera den underjordiska pressen i Havanna, senare som militant i exil på Costa Rica innan han återvände till Kuba och Sierra Maestra i slutet av 1957. Därifrån ledde han *Radio Rebelde* och skötte om praktiskt taget hela castristernas propagandaverksamhet. I sierran skapade han också det som senare skulle bli tidningen *Revolución*, 26-julirörelsens organ. Denna tidning blev redan i januari 1959 efter Havannas befrielse landets största dagstidning, en ställning som den höll fram till 1964 då den slogs samman med *Hoy* och blev *Granma*. Carlos

Fidel var, om deras liv i sierran och om hur underbart folket var. Men vad allt det andra beträffade tyckte han det var bäst att jag sökte upp andra ledare som han menade bättre kunde uttala sig om den nya socialismens praktiska och ideologiska innebörd. Fidel var tyvärr omöjlig att få tag på. Han reste kors och tvärs över ön. Carlos ordnade då en serie sammanträffanden på ett inte fullt så högt plan. Så kom det sig att jag fick träffa Ernesto Guevara, ”El Che”.

Då var kamrat industriministern, kommandanten doktor Ernesto Guevara de la Serna ännu inte Latinamerikas legendariske revolutionshjälte. Men i kubanernas ögon var han redan ”den andre Fidel”, visserligen mindre betydelsefull än den store ledaren, men mycket begåvad och med utomordentliga meriter. President Dorticós, Raúl Castro och även Armando Hart var lika viktiga personligheter i den castristiska hierarkin som Che. Men politiskt sett tycktes Che vara mera särpräglad och intressant. Redan det faktum att han inte var kuban skilde honom från de andra.

Che var född i Argentina och hade läst medicin medan han ”drömde om att bli en forskare som ställer sina rön i mänsklighetens tjänst”. Men han var en rastlös natur och gav sig ut på resor i Latinamerika. Inför den namnlösa misär han såg kom han underfund med hur fåfäng hans läkarambition var. 1954 var han i Guatemala och förberedde sina ”anteckningar om hur den revolutionäre läkaren ska förhålla sig” när United Fruit Co, amerikanska utrikesdepartementet och John Foster Dulles – i realiteten en och samma sak – iscensatte invasionen av landet.¹⁹ Det var då, vid 25 års ålder, som Che gjorde den fundamentala erfarenheten att ”för att kunna bli en revolutionär läkare måste jag först delta i revolutionen”.²⁰

Denna revolution skulle komma att bli den kubanska. Han träffade den landsflyktige Fidel, ”en av de där kyliga mexikanska nätterna”, och sedan dess höll de ihop. Ödet höll på att skilja dem åt just före gerillans avresa till Kuba. Man hade haft besvär med den mexikanska polisen och Guevara hade arresterats. Han berättar själv:

”Som utlänning hade jag tagit mig in i Mexico på olaglig väg och nu riktades en hel massa anklagelser mot mig”. Men för den skull fanns ingen anledning ”att bromsa revolutionens gång. Det var enklast att lämna kvar mig”. Han bad att gerillan skulle reservera en post åt honom. Men Fidel svarade kategoriskt: ”Jag överger dig inte”.²¹

Som enkel kamrat på Granma kom Che snart att höja sig över mängden. Det var åt honom och Camilo Cienfuegos²² som Fidel anförtrorde alla de viktigaste uppgifterna. Det var också de två som anförde ”slättlandets invasionsbrigader” och gav Bastistas armé nådastöten. Men tiden i Sierra Maestra innebar inte bara en militär erfarenhet för Castro och hans män. Den utgjorde också en social erfarenhet som skulle komma att bli avgörande för revolutionens framtid. I de politiska diskussioner som gerillan förde under denna tid tillmättes Ches mening

---

Franqui har vidare publicerat en av de bästa dokumentsamlingarna om den castristiska rörelsen *Livre des Douze* (fr övers, Gallimard 1967) som lämnar rikhaltiga upplysningar om gerillan och de kubanska revolutionärernas liv.

¹⁹ Den moderate vänstermannen Jacobo Arbenz valdes 1951 till Republiken Guatemalas president och påbörjade genomförandet av en jordreform som berörde det mäktiga United Fruits intressen. Efter att ha misslyckats med diplomatiska påtryckningar mot president Arbenz för att förmå honom att ändra sin politik underblåste USA-regeringen en invasion från Nicaragua med högerelement i spetsen. Invasionen ledde till att den lagenligt valde Arbenz störtades. De nordamerikanska ledarna och främst då president Eisenhower gjorde ingen hemlighet av att de medverkat i den här affären. Tvärtom var de stolta över det och talade offentligt om den ”seger över kommunismen” som de vunnit åt Guatemala tack vare CIA.

²⁰ Citaten hämtade ur ett tal från 1960, publicerat i tidskriften *Cuba* nr 67, november 1967.

²¹ Citaten ur Ernesto Che Guevara, *Souvenirs de la guerre révolutionnaire*, fransk utg, Maspéro, Paris 1967. (Svensk utgåva; *Minnen från det revolutionära kriget*, Wahlström & Widstrand, 1968).

²² Camilo Cienfuegos, Havannas befriare och legendarisk gestalt i den castristiska kampen, omkom i en flygolycka i november 1959.

stor betydelse, ibland var den också utslagsgivande. Hans rörliga intellekt och hans stora erfarenhet av latinamerikanska problem i stort gjorde honom bättre lämpad än någon annan att bli gerillakrigets teoretiker. Han utarbetade teorier om relationerna mellan gerillan och bondebefolkningen och om dessa relationers betydelse för revolutionen.

Under dessa omständigheter var det inte underligt att de moderata och revolutionens motståndare i Che såg ”Fidels kommunistiska andra jag”. Denna bedömning var till stora delar oriktig eftersom det knappast går att dela upp Fidels utveckling i ett demokratiskt och ett socialistiskt stadium. Men alla medgav att Guevara haft stor betydelse för gerillasoldaternas intellektuella och politiska mognad.

Efter segern fick Che i november 1959 hand om ledningen för riksbanken, något som markerade en avgörande vändning i revolutionens inriktning. Det var då som socialiseringsåtgärderna satte igång och det med ett tropikregns intensitet. 1960 anförtröddes Che den industriella avdelningen inom IN-RA, dvs i praktiken hela den nationaliserade sektorn av ekonomin. I slutet av samma år gjorde han en omfattande resa till öststaterna och lade grunden till ett organiskt samarbete mellan Kuba och socialistblocket. Slutligen blev han också industriminister och började förbereda öns industrialisering.

I början fruktade somliga av Fidels medarbetare att folket skulle ogilla att en nog så vänster-sinnad utlänning fick dessa nyckelposter i samhället. Men fanns det något främlingshat så sopades det mycket snabbt bort av den revolutionära entusiasmen. När man såg hur lätt kubanerna gjorde Che till en av sina egna kunde man följa frågan hur den teorin uppstått enligt vilken Latinamerika är offer för en oöverbärlig nationalism som får folken att resa sig mot varandra. På Kuba hade i alla fall Ernesto Che Guevara varken större eller mindre svårigheter än andra styrande, trots sitt argentinska ursprung. Liksom de andra hade han sina motståndare och hans idéer skapade inte alltid enighet bland castristerna.

Alla i ansvarig ställning visste att ”den dansande revolutionen” som just Che, kallade den, inte kunde vara för evigt. Landets ekonomi stötte redan på många svårigheter som inte kunde lösas med gerillametoder. Problemen var till stor del resultat av just otillräcklig administration och bristande planering under denna improviserade period. Man måste snabbt råda bot på dessa svagheter och eftersom ledarna inte kunde lita till initiativ från basplanet fick de ta saken i egna händer. Bildandet av ett revolutionsparti var redan under diskussion. Detta skulle ha till uppgift att mobilisera alla krafter och införa en disciplin i produktionslivets alla sektorer. Men hur skulle partiet utformas? Vari skulle den framtida disciplinen bestå? Skulle man gå efter de sovjetryska handböckerna? Det skulle i så fall vara ett sätt att sona det brott mot renligheten som det innebar att genomföra en revolution utan vägledning av det marxist-leninistiska partiets vetenskap. Den auktoriserade förvaltaren av denna vetenskap på Kuba var Partido Socialista Popular (Socialistiska Folkpartiet) som var ett av de 81 partierna på moskva-kongressen 1960. Men PSP var inte särskilt intresserat av tanken på ett samgående med de forna gerillasoldaterna. Det ville hellre att dessa organiserade sig i en socialistisk nationalist-rörelse, en kubansk version av ”vänster-Koumintang” i Maos Kina. Bland Castros män å andra sidan saknades inte heller misstänksamhet. Det var många som blev irriterade så fort man nämnde PSP eller dess ledare.

Det ankom i sista hand på Fidel att avgöra frågan. Che å sin sida hade en mycket bestämd uppfattning om det hela, och den skulle komma att väga tungt i vågskålen. Enligt honom hade man ingen tid att förlora. Man måste handla snabbt och enligt den modell som låg närmast till hands, dvs den som handböckerna föreskrev. Den fick anpassas efter bästa förmåga till kubanska förhållanden. Ches otålighet berodde otvivelaktigt på att han dagligen konfronterades med de invecklade ekonomiska problemen. Han hade svårt att fördrå det ”skapande kaos” som gerillamännen och deras unga medhjälpare gladeligen lät härska. Men det påstods

också att han blivit förförd eller snarare entusiasmerad av sina resor i öst. Efter vad han sade själv hade han känt sig som "Alice i underlandet"²³ i Sovjetblocket. Han såg alltså ingen nackdel i att Kuba hämtade inspiration hos dessa länder utan hoppades att detta skulle medföra verkligt iögonfallande resultat.

Che hade aldrig varit kommunist – "vore jag det skulle jag inte tveka att ropa ut det på taken".²⁴ Å andra sidan reagerade han mycket starkt mot de antikommunistiska och antiryska demonstrationer han bevittnade i sin ungdom och som han alltsedan dess tillskrev yankee-ideologins ödesdigra inflytande. Redan under åren i Sierra Maestra kritiserade han den enligt hans mening överdrivna misstro många av kamraterna hyste mot PSP. Han var snarast omedgörlig i dessa diskussioner med mera försiktiga kamrater. Dessa varnade allt oftare för "de kommunisttrogna" fastän de efter revolutionen inte hade något att förebrå Che. Lägg till allt detta att han enligt egen utsago var ganska grälsjuk och ofta höjde rösten, så förstår ni att han inte verkade lätt att komma till tals med.

Jag måste alltså tillstå att när jag den 9 maj 1961 stegade in i industridepartementet så skuggades min nyfikenhet och min beundran för Guevara något av min nervositet. Men samtalet kom igång mycket lätt: på franska dessutom som han behärskade väl. Ibland ville han litet kokett veta om inte hans ordförråd var allför "spanskt". Allt gick bra en god stund. Vi talade om USA och sedan berättade jag om mina samtal om socialismen med folk på landet. "Javisst", sade han, godmodigt, "hos oss skolas människorna genom att handla och denna process har knappt hunnit börja. Somliga kamrater säger ibland att det här med socialism gillar de inte särskilt. Då frågar jag: är ni då mot jordreformen? och stadsreformen? eller mot att vi konfiskerar yankee-egendomar? och mot nationaliseringarna och den sociala rättvisan och varje människas rätt att njuta frukterna av sitt arbete? Men det svär de på att de inte är. De sympatiserar så starkt med allt detta att de skulle kunna offra livet för att försvara det. Då säger jag, att är ni för detta, är ni för just socialismen och då blir de lugna".

Nåväl det lät ju bra. Men eftersom nu den politiska utbildningsnivån var så pass låg var det kanske farligt att fylla det ideologiska tomrummet med sovjetrisk litteratur av ibland tvivelaktigt värde. Så snart jag sagt detta tog det eld i Che. Han började ironisera över liberalerna som vill att revolutionen skall förhålla sig neutral på det ideologiska planet och låta det stå var och en fritt att välja bland olika filosofer och sociala doktriner. "Det är just en sådan frihet vi tillbakavisar. Vi menar att revolutionens främsta uppgift och mest trängande behov ligger i att skola folket politiskt och ideologiskt. I ett land som varje dag måste se döden i vitögat, som måste angripa problem utan motstycke på den här kontinenten, i ett sådant land skulle det vara brottsligt och absurt att låta människorna sväva i tvivelsmål om vilken ideologi som är den riktiga", slutade han allvarligt, och hans ansikte blev med ens sorgset.

Jag nöjde mig med att säga vad jag tänkte om Konstantinov, Mitin och Lysenko som prydde hyllorna i biblioteket i El Rosario. Che lyfte armarna i en otålig gest: "Vi vill så snabbt som möjligt ge våra ungdomar en socialistisk utbildning och då är vi tvingade att använda öststatslitteratur. Har ni något annat att föreslå?"

"Jag vet bättre litteratur än den jag nyss gav exempel på. Det finns ju olika revolutionära strömningar. Varför väljer ni denna enda som samtidigt är den mest diskutabla?"

²³ Dåvarande INRA-chefen Nuñez Jiménez var den förste som berättade om sin fantastiska Sovjet-resa på hösten 1960. Kubanerna var en smula skeptiska och sade att han talade "som Alice i underlandet". Che som rest i nästan alla östländerna, från Tjeckoslovakien och Sovjet till Kina och Korea, tog udden av dessa skeptiska anmärkningar genom att i sitt radio- och TV-tal känna att han under hela sin resa känt sig "som Alice i underlandet". Talet återges i den tredje volymen av Che Guevaras *Œuvres*, som publicerades i Petite Collection, Maspéro, 1968.

²⁴ Ur Ches brev i *Bohemia* av den 14 juli 1959.

Den här gången blev han en aning irriterad men återfann snart sitt leende. Hans ansikte förrådde otålighet och otillfredsställelse över den fruktlösa diskussionen snarare än upprördhet och verklig vrede:

Ni tycker kanske att vi borde förvandla Kuba till ett enda stort seminarium för intellektuella eller till ett pariskafé där folk sitter och diskuterar nyutkomna böcker! Men var tror ni att ni är någons? Kuba är ett land i full revolution, det är belägrat av krigsfartyg och det behöver kadrer för att kunna försvara sig och arbeta för framtiden. Det är inte för att vi tycker det är roligt som vi skyndar på skolbarnen genom högstadiet till gymnasier och universitet. Det är för att vi behöver gå fram snabbt och inte har något val.

Medan han talade vädjade blicken om förståelse. ”Por favor, lägg bort era fördomar och tänk er in i vår situation.” Han försökte inte försvara Konstantinovs och Mitins ”marxism” men höll inte heller med mig i mina omdömen om dem. Han lät förstå att han själv inte läst deras böcker och att det rörde sig om marginella företeelser som inte var avgörande för den politiska utbildningen på Kuba. Men jag var påstridig. Jag har själv bevittnat vilken förödande verkan denna speciella uppfattning om socialismens uppbyggande har haft i Sovjetunionen. Först gav den upphov till rent otrolig konformism och sedan ledde den till avpolitisering och cynism. Jag har levt i Sovjetunionen i sju år, gått på en marxist-leninistisk fakultet vid ett av de största universiteten och på senare tid haft tillfälle att träffa många sovjetryssar. Varför måste man tvinga den kubanska ungdomen att gå samma väg? För stalintidens intellektuella förflamning och sedan ”den stora revisionen” med dess söndring.

– ”Hör noga på nu”, började Che långsamt;

varje revolution har i sig, med eller mot sin vilja, vare sig man gillar den eller ej ett oundvikligt inslag av stalinism eftersom den är inringad av kapitalismen. På kort tid har vi fått lära oss vad den ekonomiska blockad, den omstörtande verksamhet, de sabotage och den psykologiska krigföring vill säga, som imperialismen utsätter ett revolutionärt land för. Vi vet vad det innebär att behöva försvara sig mot imperialistisk inringning och invasionen den 17 april har just påmint oss om att inga förberedelser, inga offer kan vara för stora när det gäller detta. Under alla omständigheter kan inte Kubas situation jämföras med Sovjetunionens efter Oktoberrevolutionen. Förutom att ryssarna var tvungna att skydda sig mot det yttre hotet måste de också ensamma och utan någon hjälp utifrån bygga upp den industriella bas som behövdes för deras ekonomiska utveckling. Så är det inte i vårt fall. Industrialiseringen kommer inte att kräva försakelser för vårt folk. Tvärtom kommer den att innebära omedelbara förbättringar eftersom vi kan göra oss kvitt arbetslösheten. Det är likadant inom jordbruket. I Sovjetunionen var motståndet mot kollektiviseringen en avgörande faktor för stalinismens utveckling. Hos oss var jordreformen ett omedelbart svar på böndernas krav och helt tillfredsställande för dem. Därför existerar inte förutsättningarna för en stalinistisk utveckling på Kuba. Den kan inte uppstå hos oss. Dessutom tror jag att våra ungdomar för att kunna lära sig att styra ett land, planera ekonomin och bygga upp socialismen har intresse av att läsa böcker från socialistländerna som har gått före oss på vägen.

Så var det kapitlet avslutat. Men Che ville ge mig ytterligare exempel som stöd för sin tes.

Det land som i ekonomiskt avseende mest liknar vårt är Tjeckoslovakien. Det är till ytan jämförbart med Kuba och där har man ett mycket effektivt planeringssystem som börjar på företagsnivå. Vi finner det mycket tilltalande och vi vill införa detsamma i vår första fyraårsplan. Men vi har inte tillräckligt med utbildat folk för att själva kunna tillämpa ett sådant system. Så vad skall vi göra? Låta våra ungdomar kämpa i årtal eller inbjuda tjeckiska experter som kan hjälpa oss med den ekonomiska planeringen? Det är ingenting att tveka om: vi inbjuder tjeckerna!

Spänningen i samtalet försvann så snart jag inte längre sade emot. Che svarade villigt på mina frågor om öns ekonomiska situation. Han var mycket nöjd med jordreformen. Ett av de problem som sysselsatte honom mest var emellertid den kvardröjande arbetslösheten, detta samhällssår som man fått överta av den gamla regimen. Men Che var optimist:

Om ett år har industrialiseringsprogrammet avskaffat arbetslösheten i hela landet. Ingenting liknande har någonsin förekommit i Latinamerikas historia.

När han talade om armodet på den sydamerikanska kontinenten var det med både indignation och hopp. I hans röst tyckte jag mig märka hur stark hans vision var av Latinamerikas kamp och hur mycket han räknade med ”den kubanska smittans” inflytande söder om Rio Grande. Var det kanske för att han var argentinare? Che hade nyligen publicerat en essä där han visade att den kubanska revolutionen inte utgjorde något särfall utan tvärtom öppnade en ny väg för de latinamerikanska revolutionärerna.²⁵ Men det var ett utkast till en tes om möjligheten att göra gerillakampen allmän snarare än en fullständig strategi eller en maning om att gripa till vapen. Den uppgift som nu var mest angelägen bestod i att göra Kuba, den första segerrika revolutionen på kontinenten till ett slags skyltfönster. Man skulle visa sydamerikanerna att det inte bara var möjligt att förstöra den gamla samhällsordningen utan också att det nya samhället helt kunde tillfredsställa folkets behov och en gång för alla utrota underutvecklingen och dess fruktansvärda följder. I denna Ches stora vision om kontinentens framtid fanns ett djupt mänskligt patos fjärran från trångsynthet och personlig ambition.

Men för att återvända till dagsläget: vilka verkliga möjligheter hade USA att hindra utvecklingen på Kuba? I ett av sina tal vid den här tiden påpekade Che svårigheterna för gruvindustrin att klara sig utan nordamerikanska reservdelar²⁶. För behövde man bara se på Havannas bilpark som nästan uteslutande bestod av USA-tillverkade fordon för att förstå att det kubanska transportväsendet inte skulle fungera länge till om bristen på reservdelar fortsatte.

Vad utvinningen av nickel beträffade tycktes den inte bereda Che några större bekymmer. Han hade löfte om rysk hjälp för att kunna öka produktionen av den dyrbara råvaran som var så viktig för utrikeshandeln. På andra områden kunde amerikanerna ställa till besvär men kanske inte i den utsträckning de själva trodde. De hade inte medel att stoppa öns ekonomiska framåtskridande. Risken fanns att de just därför skulle ge sig in på nya militära äventyrligheter. Sådana skulle bekämpas med alla medel samtidigt som man från Kubas sida måste kräva en snabb normalisering av relationerna mellan Washington och Havanna.

Eftersom jag visste vilket politiskt klimat som var förhärskande i USA var jag rätt skeptisk, men Che försvarade sin argumentering med stor tillförsikt: ”Förenta staterna är tvungna att leva i samexistens med Sovjetunionen och folkrepublikerna. Det tycker de inte heller om.

²⁵ Se *Cuba, cas exceptionnel ou avant-garde*, Che Guevara, *Œuvres*, Maspero 1968, vol 3.

²⁶ Kuba har världens största nickelreserver (24 miljoner ton). USA förbrukar ensamt 40 % av världsproduktionen men producerar själv endast 3 %. USA:s främsta nickelleverantör är Kanada som dock har en relativt liten reserv (4 miljoner ton). Amerikanerna hade gjort stora investeringar i den kubanska gruvindustrin. USA-regeringen hade gjort ett avsteg från sin princip att använda privata företag som mellanhand genom att bekosta uppbyggnaden av en ultramodern industri i Moa i Oriente-provinsen för beredning av nickel. En annan icke-automatiserad amerikansk fabrik byggdes i Nicaro i samma provins. Men amerikanerna betraktade det kubanska nicklet som ”en strategisk reserv” och höll speciellt efter Koreakrigets slut nere produktionen på sina Oriente-industrier (13 200 ton 1954). Omedelbart efter revolutionen hoppades kubanerna kunna öka sin nicklexport avsevärt men planerna strandade på tekniska svårigheter: fabrikerna i Moa och Nicaro framställde inte färdiga produkter. Den slutliga behandlingsfasen där metallisk nickel var slutprodukten ägde rum i en amerikansk fabrik. Efter nationaliseringen var detta omöjligt och dessutom hade de flesta av de tekniker som kunde utarbeta lösningar på problemet gett sig av till USA. I ett tal den 31 december 1960 förklarade Che Guevara att driften på Nicaro-fabriken låg till hälften nere och på Moa-fabriken rådde fullständigt driftstopp. Han lugnade emellertid kubanerna med att ryssarna inte bara lovat omedelbar teknisk hjälp utan också förbundit sig att bygga nya nickelfabriker på Kuba så att produktionen av den dyrbara exportvaran snabbt skulle stiga till 70 000 ton per år. I själv verket var Che alltför optimistisk: de ryska teknikerna stod handfallna inför de ultramoderna fabrikerna i Moa och Nicaro och kunde endast vara till obetydlig nytta. Det är kubanerna själva som lyckats få igång dem och det har de all rätt att vara stolta över. Å andra sidan har den kubanska nickelproduktionen långt ifrån uppnått det mål som Che förutsåg i sitt decembertal 1960.

Men världen har förändrats. Det är mycket som imperialisterna inte ville acceptera igår men som de finner sig i idag. I morgon blir de tvungna att gå med på ännu mer. Kubas europeiska vänner har vädjat till amerikanernas känslor och säger: "Invadera inte Kuba, det vore djupt oriktigt". Men detta är ett dåligt argument. Man måste tala affärer med amerikanerna. Man borde säga så här: Om ni anfäller Kuba förlorar ni hela Latinamerika, mister er position i resten av världen och drar kanske över er ett atomkrig där ni själva går under. Det är det enda språk som kan övertyga dem. Två saker står klara för mig. Om amerikanerna anfäller oss kommer vi att kämpa till sista man och gå under allihop. Men den nordamerikanska imperialismen överlever inte ett sådant äventyr. Det är min övertygelse. Jag vet inte om amerikanerna är medvetna om den faran men man får hoppas att det går att övertyga dem i tid."

Det var inte första gången jag hörde en kubansk ledare på detta sätt anspela på att ryssarna med atomvapen skulle försvara Kuba. Ryssarna jag talade med i Havanna använde också de interkontinentala robotarna som tillhygge så snart de kom åt. Uppeggade av stämningen och ganska lättsinnigt tycktes det. Men Sovjetunionens officiella politik föreföll knappast räkna med att revolutionen skulle sprida sig snabbt. Ryssarna tycktes mindre än någonsin vara beredda att riskera en kraftmätning med USA för att försvara sina utländska kamrater. Chrusjtjov hade visserligen många gånger deklarerat sin solidaritet med Kuba. Alltsedan det misslyckade toppmötet i Paris i maj 1960 hade han dessutom mer än vad man kunnat vänta engagerat sig för Castros revolution (något som vi längre fram skall söka utreda orsakerna till). Men samme Chrusjtjov hade också vid ett otal tillfällen talat om att samexistensen mellan Sovjetunionen och USA var oundgängligen nödvändig och måste grundas på ömsesidiga kompromisser. Alltsedan Kennedys maktinträde verkade den ryske ledaren helt övertygad om att ha fått en förhandlingspartner som var angelägen att komma överens med honom. Var det under dessa omständigheter rimligt att enbart räkna med framsidan av den sovjetiska medaljen och tro att Sovjetunionen alltid skulle prioritera sina "internationalistiska och revolutionära engagemang"?

Det hade blivit sent. Vårt samtal hade varat mer än två och en halv timme. Guevara väntade besök av en sovjetrisk delegation av experter inom nickelindustrin. Detta var alltså inte rätta tillfället att börja tala om Sovjetunionens utrikespolitik. Che hann bara säga att den enligt hans uppfattning var grundad på socialistiska principer. Det räckte för att den helt skulle skilja sig från den utrikespolitik som kapitalistiska länder förde, hur demokratiska och öppna de än var. Som bevis på detta nämnde han sina erfarenheter av ekonomiska förhandlingar med öststaterna.

Ryssarna vill bygga ett stålverk åt oss som 1964 skall ha en kapacitet på 700.000 ton stål och 1.500.000 ton några år senare. Men vi ska inte påbörja betalningarna förrän fabriken tagits i bruk så att vi kan betala med en del av inkomsterna vi får från den. Ryssarna erbjuder oss också lån till industriell utrustning som löper på tio år med en ränta på 2,5 %. Vad kineserna beträffar kräver de ingen som helst ränta. Säg mig ett kapitalistiskt land som skulle göra likadant!

Jag skulle inte vara sanningsenlig om jag påstod att jag blev övertygad av Ches argument i maj 1961. Hans starka personlighet och intellektuella charm imponerade genast. Däremot fick jag intrycket att han blundade för vissa realiteter inom socialistvärlden därför att det passade honom. En man med hans intelligens och känslighet måste helt enkelt ha blivit oroad av de brister och sociala klyftor han kunnat urskilja i de socialistländer han just besökt. Tvärtemot de verkligt "troende" avstod han från sovjetpropagandans envetna och förenklade slogans. Hans förklaring till fenomenet stalinism var också vida mer sammansatt än "avstalinisatorernas" i Moskva även om den i och för sig var diskutabel. Han var således ingen dogmatiker helt instängd i sin egen sanning som inte får diskuteras. Ibland tyckte man sig märka en ängslan rakt igenom lovorden.

Che ställde i själva verket ett krav på Kubas socialistiska allierade. Han hoppades att de genom sitt uppträdande vis-à-vis den kubanska revolutionen skulle visa att de var moraliskt överlägsna de människor kapitalismen formade och att de kunde leva som de lärde. Så länge det saknades bevis för att de inte kunde det, inte i allmänhet utan just i relationen till Kuba, så vägrade Che att kritisera eller fördöma dem. De socialistiska allierade hade en förpliktelse att hjälpa det första socialistiska landet på den amerikanska kontinenten. Man måste ge dem en chans att visa att de trots misstag i det förflutna kunde klara av denna historiska uppgift.

Det skall också sägas att den kubanska politiken inte bara rymde män som Fidel och Che och deras gerillasoldater, alla dessa som hade den äkta revolutionära glöden och behöll sin klar-synthet inför de uppsatta målen. Det fanns i den revolutionära rörelsen också en icke föraktlig fraktion som alltid hade accepterat Sovjetunionens överhöghet och var starkt påverkad av den långa tiden av underkastelse under Stalins hand. Omständigheterna tycktes på ett märkligt sätt stärka det gamla kubanska kommunistpartiets ställning. Kommunisterna hade inte förmått genomföra någon revolution. Men bättre än de flesta förstod de att dra nytta av den efter-revolutionära situationen. Med hjälp av sin marxistisk-leninistiska vetenskap och sitt goda förhållande till kommunistvärlden kunde de skaffa sig starkt inflytande över det nya samhällets ideologiska och politiska inriktning. Sedan december 1960 satt kommunisterna i ledande ställning i skolorna för revolutionär utbildning. Paradoxalt nog hade de som elever många av veteranerna från gerillastriderna som nu fick lära sig ”den sanna historien” om kampen.

Vi skall göra ett försök att analysera hur denna situation uppkommit och vilka de var som senare skulle komma att bilda Den socialistiska revolutionens förenade parti på Kuba. Men först måste vi dröja ett ögonblick vid det gamla kommunistiska gardets historia på Kuba och likaså studera hur den nya revolutionära vågen växte fram kring Fidel Castro.

2 Kommunisterna och revolutionen

Social kris

När man börjar studera ett lands historia gör man det ofta för lätt för sig. Man drar gärna paralleller med andra länder, tror att händelseutvecklingen överallt är underkastad samma logik och att de politiska etiketterna täcker samma idéer överallt. Men skenet bedrar uppenbarligen. På Kuba stod ofta liberalerna till höger om de konservativa och varje parti med självaktning kallade sig revolutionärt. För att veta om en statsman eller en intellektuell var reaktionär eller progressiv behövde man känna till inte så mycket hans åsikter som hans inställning till Förenta staterna. Detta var den verkliga vattendelaren mellan äkta vänstersympatisörer och sådana som var revolutionärer endast till namnet.

Under min första vistelse på ön lärde jag mig hjälpligt göra denna distinktion. Men för att få ett grepp om Kubas historia räckte det inte med att undvika de vanliga generaliseringarna. Man måste bit för bit lägga ihop ett veritabelt pussel av namn, debattinlägg och märkliga händelser. Först 1967-68 gav jag mig på allvar i kast med den uppgiften. Efter att ha tillbringat några dagar på nationalbiblioteket José Martí i Havanna förstod jag att pusselbilden av Kubas historia inte var fullständig. Ett stycke av bakgrunden var oklart i konturerna, nästan utsuddat. Hade då castristerna fallit offer för kommunistländernas sjukdom, den som består i att man skriver om och förskönar historien? Hade de möjligen lagt undan komprometterande dokument i hemliga arkiv?

Men man slutar snart oroas sig över sådant när man märker att i Havanna är ingenting undanstoppat, ingenting hemligstämplat. Kan man inte hitta kubanska böcker om nutidshistoria så är det för att de inte existerar helt enkelt. Påtalar man bristen på sådan litteratur, att national-

biblioteket inte ens har någon samling av underjordiska tidningar så får man svaret: ”Vi inriktar oss på framtiden”. Man hänvisar till personer som varit med om de hetaste händelserna i det förflutna och som bevarat dokument i avsikt att en gång skriva memoarer.

”Är ni intresserad av revolutionen 1933? Då måste ni tala med Raúl Roa, kanslern är den som vet mest om den”. Detta råd får man och samtidigt hjälp att ordna ett sammanträffande. För att få veta mer om gerillatiden skall man vända sig till Fidel, Celia Sánchez och Carlos Franqui. Alla huvudpersoner i denna historia är fantastiska berättare som inte hämmas av några diplomatiska hänsyn. De är inte bara beredda att svara på ens frågor utan ser också till att man kommer i kontakt med andra vittnen som vet mer om speciella detaljer. Det är bara ett enda område som inte tycks inspirera någon: Partido Socialista Popular, PSP, det gamla kommunistpartiet och dess historia. Och då börjar konturerna i pusslet bli suddiga.

”Om ni visste!” suckade mina vägvisare i Havanna 1961 när jag frågade vilka de ”uttalade kommunisterna” var, de som oroade amerikanerna så. De tillade att det var bäst att inte tala om det, för då fick bara revolutionens motståndare vatten på sin kvarn. Sju år senare hörde jag återigen samma: ”Om ni visste!” och det av samma personer som då var snara att stryka ett streck över gamla tvister och missförstånd revolutionärer emellan.

Vad var det då som var så förfärligt med det gamla kommunistpartiet att ingen vare sig ville tala öppet om det eller glömma det? Varför var veteranerna från detta parti ännu 1968 så märkta av sitt politiska förflutna? Hur kom det sig att splittringen mellan dem och castristerna alltjämt var så djup? En castroanhängare svarar inte gärna på dessa frågor. Han säger bara sådant som man redan vet om PSP, som alla i Havanna vet. D v s att partiet samarbetade med Batista strax före och under andra världskriget och att det intog en fientlig hållning gentemot Fidels väpnade kamp ända till det ögonblick då det stod klart att han skulle segra. Vad allt det andra beträffar, allt som rör mer djupgående förklaringar hänvisas man till de gamla PSP-medlemmarna med den underförstådda kommentaren: ”De får själva göra upp med sitt förflutna”.

Men PSP upphörde att existera 1961. Det integrerades i det nya parti som fr o m oktober 1965 kallades Kubas Kommunistiska Parti, PCC, och som under Fidels ledning samlade castrister, kommunister och f d medlemmar av det revolutionära studentdirektoratet. PSP gav emellertid aldrig någon fullständig och trovärdig version av sin historia innan det införlivades. Vad det nya partiet beträffar vill det ovillkorligen lämna bakom sig alla uppslitande dispyter de tre organisationerna haft i det förflutna. Det nuvarande kommunistpartiet har heller inte för avsikt att börja gräva i det gamla PSP:s historia, som är lång och komplicerad och nära sammanlänkad med Sovjetunionens internationella strävanden. Det finns alltså ingen officiell tolkning av PSP:s historia. Troligen kommer heller ingen av de inblandade inom den närmaste framtiden att presentera någon personlig version. ”Det är alldeles för tidigt att skriva PSP:s historia”, upplyste Carlos Rafael Rodríguez, den av de ”gamla” som säkert bäst smält in i ledargruppen av idag. ”Det finns för många hjärtsvaga bland dem för att man skall kunna göra det”, var Fidels svar. I väntan på bättre upplysningar får man följaktligen rådet att själv söka bilda sig en uppfattning.

Det är inte svårt att få personlig kontakt med de ”gamla”. Deras berättelser talar om ett parti inneslutet i sin egen logik, i en värld vid sidan om, isolerat från den kubanska sammansatta verkligheten. Men det förmådde tydligen inspirera sina militanta medlemmar till en anmärkningsvärd hängivenhet. Det hade sina hjältar och martyrer, sina egna lager och sin egen moral. Det hade inte enligt sedvanligt latinamerikanskt mönster skott sig på samarbetet med Batista i den nationella samlingsregeringen under kriget. Denna prestation var unik och respekterades av alla. PSP förblev ett parti av fattiga, omutliga, hängivna och ofta förföljda människor. Men

andra hade gjort revolution i deras ställe ... Detta ifrågasatte i ett enda slag partiets teorier, strävanden och taktik, ja t o m dess existensberättigande.

Vad kan väl vara mera ödesdigert för ett revolutionärt parti som är övertygat om att revolutionen inte kan genomföras utan dess medverkan än att i det närmaste passivt bli vittne till socialismens genombrott i hemlandet?

Detta var ett drama som inte kunde överskylas av det faktum att PSP så småningom blev en del av det nya PCC. Blas Roca, PSP:s partiledare, var visserligen närvarande på presidentpalatsets balkong den oktoberdag 1960 när Fidel proklamerade de betydelsefulla socialiseringsåtgärderna. Men han höll sig i bakgrunden bakom revolutionärerna i olivgrönt. Många av dessa visste inte ens vem Roca var och undrade varför Fidel inbjudit honom. Alla de "gamla" är alltså medvetna om att de beretts tillträde till revolutionsarbetet endast tack vare Fidels, Ches och ett fåtal andras välvilja. Många var emot det och hade hellre velat förvisa dem helt enkelt.

I dagens läge vet de gamla PSP:arna likaså att deras "räddare" Fidel fortfarande är minst lika kritisk som de andra mot partiets politiska strävanden i det förgångna. Fidel förebrår dem inte deras hållning under kampen mot Batista eftersom partiet enligt honom i alla fall inte var i stånd till att göra revolution. Även om PSP tagit initiativet till en revolt mot Batista skulle ingen ha följt efter. Denna ovilja var ett resultat av den antikommunistiska stämning som under femtiotalet fanns överallt där USA utövade sitt inflytande och den var också en följd av den misstro som PSP blivit föremål för genom sitt tidigare agerande. Fidel lade alltså skulden på historiska omständigheter och ansåg att ledarna för partiet gick fria moraliskt sett. Men detta hans omdöme var detsamma som en förkrossande politisk dom. För det finns ingen värre stämpel på ett kommunistparti än denna: "Det var hederligt och moraliskt oklanderligt men saknade kraft både till att leda och att påverka revolutionens utveckling".

Efter revolutionen avsåg inte Fidel att ta över PSP:s partiapparat med dess resurser. Han ville bara ha dess kadrer och militanta medlemmar till sitt förfogande. Detta skulle emellertid visa sig svårt, som vi senare skall se. Men även om inlemmandet av dessa PSP:are hade gått friktionsfritt hade det ändå inte inneburit någon rehabilitering av det kubanska kommunistpartiets förflutna. Den olösta frågan förblev olöst och är det fortfarande. Och den berör inte bara Kuba, den vilar hotande över varje diskussion om revolutionen i Latinamerika. Ty alla vet att vad PSP har bakom sig är kommunistpartierna på denna kontinent alltjämt mitt uppe i.

Vi skall här inte granska den kubanska kommunismen i alla dess detaljer. Vi skall bara söka bringa klarhet i tre frågor som gemene man i Havanna ännu idag ställer sig. Varför samarbetade PSP med Batista? Varför erkände det inte Fidel förrän gerillakampen praktiskt taget var slutförd? Varför ville Fidel vinna PSP-medlemmarna för sig och införliva dem i revolutionsarbetet?

För att få svar på frågorna måste vi först sätta in den kubanska kommunismen i dess internationella sammanhang. Liksom alla kommunistpartier skapades PSP i själva verket av Komintern. Partiet förblev knutet till den Kommunistiska Internationalen ända till dess upplösning 1943. Då överfördes lojaliteten till Sovjetunionen kort och gott. Eftersom partiet hela tiden var mycket nära förbundet med "socialismens hemland" är det omöjligt att skilja dess strategi från Sovjetunionens teoretiska och praktiska strävanden.

Det kommunistiska partiet, Tredje Internationalens kubanska sektion, bildades tämligen sent i augusti 1925. D v s under en tid då Stalin i Ryssland började få grepp om partiet och Komintern. Det nya KP på Kuba formades alltså ideologiskt av lärospånen från en kommunism som redan var autoritär, fientlig mot interna diskussioner, intolerant mot minoriteter. Den fordrade en mycket strikt trohet mot den ortodoxi som formulerats i Moskva som en funktion av bygg-

andet av "socialismen i ett land", Sovjetunionen. Med andra ord fick partiet redan från början en stalinistisk prägel. Detta hindrade inte att det till en början hade avsevärda framgångar och blev det främsta av de latinamerikanska kommunistpartierna. Kuba hade vid denna tid i decennier skakats av krig och oupphörliga kriser. Kubanerna började kampen för nationell självständighet 1868 långt efter det att de övriga latinamerikanska kolonierna (med undantag för Puerto Rico) hade kastat av sig det spanska oket. Kanske var det just för att Kuba var den sista kolonin som spanjorerna till varje pris ville behålla den. Självständighetskriget kom att vara i trettio år och ön härjades svårare av ockupanter än något annat land på kontinenten. Men just när det plundrade och uttröttade folket stod inför den avgörande segern ingrep den mäktige grannen i norr som "allierad" för att ge den spanska armén nådastöten och göra ön till ett amerikanskt protektorat. Amerikanerna återgav kubanerna deras självbestämmanderätt på villkor att de i sin konstitution skrev in det s k Platt Amendment. Enligt detta förbehöll sig Förenta staterna rätten att intervensera för att upprätthålla ordningen på Kuba.

Kuba slapp alltså till priset av obeskrivliga uppoffringar ur den sönderfallande och avlägsna kolonialmaktens grepp. Och detta bara för att hamna i klorna på en ny erövrare, en mäktig granne i full ekonomisk expansion.

I samma skede som Kuba fick sin "självständighet" inleddes paradoxalt nog den utveckling som snart skulle behäfta landet med alla den verkliga kolonins kännetecken.

Den gamla jordägararistokratin, som var av kreolskt ursprung, hade inte längre några möjligheter att hindra ett massivt intrång av amerikanskt kapital²⁷. Under sådana omständigheter kunde den inte bli den verkliga företagarklass som behövdes för en normal kapitalistisk utveckling. Jordägarna kunde inte ikläda sig den roll i den borgerliga republiken som konstitutionen reserverat åt den. Kuba förvandlades till ett paradys för compradores (d v s det skikt av bourgeoisin som samarbetar med de utländska kapitalägarna), ett paradys för spekulation och alla slags mellanhänder i den nya kolonialmaktens tjänst. Denna elit gjorde sig rik på folkets bekostnad och de sociala klyftorna blev djupare för varje år. På landsbygden, där 52 % av kubanerna bodde fram till andra världskriget, trotsade misären all beskrivning. De som flydde därifrån i hopp om att finna arbete i städerna hamnade i förstäderna, där de hankade sig fram som utstötta ur samhället. Sockerproduktionen som var landets främsta näring stod för 80 % av dess inkomster men gav inte fast arbete åt mer än 20.000 människor. Under sockerskröden behövdes 400.000 sockerhuggare. Men sockerkompanierna varav de flesta var amerikansk-ägda föredrog att importera stora skaror "halvslavar" från Jamaica och Haiti som visade sig kräva ännu mindre betalt än de kubanska säsongarbetarna. I slutet av 20-talet utgjorde arbetarklassen på Kuba inte mer än 16,4 % av befolkningen medan medelklassen liksom i alla kolonier svällt ut och uppgick till 35 %.

De flesta kubaner kunde inte stillatigande åse hur den otroliga korruptionen levde sida vid sida med det yttersta armod. "Vi upplever en kris utan motstycke. Det är inte någon regeringskris, inte en kris inom något parti eller någon klass, det är helt enkelt ett helt folks kris", skrev författaren Raimundo Cabrera 1924.

Den kubanske frihetsaposteln José Martí hade med profetisk kraft varnat folket för yankee-imperialismen: "Jag har levat i det nordamerikanska odjurets buk, jag vet vilka missgärningar det är i stånd till". Han hade sagt kubanerna: "man tigger inte om att få sina rättigheter, man tar dem med våld".

²⁷ Som ren upplysning citerar vi några siffror om de amerikanska investeringarna på Kuba:

1902-1906   80 000 000 dollars (statsskulden icke inräknad)

1909   200 000 000 dollars (statsskulden inräknad)

1922   1.200 000 000 dollars innefattande äganderätten till tre fjärdedelar av sockerindustrin.

Källa: Historia de Cuba, dirección Política de las FAR, Havanna 1967, s 583.

Det var alltså i denna atmosfär som det unga kommunistpartiet började sin bana. Allt tycktes gå det väl i händer. Partiet var anti-imperialistiskt liksom sin initiativtagare den Tredje Internationalen och dess angrepp på amerikanerna stod inte José Martí efter. Det var mot rasdiskriminering vilket vann den färgade befolkningens förtroende. Denna grupp utsattes för uppenbar ekonomisk och social diskriminering och det sedan den bidragit med över 60 % av soldaterna i den anti-spanska armén. Kommunistpartiets motståndare slutligen var illa organiserade grupper som dessutom splittrades av personliga ambitioner och ideologisk förvirring. KP hade följaktligen goda förutsättningar att etablera och utöva den "hegemoni" som Antonio Gramsci talar om.

I början såg det ut som om partiet lyckats med den uppgiften:

Kommunistpartiet har nått anmärkningsvärda framgångar emedan dess ledare är intelligenta, dynamiska och hederliga personer. Det har stöd av Kubas främsta intellektuella och av ett växande antal lärare, författare och ungdomar. Åtskilliga av partimedlemmarna tillhör den lilla grupp av människor med nästan religiös hängivenhet som är beredda att offra alla krafter, ja livet för saken. Den kommunistiska rörelsens starka inflytande beror inte bara på att den har några tusental medlemmar som accepterar dess stränga disciplin. Det kommer sig också av den sympati som hundratusentals kubaner inom alla samhällsskikt känner för kommunismens idéer och mål. Dessa kubaner ser i kommunismen den kraft som kan återupprätta dem och befria dem från det armod och det elände som Kuba befinner sig i.²⁸

Till denna slutsats kom den undersökningskommission på tolv personer som Förenta staternas Foreign Policy Association skickat ut. Och den kunde knappast misstänkas ha vänster-sympatier. Till partiets framgångar kan även läggas kommunisternas snabbt vunna inflytande bland arbetarna. De kontrollerade redan Kubas nationella arbetarfederation och Arbetarfederationen i Havanna. De bildade också en stor fackförening för sockerbruksarbetarna vilket var en enastående framgång med hänsyn till att fabrikerna låg utspridda långt borta från städerna.

Fr o m 1925 då KP bildades hade Kuba en ny president, general Gerardo Machado, som valts på liberal partibeteckning. Så snart han tillträtt sin befattning förklarade han att ingen strejk under hans styre skulle vara längre än en kvart. Två år senare beslöt han att förlänga sin mandattid med sju år och ändrade konstitutionen i enlighet med detta. En storm av protester följde (först och främst från universitetet i Havanna) och alla de som dittills haft kvar sina illusioner om rättssamhället kastade sig i armarna på oppositionen. Kuba inträdde så i ett skede av diktatur och av kamp mot diktaturen, en kamp som gynnade kommunisterna.

Men partiets inledningsvis starka uppgång förmådde inte i längden dölja dess medfödda belastning. I sin egenskap av arbetarparti sökte det överföra det revolutionsmönster som formulerats i de europeiska kapitalistländerna på Kuba, som var ett underutvecklat land i en neo-kolonialistisk situation. Det faktum att "hela folkets kris" var ett resultat av att landet underordnats de amerikanska intressena bekymrade partiet mindre än den förlust så flagranti motsättningen mellan kapital och arbete. Man förstod således inte vilken roll de Machado-fientliga och anti-amerikanska krafterna kunde spela, de som inte utgick från leninismen eller ens socialismen. Man var inom partiet egentligen bara intresserad av en enda front för kampen, nämligen den som rörde arbetet. Men arbetarnas kamp var under de speciella förhållanden som rådde på Kuba med all säkerhet inte den viktigaste. Den amerikanska företagsamheten på ön var i själva verket en perverterad version av utvecklingen i ett "normalt" kapitalistiskt samhälle. Dess dominans skapade spänningar som var starkare än de motsättningar

²⁸ Foreign Policy Association, *Problemas de la Nueva Cuba*, andra utgåvan, Havanna, Cultural SA, 1935, s 219. Att märka är att bland de 12 författarna återfinns L H Jenk, känd för sin bok *Our Colony Cuba*, som nyligen utgivits på nytt i Havanna av ER (Edición Revolucionaria).

mellan olika samhällsklasser som är typiska för länder med mindre starkt beroendeförhållande till något annat land. Det amerikanska inflytandet uppamade således den permanenta upprorsanda som karakteriserade det politiska livet på Kuba. Emedan kommunisterna inte förstod situationens natur kunde de inte utnyttja, än mindre kontrollera, dessa andra krafter som de kategoriskt betecknade som ”anarkistisk småborgerlighet”.

Denna brist på klarsyn – eller rättare denna dogmatism – var alltifrån begynnelsen utmärkande för kommunistpartiet. I dag säger man på Kuba – och det har man kanske alltid sagt – att en ung lysande intellektuell, Julio Antonio Mella, var partiets grundare och förste sekreterare. Mella var visserligen kommunist i hela sitt korta liv men grundade inte partiet och var heller aldrig dess ledare. I enlighet med europeisk tradition var KP:s alla sekreterare arbetare. Julio Antonio Mella var student, grundade 1923 studentsammanslutningen FEU (Federación Estudiantil Universitaria) och 1924 folkuniversitetet José Martí. Han utmärkte sig också genom att organisera Havannas tobaksarbetare och var alltså den förste kämpen som växte fram ur samarbetet mellan studenter och arbetare. Mella var en obestridd ledare först bland studenterna och sedan ute i samhället. Han hade förmåga att teoretiskt underbygga både sin agitation och de direkta aktionerna, såväl de individuella som de kollektiva. För honom blev kommunismen vid den här tiden det naturliga uttryckssättet för hans frihetliga läggning, våldsamt anti-imperialistisk och varm anhängare av social rättvisa som han var. Men han använde sina teoretiska kunskaper med en iver som visade, att han var en intellektuell med mycket djupa rötter i sitt lands moraliska klimat och traditioner.

Hans eldiga temperament imponerade på de unga och blev småningom legendariskt. Man talar fortfarande om hans fantastiska bedrifter. En gång när den kubanska regeringen förbjöd det sovjetryska fartyget Varovski att ankra upp i Havanna, kastade sig Mella i vattnet och simmade utan att bry sig om hajarna ut för att ge sjömännen från socialismens hemland en solidaritetshälsning. Mella blev vid ett senare tillfälle arresterad och anklagad för att ha placerat en bomb på Payretteatern. Han vägrade inställa sig inför Machados domstol och kallade presidenten ”tropikernas Mussolini”. Han började genast en hungerstrejk som varade 19 dagar. Protesterna mot arresteringen av Mella tvingade Machado att släppa honom. Han förvisades ur landet och 1929 lät Machado mörda honom i Mexico. Han var då inte mer än 26 år gammal.

Genom sin martyrdöd blev Mella en symbol för sitt parti. Men endast genom den. Ty den militanta linje han företrädde stämde illa överens med kommunistpartiets disciplin och uppskattades inte alltid av kamraterna. Partiet var emot hans hungerstrejk och menade att endast de intellektuella, som alltid hade mat för dagen, kunde uppskatta denna individualistiska handling. Arbetarna fann den överdriven och meningslös.

Mellas fall aktualiserade inte bara frågan om disciplinen. Den avslöjade också vilka svårigheter de kommunistiska organisationerna hade att ta sig an dessa unga revolutionärer som var så typiska för sin tid. En annan berömd intellektuell, poeten Rubén Martínez Villena, rönt ett liknande öde. Liksom Mella blev Martínez Villena känd genom sina protestaktioner innan hans ens tillhörde KP. 1923 satte han och 13 unga män sig upp mot den dåvarande presidenten Alfredo Zayas mitt under ett av vetenskapsakademiens högtidliga sammanträden. Han var delaktig i ”Veteran- och patriotföreningens” sammansvärjning och anmälde sig som frivillig att föra ett flygplan som skulle bomba Havannas militära anläggningar. Men planen gick i stöpet. Vidare ledde han den intellektuella avantgardegruppen och deltog i alla tänkbara debatter. Hans överväldigande aktivitet inom såväl intellektuellt som politiskt liv tog hårt på hans krafter som redan var försvagade av den tbc han led av. Trots bitter kamp mot den fruktansvärda sjukdomen dukade han under för den 1934.

Dessa två kommunistpionjärers historia visar att partiet från början förfogade över en rad unga förmågor som kunnat fungera som medlare mellan partiet självt och den upproriska intelligentsan som under de följande åren skulle komma att spela en betydelsefull roll i den kubanska politiken. Män som Mella och Martínez Villena kom ur just denna miljö. De var fast rotade i de speciella kubanska förhållandena. Därifrån hade de sin intellektuella skolning, sitt anti-imperialistiska och frihetliga språk som hämtade inspiration från José Martí. Han inspirerade dem till individualism, till heroiska handlingar och till hela den livsstil som vi långt senare – och alls inte av någon slump – återfinner hos de unga castristerna. För Mella och Martínez Villena utgjorde det ingen plötslig förändring att ansluta sig till kommunismen. Det var i stället en naturlig följd och en fördjupning av de erfarenheter de haft. De förblev starkt knutna till kamraterna från kampen på universitetet, som inte följde deras exempel utan fortsatte utanför kommunistpartiet. Ännu skilde ingenting dessa två krafter, de kommunistiska och de icke kommunistiska motståndarna till det etablerade samhället.

Emellertid skulle en mur mellan dessa två politiska rörelser komma att växa upp i ett avgörande ögonblick av kampen mot Machado. Det blev en prövning som satte sin prägel på relationerna inom den kubanska vänstern ända fram till Castro-revolutionen. Kommunistpartiet blev dess främsta offer och bär även det största ansvaret som vi skall se. Låt oss alltså uppehålla oss en stund vid de dramatiska händelser som tog sin början 1930.

För Kuba som var så starkt beroende av USA blev den stora amerikanska depressionen 1929 en katastrof utan motstycke. Sockerexporten som redan 1926 börjat bli svår att avsätta sjönk med hisnande fart. 1929 inbringade den ännu 200 miljoner dollars, 1930 bara 129 miljoner, 1931 78 miljoner och 1932 endast 42 miljoner.²⁹ Detta betydde bankrutt. Hungersnöd utbröt på landsbygden och i städerna rådde arbetslöshet och förtvivlan. Machados amerikanska finansiärer, Chase National Bank, upphörde inte bara att ”hjälpa” honom utan krävde dessutom att han skulle betala sina skulder. Kampen mot diktatorn fick ny styrka. T o m högern gick i opposition. Den 19 mars 1930 lamslogs landet av en generalstrejk som innebar ett svårt slag mot Machados prestige. Den 30 september gick studenterna ut på gatorna som svar på Enrique José Varonas indirekta maning till handling.³⁰ Polisen förbjöd dem att beträda den gata där den berömda filosofen bodde och en av ledarna för demonstrationen, Rafael Trejo, sköts ned. Diktatorn beslöt då att universitetet skulle stängas. I och med detta växte solidariteten med de revolterande studenterna inom den allt mer utarmade lärarkåren. I själva verket låg inbördeskriget redan i luften.

Vilka var då huvudmotståndarna? Diktatorn stödde sig förstas på armén men också på en kår av experter (d v s poliser med specialutbildning i att slå ned oppositionsyttningar) och vidare på Patriotiska ligan, porros. Hans motståndare var mindre fast organiserade men fanns i gengäld inom alla läger. Alltifrån kommunisterna till den konservativa högern kring överste Mendieta. Två grupperingar framträdde särskilt markant: Directorio Estudiantil Universitario, d v s studentdirektoratet och i något mindre grad ABC-partiet.

Studentdirektoratet var som namnet anger en studentorganisation men med mycket vida förgreningar. Det hade fullt stöd av en del av ungdomen och hade som rådgivare den ”professio-

²⁹ *Historia de Cuba*, op cit.

³⁰ Enrique José Varona, filosof, sociolog, ”politiskt oberoende” och vän till José Martí, samt senare ordförande i det konservativa partiet och republikens vice-president (1912) var 81 år gammal 1930. Han var en obeveklig motståndare till Machado-regimen och uttryckte i en intervju den 25 september 1930 sin förvåning över den kubanska ungdomens passiva hållning. Som svar på Varonas uttalande organiserade FEU en stor Machado-fientlig demonstration och marscherade upp till hans hem. Tilläggas bör att Enrique José Varona under sina sista år tagit många steg åt vänster. Han förklarade visserligen att han var för gammal för att revidera sina filosofiska uppfattningar men försäkrade samtidigt att han hyste sympati för Sovjet och framför allt för den anti-imperialistiska kampen.

nelle konspiratören” José Rafael García Barcena, utgivaren av tidskriften *Mundo Social*. Direktoratet hade ingen ledare. Det leddes av mellan 40 och 50 representanter för fakulteter och högskolor. Varje representant hade en suppleant som ersatte honom om och när han själv blev arresterad. På listan över dem som tillhört detta representantskap finner man nästan alla de stora namnen inom kubansk politik alltifrån ”Eddy” Chibás (som 1947 bildade det ortodoxa partiet där Fidel började sin bana) till Raúl Roa, nuvarande utrikesminister i den kubanska revolutionsregeringen. Det skall förstås sägas att man också hittar Prio Socarras, senare korrumpierad president, och flera andra notoriska högermän bland dessa student-representanter.

Direktoratets underjordiska tidning Alma Mater talade inte om proletariats frigörelse och resning mot kapitalet och inte heller om den världsomspännande kampen mot imperialismen. Tidningens politiska definitioner var enklare än så: den stödde rättvisan mot maktmissbruket och ärligheten mot korruptionen. Med kamp mot fattigdomen menades kamp för mänsklig värdighet. Dess avslöjanden av Machados brott var effektiva men de räckte inte för de mer ”doktrinära” studenterna. En grupp som stod på marxistisk bas med Aureliano Sánchez Arango som ledare bildade ”studenternas vänsterflygel” och började ge ut en egen tidning *Linea*, där framför allt Pablo de la Torriente Brau utmärkte sig. Som paroll använde de ett citat ur en berömd dikt av Majakovskij: ”Nu får det vara nog med prat, ordet är ert, kamrater Mausergevär”!

Men studentdirektoratet bedrev inte bara propaganda. Det hade en beväpningsavdelning som tillverkade bomber och en sektion för ”direkta aktioner” som spred dem efter behag. Ord-föranden i Machados senat, grundaren av Patriotiska ligan och chefen för ”expertstyrkorna” föll alla offer för de unga rättsskiparna. Själve diktatorn undkom flera gånger med knapp nöd deras attentat. Men direktoratet tillämpade inte terrorismen för dess egen skull utan av nöd-tvång. Efter Machados fall var det ingen av medlemmarna som skröt med att ha deltagit i dessa attentat.

En av dem som var med om att bilda direktoratet var Antonio Guiteras Holmes. Han tillhörde de politiskt sett mera svårbestämbara. Eftersom han saknade medel att avsluta sina studier lämnade han 1929 universitetet och blev resande i apoteksvaror. I den egenskapen reste han kors och tvärs över ön och värvade under tiden modiga ungdomar som liksom han själv menade att något måste göras för att rädda landet. Guiteras bildade emellertid inget parti – åtminstone inte då³¹ – och var inte heller anhängare av någon bestämd politisk linje. Att döma av det lilla han skrev själv var han inte anarkist utan stod snarare ganska nära kommunisterna. Framför allt personifierade han sin generations revolutionära otålighet och handlingsbehov. Han var en ledarnatur och, som historien senare skulle visa, en intelligent statsman. Men vid den här tiden var han framför allt en stor konspiratör, ett slags föregångsman i gerillakonsten. Redan den 29 april 1933 angrep han och intog militärförläggningen San Luis i Oriente.

Vad beträffar ABC – en rörelse som också utmärkte sig genom åtskilliga komplotter och (misslyckade) sabotageförsök – så var det ett märkligt parti. Dess 41-punktprogram som publicerades 1931 avslöjade en mycket suspekt böjelse för korporatistiska lösningar, direkt lånade från Mussolini. Partiets demagogi var bara en återspeglning av dess ideologiska förvirring. Det kritiserade den gamla generationen från det patriotiska kriget och krävde större utrymme för de unga men drog sig inte för att ta kontakt med den kubanska politikens gamla äventyrare. Inom ABC:s led fanns en Gandhi-influerad falang som förespråkade ett återhållsamt leverne och en annan som kallades radikal och som i sin tur var anhängare av våldsmetoder.

³¹ Rörelsen Joven Cuba bildade han först efter det att revolutionen 1933 hade misslyckats.

Trots att oppositionen var så splittrad förmådde inte diktatorn spela ut de olika grupperna mot varandra. Han tillämpade en urskilningslös motterror och slog till i blindo mot såväl strejkande arbetare som ättlingar till ”stora patrioter”. De konstitutionella rättigheterna upphävdes. Arbetet i industrierna stod i det närmaste stilla. Statskassan var mer än ruinerad och universitetet var stängt i över tre år.

Förenta Staternas nye president Franklin Delano Roosevelt skickade då en av sina skickligaste diplomater, Sumner Welles, till Kuba för att inleda ”goda-grannar-politiken” mot Latinamerika med att hjälpa Karibiens pärla att återfinna sinnesfriden. Han föreslog Machado följande uppgörelse: om presidenten gick med på att träda tillbaka när hans mandatperiod var slut 1934, så skulle Welles under mellantiden hjälpa till att lugna de oppositionella. Han tog kontakt med dessa för att den fredliga övergången till demokratiskt styre skulle ske med allas samtycke. Men Sumner Welles uppgift blev märkvärdigt otacksam. De mäktigaste inom oppositionen – från direktoratet till den reaktionäre general Menocal – vägrade träffa ambassadören. De som accepterade hans medlarroll hade i gengäld ingen avgörande betydelse i den uppkomna krisen. Under tiden försökte diktatorn vinna tid och tänkte ingalunda på att göra en värdig sorti från scenen. Dessutom upmuntrade Sumner Welles närvaro i Havanna just den revolutionära aktiviteten som han kommit för att bromsa. Ty vad var väl en diktator som fann sig i USA:s medlingsförsök och påtryckningar annat än en man som måste bekämpas? I stället för att lösa krisen påskyndade således ambassadören den slutliga kraftmätningen. Den tog nästan spontant sin början tre månader efter hans ankomst till Havanna.

Den 2 augusti 1933 utbröt en strejk i ett bussgarage i Havanna. Två dagar senare var huvudstadens alla transportmedel lamslagna. Den 6 augusti omfattade strejken hela landet. Den 7 augusti gick det rykten om att diktatorn avgått från sin post och folk drog jublande fram längs gatorna mot regeringssätet Capitolium. Där möttes de av polis som gav eld. Totalt människor dödades och hundratals sårades.

Diktatorn gav alltså inte spelet förlorat. Han tvekade inte att slå ned oppositionen med de mest fruktansvärda metoder för att försvara sig själv in i det sista. Dagen därpå ägde emellertid oväntat en scenförändring rum: Machado räckte en fredens olivkvist till dem som han i åtta års tid förföljt och kallat ”fosterlandets värsta fiender”, d v s kommunisterna i den centrala strejkkommittén. Nästa dag tog händelserna åter en ny vändning: kommittén gick med på att förhandla och krävde endast att transportarbetarnas krav helt skulle tillgodoses. Diktatorn gick i sin desperation med på allt. Efter ett dygns betänketid och överläggningar med arbetarna undertecknade Cesar Vilar på centrala strejkkommitténs och Kubas arbetarfederations vägnar överenskommelsen om återgång till arbetet den 11 augusti kl. 12.

Men arbetet återupptogs inte. Inte en buss, inte en spårvagn lämnade stallarna vid tolvslaget. Strejken fortsatte överallt. Diktatorn vände sig då i förtvivlan till armén, men officerarna vägrade honom sitt stöd. I det läget hade Machado inte längre något val utan flydde landet och lade presidentämbetet i händerna på sin försvarsminister. Denne anförtrodde i samråd med Sumner Welles posten till den mest acceptabla av de kandidater som stod till buds nämligen Carlos Manuel de Céspedes, son till den stora Céspedes som ledde självständighetskriget. På nytt gick folket ut på gatorna och denna gång fanns det ingen polis som sköt på dem. Det var snarare folket som sköt på ”expertgrupperna” och fördrev utan pardon ”porristerna” och andra medbrottslingar till Machado.³² Det rådde full revolution.

³² Faktum är att det både i Havanna och på andra håll under åtskilliga dagar förekom lynchningar och angrepp mot polismän och komprometterade politiker. Fidel ville till varje pris undvika en upprepning av detta efter sin seger. Därför inrättade han omedelbart provisoriska rättegångsförhandlingar som förhindrade att de misstänkta dömdes ohörda samt gav dem ytterligare rättsliga garantier.

Förutom sitt namn med den magiska klangen förfogade inte Céspedes över några möjligheter att behärska situationen. Alltså gjorde han ingenting, sade ingenting, lovade än mindre någonting. ”Han är ingen tyrann, han är en odugling”, proklamerade Directorio Estudiantil. Det krävde hans avgång och avslöjade att han gick i USA:s ledband. Vidare fordrade studenterna att alla komprometterade tjänstemän skulle ställas till ansvar inför rätta och att alla borgmästare, guvernörer och domare som utnämnts av Machado skulle avsättas. Sumner Welles informerade Washington att ”Kuba riskerar att råka in i fullständigt kaos”.

Den 4 september gjorde så en grupp underofficerare revolt med Fulgencio Batista i spetsen. Deras krav var av helt facklig karaktär (de krävde högre löner och protesterade mot reduktionen av den militära personalen) men deras avfall blev nådstöten för de Céspedes’ regim. Direktoriestudenterna sökte sig då till fästningen Columbia, slöt sig till underofficerarna och utropade ”Kubas revolutionära allians”. Man överlät makten åt en grupp på fem personer som leddes av professorn i psykologi vid Havanna-universitetet Ramón Grau San Martín. Fem dagar senare beslöt denna junta att dess bas skulle utvidgas och ombildas till en riktig regering. Studenterna skyndade åter till och alla de ledande inom direktoratet deltog i rådslagen. Kandidaterna till de olika ministerposterna skulle väljas. Den som fick det största antalet röster var Antonio Guiteras Holmes. Han installerades i Secretaria de Gobernación, inrikesdepartementet, som ansvarig för landets inre angelägenheter och blev sålunda nummer två inom regeringen. Även Fulgencio Batista erbjöds en ministerpost men han svarade anspråkslöst nog att han skulle göra mera nytta för revolutionen om han blev arméchef. Redan då visste han vart han ville komma.

Sumner Welles var utom sig. Han anklagade kommunisterna för att ha iscensatt en komplott och tillkännagav att Förenta staterna under inga omständigheter skulle erkänna regeringen Grau-Guiteras. Men tydligtvis var han illa informerad. Kommunisterna var på intet sätt ansvariga för den uppkomna situationen och deras relationer med de andra revolutionära krafterna var sämre än någonsin. Det faktum att förhandlingarna i sista ögonblicket ägt rum mellan strejkkommittén och Machado hade avgjort saken för direktoratet som motsatte sig samarbete med kommunisterna. Dessutom blev förhandlingarna en besvikelse för vänsterkrafterna som skulle ha behövts i en gemensam front. Kommunistpartiets centralkommitté sammanträdde den 2 augusti i Havanna för att summera erfarenheterna från förhandlingarna, ”denna pinsamma händelse”, samt för att utarbeta en taktik för den nya situationen. Man slog fast att strejkkommittén hade underskattat massornas kampvilja och felaktigt trott att de skulle nöja sig med materiell gottgörelse. Ett kommunistparti får inte bli efter massorna, tvärtom borde det inspirera dem till handlingar som är djärvare än dem folket spontant kommer på. Partiet uppmanade därför det kubanska proletariatet att bilda sovjeter som skulle bli ”den folkliga maktens organ på varje plats och en språngbräda till att gripa makten på toppen”.³³ Av allt att döma rådgjorde partiet inte med någon annan politisk gruppering och sökte inte stöd hos någon för att försäkra sig om att initiativet skulle lyckas. Det bedömde läget så att den folkliga vågen av entusiasm skulle tvinga de andra att sälla sig till kommunisterna och acceptera deras linje. Det faktum att den nya regeringen stod märkbart längre åt vänster än de Céspedes och inte erkändes av USA tycktes vid första påseende bekräfta denna analys av läget. För KP var Grau ingenting annat än en Kerenskij. Det var därför viktigare än någonsin att driva fram bildandet av sovjeter, de enda organ som kunde ge uttryck för den verkliga folkviljan. Det var således aldrig tal om att kommunisterna skulle stödja regeringen. Och den i sin tur började genast tala om ”kommunisternas avledningsmanöver”.

Revolutionen utvecklades snabbt på två parallella plan: å den ena sidan regeringen Grau-Guiteras, å den andra sovjeterna. Regeringen beslutade om reformer som enligt dåtida

³³ *Historia de Cuba*, op cit, s 634.

kubanska förhållanden var mycket revolutionära: åttatimmars arbetsdag, minimidaglön åt sockerarbetarna, erkännande av fackföreningsrätten, 45 % lägre elavgift med åtföljande ingripande i de amerikanskägda elkraftbolagen, annullering av Machados skulder till Chase National Bank; vidare: begränsad rätt för icke-kubaner att äga jord, konfiskering av jord tillhörig dem som samarbetat med Machado, löfte om jordreform och slutligen beslut om snabbt sammankallande av en konstituerande församling med uppgift att upphäva Platt Amendment och utarbeta en ny ”social” konstitution.

Kommunisterna i sin tur lyckades bilda ett antal sovjeter på landsbygden med utgångspunkt från sockerbruken. Men i Havanna följde inte ens deras egna dem. I provinserna Camagüey och Las Villas i Oriente nådde arbetet dock en viss framgång. Sovjeten i Mabey blev ett slags proletär stat i miniatyr där sockerproduktionen bedrevs under trygga förhållanden, där man administrerade omkringliggande jordområden, organiserade distributionsapparaten och bildade sin egen arbetarmilis.

De två ”revolutionerna” skred på så sätt framåt utan att de först kände till varandra särskilt väl. Men konfrontationen dem emellan var oundviklig och kunde inte avvärjas av ens aldrig så kritiskt meningsutbyte. Regeringen kunde inte tolerera att den saknade kontroll över de kommuniststyrda områdena i synnerhet inte när sockerskörden var förestående. Under Batistas ledning anföll armén sovjeterna, men slog också ned de konservativa officerarnas demonstration på Hotel Nacional och det mitt framför näsan på Sumner Welles.³⁴ Den 6 oktober 1933 utfärdade regeringen det historiska dekret 2059 som gav universitetet full självbestämmanderätt och passade samtidigt på att mana om lugn och ordning. Appellen hörsammades av studentdirektoratet, som deklarerade att landet sedan två månader äntligen var fritt, manade till förtroende för regeringen och tillit till den kommande konstituerande församlingen. Endast KP teg. Trots att fästena i sockerdistrikten föll ett efter ett för arméns attacker förnyade kommunisterna den 10 november sin högtidliga paroll: ”All makt åt sovjeterna”.

Regeringen Grau-Guiteras var således ansatt från såväl höger som vänster och dessutom hotad av USA som drog samman sin flotta runt ön. Den 15 januari 1934 tvingades den avgå. Högst sannolikt var det arméchefen Batista som med amerikanernas samtycke fick den avsatt. Även om han inte heller efter detta kom att bekläda någon ministerpost blev han den nya regimens starke man. Under de tio följande åren var det i praktiken Batista som styrde landet.

Under alla förhållanden hade regeringen Grau-Guiteras ändå inte kunnat hålla sig kvar mycket längre. Kubas ekonomiska beroende av Förenta staterna och det omöjliga i att finna en annan lika mäktig bundsförvant skulle ha blivit dess fall. Men Grau-Guiteras var den första latinamerikanska regering som offentligt (inför de latinamerikanska staternas församling i Montevideo, december 1933) avslöjade den nordamerikanska interventions- och utsugningspolitiken. Vid det tillfället krävde den också att Platt Amendment skulle upphävas. Även om Grau-Guiteras’ sociala reformer tämligen snart ointetgjordes av Batistaregimen så blev deras regering ändå en milstolpe i kubansk historia och omhuldades länge i folkets medvetande.

Men när Ramón Grau San Martín senare kom till makten visade han sig vara ”en sönderfallets messias” som Raúl Roa uttryckte det. Många av hans vänner som varit revolutionärer 1933

³⁴ Ett antal missnöjda officerare slog sig ned på Hotel Nacional, just det hotell som Sumner Welles bodde på och försökte den 2 oktober genomföra en väpnad demonstration som verkade ha små chanser att bli framgångsrik. Den slutade i massaker. I sitt försvarstal *Historien skall frikänna mig* förebrådde Fidel Castro Batista att han ”lätit mörda åtskilliga officerare sedan de givit sig efter det att striderna slutat på Hotel Nacional”. Samma sak var det med en annan högerresning, den 6 november 1933 i Atares-fästningen där enligt Fidel ”de belägrandes maskingevär mejade ner en hel rad fångar”. (jfr *Historien skall frikänna mig*, Tema, Stockholm 1968).

slog sig liksom han själv till ro i det samhälle de så dyrt lovat att omvandla. Detta hindrade emellertid inte att den radikala kubanska opinionen under en tid satte sitt hopp till Grau och hans parti (Revolutionära kubanska partiet Auténtico) och man trodde att det skulle fortsätta den kortlivade septemberregeringens verk. Men förhoppningarna sveks. Detta fick en demoraliserande effekt på det politiska livet och bidrog till dess urartning. Som vi skall se präglade denna besvikelse det moraliska klimat i vilket den nya rebellgenerationen, Fidel Castros generation, växte upp.

Antonio Guiteras Holmes å sin sida gick till historien som en obefläckad man. Han fortsatte modigt kampen mot den nya konservativa regimen, skapade rörelsen Joven Cuba (Det unga Kuba) och intog en alltmer anti-imperialistisk hållning. Han gjorde sig beredd att lämna Kuba för att fortsätta befrielsekampen utifrån men blev dessförinnan dödad i skottlossning med Batistas män den 8 maj 1935. Hans kamrater förblev anhängare av direkta aktioner men sedan "stormvågen" dragit sig tillbaka rådde nya villkor för kampen och utan en stor ledare kunde de inte bli slagkraftiga.

Kommunistpartiet var helt avskuret från hela denna generation av handlingsvilliga revolutionärer som aldrig förlät dess felsteg. Framför allt lastade man kommunisterna för deras opportunist och deras mellanhavande med Machado. Man hävdade att de varken var "uppriktiga revolutionärer" eller "sanna kubaner". Ännu så sent som 1959 drogs affären upp. Den gången var det partiets högermotståndare, t ex Andrés Valdespino, som använde sig av den för att få KP undanröjt ur revolutionsrörelsen. Andra kritiserade främst partiets hållning mot regeringen Grau-Guiteras. Och detta trots att de själva kunde vara allt annat än stolta över den terror som Batista med Grau-Guiteras samtycke hade utövat mot sovjeterna.

1934 bytte kommunistpartiet ledare och utövade självkritik. Det nya ledarteamet med Blas Roca i spetsen erkände att KP hade gjort en "vänsteravvikelse" och att kampanjen för sovjeterna varit ett missgrepp. Men Blas Rocas analyser var inte fullständiga. De förklarade inte varför partiet ändrat taktik under den dramatiska augustimånaden 1933: först accepterade de förhandlingar med Machado, sedan svängde de över till den andra ytterligheten och vägrade komma överens med Grau-Guiteras. Hur kom det sig att partiet först nöjde sig med att få sina ekonomiska krav tillgodosedda och sedan gick ut med ett program som manade till revolt?

För att kunna svara på dessa frågor skulle kommunisterna fått medge att partiet för det första underskattat graden av förfall inom Machados regim. För det andra: när ordern om att arbetet skulle återupptas inte vann gehör, drog KP den felaktiga slutsatsen att arbetarna hade läget under kontroll och således kunde förhindra att bourgeoisin åter kom till makten. Vad kommunisterna däremot inte såg var att Machado mot sig hade inte bara de strejkande och arbetarklassen utan en ännu bredare social front. Gemensamt med denna front skulle proletariatet haft mycket att uträtta men utan den hade det inga möjligheter att ta makten.

Men dessa svårigheter att bedöma den faktiska situationen hade naturligtvis sin bakgrund i den teorin om "klass mot klass" som den Kommunistiska Internationalen förkunnat sedan 1928 och som den vidhöll ända till sin sjunde kongress 1935. Vid det laget varseblev Komintern att det var fascismen som var huvudfienden och för att kunna bekämpa den var det både möjligt och önskvärt att samarbeta med andra politiskt och socialt reformistiska krafter. I samma mån som den internationella kommuniströrelsen inte förmådde göra skillnad mellan de olika icke-proletära partierna ansåg den helt naturligt att alla borgerliga regeringar var likvärdiga. Detta betydde m a o att arbetarna i händelse av social kris bara hade två alternativ: antingen förhandla om bättre ekonomiska villkor vilken motparten än var eller göra revolution och själva ta makten.

Det var således denna strategi som gjorde att de kubanska kommunisterna inte alls förstod vad exempelvis studentdirektoratet och Guiteras egentligen representerade. De var varken konser-

vativa eller sant socialistiska men personifierade en revolutionär radikalism som var mycket avancerad. Kommunisterna avstod från alla kontakter med dem eftersom de inte förstod dem. Före Machados fall var KP motståndare till direkta aktioner och kallade de radikala grupperna äventyrare och anarkister. Sedan Machado väl störtats ansåg kommunisterna aktionsgrupperna småborgerliga och tillerkände inte regeringen Grau-Guiteras någon som helst positiv roll. Under båda dessa utvecklingsfaser förblev de isolerade och få, utan möjligheter att ta aktiv del i händelserna och verka för att de fick en för dem gynnsam inriktning.

Detta är alltså den bakgrund mot vilken vi måste se följande problem: hur kom det sig att KP från 1936 började närma sig Batista? Batista, som var den nya regeringens starke man som hade förvandlat försöket till generalstrejk 1935 till ett blodbad och nu framstod som kommunisternas och den kubanska vänsterns fiende nummer ett.

En märklig bundsförvant för den antifascistiska fronten

”Antingen sockerskörd eller blodbad” sade överste Batista i januari 1934 som talesman för den ”nationella koncentrationsregeringen”. Han höll sitt löfte. Under de följande arton månaderna smulades arbetarnas motstånd sönder med ohygglig brutalitet. På centralkommitténs sjätte session hösten 1935 gav kommunistledaren Blas Roca följande redogörelse för händelserna:

Batista, denne förrädare i imperialismens tjänst, denne trogne hantlangare åt Caffery³⁵, kvävde generalstrejken i mars med eld och blod. Han gjorde universitetet till en kasern, slog ned fackföreningarna och lät sätta deras lokaler i brand. Han har tillintetgjort den kubanska läkarsammanslutningen och fyllt fängelserna med över 3.000 män, kvinnor och ungdomar som kämpat för frihet och demokrati. Han har släppt lös den mest barbariska terror och avrättat sina motståndare på gatorna. Han har tvingat alla anti-imperialistiska partier under jorden och nu vill han dra nytta av sina tillfälliga framgångar och göra slut på revolutionen för gott.

Detta fick Batista helt enkelt inte lyckas med. För att kunna hindra honom måste alla antifascistiska krafter gå samman i en enhetsfront. Blas Roca gjorde ingen hemlighet av att det var resolutionerna från Kominterns sjunde kongress som givit honom denna idé. I Moskva hade Internationals generalsekreterare Dimitrov ”lagt nya viktiga uppgifter på den kommunistiska rörelsen”. Han hade manat partierna att göra sitt yttersta för att spärra vägen för den yttersta högern och överallt sluta sig till ”de krafter som förmår opponera mot de fascistiska diktaturernas framväxt”.

Men enligt Blas Roca bestod fascismen på Kuba av Batista och endast Batista. Kritiken mot vissa ledare inom ABC-partiet ”som vi tidigare anklagade för fascistiska tendenser är nu oberättigad eftersom partiet har bytt ledare. Dessutom skulle det vara löjligt och absurt att se ABC som en fascistisk fara när samtidigt Batista och hans 23.000 beväpnade män går i Machados fotspår och sprider skräck över landet”. Under dessa omständigheter skulle angreppen på ABC upphöra och KP skulle undersöka möjligheterna att få med ABC i enhetsfronten.

ABC-partiet var emellertid varken den enda eller den främsta bundsförvanten för kommunisterna.

Redan i februari inledde vi förhandlingar med Antonio Guiteras. Den 29 april reste jag på partiets vägnar till Miami för att söka få till stånd ett möte med Dr Grau San Martín vilket tyvärr inte lyckades. Vidare vill jag påminna om att representanter för Kubas revolutionära parti Auténtico, för Joven Cuba, för Nationella jordbrukspartiet samt för Nationella arbetarfederationen på vår inbjudan samlades till överläggningar den 30 juni. Under detta möte föreslog vi att vi skulle bilda en valallians och föra fram en enda presidentkandidat nämligen doktor Grau San Martín. Den 3 juli sände

³⁵ Ambassadör Caffery efterträdde Sumner Welles i december 1933 som USA:s representant på Kuba.

KP:s centralkommitté ett brev till honom där vi bad honom ställa upp i valet och meddelade honom att vi var beredda att rösta på honom.

Blas Roca gav ytterligare upplysningar om kontakter med de ”anti-imperialistiska och anti-fascistiska krafterna” och sökte övertyga sina kamrater om att denna kommunistpartiets nya politik var nödvändig. Med stor vältalighet pläderade han för ”den Kommunistiska Internationalens stora historiska linje och dess rätta tillämpning på Kuba”. Dem som hävdade att partiet varken borde samarbeta eller kompromissa med de gamla fienderna påminde Blas om att läget var mycket allvarligt. ”Förrädaren Batista och hans väldiga militärapparat utgör en dödlig fara för landet”. Att vidhålla den gamla linjen ”Solos contra todo y contra todos – ensam mot allt och alla”, skulle vara detsamma som självmord.

Inte fullt tre år senare, den 18 juli 1938, samlades centralkommittén till sin tionde session i Havanna. Blas Roca höll åter ett historiskt tal. Men huvudtemat var den här gången helt annorlunda. Enligt Blas rådde det nu ”halvt demokratiska förhållanden” på Kuba eftersom Batista inte längre var ”centralfiguren inom det reaktionära lägret”. Och den märkliga förvandlingen förklarade han sålunda:

Vi bör vara medvetna om Batistas sociala bakgrund. Fastän han liksom alla nyblivna officerare blev rik mycket snabbt och fastän han kan anses höra till den besuttna klassen så ses han inte desto mindre i vissa av bourgeoisins reaktionära och aristokratiska kretsar alltjämt som ”en sergeant”, en man som de inte kan lita på. Å andra sidan är hans kontakt med den revolutionära rörelsen fortfarande mycket djup. Han umgås alltjämt med de officerare och soldater som en gång hörde honom svära Kuba sin trohet. Jag tror således att den revolutionära rörelsen som i september 1933 drev denne man att göra uppror mot övermakten ännu inte mist sitt inflytande över honom eller över de andra som deltog i händelserna.

Blas Roca visste förvisso att Batistas sociala bakgrund ingalunda hade hindrat honom från att anställa massaker på revolutionärer. Därför gick han också snabbt över till att tala om de ”objektiva villkor” som påverkat diktatorns utveckling:

Förenta staterna upphör aldrig att öva inflytande på kubanska förhållanden. Alla känner emellertid till Rooseveltadministrationens demokratiska inriktning och dess ansträngningar att realisera ”goda-grannarpolitiken.” Roosevelt motsätter sig krigspropaganda och kräver utfrysning av de fascistiska krafterna. Han har gjort påtryckningar till förmån för ett återupprättande av demokratin i vårt land ... Roosevelt ser gärna att vår köpkraft ökar så att vi kan konsumera flera USA-tillverkade varor. Hans föregångare var allierade med Wall Street, d v s med kapitalexportörerna, och hade enbart intresse av att deras investeringar gav stora vinster, vilket gjorde att de betalade svältlöner hos oss. Roosevelt däremot förstår våra strävanden efter högre levnadsstandard och uppmuntrar våra demokratiska krav.

Talaren påminde om att Kuba återigen genomgick en period av ekonomiska svårigheter. Sockerpriset på världsmarknaden hade sjunkit med 18 % och amerikanerna hade skurit ned den kubanska kvoten med 200.000 ton för år 1938. Inför detta krishot delades det reaktionära lägret i två fraktioner. Å ena sidan fascister som förespråkade terror och å andra sidan anhängare till Batista som var positivt inställda till reformer och till dialog med folket. Av den anledningen hade Batista gått med på att utlysa val till en konstituerande församling, något som vänstern hade krävt alltsedan 1933. Av den anledningen var han också utsatt för angrepp från reaktionära tidningar som *Diario de la Marina*.

Kommunistpartiets generalsekreterare fortsatte i sitt tal:

När vi i denna situation tillfrågas om vi kan tänka oss att göra ett avtal med Batista skall vi öppet och inför hela folket svara så här: det beror helt och hållet på Batistas inställning till de väsentliga problem som rör demokratin, den konstituerade församlingen, förbättringen av folkets levnads-villkor och Kubas befrielse. Batista är inte en representant för något maktlöst parti, han är den

verkliga regeringschefen. Vi kan inte nöja oss med löften, vi måste döma honom efter fakta, efter hans konkreta handlingar.

Slutligen redogjorde Blas Roca också för sina kontakter med ”Dr Grau San Martíns revolutionära broderparti”. Eftersom Grau inte var särskilt tilltalad av enhetsfrontspolitiken hade han föreslagit bildandet av ett enda revolutionsparti. Kommunistpartiet motsatte sig inte förslaget men var skeptiskt mot möjligheterna att snabbt få det genomfört. Tiden var emellertid knapp:

I och med valet till den konstituerande församlingen börjar en ny epok i vår historia. Denna gång är det inte frågan om att välja en president eller en deputerad för en begränsad period utan om att utse representanter för folket som kan ge landet en ny grundlag.

Kommunistpartiet lämnade således dörren öppen lika väl för en allians med Batista som för en överenskommelse med de gamla ”fiendebröderna” från kampen mot Machado. Sex månader senare, den 11 januari 1939, öppnade kommunistpartiet, som kort tidigare blivit ett lagligt parti, sin tredje nationella kongress i Santa Clara. Batista hade alltså givit konkret bevis på sin goda vilja genom att legalisera partiet och kommunisterna hade inte visat sig otacksamma. Redan i november 1938 hade de mobiliserat sina militanta krafter för att ge Batista ett triumfatoriskt mottagande när han återvände från festligheterna i Washington med anledning av tjugårsminnet av krigsslutet 1918. Vid det tillfället uppträdde Blas Roca på presidentpalatsets balkong tillsammans med honom som han kallat sergeanten, ”fascisten” och Antonio Guiteras’ mördare men som nu blivit kommunisternas allierade nummer ett i den stora anti-fascistiska fronten. På kongressen i Santa Clara ville Blas Roca förklara motiven till denna allians:

Vi driver den linjen inför folket att det är nödvändigt att ha en positiv inställning till Batista och stödja hans progressiva handlingar. Vi säger rent ut att den revolutionära rörelsens huvuduppgift är kampen för nationell enighet kring ett demokratiskt program. Vi har att ta hänsyn till nazismens och fascismens framryckning, risken för en tysk-italiensk seger i Spanien och hotet mot Amerika från axeln Rom-Berlin-Tokyo. Inför allt detta måste Kuba som stat etablera nära samarbete med världens demokratiska stater och i synnerhet med USA. När vi hävdar dessa enkla sanningar möts vi emellertid av rop om ”förräderi” från vissa revolutionära personer som tagit intryck av de extrema högertidningarnas kampanj. Man anklagar oss för att ”ha övergivit revolutionens väg” och andra liknande saker. Nazisterna i Diario och trotskisterna påstår att vi offrar vårt folks intressen för Sovjetunionens på det internationella planet. Deras argument är löjeväckande. Kampen för nationell enighet, för försvar mot en nazistisk-fascistisk invasion och för samarbete med demokratiska länder ligger helt i folkets intresse, motsvarar dess mest primära behov och är en naturlig följd av de konkreta villkor som folket lever under.

Efter denna utläggning gjorde Blas Roca en sammanfattning av Batistas positiva insatser. Regeringen hade ombildats och tre nya ministrar med vänstersympatier ingick nu i den. Lagen om vägtullar hade mildrats. Under sin Washingtonresa hade Batista utarbetat grunderna för ”ett effektivt samarbete mellan Kuba och USA mot det fascistiska hotet”. På den sjunde panamerikanska kongressen hade han uttalat sig för bildandet av ett kontinentalt block mot fascismen och krävt att all rasförföljelse och religiös förföljelse skulle fördömas. Slutligen hade han lovat att upphäva den lag från 1934 som förbjöd fackföreningarna att sluta sig samman till federationer och enhetsorganisationer på det nationella planet.

Batista skulle gärna ha velat göra mer men hans progressiva förslag har saboterats av parlamentet. Nu visar emellertid vissa revolutionärer brist på förståelse för Batista och envisas med att i honom se huvudfienden. Denna inställning underlättar reaktionärernas sabotage och strider sålunda mot folkets intressen.

Med detta lakoniska konstaterande avslutade kommunistledaren sin utläggning om relationerna med arméchefen. Men han kunde inte stanna vid detta och förbigå vad som under fjorton år varit partiets käpphäst, nämligen den amerikanska dominansen över Kuba, yankee-

imperialismens utsugning av landet och den halvkoloniala eller neo-koloniala situation som den skapat.

”Vi har aldrig varit anti-amerikaner utan bara anti-imperialister”, var Blas Rocas kommentar:

Men just nu 1939 är det den nazistisk-fascistiska imperialismen som utgör det största hotet och inte den amerikanska. Den nazistisk-fascistiska imperialismens infiltration på Kuba har helt nyligen tagit sig mycket starka uttryck. Den har sina viktigaste stöddepunkter i det nordtyska bolaget Lloyd och i handelshuset Bayer. Detta Bayer säger sig handla med farmaceutiska produkter men ingår i realiteten i en större trust av tillverkare av kemiska stridsmedel. I ledningen för deras kubanska sektion står en viss Reiman som är utsedd direkt av myndigheterna i Tyskland där han fö tillbringar en stor del av året. Vad Lloyd beträffar så är de innehavare av en radiosändare och har skaffat sig medbrottslingar inom kommunikationsministeriet.

Trots detta och trots att nazipropagandan intensifierades hävdar vissa personer inom vänstern att det inte finns något reellt fascistiskt hot mot Kuba. De menar att vi skall inrikta oss på kampen mot yankee-imperialismen även om det betyder kamp mot Roosevelts demokratiska administration. Detta är precis vad nazi-imperialismen önskar, den som just har beväpnat integralisterna i Brasilien för en statskupp, som dessbättre misslyckades.

Beträffande Roosevelt kunde Blas Roca bara upprepa de lovord som han fällt om honom tidigare. Han påminde sina kamrater om vad James W. Ford, en framstående USA-kommunist hade sagt på ett massmöte i Havanna den 12 november 1938:

Det tal som president Roosevelt hållit om Latinamerika uttrycker vad den progressiva rörelse känner som håller på att växa fram i Amerika. Hans ”goda-grannar-politik” kräver inte övermänskliga eller omöjliga uppoffringar av någon enda nation. Yankee-imperialismen var en politik riktad mot folket, utformad för att gynna en liten minoritetsgrupps intressen. ”Goda-grannar-politiken” bedrives i de stora massornas intresse, till förmån för alla länder i Nord- och Sydamerika.

För att slutligen slå den sista spiken i den ”extrema” vänsterkritikens likkista citerade Blas Roca en auktoritet som ingen revolutionär kunde ifrågasätta i det läget. Det var Dolores Ibarruri, den spanska republikens ”Pasionaria”. Inför sitt partis centralkommitté som den 23 maj 1938 samlats i det belägrade Madrid hade hon yttrat följande:

Det finns de som påstår att vårt trettonpunktsprogram kommer att medföra att vi vinner kriget och förlorar revolutionen. Jag måste le när jag tänker på den revolution de drömmer om ... När vi utsatts för orättvisa angrepp har vi slagit fast att vi här i Spanien kämpar varken för den frihetliga kommunismen eller för en socialistisk regering eller för en proletariatets diktatur. Vi kämpar för en demokratisk och parlamentarisk republik på grundval av rättvisa och sociala framsteg. De som har en messiansk och fatalistisk uppfattning om revolutionen och som glömmer vårt lands historiska och politiska villkor kan självfallet inte förstå detta ... Lenin har lärt oss att för att kunna upplysa folket måste man ibland gå mot strömmen. Och vi tvekar inte inför denna uppgift, ty vi går mot en ström som gör mycket väsen av sig men som i grunden inte har någonting konstruktivt att komma med vare sig när det gäller att vinna kriget eller förbättra massornas villkor.

I det tal vi här refererat sade partisekreteraren Blas Roca aldrig rent ut att han redan ingått en valallians med Batista, men det kunde lätt utläsas ändå. Den 15 november 1939 hölls så de länge efterlängtnade valen till den kubanska konstituerande församlingen. Två koalitioner tävlade om rösterna. Å ena sidan en ”socialistisk-demokratisk” koalition under överste Batista och med kommunistpartiet inbegripet. Å andra sidan oppositionsblocket bestående av Auténticopartiet, ABC-partiet, Demokratiska republikanska partiet och Aktionspartiet. Oppositionssidan som leddes av Dr Grau San Martín och som återopade sig på revolutionen 1933 vann valet med bekväm majoritet (45 mandat av 81). Kommunisterna fick endast sex mandat i Batistas koalition.

Den konstituerande församlingen hade slutfört sitt arbete den 1 juli 1940 men den nya konstitutionen skulle inte träda i kraft förrän den 10 oktober, som var årsdag av självständighetskriget. Den nya vallagen skulle tillämpas först fr o m 1943. Under tiden lät sig Batista den 25 juli 1940 väljas till president med kommunisternas stöd och enligt det gamla valsystemet som bara gav hälften av valmanskåren rätt att rösta. Som kompensation för att oppositionen fann sig i detta halvbedrägeri lovade Batista att inte försöka bli omvald när hans mandattid gick ut 1944. Han uppmanade alla att gå med i hans regering och lyckades få Jorge Mañach att ansluta sig men däremot inte Grau San Martín. Två år senare gjorde han två kommunister till ministrar i sin regering nämligen Juan Marinello och Carlos Rafael Rodríguez. De blev de första kommunister som kommit till makten i Latinamerika.

De fakta som vi här återgivit talar för sig själva och kan lätt rekonstrueras på Kuba. Nationalbiblioteket José Martí i Havanna har Blas Rocas samlade tal och rapporter liksom många andra kommunistiska dokument. Den kommunistiska pressen var även före partiets legalisering accepterad och ägnade stort utrymme åt "den anti-fascistiska frontens" problem. Uppgifter om partiets verksamhet under den legala perioden står att finna i Historia de la Nación Cubana (Havanna 1952, tio band) som är något "batistisk" men väldokumenterad. Vad som däremot helt saknas är en aktuell och fullständig analys av kommunisternas allians med Batista.

Vi har exempelvis konsulterat Manual de Capacitación Civil som redigerades 1960 för att användas av militära castrister. 1967 utgav försvarsministeriets politiska avdelning en vida mer ambitiös historiebok än den förstnämnda, ett slags marxistisk version av den kubanska historien fr o m tiden före Columbus. Detta verk omfattar 611 stora sidor men ägnar endast åtta rader åt händelserna efter revolutionen 1933-34. Efter att ha gjort våra efterforskningar måste vi alltså konstatera att det på Kuba inte finns någon litteratur om den period som skiljer denna revolutions nederlag från Fidel Castros seger ett kvarts sekel senare.

Denna tystnad vittnar om att kommunisterna var utomordentligt besvärade av sitt mellanhavande med Batista. Om den president som de så modigt hade stött verkligen dragit sig tillbaka från det politiska livet när hans mandatperiod gick ut 1944, hade de utan tvivel kunnat ursäkta sin medverkan i hans regering genom att efteråt tona ned hans fascistiska och repressiva tendenser åren 1934-36. Men kommunisternas lovtal över Batista blev till fruktansvärda domar över dem själva när fascisten från 1934 åter stack upp huvudet 1952. Inför den konstituerande församlingen intygade Blas Roca och hans kamrater förtryckarens goda leverne och höga moral, denne "ledare med djupa rötter hos folket", "denne levande symbol för 1933 års revolution". Men så här efteråt liknar deras lovprisningar fr o m 1952 mest makabra skämt och talar för en politisk närsynthet av närmast sjuklig art. I Havanna föredrar man följaktligen att inte prata om saken.

Men att tiga är inte alltid guld. Självt har jag det intrycket att denna förtegenhet gör kommunistveteranerna den största orättvisa. Men man måste också tillstå att de flesta av dem inte alls förstår hur och varför deras parti gav sig in på det farliga äventyret med Batista.

Enligt de klokaste veteranerna, sådana som Carlos Rafael Rodríguez, är alla den kubanska vänsterns missgrepp resultat av doktor Graus pro-amerikanism. Grau tog aldrig emot kommunisternas utsträckta hand. På Kuba liksom i många andra länder utgjorde splittringen vänsterns akilleshäl men här blev den oöverbärlig från det ögonblick då revolutionärer som Grau San Martín efter nederlaget 1933 kom till slutsatsen att ingen förändring var möjlig på Kuba utan Förenta staternas medgivande. Efter det gjorde de allt för att vinna Washingtons gunst och blev systematiska antikommunister. Varje försök från kommunistpartiets sida att upprätthålla en bred enhetsfront med dem stupade på detta.

Denna synbarligen vattentäta tes håller dock inte måttet vid närmare påseende. Först och främst upphörde kommunistpartiet, som Blas Rocas tal visar, att vara "anti-yankee" 1936. Från detta år höjdes Roosevelt till skyarna av KP lika mycket som av de andra partierna. Partiet var därför ofarligt för Washington och amerikanerna tycktes ingalunda oroade av flirten mellan Batista och kommunisterna. Hur skulle kommunisterna kunna förbjuda Grau att göra vad de gladeligen tillät "sin man i Havanna"? Det är tydligt att svårigheterna att komma överens med Grau inte förklarar varför det var nödvändigt att liera sig med Batista.

Men Carlos Rafael Rodríguez har ändå rätt när han talar om vänsterns fraktionsbildning. Inför valet till den konstituerande församlingen fanns åtminstone fem vänsterpartier och nästan alla rymde lika många olika riktningar inom sig. Doktor Grau San Martín, som vi kallat för ledaren och symbolen för den opposition som växte fram under kampen mot Machado, hade stora svårigheter att kontrollera densamma. Han tycktes ägna sin mesta tid åt att sluta och säga upp överenskommelser med olika mer eller mindre revolutionära riktningar. Men den mångfacetterade vänstern var ense om åtminstone en sak: den accepterade inte Batistas maktövertagande i januari 1934 och tog ständigt upp maktproblemet på dagordningen.

Oppositionens heterogena karaktär bidrog å andra sidan till att göra den misstänksam mot kommunisterna. Bland dem som kämpade mot Machado fanns också "högerrevolutionärer" som mindes KP:s kampanj för sovjeterna. De såg med fruktan på vad som skulle hända med "den kubanska demokratin" om kommunisterna blev starkare. Dessutom tycktes nyheterna från Europa, främst från Frankrike och Spanien, tyda på att det var kommunistpartierna som gynnades mest av folkfrontspolitiken. Detta faktum påtalade Blas Roca i alla sina tal för att övertyga sina kamrater om att det var nödvändigt att föra samma politik på Kuba. Men i och med det bidrog han till att skrämja upp den kubanska oppositionens borgerliga flygel.

Den radikala vänsterflygeln hade helt andra orsaker att vara misstänksam mot kommunisterna. Från 1936 hade man intrycket att KP inte var något regelrätt oppositionsparti och vidare att det som sin huvudfråga inte hade Batistaregimens vara eller inte vara, utan endast dess politiska linje. Om förtryckaren gav kommunisterna tillåtelse att hålla solidaritetsmöten för Spanien så var de genast beredda att i gengäld göra inrikespolitiska eftergifter. Partiets försökliga attityd och dess oupphörliga polemik med "vänsterextremisterna" förstärkte sålunda farhågorna hos dem som alltför väl mindes partiets helomvändning under strejken mot Machado. Kunde inte samma sak inträffa under en kraftmätning med Batista? Hade inte Blas Roca hävdad att mänsklighetens värsta fiender var "fascisterna, trotskisterna och de okontrollerbara krafterna"? Och vilka var dessa "okontrollerbara krafter" på Kuba om inte den revolutionära vänstern?

Det står alltså klart att det inte bara var doktor Graus pro-amerikanism (som för övrigt inte fanns hos alla i koalitionen) som gjorde att vänstern slog dövörat till inför kommunisternas förslag. Denna hållning hade sin grund i erfarenheterna från de blodiga dagarna i augusti 1933 och i den revolutionära lägre specielle särdrag. Kort sagt stod kommunisterna på en gång för långt till vänster och för långt till höger för att finna det nödvändiga stödet i mitten.

Det var därför som Graus koalition kunde diktera speciella villkor för samarbete med partiet. Först krävde man att det skulle gå upp i ett nytt revolutionsparti och när sedan KP mot varje förmodan accepterade villkoren, var man inte längre beredd att förhandla. För att kunna övervinna sådana svårigheter hade kommunisterna behövt besitta stor skicklighet, klarsynthet och konsekvens. Men framför allt hade de behövt förmåga att föra en dialog med de progressiva och anti-imperialistiska krafterna bland "de revolutionära småborgarna". Just dessa kvaliteter saknade de emellertid och det redan från partiets allra första tid.

Det bör också påpekas att Batista gjorde inviter till doktor Grau utan att detta ledde till att koalitionen omedelbart sprängdes. Grau gick inte med på något sammanträffande med ex-

sergeanten förrän 1938 och då ställde han dessutom det enda villkor som Batista inte kunde acceptera, nämligen att han skulle överlämna makten åt honom. De enades om att låta väljarna fälla utslaget sedan den konstituerande församlingen ställt upp villkoren för en sammandrabbning. Batista hade faktiskt omsorgsfullt uppfyllt de löften han givit. Han hade givit amnesti och återgivit Havanna-universitetet dess självstyre. Bara på en punkt gjorde han ett undantag nämligen när det gällde presidentvalet, eftersom han visste att han skulle få mycket litet stöd i ett allmänt val. Kubanerna hade inte förlåtit honom "förräderiet 1934". Han sköt det nya valsystemet på framtiden och doktor Grau förblev i oppositionsställning i väntan på sitt tillfälle. Det visade sig klokt, ty när väl valet kom till stånd 1944 valdes han till president. Men låt oss upprepa att doktor Graus omutlighet inte återspeglade hans personliga hållning (som president visade han sig knappast principfast) utan den inställning som fanns hos 1933 års radikaler.

Batista var ingalunda okunnig om opinionens fientlighet mot hans person. Han var fullt på det klara med svårigheterna att någon längre tid hålla det upproriska folket i schack med militära maktmedel. Även han hade ju upplevt Machados fall och tiden därefter när folket ropade på hämnd. Den inrikespolitiska utvecklingen i Förenta staterna uppmuntrade heller inte någon förtryckarpolitik i Latinamerika. Tack vare Roosevelt hade den amerikanska fackföreningsrörelsen för första gången fått verklig betydelse i det politiska livet och den protesterade kraftigt mot arbetarfientlig förföljelse inom USA:s maktsfär. Batista hade således starkt behov av att vinna ökat stöd bland folket genom att knyta åtminstone ett oppositionsparti till sig. Det var av självbevarelsesdrift och inte på order från Washington som han vände sig till kommunisterna efter att ha lidit ett halvt nederlag bland Graus anhängare.

Kommunistpartiet kom honom genast till mötes eftersom det också sökte komma ur sin isolering. Till varje pris måste det bilda den antifascistiska front som Komintern förespråkade. Men det tedde sig svårt att gå samman med den "grauistiska" vänstern som föraktade kommunisterna och likaså med Guiteras efterföljare, "de oförbätterliga upprorsmakarna". Och inte heller kunde man samarbeta med marxisterna ur det gamla Ala Izquierda Estudiantil (Studenternas vänsterflygel) som drev en oberoende och anti-amerikansk linje. Det föreföll vara ett omöjligt företag. Varje tilltänkt partner var ytterst oberäknelig samtidigt som Moskva manade kommunistpartierna att inte ge sig in i några "anti-amerikanska äventyr".

Då var det mycket lättare med Batista. För det första krävde han inte att kommunisterna skulle göra självkritik för sina handlingar under 1933. Han var snarare tvungen att be om överseende med sina egna. För det andra var han mulatt, följaktligen också anti-rasist, d v s anti-nazist, vilket var huvudsaken. För det tredje samtyckte han till att den kubanska arbetarfederationen, CTC, återupprättades och gav således partiet ledningen för ett område av fundamental betydelse för kommunisterna. Och vad begärde han som motprestation? Inte mycket av allt att döma. Att kommunisterna försvarade hans hållning under terrortiden och ställde sig som garant för hans popularitet. Att de höll folket lugnt medan världskriget pågick och slutligen att de fortsatte polemiken mot gemensamma fiender inom oppositionen. Denna nya giv gav alltså båda parter fördelar. I detta läge kunde KP knappast förutse att kubanerna en gång skulle kunna säga att partiet i antifascismens namn ingått förbund med landets fascist nummer ett.

Det var den springande punkten. När kommunisterna väl hade börjat kohandla med en man som Batista var de tvungna att löpa linan ut. De utgick uppenbarligen från principen att alla icke-kommunister på Kuba var lika goda. Partiet kunde förhandla med Machado lika väl som med studentdirektoratet, med Batista lika väl som med vänsteroppositionen bara det "tjänade arbetarklassens intressen". Det hade stått kommunisterna dyrt 1933 och skulle stå dem ännu dyrare under åren 1938-44, fastän det inte såg så ut. De gjorde sitt bästa för att bidra till förvirring och ideologisk tillbakagång hos den kubanska vänster som de var mer beroende av än de själva anade.

Några siffror räcker för att illustrera kommunistpartiets snabba tillbakagång: 1942 räknade man 87.000 medlemmar, strax före Batistas statskupp 1952 endast 20.000 och vid tiden för Fidel Castros seger inte mer än 7.000. För att förstå denna utveckling måste vi gå in på en annan och mindre känd sida av partiets historia, den som handlar om dess nära anslutning till "browderismen".

Earl Browders förlovade land

Earl Browder, ledaren för Förenta staternas kommunistparti och Amerikas främste politiske tänkare, säger: Världen förändras snabbt och relationerna mellan samhällets olika grupper omformas successivt. Allt som dör och förmultnar förändras också men på ett helt annorlunda sätt.

Med dessa ord hedrade Blas Roca Earl Browder när denne valts till generalsekreterare i USA:s kommunistparti 1938. Den nye ledarens agerande gav ännu ingen anledning att kalla honom "den främste politiske tänkaren" men de kubanska kommunisterna var redan imponerade. Under sju långa år, från 1938 till 1945 hänvisade de ständigt och respektfullt till vad ledaren för broderpartiet i USA hade att säga.

Denna fixering berodde inte på Browders starka personlighet och inte heller på hans politiska gärning som så här efteråt förefaller ganska blygsam. Kominterns frontpolitik och det faktum att andra världskriget pågick placerade de latinamerikanska kommunisterna i USA-politikens kölvatten och tvingade dem samtidigt att fästa det största avseende vid de amerikanska kamraternas ställningstaganden. Tvärtemot de europeiska kommunisterna som bildade folkfronter utan att göra avkall på sin särart, tvingades de latinamerikanska att redan från början utöva en märklig ideologisk gymnastik och ta avstånd från flertalet av sina tidigare ståndpunkter. De propagerade för allianser mot fascismen – "detta storfinansens mest fruktansvärda uttryck" – samtidigt som de förespråkade en koalition mellan alla "demokratiska stater" mot axeln Rom-Berlin-Tokio. Men storfinansens på deras egen kontinent var framför allt nordamerikansk, och fascismen – om den fanns – måste alltså härröra ur den. Hur skulle man kunna bekämpa storfinansens och samtidigt stå på god fot med USA som först var Sovjetunionens potentiella bundsförvant och sedan dess allierade? Kunde man överhuvud taget kämpa för sociala förändringar i ett land så helt dominerat av nordamerikanska finansintressen som Kuba och på samma gång vilja bidra till USA:s ekonomiska tillväxt?

Då de latinamerikanska kommunisterna inte lyckades jämkä samman dessa uppenbart oförenliga politiska linjer föredrog de att låta sig offras på den taktiska rysk-amerikanska alliansens altare. Deras "goda uppförande" skulle garantera lugn och ordning inom det amerikanska imperiet och likaså visa Washington att kommunisterna blivit "förståndiga" och kunde bidra till en balanserad och moderniserad fri företagsamhet i Roosevelts anda. Med hänsyn till den medgörlighet de kubanska kommunisterna visade vore det inte förvånande om den amerikanske presidenten räknade med möjligheten att bygga upp morgondagens värld på andra kontinenter med aktivt kommunistiskt stöd.

Kubas kommunister handlade i realiteten som om deras land utgjorde en del av Förenta staterna. De var ytterst angelägna om USA:s inre säkerhet, om dess blomstring, om dess väpnade styrkor. Gårdagens blodtörstiga varg hade förvandlats till ett sårbart lamm som modigt anförde en hotande hjord. USA måste till varje pris stödjas med tanke på Kubas eget försvar. De kommunistiska talarna i Havanna mångfaldigade sina patetiska maningar om upprustning av ön. I november 1938 krävde Blas Roca "tunga kanoner, beväpnade styrkor som kan försvara våra kuster och utgöra en oöverkomlig fästningsvall mot de nazistiska angriparna". Hans förslag kan förefalla otroligt men man kan tänka sig vilken effekt denna propaganda hade på kubanernas inställning till USA och till sin egen armé under general Batistas ledning.

Naturligtvis utgjorde axelmakterna en viss fara för USA och för dess privata latinamerikanska jaktmarker. Men varken i Berlin eller i Tokyo hade man av allt att döma några planer på att anfälla Latinamerika som skyddades lika massivt som Förenta staterna av den amerikanska flottan. Men i Latinamerika agerade pronazistiska agenter. De utnyttjade de starka anti-amerikanska stämningarna för allehanda konplotter som syftade till att skära av den amerikanska industrin från dess råvarukällor. Man måste ha i minnet att hela mänsklighetens framtid stod på spel i andra världskriget och att det skulle stå hela världen dyrt om Hitler segrade. Men man frågar sig trots allt varför kommunisterna på Kuba behövde åsidosätta landets egna och högst reella problem så som de gjorde. Var det verkligen helt nödvändigt att gå från den ena ytterligheten till den andra och kalla alla dem för ”provokatörer” och ”nazi-agenter” som alltså vågade ta upp frågan om den nordamerikanska utsugningen eller som antydde att en social revolution var oundviklig?

De latinamerikanska kommunistpartiernas felsteg berodde dock inte så mycket på deras egen oförmåga som på Stalins taktiska bedömningar. Redan 1936 stod det klart för honom att F. D. Roosevelt var uppriktigt och hängivet antifascistisk. Likaså förstod han att Roosevelt var den ende som skulle kunna få med sig USA i ett krig mot Sovjetunionens fiende nummer ett, Hitlers Tyskland. Japan föreföll utgöra ett mera direkt hot mot Förenta staterna, men Roosevelt blev tack vare sitt märkliga politiska know-how klar över att det viktigaste slaget, det som var av avgörande betydelse för USA, skulle stå i Europa. Strategerna inom State Department väntade länge på en tysk-rysk konfrontation där USA skulle ingripa och slå två flugor i en smäll, men Roosevelt inlät sig aldrig på sådana lättsinniga och farliga resonemang. Enligt honom fanns det bara en lösning: Hitler måste stoppas innan han blev i stånd att stoppa USA. Det var inte mer än rätt att Roosevelt fick hjälp med den uppgiften och som bevis på ryssarnas goda vilja erbjöds han de latinamerikanska kommunistpartiernas stöd.

I Europa bidrog kampen mot rasism till att radikaliserade kommunistiska partierna. I samexistensens namn och med hänvisning till de tre storas intressesfärer kunde Kreml lägga sordin på den sortens ”extremistiska” tendenser. Däremot hade Moskva inga möjligheter – och heller inget intresse av – att helt avväpna kommunisterna, som skulle bli till nytta när kriget var över. Så vidtog Stalin också nödvändiga åtgärder för att utvidga kommunisternas inflytande överallt där detta var möjligt. Han hade upplöst Komintern för att inte bli beskylld för att styra en vidsträckt ”internationell organisation för omstörtande verksamhet”. Föreböövde han inte längre denna apparat för att kontrollera de icke-ryska kommunistpartierna. I Teheran ville Roosevelt tala med honom om den fantastiska värld som skulle växa fram efter kriget. Men Stalin sade varken ja eller nej utan bad bara om ytterligare upplysningar om de allierades närmaste militära planer och om Tysklands framtida uppdelning. I gengäld såg han ingen nackdel i att kommunisterna i USA och Latinamerika, vars framtid han fö aldrig trodde på, anammade Roosevelts teser och lovade honom sitt stöd fastän det innebar politiskt själv-mord för partierna.

Det kubanska KP fick alltså nöja sig med att spela rollen av blygsam stödgrupp i en nationell, pro-amerikansk och i grunden konservativ koalitionsregering och måste acceptera sitt nederlag. Visserligen hade partiet kunnat driva igenom förbättringar till förmån för arbetarklassen (anställningstrygghet, åtta timmars arbetsdag, höjda löner) men inget av landets grundläggande problem hade lösts eller ens diskuterats. Förbättringarna kunde därför inte bli av varaktig karaktär och inte heller innebära någon grundläggande förändring av massornas villkor. Det hjälpte inte att KP förklarade ”varför och för vems skull kommunisterna sitter med i regeringen”,³⁶ det kunde ändå inte vare sig säga sanningen eller övertyga någon. Det var i det läget som Earl Browder kom till dess räddning.

³⁶ Detta var temat för en nationell informationskonferens som hölls i Havanna den 26 mars 1943.

Omedelbart efter konferensen i Teheran³⁷ mellan de tre stora talade Browder i december 1943 på ett möte i Bridgeport och lanserade en ny kommunistisk teori:

Alla sociala problem och konflikter i Förenta staterna kan och bör lösas på den fredliga kompromissens väg. Ändlösa inre stridigheter skulle hota den enighet som mötet i Teheran sett som en nödvändighet.

I januari 1944 höll Browder ytterligare ett sensationellt tal i Madison Square Garden, ett tal som återgavs i sin helhet i den kommunistiska havannapressen under den talande rubriken: ”Förenta staternas kommunistparti byter namn”.

Browders tes var denna:

Före Teheran frågade sig världen om inte alliansen mellan USA, Storbritannien och Sovjetunionen skulle upplösas när den gemensamma fienden var slagen. Man undrade om inte de tre länderna skulle gå var sin egen väg och inleda en ny period av revolutionär agitation och internationella konflikter som obönhörligen skulle mynna ut i ett tredje världskrig. Teheranmötet hade gett dem något att tänka på som inte förstår att man inte kan föra krig tillsammans utan att vara överens om vad som skall hända när det är slut ... Mänskligheten har nått ett nytt stadium i sin utveckling. Kapitalismen och kommunismen har redan slagit in på en gemensam väg mot morgondagens fredliga samverkan. Denna vidsynta politik förs i allas gemensamma intresse och medför den för alla gemensamma plikten att reducera alla stridigheter inom varje samhälle till ett minimum och om möjligt helt eliminera dem ... Under lång tid har jag övervägt saken och kommit till den slutsatsen att Förenta staternas folk subjektivt sett var illa rustat för en samhällsomvälvning i socialistisk riktning. Om vi satte upp det som omedelbart mål skulle vi ingalunda ena folket, snarare tvärtom, vi skulle bidra till ytterligare splittring och detta skulle enbart gagna de reaktionära krafterna. Reaktionärerna sprider förvirring i det demokratiska lägret genom att föra sin valkampanj under den fria företagsamhetens baner. Marxister måste därför akta sig för att gå i deras fälla och inte gå ut under rakt motsatta paroller ... Vi säger öppet ifrån att vi är beredda att bidra till kapitalismens och den fria företagsamhetens effektivisering. Vi vill inte att det fantastiska ekonomiska uppsving vi har nu skall mattas av efter kriget.

I det följande analyserade Browder USA:s ekonomiska problem och påvisade de vilda strejkernas förödande verkan. Därefter konstaterade han att vissa röster höjdes för hjälp åt underutvecklade länder i sådan form att den kunde stå i strid med den fria företagsamhetens principer. Men han föreföll inte särskilt besvärad av det delikata problemet. ”Vi är av den meningen att regeringen inte bör gå längre i det avseendet än de kapitalistiska exportintressena tillåter.” Lönefrågan ansåg Browder borde regleras så att lönerna kunde höjas i samma takt som produktionen steg.

Som avslutning föreslog Browder att kommunistpartiet skulle upplösas eftersom det traditionella tvåpartisystemet i USA hindrade det från att spela någon verklig roll. Den nya kommunistorganisation som skulle komma i stället skulle inte ställa upp i valen. Medlemmarna skulle nöja sig med att verka i de redan existerande två partierna ”som utgör två stora institutionella kanaler”, och där verka för ”allt som är gott och progressivt”. ”Det är de politiska problemen som kommer att bli särskiljande, inte partitillhörigheten.”

Browders tal slog ned som en bomb bland kommunisterna i Havanna. Dittills hade deras medverkan i regeringen varit något ohållbart och motståndet från partiets bas ingav tvivel på riktigheten i engagemanget och dess följder. Men tack vare Browder fick de kubanska kommunistledarna plötsligt ett teoretiskt försvar för alla sina kompromisser. Nu blev allt de gjorde till viktiga insatser för freden mellan de stora och för världens framtid. Allt hängde ju på att det rådde lugn och ordning i varje land. Medan de bemödade sig om kubanernas

³⁷ Konferensen i Teheran mellan Roosevelt, Churchill och Stalin hölls mellan den 28 november och den 2 december 1943.

nationella enighet bidrog de med sin enkla byggsten till detta fantastiska världsomspännande bygge. Det grundades på fredliga överenskommelser och på sänjor mellan människorna och de olika systemen och inte längre på revolutionär agitation och okontrollerbara strider. Dessutom var det kubanska folket inte mer än det nordamerikanska "subjektivt sett rustat för en samhällsomvälvning i socialistisk riktning". Om partiet hävdade det innan tiden var inne skulle det bara givit reaktionärerna vatten på sin kvarn. Alltså gjorde man helt rätt i att inte nämna det och kunde för tillfället skatta sig lycklig över sin klarsynthet och sitt moderata parti-program.

Det kubanska KP anammade alla den "store amerikanske kamratens" grundläggande teser utom en: det tänkte inte omorganisera sig till någon "kommunistsammanslutning". Den politiska scenen på Kuba var fylld till bristningsgränsen av stora och små partier. Det hade varit absurt att här tala om traditionellt tvåpartisystem. Men för att inte bli något skyldig beslöt man att helt enkelt byta namn på partiet. Hädanefter skulle det kallas "Partido Socialista Popular" (Socialistiska folkpartiet) och som vi vet kvarstod detta namn till dess att partiet upplöstes 1961.

Alla dessa nyordningar mötte förvisso motstånd såväl inom Förenta staternas KP som inom det kubanska. I New York gick den auktoritative svarte ledaren William Foster till angrepp mot Browder och i Havanna anklagade Cesar Vilar, en av partiets grundare, de fyra främsta "teheranisterna", Blas Roca, Aníbal Escalante, Juan Marinello och Carlos Rafael Rodríguez för småborgerligt tänkande. Vilar insisterade på att partiet skulle behålla sin kommunistiska benämning.

Partiets ledargrupp segrade emellertid och medan den ägnade sig åt diskussioner om världens och den västra hemisfärens framtid förlorade kommunisterna valet. Doktor Grau bildade sin nya regering. Kommunistpartiet vägrade emellertid att gå i opposition. Trogen sin uppfattning om nationell enighet förklarade det sig villigt att stödja den regering som Partido Revolucionario Cubano Auténtico (Kubanska revolutionspartiet Auténtico) bildat. Man refererade till de (förlustfulla) överläggningar som man en gång haft med detta parti och önskade det all framgång i maktutövandet. Som tecken på sin goda vilja föreslog man att fackföreningarna, som kommunisterna kontrollerade till 80 %, skulle bistå regeringen i det socialistiska arbetet. Så kom det sig att en "historisk" lunch utan motstycke i landets annaler ägde rum i Havanna i februari 1945. Arbetsgivarnas förening tog emot alla ledarna för CTC (Kubanska arbetarfederationen) i närvaro av flera ministrar. Den främste kommunistiske fackföreningsledaren Lázaro Peña utbringade en skål för "den nya eran i mänsklighetens historia" och Blas Roca beskrev händelsen som en "transcendental akt". Talen som hölls samlades under titeln "Samarbetet mellan arbetsgivarna och arbetarna" och trycktes i åtskilliga exemplar. För att komplettera detta dokument och skingra de tvivel som uppenbarligen fanns hos arbetarna spred partiet ett slags katekes uppbyggd av skeptiska frågor och lugnande svar som de styrande stod för.

Samarbetsandan hade slagit ut i full blom i Havanna när plötsligt domen föll över dess andlige fader Earl Browder i juni 1945. Tvärtemot vad man kunnat vänta var det inte Moskva som bannlyste honom. Stalin höll de löften han givit när Komintern upplöstes 1943 och tycktes alltjämt föga intresserad av de icke-ryska kommunistpartiernas samarbetspolitik utan att oroa Förenta staternas ledare och ifrågasätta sin egen avsikt att stå kvar i alliansen. Nej, angreppet mot Browder kom från en av det franska kommunistpartiets ledare Jacques Duclos. För utomstående kunde det verka som ett personligt ställningstagande av Duclos eller som början till en polemik mellan två oberoende teoretiker. Det franska KP åtnjöt emellertid sedan länge ställningen som "moskvakyrkans äldste son" och man kan med all rätt förmoda att Duclos' artikel mot Browder som stod att läsa i juni numret av *Cahiers du Communisme* 1945 var inspirerad av Kremls auktoriteter på området.

Enligt Duclos hade hans amerikanske kamrat gjort sig skyldig till tre oförlåtliga försyndelser: a) han hade tillintetgjort den nordamerikanska arbetarklassens oberoende parti, b) han hade utvecklat en revisionistisk teori om klasskampens försvinnande inom varje samhälle och på det internationella planet, c) han hade uppmanat farliga opportunistiska illusioner genom att framställa det strikt diplomatiska dokumentet från Teheran som en ny kommunistisk politisk plattform. I slutet av sin torra anklagelseskrift konstaterade Duclos att nästan samtliga kommunistpartier hade förkastat den browderska revisionismen. Undantagen utgjordes av några partier i Latinamerika, främst det kubanska och det colombianska (som helt framt ändrat namn till "socialdemokratiskt parti").

Men Browder stod på sig. I torra ordalag tackade han Duclos för hans "intressanta bidrag" men erinrade också om att den Kommunistiska Internationalen inte längre existerade och att han därför var den som ensam hade att utforma sitt partis politik. Han slogs för sin heder ty hans sak var redan dömd och förlorad. Kubas socialistiska folkparti hade inte mod att gå så långt som att, om så bara för syns skull, försöka försvara en hel epok av sin politik. Det bröt samman så gott som omedelbart. I juli 1945 publicerades Duclos' artikel åtföljd av en kommentar av Blas Roca. Han försökte bagatellisera de fel som PSP i praktiken begått. "Vi har inte upplöst vårt parti, vi har bara talat om en tendens till avspänning i klasskampen, vi har alls inte underblåst några opportunistiska illusioner". Han erkände att man alltför mycket litat på KP i Förenta staterna men hävdade som enda ursäkt att Browders uppfattning också omfattades av "vissa framstående ryska marxister". Han undvek omsorgsfullt att nämna deras namn och under alla förhållanden var argumentet svagt. Sex månader senare var PSP:s sönderfall fullständigt. Partiets tredje kongress hölls i januari 1946 och kom att genomföras i den stränga självkritikens tecken. Talarna avlöste varandra i talarstolen för att tala om "våra misstag". Men partistyrelsens sammansättning ändrades inte för den skull. Ledarna förblev desamma och som kronan på verket publicerade de ett dokument vars blotta titel innehöll ett helt program: "TILL STRID".

Men vilken strid? Mot vem? Med vilka bundsförvanter? Kunde man verkligen nollställa sig och börja om från början? Kunde man glömma alliansen med Batista och åren av Browder-politik och oförtrutet kasta sig in i den anti-imperialistiska och antikapitalistiska striden på Kuba igen? Partiet hade komprometterat sig och blivit isolerat. På nytt stod det ensamt mot alla och gick ut i striden handikappat av sina många försyndelser. Bara de allra trognaste förmådde följa partiet i denna nya halsbrytande vändning. "Bristen på förståelse" hos merdelen av kubanerna dömde PSP till att hädanefter leva helt efter moskvatid. Partiet satte allt sitt hopp till Sovjetunionens framgångar – några egna kunde det inte längre hoppas på. I Ryssland började emellertid i samma veva åren av zjdanovism, av förtryck och av storrysk glorifiering. Det skulle mod till för att på Kuba göra propaganda för dess märkliga teser, men man kunde inte vänta sig att det skulle möta någon förståelse hos andra grupper i samhället. Som enkelt språkrör för en främmande värld slog sig PSP till ro i det kubanska samhällets periferi för att leva sitt eget liv oåtkomligt för de icke-troende och för den nya generationen.

Det var förvisso inget komfortabelt liv. Det kalla kriget hade brutit ut. Auténtico-partiet som satt vid makten såg sig föranlåtet att sona sina gamla brottsliga böjelser för vänstern och släppte därför lös en helt ohämmad antikommunism. Deras förföljelse inriktade sig främst på de kommunistiska fackföreningarna för att beröva PSP dess sista domän. Det lyckades med detta till priset av oräkneliga brott,³⁸ genom att uppmuntra politiska gangstermetoder och fullständigt demoralisera nationen. Det hopp som fötts under de ärofulla augustidagarna 1933 hade överlevt alla stormar genom all den splittrade vänsterns med- och motgångar ända till

³⁸ Åtskilliga fackföreningsledare mördades av regeringslejdade gangsters. Den store sockerarbetarledaren Jesus Menéndez som var den mest framstående bland dessa ledare, dödades 1948.

Graus makttillträde. Men hans dekadenta regim krossade hela detta arv. ”En misslyckad revolution skapar deformerade revolutionärer”, säger Fidel Castro när han beskriver den atmosfär han mötte 1946 vid Havanna-universitetet där han som 19-åring gjorde sina första politiska erfarenheter.

Våldet och den konstitutionella rättsordningen

”Historien framskrider generation för generation”, säger Ortega y Gasset. Kubanerna delar ofta upp sin historia enligt detta synsätt. De lovordar trettioalets revolutionära generation, nämner med sorg fyrtioalets ”desillusionerade” generation och med entusiasm den tredje som med Castro återfann den segerrika revolutionens väg. Denna uppdelning är naturligtvis godtycklig, en ny generation stiger aldrig fram i full rustning som en Athena ur Zeus’ huvud. De ”desillusionerade” hade starka relationer med trettiotalsgenerationen och utan dem skulle castristerna aldrig blivit vad de är. De i mellangenerationen som kallas de ”vilsegångna barnen” representerar när allt kommer omkring en tradition och en möjlighet som bara tillfälligt degenerades av de politiska omständigheterna och frånvaron av ledargestalter.

Det råder inget tvivel om att den militanta vänstern mellan 1934 och den konstitutionella republikens fall 1952 gjorde våldet till sin handlingsprincip. De ”deformerade revolutionärer” som Fidel mötte vid Havanna-universitetet var organiserade i rivaliserande grupper. De var beväpnade till tändarna men deras politiska linje var inte längre särskilt revolutionär. De stödde sig på den frihetliga traditionen men det var knappast för de stora idéernas skull som de satte dödandet i system. En beväpnad grupp måste ständigt förnya sin arsenal, rekrytera nya medlemmar och finna medel att finansiera verksamheten. Själva överlevandet blir ett mål i sig, i synnerhet som situationen inte tillåter att man genomför någon lyckad aktion. ”Revolutionärerna” firade under högtidliga former årsdagen av Antonio Guiteras död den 8 maj varje år. Men så snart detta var överståndet började åter striderna om vem som skulle ha monopol på försäljningen av kurskompendier. De sålde kompendier till överpris åt rika studenter, drev handel med tentamensbevis, undergrävde fullständigt FEU:s (Student-federationen) arbete och terroriserade lärarkåren i förbifarten.

Olika former av terrorism har emellertid alltid förekommit på Kuba, det var ingen ny uppfinning av de unga rebellerna. När den ”liberale” Alfredo Zayas var president på tjugotalet sade man allmänt i Havanna: ”Varje brott som begås på den här ön har sitt ursprung i presidentpalatset”. Machado som efterträdde Zayas, gick ännu längre. Han skickade t o m sina hejdukar utomlands för att undanröja folk och erkände utan omsvep att han t ex låtit mörda Julio Antonio Mella i Mexico. När så Batista kom till makten 1934 slog han alla rekord genom att ”legalisera” sina mordexpeditioner. I all tysthet antog han en lag som gjorde det möjligt att döma misstänkta personer till döden bara de angavs av en polis.

Att makthavarna utövade våld och att oppositionen gjorde detsamma var alltså något som hörde till den politiska vardagen på Kuba. Men sedan Grau-Guiteras kortvariga revolutionära regering fallit tvingades den militanta oppositionen att arbeta under förhållanden som var alltför komplicerade för dess politiska förmåga. Idag skulle ingen komma på tanken att på något sätt ursäkta dess handlingar. Alltför många oskyldiga människor föll offer för deras metod att skipa rättvisa genom att skjuta ned folk, deras ”troteos”. Men det vore lönlöst att förneka att våldet trots allt visade att ”hela folkets kris” höll i sig fastän de etablerade politikerna med alla medel sökte dölja den. Det är mot denna bakgrund man måste se aktionsgruppernas märkliga utveckling.

Den kubanska vänstern demoraliserades i och med att Grau-regimen störtades och enligt vissa bedömare föll den offer för en ”geografisk fatalism”. Liksom mexikanerna och latin-amerikanerna överlag tyckte kubanerna sedan länge att de ”befann sig alltför långt från Gud

och alltför nära Förenta staterna". Alltsedan tiden under spanskt välde hade det funnits "realister" som hävdade att Kuba därför skulle nöja sig med att vara en självstyrande stat inom den nordamerikanska unionen. José Martí förkastade denna tes med eftertryck. Men hela comprador-klassen som bara hade sina egna kortsiktiga intressen för ögonen var övertygad om fördelarna med ett sådant "självstyre" även sedan Kuba vunnit sin självständighet. Efter 1934 stod det emellertid klart för även de mest hårdnackade inom vänstern att Kuba inte hade något mer att hoppas på. Man sade det inte öppet men i praktiken avvek man efterhand från den anti-imperialistiska och självständighetssträvande linjen.

Till följd av omständigheternas spel kom således vänstergrupperna av olika skäl att åter samlas kring parollen om samarbete med USA. De nästan tävlade om vem som var mest pro-amerikansk. För kommunisternas del satte antifascismen sin prägel på allt efter Kominterns sjunde kongress och gjorde dem mera bekymrade om Bayerkoncernens infiltration än om den nordamerikanska utsugningen av ön. Andra trodde villigt på Roosevelts propaganda om att det skulle gå att upprätta nya "rättvisa" relationer mellan USA och Kuba utan att gå in på problemet om den ekonomiska dominansen. Man trodde sig t o m kunna få amerikanerna att inse att det låg i deras eget intresse att göra Kuba till en "demokratisk rättsstat". Förvisso skulle aldrig de gamla kämparna ur studentdirektoratet givit sig in på dessa tankegångar så förbehållslöst om de mötts av anti-imperialistisk kritik från vänster. Men som det nu var fick de inrikta sig på att inte bli utmanövrerade från höger av kommunistpartiets pro-amerikanism. De prisade alltså Förenta staterna efter bästa förmåga.

Den politiska debatten kom på detta sätt att handla om "demokratin" de närmaste femton åren (från 1935-36 till 1952). Under tiden förblev Kuba ett land med fruktansvärda sociala kontraster. Landsbygden var utarmad och arbetslösheten uppgick till 25 % av den arbetsföra befolkningen. Tack vare utvecklingen i USA hade man visserligen klarat sig igenom depressionen under trettio-talet. Likaså hade de höjda sockerpriserna under andra världskriget stärkt landets valutaserv. Men inte ens under så pass gynnsamma omständigheter lyckades den ekonomiska utvecklingen hinna ikapp befolkningsökningen. De styrandes främsta sysselsättning bestod i att reglera sockerproduktionen för att kunna höja eller bibehålla priset på världsmarknaden.

Hur skulle man göra för att få den "liberala" demokratin att fungera i det kaos som korruptionen skapade? De klausuler i 1940 års konstitution tillämpades aldrig som påbjöd inskränkningar i de beslutnas godtycke. Det var också uppenbart att så heller aldrig skulle bli fallet om inte relationerna med USA först förändrades. Under sin första tid hade kommunistpartiet påvisat att den korruption som utmärkte alla kubanska regeringar inte tillkommit av någon slump. Den berodde inte på ministrarnas mer eller mindre goda moral utan på hela systemets karaktär. Och systemet kunde inte förändras med några småreformer. Men från och med 1938 stödde kommunisterna – även om de inte satt med i den – en "nationell samlingsregering" som inte lovade annat än småreformer.

Det var bara de "våldsamma" som stödde idyllen. De var emellertid helt oförmögna att motivera sina "tiroteos" och sprida ljus över vad som skedde i samhället. Deras svaghet bestod i att de lärer sig med något av de etablerade partierna från början. Aktionsgrupperna växte faktiskt fram redan 1934 efter ex-sergeanten Batistas förräderi när doktor Graus popularitet stod på sin höjdpunkt. Grau var den ende president som varit "hederlig och revolutionär". Han var patriot och ungdomens vän men avsattes med våld av trupper i utländsk sold. De militanta inom studentdirektoratet och kretsen av ungdomar kring dem fick återgå till sin underjordiska verksamhet med blicken riktad mot Miami dit deras president tagit sin tillflykt. Där bildade han ett nytt parti och gav det samma namn som José Martí en gång givit sitt: Kubanska revolutionspartiet. Till detta ärorika namn lade han adjektivet auténtico (det sanna) så att det inte skulle råda något tvivel om att det rörde sig om samma

rörelse och samma kamp mot tyranniet. Hans beväpnade anhängare på Kuba hoppades också att han liksom Martí en dag skulle landstiga på ön och befria den.

Naturligtvis hade doktor Grau aldrig sådana våghalsiga planer. Han nöjde sig med att göra kryptiska uttalanden som var och en fick tolka som han ville. I själva verket var han bara en demagogisk medelmåtta, oförmögen till självständigt tänkande. Hade han stannat kvar i den atmosfär som rådde efter revolten mot Machado så hade han säkerligen fortsatt försvara de radikala idéer som var förhärskande i hans omgivning. Men väl i Miami hörde han helt andra tongångar och hans demokratiska hjärta bekände sig snart till nya ideal. Befrielsekriget kom därför aldrig till stånd. 1938 återvände Grau helt fredligt till Kuba med ett amerikanskt trafikflygplan sedan han gjort en överenskommelse med Batista om återgången till den ”konstitutionella rättsordningen”.

Detta slut på historien tillfredsställde knappast den militanta flygeln inom Auténticopartiet som under Graus bortovaro lidit förföljelse och mist sina bästa kämpar. De hade svårt att förstå hur deras idol för några fattiga löftens skull kunde godkänna en regim som kommit till makten genom en militärkupp. Som tröst vederfors de militanta inom aktionsgrupperna en omfattande amnesti och kunde etablera sig på universitetet dit inga poliser längre hade tillträde. Trots att han mist något av sin prestige förblev Grau ändå den ende inom oppositionen som bjöd Batista något motstånd värt namnet. Kommunisterna hade ju som vi sett blivit ”rehabiliterade” av Batista under tiden. Därför förblev aktionsgrupperna sin ledare trogen. Men det som alltid händer när en militant rörelse bibehåller sina relationer med ett föga revolutionärt parti inträffade också nu: aktionsgrupperna tillbakabildades snabbt och ohjälpligt.

Det var inte bristen på nya kämpar som skapade problem för dessa grupper. Man behövde inte ens gå utanför universitetet för att fylla rekryteringsbehovet. Den nya generationen upplevde lika starkt som den äldre en gång gjort att utvecklingen kommit in i en återvändsgränd. De visste att de inte kunde vänta sig det minsta av framtiden i detta samhälle. Bland de arbetslösa i förstäderna fanns också gott om frivilliga. Nej, det var målen för verksamheten som var svåra att fastställa. Batista hade dragit tillbaka sina chocktrupper från universitetet till kasernerna. Sina hantlangare hade han gjort till officerare eller åtminstone till sergeanter. Han hade inget eget parti utanför armén. Skulle man gå till angrepp mot Batista-anhängarna fick man alltså attackera militärförläggningarna och det var omöjligt i en tid av fred och nationell försoning. De enda man kunde angripa i regeringen var kommunisterna. De kommunistiska studenterna var många och aktiva inom alla samhällsområden. De hade visserligen också sin ordningsmakt under ledning av den fruktade Rolando Masferrer (som vi kommer att tala om längre fram) och som ingalunda bestod av några söndagsskolebarn, men trots det var kommunisterna mera sårbara än militären. Så småningom kom alltså aktionsgrupperna att bli kommandotrupper i ett krig mot kommunisterna.

I vilken annan demokrati som helst skulle en rörelse som denna givit upphov till politiska skandaler. På Kuba ville man helst inte tala om den. Kommunisterna var de enda som protesterade. De krävde att doktor Grau i sin egenskap av oppositionsledare skulle ta avstånd från terroristerna, men förgäves. Grau trodde att aktionsgrupperna skulle kunna bli honom till nytta längre fram och slog därför dövmörat till. Han hade sina tvivel om den kubanska rättsordningen och ville helst ha egna styrkor att tillgå i den händelse regeringen på nytt grep till terror. Efter hans eget makttillträde 1944 riskerade rörelsen emellertid bli farlig för honom själv. Då var det Grau som var ordningens och demokratins väktare och aktionsgrupperna hade svårt att finna sig till rätta i den nya situationen.

Hade detta inträffat någon annanstans skulle det ha lett till en uppsplitande kris. Men på Kuba kunde staten lösa frågan utan svårigheter och så att alla blev nöjda. Den enda industri på ön

som verkligen var nationell – d v s som helt kontrollerades av kubanerna – och som gjorde somliga rika och lät andra överleva, det var just staten. Den gav ministrarna anseende tillgångar att förfoga över. Var de bara diskreta kunde de allt efter behag bygga villor åt sig eller ordna extraknäck för föräldrar, vänner eller sympatisörer. Det var till stor del tack vare detta system som Havanna var, så blomstrande. Under den långa tid de var i opposition hade aptiten hos Auténticopartiets medlemmar blivit särskilt svår. När de så kom i regeringsställning 1944 var det inte med någon större blygsamhet som de nya ministrarna gick till verket. De helt enkelt tömde statskassan och deras nit förbluffade t o m experterna på området.

Tag t ex utbildningsminister José Manuel Aleman. Han blev ryktbar genom de uppgifter som avslöjades av en journalist som 1952 beskrev det hela som ”århundradets stöld”.³⁹ Aleman hade helt enkelt investerat ministeriets samtliga tillgångar i företag i Miami som gav avsevärt mycket större utdelning än det kubanska utbildningsväsendet. En man som han hade alla förutsättningar att komma överens med ledarna för de aktionsgrupper som opererade på universitetet. Hans kollega, arbetsministern Carlos Prio Socarras⁴⁰ hade heller ingenting emot att betala ”revolutionärer” som skulle befria fackföreningarna från ”den kommunistiska dominansen”. Inrikesministern slutligen fann pålitliga medarbetare i gruppernas ledare. Deras kvalifikationer gjorde dem naturligtvis lämpade att bli polischefer. Vi ser alltså att Graus administration gjorde vad den kunde för att lösa problemen på demokratisk väg.

Man gick självfallet diskret till väga för att inte stöta sig med den parlamentariska oppositionen och för att inte underminera aktionsgruppernas ideologiska plattform. Man måste se till att dessa fortsatte att värva folk så att inte de unga idealisterna frestades söka andra och mindre smidiga ledare. De två stora revolutionära grupperna som fick regeringens stöd hade samma riktlinjer nu som under den gyllene tid när de stred mot ”den ruttna regimen”. Den första av de två var Movimiento Socialista Revolucionario, MSR, (Socialistiska revolutionsrörelsen) som stod under Mario Salabaria och den andra Union Insurreccional Revolucionaria, UIR, (Unionen för revolutionär revolt) höll sig till Emilio Tro. Fastän namnen på dessa två rörelser antyder ett visst ideologiskt släktskap bekämpade de varandra frenetiskt. De två ledarna hatade varandra till den grad, att de fortsatte kämpa som dödsfiender även sedan bägge två fått höga poster inom polisväsendet.

Det var i denna explosiva atmosfär som den unge muskulöse och stridslystne Fidel Castro framträdde 1946. Han var sportig och självsäker och tyckte om att lägga näsan i blöt överallt. Han hörde inte till dem som underkastade sig novitie-skändningarna utan ställde upp som kandidat när studentdirektionen skulle väljas på hans fakultet. Redan från början fick han anhängare som tog honom på allvar – något som de idag är stolta över – eftersom han kunde uttrycka sig väl och hade ledarbegåvning. Han kom från en välbärgad jordägarfamilj men var ingalunda bortskämd. Hans tillgångar räckte precis till uppehållet. Märkligt nog tillhörde han alltså den kategori studenter som borde ha fullt upp att göra med att skaffa sig pengar. Men det ljuva livet intresserade honom föga och han föraktade de rika överklassungdomarna. Han var en handlingens man, en patriot som så många i hans hemtrakt Oriente och han hade ett brinnande intresse för politik.

Vid första påseende kunde Fidel tyckas som gjord för att delta i aktionsgruppernas strider. Han var djärv och kunde hantera en revolver. Hans passion för politiken och hans brist på ideologisk underbyggnad borde ha kastat honom i armarna på dem som orerade om revolt

³⁹ I den amerikanska tidskriften *American Mercury* februari 1952 publicerades en artikel med denna rubrik. Författare var journalisterna Sam Boal och Serge Fliegers. I artikeln berättades utförligt om hur Aleman hade lastat pengarna från sitt ministerium i kontanter på lastbilar för vidare transport till Florida.

⁴⁰ Carlos Prio Socarras efterträdde 1948 dr Grau på presidentposten.

samtidigt som de myglade till sig poster i studentkårsstyrelsen. Men Fidel blev aldrig medlem i någon beväpnad organisation. Han visade sig snart ha en egenartad förmåga att dela sin generations erfarenheter utan att bli fånge i dem.

Mario Salabaria i MSR förstod snabbt att denna ambitiösa individualist kunde komma att bli farlig. Han beslöt röja honom ur vägen medan tid var. Som genom ett under undkom Fidel ett bakhåll som Salabarias män arrangerat och närmade sig sedan UIR, den enda grupp som kunde bjuda hans fiender något motstånd. Men det innebar inte att han gjorde avkall på sin självständighet. Han förbehöll sig rätten att agera på egen hand, tillhörde gruppen utan att underkasta sig dess disciplin. Han förstod väl att utnyttja fördelarna med en sådan ställning. På detta sätt kom han i direkt kontakt med de ungdomar som var på väg att göra ett slags pseudorevolution, men han var för klok för att gå med på deras vansinnigheter. I ett nummer av kommunisttidningen *Hoy* 1947 kallades han emellertid ”gangster”.⁴¹ I tjugo år har hans motståndare sökt efter bevis som kan rättfärdiga denna beskyllning men utan resultat.⁴² Senare kom Fidel att utmärka sig genom att avslöja just gangsterdåd. Sina första inlägg i tidningen *Alerta* och sina första steg på advokatbanan ägnade han åt att försvara dem som fallit offer för de falska revoltörerna i polisens ledband.

Fidel gillade aldrig äventyret för dess egen skull. Om detta är hans studentkamrater ense, också de som inte då kunde se alla hans kvaliteter. Men trots sin försiktighet och sitt mogna omdöme kunde han inte undvika alla de fällor som lades ut av demagoger som spekulerade i ungdomarnas entusiasm. När man på våren 1947 sökte frivilliga för att befria Dominikanska republiken från Trujillos diktatur var Fidel bland de första som lät värva sig. För denna aktion var det inte svårt att agitera. En av Kubas nationalhjältar – vid sidan av José Martí och Antonio Maceo – var Maximo Gómez från Santo Domingo som deltog i självständighetskriget mot spanjorerna.⁴³ De unga kubanerna kunde alltså sägas ha en skuld att betala till Maximo Gómez hemland. För de politiskt medvetna var Trujillo-regimen inkarnationen av allt ont och en vanära för hela Latinamerika. Det var således inte underligt att de unga kubanernas vrede, som vuxit sig allt större under de fruktlösa försöken att införa ett rättfärdigare system på Kuba, nu med väldig styrka gick ut över Trujillo.

Operationen organiserades av MSR men tack vare sin självständighet inom UIR kunde Fidel delta ändå. Mario Salabaria drog sig f ö tillbaka för att understryka att det var en expedition på frivillig bas. En av de tre främsta ledarna var Rolando Masferrer. Han hade varit frivillig i spanska inbördeskriget, varit ledare för ungkommunisterna och därefter ansvarig för partiets ordningsstyrka.⁴⁴ Han delade ledarskapet med två avkomlingar av Auténticorörelsen, Eufemio Fernández och Manolo Castro. Eufemio hade deltagit i samtliga av aktionsgruppernas strider. Manolo Castro var ordförande i FEU och vän till utbildningsminister Aleman och visste

⁴¹ Nationalbibliotekets ofullständiga tidningssamling omfattar inte detta nummer av *Hoy*.

⁴² Avsaknaden av bevis har inte hindrat vissa Castro-fientliga skribenter att insinuera att Fidel varit medlem aktiv i Emilio Trós aktionsgrupp. I sin bok *Cuba Castroism and Communism* (MIT Press 1967) s 14-15 driver Andrés Suárez denna tes in absurdum genom att söka påvisa ett samband mellan det faktum att Emilio Trós män när de mördat sina motståndare skrev devisen ”Rättvisan är långsam men säker” på liken och det faktum att Fidel i ett av sina senare tal använt just det uttrycket.

⁴³ General Máximo Gómez utmärkte sig i krigets första fas och José Martí gav honom i det Kubanska revolutionära partiets namn titeln chefskommendant över den kubanska armén.

⁴⁴ Rolando Masferrers karriär kan tjäna som åskådningsexempel på den moraliska dekadensen hos en viss typ av revolutionärer. Han var f d frivillig i de Internationella brigaderna i Spanien, blev sedermera senator under Batista efter 1952 och skaffade sig slutligen en privat armé av professionella mördare, ”Masferrer-tigrarna” och blev ryktbar genom sina kontrarevolutionära aktioner. Han blev naturligtvis förmögen och emigrerade till Florida. Tillsammans med CIA var han inblandad i förberedelserna för landstigningen vid Playa Girón 1961 och figurerade efter mordet på president Kennedy 1963 bland dem som misstänktes vara inblandade i en högerextremistisk sammansvärjning.

således vart man skulle vända sig för att få företaget finansierat. Ett frikostigt bidrag hade man redan fått: vapen för 350.000 dollars från den argentinske presidenten Perón.

Från början gick allt utan problem. För att inte dra in regeringen i det hela begav sig expeditiönsdeltagarna till en klippö vid namn Cayo Confites belägen halvvägs mellan Kuba och Santo Domingo. Ön bestod av en enda slät klippa, omkring en kilometer lång och nästan lika bred. Vegetationen var i det närmaste obefintlig, inte ett träd fanns där. Där fanns inget skydd för vare sig den mördande hettan eller de ihärdiga tropiska regnen. Helt livlös var ön emellertid inte: myriader av flugor och moskiter visade sin förtjusning över de 1.500 soldaternas ankomst. För veteranerna från andra världskrigets strider i Stilla Havet var Cayo Confites ännu hårdare än kampen mot japanerna.

Men ingenting kunde avskräcka dessa frivilliga. De uppbådade stort tålamod och diskuterade snart vilka strider som måste utkämpas sedan Trujillo besegrats. De var fast beslutna att befria Nicaragua från Somosa och därefter slå ned alla diktatorerna på hela kontinenten en efter en. De beslöt att kalla sin lilla trupp Amerikas Befrielsearmé. För det första slaget var i alla händelser planerna klara. Självmoordsbataljonen som uppkallats efter Antonio Guiteras skulle gå iland direkt i fiendens huvudstad och dra till sig Trujillos trupper. De andra tre bataljonerna uppkallade efter Máximo Gómez, José Martí och Cesar Augusto Sandino⁴⁵ skulle angripa stadens ytterområden och ringa in motståndaren. Varje bataljon drillades enligt dessa planer och efter 60 dagar av intensiva förberedelser var trupperna mogna för anfall.

Men ännu kom ingen order om att operationen skulle igångsättas. Cheferna för expeditionen ville köpa flera flygplan så att landstigningstrupperna kunde få flygstöd. De lät meddela att en specialutrustad landstigningsbåt dessutom skulle anlända till klippön. Soldaterna började spana efter det bepansrade och storslagna fartyg som skulle symbolisera deras säkra seger. Under tiden förvärrades förhållandena intill det olidliga på ön. Maten förstördes av insekter och mycket litet dög att förtära. Ingenting kunde inhandlas på klippön och manskapets personliga proviantförråd tömdes snabbt. Stölder och dispyter blev vanliga, ibland slutade de till och med med skottlossning. Disciplinen blev slappare för varje dag. Av ”spökskeppet” syntes inte en skymt.

Graus regering hade inte ogillat de unga slagskämparnas expedition från början, men började nu oroa sig för dess utveckling. I Havanna cirkulerade allehanda rykten om gruppledarnas verkliga avsikter och om deras förbindelser med ärelystna politiker som umgicks med planer på att göra en statskupp. Utbildningsminister Alemans namn nämndes ofta. Ingenting var säkert, ingenting kunde bevisas men ingenting behövde heller vara osant sådana som förhållandena var under den bräckliga ”rättsordning” som härskade. President Grau beslöt att vidta försiktighetsåtgärder för säkerhets skull. Under alla omständigheter fann han det riskabelt att sätta så många vapen i händerna på ungdomar som hyllade de gamla frihetskämparna. Han gav order till chefen för den legala kubanska armén, general Pérez Damera, att skingra soldaterna på Cayo Confites. Cheferna för befrielseoperationen protesterade men bara för formens skull och bjöd inget motstånd.

Carlos Franqui som befann sig på ön både som frihetskämpe och som journalist har berättat följande detalj för mig: Fidel ville inte böja sig för ordern om expeditionens upplösning utan föreslog Juan Bosch som också var där, att de skulle ta med sig ett femtiotal man och ensamma starta en gerillarörelse på Santo Domingo. Bosch avböjde förslaget från den nätt och jämt 20-årige ynglingen.

---

⁴⁵ Cesar Augusto Sandino var en nicaraguansk revolutionär som blev legendarisk genom sin kamp mot den amerikanska ockupationen av Nicaragua 1928. Det skulle behövas sex krig för att få honom att ge vika!

Det är inte svårt att föreställa sig Castros sinnesstämning när han återvände till Havanna i oktober 1947 efter att ha satsat tre månader av sin tid till ingen nytta. Som ytterligare salt i såret fick han av sina vänner veta att han sannolikt blivit offer för en gigantisk bluff. Hela affären var iscensatt av MSR-chefen Mario Salabaria som nyss övertagit ledning en för polisens undersökningsbyrå. Det hela innebar ett utmärkt tillfälle för honom att överrumpla och undanröja sin ärkefiende Emilio Tro som vid det laget blivit rektor för polisakademien. Salabaria hade hållit kvar en del av sina specialstyrkor i Havanna och dessa lät han gå till attack mot Tros villa en kväll när denne förmodades vara ensam. Emellertid hade Tro en väl beväpnad livvakt hos sig. En fruktansvärd skottlossning uppstod som skulle varit värdig Chicago i dess glansdagar. Men detta blev för mycket t o m för den toleranta kubanska opinionen. Regeringen tvingades fängsla Salabaria, som utgått som segrare ur den blodiga uppgörelsen. På så sätt försvann de båda aktionsgruppernas ledare dramatiskt från scenen. Skandalen fick efterdyningar inom Auténticopartiet. De två höga funktionärerna, ”gangster-revolutionärerna”, hade varit ministrarnas och presidentens vänner och skyddslingar.

1947 slutade alltså i en stämning av både fars och tragedi. Latinamerikas befrielse hade strandat mot Cayo Confites klippor och studentdirektoratets gamla revolutionära tradition hade skuggats av en skandalös gangsterhistoria. Fidel vände sig rastlös åt annat håll. I april 1948 begav han sig i sällskap med Alfredo Guevara och två andra kamrater till Bogotá i Colombia för att delta i en latinamerikansk studentkongress. Mötet dominerades av den peronistiska ungdomen och det började illa. Argentinarna gjorde skarpa utfall mot Storbritannien men bekymrade sig föga om Förenta staterna. Kubanerna hade i sin tur inte mycket att förebrå den engelska imperialismen. Man hade svårt att hitta en gemensam linje och återigen kom den djupa splittringen på denna kontinent i dagen. Kongressen skulle just till att upplösas i förvirring när plötsligt en oerhörd social explosion utlöstes i Bogotá. Jorge Eliecer Gaitan, ledare för det liberala partiet och de egendomslösa vapendragare föll för en lejd mördares hand mitt i själva staden. Några timmar senare var Bogotá ett hav av eld och blod. En ursinnig folkmassa tycktes dra med sig allt och i ett enda slag sätta den etablerade ordningen ur spel. Det var ännu inte fråga om någon revolution, men det var den episod som kom att inleda det inbördeskrig som efter tjugo år fortfarande rasar i Colombia. Fidel såg med egna ögon den oerhörd våldsamma kraft som lurade under den skenbart lugna ytan i Latinamerika. Och framför allt blev han medveten om dess orsaker: hunger och förtvivlan. För första gången kanske upplevde han hur revolution och kamp mot utsugning förenades till samma begrepp, politiken avslöjade sin materiella grund. Från och med nu blev kampen för frihet inte bara en fråga om rätt och moral, vad den främst gällde var de fattigas levebröd. Detta kom att bli avgörande för honom. Hans anti-imperialistiska inställning fick förankring i en bestämd samhällsuppfattning.

När han kommit hem fördjupade han sig i den socialvetenskapliga litteratur som fanns att tillgå tack vare det mexikanska förlaget Fondo de la Cultura Económica och försökte komma till klarhet om orsakerna till Kubas kris. Han läste Lenin och en del Marx och fastän han aldrig själv hyste några planer på att gå med i PSP fick han flera vänner bland de kommunistiska studenterna. Tillsammans med dem bildade han en anti-imperialistisk grupp som gick under namnet ”30 september”.⁴⁶ Han uppskattade deras allvar, deras organisationsförmåga, ibland också deras politiska kunnande, kort sagt alla de kvaliteter som oftast saknades hos andra militanta. ”Vet ni hur många anti-imperialister det fanns på den tiden vid universitetet i Havanna?” Frågan ställde Fidel till de latinamerikanska kommunistpartiernas delegater vid kongressen 1964. ”Jo, allt som allt var vi trettio stycken, kommunisterna inberäknade”.

⁴⁶ Till minne av demonstrationen den 30 september 1930, då Rafael Tejo dödades. (se s 55).

Kuba föreföll faktiskt tre år efter krigsslutet helt och hållet ha fallit tillbaka i sin kroniska sjukdom som bestod i det offentliga livets dekadens. För att få klarhet i detta fenomen kan man gå till *Bohemia*, veckotidningen med en upplaga på 250.000 exemplar. Under rubriken En Cuba finner man där varje vecka exakta och anmärkningsvärt väldokumenterade uppgifter om korruptionen, gangsterväldet, de politiska mordena och de extravaganta vanorna. Chefredaktören för *Bohemia*, Miguel Angel Quevedo, kommenterade sällan notiserna. Han bara radade upp nyheter och foton från de blodiga uppgörelserna på sina tidningssidor. Det var en bild av djup social oro som framträdde.

Allt annat var suddigt i konturerna. Återgivningen av det internationella nyhetsmaterialet överensstämde till punkt och pricka med det kalla krigets amerikanska klichéer. På det området var *Bohemia* i klass med den mest medelmåttiga texasveckotidning. Där fanns sensationsreportage som troget kopierats ur amerikansk press. De utmålade Sovjetunionen i de mörkaste färger och jämförde den utan att darra på målet med Nazi-Tyskland. Förenta staterna framställdes som frihetens hängivna försvarare. Denna konformism var naturligtvis till stor del en följd av "den nordamerikanska affärsvärldens" påtryckningar som inte undgick någon kubansk tidning. Det ekonomiska stöd som måste till för att den "fria" pressen skall fungera får lätt formen av villkorsbundna subventioner och rena utpressningsanbud. Men den "pro-atlantism" som *Bohemia* gav uttryck för var också ett resultat av den tradition som vuxit fram efter andra världskriget och som vänstern själv bidragit till i så hög grad.

Kommunisternas svar på Bohemias antisovjetiska och proamerikanska inställning var ett hämningslöst förhärlikande av Stalin och Sovjetunionen. För nådde kommunistpropagandan sin bottennivå under denna tid, Zhdanovs och "fredskongressernas" epok. I Europa mildrades reaktionerna vid minnet av Stalingrad. Den roll kommunisterna spelat i motståndskampen mot nazisterna hade alla i friskt minne. Men ryssarnas good-will kunde aldrig komma de kubanska kommunisterna till godo. De försmäktade alltså i sitt ghetto på ön som lugnt fortsatte kretsa i sin bana kring USA. Ungdomarna i den Anti-imperialistiska ligan kunde inte räkna på någon annan än sig själva när det gällde att med utgångspunkt från de nya materiella och moraliska villkoren i Latinamerika återfinna basen för de starka anti-amerikanska stämningarna som funnits under trettioalet.

De mötte föga gensvar. Intresset koncentrerades på inrikespolitiken. En auténticosenator från Oriente, Eduardo Chibás, höjde vid den här tiden upprorsfanan mot sitt eget parti som reaktion på den allmänna dekadensen. "Nog med korruption, nog med orättvisa, vergüenza contra dinero – hederlighet i stället för pengar!" Detta budskap förde han fram i sitt varje vecka återkommande radioprogram. Han framtvingade en schism inom Auténticopartiet och bildade själv i oktober 1947 det kubanska folkets parti som han kallade "ortodoxt" för att markera sin trohet mot José Martí's ortodoxi. Den symbol han valde, en sopkvast, visade tydligt vilka avsikter han hade. I sina tal utgick han direkt från artiklar i den gamla *Alma Mater*, studentdirektoratets Machado-fientliga tidning. Där återfanns samma krav på hederlighet i stället för maktmissbruk, rättvisa i stället för utsugning och armod, samma nobla moraliska hållning och samma valhänthet inför frågan hur man praktiskt skulle gå till väga för att i grunden förändra samhället.

Denna gång gällde det förvisso inte opposition mot en grotesk diktator som stöddes av amerikanska bankirer som Machado, utan mot en god "oberoende" demokrat, doktor Grau. Chibás hade inte för avsikt att ta till dynamiten som argument utan föredrog att slåss om röster. Det föreföll som om han väl svarade mot de ungas förväntningar. De tyckte sig äntligen ana möjligheten till en renhårig och konkret politik. Det nya partiet växte med rasande fart. När Graus mandat löpte till ända 1948 ersattes han av Prio Socarras men Ortodoxopartiet fick ändå bara fler och fler medlemmar. På mindre än tre år blev det Kubas största parti. Chibás' "sopkvast" väjde inte för någon. Han anklagade själve presidenten och

hans minister Aleman för att ha komprometterat sig med de mest ljusskygga förehavanden. Eftersom han inte hade kunnat bevisa sina påståenden hotades han med ärekränkingsåtal. Den 5 augusti 1951 kom den spektakulära upplösningen: Chibás tog livet av sig och det mitt under sin radioutsändning. Han avslutade sitt upprop med orden "Vakna upp kubanska folk, detta är mitt sista sätt att väcka dig!" Det brådstörtade slutet på Eduardo Chibás' karriär genljöd i tusentals kubanska hem. Reaktionen blev naturligtvis enorm. Massor av människor gick in i Ortodoxopartiet och ortodoxerna kunde vara säkra om att utan större svårigheter ta hem segern i presidentvalet följande år. Fidel var en av ortodoxokandidaterna till deputeradekammaren.

Men fastän ortodoxernas radikalism hade mildrats något föreföll den alltså mycket farlig. Rubén Martínez Villena hade haft rätt när han sade: "Det skall dynamit till för att jaga bort skurkarna som sitter vid makten." Valen som skulle hållas i juni 1952 kom nämligen aldrig till stånd. Natten till den 10 mars 1952, nio veckor före valdagen, iscensatte general Fulgencio Batista en ny statskupp. Avsikten var naturligtvis att återinföra lag och ordning. När kubanerna vaknade rådde åter diktatur.

"Frontisterna" under revolutionens första skede

Batistas andra statskupp illustrerar på ett fantastiskt sätt Marx' berömda kvickhet, att historiens tragedier upprepar sig bara som farser. 1934 hade den f d sergeanten inte kunnat stoppa den revolutionära vågen som drog fram annat än genom att anställa blodbad över hela ön. I ett enda slag hade han krossat alla förhoppningar som hans landsmän hade om ett verkligt nationellt oberoende och ett något mera värdigt liv. Arton år senare återtog han makten med hjälp av en handfull soldater i gryningen efter en karnevals natt. Inte ett skott lossades. Själv tycktes han vara den som blev mest förvånad över den lättvindiga segern. President Prio förfogade över medel att försvara sin lagenliga befattning men föredrog att inte utnyttja dem utan gav sig helt fridsamt iväg till Miami.

Vad var det då som förde Fulgencio Batista till presidentpalatset för andra gången? Kunde en grupp officerare från Columbiaförläggningen utan hjälp från någon annan diktera sina villkor för folket? Senare försökte kommunisterna påvisa att Batista hade djupare sociala skäl att ta kubanerna på sängen. De menade att storgodsägarna ville skära ned sockerproduktionen som 1952 slagit alla rekord och hotade världsmarknadsprisets stabilitet. Därför hade de utvalt en stark man till att gå deras ärenden gentemot de mindre jordägarna och de löntagare som kunde missgynnas av en produktionsnedskärning. Det skulle alltså ha varit fråga om en preventiv statskupp med avsikt att sätta stopp för en tänkt politisk kris. Så förhöll det sig kanske också. Kuba levde emellertid under relativt goda förhållanden 1952. Så goda som de kan vara i ett land som lider av kronisk arbetslöshet som uppgår till 25 % av den arbetsdugliga befolkningen. Det förelåg ingen revolutionär situation som fallet var 1933. Fackföreningarna hade blivit fogliga och kommunisterna led av sin isolering och vanmakt. Det var bara Ortodoxopartiet som hotade Auténticopartiets ställning, men även det var ett borgerligt parti fastän det hade radikala demokratiska krav. Dess politiska ambitioner bestod i att vilja rensa ut den korruption som underminerade administrationen.

I själva verket underlättades statskuppen av att maktpapparatens befann sig i ett ytterligt depraverat tillstånd. Knappt en vecka före statskuppen utmålade den unge advokaten Fidel Castro detta förfall på ett mycket imponerande sätt i tidningen *Alerta*. Han kommenterade där en anmälan han gjort hos kammarrätten mot president Prio. Den började på följande högstämda sätt:

Det är i fosterlandets namn jag vädjar till domstolen. Kuba har blivit ett brodermordens land och går rakt mot sin egen undergång. Landet håller på att förvandlas till en spelhåla och bli en tillflykt för skrupelfria individer. I sin förtvivlan vänder Kuba sig till er, herrar domare, och väntar att ni

skall utföra det mirakel som kan rädda det från konstitutionellt och moraliskt sammanbrott ... Den enda och grundläggande orsaken till krisen inom statsapparaten och till all blodsutgjutelse är den, att så många skor sig på statens bekostnad. Om en bank eller en privat institution blir rånad mobiliseras genast alla samhällets resurser: den allmänna opinionen, ordningsmakten och domstolarna. Men den oavbrutna stölden av otroliga mängder pengar i statens ägo orsakar inga sådana reaktioner av någon oförklarlig brist på social självbevarelseinstinkt och kollektiv ansvars-känsla. I längden kommer följderna av detta att bli ödesdigra: blodsutgjutelse, demoralisering, anarki och undergång.

Fidel gick framför allt in för att avslöja det gangstervälde som blomstrade trots skandalen 1947. Den nye presidenten hade redan i början av sin mandattid stadfäst den berömda lagen mot gangsterväldet (lag nr 5 från november 1948) men hade undvikit att göra bruk av den eftersom han fann det bekvämare att sluta ett ”avtal grupperna emellan”. ”Emellertid slöts inte detta avtal av sociala eller humana skäl eller för att man drevs av övertygelsen att allt förtryck är fruktlöst. Nej, det var något av det mest skandalösa som någonsin skådats i ett civiliserat samhälle. Presidenten nedlät sig till att utan villkor kapitulera för mördarligorna och köpte samhällsfriden till priset av vanhedrande medgivanden”, dundrade Fidel. Castro inskränkte sig inte till allmänt hållna anklagelser. Han gav bevis för att aktionsgruppernas medlemmar kunnat lyfta löner i olika ministerier utan att göra minsta motprestation.⁴⁷ Dessutom betalades det från presidentpalatset varje månad ut 18.000 dollars i form av privata ”gage”. ”Utan dessa pengar skulle det aldrig blivit några attentat. Prio betalar skjutjärnen som dödar. Det är Prio som beskyddar mördarna. Inför denna domstol anklagar jag honom för att vara skyldig till vårt lands tragedi, om jag så får betala med mitt blod för att jag säger vad mitt samvete bjuder mig att säga”.

Prio svarade aldrig på denna anklagelse, lika litet som han några dagar senare reagerade på Batistas väpnade utmaning. Inte heller inom de andra politiska instanserna märktes någon nämnvärd reaktion. Just när statskuppen iscensattes begav sig en grupp studenter till presidentpalatset för att vädja till presidenten att göra motstånd. Aktionen misslyckades och den 23 mars publicerade man i *Bohemia* en principdeklaration som tog upp ett citat av Martí: ”Studenterna är frihetens försvarare och dess trognaste vapendragare”. Deklarationen slog fast:

Vi kommer inte att återvända till studierna så länge man gör våld på konstitutionen. Vi kommer att uppmåna alla partier, alla organisationer och demokratiska grupper att göra gemensam sak med oss i detta nobla korståg för republikens sak. Vi manar studenter, arbetare, bönder, intellektuella och officerare att förena sina stämmor med vår som är folkets stämma och därmed också Guds.

Upproret som undertecknats av FEU genom ett tjugotal studenter (bl a José Antonio Echeverría som senare bildade det nya studentdirektoratet) väckte stort uppseende men ledde inte till att något initiativ togs inom partierna. Varenda kuban hade sina onda aningar om framtiden men ingen politisk aktivitet förmärktes.

Också kommunistpartiet fördömde från första stund denna statskupp. Dessutom bidrog det med en minutiös analys av dess internationella och inrikespolitiska orsaker. Men eftersom kommunisterna i årtal varit isolerade kunde de inte göra sig hörda utanför sitt eget parti och de klagade över massornas passivitet. De lade skulden på de andra partiernas svaghet och föreslog omgående att man tillsammans skulle bilda front mot fascisten i presidentpalatset.

⁴⁷ Några uppgifter om ”gratislöner” som delades ut till de olika grupperna: inom Comella-gruppen avlönades 60 personer, inom Revolutionära exekutionsdomstolen 120 pers, i Revolutionära upprorsunionen 110 pers, Revolutionär aktion 250 pers, Colorado-gruppen 400 pers, Masferrer-gruppen 500 pers och den mest fruktade: Policarpio-gruppen 600 pers. Totalt betalades över 2 120 månadslöner ut gratis av hälso-, arbets- och inrikesministerierna samt av ministeriet för offentliga arbeten. Gruppledarna och deras närmaste kunde för egen räkning inkassera flera avlöningar varje månad.

Den här gången förde PSP inte precis "Batistas djupa folkliga förankring" på tal. Under det kalla kriget såg partiet i honom amerikanernas man, den som hade brutit de diplomatiska förbindelserna med Sovjetunionen, en cynisk antikommunist som viftade med den röda fanan för att mana fram ett "fruktans parti". I tron att det onda alltid för något gott med sig sökte kommunisterna få till stånd en "nationell och demokratisk front" för att äntligen komma ur sin isolering.

Men de hoppades förgäves. Den demokratiska oppositionen var mer antikommunistisk än Batista-fientlig och hade inte en tanke på att kompromettera sig med en bundsförvant som helt skulle kunna eliminera dess inflytande hos USA. Tvärtom, dessa demokrater gjorde sitt yttersta för att påminna amerikanerna om Batistas gamla allians med kommunisterna. De försökte på så sätt övertyga dem om att de satsat på fel häst om de nu ville försvara Kuba mot de röda. Denna propaganda fick effekt också bland kubanerna trots att kommunisterna med all kraft gjorde klart att Batista inte längre var densamme som förut och att oenigheten inom det antifascistiska lägret gynnade hans brottsliga syften. PSP:s argument var klarsynta liksom dess analys av situationen på ön, men deras verkan uteblev nästan helt. Partiet hade inte längre någon talesman i de traditionellt kommunistvänliga leden och några nya politiska krafter kände de knappast till. PSP förhöll sig alltså lojalt mot den konstitutionella rättsordningen och förespråkade en nationell samling, men nådde genom detta ingen lösning på vare sig isoleringen eller kampen mot Batista.

De ortodoxa å sin sida föredrog att tiga, fastän statskuppen grusat deras hopp om valseger. De var egendomligt förlamade, liksom slagna till marken av detta ödets ingripande. De var fullkomligt överrumplade, visste inte hur de skulle handla och enigheten inom partiet började redan luckras upp. Försmaken av makt hade lockat många ärelystna till partiet och de såg inte med någon större entusiasm fram emot en ny oppositionsperiod. Dessutom visade sig diktatorn liberal och försäkrade att hans främsta uppgift skulle bli att återupprätta konstitutionen och skapa ordning i samhället. Han utlovade val, visserligen inte på något bestämt datum men det var i alla fall tillräckligt för att inleda en dialog. Och inte minst: han gav sina officerare ordern "Det får under inga förhållanden bli någon blodsutgjutelse". Livet i Havanna blev faktiskt mera uthärdligt än under auténticopresidenternas tid.

De unga inom Ortodoxopartiet frestades inte till något samarbete trots detta, men de saknade en fast ledning och därför fick de agera var för sig. Fidel Castro var den förste som skred till handling. Den 24 mars 1952 lämnade han in en anmälan om Batistas kupp till konstitutionsdomstolen och därefter vände han sig omedelbart till domstolen för brådskande mål för att utverka en häktningsorder mot presidenten. I en lång och juridiskt oklanderlig inlaga lade han fram bevis för att Batista förtjänade över hundra års fängelse för de brott han begått mot en hel rad lagar. Hans slutledning blev denna:

Om rätten inte inskrider för att döma och utmäta straff för dessa uppenbara och odiskutabla förräderier och statsfientliga handlingar, hur skall då denna domstol kunna utöva sin verksamhet i fortsättningen? Hur skall rätten kunna döma vanliga medborgare för upprorisk verksamhet och olydnad mot lagen om de sätter sig upp mot en olaglig regim, en regim som tillkommit genom ett förräderi? Det vore absurt, otillständigt, ja faktiskt monstruöst enligt de mest elementära principerna om rättens oväld. Logiken säger: om domstolen existerar måste Batista straffas. Men om Batista inte blir åtalad, om han förblir statschef, president, premiärminister, senator, civil och militär chef, innehavare av den verkställande och den lagstiftande makten, herre över medborgarnas liv och egendom, ja då existerar inte domstolarna längre, då har han försatt dem ur funktion. Är detta den fruktansvärda sanningen? Om så är fallet då må domarna säga det, då må de ta av sig sina ämbetsdräkter och avgå från sina poster. Det värsta vore att gå förbi denna sanning med tystnad, att finna sig i en tragisk realitet som är absurd, ologisk, normlös, förnuftsvidrig, ärelös, ohederlig och rättskränkande.

Konstitutionsdomstolen ogillade advokat Castros anmälan och förklarade att ”revolutionen är lagens källa”. Domstolen för brådsakande mål fäste inget avseende vid hans besvärsskrivelse. Det är följande troligt att Castro väntade sig något annat svar. Hans ansträngningar var snarare avsedda att bevisa för den ortodoxa ungdomen och för sig själv att varje försök var fåfängt när det gällde att vädja till rättvisan eller konstitutionen. På så sätt brände han sina skepp. För honom och hans generation var revolutionen – den verkliga revolution som man måste förbereda för att kunna komma ur diktaturen och den återvändsgränd där den traditionella oppositionen befann sig – också rättvisans enda möjliga grundval.

Men det var inte lätt att välja revolutionens väg. Castro hade under de föregående åren kämpat mot våldet som blivit synonymt med politisk dekadens och han hade tagit starka intryck av sin juridiska utbildning. Och ändå var våldet oundvikligt, det bevisade den misslyckade hänvändelsen till domstolen. Denna gång måste emellertid våldet bryta den onda cirkel som den kubanska politiken kommit att röra sig i. Unga människor hade offrat sina liv för att återupprätta rättsstaten, ”de demokratiska krafternas fria spel”, som i sin tur ofelbart ledde fram till en statskupp eller en cuartelazo, en ny diktatur. Det var en meningslös cirkelgång. För Castro hade ordet ”revolution” en ny innebörd. Även om han ännu inte var anhängare till socialismen, är det uppenbart att han från 1953 ansåg att den revolutionära processen inte kunde vara enbart en återgång till ett status quo.

Denna övertygelse drev honom att handla utanför partifällorna, t o m vid sidan om Ortodoxopartiet som han trots allt var lojal mot ännu en tid.⁴⁸ Han räknade knappast med att de traditionella politiska krafterna skulle kunna radikaliseras. De viktigaste rörelserna, Autenticismo och Ortodoxia, var visserligen olika på det moraliska planet men båda hade visat sig lika ineffektiva i praktiken. Vad studenterna beträffar så var de ännu svårt märkta av de blodiga åren då aktionsgrupperna bekämpade varandra och Castro tänkte aldrig på att vända sig till dem. Han hade snarare för avsikt att konstruera ett nytt instrument till revolutionens tjänst, och längre fram kommer vi att se hur han grep sig an den uppgiften.

Så var det de problematiska relationerna till PSP, som visserligen var ett etablerat parti men i princip engagerat för en social revolution. En av de gamla partiledarna har berättat för mig att Fidel Castro i maj 1953, två månader före angreppet på Moncadaförläggningen, kom till partibiblioteket och ville tala med honom på hans kontor. ”Han gjorde inget större intryck på mig”, säger ledaren idag och undrar om inte Fidel kom för att göra honom något förslag eller pejla hans uppfattning. Hur som helst så gjorde han ingetdera. Samtalet var helt konventionellt och det av den enkla anledningen att kommunistpartiets politiska linje knappast var förenlig med Fidels planer. Inte ens den mest drivne förhandlare skulle i det ögonblicket ha kunnat få med partiet i en väpnad kamp.

Alltså beslöt Castro att agera på egen hand. Han samlade människor som i likhet med honom själv hade fått nog av Batista och den passivitet som mötte honom. Han tog med sig vänner till en lägenhet i Vedado i Havanna. Varje medlem i gruppen tog med sig eller gav Fidel tips om nya sympatisörer. Personalchefen på General Motors kubanska filial, Jesús Montané, tog med sig Abel Santamaría som blev Fidels närmaste medhjälpare. En annan tog med sig Nico Lopez, en ung arbetare som sedan blev den tredje mannen i trojkan. Tillsammans beslöt de att skrida till verket utan dröjsmål. De ansåg att en uppseendeväckande militäraktion skulle räcka för att hela ön skulle resa sig. De vägrade att räkna med den apati som var allmänt förhärskande. Enligt dem var opinionen utomordentligt fientligt inställd mot Batista och väntade bara på ett tillfälle att få visa det. De beslöt att göra en attack mot Moncadakasernen i

⁴⁸ Den formella brytningen mellan Castro och ortodoxopartiet kom inte förrän den 19 mars 1956. Fram till dess agerade Castro helt självständigt. Han låg i polemik både med partiet och dess ungdomsorganisation men på slutet tycktes han bry sig föga om detta parti som inte längre intresserade honom.

Santiago i Oriente som var den minst underkuvade och den mest militanta av alla provinserna. En grupp skulle bära soldatuniformer och inta fortet, två andra grupper skulle besätta domstolen och stadens civila sjukhus. En annan grupp skulle iscensätta en avledningsmanöver vid Bayamo. Slutligen skulle ett upprop sändas ut per radio till nationen.

Castro valde ut 170 man bland ett tusental frivilliga, men det var bara den allra innersta kretsen som kände till planerna i detalj. Vapnen köpte de för egna pengar. Jesús Montané tog avsked från sin plats och gav Castro alla sina besparingar. Andra sålde sina hus eller familjeföretag. En bondgård nära Santiago i Siboney blev mötesplats. Kvällen före den 26 juli 1953 delade Fidel ut uniformer och vapen och höll ett litet tal till sin trupp, där han gav var och en chansen att dra sig tillbaka. Nästan samtliga följde honom.

Lastbilarna gav sig av mot Santiago i feststämning – det var karnevals natt. Raúl Castros grupp var först på plats och hade inga svårigheter att ockupera rådhuset. Den andra gruppen under ledning av doktor Munoz, Melba Hernández och Haydée Santamaría besatte sjukhuset. Men attacken mot Moncadaförläggningen misslyckades. Det blev en massaker. Själva striden var inte så allvarlig men militärerna torterade och avrättade kallblodigt större delen av de tillfångatagna, bland dem Abel Santamaría. Man slet ut hans ögon för att visa dem för systemen Haydée, Fidel, Raúl och ett fåtal andra lyckades hals över huvud fly mot de omgivande bergen. En vecka senare var de utmattade av hunger och trötthet och tvingades ge sig fångna. Det var ett under att de undkom med livet i behåll. Senare berättade Fidel att denna erfarenhet lärde honom att bergen utgör ett ypperligt skydd men att man måste vara hårt tränad och väl utrustad för att kunna överleva där.

De som undkommit massakern ställdes inför militärdomstol i september 1953. Den tredje rättegångsdagen åtskiljdes emellertid Fidels fall från de andras. Han rannsakades ensam i en rättegång bakom lyckta dörrar i en liten sal på Santiago-sjukhuset den 23 oktober och han skötte själv sitt försvar. Hans försvarstal ”Historien skall frikänna mig” skulle senare bli 26-julirörelsens program. Fidel dömdes till 15 års fängelse och förflyttades liksom alla de andra till den speciella straff-arbetsanstalten på Isla de Pinos.

Nederlaget vid Moncada blev inte slutet utan tvärtom början på den castristiska rörelsen. Batista blev tvungen att lägga av rollen som ordningens väktare, den som bara ville återupprätta rättssamhället. Han släppte lös en fruktansvärd terrorvåg, proklamerade undantagstillstånd och återinförde censuren. Några månader senare utlyste han i alla fall val till 1954 för att lugna sina amerikanska beskyddare (ambassadörerna Gardener och Smith var hans personliga vänner). Han hoppades att få sin evige rival Grau San Martín till motståndare och att valet sålunda skulle få så liten tillförlitlighet som möjligt. Den gamla auténticoledaren gick till en början med på att ställa upp i denna fars, men några veckor före valet förstod han att det var uppgjort i förväg och drog sig ur.

Det var inte bara Batista utan alla krafter inom oppositionen som efter Moncadahändelsen blev tvungna att ta ställning till den tredje mannen i sammanhanget nämligen Fidel Castro. Fastän han var förvisad till Isla de Pinos var han nu känd i hela landet och åtnjöt en anseende respekt. Ingen var okunnig om att han i sin cell drog upp riktlinjerna till en ny politisk aktivitet. Han hade vänner överallt och alla var övertygade om att Batista förr eller senare skulle bli tvungen att släppa honom. Denne ende fånge lyckades t o m bli upphov till en regeringskris i maj 1954. Inrikesministerns sekreterare avslöjade nämligen då i ett öppet brev att hans överordnade i hemlighet rest till Isla de Pinos för att få ett samtal med Fidel.

Sekreteraren som var Díaz Balart, varm anhängare till Batista och samtidigt svåger till Fidel Castro⁴⁹, blev tvungen att ta avsked tillsammans med ministern Hermida.

I maj 1955 släpptes Fidel från fängelset till följd av en allmän amnesti. Journalister väntade på honom vid fängelseportarna och följde efter honom på båten och på tåget ända till huvudstaden. På stationen i Havanna fick han ett triumfartat mottagande av folkmassan. Han slog sig ned i Vedado, men inte som en frisläppt fånge som var lycklig att ha kommit undan, utan som en revolutionär ledare med tydligt uttalad avsikt att börja om igen. Några månader därefter gav han sig av till Mexico efter att först ha gjort klart att han skulle återvända snart med vapen i hand för att befria ön. Efter sig lämnade han en rörelse som ännu låg i födslovårdor och som var fattig, men också mycken nyfikenhet och många sympatisörer som fängslades av hans löfte. Hans kamrater från Moncada försökte snarast komma efter.

I Mexico levde Fidel ingalunda tillbakadraget. Han försatt inget tillfälle att tala till unga och gamla, lägga blommor på de mexikanska revolutionshjältarnas monument, vädja om solidaritet med det förtryckta Kuba och samla ihop pengar. Han uppträdde som ledaren för ett broderland skulle ha gjort, en som var säker om att när som helst kunna återvända till presidentpalatset som han lämnat för att göra några obetydliga inkräktare till viljes. Den mexikanska polisen hade ett styvt jobb med att spåra denna virvelvind som dök upp överallt och väckte allas nyfikenhet. Men förutom denna överväldigande utåtriktade aktivitet bedrev Fidel också en halvt hemlig verksamhet för att rekrytera, utrusta och träna en stridsstyrka som skulle kunna jaga iväg inkräktarna på Kuba.

Hans handlingar hade uppenbarligen sin motsvarighet i hans nya politiska och militära strategi. Fidel var inte längre ute efter en spontan revolt utlöst av en begränsad aktion. Denna gång ville han skapa en massrörelse som direkt stödde hans politik. Tack vare framgångsrika militära aktioner skulle så massrörelsen växa ännu mer och till sist bli oemotståndlig. Han behövde alltså på samma gång personlig publicitet för att ge näring åt rörelsens propaganda och en grupp dugliga män som kunde vinna segrar i bergstrakterna. Rekryteringen av frivilliga till den framtida gerillan mötte inte några svårigheter: de unga kom i strömmar till den mexikanska kubanskan María Antonias hus, där Fidel och hans stab härbärgerades. En spansk republikansk överste vid namn Alberto Bayo som var född på Kuba samtyckte villigt till att drill truppen. Emellertid var det viktigt att inte göra för mycket väsen av sig ty i Mexico såg man trots eller tack vare sin våldsamma historia inte med blida ögon på beväpnade utlänningar.

Men när allt kom omkring var det inte där svårigheterna låg. De var av politisk natur. Diktatorn Batista som var alltför litet klipsk för att egentligen förstå Fidels stora planer hade utan vidare gått i hans fälla. Efter Moncada anklagade Batista auténticos och kommunister för dådet, men nu riktade han sig med all kraft mot 26-julirörelsen, något som starkt bidrog till dess popularitet. Fidel jublade. Men detta var inte detsamma som att de andra oppositionella krafterna villkorslöst accepterade honom som ledare. Många och särskilt äldre ortodoxos beskyllde honom för att vara mytoman och streber och menade att hans ”flykt till Mexico” hade misskrediterat honom. Denna negativa publicitet bekom dock inte Fidel.

Som vi kommer att se längre fram hade han en enhetlig syn på kampen och ett starkt behov att samla alla oppositionella krafter. Medan rörelsen ännu var svag, och då i synnerhet när Fidel satt i fängelse, förbjöd han sina kamrater att ha den minsta kontakt med auténticos eller andra. ”Det skulle vara en allvarlig ideologisk avvikelse att gå samman med dem”, skrev han till Haydée Santamaría, till Melba Hernández och sedan till el médico, läkaren Faustino Pérez. I

⁴⁹ Fidel var fortfarande student när han gifte sig med María Díaz Balart, som han fick sonen Fidelito med. Medan Fidel satt i fängelse på Isla de Pinos tog hustrun ut skilsmässa.

januari 1956 skickade han likaså en skarp artikel till *Bohemia*, som hade rubriken Frente a todos – Front mot alla. I den gav han svar på tal till de politiskt impotenta oppositionella som hade dristat sig att kritisera honom. Men på samma gång lät han förstå att en dialog patrioter emellan var nödvändig. Kort efter detta hade han en rad sammanträffanden med representanter för olika politiska riktningar. Han träffade t o m ex-president Prio som han tidigare riktat de gravaste anklagelser mot.

Samtalen blev dock tämligen resultatlösa. Men de innebar i alla fall att den polemik upphörde som bara tjänade Batistas intressen. Ingen överenskommelse var i sikte och det berodde på att Fidel fordrade hjälp i form av vapen och pengar för att snabbt kunna kasta diktatorn ur sadeln men vägrade garantera att han skulle segra. De andra ville inte stödja honom för intet och inriktade sig helt på tiden som skulle komma ”efter Batista”. Strängt taget var de böjda att ge Fidel tillträde till deras oppositionsklubb men tänkte inte ge honom något ledarskap i den bara för att han var den ende som ville föra en väpnad kamp. Födelade de inte hans optimism beträffande den framgång han hoppades nå på det området.

Det var bara en enda organisation som skiljde sig från de övriga i den här frågan: Directorio Revolucionario, Revolutionära studentdirektoratet. Studentrörelsen som under detta namn rönt så stor ära under trettioalet återuppstod 1955 med katoliken José Antonio Echevarria som ledare. Liksom tjugo år tidigare ville rörelsen inte inskränka sin verksamhet till enbart universitetet, fastän den svartsjukt bevakade detta sitt område och inte tillät någon, inte ens 26-julirörelsen, att infiltrera där. Också den här gången sökte studentrörelsen förena politisk aktivitet ända ut i arbetarkvarteren med terrorism i städerna. Sålunda stödde de militanta studenterna sockerarbetarstrejken i december 1955. De uppträdde som om de och endast de var de enda verkliga förvaltarna av den revolutionära traditionen från trettioalet. Men även om de inte heller saknade planer för ”tiden efter Batista” så prioriterade de ändå den direkta handlingen. Relationerna med 26-julirörelsen upprättades därför ”stridskämpar emellan” och inte ”politiska linjer emellan”.

I september 1956 begav sig José Antonio Echeverria till Mexico och slöt ett avtal om gemensamma aktioner med Fidel. Tillsammans sände de ut ett budskap till Kuba i egenskap av ”ledare för den nya revolutionära generationens organisationer”. Direktoratet visade sig också i fortsättning en mycket angeläget om sin självständighet men höll överenskommelsen från Mexico. Man slogs mot Batista med övertygelse och god samordning. Direktoratet befriade också universitetet från återstoderna av gangsterväldet som så länge underminerat det – och det var inte dess minsta merit.

Förhållandet mellan kommunisterna och de två militanta rörelserna utgör ett kapitel för sig. När attentatet mot Moncada ägde rum, den 25 och 26 juli 1953, höll PSP ett halvofficiellt nationellt möte i Santiago. Diktatorn hade alltså en hållhake på kommunisterna och kunde göra dem ansvariga för ”den kriminella handlingen” och anställa klappjakt på dem. Partiet gjorde sitt yttersta för att försvara sig mot anklagelserna. Man förklarade att ledarna befann sig i Santiago av en slump för att fira Blas Rocas födelsedag. För att ytterligare bevisa sin oskuld gick de dessutom till våldsamt angrepp mot ”castristernas äventyrligheter”.

Sju år efter detta höll Blas Roca ett tal inför PSP:s sjunde nationella kongress. Han uppehöll sig med stort allvar vid händelserna den 26 juli 1953 och deklarerade att dessa ”på sikt” markerade en avgörande vändning i den kubanska situationen och det av tre skäl. ”För det första innebar de att nya, unga och patriotiska ledare dök upp på den politiska scenen, och de var övertygade om att revolutionär aktion och revolutionär ideologi var nödvändiga. För det andra visade dessa män att den väpnade kampen är det främsta sättet att krossa tyranniet. För det tredje tvingade de Batista att kasta masken.” Olyckligtvis såg inte kommunisterna händelserna ”på sikt” när de inträffade och inte heller efter några dagar när chocken släppt

utan PSP beslöt i augusti att ta god tid på sig för att undersöka saken. I partiorganet *Hoy* som tidigare förbjudits av censuren publicerade partiet "Brev till de militanta", där man karakteriserade anfallet mot Moncada som ett "kuppmaakarmässigt, äventyrligt och desperat försök, typiskt för den principiösa småborgerlighet som beblandat sig med gangsters". Ett ställnings-tagande som detta bidrog naturligtvis inte till att närma kommunisterna och de unga rebellerna till varandra.

Vad mera var: partiet försökte teoretiskt underbygga sitt motstånd mot väpnad kamp. Väpnade kupper avskräcker massorna och avhåller dem från att handla, menade PSP. Attacken mot Moncada hade givit Batista trumf på hand i ett läge där han hade svårigheter med arbetarnas krav på högre löner. Det var alltså helt förkastligt att då ge honom förevändning att använda den antikommunistiska och arbetarfientliga förtryckarapparaten. Batistas mål var att utplåna kommunistpartiet och därför var det allas plikt att försvara det och kräva att det legaliserades. Dessutom var det viktigare än någonsin att kämpa för en "nationell demokratisk front" och sluta leden till försvar, eftersom Batistas terror i framtiden skulle komma att drabba samtliga oppositionspartier. Slutligen var det nödvändigt att genom petitioner och andra aktioner göra allt för att "utvidga de medborgerliga rättigheterna" och se över Batistas vallag, som var särskilt ogynnsam för kommunisterna.

Detta var ett program som inte präglades av någon större ambition. Detta trots att det som vanligt innefattade den långa lista av reformer som en dag skulle genomföras för att Kuba skulle kunna komma ur sin stagnation. Utsikterna för en överenskommelse med de demokratiska partierna var lika små efter Moncada som före. PSP föredrog emellertid att se tiden an hellre än att söka kontakt med anhängare av militanta aktioner. Och ändå oroades partiet av 26-julirörelsens växande popularitet under åren 1953-56. Castros triumfartade frigivning och intresset som visades honom av de andra partierna var tydliga tecken på att det inte skulle bli lätt att undanröja entusiasmen för Castro. Vissa av de styrande mindes alltför väl "trettioalets misstag" för att inte undra om man här stod inför en ny Antonio Guiteras. En Antonio Guiteras som lämnat isoleringen och blivit en man för Rörelsen med förmåga att mångfaldiga de politiska krafterna och tillfällena, en organisatör av klass med ett bestämt revolutionärt mål. Vid den här tiden påbörjades en diskussion om detta inom PSP:s toppskikt. Man känner inte till särskilt mycket om deras förlopp, ty den underjordiska kommunistpressen nämner inte ett ord om den. Men att döma av vittnena blev den dåvarande partistyrelsen⁵⁰ kritiserad för sitt styvnackade motstånd mot Castro. Kritikerna var två framstående ledare nämligen Osvaldo Sánchez och Carlos Rafael Rodríguez. Blas Roca befann sig inte på Kuba⁵¹ och det var svårt att tillgripa disciplinära åtgärder mot kritikerna när partiet var illegalt. Därtill kom nyheterna om och osäkerheten kring avstaliniseringen i Sovjetunionen. Allt detta gjorde att PSP fick avstå från den sedvanliga strängheten. Partiets officiella linje förblev oförändrad men för de enskilda kommunisterna var det riskfritt att etablera kontakter med castristerna.

I Mexiko fanns det åtskilliga kommunistiska flyktingar från Kuba. Vissa av dem som i likhet med Alfredo Guevara kommit i konflikt med partiet, var universitetskamrater till Fidel. Andra, som t ex Lázaro Peña, ansågs snarast vara syndikalister. Andra åter var gamla vänner till Raúl Castro. Det rådde alltså livlig trafik mellan Maria Antonias hus och "kommunist-kvarteret" i Mexico City. Som vi redan sagt var Fidel beredd att diskutera med alla. Han hade aldrig tillhört de inbitna antikommunisterna som blir förskräckta bara de träffar en "röd". Men varken Castro eller kommunisterna hade något intresse av att på något sätt offentliggöra sina sammanträffanden. Castro ville under inga förhållanden kompromettera sig genom kontakter

⁵⁰ Under förföljelsetiden 1953 reducerades PSP:s politbyrå, som då bestod av tio personer, till en överstyrelse bestående av: Blas Roca, Aníbal Escalante, Joaquín Ordoquí, Severo Aguirre och Manuel Luzardo. Blas Roca vistades emellertid utomlands större delen av tiden och då intog Aníbal Escalante hans plats.

⁵¹ I förbigående kan nämnas att Blas Roca tillbringade ett år i Peking mellan 1955-1956.

med PSP och kommunisterna hade inga som helst befogenheter att förhandla, inte ens sondera terrängen.

Kommunisterna gav bara el doctor Castro informationer om arbetarnas situation på Kuba efter sockerstrejken i december 1955 och delgav honom sin uppfattning om hur stort missnöjet var bland folket. El doctor Castro i sin tur satte dem in i sina planer och talade om vilken dag han skulle landstiga på Kuba. Enligt hans mening var situationen i städerna så spänd att hans ankomst skulle utlösa en explosion, inte bara i Santiago där den var förberedd utan också i Havanna och i resten av landet. Kommunisterna delade inte hans optimism utan rådde honom att ta god tid på sig och minutiöst förbereda sin landstigning. Huruvida kontakterna inskränkte sig till detta vet vi inte, ingenting är säkert.

Fidel ville av allt att döma inte vänta längre. Han hade offentligt givit det kubanska folket löftet: ”I år skall vi bli fria människor eller martyrer”. Han hade beslutat att landstiga före utgången av 1956. Den spänning han skapat kring sitt löfte gav honom ett avsevärt psykologiskt övertag. Praktiskt taget alla på Kuba väntade otåligt på resultatet av hans ”stora historiska vadhållning”. Fö gjorde den mexikanska polisen livet surt för honom och tycktes inte längre vilja se genom fingrarna med att hans lilla truppstyrka uppehöll sig i landet.

Den 26 november 1956 inleddes den sista fasen i kampen mot Batista då den skamfilade trälaren Granma avseglade från Tuxpan. Den andra december landsteg rebellerna eller snarare led skeppsbrott (enligt Raúl Castro och Faustino Pérez) några hundratal meter från den kubanska kusten. Man hade väntat att de skulle komma två dagar tidigare och då ha landstigit på den lugna stranden vid Niquero. Celia Sánchez⁵² hade ställt i ordning mer eller mindre kamouflerade lastbilar som skulle köra dem till en liten kasern som väntade på att bli intagen. De militanta i Santiago och i Manzanillo hade för första gången dragit på sig 26-julirörelsens uniformer. De skulle göra revolt och oskadliggöra den största delen av de militära styrkorna i staden. Men på det utsatta klockslaget befann sig Fidel och hans män fortfarande ute på öppna havet två dagsresor från Kuba. Den ärevördiga Granma som var avsedd att bekvämt rymma åtta personer höll mirakulöst nog genom stormen med sina 82 män ombord. Det var inget att säga om att hon blev försenad och slutligen gick under. Det återstår att tala om att lastbilarna väntade förgäves i Niquero och att revolten i Santiago slogs ned långt före expeditionens ankomst. På detta sätt larmades armén om den förestående landstigningen och kunde förstärka bevakningen av kusterna.

Utmattade av sjösjuka lyckades de 82 männen från Granma i alla fall ta sig iland simmande. De övergav sina förråd och en del av utrustningen och forcerade en fruktansvärd sankmark, trängde igenom en skog av mangroveträd vars snåriga rötter flöt i det stillastående salta vattnet. Batistas flygplan observerade dem där, bevakade dem ständigt och sände traktens militära styrkor i hämlarna på dem. Tre dagar senare trodde rebellerna att de äntligen kunde unna sig några timmars vila men överraskades av en arméattack som så när hade utplånat dem. Batista var inte sen att meddela att Fidel hade dödats och hans expedition omintetgjorts. Han begav sig personligen till platsen för att tacka och belöna sina tappra soldater.

Men Fidel och ett tjugotal av hans kamrater hade lyckats undkomma. De tog sin tillflykt till Sierra Maestra. ”Nu är tyranniets dagar räknade”, sade Fidel till sina kamrater. Den 17 januari 1957 anföll gerillasoldaterna en liten militärförläggning i La Plata och meddelade därigenom folket att nyheten om deras död i sanning var överdriven. En månad senare intervjuades Fidel av *New York Times*' utsände Herbert Matthews som alltså kunde ge Batista en eftertrycklig dementi. Diktatorn hade varit för snar att utropa sig till segrare. Hans storordighet straffade

⁵² Celia Sánchez Manduley, läkardotter från Manzanillo, arbetade tillsammans med Frank País i Oriente. Hon anslöt sig till gerillan i Sierra Maestra och blev Fidels främsta kvinnliga medarbetare under och efter revolutionen. Hon är för närvarande minister.

sig och blev till ett psykologiskt vapen i fiendens hand. Ingen visste förstås hur stor gerillastyrkan var, men enbart det faktum att el doctor Fidel kunde klara sig i sierran och där ta emot världspressen avslöjade för kubanerna hur vanmäktig deras ”starka regim” egentligen var.

Så snart gerillan etablerat sig föreföll de andra politiska krafterna nästan lika övertygade som Fidel om att ”tiden efter Batista” inte längre var ett problem av enbart akademiskt intresse. I och med att los barbudos lyckades hålla sig kvar i bergstrakterna bevisade de att tyranniets dagar faktiskt var räknade. En regering som tvingas bomba eget territorium och inte ens då kan strypa en rebellrörelse är en dömd regering. Alla ville plötsligt vara med och ge den nådastöten, under föregivande att göra slut på ”brodermördarkriget” men i praktiken för att kunna sola sig i glansen av Fidels rörelse.

Det agerande som auténticos, ex-president Prio och Aureliano Sánchez Arangos Tredubbla A uppvisade var signifikativt men fruktlöst. De förklarade sig plötsligt och reservationslöst solidariska med gerillarörelsen och beredda att ingå alla upptänkliga avtal med dem. Men i stället för att förse den med vapen och förnödenheter för fortsatt kamp mobiliserade de alla sina egna resurser – som inte var oansenliga – för att i största hast utbilda egna väpnade styrkor. De engagerade själve överste Bayo till att träna deras mannar för en landstigning i ”Granma-stil” på nordostkusten och fyllde sina hemliga vapenarsenaler i Havanna till bristningsgränsen. Men deras bas i Miami infiltrerades av Batistas spioner och deras krigsföretag gick över styr det ena efter det andra. Fidel lät sig inte duperas av deras dubbelspel utan fördömde deras manövrer. ”Alltsedan detta folk började resa sig har ingen sänt det ett enda gevär ... Medan bönderna går här utan vapen och ser sina hus brännas och sina familjer mördas finns det på Kuba gömda vapen som aldrig dödat ens en gangsterhantlangare och som bara väntar på att polisen skall hitta dem. De som äger dessa vapen väntar med att använda dem till dess att rebellerna är tillintetgjorda och tyranniet störtat.” På detta tämligen ohöljda sätt anklagade Fidel alltså auténticos för att tänka lika mycket på en framtida strid mot honom som på kriget mot Batista.

Emellertid ville han inte gå i fällan och sprida sina styrkor i en strid på två fronter. Hans kontakt med auténticos upphörde alltså inte. Han gick till räfst med dem främst i avsikt att söka påverka deras politik och beröva dem de sympatisörer som var benägna att gå över till honom. Han protesterade också mot varje form av kompromisslösning om ”tiden efter Batista” och ogillade t o m sina egna representanters agerande i denna fråga. Den 1 november 1957 hade de undertecknat ett ”Gemensamt oppositionsdokument” i Miami. Ännu hade han inte vunnit kriget men han kände sig tillräckligt stark för att inte vilja sälja skinnet innan björnen var skjuten. Hans taktik skulle komma att ge utdelning. De andra vågade inte bryta med honom och många av dem som varit ledare inom Auténtico- och Ortodoxopartierna gick nu helt sonika över till Fidels rörelse.

Det enda läger där man trodde sig kunna utnyttja regimens försvagade ställning omedelbart var studentdirektoratet. Den 13 mars 1957, när Fidel nyss inlett gerillastriderna i sierran, gjorde José Antonio Echeverrias män en väpnad attack mot presidentpalatset i Havanna. Självt intog han radio Reloj och i samma ögonblick som kamraterna trängde in i Batistas arbetsrum tillkännagav han för kubanerna att det var slut på diktatorn och hans regim. Men Batista hade av en händelse dragit sig tillbaka till en annan våning för att vila och upprorsmännen fann hans arbetsrum tomt. Det var omöjligt att söka efter honom i palatset eftersom vakterna gjorde hårdnackat motstånd. Inte heller kunde de lämna platsen då polisstyrkor blockerade utgången. Nästan samtliga sköts ned på platsen.

José Antonio Echeverria blev kallblodigt mördad av polisen när den kom för att arrestera honom. Den här gången löd inte ordern: ”under inga förhållanden någon blodsutgjutelse” som 1952 utan ”under inga förhållanden några fångar”. T o m moderata oppositionspolitiker som

inte hade något med attentatet att göra släpades ut ur sina hus på landsbygden där de obarmhärtigt sköts ned. Advokaten Pelayo Cuervo var en av dem vars namn man fann i Echeverrias' papper. Batistas hämndaktion pågick åtskilliga dagar.

Castristerna hade informerats i förväg om direktoratets stora planer men hade inte gillat dem. De visade emellertid stor solidaritet med offren för terrorn och håller alltsedan dess den 13 mars för ett av de stora datumen i revolutionens historia. De få som undkommit och då i synnerhet Faure Chomon lyckades så småningom fylla luckorna i leden och i början av 1958 öppna en ny gerillafront i Escambraybergen.

Förutom dem som undertecknat "Miamiakten" och de oberoende gerillagrupperna verkade alltså kommunisterna trots sin isolering. Men vad sysslade de med efter landstigningen från Granma och under krigets första fas? Så snart man nalkas denna fråga märker man hur fakta skymms av starka lidelser och det ännu idag. Vissa tillfrågade svarar helt kort: "De gjorde ingenting. De var alltför upptagna av att söka bevara sin partiapparat." Som stöd för detta kommer de med egendomliga fakta: sedan partiordföranden Juan Marinello i november 1958 blivit professor vid universitetet i Havanna lär han ha skickat ett exemplar av sin diktsamling med hjärtlig dedikation till Batistas inrikesminister. Vidare skall PSP:s underjordiska veckotidning *Carta Semanal* ha skickats ut med ordinarie postgång till sina abonnenter. Slutligen lär antalet kommunistiska offer för polisterrorn ha sjunkit.

Dessa argument överlevde den polemik som fördes under den första efterrevolutionära tiden. Hela den moderata flygeln inom 26-julirörelsen och den katolska opinionen försökte nämligen bromsa Castros radikaliserings genom att framhäva PSP:s och Sovjetunionens felsteg. I en dokumentärfilm som spelades in vid denna tid med stöd av Bohemia förklarar kommentatorn att folkmassan som var entusiastisk över Castros seger också behärskades av en besinningslös vrede mot Batistas män och mot kommunisterna. Det antyds i speakertexten att det skulle vara fråga om en och samma politiska rörelse. Ledarskribenterna som knappast var bättre underbyggade sade helt enkelt att kommunisterna faktiskt var medbrottslingar till sin gamle bundsförvant. De angrepp på Castro som förekommit i PSP:s underjordiska press drogs fram i ljuset för att påminna läsarna och inte minst Fidel om kommunisternas dubbelspel.

Men kommunisterna lät sig inte tvingas på defensiven. Redan i augusti 1959 då partiets 34-årsdag firades presenterade Aníbal Escalante, partiledare under hela den senare perioden, sin version av händelserna:

När landstigningen från Granma skedde hade vårt parti vidtagit åtgärder för att stödja upproret. Vi var beredda att förvandla det till en verklig folkresning, om det blivit så omfattande som man förutspått och brutit ut på ett hundratal platser. Men rörelsen utvecklades inte enligt planerna så partiet fick koncentrera sig på att rädda vad som räddas kunde av *Granma*-expeditionen ur tyrannens klor. Vi var praktiskt taget ensamma om att handla så och vår aktion blev en odiskutabel framgång. Vi mobiliserade massorna och lyckades på så sätt bromsa Batistatrupprens framfart så att rebellerna kunde komma i säkerhet i Sierra Maestra. Så småningom vann de böndernas förtroende och fick hjälp av dem (framför allt av kommunisterna i trakten) och kunde på så sätt överleva och stärka sina positioner. Tack vare sin korrekta gerillakrigstaktik fick den beväpnade rörelsen massornas stöd och fann alltid vårt parti där det bäst behövdes. Vi hade liksom Fidel och hans män slagit in på vägen till räddning för vårt fosterland. De beslut som fattades av parti-styrelsen i februari 1958 och som föregåtts av en stödaktion för den beväpnade rörelsen utgjorde inte någon början utan en bekräftelse på vår medverkan i inbördeskriget mot tyranniet. Partiet utvidgade sina kampformer i två riktningar: massornas väpnade och icke väpnade kamp. Bland dem som varit mot vårt deltagande i kriget finns det sådana som är det i god tro därför att de inte känner fakta, eftersom vi av taktiska skäl inte avslöjat någonting om vår aktion. Först i dag kan vi säga öppet att vårt parti har skiljt sig med heder från uppgiften, att hundratals kommunister ställt upp i rebellernas led och stridit i olika provinser. Våra militanta har visat sig vara beslutsamma, trogna och disciplinerade soldater. Våra celler har utmärkt sig när det gällt att skaffa förnödenheter

till rebellerna. När det slutligen gäller de historiska invasionerna i Camagüey och i Las Villas har våra aktionskommittéer oroat fienden med nålsticksoperationer och saboterat deras vägar. Detta har inte skett på anarkistiskt sätt utan helt i enlighet med direktiven från det enda högkvarter som förmår dirigera allas kamp, nämligen högkvarteret i Sierra Maestra.

Denna sida förtjänar att återges i sin helhet eftersom den är ett mästerverk av antydningkonst. Utan att återge ett enda bestämt faktum låter Escalante förstå att Castro och PSP egentligen var trogna bundsförvanter fastän de av taktiska hänsyn inte avslöjat arten av sitt samarbete. Kommunisterna hade villigt offrat sig i det tysta, eftersom deras stordåd inte var kända mer än för ett fåtal av ledarna som dessutom var bundna av tysthetslöfte. Escalante lät så övertygande att mindre initierade personer blev mäkta imponerade. Men han var också tillräckligt oklar för att inte riskera att bli motsagd av klara fakta. Han målade upp ett imaginärt universum för att sin vana trogen kunna avsluta talet med orden: ”Partiet har alltid haft rätt. Partiet har alltid handlat på ett riktigt sätt”. Men det var bara skenverk alltihop. Om tesen om en stor sammanväring mellan de två varit riktig skulle ju även motparten ha bekräftat sin medverkan. Men castristerna bekräftade ingenting.

När kommunisterna ett år senare höll sin nationella kongress i augusti 1960 blev de tvungna att sadla om och Blas Roca lade personligen fram en kollektiv självkritik. Den sade i korthet att partiet inte förstått den djupare innebörden i Fidel Castros revolutionära strategi. Det hade inte heller kunnat preparera och mobilisera sina kadrer att handla därefter. Man kunde ju tänka sig att extremisterna på den andra kanten, de som inte gjorde skillnad på Batista-anhängare och kommunister, skulle kasta sig över denna PSP:s bekännelse och triumfera. Men så skedde inte. Under mellantiden hade den kubanska revolutionen genomgått många stadier och de flesta av högerextremisterna hade redan tagit sin tillflykt till Miami. Därefter fortsatte de att anklaga Castro för att alltid ha spelat under täcket med kommunisterna. Rollerna blev egendomligt ombytta. Nu var det högerextremisterna som drev Escalantes gamla tes om samarbete med Castro. De vidareutvecklade den och broderade ut den med noggranna detaljer inför diverse undersökningskommissioner i Förenta staternas kongress. Nu var det ingen som kom med några lysande utläggningar om hur PSP var Batistas medbrotsling. Det fanns ingen ände på motsägelserna.

Låt oss än en gång slå fast några enkla fakta: kommunisterna befann sig i opposition under hela Batistas diktatur. Den inrikespolitiska och internationella situationen omöjliggjorde varje form av kompromiss med diktatorn. Kommunisterna höll honom för en ”marionett i amerikanska händer” som inte ens försökte vara folklig som under mellankrigstiden. Fastän kommunisterna var styvnackade i sitt motstånd innebar inte det att de trodde att en revolution var möjlig. Själva strävade de inte efter att ta makten och tänkte inte utnyttja ett eventuellt historiskt tillfälle för sådana syften. Från början till slut förblev de således ”frontister”, anhängare av en bred anti-fascistisk front enligt den modell som skisserats av Kominterns sjunde kongress. De var beredda att i nödfall spela en helt underordnad roll i en sådan koalition. Varken socialism eller en social omvälvning som kunde leda till socialism var medtagna i deras kortsiktiga planer och därför såg de heller inte socialismen som målet för kampen.

För att hålla sig inom de ramar de på detta sätt ställt upp för sig blev de naturligtvis tvungna att då och då korrigera sin taktik. I början ansåg de att castristerna var simpla äventyrare, åtminstone splittrare som störde de demokratiska krafternas samstämmiga kör. Efter landstigningen från *Granma* blev emellertid 26-julirörelsen en politisk faktor av stor vikt. Vägen till en eventuell ”nationell demokratisk front” måste då gå via sierran. Detta var uppenbart och PSP kunde inte göra något åt det. Partiet fruktade att den väpnade kampen skulle bli ett fiasko och att förtryckarapparaten då skulle rikta sig mot alla oppositionella krafter. Men detta skäl var inte tillräckligt starkt för att man skulle kunna ignorera den aktivitet som

utövades av den största och mest populära Batista-fientliga rörelsen. Kommunistpartiet blev det sista inom oppositionen som knöt verkliga kontakter med sierran. Det skedde visserligen inte förrän i början av 1958, men fr o m då var relationerna etablerade och fortsatte att förstärkas under krigets senare period.

De olika faserna i denna nya omvändelse är lätta att rekonstruera. När landstigningen från *Granma* skedde trodde endast en minoritet bland kommunisterna att Castro skulle lyckas. När Escalante säger: "Vi var beredda att förvandla upproret till en verklig folkresning", måste vi läsa: "Vi var beredda att i yttersta nödfall förena oss med en revolution som för oss var mer än tvivelaktig". Partiet vidtog alltså inga åtgärder för att underlätta landstigningen och dess militanta höll sig undan resningarna i Santiago och Manzanillo som skulle understödja den.

1957 upplevde den del av 26-julirörelsen som var verksam i städerna ett väldigt uppsving och gav sig till känna genom en rad iögonfallande aktioner i Havanna och Santiago. Efter en inledande period av svårigheter hade stadsgerillan medvind fr o m juni 1957 och framgångarna gav otvivelaktigt eko inom kommunistpartiets bas. Men PSP tänkte ännu inte krypa till korset. Det såg med oblida ögon på Frente Obrero Nacional, Nationella arbetarfronten, som castristerna grundat och som leddes av den f d kommunisten David Salvador. PSP var misstänksamt på samma gång mot vissa antikommunistiska tendenser i 26-julirörelsens propaganda och mot "vänster-extrema" utsvävningar i den väpnade kampen. Partiet var som förlamat av denna osäkerhet och förblev avvaktande hela det året.

Först nästa år, i februari 1958, beslöt ett utvidgat styrelsemöte att skicka en av partiets ledare, Carlos Rafael Rodríguez, till sierran. Vidare beslöt man att med vissa förbehåll gå med på att stödja en generalstrejk som castristerna förberedde. Det finns mycket att säga om dessa förbehåll, men faktum är att PSP:s attityd mot 26-julirörelsen blev positiv fr o m denna tid. Den underjordiska kommunistpressen och då särskilt ungdomsveckotidningen Mella mångfaldigade sina upprop till förmån för generalstrejken och manade arbetarna till enighet. Men strejken den 9 april som enligt castristerna skulle blivit historisk för att den gav Batista-regimen nådastöten, den blev ett fiasko. Man finner inga spår av kommunistmedverkan i denna avgörande strid. "Det är för att de högerinriktade ledarna inom 26-julirörelsen inte ville veta av oss. De ställde oss inför fullbordat faktum och lät oss inte på allvar delta i förberedelserna för strejken", säger de f d PSP-arna. Faktum var, att castristerna varken ville eller kunde göra någon överenskommelse om gemensam aktion, som skulle gynna kommunisterna i ett ögonblick, då de själva stod inför segern. Deras uppfattning om hur en generalstrejk skulle genomföras stod i diametral motsats till kommunisternas mycket klassiska uppfattning. 26-julirörelsen syftade mer till att genomföra en spektakulär beväpnad aktion i Havannas centrum än till att organisera arbetarna på fabrikerna för att göra strejken framgångsrik. Klockan elva på förmiddagen den 9 april uppmanades arbetarna via radion att lämna fabriker och kontor samtidigt som 2.000 beväpnade män gick till anfall mot strategiska punkter i huvudstaden. Om den attacken lyckats hade Batista riskerat att redan samma kväll bli störtad. Massaktionerna var alltså avsedda som ett stöd visserligen viktigt men dock underordnat de militära framryckningarna. Det är givet att de som organiserat denna strid inte gärna anförtrrodde ledningen till en central strejkkommitté såsom kommunisterna krävt. I den situation de befann sig kunde de inte göra annat än be kommunisterna ansluta sig utan villkor. PSP ville inte gå med på detta.

Paradoxalt nog kom ändå den misslyckade 9-aprilaktionen att underlätta närmandet mellan castrister och kommunister. Denna gång drog sig inte Fidels kamrater inom sitt skal för att envist försvara sin linje och de metoder de hade valt. Problemet med strejken hade länge varit ett tvistefrö. Che Guevara och Raúl Castro tvivlade öppet på att Faustino, Pérez, som var 26-julirörelsens nationelle samordnare, skulle lyckas med revoltplanen. De fruktade också att

även om det gick väl så skulle de moderata krafterna inom stadsgerillan⁵³, gripa makten till förfång för de verkliga revolutionärerna i bergstrakterna. Fidel hade givit klarsignal till Faustino och tillsammans med honom den 28 mars gjort ett upprop till nationen. Om man får tro den argentinske journalisten Masetti⁵⁴ som på strejkdagen befann sig i sierran, så trodde Fidel liksom männen i Havanna att segern stod för dörren. Men när aktionen väl hade misslyckats kunde varken Castro eller någon av hans kamrater försvara det kostsamma företaget. Senare drog castristerna vittgående slutsatser av det och menade att det var omöjligt att framgångsrikt starta revolter i städer eftersom polis- och militärmakten alltid hade stora styrkor där. Den 2 maj 1958 hölls ett möte i sierran som Che Guevara betecknade som avgörande. Då förebrädde man Faustino Pérez och David Salvador att de inte lyckats samarbeta effektivt med kommunisterna. PSP framställdes sålunda som offret för misslyckandet i april och inte som den som var skyldig till det. Naturligt nog var kommunisterna inte okänsliga för denna tolkning av saken.

Det var i det här läget på våren 1958 som Carlos Rafael Rodríguez tog sig upp till Sierra Maestra. Kvällen före sin avfärd besökte han och Osvaldo Sanchez Aníbal Escalante. Denne höll en utläggning om de teser som Rodríguez hade att försvara inför Castro. Han gav honom faktiskt en hel minneslista med direktiv avsedda för 26-julirörelsen. Den innehöll råd om bästa sättet att sköta kriget, om hur man skulle fördela makten, om vilken hållning man skulle inta visavi andra politiska organisationer och om det utrikespolitiska läget. Det hela var hållet i en ganska autoritär ton. När de lämnade Escalante lär Osvaldo Sánchez, som var varm anhängare av ett närmande till Castro, ha varit nära tårarna: "Allt är förlorat, han kommer aldrig att acceptera detta. Vi kommer att splittras på nytt." Carlos Rafael lär ha storskrattat: "Lugna dig, du tror väl inte att jag tänker diskutera med Fidel utifrån det här dokumentet. Jag reser till sierran för att lyssna på honom, för att få veta vad han väntar sig av oss och inte för att tvinga på honom vår politik".

När man berättade denna episod för mig 1968 hade Escalante just blivit dömd till ett långvarigt fängelsestraff av skäl som inte var direkt knutna till hans förflutna, som vi senare skall se. Gamla kamrater som Carlos Rafael Rodríguez var inte nådiga mot honom utan alla sökte minnas exempel på den outhärdliga arrogans som gjorde det så svårt att umgås med honom. Men när han stod inför domstolen hade vissa av hans kolleger modet att hävda att det var Escalante som hade den största äran av att omsvängningen i februari kom till stånd. Han var förste partisekreterare och eftersom PSP var som det var skulle ingen annan ha kunnat förmå det att ändra linje. Escalante tog också risker i och med att han satsade sin personliga prestige på att söka övertyga kamraterna om hur nödvändigt det var att samarbeta med castristerna.

Dessa två uppfattningar om Escalante är inte helt motsägelsefulla även om det kan tyckas så. Aníbal Escalante förstod att 26-julirörelsen gick mot en säker seger och fann det därför nödvändigt att hoppa på Castros tåg medan tid var. Emellertid glömde han av taktiska skäl de principiella fördömanden av Castro han uttalat tidigare. Men inte ett ögonblick trodde han, att den man han slöt sig till någonsin skulle slå in på socialismens väg, som PSP betraktade som sin privata jaktmark. För honom var Fidel en Nasser eller en Kassem som måste stöttas lite för att inte börja glida utför och bli alltför pro-amerikansk. Att den väpnade kampens eld var

⁵³ De militanta i städerna kallades allmänt "de som håller till på slätten" – del llano och gerillan "de som håller till i bergen" – la sierra.

⁵⁴ Jorge Masetti var god vän till Che Guevara och blev senare chef för *Prensa Latina*. Se Ricardo Rojo, *Che Guevara*, Seuil, Paris 1968. (Svensk översättning, *Min vän Che*, Tema, 1969).

det nya revolutionära avantgardets smältugn föll honom aldrig in, men det finns heller ingenting som säger att Carlos Rafael Rodríguez eller Osvaldo Sánchez⁵⁵ var klara över detta.

Faktum kvarstår att PSP fr o m våren 1958 gav klarsignal till sina militanta krafter att överallt där det var möjligt samarbeta med 26-julirörelsen. Kommunisterna organiserade t o m sin egen motståndsrörelse i provinsen Las Villas. Den ställde sig senare under Che Guevaras kommando när han och hans kolonn kom för att befria provinsen. Den slogs också på den andra fronten i Sierra Cristal⁵⁶ under Raúl Castros ledning. Det förefaller som om kommunisterna under denna sista tid av kriget sökte praktisera sin gamla infiltrationsteknik, men eftersom de inte hade någon annan politik att komma med istället blev de helt enkelt bara goda kämpar bland de andra.

Fidel kunde inte klaga på dem. Deras ärelystnad hade mattats och de försökte inte intrigera bakom ryggen på honom. Vad det beträffar gav de honom mindre bekymmer än medlemmarna i studentdirektoratet, Auténticopartiet och Ortodoxopartiet. Men fr o m våren 1958 kom händelserna slag i slag. I maj startade diktatorn först en storoffensiv mot sierran. Den misslyckades efter två månaders häftiga strider. Därefter satsade Fidel allt på ett kort och sände sina bästa trupper till slätterna i Camagüey och Las Vilas. Regimen som var vacklande redan förut befann sig nu i upplösning. Makten tycktes tillhöra den som först kunde lägga beslag på den. In i sista stund fick Fidel avslöja komplotter. Hans popularitet var visserligen stor men hans trupper var få och tycktes ha svårt att hålla hela landet. I det läget var en klok och diskret bundsförvant som PSP en stor tillgång.

Men vi upprepar att kommunisterna inte var medvetna om att de medverkade till socialismens icke-ortodoxa födelse på Kuba. De var inte medvetna om att de underordnade sig en grupp som enligt doktrinerna ”inte var i stånd” att genomföra en revolution. De försökte aldrig varken före eller efter segern att driva Castro mot någon radikaliserings. Tvärtom skulle det med hjälp av deras egna skrifter vara möjligt att påvisa att de gjorde allt för att dämpa de skäggigas reformiver och varna dem för en tillspetsad konflikt med Förenta staterna. I januari 1959 ställde de i ett öppet brev till president Urrutia så moderata krav som att 1940 års konstitution skulle tillämpas, att en jordreform skulle genomföras, att rösträttsåldern skulle sänkas och att det proportionella valsystemet från 1943 skulle återinföras. De krävde att de diplomatiska förbindelserna med öststaterna skulle återupptas men underströk också Kubas vitala behov av att upprätthålla vänskapliga relationer med USA.

Allt detta stod i överensstämmelse med deras politiska linje och med Sovjetunionens strategiska syften. I början av 1959 förberedde Nikita Chrusjtjov redan sin stora Amerikaresa. Han begärde av kommunisterna i hela världen att de med alla medel skulle söka underlätta tillkomsten av en överenskommelse om fredlig samexistens. Sovjetunionen skulle knappast ha gillat att de kubanska kommunisterna i det läget tog några revolutionära initiativ som kunde ifrågasätta ryssarnas goda vilja inför amerikanerna. Däremot var deras medverkan i en patriotisk och neutral verksamhet acceptabel. De problem som tredje världen brottades med och de våldsamma urladdningar de ledde till skulle Moskva använda som trumfkort i samtalen som inleddes mellan de två supermakterna som ”var ansvariga för fredens upprätthållande i atomåldern”.

⁵⁵ Osvaldo Sánchez ansågs efter revolutionen vara ryssarnas man på Kuba. Han var vice försvarsminister när han dödades den 8 september 1961 i en mystisk skottlossning. Hans helikopter sköts ned av kubansk militär utan att först ha identifierats. Såväl Sánchez som hans tre följeslagare dödades.

⁵⁶ I mars 1958 skickade Fidel Castro iväg sin bror Raid i spetsen för en trupp på 67 man till Sierra Cristal, de nordvästra bergstrakterna i provinsen Oriente. Denna andra front som var uppkallad efter Frank Pais (en av rörelsens hjältar som dödades i Santiago den 30 juli 1957) växte ut mycket snabbt. Raúl Castro lyckades rekrytera över tusen nya kämpar och kontrollerade i krigets avslutande skede ett område på 15 000 km².

Den castristiska planen

Denna historiska överblick ger oss möjlighet att redan nu besvara några av frågorna som rör kommunisternas roll i den kubanska revolutionen. Deras parti lyckades inte rulla igång den och inte heller vara någon av dess främsta förkämpar. Men denna oförmåga kan inte skyllas på några speciella svagheter hos PSP eller någon "tropisk" avvikelse hos partiet. Den måste helt enkelt tillskrivas dess exemplariska trohet mot den internationella kommuniströrelsens sovjettryckt influerade schemata. Det var den troheten som hindrade partiet att någonsin förstå de speciella villkor och de verkliga möjligheter som fanns i det halvkoloniserade kubanska samhället. Nederlaget rör således inte bara PSP. Det framhäver krisen inom hela den rörelse som framgått ur Komintern och klarlägger orsakerna till dess kroniska impotens i Latinamerika och i den övriga tredje världen.

Inför PSP:s historia måste man fråga sig om ett parti med samma organisatoriska uppbyggnad, med samma tolkningsschema, med samma politiska logik och med samma sorts relationer till Sovjetunionen som PSP någonstans kan tjäna som instrument för en verkligt socialistisk omvälvning av samhället. Problemet är inte nytt, det togs för länge sedan upp av den reformistiska flygeln inom arbetarrörelsen och av vänsteroppositionen inom det "staliniserade" Komintern. Men dittills stod ett faktum klart: de enda revolutioner som triumferat över kapitalismen var de som letts av kommunistiska partier.

Även om dessa kommunistpartier, och då särskilt de europeiska, lidit många nederlag är det inte sagt att andra mer vänster- eller högerinriktade skulle kunnat göra bättre ifrån sig. Den kubanska revolutionen var den första som segrade utan eller t o m trots kommunisternas medverkan. Den segern tvingar med nödvändighet arbetarrörelsen att ompröva den gamla frågan om Kominternpartiernas "socialistiska nytta". F n står detta problem i centrum för diskussionen bland dem som tidigare förlät kommunisterna för deras "effektivitets" skull. Det diskuteras också av den nya generationen som föga lockas av kommunistpartiernas tvetydiga "revolutionära" lösningar.

Härav följer att intresset för castrismen är stort. Den förefaller vara en ny metod att genomföra en revolution utan hänsyn till kommunisternas organisatoriska teorier och metoder, för att inte säga en metod som står i direkt strid mot dessa. Fidel Castro lyckades där andra hade misslyckats och därför framstod han särskilt för de unga som pionjär för en unik revolutionär väg. Den var befriad från den klassiska kommuniströrelsens ideologiska och strukturella hinder, den skiljde sig radikalt från det som bolsjevikerna och deras avkomlingar hyllat. Paradoxalt nog har vissa europeiska Castro-anhängare redan opponerat sig mot denna tolkning och försöker bevisa att castrismen, långt ifrån att vara någon modell för "anti-ideologi" och "anti-organisation", har varit en form av "ren leninism" som sprungit fram ur gerillakriget.⁵⁷

Det är förstås lättare att förstå varför kommunisterna inte gjorde revolution på Kuba än att sätta sig in i orsakerna till att Fidel Castro kunde göra det. Dessa svårigheter härrör inte från någon okunnighet om fakta hos dessa utländska bedömare. De som deltog i de direkta händelserna kan inte heller de alltid enas om en enda tolkning av händelserna. Om de ofta har ändrat uppfattning så beror det inte på att de söker förfälska historien. Det är helt enkelt så att de efterrevolutionära händelserna har haft stor inverkan på deras intellektuella och politiska utveckling. Att de ändrat uppfattning bekräftar bara att en segerrik revolution aldrig har något historiskt perspektiv på sig själv och att den därför väljer de praktiska tolkningarna. Den ser sin upprinnelse som en smältdegel ur vilken man kan plocka fram storslagna element sedan man skiljt bort de underordnade, de inaktuella. Detta urval bestäms av de efterrevolutionära

⁵⁷ Mario Sabbatini: "*Ideologia della rivoluzione cubana*", specialnummer av tidskriften *Idéologie*, Rom, 1969.

stridernas omfattning, av de didaktiska krav som de ställer och av revolutionärernas vilja att vara trogna sitt förflutna. Det är få revolutioner som haft att på så kort tid genomgå så många olika stadier som den kubanska.

Innan vi ger oss in på vad den castristiska planen var från början och hur den sedan har realiserats måste vi åter gå en bit framåt i tiden för att hitta källorna till dagens kontroverser. I första kapitlet har vi sett hur den kubanska revolutionen bekände sig som "humanistisk", "vänsternationalistisk" eller "demokratisk" fram till april 1961. Man bekymrade sig följaktligen föga om huruvida revolutionen var "korrekt" enligt en socialistisk doktrin som man allmänt stod främmande inför. Castrismen strävade då inte efter att göra skäl för någon väl avgränsad ideologisk beteckning. Trots att sprickorna redan började uppstå i den gamla anti-batistiska fronten ville castristerna behålla uttrycket "enhetlig" om hela samhället och inte enbart om de proletära klasserna. När invasionen av den anti-castristiska expeditiönsstyrkan stod inför dörren 1961 avslöjade det hotande inbördeskriget hur det egentligen stod till med den nationella enigheten. Först då klargjorde Fidel revolutionens socialistiska karaktär och manade arbetarna i städerna och på landet att resa sig mot klassfienden som allierat sig med den nordamerikanska imperialismen.

Storgodsägarnas och de flesta borgarnas förräderi gjorde således klart för Fidel vilken djup social betydelse hans ursprungliga politiska plattform egentligen hade. Han var trogen sina löften från Moncada-tiden och ingen av de reformer han genomfört till priset av de besuttnas fientlighet stod enligt honom själv i strid mot andan eller bokstaven i försvarstalet "Historien skall frikänna mig". Viljan att i efterhand beteckna revolutionen som socialistisk drev Fidel Castro att den 2 december 1961 hålla ett ganska förvånande tal. Han erkände alla sina gamla svagheter och borgerliga fördomar och förklarade sedan att han i grunden alltid varit marxist-leninist. Vissa av hans medarbetare som ännu inte hade den ställningen att de kunde göra anspråk på en sådan titel hävdade att de "varit marxister utan att veta om det". Andra som tvekade inför denna likhet som marxismen tycktes ha fått med syndaförlåtelse nöjde sig med att påvisa att de aldrig varit antikommunister och att de sålunda var helt och hållet lämpade att bli omvända till den nya läran. Denna period som kallas "den dogmatiska" tjänade bara det gamla kommunistiska gardet på. Det trodde och inte utan orsak att stunden var kommen för dem att "ärva" revolutionen. Men den 26 mars 1962 reagerade Fidel Castro mot PSP:s dominans över landets administration. Han avsatte Aníbal Escalante och skickade honom till Moskva. Den s k Kubakrisen i oktober 1962 och besvikelsen över Sovjetunionens hållning påskyndade castristernas frigörelse från "den ortodoxt proletära" versionen av det förflutna. Det var naturligtvis aldrig fråga om att ifrågasätta den socialistiska linjen som då ansågs som definitiv men väl om att rehabilitera revolutionens verkliga föregångsmän: gerillan och den Batista-fientliga motståndsrörelsen vars drivkraft hade varit radikalt revolutionär fastän icke-kommunistisk.

Äran av detta tillfaller till stor del Ernesto Che Guevara. Han hade aldrig upphört att analysera det kubanska experimentets "exceptionella" karaktär och värdet av den förnyade gerillakrigsföringen för Latinamerika. Detta fortsatte han med praktiskt taget till slutet av sin vistelse på Kuba 1965. Kort efter hans avresa fick castristerna genom hans essäer och tal en tredje uppfattning om sin revolution som just då inträdde i en ny radikaliseringsfas. Denna tredje version är den mest kända eftersom den är nyast och bäst spridd i Europa tack vare Régis Debrays bok: *Revolution i revolutionen?* Enligt denna tes var den kubanska revolutionen höjdpunkten på en helt ny socialistiskt revolutionär process, lika avgränsad från de borgerligt demokratiska rörelserna som från leninismen, trotskismen och maoismen. I denna process innehas huvudrollen av gerillan som inte har någon preciserad social hemvist men som ensam kan uttrycka och väcka de exploaterades behov i ett samhälle som saknar både en riktig borgarklass och ett utvecklat proletariat.

Denna teori ställde sig i öppen polemik mot de latinamerikanska kommunistpartiernas teser och mot Sovjetunionens samexistenslinje. Den skulle stimulera den revolutionära viljan i Sydamerika och leda till att ”två, tre, flera Vietnam” blossade upp som svar på USA:s världsomspännande offensiv. På Kuba kom den att bidra till att gerillasoldaterna från sierran rönt en ännu större uppskattning. Dygder som osjälviskhet, offervilja, asketism och disciplin som utmärkt dem blev nödvändiga kvaliteter och kommunistiska ideal för den nya generationen. De militanta inom stadsgerillan som tidigare varit åsidosatta martyrer framstod i gengäld som offer nu i efterhand. Hos dem kunde man urskilja en vacklande borgerlig hållning därav att de opererat i städerna medan det bara var gerillan på landsbygden som hade utsikter att segra.

Vilken av de tolkningar av revolutionens karaktär som vuxit fram ur den efterrevolutionära verkligheten är då den historiskt sett mest välgrundade? Utgör de tre inslag i en och samma sanning eller utesluter de varandra? Eftersom de alla tre framsprungit ur en senare politisk situation förefaller det omöjligt att en enda av dessa versioner ensam kan återge hela verkligheten. Men i stället för att diskutera dem en efter en skall vi söka låta fakta själva tala som blev avgörande för den castristiska politiken.

När Fidel Castro som ung advokat ställer upp som Ortodoxopartiets deputeradekandidat 1952 befinner han sig på partiets vänsterflygel, men bygger i allt väsentligt på Eddy Chibás radikala moralism. Hans oenighet med de ortodoxa just efter Batistas statskupp rör inte deras gemensamma ideologi utan hur den skall tillämpas. Det är fråga om två skilda bedömningar av situationen och två olika politiska viljor. De ortodoxa anser att folket är resignerat och nedsovt av Batistas liberala löften. Folket är inte rustat för någon omedelbar handling. Fidel däremot anser att folket absolut inte kan finna sig i en diktatur, det väntar bara på ett tecken för att göra revolt. Castro misstänker att de ledande ortodoxerna använder folkets passivitet som en ursäkt för sin egen oförmåga att leva som de lär, en välkänd åkomma i den kubanska radikalismens historia. Han beslutar därför att handla ensam, att utan dröjsmål gå utanför den bräckliga ”laglighetens ram” och tillgripa våld.

Detta innebär inte att Castro hemfaller åt terrorism eller ”militarism”, än mindre åt kuppmakeri. Hans mål är inte att svara med en ny statskupp på Batistas maktövertagande utan att utlösa en folkrensning. Han tar avstånd från att intrigera ”på högsta nivå” och väljer att attackera Moncadaförläggningen i Santiago därför att han tror på den traditionellt starka upprorsviljan i Oriente. Den 23 juli 1953 förbereder han det manifest som han skall läsa upp för nationen i radio när attacken förts till ett framgångsrikt slut. I manifestet säger han: ”Denna revolution hämtar sin inspiration ur José Martí's ideal. Dess program är detsamma som Joven Cubas, som det radikala ABC-partiets och som det Kubanska folkpartiet Ortodoxos”. Hans föresats är alltså den att återupprätta 1940 års konstitution och föra ett parti till makten som han aldrig kan hoppas på att få leda. Hans eget namn förekommer inte ens i manifestet. Hans kamrater delar i all osjälviskhet hans förhoppningar och säkert också hans tvivel, om man får tro Haydée Santamarías patetiska vittnesmål: ”De som attackerade Moncada var inte rädda för att dö, men de fruktade att dö oförstådda, att bli sedda som en samling dårar. Vårt mål var att väcka en reaktion hos folket nämligen denna: de må ha lyckats eller misslyckats men de representerar vår vilja och våra behov”. Sett ur den aspekten är inte anfallet mot Moncada något fullständigt misslyckande. Folket reser sig visserligen inte men tar inte heller Castro för någon idiot. Alla tycks förstå innebörden i hans offer. Inte minst Batista som kastar masken och inte längre försöker spela ”liberal”. Så snart det hela är över beslutar dock Fidel att ändra sin strategi.

Castrismens andra fas börjar med Fidel Castros försvarstal inför rätta den 23 oktober 1953. Det är ett tal som inte är avsett för rätten utan för nationen. I och med det går han längre än Chibás gjorde. Fidel beskriver i skarpa ordalag samhällets bedrövliga tillstånd. Han riktar sina anklagelser inte bara mot den gamla regimens korrupcion och godtycke utan också mot

storgodsägarna och beroendet av utländska intressen som skapat sociala misshälligheter. Det är ett radikalreformistiskt program i ordets bästa mening. Det sätter upp ambitiösa mål men förblir obestämt när det gäller vilka medel som skall användas för att förverkliga dem. Fidels oklarhet är inte avsiktlig. Han ber att man inte skall hysa tvivel om att han är uppriktig. Han skall kämpa till slutet för sin plan och på det ena eller andra sättet hålla sina löften. Det som för ögonblicket är det viktigaste för honom är att hans program eggat upp folket och drar det med i den rörelse han vill skapa: 26-julirörelsen.

”Utan en massrörelse kan det inte bli någon revolution”, skriver han till Haydée Santamaría och Melba Hernandez från fängelset på Isla de Pinos. Han ger utförliga direktiv om hur propagandan och medlemsrekryteringen skall bedrivas. Han räknar ut hur mycket det kostar att skicka ut folders till olika befolkningsgrupper, understryker de kubanska mödrarnas oro inför polisterrorn. Kort sagt förbiser han inga detaljer som kan bidra till att bygga upp rörelsen. ”Vi behöver hundra tusen militanta ungdomar, hundra tusen arbetare och hundra tusen kvinnor.” Han ställer höga krav på sina unga medarbetare, som visserligen inte kan utföra mirakler men som i alla fall uppnår ansevärda resultat. Vid denna tid ansluter sig de gamla kämparna från MNR, Nationella revolutionsrörelsen, alltifrån Faustino Pérez till Armando Hart. I Santiago ansluter sig en mycket aktiv grupp, Acción Nacional Revolucionaria, Nationella revolutionära aktionsgruppen, under ledning av Frank País och Pepito Tey dock med bibehållande av sitt självstyre. När den definitiva brytningen med Ortodoxopartiet kommer 1955 under Fidels mexikotid förklarar han: ”Vad är 26-julirörelsen om inte Ortodoxopartiets revolutionära själ?”

Planerna på en gerillarörelse mognar samtidigt. De utgör ett slags komplement till den verksamhet som redan bedrivs. Fidel ifrågasätter alltså Batistaregimens stabilitet och hans karaktär gör honom knappast lämpad för ett långt ställningskrig enbart på den politiska fronten. Hans idé går ut på att i en relativt skyddad del av landet installera ett slags ”kontramakt” bestående av en politiskt och militärt stark grupp som genom sin blotta existens skall vara som en febersjukdom i samhällskroppen. Befolkningen skall uppmuntras till motstånd så att stadsgerillans verksamhet underlättas och regimens upplösning och fall påskyndas. Operationen är således inte en övervägande militär sådan. Den är framför allt politisk. Man kommer förvisso att bli tvungen att slåss för att hålla stånd i Sierra Maestra, men man kommer att slåss för att kunna vända sig till folket oupphörligen, för att demaskera Batista och jämna vägen för nålstingsaktioner över hela ön.

Genomförandet av dessa stora projekt börjar illa: *Granma* anländer för sent, två dagar efter resningen i Santiago som kostar Pepito Tey och många andra värdefulla militanter livet. Antalet medlemmar i expeditionen decimeras i Alegría del Pío och de som undkommit behöver tjugo dagar på sig att återfinna varandra i Sierra Maestra. De är då för få för att kunna manifesteras sin närvaro genom någon iögonfallande militär aktion. När Frank País för första gången kommer till sierran för att diskutera med Fidel är situationen sådan att han råder Fidel att helt enkelt dra sig tillbaka och återvända till kontinenten för att organisera en ny expedition. Något sådant vill Fidel inte höra talas om utan ber om femtio mans förstärkning från Santiago för att kunna hålla stånd. Frank País skickar dem den 14 mars men alla kommer inte att stanna. Gerillasoldaternas nomadliv är hårt och svårt att uthärda för unga stadsbor. De bönder från trakten som förenar sig med truppen är inte många. Man får vänta ända till i juni 1957 på den första riktiga militära framgången i och med striden vid Uvero.

En av de överlevande från *Granma*, Faustino Pérez, beger sig redan i december 1956 till Havanna för att ge den första impulsen till stadsgerillan. När han lämnar Fidel ger han honom rådet: ”Gräv ned dig i ett hål och rör inte på dig. Det enda som betyder något för oss är att du lever, du symboliserar revolutionen. Resten gör vi i Havanna”. Men Castro är ingalunda hågad att gräva ned sig. Han fortsätter aktionerna, men då situationen är sådan den är sätter

man sitt största hopp till stadsgerillan i Havanna och i Santiago. Stadsfronten tar initiativet och det med gerillans samtycke. Det är städerna som skall förse gerillasoldaterna med vapen, pengar, information, manskap och förråd. Och från början till slutet är dessa soldater stadsbor till största delen. Det är också i städerna som publiciteten till förmån för männen i sierran alltifrån februari 1957 växer sig stor. Samtidigt riktas många angrepp mot Batista i pressen. Slutligen bedriver stadsgerillan ganska framgångsrikt sin egen politiska och militära verksamhet parallellt med detta.⁵⁸

I slutet av juli 1957 drabbas dock stadsgrupperna av ett hårt slag. Den oersättlige David inom rörelsen, Frank País, mördas av santiagopolisen. En generalstrejk mot polisterrorn utbryter omedelbart i Oriente. 26-julirörelsen är inte förberedd på denna utveckling och dess försök att utvidga strejken är fruktlösa. Misslyckandet skyller man på otillräckliga förberedelser och uppfattningen att regimen liksom 1933 kan störtas genom en generalstrejk vinner allt större terräng. Alltmedan männen inom stadsgerillan fortsätter att göra nålstings-aktioner och förse gerillan med förråd, börjar de också med Fidels välsignelse förbereda den stora strejken i april 1958. Vissa av gerillasoldaterna är skeptiska mot detta: Che och Raúl Castro fruktar att en seger för stadsgerillan skulle resultera i en ofullbordad revolution som 26-julirörelsen inte längre skulle ha något inflytande över. Fidel däremot delar inte deras farhågor. Han vill att Batistas fall skall komma så snart som möjligt. Han sätter sin lit till sin lyckliga stjärna och till händelsernas egen dynamik och skryter med att han kan behärska situationen när stunden väl är kommen.

Men strejken blir ett nederlag och paradoxalt nog är det Batista som genast förflyttar castrist-rörelsens nervcentrum från städerna upp mot sierran. Polisterrorn drabbar först och mycket svårt männen inom stadsgerillan. Därefter tror diktatorn att hans motståndare är demoraliserade och igångsätter en bred offensiv mot gerillan. I maj 1958 går 14 infanteribataljoner understödda av flyg, artilleri och t o m av marina enheter till anfall mot det lilla fria landstycke i sierran som försvaras av 280 man. Hur otroligt det än låter är det gerillasoldaterna som tar hem segern efter att ha försatt över 1.000 fiendesoldater ur spel och tagit 500 till fånga. ”Nu är vi inte längre i gerillakrigets stadium, nu börjar ett verkligt manöverkrig”, utropar Fidel och uttrycker på så sätt sin nya strategiska tanke. Gerillan upphör att vara endast en del av rörelsen, ett komplement till stadsgrupperna. Den upphör faktiskt att vara gerilla i ordets strikta mening. Nu omvandlas den till en rebellarmé med en klassiskt militär uppgift.

Tack vare krigsbytena kan Fidel utrusta över 800 man som fördelas på sex kolonner. Sedan mars 1958 opererar Raúl Castro i Sierra Cristal där en ny front öppnats, som bär Frank País

⁵⁸ Stadsgerillans sabotageaktioner var ofta spektakulära och väckte uppmärksamhet även utanför Kuba. Totalt lär stadsgerillan ha genomfört över 5 000 bombattentat på hela ön under 1957 och -58.

Det är inte svårt att föreställa sig vilken verkan de hade på turisterna eller de amerikanska affärsmännen när man vet att sabotörerna under tre dagar lyckats bryta eltillförseln till Havanna och vattentillförseln också i det närmaste. Dessutom stack de den internationella flygplatsen Rancho Boyero i brand. Den aktion som emellertid fick den ojämförligt största publiciteten i internationell press var bortrövandet av den argentinske racerföraren Fangio i december 1957. Fangio hade kommit till Havanna för att tävla men hölls fången i 48 timmar av motståndsmännen. Denna kidnappning av en utomstående talade om för världen att det pågick ett veritabelt inbördeskrig på Kuba. Det är svårt att avgöra vilken del castristerna hade i resningen bland marinsoldaterna i Cienfuegos den 5 september 1957, en revolt som väckte enorm uppmärksamhet i hela landet. Det verkar som om konspiratörerna inom marinen haft ganska intima kontakter med motståndsmännen i Cienfuegos och då i synnerhet med dr Osvaldo Dorticós. Däremot förefaller inte aktionen ha varit samordnad med 26-julirörelsen på det nationella planet. Å andra sidan bör man inte underskatta den ”stridsatmosfär” som 26-julirörelsen skapat redan då den grundades och som underblåste otaliga revoltförsök. Dessa försök var mer eller mindre självständiga och även om de inte alltid var direkt farliga för regimen så verkade de alltid till dess nackdel. Det mest flagranta exemplet på okontrollerade aktioner av det här slaget var attacken mot Goicuria-kasernen i Matanzas i april 1956. Samtliga deltagare i aktionen dödades och några av dem kunde inte ens identifieras. Man vet mycket litet om initiativtagarnas politiska hemvist.

namn. Raúl förfogar nu över drygt tusen soldater. Flera castristbaser har vuxit upp i provinsen Las Villas och andra gerillarörelser finns i Sierra d'Escambray och delvis i Pinar del Río. Tillsammans utgör de kanske inte någon större styrka, men fienden har mist mycket av sin kampglöd. Militärerna själva föredrar att göra skenbart motstånd hellre än slåss för en diktator vars dagar är räknade. Deras iver att anpassa sig i den nya situationen blir till sist farligare för Fidel än det motstånd de tidigare bjöd.

Rebellarméns storoffensiv når sin höjdpunkt vid jultid 1958. Den 24 december ockuperar Che Guevaras kolonn den viktiga byn Sancti Spiritus på huvudvägen mellan Havanna och Santiago och går genast mot Santa Clara som är Las Villas huvudstad. Camilo Cienfuegos' kolonn förenar sig några dagar senare med Ches framför staden. Raúl Castro går ned från Sierra Cristal för att inringa staden Guantánamo i andra ändan av landet. Fidel gör sig beredd att än en gång anfalla Moncada i Palma Soriano, cirka 50 kilometer från Santiago. Denna gång har han helt andra möjligheter än 1953. Men den 27 december begär general Cantillo, chefen för regeringsstyrkorna i Oriente, ett sammanträffande med rebellchefen "för att undvika onödig blodsutgjutelse". Dagen därpå anländer han med helikopter och vad han erbjuder Fidel är mer än en vapenvila: Han vill själv skapa en "militär revolutionsrörelse" i 26-julirörelsens tjänst och han förbinder sig att sätta den på fötter inom några dagar. Fidel är en smula miss-tänksam. Han förklarar för Cantillo att han vill ha Batista levande och att han motsätter sig varje palatsrevolution. Generalen samtycker och Castro går med på att skjuta upp offensiven mot Santiago några dagar. Cantillo är förtjust när han lämnar Castro. Men han beger sig inte till sitt högkvarter, hans helikopter styr raka vägen mot Havanna.

"Grundaren" av "den militära revolutionsrörelsen" spelar av allt att döma en dubbelroll. Hans plan består i att få Batista att lämna landet i tysthet och att bilda en "neutral" regering, ett slags fredskabinett, som således skall stoppa upp det revolutionära skeendet med mild hand. Den första delen av planen genomförs utan svårighet: på nyårsnatten flyr Batista och hans främsta hantlangare i hemlighet till Santo Domingo. En gammal åklagare accepterar att sitta ordförande i den expeditonsregering som inom ett par tre dagar kommer att upprättas. Planen misslyckas dock. Trots försiktighetsåtgärder som vidtagits för att dölja Batistas avfärd kommer tidningarna följande dag ut med extranummer för att informera nationen om vad som skett. Bohemia utkommer med ett rikt illustrerat nummer om diktatorns illdåd; det säljs i en miljon exemplar.

Morgonen därpå avslöjar Fidel Castro Cantillos komplott och riktar en maning om generalstrejk ända till dess att militärerna villkorslöst ställer sig i den revolutionära regimens tjänst. Han kungör att 26-julirörelsen har utsett Manuel Urrutia till republikens president och att han ensam har rätt att installera sig i presidentpalatset. På samma gång ges rebelltrupperna order om att återuppta striderna. De möter emellertid inte längre något motstånd. Redan den 2 januari går Raúl Castros och Hubert Matos' kolonner in i Santiago. Samma kväll håller Fidel sitt första stora tal i Kubas andra stad. Men Camilo Cienfuegos' och Che Guevaras kolonner når inte fram till Havanna förrän den 5 januari. Under en hel vecka har generalstrejken utgjort den avgörande faktorn för läget i huvudstaden. Den har hindrat alla försök till maktövertagande. Denna strejk har inte styrts uteslutande av 26-julirörelsen. Å andra sidan hade inte stadsgerillans män kunnat ta makten om inte gerillan från bergen kommit till undsättning. Men rebellarmén var heller inte tillräckligt stark för att segra ensam och utan den starka strejkrörelsen hade det inte varit möjligt för den att rikta nådstöten mot den gamla regimen. I denna sista fas av striden är det alltså kombinationen av en militär faktor (gerillastyrkorna) och en politisk faktor (stadsgerillan) som i enlighet med den plan som fanns från början ger Fidel Castro och revolutionen den slutgiltiga segern.

På de fyra år som 26-julirörelsen existerat har den alltså lyckats framtvinga den gamla regimens sönderfall och fått kubanernas hopp om ett nytt samhälle att ånyo tändas. För-

kortningen "M-26-7" (26-julirörelsen) som skrivits på alla väggar symboliserar landets uppvaknande. En nation som de gamla politiska ledarna funnit så kraftlös. Den överväldigande majoriteten av kubaner har sina förhoppningar knutna till Fidels namn och ingen annan kraft, vore den aldrig så revolutionär, kan göra honom rangen stridig som den som personifierade och ledde revolutionen. Studentdirektoratet gör emellertid ett försök. De installerar sig före alla andra i presidentpalatset och på Havanna-universitetet och barrikaderar sig där. Deras revolutionära halt är odiskutabel. Redan från första stund deltog de i kampen och de är på något sätt arvtagare till trettioalets ärofulla studentdirektorat. När Camilo Cienfuegos och Ernesto Che Guevara anländer blir det därför inte tal om att köra ut studenterna med våld. De har dessutom skaffat sig en anseelig mängd vapen från förläggningen i San Antonio och deras ledare är Faure Chomon och Rolando Cubelas, unga men beslutsamma befälhavare. Problemet kan bara lösas på politisk väg och då endast av Fidel.

Den lätthet med vilken Castro löser denna fråga illustrerar på ett anmärkningsvärt sätt hur stark hans moraliska auktoritet var och hur djupt hans popularitet gick. Den 8 januari kommer han tillbaka till Havanna och åker genom staden under folkmassornas jubel. Vid Columbia-förläggningen håller han ett mästerligt tal där han manar till enighet. "Skulle vi ha glömt vad som hände efter Machados fall? En av de största olyckor som drabbade den revolutionära kampen var framväxten av grupper som oundvikligen kom i konflikt med varandra. Och vad hände då? Batista tog makten och stannade i elva år! "Fidel försäkrar att han redan från början beslutat sig för att göra allt för att hindra att något sådant upprepas. "Det är därför jag alltid har tänkt att vi allihop borde vara förenade i en och samma organisation ... På så sätt kan folkets oro kanaliseras genom en bred och mäktig organisation och i framtiden kommer man inte att ha obehag av de fruktansvärda konsekvenser som följer på revolutionära gruppers framväxt." Han försäkrar att han från början inte tänkte på att överlämna denna roll som folkets förenare till sin egen organisation. "Det må bli i vår organisation eller någon annan, bara vi förblir eniga". "Men omständigheterna ville att vår rörelse var den första som gick till strid, den första som visade att segern var möjlig, den första som kom på en ny taktik och en ny strategi som gjorde det möjligt för revolutionen att triumfera." "Han ifrågasätter inte de andras förtjänster, han hyllar deras martyrer och deras offer, men konstaterar att "26-julirörelsens roll i kampen har varit ärorik" och tack vare det har den blivit den största organisationen. Folket bifaller entusiastiskt och bekräftar med uppsträckta händer att det stöder 26-julirörelsen. Då behöver Fidel bara fråga, utan att ens nämna studentdirektoratet: "Varför vill man ha vapen? För att kämpa mot vem då?" Han drar slutsatsen att "ingen någonsin kan vinna ett krig mot ett enat folk". Samma kväll böjer sig de halv-separatistiska studenterna från direktoratet och ber att få ansluta sig till 26-julirörelsen.

Fidels brandtal för enigheten var inte någon taktisk fint. Det är helt korrekt att han alltid haft denna enhetstanke. Man finner bekräftelse på det i hans brev och tal ända från 1954. Redan från fängelset på Isla de Pinos skrev han:

José Martí's ansträngningar för att förena alla de stora ledarna från självständighetskampen av vilka var och en hade sin historia, sin ära och sina hjältedåd, var ett arbete av kärlek, förståelse och ändlös tålamod och det var ett mirakel som inte kunde utföras av någon annan. Jag är övertygad om att Kuba utan honom fortfarande hade varit en spansk koloni eller bara en enkel yankee-provins ... Jag hyser mycket större beundran för José Martí's oerhörda, heroiska arbete i det tysta för att engagera alla hederliga kubaner i kampen än för alla de bravader på slagfältet som pryder våra historieböcker.

José Martí har för Fidel blivit idealtypen för en politiker. Också han strävade efter att vinna ett "ändlöst tålamod" inför enandet och den 8 januari 1959 kunde han glädja sig åt att hans arbete åtminstone i det avseendet kröntes med framgång. Allt tycktes då samverka för att 26-julirörelsen snabbt skulle bli stark nog att absorbera både studentdirektoratet, PSP, de övriga

politiska organisationerna och en väldig skara sympatisörer med ett nyväckt intresse för politiken. Alla förutsättningar tycktes föreligga utom en, paradoxalt nog: viljan hos Fidel Castro och hans män att genomföra eller ens försöka genomföra en sådan operation.

Fakta är ostridiga: 26-julirörelsen hade aldrig någonsin haft någon nationell kongress, några konferenser för medlemmarna eller några möten av betydelse på mer eller mindre hög nivå. I början av 1959 hölls ett privat möte för ett hundratal civila och ”uniformerade”, och det lär ha präglats av en våldsam personlig uppgörelse mellan Fidel och Raúl Castro. Det är allt man vet. Inget protokoll publicerades och de muntliga vittnesmålen har efter hand blivit så osäkra att t o m dagen för sammankomsten är svår att fastställa. Vad som däremot är säkert är att det inte förekom några fler. 26-julirörelsens initialer stod alltså skrivna på väggarna och figurerade på förstasidan till tidningen *Revolución*. Men den var officiellt organ för rörelsen som, trots att den nu satt vid makten inte längre existerade på det organisatoriska planet. Alla kände väl till de gamla ledarna från sierran och inom stadsgerillan, som numera representerade castrismen och talade i dess namn, men ingen visste var eller hur ledarna fattade sina beslut. Till råga på allt var det inom deras led som de värsta sprickorna uppstod och det snabbt. Den efterrevolutionära utvecklingen splittrade dem mycket snabbare än de överlevande från andra politiska organisationer. Tre episoder som starkt präglade ”år 1” av den kubanska revolutionen berör dem direkt. För det första Díaz Lanz’ desertering i juli 1959. Lanz var kommendant inom rebellarmén och chef för flygvapnet. För det andra president Urrutias framtvingade avgång den 17 juli. Urrutia hade utsetts till posten av 26-julirörelsen. För det tredje processen mot Hubert Matos den 14 december samma år. Matos var en av de främsta kommendanterna i sierran.

För somliga är denna utveckling svar nog på frågan varför Fidel inte försökt omorganisera rörelsen. Han kände hur omfattande dess inre splittring var. Andra hävdar däremot att mycken oenighet kunnat undvikas om 26-julirörelsen omorganiserats kvalitativt och anpassats efter de nya villkor som rådde efter segern. De menar att de gamla castristerna var utlämnade åt sig själva och lät saker och ting passera utan att själva gripa in och styra utvecklingen. På detta sätt kom deras osäkerhet och inre motsättningar i dagen. Enligt det förra synsättet däremot var avsättningarna oundvikliga. De bestämdes historiskt av de åtgärder som vidtogs mot den borgarklass som dittills hade misstagit sig på Fidels person. Hur det än var med detta förblir 26-julirörelsens upplösning en viktig faktor i castrismens historia som alltså är svår att analysera.

Vad var då denna 26-julirörelse egentligen? Hur kunde den tjäna som instrument för revolutionens genomförande när den var så bräcklig och heterogen? Flera år efter revolutionen skriver Ernesto Che Guevara att 26-julirörelsen var någonting mycket märkligt och egenartat. Hur definierar man egentligen en rörelse i vilken två så olika män som Che själv och Hubert Matos kämpade sida vid sida, för att bara nämna ett fall av politiska motsatser? Det ligger nära till hands att jämföra med europeiska förhållanden och komma till den slutsatsen att 26-julirörelsen inte var något annat än en nationell antifascistisk front liknande dem som fanns i de flesta europeiska länder under den tyska ockupationen. Men så var inte fallet: tvärtom frontharna i Europa var castriströrelsen inte sammansatt av homogena politiska grupper som på varje stadium av striden kunde enas om ett gemensamt program och om sättet att genomföra det. I den kubanska rörelsen fanns varken fast uppbyggda organisationer eller motsatta politiska strömningar, än mindre några diskussioner om program eller taktik.

När vi studerar de mekanismer som styrde rörelsen under den ”ärofulla” perioden kan vi lättare förstå Armando Hart när han säger: ”I Europa har ni en benägenhet att undervärdera den stora personlighetens roll i historien”. Den enda styrande faktor inom 26-julirörelsen som fungerat perfekt från början till slut är Fidel Castro själv. Den nationella styrelsen utmärkte sig för sin del genom sina sällsynta sammanträden och genom frånvaron av alla aktiviteter

värda namnet. Allt som allt samlades styrelsen två gånger. Den första var i februari 1957 efter katastrofen i Alegría del Pio när gerillans chanser alltjämt föreföll minimala. Andra gången var i maj 1958 sedan generalstrejken i april hade misslyckats och stadsgerillan tycktes ha gjort bort sig för all framtid. Det är om detta möte Che skriver i artikeln ”Ett avgörande möte” från 1964. Av denna artikel framgår att Che själv, Raúl Castro och åtskilliga andra framträdande ledare inte tillhörde 26-julirörelsens nationella styrelse. Det vore lönlöst att söka efter dokument rörande de underordnade organens funktion eller politiska diskussioner mellan de militanta. På befriat territorium i Sierra Maestra kunde man på egen hand fördjupa sina politiska insikter i diskussioner med Fidel, Che och Raúl, om man nu hade turen att komma så nära inpå dem. Men man kunde lika gärna lämna gerillalivet utan att ha fått den minsta ideologiska orientering eftersom ingen av 26-julirörelsens avdelningar eller celler fungerade på det planet.

I städerna kunde naturligtvis rörelsen inte föra något normalt politiskt liv eftersom verksamheten bedrevs underjordiskt. Männen inom stadsgerillan var tvungna att upprätthålla kontakter med andra oppositionella krafter och ägna en del av sin tid till medlemsrekrytering. De hade sannolikt flera tillfällen än gerillamännen att diskutera revolutionens framtid och politik i allmänhet. Det är troligt att de i större utsträckning tog intryck av de antikommunistiska idéer som starkt dominerade städerna och som alltjämt präglades av den kubanska politikens karakteristiska förvirring.

26-julirörelsen var således Fidel Castros eget verk. Han ensam kunde svetsa samman den brokiga skaran av dugliga människor och erbjuda dem och hela nationen en plattform där de kunde pröva sina krafter och inspireras till att offra allt. Han ensam kunde medla i de tvister som oundvikligen dök upp och skapa förtroendefulla och broderliga relationer till sina kamrater. Han hade förmåga att övertyga och ingjuta mod. Skall man tro ett skämt som omhuldades i sierran så skulle han inte tvekat att möta djävulen själv om det kunde vara till nytta för rörelsen. Somliga oroad sig visserligen redan då för hans benägenhet att vilja lösa allting själv och krävde lite mer kollegialitet i besluten. Han lovade då att förbättra sin arbetsstil och de som protesterat, för hans bästa vänner, blev ännu mer övertygade om att de behövde hans geni, hans mänskliga värme och hans optimism.

Det är alltså helt oriktigt att anklaga Fidel för hyckleri. Han hade aldrig givit någon löften som strider mot dem han givit andra. Han var varken någon kortsiktig taktiker eller någon beräknande medelmåtta. Han och hans doktrin var en och samma sak och hur osystematisk den än kunde förefalla uttryckte den hela arvet av kubanska förhoppningar som svikits så många gånger förut men ändå aldrig upphört att leva. Själv trodde verkligen Fidel på de idéer som han gav uttryck för i sitt försvarstal ”Historien skall frikänna mig”. Det var det programmet, varken mer eller mindre, som han upprepade överallt och inför alla, offentligt och privat, för att skapa en stämning av enighet i sin omgivning. Ingen taktiker, ingen strateg som kommit någon annanstans ifrån (inte ens från Latinamerika) skulle som han kunnat ställa sig på exakt samma nivå som dem han vände sig till. Fidel kunde det inte för att han var ”en Bolívar som läst Lenin” som Saverio Tutino säger⁵⁹ utan för att han en gång var på Cayo Confites, kämpade med de ortodoxa och deltog i alla politiska experiment som hans generation gav sig in på. Han kunde övervinna deras begränsningar och vara ett steg – men bara ett – före kubanerna som därför kunde följa honom utan alltför stora svårigheter.

Var stod då Fidel ideologiskt sett vid tiden för kampen mot Batista? Av hans personliga brev och offentliga deklARATIONER framgår att han fortfarande var mycket starkt knuten till ”Chibás-moralismen”, att han verkade vidsynt och obunden på det ideologiska planet. När han 1953

⁵⁹ Saverio Tutino: *L'Ottobre Cubano*, Einaudi, Torino 1968, s 399. (Svensk översättning: *Den kubanska oktoberrevolutionen*, Tema 1971.) [I utdrag på svenska: [Den kubanska oktoberrevolutionen](#)]

inför domstolen i Santiago fick förebråelser för sina marxistiska studier svarade han: "Endast en okunnig människa kan idag undvara den socialistiska litteraturen". För den skull var han inte någon kamouflerad socialist. Hans replik måste förstås ordagrant, den betyder inte mer än så. I juni 1958 fick Castro-anhängarna klara bevis för att amerikanerna levererade raketer till Batistas flygvapen i Guantánamo. Detta trots att de officiellt i mars 1958 förbundit sig att inte längre förse Kubas regering med vapen. Raúl Castro tog genast gisslan bland amerikanerna i Moa och tillkännagav att han skulle behålla dem så länge bombningarna pågick mot civilbefolkningen med flygplan som USA utrustat. Det hela blev en skandal i USA, där man alltid har medkänsla för folk som sitter som gisslan. Fidel sökte få till stånd en uppgörelse i godo och skrev till Celia Sánchez: "När det här kriget är över börjar ett annat krig för mig. Det blir mycket längre och mycket viktigare – det är det krig jag måste utkämpa med amerikanerna. Jag känner att det är mitt verkliga öde". Men här är det José Martí som talar genom honom och inte Lenin. Den klassiska anti-imperialismen av kommunistiskt snitt är honom ännu fjärran. Ingenting talar för att han anar att han två och ett halvt år senare kommer att ha intagit den ståndpunkten.

I denna beslutsamhet att gå till botten med sitt "öde" och i denna ideologiska öppenhet ryms Fidel Castros verkliga "kontinuitet". Om han varit en kamouflerad marxist-leninist som man påstått, skulle han inte kunnat övertyga och finna alla dem inom rörelsen, förmodligen majoriteten, som utan att vara pro-amerikaner i ordets strikta mening ändå var starkt påverkade av den demokratiska retoriken om "den fria världen". Men var han en radikal demokrat som andra har menat, skulle han inte kunnat upprätthålla kontakter med en grupp som utan att vara pro-kommunistisk redan skydde den grovhuggna antikommunism som USA underhöll i denna del av världen. Den dubbla aspekten i hans program, på en gång frihetligt, d v s demokratiskt, och radikal-reformistiskt, d v s socialistiskt inriktat, gjorde att han lyckades där den som från början stött sig på en inrutad doktrin säkerligen skulle ha misslyckats.

Nu återstår frågan: ligger det inte just i denna Fidels unika karaktär och ställning fröet till den kommande splittringen? Är det inte i sig självt något som kan framkalla dramatik och svårigheter? Vi tvingas konstatera att det "ändlösa tålamod" som Fidel visade när det gällde att skapa enighet inte motsvarades av någon jämförbar ansträngning när det var fråga om att utforma ett styrande organ eller skapa en verklig politisk basorganisation. Ingenting av detta intresserade honom. Det var inte så att han var angelägen om att bevara sin personliga maktställning eftersom ingen av hans kamrater kunde tänka sig att göra honom rangen stridig och hans popularitet på basplanet var större än någonsin. Den revolutionära socialistiska rörelsens problem rörande förhållandet mellan avantgardet och massorna och dess uppgift att väcka proletarietets klassmedvetande ingick inte i Castros speciella plan, därför att denna plan *inte var socialistisk*. Han hade inte behov av "alla dessa hypoteser" som någon kallat det. Han koncentrerade sig till förhållandena sådana de var före honom.

Innan han kom ned från Sierra Maestra deklarerade han att han inte skulle besätta någon post inom den nya administrationen. Allt han strävade efter var att helt osjälviskt återupprätta den republikanska rättstaten och demokratin på basis av 1940 års konstitution. Den fastställde minimiåldern för republikens president till 40 år vilket innebar att Fidel inte legalt skulle kunna inneha denna post före 1967. Eftersom han inte heller ville bli premiärminister nöjde han sig med de titlar han hade redan i sierran: generalsekreterare för 26-julirörelsen och chefskommendant över rebellarmén. Så slog han sig ned på hotell Habana Hilton och gav regeringen fria händer. Den bestod av stadsgerillans män (som var i majoritet) och kända motståndare till Batista. Endast tre kommendanten ingick: Humberto Sori-Marin, Augusto Martínez Sánchez och Faustino Pérez, av vilka den siste hörde till stadsgerillan lika mycket som till rebellarmén.

Denna lagenliga regeringsbildning och de personer som ingick i den gillades uppenbarligen inte bland de radikala Castro-anhängarna. De menade att Fidel skänkt bort revolutionen till de moderata krafterna inom 26-julirörelsen som bekymrade sig föga om löftena om sociala förändringar. Därav sammandrabbningen mellan Raúl och Fidel under ett av styrelsens sammanträden. Men inte nog med det: de inom rörelsen som drev den hårdare linjen försökte med stöd av PSP börja fördela jorden omedelbart utan att vänta på den kommande jordreformen. Fidel reagerade mycket starkt på detta sätt att gå emot hans vilja, men konflikten fick inga vidare konsekvenser.

Fidel själv var fast besluten att genomföra jordreformen som han lovat bönderna. Han ville att den skulle bli mycket långtgående och förutsåg redan bildandet av statsägda och kooperativa jordbruk. I själva verket hade han inte en tanke på att skänka bort revolutionen till någon och själv behövde han inte sitta i regeringen för att kunna kontrollera den. Det förtroende som befolkningen visade honom gav honom rätt till det och hans rebellarme utgjorde faktiskt den enda verkställande myndigheten i landet. Det tog inte lång tid för ministrarna att upptäcka detta och på deras enträgna uppmaning accepterade Fidel den 12 februari 1959 att ställa sig i spetsen för regeringen. Premiärminister Miro Cardona lade inga hinder i vägen utan tackade ja till ambassadörsposten i Madrid.

Folkets entusiasm och hängivenhet hos de flesta av hans kamrater stärkte sålunda Fidel i hans uppfattning att han borde fortsätta som ensam varg och gå före folket och visa vägen. Än en gång lade omständigheterna på honom den plikten. Det var alltså inte av ambition eller maktlystnad som han fortsatte att styra landet på samma sätt som han tidigare styrde 26-julirörelsen, hela tiden i förvisningen att det var ett temporärt åtagande. Det stora flertalet kubaner var förtjusta. De begärde inget bättre än att få följa den man som redan klarat dem ur en svår situation och nu tycktes vara på väg att göra det igen.

Många människor började dock få svårt att följa med på den inslagna vägen. De utgjorde otvivelaktigt en minoritet av befolkningen men var relativt många inom de politiskt aktiva grupperna. De förstod inte längre vad Fidel var ute efter. Det val de stod inför var inte längre så okomplicerat som tidigare. Det räckte inte längre med att vara för det goda, d v s revolutionen, och mot det onda, d v s diktaturen. Skiljelinjer som tidigare legat dolda framträdde nu allt starkare. Somliga ville veta hur långt Fidel tänkte gå i konflikten med amerikanerna och i socialiseringsåtgärderna. Men Castro hade ingen möjlighet att svara på detta och började i sin tur bli misstänksam mot dem som ställde för många frågor. Han var beredd att förklara allt för folket i efterhand men hans tålamod blev allt mindre med dem som ville veta allting i förväg. Det var därför han fann varje form av organisation onödig, t o m en så rudimentär sådan som 26-julirörelsen. Framdeles ville han inte ha några mellanhänder i sin stimulerande dialog med folket.

I början av juli 1959 skakades 26-julirörelsen av det första betydelsefulla avfallet: Pedro Luis Díaz Lanz flydde till Förenta staterna. Han var en av de första militanta i Santiago, en oförvägen pilot och den förste som lyckades landa med ett plan i Sierra Maestra. Han genomförde tretton av de femton vapentransporter som gerillan fick luftvägen. Han var chef för flygvapnet och hade kommandants grad. Han hade tillräckligt många titlar för att inför olika senatsutskott i Washington uttala sig som "äkt" demokratisk och antikommunistisk castrist. Díaz Lanz var i själva verket bara en ung äventyrare. Ju mer han sade, desto tydligare visade han sin brist på politiskt omdöme. Han kunde knappast räkna med att utgöra någon konkurrent till Fidel. Men affären slogs upp i väldig omfattning i USA och förstärkte den oro som lurade under ytan i Havanna.

På morgonen den 16 juli fick alla castrister en uppskakande nyhet genom sin dagstidning *Revolución*: Fidel hade avsat sig uppdraget som premiärminister. Nyheten gällde verkligt

alla castrister. Fidel hade inte delgivit någon sitt beslut att avgå och hade själv redigerat och satt in den lilla notisen om sitt frånträde. Resten förklarade han för nationen inför TV-kamerorna i ett utförligt tal riktat mot president Urrutia. Han avslöjade för kubanerna att deras president utan att vara någon medbrottsling till Díaz Lanz befann sig ”på gränsen till förräderi” och att det under sådana omständigheter var omöjligt att samarbeta med honom. Om man får tro Raúl Castro fanns det många brushuvuden som genast ville gå och kasta ut Urrutia ur presidentpalatset och på så sätt snabbt och effektivt bli kvitt detta hinder på revolutionens väg. Men det var inte det Fidel bad om. Han ville under inga förhållanden ta sin tillflykt till någon statskupp av latinamerikansk typ. Hans mål var att med lagliga medel och folkets påtryckningar få presidenten att avgå. Så blev det också, och det hela gick mycket snabbare än han hoppats till följd av folkets oerhörda engagemang. En bidragande faktor var också det faktum att Urrutia av allt att döma flera gånger sökt bli befriad från sitt ämbete under de föregående månaderna. Konflikten höll på att få ett paradoxalt slut. Fidel menade att presidentposten nu skulle besättas av Miro Cardona som var beredd att acceptera den. Hade så skett hade man förmodligen blivit tvungen att bevittna samma skådespel en gång till efter några månader. Emellertid ingrep Che och några andra kommendanten i rätt ögonblick och fick honom att välja Osvaldo Dorticós Torrado som var en pålitlig vänsterman.

I oktober 1959 splittrades Castros led av ett annat och mänskligt sett allvarligare drama. Förra kommendanten för den nionde Antonio Guiteras-kolonnen, Hubert Matos, arresterades i Camagüey där han alltsedan revolutionen var militärguvernör. Matos var lärare och ägde en liten farm i Manzanillo när han i mars 1958 kom till sierran. Han anslöt sig alltså ganska sent men medförde en betydande mängd vapen som han själv samlat oberoende av 26-julirörelsen. Han var mera bildad än många gerillamän men mindre öppen för radikala idéer. Inte desto mindre vann han Fidels förtroende och fick av honom arméns högsta grad och befälet över en kolonn som skulle bli en av de första att gå in i Santiago. Så blev han en av de mest betydande befälhavarna som sierran fostrat och fick ansvaret för Camagüey. Det var en speciellt ”känslig” provins eftersom den behärskades av storgodsägare. Hubert Matos visade sig ganska snart ogilla Fidels kaderpolitik. Eftersom han var övertygad antikommunist krävde han att PSP skulle bannlysas i ett läge då Fidel inte såg några nackdelar med att anförtro vissa administrativa poster åt kommunisterna som inte störde honom på något sätt. Då Matos förlorade kraftmätningen ville han avgå. Dessutom lär han ha rätt de flesta av sina medarbetare att göra likadant. Den 21 oktober begav sig Camilo Cienfuegos, den populäraste bland männen i olivgrönt, personligen till Camagüey för att arrestera Hubert Matos och föra honom till Havanna. Matos gjorde inget motstånd men förnekade att han stod bakom någon komplot. Den 14 december dömdes han efter en dramatisk rättegång där Fidel själv vittnade. Han dömdes till 20 års fängelse, ett straff som han alltså avtjänar.

Affären Matos ledde till en regeringskris. Den 26 november 1959 avgick Faustino Pérez och Manuel Ray som protest mot behandlingen av den förra befälhavaren över Antonio Guiteras-kolonnen. Arton månader senare mötte Faustino Pérez sina gamla stridskamrater i striden vid Playa Girón. Manuel Ray var för sin del en av drivkrafterna bakom expeditionen. Pérez ville av allt att döma ändra revolutionens inriktning medan Ray bara tänkte på den inre maktkampen. Det faktum att en social omvälvning av allt större omfattning på detta sätt splittrade kubanerna inbördes var ingenting att förvåna sig över. En revolution kan näppeligen vara någon stor fest för alla. Man får heller inte glömma att varje radikal social åtgärd ofta var lika oacceptabel för vissa kubaner som för invånarna i Florida. Det var inte bara fråga om klassintressen utan lika mycket om invanda föreställningar, om djupt och och försåtligt förankrade övertygelser. Alla som lämnade Kuba var inte storgodsägare eller högborgerliga eller ens övertygade pro-amerikaner. Ofta var de helt omedvetet ”amerikaniserade” eller helt enkelt rädda för en konflikt med Förenta staterna och följderna därav. Var de då alla helt

förlorade för Kuba? Den frågan är svårbedömbär, men det förefaller alltför enkelt att bara svara: de gav sig av därför att de måste ge sig av.

Kuba var illa rustat för förändringar av socialistisk karaktär. När så situationen radikaliserades borde man ha låtit de "förgiftade" sociala skikten mogna och utvecklas med revolutionen i en kollektiv och i ordets vidaste mening demokratisk process. Det kvalitativa språnget var alltför betydande för att alla skulle kunna ta det utan att ha något annat än Fidels klokhet att lita till. Men man gick till väga på ett sätt som berövade landet många människor som annars säkert kunnat vinnas för revolutionen och utarmade den därigenom.

Fidel säger ofta att det är fem gånger så svårt att bygga upp ett land efter en revolution som att ta makten. Han drar sig inte för att som exempel berätta om sina egna "tekniska" misstag under de första åren som berodde på hans bristande erfarenhet. Men det är inte det saken gäller. I själva verket måste det ju alltid vara fem gånger så svårt att bygga upp ett socialistiskt samhälle än att ta makten om det inte redan under kampens gång växer fram ett socialistiskt medvetande och folkliga maktorgan som skall styra det nya samhället. Socialismen har goda utsikter att lyckas endast om lösningen på det känsliga problem som rör relationerna mellan massorna och det politiska avantgardet växer fram i själva stridens hetta medan samhällskrisen är akut. Arbetet på de problemen ingick inte i Castros plan. Förvisso hade Kuba utan Fidel idag kunnat jämföras med Santo Domingo. Det hindrar emellertid inte att Fidels metod – som kanske var den enda möjliga – hade sitt upphov i hans egna svårigheter. Ett folk som säger: "Om Fidel är socialist är vi det också", är i själva verket inte moget för att börja bygga socialismen. Det har endast de grundläggande insikterna, går fortfarande i skola hos det nya samhälle som det i princip redan skulle styra och utforma. Här ligger svaret på vår sista fråga: varför beslöt Fidel efter en tid att stödja sig på PSP:s partiapparat och anförtra så många uppdrag åt kommunister? Kubas socialisering framskred snabbt utan att basorganisationerna samtidigt förbereddes för att kunna förvalta en väldig statlig sektor och handha omfattande sociala förändringar. Fidel kunde visserligen räkna med stöd från de flesta av sina kamrater men de utgjorde bara ett litet avantgarde som inte hade den politiska och administrativa kompetens som krävdes. Inte heller kommunisterna var många till antalet. Det enda de kunde briljera med var sin organisationsförmåga och sin disciplin, två egenskaper som Fidel i fortsättningen satte framför andra. Dessutom var de varma förkämpar för centraliserad maktutövning, hade en "pedagogisk" uppfattning om socialismen (den skulle spridas uppiifrån ned till folket) och var vana att lita på chefens förmåga. Förutom dessa "företräderna" hade de allierade i öst som var ytterst värdefulla för Fidel och revolutionen.

3 Ryssarna anländer

Vältaliga data

Liten och korpulent som han var hade Nikita Chrusjtjov lite för korta armar för att kunna omfamna den väldige Fidel Castro på ryskt maner. Men hans livliga temperament och ukrainska humor kom honom till hjälp. Han tog tag i sin skäggprydda vän ungefär som en catch-brottare gör, tryckte huvudet mot hans breda bringa och brast sedan i skratt. Utan tvivel var han medveten om det komiska i situationen. Fidel, som var klädd i gerillasoldaternas galamundering och högtidsslips, kunde inte heller hålla tillbaka ett gapskratt. Detta hände i september 1960 på "fiendemark" i New York. Den allmänna opinionen som var halvt chockerad, halvt förskräckt, retade sig på att FN på detta vis tillät de "röda" att demonstrera mitt i FN-palatset. På Kuba däremot sattes fotot av den stora omfamningen upp som affisch överallt som symbol för den rysk-kubanska vänskapen.

Chrusjtjovs inställning till Kuba genomgick på ett år en anmärkningsvärd förändring. Under sin amerikaresa 1959 försvarade han inte med ett ord den kubanska revolutionen och verkade

inte heller irriterad över, att man fällde omdömen om den, som hämtats direkt ur den gamla primitiva antikommunistiska arsenalen. Vid den tidpunkten var Moskva inte det minsta intresserat av Castro. Inte förrän i november 1959 fann nyhetsbyrån Tass anledning att skicka en korrespondent till Havanna. Fr o m februari 1960 började det emellertid röra på sig när Sovjetunionens vice-president Anastas Mikojan följde en industriutställning till Mexiko och sedan samtyckte till att presentera den också i Havanna. Han var den förste sovjetiske ledaren som upptäckte gerillasoldaterna vid makten. Han fick ett gott intryck av dem och slöt ett begränsat men generöst handelsavtal med dem.⁶⁰ Faktum var att Sovjetunionen just då skrev under jämförbara avtal med ett stort antal länder i tredje världen, även med dem som var västerländskt inriktade, för att understryka sin vilja att vara närvarande överallt. Anastas Mikojan aktade sig också noga för att göra det minsta anti-amerikanska uttalande i Havanna. Men inte ens efter den resan visade Moskva någon brådska att återupprätta de diplomatiska förbindelserna med Kuba, något som ändå verkade enkelt. Som vi ser var den sovjetryska ”infiltrationen” både blygsam och försiktig.

Tre månader senare ändrades denna inställning helt och hållet. Från maj och framåt innehöll alla sovjetryska tal en obligatorisk hyllning till den kubanska revolutionen och moskvatidningarna ägnade den entusiastiska artiklar på bästa nyhetsplats. Den 9 juli 1960 tog Chrusjtjov ett nytt steg på den prokubanska vägen. Han uppmanade allvarligt USA att lämna Kuba i fred. Aldrig tidigare hade han talat till amerikanerna i sådana ordalag eller agerat så kraftfullt till försvar för ett land som inte stod under direkt militärt hot. Omfamningarna i New York var en strålande bekräftelse på den nya rysk-kubanska vänskapen som vuxit fram ur intet på fem månader. Vad var det då som hade hänt?

Denna utveckling kan förklaras av den kubanska revolutionens radikalisering. Under de första månaderna genomgick den många etapper. Vidare lär Alexander Alexejevs inflytande ha haft en viss betydelse för omsvängningen. Castristerna gjorde starkt intryck på denne korrespondent för Tass och övertygade honom om sina socialistiska strävanden. Slutligen kunde Sovjetunionen omöjligt acceptera att USA satte hinder i vägen för t o m en begränsad handel med Kuba. Chrusjtjovs inställning verkade således logisk. I april 1961 fick han tillfälle att med eftertryck visa sin solidaritet med Kuba. Striderna på Playa Girón blev en rysk seger lika mycket som en kubansk och den sovjetryska pressen slog upp den som sig borde. Men när Fidel i samma veva i ett tal den 16 april proklamerade revolutionens socialistiska inriktning svarade Moskva med isande tystnad. I den ström av artiklar och tal med anledning av den ”gemensamma” segern nämndes inte ett ord och gjordes ingen antydning om den kubanska revolutionens nya socialistiska strävan. Detta var i sanning ett märkligt sätt att hälsa födelsen av den första socialistiska republiken på den amerikanska kontinenten.

Ryssarna uppskattade av allt att döma inte att få reda på detta genom ett nyhetstelegram. Castro var ensam om sitt beslut och det hade inte föregåtts av några överläggningar. Kubas ambassadör i Moskva, Faure Chomon, jämnade förstås indirekt vägen med sitt tal den 13 mars där han talade om de kubanska revolutionärerna som ”vi kommunister”. Men alla tog detta för en lapsus helt enkelt. PSP-tidningen *Hoy* satte f ö ordet kommunister inom citationstecken. Hur som helst kunde inte en ordvändning i ett tal vara något passande sätt att meddela vänskapligt sinnade nationer en politisk förändring av denna storleksordning.

Den tvetydiga ryska inställningen till den kubanska socialismen varade nästan ett år, en alltför lång tid för att det skulle kunna vara frågan om någon enkel etikettsfråga. Under tolv månader hyllade man i Havanna den ”rena och hårda” socialismen utan att Moskva behagade visa

⁶⁰ Detta avtal omfattade inköp av 425 000 ton kubanskt socker 1960 samt en utfästelse att öka denna kvantitet till en miljon ton påföljande år. I utbyte gick Sovjet med på att sälja en begränsad del av sin olja och ge ett lån på 100 miljoner dollars med 2,5 % årlig ränta.

något intresse för det. Det som skrevs om Kuba i rysk press var alltså positivt. Man tyckte bra om Kuba men inte så mycket att man satte det på samma plan som de andra socialistländerna. I det sovjetryska ritualet löd det alltid: "Sovjetunionen, Folkdemokratierna och Kuba". Det var en kategori för sig utanför både kapitalistblocket och tredje världen men ingick ändå inte i socialistblocket.

Till en början visade inte Kuba något större intresse för Chrusjtjov. Det var medan hans charmoffensiv mot väst utvecklades gynnsamt. Chrusjtjov jämförde världspolitiken med ett kålhuvud vars inre utgjordes av de rysk-amerikanska relationerna. 1959 var alla onödiga kålblad bortplockade och den 14 september det året kunde han i Washington äntligen gripa sig an världsproblemets inre. Han var full av optimism inför sin historiska resa, den första som en ledare för hans land gjort till USA. Som avslutning på sin turné tillbringade han 48 timmar i Camp David. Praktiskt taget hela den tiden satt han i samtal med Eisenhower och talade för nya regler i det internationella spelet. Den amerikanske presidenten sade inte nej. Han samtyckte till ett toppmöte i maj 1960 i Paris där USA, Storbritannien, Frankrike och Sovjetunionen skulle diskutera avspänningen.

Chrusjtjov lämnade USA ännu mer optimistisk än förut och begav sig omedelbart till Peking för att se om sin "vänstra flank". På tioårsdagen av den kinesiska revolutionen, den 1 oktober, höll han inför Mao Tse-tung och fem tusen bankettgäster i Folkets palats ett tal som i kinesernas öron var näst intill en provokation. Inte nog med att han försvarade sin uppfattning om den fredliga samexistensen, vilket han ju brukade, han gick dessutom till angrepp mot alla de "efterblivna" som vägrade förstå atomålderns förändringar. Han försäkrade att krig numera var omöjliga, att Eisenhower ville ha fred och att det bara var några "militaristiska kretsar" i USA som fortfarande höll fast vid tanken på en numera förlegad imperialism. Kineserna satt som stenstoder. För första gången vägrade de t o m att underteckna den sedvanliga formella slutkommunikén. Men de riktade inga offentliga förebräelser mot Chrusjtjov. De trodde inte på hans planer men kunde inte heller hindra honom från att gå till botten med sitt försök.

Den 1 maj 1960, d v s två veckor före öppnandet av toppmötet i Paris blev ett amerikanskt spionflygplan av U2-typ nedskjutet mitt över det kontinental Ryssland i närheten av Sverdlovsk och piloten blev fångslad. Den sovjetiske premiärministern tycktes vara övertygad om att detta var ett intrång som iscensatts av "amerikanska militaristiska kretsar" för att försätta presidenten i en besvärande situation och för att demonstrera sitt missnöje med samexistenspolitiken. Han lät därför Pentagon veckla in sig i lögnaktiga bortförklaringar och presenterade sedan, den 5 maj, ovedersägliga bevis på det amerikanska illdådet inför Högsta sovjet. I logikens namn borde Eisenhower ha ställt sina militärer till svars för att själv undgå huvudansvaret. Men i stället förklarade han att Förenta staterna hade all rätt att kränka sovjetiskt luftrum för att kunna garantera sin egen säkerhet. Därför hade han heller ingen avsikt att framföra några ursäkter till Chrusjtjov. Plötsligt befann man sig fjärran från Camp David-andan.

Nikita Chrusjtjov begav sig i alla fall till Paris för att åtminstone söka få någon kompensation för sin sårade nationalkänsla. Under fyra dagar försökte han förgäves dra ur Eisenhower en ursäkt. Han hade otvivelaktigt räknat med stöd från engelsmännen och fransmännen i sin kritik mot den märkliga amerikanska doktrinen om rätten att kränka andra nationers luftrum. Men "den västerländska solidariteten" var alltför stark för att låta sig rubbas av argument om internationell rätt. Innan han tomhänt återvände till Moskva sammankallade Chrusjtjov en presskonferens på Palais de Chaillot fast besluten att säga all världens journalister vad han tyckte om Eisenhower.

Vid det laget hade den kubanska revolutionen sjutton månader på nacken. Den hade upplevt sjutton månader av konflikter med Förenta staterna, något som Chrusjtjov emellertid aldrig

nämnt i sina tal. I Palais de Chaillot gav han sig plötsligt till att förklara vilken utomordentlig betydelse en revolution har som visar USA:s oförmåga att hindra historiens gång. ”Framåt-skridandets gryning bryter in också i Amerika, mitt framför näsan på imperialisterna, som inte kan hindra den mer än de kan hindra solen från att gå upp!” utropade han och hyllade ”det kubanska folkets kamp för oberoende”.

Det är möjligt att han förr eller senare skulle ha hållit ett sådant tal med hänsyn till utvecklingen på Kuba. Emellertid visar följande data tydligt att U2-affären och den misslyckade pariskonferensen klart påskyndade hans ställningstagande:

7 maj 1960: Eisenhower vägrar att framföra ursäkter för spionplanet. 9 maj: de diplomatiska förbindelserna återupprättas mellan Moskva och Havanna och åtföljs av hyllningsdeklarationer till den kubanska revolutionen. 15-18 maj: Eisenhower vägrar på nytt att framföra ursäkter. 18 maj: Chrusjtjovs stora tal i Palais de Chaillot. Avsnittet om Kuba understryks noga.

Det är en gammal sedvänja hos stormakterna att stödja små länder som befinner sig i konflikt med deras egna rivaler för ögonblicket. Chrusjtjovs vilja att använda Kuba som vapen mot Eisenhower var alltså lika naturlig som traditionell. Men hans argumentering antydde att han tänkte gå längre än bara till en offensiv i ord. Den kubanska revolutionen illustrerade USA:s sårbarhet i Latinamerika. Detta var naturligtvis orsaken till att så många var aggressiva mot Castro. Hur skulle det gå om Sovjetunionen använde sina enorma resurser till att understödja de revolutionära rörelserna på denna kontinent? Var inte talet i Palais de Chaillot en fingervisning till amerikanerna? Förutskickade inte det en ny sovjetrisk politik, som grundade sig mindre på vanliga mellanfolkliga intressen än på Sovjetunionens ansvar som ledare för världens revolutionära rörelser?

Hur som helst var det på detta sätt talet tolkades i Havanna där jublet blev stort. Så var däremot inte fallet i Peking. Där ville man inte låta sig nöja med enkla fraser och inte heller kunde man tillåta att Chrusjtjov klarade sig så helskinnad ur detta politiska misslyckande. Man krävde att han skulle göra självkritik efter konstens alla regler och medge att endast en militant strategi kunde skapa verkliga möjligheter för den internationella revolutionära rörelsen. I juni 1960, en månad efter misslyckandet i Peking, tog kineserna upp detta inför kommunister som befann sig i Peking tillsammans med delegater vid fackföreningarnas världskongress. Det blev ännu en familjeuppgörelse men början var värst. Chrusjtjov var svag efter besvikelserna med Eisenhower och för honom vore det en första klassens katastrof om en offentlig polemik med Peking bröt ut. Han beslöt att göra sitt yttersta för att undvika något sådant. ”Affären Kuba” skulle bli honom till stor hjälp. Som framgår av vissa avslöjande sammanträffanden verkade det hela nästan förutbestämt.

Det sovjetryska kommunistpartiets centralkommittésammankallades den 11 juli för att ”godkänna den politik som förts av partiets förste sekreterare”. I själva verket tänkte Chrusjtjov förelägga mötet en hel rad åtgärder avsedda att tysta de kinesiska ledarna. Dessa åtgärder rörde inte de doktrinära frågorna. I stället för att ge sig in i en fruktlös diskussion med kineserna tänkte Chrusjtjov ge dem en riktig läxa genom att dra in all ekonomisk hjälp, stoppa alla leveranser, t o m de som redan betalats och kalla hem alla sovjetryska tekniker som fortfarande arbetade i Kina. Med andra ord ville han proklamera ekonomisk blockad mot Kina precis som Stalin gjort mot Jugoslavien 1948 men utan någon föregående uteslutning ur kommunistblocket. Enligt honom skulle en ”ekonomisk läxa” tvinga Mao att åter stiga in i ledet och en disciplinär procedur skulle bli överflödig. Han vågade risken. Om kineserna inte gav efter kunde den komma att vända sig mot Sovjetunionen istället. Hur skulle han då inför den kommunistiska gemenskapen kunna motivera så brutala metoder mot ett land som helt avtalsenligt tillhörde denna gemenskap? Fö planerades en kongress för alla världens kommunistpartier i november 1960.

Den 6 juli 1960, dvs fem dagar före det sovjetryska KP:s centralkommittésammanträde om Kina, skar Eisenhower ned den återstående kubanska sockerkvoten för året, allt som allt 700.000 ton. De två händelserna hade naturligtvis inget samband eftersom USA:s president, sitt utmärkta underrättelseväsen till trots, inte kände till vad som tilldrog sig mellan ryssar och kineser. Men hans gest mot Kuba gav sovjetledarna ett utsökt tillfälle att visa hur starka deras internationalistiska känslor var. Den 9 juli meddelades det att Sovjetunionen var beredd att köpa allt det socker som Förenta staterna vägrade köpa nu eller i framtiden. Man var också beredd att ge Kuba all nödvändig ekonomisk hjälp. För att ytterligare avvärja amerikansk aggression meddelades det att Sovjetunionen "bildligt talat" kunde gå till angrepp lika effektivt mot USA som mot sina grannar i denna de interkontinentala robotarnas tidsålder.

Redan nästa dag som var den 10 juli fick Chrusjtjov sitt tack. Då hölls ett massmöte framför presidentpalatset i Havanna, där Che Guevara tackade Chrusjtjov för hans enastående internationalistiska gest. Han sade: "Kuba är en ärofull ö som mitt i Karibiska havet försvaras av historiens största stormakt och dess raketer". Kommunisterna världen över var lika glada och entusiastiska över denna sovjetryska maktdemonstration. I Moskva meddelade ett obetydligt treradigt telegram att kommunistpartiets centralkommitté enhälligt godkände Nikita Chrusjtjovs politik. Telegrammet publicerades mitt bland rapporterna om de entusiastiska reaktionerna på deklarationen av den 9 juli och man fick intrycket att centralkommittén enhälligt hade godkänt förstesekreterarens Kubapolitik. I själva verket gav KP klarsignal till hans antimaoistiska plan.

Troligtvis skulle hela den sovjetiska makteliten ändå ha följt sin chef, eftersom han ännu dominerade centralkommittén utan svårigheter. Men kubaaffären gav honom ett oväntat internationalistiskt alibi. Hur skulle man kunna tala om "stormaktsegoism" när Chrusjtjov inte tvekade att satsa hela sitt lands prestige för en liten ö långt borta som inte ens var socialistisk. Kinesernas anklagelser mot Chrusjtjov för hans revisionism skulle i det ögonblicket inte fått något gensvar inom den kommunistiska gemenskapen. Denna framgång var ytterst värdefull för Chrusjtjov. Han hade knappast några andra att visa upp för sina utländska kamrater. Man nalkades kongressen i november under illavarslande omständigheter. Kineserna gav inte efter utan lade fram en lång lista med anklagelser mot Chrusjtjov. "Det kubanska alibit" blev räddningen för honom den gången också ty med det kunde han dölja för opinionen att han blivit tvungen att göra enorma eftergifter till kineserna för att de skulle hålla sig tysta ett slag till. Slutdokumentet som antogs av 81 kommunistpartier tog mycket tydligt avstånd från Chrusjtjovs traditionella teser om den fredliga samexistensen. Men tack vare hans tal den 9 juli och hans omfamningar av Fidel Castro i New York märktes det inte att det var kineserna som tvingat honom att ta med avsnitten om det nödvändiga i att intensifiera den revolutionära kampen i världen, om fördömandet av den jugoslaviska revisionismen, och om avslöjandena av USA som "världspolis". Man fick det intrycket att Chrusjtjov själv ville sitta på två stolar samtidigt och att han ännu inte bestämt sig för vilken som passade honom allra bäst.

Men så var uppenbarligen inte fallet. Inte för ett ögonblick trodde Chrusjtjov att Sovjetunionen kunde ha någon annan strategi än den som grundade sig på ett samförstånd med USA. Hans land behövde avrustning och fred. Det var alltför hårt provat av det kalla kriget, av besvikelserna under Stalin och därtill alltför avpolitiserat för att kunna understödja en revolutionär kamp i andra länder. Det är oväsentligt att veta om Chrusjtjov personligen inte längre trodde på utsikterna för nya revolutioner eller om han helt enkelt visste att hans landsmän inte längre kunde tro på dem. De praktiska konsekvenserna var desamma: Ryssland måste till varje pris gå tillbaka till de förhoppningar som väckts under Camp David-epoken. Det var inte förrän då, och i synnerhet sedan Kennedy kommit till makten, som han upptäckte att engagemanget för Kuba fört honom in i en utveckling som han ogillade. Den apparat som

Chrusjtjov satt igång var inte längre beroende enbart av honom. Alla som blivit inblandade, Washington och Havanna, innebar påfrestningar på maskineriet.

För amerikanerna innebar presskonferensen i Palais de Chaillot en larmsignal om den fara som Castro utgjorde. Dittills hade de anklagat honom för att vara ”något slags kommunist” för att undergräva hans auktoritet och ha en förevändning för att i all stillhet röja undan honom. Men de visste att han inte var ”sovjetagent” eller ens vagt lierad med Moskva. Efter Chrusjtjovs tal blev de på det klara med att Kuba faktiskt kunde bli en ”sovjetisk bas för omstörtande verksamhet” i deras hemisfär. För att sätta stopp för denna fara var de beredda att slå till hårt och skoningslöst utan tanke på kostnaderna.

Eisenhowers beslut att skära ned den kubanska sockerkvoten för 1960 stämde väl in i denna irrationella syn på problemet. Som ekonomiskt påtryckningsmedel hade beslutet ingen rim och reson. För det första därför att Castro meddelat Washington att han som repressalieåtgärd tänkte nationalisera amerikanska egendomar till ett värde som vida översteg de olycksaliga 700.000 ton socker. Vidare hade USA cyniskt sett allt intresse av att skjuta upp sockerproblemet till nästa år, låtsas att köpen skulle fortsätta för att överraska Castro när han stod där med en ny sockerskörd på halsen. Först trodde man att det bara rörde sig om ett varningsskott från Eisenhowers sida. Allt tycktes kunna ordna upp sig. Argentinas president Frondizi erbjöd sig att medla och Castro gick med på att vänta en månad med repressalieåtgärderna mot amerikanska företag på Kuba. Men som man lätt förstår fick den sovjetryska deklarationen från den 9 juli samma verkan på Washington som ett rött skynke på en tjur. Eisenhower kunde inte gå till reträtt. Den internationella opinionen kunde då tro att han gav efter inför hotet om de sovjetryska raketerna – även om de var ”bildliga”. Frondizis medling misslyckades. Castro nationaliserade större delen av de amerikanska tillgångarna på Kuba och den sista dörren till försoning slogs igen såväl i Washington som i Havanna. Några dagar innan Ike lämnade Vita Huset bröt han dessutom de diplomatiska förbindelserna med Kuba i januari 1961. Hans efterträdare fick en förgiftad välkomstgåva: den lilla Castro-fientliga armén som drillats av CIA. Vi vet hur det gick med den.

Då var det verkligen för sent att försöka omvända castristerna till neutralitet så som Chrusjtjov försökte göra. Kubanerna behövde bundsförvanter men de behövde också nya idéer för att kunna integrera sin revolution i ett större sammanhang och se hur den hängde ihop med de stora historiska strömningarna. Under hela 1959 sökte de med viss framgång stöd i Latinamerika och i den tredje världen. Och så kom plötsligt ryssarna med allt serverat på silverfat: den socialistiska samhällsmodellen, möjligheten att delta i ett världsomspännande anti-imperialistiskt korståg, löften om försvar och om hjälp, kort sagt allt som kubanerna sökt efter. Naturligtvis räknade de bara med ryssarnas mest radikala deklarationer och fäste knappast något avseende vid trosbekännelserna om fredlig samexistens som alltid fanns med. Många förundrade sig över det selektiva sätt Kuba hade att tolka den sovjetryska politiken. Man frågade sig om kubanerna kunde vara ovetande om den kinesisk-ryska konflikten och dess upphov när de själva av allt att döma befann sig bland de inblandade. Men i Havanna hade man två svar på dessa frågor. För det första: ”Vi dömer ryssarna efter deras handlingar och inte efter vilka avsikter de kan tänkas ha”. För det andra: ”Vi är tillräckligt goda vänner för att inte ställa indiskreta frågor till ryssarna eftersom vi vet att de själva talar om det som verkligen är av intresse för oss”. Och av skenet att döma hade kubanerna rätt. Den snabbhet och det starka engagemang som ryssarna visade kunde bara förklaras med att de ville bidra till att ”revolutionens sol” snarast steg upp över Latinamerika och över hela världen”.

Men å andra sidan var kubanerna inte vana vid sederna i den kommunistiska gemenskapen. Därför var de i sin fulla rätt att tro att om man inte sade något till dem så var det därför att inget viktigt fanns att säga. I november 1960 befann sig Ernesto Che Guevara i Moskva på kommunistpartiernas kongress. Han hade många vänner bland deltagarna och en kubansk

delegation (från PSP naturligtvis) ingick också. Hur skulle han kunna tro annat än att Aníbal Escalante eller någon annan insatt person skulle berätta för honom det som var värt att berätta om diskussioner och oenighet. Han skilde inte på kommunister och andra. Som revolutionär bland andra revolutionärer hade han inga baktankar och trodde inte heller att någon annan kunde ha det.

Kubanerna verkade således naiva men fr o m en viss tidpunkt passade det inte längre Moskva. De fortsatte faktiskt att helt troskyldigt och på eget initiativ vifta med ”bildliga raketer” framför näsan på amerikanerna. De förklarade också för latinamerikanerna att ryssarna planerade ett revolutionärt korståg på deras breddgrader. De accepterade på Chrusjtjovs personliga uppmaning att bege sig till de icke-allierade ländernas konferens i Belgrad 1961 men eftersom de inte längre hade något att säga till denna blandade samling blev deras deltagande helt passivt. Deras land rullade redan i socialismens hjulspår och de kunde inte hoppas annat än att deras läger skulle segra. För Chrusjtjov som helst undvek varje kraftmätning blocken emellan var kubanerna inga bekväma partners. Men nu var det för sent att ta tillbaka vad han sagt.

Ur hans synvinkel var affären Kuba katastrofal och det i fyra avseenden:

- a) På det diplomatiska planet var Chrusjtjov tvungen att undanröja de kritiska punkterna där maktblocken riskerade att konfronteras. Kuba utgjorde här en extra källa till oenighet, i all synnerhet som Fidel Castro inte hörde till ”den gamla skolan”. Han accepterade inte socialistlägrets disciplin utan tolkade dess strategi på sitt eget sätt.
- b) På det militära planet hade Sovjetunionen förbundit sig att försvara en ö på 10.000 kilometers avstånd från dess egna försvarslinjer mitt framför dörren till dess värste motståndare. Inte ens den sämste strateg i världen skulle ha valt en så ogynnsam plats för en kraftmätning. Den överlägsenhet ryssarna hade i konventionella styrkor upphävdes av avståndet. Hotet om interkontinentala robotar undergrävde Sovjetunionens prestige i världens ögon. Det stred mot Chrusjtjovs fredsdeklarationer utan att för den skull skrämma USA. Amerikanerna var alltför väl medvetna om att ingen stormakt accepterar att begå självmord genom ett kärnvapenkrig för att försvara ett begränsat mål utanför sitt eget territorium.
- c) På det doktrinära planet innebar det att Chrusjtjov i sitt läger införlivade en ung, entusiastisk och icke-ortodox revolution men också en ny källa till missämja. Castro hade uppenbarligen inga ambitioner att vara ”kättare” men den situation han befann sig i, just i den antiimperialistiska kampens stridslinje, tvingade honom att gå emot teserna om den fredliga samexistensen och således ge kineserna vatten på kvarnen.
- d) På det ekonomiska planet åtog Sovjetunionen sig att utveckla ett land som dittills varit integrerat i det amerikanska systemet, som hade haft samma vanor, samma behov, samma typ av ekonomi som Förenta staterna. Kuba ville bli ett bevis på de socialistiska utvecklingsmetodernas överlägsenhet. Det kunde bli ett skyltfönster som visade den sovjetryska effektiviteten för Latinamerika. Detta medan Kuba i själva verket var ett av de länder i världen som minst gillade den sovjetryska metoden för utvecklingshjälp.

Till detta kan läggas att när ryssarna 1960 skyndade till den kubanska revolutionens undsättning var de oerhört djärva eftersom de var totalt okunniga om landets situation och problematik. ”Ryssarna var inte särskilt kunniga när de kom. I allmänhet visste de så mycket om Kuba som att Majakovskij skrivit några dikter om sitt besök i Havanna 1924 och att Fidel Castro hade skägg. De var alltså knappt bättre informerade än Christoffer Columbus när han kom till Kuba”, sade en castrist jag träffade som hade haft mycket att göra med de första ryska pilgrimerna.

Men kubanerna fick väl stor nytta av Chrusjtjovs politik? Var skulle de annars ha hittat en så effektiv motvikt till de amerikanska påtryckningarna? De som försvarar Sovjetunionens historiska, ”objektivt revolutionära” roll kommer alltid tillbaka till dessa frågor. ”Var hade Kuba stått idag om inte Sovjetunionen funnits?”

Hellre än att ge oss in på denna typ av spekulationer skall vi se hur det gick för Kuba sedan det inträtt i den sovjetryska intressesfären. Det är en historia som kan skrivas utan att man använder villkorliga satser. Den historien visar med all tydlighet att ett äktenskap som ingås på dunkla premisser gör båda parter besvikna och sätter djupa spår.

En fabrik är som en kvinna...

”Ett bra land vid första påseende”, skrev en gång Majakovskij. Han var imponerad av Kubas vackra landskap, jättelika palmer och tropiska blommor. Men hans entusiasm överlevde inte ett besök i Vedado, den nya amerikanskinspirerade stadsdelen i Havanna. För varje man i vit kostym med cigarr i munnen fann han en armé av ”fattiga Willies”, krossade av armodet, slagna och förvirrade. Den glada staden med sin ljusreklam var ett helvete för alla utstötta. Den förste sovjetryske besökaren på Kuba angrep i poesins form missförhållandena och överdrev knappast. I grund och botten kunde de flesta kubaner känna igen dem som sina egna.

Kuba låg nära Florida som gärna imiterades och man konkurrerade om turisterna. Därmed fick kubanerna också anamma the american way of life. Endast en minoritet av comprador-bourgeoisin hade möjligheter att leva på den nivån men likväl var det den minoriteten som avgjorde vars och ens smak och konsumtionsbehov. Medelinkomsten per invånare (uppskattad till 400 dollars per år vid revolutionen), antalet bilar (över 300.000) och TV-apparater gav världen och kubanerna själva en falsk bild av deras samhälle. Allt var tillrättalagt i denna statistik över levnadsstandarden och konsumtionsbehoven. Ingen statistik kunde belysa vidden av de sociala kontrasterna eller deras förtvivlan som till varje pris försökte ”hänga med” utan att egentligen ha möjligheter till det. Den ekonomiska strukturen var emellertid uppbyggd på denna realitet. För att kunna betala sin till stor del meningslösa import favoriserade Kuba utan inskränkning sina exportnäringar. Sockerproducenterna fick alla upptänkliga lättnader enligt principen ”inget socker – inget land”. De hade rätt att parasitera på och suga ut de bästa jordarna, avsiktligt konservera arbetslösheten för att lätt kunna få säsongarbetare och de åtnjöt krediter i överflöd för att kunna utrusta och modernisera sina fabriker. På så sätt kunde de vidmakthålla sockrets konkurrenskraft på världsmarknaden. Framställningskostnaden för detta socker var faktiskt bland de lägsta i världen.

Samma förmåner gällde för tobaken som ändå krävde mindre investeringar. Utvinningen av nickel låg helt i händerna på amerikanerna som skött den nyckfullt allt efter sina strategiska behov. Det innebar inte att de underskattade de kubanska reserverna. ”För säkerhets skull” hade de byggt en av världens mest utstuderade fabriker i Moa i Oriente. Kaffet som var den fjärde exportprodukten tycktes vara mindre favoriserat fastän dess över 40.000 ton alltjämt utgjorde en icke föraktlig inkomstkälla. Totalt inbringade den kubanska exporten omkring 800 miljoner dollars årligen, en summa som med hänsyn till landets storlek och invånarantal kunde väcka avundsjuka i många utvecklingsländer.

Och detta var ändå inte allt. Efterfrågan på konsumtionsvaror stimulerade framväxten av en hel rad lätta industrier. I allmänhet var det bara filialer till stora amerikanska företag som fann det lönsamt att utnyttja den billiga lokala arbetskraften, men de var både moderna och konkurrenskraftiga. Närheten till USA och frånvaron av egentliga tullar mellan de båda länderna införlivade i själva verket Kuba med den amerikanska marknaden. De varor som producerades på ön var avsedda att stå sig i konkurrensen med de varor som man importerade direkt från norr. De var f ö tillverkade på samma licens, enligt samma teknik och under

samma kontroll som de som tillverkades i moderfabrikerna i Förenta staterna. Ett kubanskt Goodyear-däck var alltså lika bra som ett amerikanskt. Procter & Gambles tvättmaskiner från Havanna tvättade "lika rent" som de amerikanska tvättmaskinerna. Samma sak gällde för textilier, syntetfibrer, General Motors produkter, Coca Cola, tormjolk o s v. De kubanska industrierna var relativt små eftersom de inriktade sig på en begränsad marknad men hade en teknologisk nivå som var lika hög som inom de främsta amerikanska företagen.

Naturligtvis fanns det undantag från denna regel. En del av konsumtionsvaruindustrin var utrustad med maskiner som redan dömts ut i Förenta staterna. De hade sålts till kubanska företagare som använde dem till produktion för mindre nogräknade konsumenter. Utifrån såg de subventionerade fabriksbyggnaderna inte en bit sämre ut än sina "förstklassiga" konkurrenter. De byggdes under uppsvinget på femtiotalet när husen i Havanna sköt upp som svampar ur jorden. Men deras avkastning var tämligen låg. En annan av olika skäl föga dynamisk sektor var cementproduktionen. Under det ekonomiska uppsvinget hade tre stora fabriker byggts eller moderniserats. De låg i Mariel, i Artemisa och i Santiago och var sammanlagt dimensionerade för 960.000 ton per år. Men före revolutionen nådde produktionen aldrig över 743.200 ton eller 76,4 0/0 av den totala kapaciteten. Orsaken till detta förhållande låg i den oregelbundna efterfrågan snarare än i teknologiska defekter.

Kubanerna gillade inte statistik. Den samlade industrins faktiska läge vid revolutionen är svårt att fastställa. Man räknar med att 462,4 miljoner dollars investerades i nya industrier under perioden 1954-58, men någon fullständig inventering av från 1960 nationaliserade egendomar har aldrig gjorts. Uppskattningsvis överstiger de en miljard dollars.⁶¹ Amerikanerna och exilkubaner menar dock att denna siffra kraftigt understiger den riktiga. För att undvika vidare meningsutbyte i frågan har Havanna svarat, att det i alla fall bara var frågan om en liten återbetalning av de "enorma summor som amerikanerna under mer än femtio år undanhållit kubanerna".

Detta hindrar inte att vissa Kuba-vänliga ekonomer menat att ett så nyligen frigjort land sällan har liknande möjligheter att komma på fötter igen. Enligt dem föddes den kubanska revolutionen "med silversked i munnen". Den tog hand om en betydande och fullständigt intakt industri. Inbördeskriget var kort och åstadkom knappast någon förödelse, inte ens på landsbygden. Städerna var helt och hållet oskadda. Industriägarna var inte beredda på någon nationalisering och hade därför fortsatt att fylla sina lager och underhålla sina fabriker in i sista stund. De främsta exportprodukterna, särskilt socker och tobak, fortsatte att inbringa värdefull valuta som man inte längre ödslade bort. Det var alltså ingen tillfällighet att neonljusen glittrade i Havanna precis som tidigare. Det förekom aldrig något ekonomiskt avbrott på Kuba av det slag som brukar inträffa när en revolution bryter ut.

Denna anmärkningsvärda kontinuitet manade castristerna att koncentrera sig på att dela ut rikedomarna till de egendomslösa, till den gamla regimens offer. Denna ansträngning prioriterades framför omorganiseringen av industrin (med undantag för sockerindustrin som berördes av jordreformen). Revolutionen strävade efter att vara "humanistisk" såväl i ord som handling och den första åtgärden blev att förbättra levnadsvillkoren för majoriteten av kubaner. En sak fick ett särskilt symboliskt värde i detta avseende: plager och rekreatiomsområden öppnades för hela befolkningen. Stora anslag uppmanade folk att tänka mer på "blåa stunder", på havets behag.

Ingen hade emellertid någon känsla av att man brände sitt ljus i båda ändar och det av den enkla anledningen att ingen hade någon överblick över den samlade ekonomiska situationen. I

⁶¹ I *Cuba Socialista*, nr 13 september 1962, uppskattas enbart de amerikanska egendomarna till 965 miljoner dollars. Dessa egendomar representerade inte mer än 50 % (troligtvis mindre) av Kubas totala ekonomiska tillgångar vid tiden för nationaliseringen.

huvudsak fungerade ekonomin fortfarande utan hämsko. Varuflödet fortsatte att fylla marknaden, valutareserven växte i Nationalbanken och livsmedelskonsumtionen var i stadigt stigande. Inför sådana fakta tycktes kubanerna ha rätt i att ett land som befrias från utländsk dominans automatiskt slår in på vägen till framtida välfärd för alla. De sovjetryssar som anlände till Kuba vid denna tid var lika böjda som Majakovskij att använda uttrycket ”ett bra land” och det utan ironi. De fattiga kubanerna hade inte försvunnit men de var de första att uttrycka sin tro på framtiden. De många lätta industrierna tycktes bättre än i Sovjetunionen kunna garantera en snabb höjning av levnadsstandarden. Jordens bördighet imponerade: ”Här räcker det med att spotta på marken för att någonting genast ska börja växa”, sade avundsjuka nordbor som *Pravda*-korrespondenten Timur Gaidar som hemma var vana att få kämpa hårt för att få jorden att ge någonting. Havanna med sina krimskramsaffärer, amerikanska bilar, luftkonditionerade restauranger, swimming-pools, plager och kabaréer tycktes ha goda förutsättningar att bli symbol för den glada socialismen.

Kubanerna ville naturligtvis modernisera sitt land ytterligare. De ville utrusta det med tung industri för att bli kvitt arbetslösheten och inte längre behöva importera den industriella basutrustningen. Denna ambition tycktes varken överdriven eller orealistisk även om energireserverna var praktiskt taget obefintliga (tillgången på olja täckte inte landets behov). Kuba har järn och icke järnhaltiga metaller, i synnerhet nickel. Andra och mindre lyckligt lottade länder som t ex Japan som måste importera alla råvaror till sin ståltillverkning hade inte desto mindre blivit stora stålexportörer. Tekniskt kunniga människor saknades på Kuba men Sovjetunionen hade samlat så mycken erfarenhet inom den tunga industrins område att det nu utan svårighet kunde hjälpa vilket underutvecklat land som helst. Man hade t ex byggt stora stålverk i Indien som ju var många gånger fattigare än Kuba.

Några månader före den stora nationaliseringsvågen började saker och ting gå snett och livsmedelstillförseln blev oregelbunden. Det var naturligtvis en följd av den amerikanska blockaden. Men castristerna vägrade tro att detta ”kriminella företag” verkligen skulle bli effektivt. De skyllde hellre svårigheterna på produktionsavbrotten under beredskapstiden i slutet av 1960 och under invasionen på Playa Girón. Man fortsatte därför att se allting i rosenrött. Kanske ännu mer i rosenrött eftersom det inte var förrän socialismen proklamerades i april 1961 som merparten av kubanerna förstod vilka fördelar man kunde vänta av en planerad ekonomi. Dittills hade man sett rationaliseringarna mest som hämndeakter mot den amerikanska ekonomiska aggressionen. Efter aprilbeslutet upptäckte man spontant och entusiastiskt vilka möjligheter en ekonomi har som är befriad från kapitalistiskt slöseri och blind konkurrens. Varför måste t ex många små fabriker tillverka tvål och lägga ned vansinniga summor på reklam när deras produkt var av samma kvalitet? Detta höjde varans pris och tvålen blev oåtkomlig för en god del av befolkningen. Var det då inte mera rationellt att samla fabrikerna till en enda empresa consolidada (sammanslaget företag) och tillfredsställa alla kubaner inklusive de fattiga genom att sänka priset på denna nödvändighetsartikel? ”Detta är socialism: revolutionär makt och planerad ekonomi”, förklarade de unga ledarna stolt.

De många experterna från Sovjetunionen och Tjeckoslovakien underhöll omsorgsfullt optimismen. Deras planeringssystem höll dock på att revideras i hemländerna och somliga förundrade sig över att ingenting av diskussionerna kring detta hade nått Havanna och dämpat kubanernas entusiasm något. Förklaringen till detta var att man på Kuba ännu diskuterade planeringens grundprinciper. De komplicerade problem som den skulle komma att föra med sig sköt man på tills vidare. Man befann sig verkligen på nybörjarstadiet och samtalade t ex om nyttan av statsmonopol på utrikeshandeln, som t o m sommaren 1960 sköttes av ett antal parasiterande handelshus. Experterna från öst ansåg med rätta att varje form av ekonomisk planering på detta stadium av utvecklingen skulle innebära ett stort framsteg. Det var ännu

alldeles för tidigt att avslöja för kubanerna vilka svårigheter som kunde dölja sig i en alltför hårt styrd ekonomi. Det sovjetryska systemets akilleshäl låg i dess oförmåga att stimulera jordbrukets och konsumtionsindustrins utveckling. Kubanerna däremot ansåg sig vara starka inom just dessa områden och kunde uppvisa ökade produktionsresultat inom jordbruket sedan revolutionen genomförts. Deras ekonomiska planering skulle kanske komma att fungera friktionsfritt tack vare landets speciella tillgångar. Varför då avskräcka dem med problem som uppstått på helt annat håll och under andra historiska betingelser?

Den ryska och den kubanska optimismen smälte på detta sätt samman och stimulerade varandra ömsesidigt. Veteranerna från öst och deras unga lärjungar på Kuba tävlade nästan i att göra förutsägelser om en guldkantad framtid. Kubanerna såg redan för sig hur de i slutet av den första fyraårsplanen skulle ha en levnadsstandard som den svenska, övertygade som de var om den sovjetryska hjälpens generositet och planeringens hundra procentiga effektivitet. Ryssarna och tjeckerna ansåg att ett socialistiskt land med nödvändighet måste ha en mycket hög ekonomisk tillväxttakt. För dem var detta en dogm som hamrats in under Stalintiden. Två uppfattningar förenades således för att verka för ett ekonomiskt mirakel på Kuba. För en gångs skull tycktes också omständigheterna samverka till förmån för ett ungt socialistiskt land och de som gjorde upp de ekonomiska planerna tvekade inte att sätta upp fantastiska mål för dess utveckling.

Men den omedelbara framtiden bekräftade inte förutsägelserna. Sommaren 1961 började illa. ”Luckorna” i livsmedelsförsörjningen växte och kom att beröra nästan alla livsnödvändiga produkter. Otillräckliga kvantiteter nådde marknaden med högst oregelbundna mellanrum. För att inte de som arbetade minst – och således hade tid att utnyttja de bästa köptillfällena – skulle favoriseras knöts varje kuban till en butik och fick nöja sig med den begränsade varumängd som fanns där. Detta innebar i själva verket ransonering även om man ännu inte vågade kalla det så.

Ernesto Che Guevara som vid denna tid var industriminister var uppenbarligen den förste som på allvar oroades av dessa förhållanden. Han ifrågasatte inte landets framtidsplaner, än mindre dess grundläggande principer men såg med oro på den dåliga arbetsdisciplinen, den låga produktiviteten och bristerna inom alla ekonomiska områden. Privat tvekade han inte att hävda att Kuba befann sig i en produktionskris. Hans kamrater delade inte hans bedömning som de ansåg vara alltför sträng. De menade att den hade sitt upphov i Ches fordrande karaktär och att han helst såg att alla arbetade och levde med samma fantastiska effektivitet som han själv. Kommunisterna ur det gamla PSP som vid det här laget försökte få monopol på chefsposter i nyckelställning satte t o m igång en kampanj mot ”vänsterextremisten” Che Guevara. Fidel Castro gav dem rätt i grund och botten. Enligt honom var varubristen helt tillfällig och berodde på att socialpolitiken stimulerat till ökad efterfrågan. Men han tänkte ingalunda motarbeta Che eller förflytta honom. I stället sammankallade han alla som arbetade med den ekonomiska planeringen d v s 3.500 personer till ett möte i Havanna den 26 augusti 1961. Redan vid öppnandet av detta ”nationella möte om produktionen” satte han stopp för debatten genom att säga: ”Revolutionen står inte inför någon produktionskris, tvärtom, produktionen har aldrig upphört att stiga”.

Detta påstående lämnade ingen plats för invändningar. Fidel överlämnade ordet till Regino Boti, ordföranden för Juceplan⁶² och tillika ekonomiminister. Denne förklarade hur produktionen skulle komma att stiga under de följande fyra åren. Den ekonomiska tillväxten skulle bli minst 10 % och högst 15 % årligen under samma tid. I slutet av fyraårsplanen skulle Kuba vara det mest industrialiserade landet i Latinamerika. Man skulle ha den högsta

⁶² Juceplan eller ”*Junta Central de Planificación*” började sitt arbete redan 1960 med hjälp av tjeckiska och ryska ekonomer.

stålkonsumtionen per invånare, den högsta konsumtionen av elkraft, cement, olja och traktorer. Den lätta industrin och jordbruket skulle gå framåt på samma sätt. Redan 1965 skulle kubanen konsumera lika mycket tyg och skodon som en svensk och hans livsmedelskonsumtion skulle vara lika stor som den i de ekonomiskt mest avancerade västeuropeiska länderna.

Sedan de stora dragen utmålats på detta sätt avlöste ledarna varandra i talarstolen. De gav detaljer från olika projekt inom respektive departement och kommenterade med stor öppenhet sina aktuella bekymmer och svårigheter. Men den som tog hem segern på det området var Che. Utan att polemisera mot någon beskrev han de misstag som begåtts såväl inom hans eget departement som på andra håll inom jordbruket, de offentliga arbetena, utrikeshandeln, distributionsapparaten etc. ”Jag fick långa och varma applåder av er”, började Che, ”men jag antar att det var som medbrottslingar och inte som konsumenter ni applåderade.” Enligt Che var den ekonomiska situationen god men hade kunnat vara ännu bättre. ”Det är tydligt att vår ekonomi har många svagheter och fel. Det är möjligt att somliga av dem kan ursäktas, men det viktiga är inte att söka ursäkter utan att förhindra nya felsteg.”

Che förebrådde nästan alla ledarna för de sammanslagna företagen att de bekymrade sig så litet om produkternas kvalitet och att de totalt saknade förutseende. Han gav åtskilliga exempel. Somliga kan roa men är inte desto mindre karakteristiska för situationen:

För närvarande råder det brist på tandkräm. Låt oss se på orsakerna till detta. Produktionen av tandkräm stoppades för fyra månader sedan men den lagrade kvantiteten var stor. Eftersom man visste detta vidtogs inga specialåtgärder för att häva stoppet. Så småningom började lagren ta slut men några råvaror hade ännu inte kommit. Då tog de ansvariga sig samman helt plötsligt och försökte skaffa fram varorna. Till slut kom kalciumdisulfatet, men det visade sig skilja sig från det vanliga. Teknikerna på fabriken kavlade upp ärmarna och lyckades i alla fall framställa en tandkräm som var vit och ren och tilltalade ögat, men som stelnade efter en viss tid (applåder). Kamrater, applådera inte, de har inte gjort detta med avsikt och jag kan upplysa er om att inom fyra månader börjar folk protestera därför att vi säljer stenar i tub till dem ... Jag får en lapp här som säger att det inte är efter fyra månader som tandkrämen stelnar utan efter fem veckor. Man måste alltså upplysa köparen om att han måste förbruka varan samma månad som han köpt den.”

Che Guevara hävdade att de nya kadrerna saknade initiativförmåga och var beredda att föra ut vilken vara som helst på marknaden. Men fabrikerna kunde inte fungera som de skulle utan råvarureserver, utan exakt statistik och utan strikt intern disciplin. Vidare låg inte socialismen i fejd med skönheten och därför borde produkternas kvalitet och goda utförande vara väsentliga. Alla applåderade varmt dessa förnuftiga synpunkter och kritik och självkritik blev ännu livligare efter industriministerns tal.

Så här i efterhand förefaller inläggen högst uppriktiga men ändå måste man konstatera att det rörde sig om en debatt ”vid sidan om”. Fakta utlades öppet men ledde inte till någon allvarlig analys av de grundläggande problemen. Talarna drog sig inte för att avslöja de ”gerillametoder” som levde kvar inom administrationen. Fidel berättade om en kommandant som hållit en fiskehamn på norra Kuba stängd under två veckor utan att man egentligen visste vad för slags landstigning han fruktade. Fiskarna hade i alla händelser inte kunnat gå ut och hade således gått miste om sin förtjänst. Fidel talade om att fler gerillasoldater hade dött i tjänstebilar på vägarna än under striderna i sierran. Che i sin tur fann det oacceptabelt att vilken liten kapten som helst kunde få tillgång till lastbilar och kvalificerad arbetskraft utan att behöva bekymra sig om skador som därigenom kunde åsamkas produktionen. De civila ledarna var inte heller underställda någon folklig kontroll och behövde inte stå till svars inför någon om inte deras felsteg avslöjades av någon som stod högre upp på rangskalan.

Vid sidan om dessa flagranta fall av maktmissbruk talade man berömmande om de initiativ som framkommit från basplanet. På ett ställe hade arbetare vid en sockerfabrik på egen hand

lyckats tillverka reservdelar till sina maskiner. På ett annat hade en nattvakt meddelat myndigheterna att på en och samma gata tre mjölkbilar kom med en halvtimmes mellanrum för att dela ut mjölk, när en enda bil mycket väl kunde klara av samma sak ensam. Andra små och stora detaljer visade att den stora massan kubaner vunnits för revolutionen och ville delta aktivt i dess förvaltning och utveckling. På Kuba fanns ingenting av den avpolitisering och apati som grep omkring sig i Östeuropas socialistländer. Den kubanska allmänheten var visserligen inte särskilt politiskt medveten men för den skull fanns det ingen anledning att betrakta den som en lättbearbetad massa i händerna på sina unga ledare. Inte heller de kunde ju briljera med vare sig politisk kunnighet eller administrativ erfarenhet. Emellertid tog ingen under de tre dagar som mötet varade i någon form upp problemet om demokrati på basplanet och arbetarkontroll i fabrikerna.

En andra förvånande företeelse var att man kategoriskt vägrade diskutera de objektiva orsakerna till den försämrade kvaliteten på vissa varor eller nedgången i produktionen inom vissa industriella sektorer.

Den unge ministern för utrikeshandeln, kommendanten Alberto Mora, påminde emellertid konferensen om att få länder i världen var så beroende av sin import som Kuba. All inhemsk produktion, t o m sockret krävde utländsk materiel. För en sockerskörd på fem miljoner ton måste man köpa icke-kubansk utrustning för 20 miljoner dollars. "Importen utgör ca 25 % av vår bruttonationalprodukt och för att kunna betala den och fraktkostnaderna måste vår export uppgå till närmare 33 % av bruttonationalprodukten." 73,5 % av denna nödvändiga import kom från Förenta staterna som i sin tur tog emot 74,5 % av den kubanska exporten. Resten av utrikeshandeln bedrevs med länderna inom USA:s intressesfär och utbytet med öststaterna var praktiskt taget obefintligt. Ännu strax efter revolutionen 1959 understeg handeln med socialistländerna två miljoner pesos. 1960 var den uppe i 136 miljoner pesos och 1961 fyrdubblades den nästan på en enda gång och kom att överstiga 580 miljoner pesos. Listan över importerade varor omfattar omkring 30.000 produkter och råvaror, från olja och bomull till skruvmejslar och papperspåsar.

Aldrig har väl en så omfattande omorientering skett på så kort tid. Kommendanten Mora hade alldeles rätt när han hänvisade till detta faktum som förklaring till felsteg som begåtts i hans ministerium. Men längre än så gick han inte. Fick man tro honom skulle ordningen vara återställd inom några månader. De kubanska köparna skulle bättre kunna precisera sina behov och säljarna i Östeuropa skulle leverera allt till punkt och pricka. Problemet hade så reducerats till en organisatorisk fråga fastän det i själva verket var något helt annat.

Ekonomiskt sett var Kuba integrerat med Förenta staterna. När så navelsträngen som förenade det med USA klipptes av tvingades ön bokstavligen ympa sig själv på öststaternas organism.

Två tekniska synpunkter räcker för att belysa vilka svårigheter som var förenade med denna "ympning"; ingen av dem togs upp under det augustimöte vi talat om. Kuba har praktiskt taget inga välutrustade hamnar och saknade dessutom de lagringsmöjligheter som krävdes för en handel i stor skala med länder på andra sidan Atlanten. Transporterna från USA kom oftast med färja från West Palm Beach i Florida eller med Sea Trains från New Orleans. Varje mottagare förde genast varorna med lastbilar eller tåg till sin fabrik eller sitt varuupplag. Närheten till exportören och det faktum att leveranserna kom tätt gjorde att Kuba slapp kostsamma investeringar i hamnarna. Kubas internationella hamn var New Orleans och inte Havanna. Efter brytningen med USA var det naturligtvis inte fråga om att utnyttja den längre.

Under sådana omständigheter borde man logiskt sett prioritera åtgärder som kunde underlätta snabb avlastning och lagring av varor från Europa och Asien. I framtiden skulle man inte kunna hoppas på små leveranser. En båt från Kina som tillbringade två månader på havet kunde inte nöja sig med att frakta några ton olja för Havannas dagliga behov. Den måste

transportera 50.000 ton på en gång på order av Kubas minister för utrikeshandeln. Men dagen före båtens ankomst upptäckte mottagarna att man aldrig någonsin lastat av en så stor mängd olja på Kuba och följaktligen inte heller hade någonstans att göra av den⁶³. Fasta varor gav inte upphov till så stora svårigheter eftersom de alltid kunde förvaras utomhus. Men det kubanska klimatets hetta och fuktighet skulle inte precis höja kvaliteten på de varor som omhändertogs så improviserat.

Senare hävdade kubanerna att det var de tjeckiska experterna som bar ansvaret för detta kostsamma slarv, eftersom de stått för den ekonomiska planeringen. Deras land låg inte vid havet och därför hade de helt enkelt förbisett att det måste finnas medel till hamnarnas upprustning. Efteråt skrattade man mycket åt den här historien och den berättades alltid som exempel på vådan av att anlita ekonomer utan förankring i den praktiska verkligheten. Givetvis hade ingen tvingat på kubanerna denna plan, vare sig Prag eller Moskva. Är det då troligt att kubanerna som var så noga med den praktiska tillämpningen påverkades så starkt av kamraterna från öst att de t o m glömde att deras land var en ö?

Den andra tekniska aspekten var intimt förbunden med den första; kubanerna beställde råvaror och kompletta fabriker från öst som om allt som hade samma namn också hade identiska egenskaper. Tiden var för knapp för att man skulle kunna få exakta upplysningar, transporterna dröjde nämligen och man saknade teknisk personal som kunde undersöka de varuprover man fått. Det var inte förrän efter leveranserna när fabriksgårdarna var fyllda av råvaror och maskiner som man förmodligen under klagorop fick börja undersöka hur det dyrbara utgångsmaterialet skulle anpassas till den kubanska industrins speciella egenheter. Ibland, ja t o m ofta, ledde ansträngningarna inte till något resultat. Köpet kunde emellertid inte återgå och varorna kunde inte skickas tillbaka.

Samma besvikelse blev de kompletta industrierna som man köpte i största brådska utan att först ha sett dem. Under ett sammanträde på sitt ministerium berättade Che en tid senare att den bleckfabrik för konservburkstillverkning som man köpt från Polen till världsmarknadspris krävde 270 arbetare för en produktion som en ”västerländsk” fabrik inte skulle behövt mer än 25 arbetare till. Östblockets teknologiska eftersläpning förvånade verkligen industriministern och de andra ledarna som ändå besökt ”undrens kontinent”. Under lång tid misstänkte man t o m antikommunistiska, alltså kontrarevolutionära motiv hos tekniker som påtalade missförhållandena. De vågade påstå att en rysk jeep eller lastbil påminde om de modeller amerikanerna haft för tjugo år sedan och att de ryska traktorerna inte kunde mäta sig med de Caterpillars man förut importerat från norr – utom när det gällde priset. När de styrande senare redogjorde för sina felsteg blev de tvungna att medge att deras proryska inställning hindrat dem att se sanningen i vitögat. Men många tekniker trodde aldrig att man skulle ta sitt förnuft till fånga på ansvarigt håll. När så skedde hade teknikerna redan givit sig av och sällat sig till de andra exil-kubanerna i Miami.

Var detta oundvikligt? Regino Boti, som nu inte längre är minister, har en gång godmodigt sagt mig att situationen enligt hans mening var mera komplicerad än man tror. Man glömmer lätt vilken oerhört svår uppgift som vilade på kubanerna.

En fabrik är som en kvinna. För att kunna leva gott ihop med den måste man känna den väl och vara förtrogen med den. Men vi kände knappt våra tekniskt avancerade fabriker. Varje arbetare och tekniker fick inrikta sig på sin speciella sektor. Det var bara de nordamerikanska ägarna som kände till den känsliga mekanism som fick helheten att fungera. Ta ett exempel som jag har studerat på nära håll: i Bayamo tog vi i bruk en tormjölksfabrik, en filial till ett stort företag i Connecticut. Den bokstavligen telefonstyrdes från det företaget. Gick någonting sönder ringde teknikern upp

⁶³ Denna soyaolja tappades slutligen på vanliga oljecisterner som dessförinnan tvättats. Se Edward Boorstein, *The economic transformation of Cuba*, op cit. s 69.

Connecticut och sade att den och den saken inte fungerade på hans avdelning. Han fick då omgående instruktioner om vad han skulle vidta för åtgärder och dem genomförde han sedan utan att bekymra sig om någon ”teori”. Om det inte lyckades anlände efter fyra timmar ett transportplan med en expertgrupp som fixade det hela. Efter nationaliseringen kunde vi inte längre ringa och be om hjälp och de få tekniker som hade kunnat reparera felen hade givit sig av. De ryska experterna kom för att hjälpa oss men de visste ingenting om fabriken ”innersta hemligheter”. De hade heller inte de reservdelar som behövdes och kunde inte bygga specialfabriker för att framställa sådana. Vi var tvungna att börja om från början. Det tog oss år att upptäcka alla speciella egenheter och metoder att underhålla det vackra men mystiska företaget. Ännu idag kan det vara svårt att komma riktigt överens⁶⁴. Samma problem uppstod lite varstans. Vi hann knappt klara av ett problem förrän vi fick kasta oss över ett nytt och besvärligare på annat håll. Våra allmänna samfärdsmedel – buss, lokomotiv, lastbilar – fungerade inte utan reservdelar som bara fanns i Förenta staterna. Vi försökte sätta in ryska motorer i bussarna från General Motors, men utan framgång. Vi hade behövt byta ut de automatiska växellådorna också och sådana fanns helt enkelt inte i Sovjetunionen. I den stora textilindustrin i Ariguanabo i provinsen Havanna fanns bara en enda ingenjör kvar. I det automatiserade amerikanska glasverket fanns bara en mekaniker som kunde sköta driften o s v. Trots allt – listan är långt ifrån fullständig – lyckades vi få igång våra främsta exportindustrier, socker, nickel och tobak och våra framgångar, särskilt vad nickeln beträffar, är mer än hedervärda. Likaså har vi höjt elkraftsproduktionen som var helt otillräcklig vid revolutionen.

Enligt Boti hade kubanerna ändå klarat sig ganska bra genom detta. ”Trots vår iver att slå rekord i ekonomisk tillväxt har vi inte sett några vita elefanter. På sin höjd några vita möss.” Med andra ord gjordes inte några helt vansinniga investeringar, men många av dem som gjorts hade kunnat vänta och mycket slöseri hade kunnat undvikas. Utomstående faktorer bidrog å andra sidan till att produktiviteten inom industrin sjönk och fick ökande varubrist som följde från vintern 1961. Sju månader efter det stora nationella mötet om produktionen tvingades Fidel Castro den 13 mars införa sträng rationering på de flesta livsnödvändiga varor, alltifrån kött och mjölk till textilier, skor, tvål och tvättmedel. Bristen på konsumtionsvaror fick emellertid återverkningar på landsbygdens produktivitet där man likaledes gjort felbedömningar och dessutom lidit av torka. Småbrukarna, som ännu stod för 50 % av jordbruksproduktionen, var inte så angelägna om att producera och sälja eftersom det inte längre fanns någonting att köpa i städerna.

För att råda bot på misstämningen började de styrande på en rad områden tekniskt omorganisera verksamheten. Man drog in vissa departement och skapade nya, gjorde ommöbleringar i ledningarna för de sammanslagna företagen och vädjade om disciplin bland arbetarna. Men i princip avstod man inte från planerna på snabb ekonomisk tillväxt eller ambitionen att industrialisera landet. I sina tal lovade ledarna alltjämt välfärd inom en snar framtid och manade arbetarna till kamp för ett snabbt förverkligande av detta mål. De förstod alldeles för sent, inte förrän 1963, att bristen på erfarenhet stått dem dyrt. De hade förlorat mycken tid och energi på att lita på skenet och låta sig dras med av en nästan naiv optimism. Den långa marschen mot modernisering av Kuba tog sin början nästan tre år senare än vad som varit nödvändigt.

I all kubansk självkritik urskilde man alltid något av förebråelse mot kamraterna och vännerna från öststaterna. Tiden var ännu inte mogen för polemik eller ens för reflektioner över orsakerna till det sovjetryska samhällets teknologiska och sociala svagheter. Tvärtom, här och där försökte man förklara för kamraterna under vilka speciella betingelser Sovjetunionen hade varit tvungen att försvara sig och utvecklas, ensam mot alla. Man talade om att landet fortfarande hade en väldig inrikesmarknad att tillfredsställa och därför inte kunde bekymra sig så mycket om produktionens kvalitet. Men ursäkterna verkade oengagerade. Hur skulle man

⁶⁴ Bayamo-fabriken, som förut tillhört det amerikanska Nestlé skulle kunna behandla 400 ton mjölk per dag. Den nuvarande produktionen uppgår numera sällan till 250 ton/dag.

kunna tro att Sovjetunionen var på väg att gå förbi USA, när man sett ryska ingenjörer stå förundrade och häpna inför vilken amerikansk konsumtionsvarufabrik som helst på Kuba?

Vad mera var: kubanerna hade i det första entusiastiska ruset skrivit på kontrakt om inköp av industrianläggningar från öst antingen i utbyte mot socker eller på kredit. Under alla förhållanden fick de ingenting gratis.⁶⁵ Men eftersom de mer eller mindre var uppfostrade till att hylla den moderna tekniken hade de svårt att finna sig i att behöva betala höga priser för medelmåttiga produkter. "Ett land som är stätt i utveckling bör aldrig importera föråldrad utrustning, ty den blir en hämsko för framtiden och motarbetar landets behov på lång sikt", sade Che. Det krävdes visserligen åtskilliga år av erfarenhet och många misräkningar, särskilt politiska sådana, innan Che höll sitt stora tal i Alger där han kritiserade principerna för den sovjetryska utrikeshandeln. Men redan 1962 och framåt lyser besvikelsen över Sovjetunionen igenom hans yttranden under konferenserna inom industridepartementet.

Samtidigt hade ryssarna anledning att klaga på sina kubanska vänner. De hade också trott att deras nya bundsförvanter var bättre utrustade än de faktiskt var. Den nästan totala frånvaron av instanser som kunde ta emot "hjälpen" var något helt oväntat för dem. Det saknades mottagningsapparat inte bara för materialet till den tunga industrin, något som kunde ursäktas, utan också för leveranser till alla andra områden. Det goda intryck man haft i början bleknade bort för varje dag som gick av praktiskt samarbete. "Bruden talade inte om för oss att hennes hemgift var intecknad," skämtade ryssarna beskt sedan de konstaterat att "nycklarna till Kuba" inte fanns i Havanna utan i USA. De amerikanska företagsledarna var praktiskt taget de enda som visste hur öns industrier fungerade. Fakta om öns klimatologiska och geologiska egenheter kände bara de nordamerikanska specialisterna till. Detta var en fruktansvärd konsekvens av den halvkoloniala dominans som Kuba levat under i femtio år. När revolutionen segrade var kubanerna främlingar hos sig själva precis som deras nya vänner från det fjärran Europa.

Alla problem som rörde samarbetet hade egentligen enkla förklaringar. Kubanerna begärde hjälp till att göra produktionen mera mångsidig, till att undanröja nackdelarna med det ensidiga jordbruket och beroendet av importen. De trodde att de kunde starta den nya ekonomiska expansionen från det relativt höga stadium som karakteriserar halvutvecklade länder med starkt behov av snabb tillväxt. Men de underrättade inte sina bundsförvanter om att de inte hade tillräckligt med folk som kunde sköta de industrier som redan fanns. De förklarade inte heller hur starkt präglad landsbygden var av den långa traditionen av ensidig sockerproduktion.

"Våra projekt var ogenomförbara eftersom vi hade att utgå från uppgifter som var helt gripna ur luften", berättade en av de europeiska rådgivarna inom Juceplan för mig:

Man begärde att vi skulle räkna ut den maximala tillväxten för ekonomin samtidigt som man undanhöll de faktiska siffrorna om den aktuella produktionskapaciteten, om tillgången på arbetskraft, om möjligheterna att införa nya grödor i stället för sockerröret, ja kort sagt allt. När det sedan gick på tok på det ena stället efter det andra begärde man ingenjörer och agronomer från oss. De skulle reparera halv-automatiserade läskedrycksfabriker och de skulle lära bönderna att odla lök. Precis som om vi haft något slags armé av experter som kunde klara alla kubanska problem på en gång. Vi har inte varit med om så många överraskningar i något annat utvecklingsland. På Kuba väntade man sig under. Vem som helst kunde indignerat lyfta händerna mot himlen och konstatera att den eller den okunnige ingenjören tog för lång tid på sig att laga ett löpande band i en

⁶⁵ 1961 sålde Kuba till Sovjet och dess partners 4 miljoner ton socker å 7,90 cents/kg samt en icke specificerad kvantitet nickel, tobak och kaffe. 80 % av dessa varor betalades i varor och de återstående 20 % i köpkraftig valuta som gav kubanerna möjligheter att på annat håll köpa varor som inte fanns att tillgå på östmarknaden. Vapenleveranserna bokfördes för sig och efter krisen i oktober 1962 avstod ryssarna från att be om betalning för dem.

nickelindustri. Eller att den och den agronomen inte på en hel dag kunde bestämma sig för ett lämpligt fält för nyodling av grödor som aldrig prövats i det här klimatet.

Men samarbetet med östblocket avslöjade ändå bristerna i det ekonomiska maskineriet i socialistländerna, och då i synnerhet dess extrema orörlighet. Det gavs också exempel på den lättsinniga godtrogenhet som ryssarna och deras allierade kunde visa (leveranser av råvaror utan föregående undersökning av hur de skulle användas, försäljning av artiklar som var oanvändbara för de kubanska konsumenterna etc). Deras ensidiga och dogmatiska metod när det gällde att studera problemen i grunden. För att lösa vissa begränsade tekniska problem tvekade ryssarna inte att skapa specialavdelningar inom sina vetenskapliga institutioner, t ex inom metallurgi och agronomi. Med en rent otrolig långsamhet gav de sig in på kostsamma forskningsprojekt utan att bekymra sig om huruvida de skulle ge någon utdelning. Vissa skeptiska kubaner menade att Sovjetunionen borde ha intresse av att betala det kubanska sockret i köpkraftig valuta så att kubanerna kunde handla på den västeuropeiska och den kanadensiska marknaden istället för att investera i forskning som ofta inte ens gav något resultat.

Hur det än var med detta så var kubanerna missnöjda med hjälpen från öststaterna och de kritiserade den alltmera öppet. Den var dessutom mycket dyr för ryssarna som fick anledning att hävda att den ”karibiska socialismen” var oerhört kostsam. Det märkliga var att båda parter i denna dispyt hade all rätt att beklaga sig samtidigt som bägge två hade de bästa avsikter. Kubanerna kunde peka på att de varor som de fick köpa från öst till världsmarknadspriser var mycket sämre än de som fanns att få på annat håll. Ryssarna kunde påvisa att de produkterna totalt kostade dem mer än vad de kunde få för dem och att de därför dubbelt subventionerade Kubas ekonomi. Först gav man kubanerna krediter och sedan sålde man varor till dem vars tillverkningskostnader låg extremt högt. Härav följde oundvikligen att kubaner beskyllde ryssar för att vara giriga och ryssarna kubaner för att vara otacksamma. Detta präglade hela det rysk-kubanska samarbetet. Men det var för sent att säga upp bekantskapen. Ingen av parterna hade någon lösning att komma med. 1962 försökte dock Chrusjtjov finna en utväg som om den lyckats kunnat innebära lättnader för såväl Sovjetunionen som dess skyddsling. Enligt vår mening är det ur denna aspekt som de historiska händelserna under den s k ”oktoberkrisen” eller ”Kuba-krisen” 1962 måste ses.

Mini-stalinismens följder

Den kubanska revolutionens närmande till Sovjetunionen fick följder inom alla samhällsområden och inte bara för ekonomin. Detta kunde jag själv konstatera under min andra vistelse på Kuba i juli 1961. En latinamerikaresa gav mig ett nytt tillfälle att besöka ön, denna gång helt utan yrkesmässiga förpliktelser. Vänner och bekanta gav mig ett varmt välkomnande och vi återupptog besök och diskussioner som vi avbrutit tre månader tidigare.

Havanna gjorde alltså ett motsägelsefullt intryck. Det var en huvudstad som befann sig till hälften i en epok och till hälften i en annan. Gamla reklamskyltar för Brandiff och Eastern Airlines bjöd fortfarande ut komfortabla flygningar till New York, som förstås inte längre existerade. Trafiken var intensiv och neonljusen glittrade. Juke-boxarna på barerna spelade melodier som var på modet i USA. Men två steg därifrån uppmanade affischer i flammande appeller folk att ansluta sig till socialismen. Milismän stod på vakt dag och natt framför offentliga byggnader eller blandade sig med folkmassan som varje kväll invaderade La Rampa på 23:e gatan i Vedado. Tropicanas och de stora hotellens kasinon var stängda men det var självklart och ingenting att säga om. I gengäld frodades kabaréerna som förut och deras repertoar hade utökats med revolutionära nummer som verkade bisarra i sådana lokaler.

Det var just sådana detaljer i den kubanska socialismen som genast frapperade en europeisk besökare. Ingen annanstans hade en bankett som den som hölls till Jurij Gagarins ära den 27

juli 1962 varit tänkbar. Efter en sen middag på hotell Habana Libre när man väntade på de sedvanliga välkomsttalen gick ridån upp till höger om presidentbordet. Det meddelades att artisterna från Tropicana-kabarén skulle utföra några nummer som var speciellt inövade till den berömde kosmonautens besök. En trupp betagande dansöser intog genast scenen. Blondinerna bar Sovjetunionens emblem och var speciellt skickliga. De tycktes flyga mot stjärnorna med förvånansvärd lätthet. Brunetterna som var klädda i de amerikanska färgerna försökte göra likadant men lyckades inte. Blondinerna räckte ut tungan mot sina sämre lottade rivaler och alla applåderade vilt åt denna demonstration av ryssarnas överlägsenhet i rumden. Det hela avslutades med en hektisk dans med temat "Cuba si, Yankee no" med åtföljande huvudrörelser och höftvickningar. Kubanerna hade svårt att hålla sig stilla och hetsade dansöserna med tillrop och ovationer och föll sedan in i deras "E viva la Revolución"! Ryssarna med Gagarin i spetsen verkade slitas mellan beundran för den kvinnliga fägringen och tvivel över tillställningens socialistiska halt. De applåderade artigt men förblev sittande och lät sig inte dras med av stämningen. Det fanns också en hel del kineser med på festen. De satt fullkomligt oberörda vid sin bordsända, slöt ögonen och låtsades sova. Den dansande revolutionen var alltså inte död. Men kubanernas vardag hade förändrats sedan april 1961. Tecken på varubrist märktes lite varstans. Man fick stå i kö mycket i Havanna och de stora affärerna skyltade inte med så mycket mer än porträtt av ledarna. Mina vänner och vägvisare försökte inte dölja att det var svårt att få tag på varor. Men de sade som Fidel att det var en övergående historia som berodde på att köpkraften hade ökat. "Om man i Latinamerika fördelade tillgångarna och gav dem till de fattiga, liksom vi gjort här, så skulle det snart inte finnas många varor kvar i affärerna där heller. Vårt enda problem är att öka produktionen så att vi kan tillfredsställa den efterfrågan som vi själva uppammat". Så sade man utan att tvivla ett ögonblick på att problemet skulle lösas inom några månader om inte tidigare.

Sedan bröt indignationen mot Förenta staterna fram. De var förbittrade över amerikanernas fortsatta utsvälningskampanj mot Kuba och deras åtgärder för att hindra kubanerna att handla med icke-socialistiska länder. De var förvånade över den välvillighet som den liberala europeiska pressen visade Kennedy: "Hur kan de hylla denne förment upplyste president när han så tydligt visar att han vill kväva ett litet land som vårt?" De berättade upprörande exempel på hur amerikanerna ingripit hos europeiska och latinamerikanska leverantörer och med utpressning eller mutor fått dem att avstå från att leverera helt ofarliga varor som livsmedel och mediciner.

Men inga ord var för hårda när det gällde att förebrå dem som övergav striden nu när den var som värst och sökte ett behagligare liv i fiendens hägn. Det var många av de gamla kämparna från 26-julirörelsen som hade svikit. Det började redan under det första skedet av kraftmätningen med USA 1959. Allra först var det bara de privilegierade och de notoriska anti-socialisterna som valde att gå i landsflykt. Men fr o m 1961 följdes de av vissa militanta som ändå verkat pålitliga, som varit varma anhängare av revolutionens sociala reformer. Hur kom det sig då att de hade givit sig av?

Av allt att döma kunde de inte finna sig i de polisiära metoder som blivit oundvikliga genom CIA:s framfart. Efter invasionen i Grisbukten gick en arresteringsvåg fram över Havanna och resten av ön. Det sades att hundra tusen personer blivit arresterade. Många av de misstänkta var oskyldiga och släpptes naturligtvis. Men säkerhetstjänstens utökade maktbefogenheter och dess ofta godtyckliga agerande var trots allt oroande. I och med att "överlöparna" flydde fältet innan slaget var inrikespolitiskt förlorat gjordes saken lättare för de dogmatiker som ville införa militär disciplin i landet.

Men detta var inte allt. De som flydde återopade som ursäkt det ökade inflytande som de gamla PSP-ledarna fått. De sade sig med nöje vilja verka för en kubansk socialism men inte för en sovjettrysk sådan som personifierades av Blas Roca och hans vänner. Av skenet att

döma hade de rätt: de ortodoxa kommunisterna satt nu säkert på nyckelposter inom den lokala och nationella administrationen. I sitt 26-julital 1961 talade Fidel Castro om att man tack vare enhet mellan alla revolutionärer på basplanet kunnat skapa Organizaciones Revolucionarias Integradas – ORI, de enade revolutionära organisationerna. Fidel förklarade inte hur denna sammanslutning var uppbyggd och inte heller när den skulle hålla någon kongress. Men alla i Havanna visste redan att stommen i ORI bestod av gamla PSP-are. Organisationsärendena hade anförtrotts åt Aníbal Escalante, propagandaavdelningen stod hans bror Cesar för, ekonomin sköttes av Carlos Rafael Rodríguez och kulturavdelningen av Edith García Buchacha – samtliga var kommunistledare sedan lång tid tillbaka. Man fick t o m intrycket att Fidel Castro och hans gerillamän från sierran frivilligt dragit sig tillbaka till förmån för det gamla gardet. I allt detta fanns nedslående, t o m oroande aspekter som undergrävde populariteten för revolutionen som nu mer än någonsin behövde stöd.

Mina vänner som samtliga var sanna castrister skyllde denna utveckling på de ”svaga” kamraterna i första hand. Deras tvekan och osäkerhet tvingade Fidel att lita mer och mer till PSP:s kadrer. Det var ingen risk att de flydde till USA och deras hederlighet tvivlade ingen på. Vissa av dem jag talade med var särskilt förbittrade eftersom de hade släktingar eller vänner bland de ”ljumma”. ”På den tiden vi arbetade underjordiskt hade jag väl aldrig kunnat tänka mig att jag skulle komma att misstänka mina egna kamrater, att jag en dag skulle ha att välja på att antingen bli medbrottsling till potentiella förrädare eller ansluta mig till en politik som i allt större utsträckning förs av människor som vi då föraktade för att de var dåliga revolutionärer.” Så sade en av dem. Han höll alltså PSP-arna för medelmåttor och trodde inte ett ögonblick att dessa dogmatiker skulle kunna styra landet förnuftigt. Men han medgav också att Fidel inte hade något val, att man måste samarbeta med dem, d v s låta dem bestämma.

Det är möjligt att avfallen inom 26-julirörelsen drev Fidel i armarna på PSP. Själv kunde han inte längre spela rollen av högste domare, den som i tur och ordning hörde allas åsikt inom det revolutionära lägret och det av den enkla anledningen att det inte längre fanns någon att höra. Om alla de gamla inom castriströrelsen stannat kvar och accepterat att en kubansk socialism var nödvändig så skulle denna säkerligen varit rikare och mindre utsatt för PSP:s inflytande. Överlöparnas skäl till att inte acceptera den socialistiska inriktningen var ingenting som hade med deras karaktär att göra. Närmandet till Sovjetunionen påskyndade 26-julirörelsens sönderfall och stötte säkerligen bort många revolutionärer som kunnat vinnas tillbaka. Så snart inställningen till Sovjetunionen blev en vattendelare fick de som alltid hyllat ryssarna alla chanser att framstå som de bästa revolutionärerna. De som däremot av en eller annan orsak, utifrån höger- eller vänsterståndpunkter, inte hade sparat på kritiken mot Sovjetunionen blev automatiskt misstänkta individer. Och även om Kuba inte hade samma hemliga polis som ryssarna så hade misstänkta personer det inte lätt. Utvandringen visade därför tendens att öka.

De ortodoxa kommunisternas massiva frammarsch hade förändrat det politiska klimatet i landet. Detta var den viktigaste och mest plågsamma skillnaden i jämförelse med mitt förra besök. I april 1961 var det mestadels unga castrister som upptäckte socialismens fördelar och försökte övertala de motsträviga i samtal som ofta var tafatta men alltid direkta och spontana. Deras argument kunde förefalla naiva men de gick hem hos gemene man som hade ett nyväckt intresse för politik och var mottaglig för nya idéer. Tre månader senare hade den politiska scenen invaderats av det gamla kommunistpartiets ”experter på marxism-leninismen”. Nu hade de ensamrätt att analysera det förflutna och göra förutsägelser om framtiden. Men deras synpunkter nådde inte fram till folket. Som vi har sett befann sig partiet i det kubanska samhällets periferi och det berodde inte så mycket på deras historiska felsteg som på deras slutna, dogmatiska och världsfrånvända sätt att tänka. Dessutom var

kommunisterna mycket väl medvetna om sin impopularitet och kunde därför bara lita på "säkra" kamrater, dvs de som tänkte likadant som de själva. När någon av dem fick en administrativ post förde han med sig ett helt följe sympatisörer. Det skedde delvis av sekterism men också för att de inte kunde lita på några andra än sina vänner.

Följderna av detta märktes mest inom den ekonomiska sektorn. Kommunisternas svaghet bestod inte i att de var alltför originella. De kunde de sovjetryska dogmerna om industriell organisation utantill och följde dem till punkt och pricka. Den som vågade komma med andra förslag eller invändningar blev genast misstänkt eller ansågs åtminstone vara naiv och oförmögen att fatta djupet av den marxistiska vetenskapen. Det gamla PSP-partiets dominans på det industriella området utgjorde ett allvarligt hinder för all forskning såväl om nya organisationsformer som om fackföreningarnas roll och möjligheterna till folkligt medinflytande och folklig kontroll över ekonomin.

En annan sektor som uppenbarligen var hotad var det intellektuella livets. För de gamla PSP-arna var situationen på det området otillständig. För dem var det en omöjlighet att ett land som ville vara socialistiskt och bli integrerat i sovjetblocket kunde tolerera bokhandelsfönster fulla med kätterska, bannlysta böcker som kunde få alla de oräkneliga kamraterna i öst att blekna av skräck. Inte nog med att Trotskijs böcker fanns. Alla böcker som var svartlistade i Sovjetunionen fanns på Kuba, från Pasternaks Doktor Zjivago till Kafkas och Joyces verk, och bjöds ut på det mest utmanande sätt. De få böckerna med blå omslag från förlaget för utländska publikationer i Moskva kunde inte kompensera en sådan provokation. Samma sak gällde för filmen. Folk köade för att få se sällsynta franska eller italienska filmer medan man ratade de biografer som visade filmer av ryskt ursprung. Händet det att någon öststatsfilm gjorde succé så visade den sig vara icke-ortodox och gå ut på att avslöja "socialismens" avarter, exempelvis i Polen.

Kommunisterna krävde befogenheter att rensa upp på det kulturella och ideologiska området. Det var en angelägen uppgift för dem inte bara därför att deras amerikaniserade landsmän hade "dåliga vanor". Svårigheterna låg också i att Ryssland själv genomlevde en ideologisk kris. Zjdanovs "storhetstid" tillhörde det förflutna. Uppbyggliga arbeten om "positiva" hjältar hade blivit sällsynta i Moskva. Det ryska författarförbundet ägnade sig åt att undersöka avarterna under "personkulturens epok" och försökte få skrifter med underförstådda tendenser genom censuren. De var i sin tur obegripliga för icke-initierade och hade en föga stimulerande inverkan på de unga kubanerna. De andra sanningarna inom den sovjetryska "proletära kulturen", från genetiken till det socialrealistiska måleriet, stod sig inte mycket bättre. Säkerligen kunde man i Moskva fortfarande hitta några efterblivna som bekände sig till den gamla skolan, men deras arbeten kunde svårligen uppställas som förebilder för den kubanska socialismens adepter.

De som var ansvariga för det kulturella livet samlades kring fru Garcia Buchacha. De hade helst sett att man kunnat införa en socialistisk kultur, skraddarsydd efter sovjetryska mått och lätt att kontrollera, men detta visade sig vara omöjligt.

Å andra sidan visste de mycket väl vad man enligt deras mening inte borde delge den kubanska allmänheten. Mot den bakgrunden bör man se affären med *Lunes de Revolución* sommaren 1961. *Lunes* var ett litterärt bihang till Carlos Franquis tidning *Revolución*. Den utkom första gången i mars 1959 och Franqui hade alltid kunnat förena revolutionär glöd med respekt för god kultur. Medarbetarna i *Lunes* var mycket unga: Guillermo Cabrera Infante var chefredaktör och knappt trettio år gammal. Hans assistent Pablo Armando Fernández var två år yngre liksom Heberto Padilla och José Alvarez Baragano. Dessa tre var poeter och helt vunnit för revolutionens sak.

Tillsammans hade de skapat en veckotidning som spände över ett brett register. Den återspeglade deras uppfattningar om avantgardkonsten och om den dåtida vänstern. De var påverkade av de diskussioner och strömningar inom konsten som var förhärskande i västvärlden. Trotskijs skrifter om konsten och revolutionen föreföll dem värda att föras ut till den kubanska publiken och deras intresse för surrealismen kunde utläsas av det utrymme som ägnades André Breton. Men detta innebar inte att de negligerade Marx' och Engels' Kommunistiska manifest eller texterna från den stora bolsjevikepoken, från John Reed och Majakovskij till Isaac Babel. Den 18 januari 1960 ägnade man ett helt nummer åt Albert Camus med anledning av hans död. Tre veckor senare utgavs ett specialnummer om Sovjetunionen, dess film, teater och litteratur som ett apropå till Anastas Mikoijans besök. En månad senare kom Sartre till Kuba och då publicerades hans *Ideologi och revolution*, samt det långa samtal som han haft med redaktionen.

Det vore emellertid orätt att hävda att *Lunes* inte hade någon bestämd linje. Den var ett protestorgan mot den kommersiella kulturen och ett kraftfullt instrument för spridning av vänsterlitteratur som det fanns ont om på Kuba. Den bidrog också till att fördjupa kunskaperna om den kubanska revolutionen själv och publicerade några av Fidel Castros, Ernesto Che Guevaras och Camilo Cienfuegos' viktigaste texter. Precis som fallet var med vilken annan tidning som helst i samma kategori kunde man förebrå *Lunes* att den inte själv tog ställning till de ofta motsägelsefulla texter som den presenterade sina läsare. Men alla de kubanska ledarna medgav att tidningen svarade mot ett behov hos den vetgiriga nya generationen som trots allt var kapabel att själv bilda sig en uppfattning. Enligt Ernesto Che Guevara var *Lunes de Revolución* "det främsta bidraget till den kulturella kubanska verkligheten". Fidel Castro ansåg att den var "ett gott försök att uttrycka tre varandra närstående begrepp: revolution, folk och kultur".

För utländska besökare var *Lunes* upplaga en verklig överraskning. Den var lika stor som dagstidningen *Revolución*s d v s 250 000 exemplar. Enligt undersökningar som gjorts kastade inte dagstidningsläsarna den kulturella veckotidningen förrän efter noggrant studium. Sartre och Simone de Beauvoir uttryckte sin förvåning över detta. De samtalade med människor över hela ön och kunde konstatera att många enkla kubaner tack vare *Lunes* kände till Picasso och europeiska avantgardekonstnärer bättre än många fransmän gjorde.

Men det var just dessa egenskaper hos *Lunes* som väckte de ortodoxa kommunisternas vrede. Kunde man verkligen tillåta att ett ungt och mångfrestande redaktions-team utan urskiljning spred texter som de själva valt ut, texter som inte ens fick citeras i de "normala" socialistländerna? Kunde man tolerera ett oberoende organ för kulturell debatt, som inte stod under de styrandes kontroll? Så snart kommunisterna ur PSP kände sig tillräckligt starka beslöt de att göra slut på detta missförhållande.

Den 16 juni 1961 inbjöds Carlos Franqui och hans medarbetare till en diskussion på Havannas nationalbibliotek. Dagordningen för mötet var inte fastställd och de väntade sig närmast en vänskaplig sammankomst där man skulle reda ut vissa meningsskiljaktigheter som oundvikligen hade uppstått mellan *Lunes* redaktion och de kulturella ledarna. I själva verket ställdes de öga mot öga med alla landets kända och okända intellektuella inför ett presidium bestående av fru García Buchacha och flertalet av ledarna inom PSP som tilltalade dem i en ton som lämpade sig bättre för domstolsförhandlingar än för intellektuell debatt. De anklagades för att så splittring i de revolutionära leden. Det var ett allvarligt brott i en tid när man strävade efter att ena alla socialistiska krafter. Man anklagade dem för att inte ha en verkligt socialistisk inställning utan kasta längtansfulla blickar på den västerländska kulturen och på det hela taget vara företrädare för en suspekt kulturell riktning.

Dessa anklagelser präglades av nattstånden zhdanovism och chockerade många intellektuella som ändå inte var medarbetare i *Lunes*. Carlos Franqui och Pablo Armando Fernández var inte ensamma om att ge svar på tal. Roberto Fernández Retamar⁶⁶, Lisandro Otero⁶⁷ och många andra ställde upp till Lunesredaktionens försvar. Samtliga deklarerade att de inte ansåg att engagemanget för revolutionen var oförenligt med studium av avantgardistisk kultur och att de inte godtog någon autoritär definition av begreppet socialistisk kultur.

Visserligen aktade sig många intellektuella som tidigare stött eller rentav hyllat *Lunes de Revolución* för att blanda sig i debatten. Andra var i likhet med poeten José Alvarez Bagano t o m beredda att göra självkritik och ursäkt sitt misstag med att de var av borgerlig härkomst. Men på det hela taget mötte detta försök att tysta de intellektuella alltför starkt motstånd för att kunna klaras av på ett enda möte. Det skulle behövas ytterligare två sammanträden och slutligen ingrep Fidel Castro själv den 30 juni 1961 för att avsluta debatten. Hans tal lugnade de intellektuella. Han förklarade med en gång att den kubanska revolutionen inte hade någon som helst avsikt att ålägga konstnärerna en obligatorisk kulturpolitisk linje. Man tänkte inte beskära friheten att forska och uttrycka sig för dem som var med i det revolutionära arbetet. ”Inom revolutionen alla friheter, utanför revolutionen ingen frihet”. Denna formulering kunde tyckas vag eftersom Fidel inte talat om vem som skulle avgöra om ett verk befann sig inom revolutionen eller ej. Men de intellektuella hade ett praktiskt taget obegränsat förtroende för Fidel och hans nyfikenhet på nya idéer och avantgardistiska experiment. De räknade honom kort sagt som en av dem. De hade en känsla av att de utvecklades jämsides med honom. Det var hans marxism-leninism och inte Edith García Buchachas som de gjort till sin.

Det hela slutade ändå med att *Lunes de Revolución* drogs in. Orsaken var inte att redaktionen gjort sig skyldig till någon avvikelse utan att Fidel ansåg det vara oriktigt att en liten självständig grupp drev en veckotidning med så stort inflytande. Enligt hans mening borde alla författare och konstnärer sluta sig samman till ett demokratiskt förbund som sedan kunde börja ge ut en stor kulturell veckotidning som gemensamt organ. En sådan författar- och konstnärsförening bildades faktiskt i augusti det året och existerar alltjämt. Men den har aldrig återuppväckt *Lunes* eller skapat någon veckotidning överhuvudtaget. Föreningen utger mycket rutinmässigt en tidskrift vid namn *Unión*. Dess begränsade spridning svarar helt mot dess brist på ambition,

Sammankomsten i nationalbiblioteket slutade således i en skenbar kompromiss. Tack vare sitt motstånd fick de intellektuella ett visst andrum men förlorade ett av sina främsta instrument i den kulturella debatten och likaså rätten att ha självständiga (och revolutionära) studiegrupper. Själv har jag dessutom alltid varit av den meningen att de ortodoxa kommunisterna inte på allvar sökte lägga beslag på veckotidningen eller skapa ett eget politiskt och kulturellt organ av den enkla anledningen att de då inte hade någon bestämd linje att föra ut. Deras mål var att kväva en debatt som de varken kunde dominera eller kanalisera i någon definitiv riktning. De ville fjärma de intellektuella från allt vad politik och ideologi hette. Som tröst tillät man – om än motvilligt – att de ägnade sig åt abstrakt måleri eller skrev exklusiva romaner för en begränsad elit. Samma vilja att strypa debatten visade sig i diskussionerna om den kubanska revolutionens bakgrund och historia. Också där ville de ortodoxa till varje pris ordna in fakta i det klassiska mönstret över en socialistisk revolution. Om deras teser var trovärdiga eller ej, om de gick hem hos kubanerna och hos dem som deltagit i händelserna, det bekymrade dem inte särskilt mycket. Paradoxalt nog lät Fidel Castro dem hållas, trots att de indirekt ifrågasatte om inte hans person (den stod fortfarande över all kritik) så i alla fall hans handlingar. Fick man tro de rykten som cirkulerade i Havanna så kallade Fidel t o m till

⁶⁶ Roberto Fernández Retamar är f n chef för tidskriften *Casa de Las Américas*.

⁶⁷ Lisandro Otera är numera vice-president i Kulturrådet.

sig sina gamla kamrater från sierran och sade till dem en efter en: ”Käre Jorge (eller Pablo, eller Jesus), du kämpade tappert i gerillan och din revolutionära inställning tvivlar ingen på, men du måste medge att du varken är någon riktig politiker eller någon riktig militär. Du måste studera och bli någotdera om jag skall kunna ge dig någon betydelsefull post, inom partiet eller inom armén, vilket du vill”. Jorge, Pablo och Jesus blev då tvungna att välja antingen en Escuela de Instrucción Revolucionaria, skolan för revolutionär utbildning, som helt kontrollerades av de ortodoxa kommunisterna eller militärakademin som inte var mindre behärskad av dem. På dess skolor fick veteranerna från gerillakriget lära sig att det starkaste fästet i kampen mot Batista funnits på fabrikerna där arbetarklassen under PSP:s styre hade oskadliggjort huvudparten av fiendens styrkor. Gerillamännen hade i fullständig enighet med partiet dragit nytta av detta och utmanövrerat fienden på sin flank. På detta sätt hade den kubanska revolutionen än en gång klargjort arbetarklassens och det kommunistiska partiets avgörande roll.

Man saknade inte exakta uppgifter till stöd för denna djärva historieskrivning. Alla gamla kommunister som fallit offer för Batistas terror framhövs som de främsta kämparna i varje strejk och varje sabotage medan andra rörelsers martyrer fick vila i glömska som om de dött helt aporopå. Man skämtade ganska bittert om detta i Havanna: Granmaexpeditionen leddes i själva verket av Blas Roca som av säkerhetsskäl bar lösskägg och kallade sig Fidel Castro.

Själv skrattade jag inte åt den sortens skämt. Jag hade det alldeles bestämda intrycket att Kuba trots sin originella fasad genomgick en alldeles vanlig stalinisering. Mina kubanska vänner höll naturligtvis inte med om detta även om de kände sig något oroade av vad som hände runt omkring dem. De klamrade sig fast vid hoppet att Fidel absolut inte var för en sådan utveckling. Deras förtroende för ledaren från sierran var ogrumlat och föreföll till sist nästan lite sentimentalt. De föredrog faktiskt att tro att Fidel var okunnig om alla dessa stora och små detaljer som ju ändå inte kunde genomföras utan att han åtminstone var underrättad. Castro hade inte ändrat på sitt sätt att regera. Han reste ständigt kors och tvärs över ön och samtalade med folk. Hur kunde man tro att han visste mindre om förhållandena än en som bara var på besök, ja på semester?

När jag lämnade Kuba var jag pessimistisk. Jag var övertygad om att Fidel inte var okunnig om alla dessa mini-stalinistiska avarter och trodde inte heller att han inom någon snar framtid kunde få rätsida på dem. Mitt intryck var att Kuba följde minsta motståndets lag och så troget som möjligt kopierade de sovjetryska metoderna inom ekonomin, polisväsendet, informationsspridningen och kulturlivet. Den här gången rörde det sig om mer än entusiastiska hyllningstal till det sovjetryska samhällets moraliska överlägsenhet, det var helt enkelt en efterapning av den ryska modellen. Och detta utan att man beaktade de kriselement som, t o m enligt insiktsfulla kommunister, krävde att man på nytt ifrågasatte denna modell.

Min besvikelse var så mycket större som jag kom direkt från Latinamerika där jag i Mexiko, Venezuela och Guatemala sett vilka väldiga förhoppningar som väckts av den kubanska revolutionen. Den hade fungerat som väckarklocka för kontinenten och så s markerat dess inträde i historien. Kuba hade blivit symbolen för den frihet som fanns att få bara man besegrade USA. överallt gav revolutionen genklang. Den hade givit upphov till en bred rörelse som ännu var oorganiserad och politiskt opreciserad men som sökte sig framåt med blicken fäst på Kuba.

USA hade i mars 1961 lanserat sin Framstegsallians för att styra latinamerikanerna bort från revolutionära vägar men tvingades själv erkänna att status quo inte längre gick att upprätthålla på kontinenten. Deras egen dokumentation om misären i Latinamerika manade ofrivilligt fram ett nytt medvetande. ”Förhållandena måste ändras snabbt”. Ingen var heller okunnig om att president Kennedys generositet stod i direkt proportion till hans rädsla för det kubanska

inflytandet. Plötsligt utlovade han bistånd och reformer, rättvisa och demokrati och begärde bara brytning med Havanna som motprestation.

Kubas exempel visade att en seger över Förenta staterna var möjlig och att revolutionen kunde ge större frihet och framsteg än någon annan regim kunnat göra med allt sitt beroende. Detta perspektiv fascinerade de unga som inte var särskilt intresserade av de gamla kontroverserna inom den europeiska kommunismen. De var utleda på alla jämförelser mellan den ryske och den amerikanske arbetarens levnadsstandard. Den problematiken angick dem knappast. Lika lite var de engagerade av den fredliga samexistensen och väntade sig inga under av "framtidens värld av samarbete och nedrustning". De kunde inte identifiera sig med de lokala kommunistpartierna och intresserade sig ytterligt lite för deras doktrinära plattform. De engagerades av Kuba därför att revolutionen angick deras vardag, deras framtid, därför att den hade en konkret innebörd.

Efter mitt besök i Havanna trodde jag mig emellertid förstå att dess ungdomar bara skulle få tråkiga och stereotypera dokument i sovjettryck propagandastil från Kuba och från och med nu. Revolutionens språk höll på att utarmas och t o m dess syn på Latinamerika sammanföll med de inhemska kommunistpartierna. Den 26 juli 1961 hölls ett stort möte i Havanna. De latinamerikanska kommunistpartiernas representanter satt uppklädda på hederstribunen. Man visade dem respekt och vördnad som om de varit de enda marxister som kunde lämna information om situationen i deras respektive hemländer. Allt politiskt och för den delen också tekniskt utbyte gick genom dem. Om någon ung latinamerikan ville resa över och arbeta på Kuba var han tvungen att få klarsignal från kommunistpartiet i hemlandet. Men dessa partier levde, liksom en gång PSP på Kuba, sitt eget liv vid sidan om samhället. De var kanske de mest iögonfallande offren för stalinismen som reducerat dem till politisk sterilitet. Men ju mer isolerade och maktlösa de blev desto mer slöt de sig i sin villkorslösa prosovjetism. Deras sektarism blev till slut rörande och patetisk. Den hade ju ålagts dem av just de politiker vars vishet de själva hyllat. Men den kubanska revolutionen som hade otaliga anhängare på den latinamerikanska kontinenten lemlästade sig själv genom att förena sina öden med dessa inskränkta och förstelnade grupper.

I Mexiko försökte jag förklara min oro för författaren Fernando Benitez och berättade om Lunesaffären. Mina vänner blev bekymrade men bad mig sätta in det hela i det latinamerikanska sammanhanget. "Tror du att premiärministern i något av våra länder skulle bry sig om att ta en diskussion med de intellektuella så som Fidel Castro gör? Hos oss förbjuder man tidningar och filmer utan motivering och utan minsta diskussion. I Havanna ligger makten i händerna på män som Fidel och Che, män som varken är dogmatiker eller kulturfiender. Så länge de finns kommer Kuba inte att bli någon traditionell latinamerikansk republik". Men annars var de överens om att kubanerna borde få reda på att man var orolig över de ortodoxas frammarsch och över den farliga bindningen till de latinamerikanska kommunistpartierna.

Den 8 mars 1962 offentliggjordes sammansättningen av den nationella styrelsen för ORI. Dittills hade organisationen fungerat på ett tämligen dunkelt sätt utan att man kände till vilka som var dess ledare. Utan tvivel hade det varit svårt att komma fram till den sammansättning av styrelsen som nu blev officiell. Den visade sig bestå av tjugofem personer varav tretton var f. d. medlemmar i 26-julirörelsen, tio kom från f d PSP och två ur studentdirektoratet. Men eftersom vissa av veteranerna från 26-julirörelsen, t ex. Raúl Castro, hade sympatier hos kommunisterna fick man intrycket att de hade utslagsrösten i styrelsen. Det var inte precis någon överraskning.

Och ändå kom man till något av en vändpunkt bara fem dagar efter detta, den 13 mars 1962. Då hölls det årliga mötet till minne av martyrerne från anfallet på presidentpalatset 1957. En

av ledarna för ungtkommunisterna läste upp ett ”testamente” skrivet av initiativtagaren till den historiska händelsen, José Antonio Echeverría. Texten var känd i vida kretsar och hade publicerats för länge sedan. Eftersom Echeverría var katolik innehöll den några avsnitt om Gud och religionen. Men den kommunistiske uppläsaren gjorde texten mera profan genom att helt enkelt utesluta alla religiösa anspelningar som inte längre verkade opportuna. Då rusade Fidel Castro upp från sin plats och protesterade våldsamt mot denna förfälskning. Han bokstavligen skummade av vrede inför detta försök att censurera en död kamrat. I Havanna var det allmänt bekant att revolutionsskolorna och t o m de officiella ORI-tidningarna gjorde ännu djärvare omskrivningar av historien utan att Fidel gjorde något åt det. Hans vrede verkade också sträcka sig längre än till textförvanskningen och mötesorganisatörernas klumpighet. Av allt att döma var det slut på Fidels tålamod. Han ville slå till mot kommunisterna som han ansåg hade gått för långt.

Detta första intryck bekräftades snart av nya händelser. Den 26 mars vände sig Fidel oväntat till nationen i ett TV-tal och avslöjade med eftertryck Aníbal Escalante, som därtills varit sekreterare i ORI. Fidel hävdade att Escalante snört in Kuba i en förkvävande dogmatism. Han ville kontrollera allt uppifrån ”till den grad att en katt inte ens kunde få ungar utan hans tillåtelse”. Han var uppenbarligen inte heller den ende som visat härskarlater. Fidel nämnde några mindre betydelsefulla personer på landsbygden som likaledes visat en otrolig arrogans medan de tryckt i buskarna under kampen mot Batista.

Talet slog ned som en bomb. Plötsligt återupplevde Kuba dagar av stor revolutionär glädje, nästan som i januari 1959. Folk som kom från Havanna beskrev den jublande stämningen. Fidel hade infriat deras förhoppningar. ”Sa vi inte att han förr eller senare skulle sätta stopp för det där?” Andra gick ännu längre och försökte bevisa att den kubanska revolutionen var en alldeles för sund och stark organism för att låta sig smittas av dogmatismens virus. Den behövde ett år på sig att göra sig kvitt det, men det betydde ingenting i det historiska perspektivet. Tungorna löstes plötsligt och man talade öppet om alla felsteg som begåtts under Escalantes tid, en epok som nu allmänt kallades ”mini-stalinismen.” Escalante själv hade helt diskret tagit sin tillflykt till Moskva och på Kuba kunde man börja på nytt igen.

Emellertid gav ett närmare studium av Fidels tal vid handen att han gick till angrepp endast mot den f d ORI-sekreteraren och inte mot själva det autoritära och centraliserade systemet. Man kunde säga att det än en gång rörde sig om en handfull farliga män och inte om själva sättet att styra landet, om den tradition som var gemensam för hela sovjetblocket. Aníbal Escalantes egna kamrater ansträngde sig med beundransvärd iver att ge Fidel rätt och rikta anklagelser mot sin gamle ledare. I *Cuba Socialista* visade Blas Roca med stor skicklighet hur de antikommunistiska och antiryska förhoppningarna skulle komma på skam. Det nya partiet hade stärkts av denna prövning och var säkrare än någonsin på sin historiska vision och sin internationella inriktning. Han hyllade Fidel Castro men betecknade samtidigt hela episoden som blott och bart ett felsteg av en man som redan tidigare visat benägenhet att göra misstänkta politiska avvikelser.

Som vi ser var det inte så lätt att göra sig kvitt ”ministalinismen”. Fidel Castro ville inte och kunde inte heller ställa hela ledargruppen, d v s sig själv, till svars för att den tolererat den politik som förts och låtit en särskild sorts maktutövning och förvaltning växa fram. För det första hindrades han av sin allians med Sovjetunionen som inte tolererade att man ifrågasatte själva grunden för den autoritära och centraliserade socialismen. För det andra hade Fidel Castro själv ingen lösning att komma med i dess ställe, så mycket mer som det förutom PSP inte fanns några andra organiserade politiska krafter som han kunde få stöd av. Det var omöjligt att gå två år tillbaka i tiden till det skede då man hade mera pragmatiska problem.

Affären Escalante slutade alltså precis som affären med *Lunes de Revolución*. Än en gång lugnade Fidels ingripande dem som fruktade att Kuba alltför starkt skulle följa den sovjetryska modellen och bli ett land där intoleransen ledde till sterilitet. Men på samma gång ändrade hans handlande inte på allvar landets inriktning utan Kuba förblev lika fast vid Sovjetunionen som tidigare.

Krisen inom kommunistvärlden kom alltmer att återspeglas i Kubas inre kris. Både kubaner och ryssar behövde snabbt förstärka sin internationella position. På sommaren 1962 slöts ett nytt rysk-kubanskt samarbetsavtal, det som skulle komma att leda till den s k oktoberkrisen.

Oktoberkrisen

Oktoberkrisens främsta aktörer har nu försvunnit från den politiska arenan: John F Kennedy blev mördad i Dallas i november 1963 och Nikita Chrusjtjov manövrerades bort från makten och belades med politisk munkavle i oktober 1964. Men deras försoning efter tretton dramatiska dagar i oktober 1962 inledde ett nytt skede i de rysk-amerikanska relationerna och präglar också de aktuella händelserna. Denna kris, och allra mest dess iögonenfallande upplösning, hade varit omöjlig om inte det sovjetryska samhället avslöjat sin verkliga natur efter Stalins död. Troligen skulle närmandet till USA ha skett också förutan denna fåfänga kraftmätning i Karibiska havet. Men krisen påskyndade den utveckling som Chrusjtjov satt igång och som amerikanerna fann alltmera önskvärd. Kuba blev insatsen eller snarare förevändningen för en konfrontation och senare för en överenskommelse mellan stormakterna. Därför räcker det inte att granska den här affären från Kubas horisont om man vill förstå varför ryssarna hade interkontinentala robotar på ön. Man måste framför allt undersöka hur Washington och Moskva agerade.

Den amerikanska versionen av händelsen är den mest kända: segrare är alltid tillmötesgående när det gäller information. John F Kennedys gamla medarbetare Ted Sorensen⁶⁸ och Arthur Schlesinger Jr⁶⁹ har beskrivit krisen i detalj. Senare har också Robert F Kennedy publicerat sin version av det hela. Hans framställning är klar och koncentrerad och den mest intressanta av de tre.⁷⁰ Robert Kennedy var en av förgrundsfigurerna under Kubakrisen. Han var sin brors främste rådgivare och väl förtrogen med dennes reaktioner och motiv under de kärva dagar som de upplevde tillsammans, timme för timme.

Det började den 16 oktober 1962 när J F Kennedy fick bekräftelse på att ryssarna höll på att installera raketer på Kuba. Han överlade först med brodern om detta och sammankallade senare samma dag några ministrar och experter på ryska och kubanska frågor. Nyheten slog dem med häpnad. Civila och militära experter var nämligen övertygade om att Sovjet aldrig skulle våga ge sig in på ett sådant äventyr. Ryssarna gjorde också sitt bästa för att stärka den uppfattningen genom att oupphörligen sprida lugnande deklARATIONER omkring sig, både officiella och privata. Några veckor tidigare hade den ryske Washington-ambassadören Dobrynin överlämnat ett personligt meddelande från Chrusjtjov till Kennedy där den ryske regeringschefen lovade att inte företa sig någonting som kunde skapa svårigheter för Kennedy under valkampanjen hösten 1962. Det var mot bakgrund av denna försäkran som presidenten den 4 september samma år tillbakavisade den republikanska högerflygeln som med Homer E Capehart i spetsen krävde en militär aktion mot Kuba. Men denna tisdag den 16 oktober rådde det inte längre något tvivel. Flygfoton visade hur ryssarna i största hast och nästan utan kamouflage byggde avskjutningsramper för sina raketer.

⁶⁸ Theodore Sorensen, *Kennedy*, Harper & Row, New York 1965.

⁶⁹ Arthur Schlesinger Jr, *A thousand days, J F Kennedy in the White House*, Houghton Mifflin Co, Boston 1965. (Svensk översättning *De 1000 dagarna*, Wahlström & Widstrand, 1965).

⁷⁰ Robert F Kennedy, *13 Days, The Cuban Missile Crisis*, Macmillan and Co, London 1969 (brittisk utgåva). (Svensk översättning, *Tretton dagar då världen stod still*, Bonniers, 1969).

”Om jag inte handlar nu hamnar jag inför Högsta domstolen”, sammanfattade J F Kennedy läget för sin bror. Men problemet var hur han skulle handla. Han sammankallade en liten grupp män som han delgav nyheten och bad dem bli hans expertkommitté. Diskussionerna inom kommittén var lika hemliga som de var frispråkiga. Utan vare sig protokoll eller dagordning samtalade man och sade sin mening, ändrade ståndpunkt från det ena sammanträdet till det andra eller under ett sammanträdes gång. Två uppfattningar framträdde klart. Högarna förespråkade en omedelbar militär aktion mot Kuba, med motiveringen att endast en överraskande attack skulle kunna undanröja de ”offensiva” vapnen på ön. Under ett av sammanträdena där presidenten deltog fick han en lapp av sin bror. Där stod: ”Nu vet jag hur Tojo kände sig när han förberedde Pearl Harbor.” Presidenten vägrade dock att gå med på ett angrepp även om anhängarna av den lösningen var i majoritet inom kommittén.

Han föredrog duvornas plan som också stöddes av försvarsminister McNamara och Robert Kennedy. Enligt dem borde inte USA försätta sin motståndare i ett sådant dilemma. Sovjet skulle bli tvunget att antingen offra sin allierade och sin heder eller utlösa ett självmordskrig. Man måste ge motståndaren tillräcklig marginal att kunna slå till reträtt utan att förlora ansiktet. McNamara var sedan länge anhängare av gradvisa repressalier, dvs. motåtgärder som stod i proportion till fiendens handling. Han ansåg därför att tiden inte var mogen för något militärt angrepp mot de ryska baserna på Kuba. Vad Robert Kennedy beträffar visade han sig vara en av de få som hade moraliska skrupler i sådana här sammanhang. I sin bok hävdar han att en stormakt som Förenta staterna inte kan tillåta sig en brutal aggressionshandling mot en liten ö utan att stormaktens prestige allvarligt försämras.

Den 22 oktober fattade president Kennedy äntligen sitt beslut. I ett tal till nationen förklarade han att ryssarna inte hållit sitt ord och att USA därför måste slå en järnring kring Kuba. Man måste förhindra nya leveranser av offensiva vapen. Fr o m nu skulle varje fartyg som var på väg till Kuba prejas och visiteras på öppet hav av den amerikanska marinen. Detta skulle pågå ända till dess att Sovjetunionen drog tillbaka sina robotar från ön. Kennedys beslut godkändes omedelbart av OAS, de amerikanska staternas samarbetsorganisation, och av de viktigaste NATO-länderna (de Gaulle var den förste att uttrycka sitt gillande) och detta gav åtgärden karaktären av kollektiv handling och legaliserat förfarande.

Men världsoinionen verkade mindre övertygad än de allierade statscheferna. Kommunisterna startade genast en kampanj mot ”den amerikanska lögnen”⁷¹ och deras argument mötte gensvar t o m bland liberaler som annars var pro-amerikaner. USA hade ljugit för mycket om Kuba, särskilt om Playa Girón, Grisbukten, och världen ville inte gärna tro på fotografierna av de ryska raketerna på ön. Kanadas premiärminister Diefenbacker fruktade att inringningen av Kuba skulle driva fram en total brytning mellan den amerikanska och den europeiska opinionen. Även de andra kontinenterna skulle gå emot USA i den här frågan. Washington var ingalunda okänsligt för sådana argument. Men å andra sidan vägrade Chrusjtjov att erkänna att det fanns robotar på Kuba. I stället skickade han ett skarpt formulerat brev till Kennedy och angrep ”de amerikanska piraterna och den degenererade imperialismens vansinne”. Sovjets FN-delegation Zorin var också omedgörlig och nöjde sig med att inför säkerhetsrådet svara Adlai Stevenson: ”Jag står inför en amerikansk domstol.” Spänningen steg för varje timme. Pressen talade om ryska och västallierade truppförflyttningar i Tyskland och längs alla gränser som var gemensamma för de båda blocken. Märkligt nog kom det inga kommentarer från kineserna som annars brukade vara snara att demonstrera mot yankee-imperialismen.

⁷¹ Demonstrationerna mot ”den amerikanska lögnen” var särskilt omfattande i länder där kommunistpartierna är starka. I Milano dödades en ung demonstrant, Giovanni Ardizzone, och därpå lamslogs staden av en 48 timmar lång generalstrejk som utlysts som protest.

I Washington sammanträdde Kennedys expertgrupp utan avbrott. Det amerikanska under-rättelseväsendet meddelade att arbetstakten ökat på de ryska raketbasbyggena. Trots förstärkt luftbevakning var det omöjligt att avgöra om vissa avskjutningsramper redan var färdigställda eller ej. Under tiden fortsatte de sovjetryska fartygen oförtrutet mot Kuba. Chrusjtjov tycktes ha starkare nerver än sina motståndare. Han lät sig fotograferas på operan, leende och avspänd som om ingenting hänt. Situationen var ändå oroande. De två supermakterna vägrade uppge sina positioner och en konfrontation verkade oundviklig. Den amerikanska flottan hade fortfarande order att genomsöka alla ryska fartyg på väg till Kuba och om dessa gjorde motstånd med våld tvinga dem till någon allierad hamn. De ryska fartygen hade i sin tur order att inte tillåta någon kontroll av lasten och att göra motstånd mot de amerikanska piraterna. Hur skulle man kunna undvika ett tillbud till havs som snabbt skulle kunna leda till militära aktioner?

Hökarna inom expertkommittén gick till ny offensiv. De fann det absurt att låta ryssarna få behålla initiativet och krävde en omedelbar attack mot Kuba. Förberedelser hade gjorts för en invasion som enligt Pentagons beräkningar skulle kosta 25 000 amerikanska soldater livet. Men duvorna höll sina ställningar och Kennedy ställde sig återigen på deras sida. Han beslöt att vänta till dess att de ryska fartygen nådde karantänslinjen kring Kuba som var satt till 500 miles från den kubanska kusten. Enligt beräkningarna skulle fartygen nå fram onsdagen den 24 oktober mellan klockan tio och elva på morgonen. Skulle det bli strid till havs var amerikanerna helt säkra på överlägsenhet. Större delen av deras flotta befann sig i området och de ryska fartygen hade endast en u-båt som eskort. Men en sådan seger kunde bli av värde enbart om de uppbringade ryska fartygen verkligen var lastade med raketer. Om de forslade ”torrmjölk till kubanska småbarn” – som Kennedy själv var rädd för – skulle kontrollen sprida ett löjets skimmer över USA.

Sjöstriden kom aldrig till stånd. De ryska båtarna vände försiktigt nog strax innan de nådde kontrollinjen. Oljetankern Bucuresti var den enda som fortsatte, men blev på president Kennedys order inte genomsökt. Han var övertygad om att den inte förde med sig någon krigsmateriel. För att ge prov på sin fasthet utan att för den skull provocera ryssarna i onödan lät han genomsöka ett fartyg under icke-rysk flagg på väg till Kuba. Låt oss för en stund lämna den amerikanska versionen av händelserna och konstatera att ryssarnas helomvändning i Karibiska havet hade sin motsvarighet i kommunistpartiernas ändrade taktik vad propagandan beträffade. Fr o m det ögonblicket byts angreppen mot ”den amerikanska lögnen” ut mot paroller om fred ”inför riskerna för ett atomkrig”. Den allmänna opinionen uppskattade ryssarnas försiktighet och fann den inte oroande. Men den innebar väl ändå att ryssarna faktiskt transporterade kärnvapenbärande raketer till Kuba? Det ryska agerandet föreföll alltmer misstänkt.

Också de militanta oroades av detta. En nedgång i kamplustan kunde noteras lite varstans och särskilt i Latinamerika. De första dagarnas indignation följdes av häpnad när det började stå klart att det denna gång inte var amerikanerna som ljög utan ryssarna (och med dem kubanerna). Chocken blev så mycket svårare som ingen kunde förstå varför Sovjet burit sig åt på detta sätt och låtit sig tas på bar gärning.

Fredagen den 26 oktober skingrades alla tvivel. I ett personligt brev till Kennedy tillstod den ryske premiärministern att kärnvapen hade installerats på Kuba och manade både USA och Sovjet att inte göra något överilat. Han lugnade Kennedy med att förstörelsevapnen stod under sovjetryska officerares kontroll och således inte ens av misstag kunde användas mot Förenta staterna. Det var ett sätt att säga att han hade med ansvarskännande människor att göra och att ingenting allvarligt kunde inträffa. Tvärtom gick allt att ordna upp. Kubanerna sköts åt sidan när det blev tal om förhandlingar men passade på att skjuta ned ett amerikanskt

U-2 plan för att visa att de i alla fall hade något att säga till om. Krisen höll på att blossa upp på nytt. Hökarna krävde repressalie-åtgärder, men Kennedy höll huvudet kallt.

Än en gång blev han belönad för sin klokhet: den 27 och 28 oktober anlände två nya brev från Chrusjtjov och dramat gick mot sin upplösning. I det första brevet föreslog sovjetledaren en kohandel: han skulle dra tillbaka raketerna från Kuba om Kennedy drog bort de amerikanska kärnvapnen från Turkiet. I det andra brevet accepterade han redan att nedrusta på Kuba under internationell kontroll mot att USA förband sig att inte invadera ön. På inrådan av sin bror Robert lät Kennedy det första förslaget passera utan kommentar men svarade positivt på det andra som var fördelaktigare än han vågat hoppas. Han höll dock god min i elakt spel och lyckönskade sin motståndare till att ha handlat ”klokt och statsmannamässigt”. Sina medarbetare bad han att aldrig tala om segrare eller besegrade i den här krisen. Han insåg att för tretton dagar på randen till atomkrig hade han fått mer än blott och bart ett tillbakadragande av ryska raketer från Kuba.

Detta nämns emellertid inte i någon amerikansk framställning av händelserna. Duvorna har stått för de främsta krönikorna och betonar med eftertryck sina egna förtjänster. Tack vare deras goda omdöme lyckades USA med fredliga medel uppnå sina mål och säkra right and justice. Utan dem och framför allt utan bröderna Kennedys närvaro i Vita Huset skulle en väpnad attack mot Kuba och en därpå följande militär konflikt inte kunnat undvikas. Deras böcker ger oss mot sin vilja en avskräckande bild av den amerikanska makteliten. Den är berusad av sin egen makt och visar en otrolig arrogans när den tror att dess flotta och dess bomber kan tvinga på världen en pax americana. Den böjer sig endast för den starkes rätt. Det var inte förvånande att den krävde att Kuba skulle bombas på samma sätt som den senare bombat ett annat litet land, Vietnam. Man kan bara hoppas att vietnameserna till priset av oerhörda lidanden och uppoffringar gett denna maktelit en tillräcklig läxa så att den äntligen inser gränserna för sin destruktiva makt.

Vad som likaledes frapperar i den amerikanska litteraturen om oktoberkrisen är den totala bristen på seriös politisk analys. Varför tog ryssarna risken att installera raketer på Kuba? Vilket var deras syfte? Varför utövade de inte påtryckningar mot de svaga punkterna i den amerikanska militärapparaten i Asien eller i Europa? Svaren på dessa frågor står inte att finna hos Robert Kennedy eller någon annan amerikan som behandlat dramat.

På sin höjd kan man få veta att Chrusjtjov försökte rucka på maktbalansen mellan supermakterna, men resonemanget följs inte upp och man får ingen förklaring till varför Chrusjtjov ansåg den förändringen nödvändig. De tror inte ens själva på att ”kommunistdjävulen” gjorde ett försök att lägga under sig ”den fria världen”. De ifrågasätter i själva verket inte Chrusjtjovs kommunism och angriper honom aldrig personligen. Robert Kennedy försäkrar att hans bror under hela krisen var övertygad om att Chrusjtjov ville fred.

Tyvärr ger inte heller den ryska versionen av händelserna oss någon möjlighet att lätta på slöjorna kring mysteriet. Under de senaste åren har ryssarna utan kommentarer sett hur amerikanerna publicerat en lång rad böcker med avslöjande detaljer om hur ryska ledare, ministrar och ambassadörer uppträdde under krisdagarna. Deras tystnad utgör ett slags bekräftelse på de komprometterande påståenden som görs om Chrusjtjov och andra som alltjämt sitter vid makten. Dessutom riktar denna amerikanska litteratur ett förödande slag mot den enda sovjetiska version som presenterats om händelserna, först av Kosygin och sedan av Chrusjtjov strax efter krisens upplösning.

Kosygin som då var Sovjetunionens vice premiärminister tog upp frågan först, mindre än tio dagar efter överenskommelsen om tillbakadragandet av raketvapnen. Han talade till partieliten och regeringsmedlemmarna med anledning av 45-årsminnet av Oktoberrevolutionen. Kubanerna hade enligt honom bett Sovjetunionen om kärnvapen därför att de var oroliga för

sitt lands säkerhet. De garantier man nu fått av Kennedy onödiggjorde hädanefter dessa vapen på Kuba. För att komma dithän hade Sovjetunionen tvingats ta stora risker och göra flera eftergifter men lyckligtvis hade allt slutat väl och nu kunde man se optimistiskt på framtiden.

Skulle vi ge efter på Kuba? Ja, det var det värt ... Det rörde sig om krig eller fred. Ömsesidiga eftergifter i ett läge där massor av människor riskerar att ställas inför kärnvapenkrigets fasor, det visar att socialismen och kapitalismen kan leva sida vid sida och hålla fred och ägna sig åt att mäta krafterna bara på fredliga områden ... Nu måste vi undanröja de konflikter som ligger till grund för spänningar av det här slaget.⁷²

Detta var ett tal helt inriktat på framtiden som om spänningen i Karibiska havet verkligen tillhörde det förflutna och inte längre var något att tala om. Men så lätt var det inte att göra slut på det hela. Som vi ska se längre fram accepterade inte kubanerna den överenskommelse som träffats över deras huvuden och å andra sidan steg plötsligt kineserna fram och organiserade massdemonstrationer till stöd för Castro. I slutet av november 1962 anklagade den kinesiska pressen Kreml för att ha fört en äventyrlig kapitulationspolitik i Karibiska havet. Ett så ovärdigt uppträdande som detta påminde kineserna om ”den tyska socialdemokratins stora förräderi strax före första världskrigets utbrott”. Det var inte första gången som ett stort arbetarparti med ärorika traditioner hade svikit internationalismen och sin historiska uppgift, sade kineserna.

Den 12 december tog Nikita Chrusjtjov till orda inför Högsta sovjet. Han svarade främst på de kinesiska attackerna. I grund och botten sade han ingenting utöver det som Kosygin redan sagt men betonade med skärpa Sovjets solidaritet med Kuba:

Vi deklarerar högtidligen att Sovjetunionen har stått och kommer att stå på det revolutionära Kubas sida. Ingen ska tro att vi någonsin kommer att överge den kubanska revolutionen när den behöver oss. Vi kommer att hålla vårt löfte att hjälpa Kuba och Kuba kommer inte att stå försvarslöst.⁷³

Därefter tillbakavisade han Pekings argument på sitt vanliga sätt, dvs utan att nämna motståndaren och utan att behandla hans verkliga synpunkt. ”Imperialismen är inte längre densamma som förr när den dominerade hela världen . . . Men vi vill inte triumfera till priset av miljoner döda. Blir vi tvingade så kommer vi att gå med i ett krig men dessförinnan skall vi göra allt för att undvika det.” Detta tal hade tveklöst varit mera övertygande om det varit de krigshetsande kineserna som placerat kärnvapen på Kuba och de fredsälskande ryssarna som tagit bort dem. Men eftersom verkligheten var som den var kunde talet accepteras bara av en liten, dåligt informerad opinion i Sovjet och av de kommunister som hade intresse av att sluta upp kring Chrusjtjov.

Sanningen att säga tog det lite tid innan svagheten i de ryska argumenten blev uppenbar. I början verkade Chrusjtjovs utläggning mager. Den sade ingenting om det märkliga tillvägagångssättet att i hemlighet föra in raketerna på Kuba och heller ingenting om de brådstörtade förhandlingarna över Castros huvud. Men förutom Chrusjtjovs uttalande hade man inget att gå efter. Under sommaren 1962 hade man över hela världen intrycket att amerikanerna tänkte invadera Kuba. T o m USA:s NATO-allierade verkade allvarligt oroade. Man behöver bara gå till den brittiska liberala pressen under denna tid för att förstå hur starkt den Castrofientliga manin i USA upprörde opinionen i Storbritannien och fick folk att vänta sig det värsta. Under sådana förhållanden var det inte underligt att kubanerna begärde hjälp hos Sovjet och att Chrusjtjov och de ryska militärerna tog risken att sätta allt på ett kort för att

⁷² Detta tal publicerades i *Pravda* den 8 november 1962, men har aldrig publicerats i Havanna trots att ryssarna insisterade på det

⁷³ Förutom att Chrusjtjovs tal således trycktes i *Pravda* och hela den ryska pressen lät ryssarna införa det som dyrköpt annons i ett tiotal västerländska tidningar. I Frankrike var det *L'Express* som fick äran (och det feta annonspriset) att utväljas för den annonseringen.

förhindra ett angrepp på ön. Om man kommit till en uppgörelse efter en kraftmätning skulle detta ha tillfredsställt Chrusjtjov eftersom hans enda mål var att rädda Kuba.

Detta resonemang är emellertid omöjligt idag sedan Fidel Castro gett sin version av händelserna och sedan de amerikanska politiker som var inblandade skrivit sina memoarer. Trots att Castro först blev förgrymmad bemödade han sig om att inte försätta ryssarna i en brydsam situation och ifrågasatte därför inte offentligt deras uppgifter om händelsernas upprinnelse. Men i februari 1963 under en middag för Claude Julien från *Le Monde* uppgav han att han aldrig bett Sovjet om raketvapen för Kubas försvar utan hade accepterat dem på Moskvas begäran ”för att förstärka socialismen på det internationella planet”. I slutet av samma år hade Castro ett långt samtal med Jean Daniel, numera chefredaktör för *le Nouvel Observateur*. Han förklarade då mera utförligt hur ryssarna varskott honom om den förestående amerikanska invasionen och övertygat honom om att det var nödvändigt att installera robotar på ön.⁷⁴ När jag talade med Fidel om detta många år senare vidhöll han bestämt att initiativet inte kommit från honom utan från Chrusjtjov.

Läser man å andra sidan böcker som Robert Kennedys finner man att den ryske premiärministerns motivering bara var en förevändning. Amerikanerna planerade ingen militär aktion mot Kuba och det visste Chrusjtjov mycket väl. Vad som däremot slår en vid läsningen av Kennedys berättelse är att ryssar och amerikaner praktiskt taget var i maskopi med varandra. Den 18 oktober 1962 kom den ryske utrikesministern Gromyko till Vita Huset för att lugna Kennedy beträffande Castros revolutionära avsikter. Gromyko försäkrade, att Kuba inte hade för avsikt att exportera sitt system till andra latinamerikanska stater utan bara önskade fred precis som Sovjetunionen gjorde. Vad beträffar ambassadör Dobrynin som stod på god fot med Robert Kennedy, så hävdade han ännu mera öppet att faran för en ”kubansk” revolution i Latinamerika var mycket liten. Supermakternas företrädare diskuterade som cheferna för två stora företag, som visserligen var konkurrenter men också hade mycket gemensamt, bl a ett gemensamt intresse av att lugn och ordning råder i världen. Denna kollegialitet uteslöt inte lögnerna men kunde inte tåla en avsiktlig attack av en supermakt mot den andras skyddsling. De två konkurrenterna kunde lägga krokben för varandra, vara oeniga på åtskilliga punkter och t o m råka i luven på varandra på många av världspolitikens arenor – i Tyskland t ex – men i

⁷⁴ Vad Castro berättade för Jean Daniel förtjänar att citeras. Han ger nämligen exakta detaljer om händelserna som aldrig blivit motsagda, vare sig i Havanna eller i Moskva. Han berättar om hur ryssarna övertygade kubanerna om att en amerikansk invasion var nära förestående:

”Sex månader innan raketerna installerades på Kuba fick vi en mängd information som talade om att CIA förberedde en ny invasion mot ön ... Så en dag kom Chrusjtjovs svärson Adjubej på besök just innan han tackat ja till Kennedy-medarbetarnas inbjudan. Så snart han kommit till Washington togs han emot av den amerikanske regeringschefen och de talade mest om Kuba. En vecka efter detta samtal fick vi i Havanna en kopia av den rapport som Adjubej lämnat till Chrusjtjov. Det var den som satte igång alltihop. Vad hade Kennedy sagt? Lyssna noga nu, det här är viktigt: han hade sagt att USA inte kunde finna sig i den nya situationen på Kuba och att den amerikanska regeringen var fast besluten att inte tolerera den länge till. Han hade vidare sagt att den fredliga samexistensen allvarligt äventyrades av det faktum att det ryska inflytandet på Kuba förändrat styrkeförhållandet och försatt den överenskomna maktbalansen ur spel och (här uttryckte sig Castro med emfas) KENNEDY HADE PÅMINT RYSSARNA OM ATT USA INTE HADE INTERVENERAT I UNGERN, vilket uppenbarligen var detsamma som att han krävde icke-intervention av ryssarna beträffande den planerade invasionen. Ordet invasion nämndes förstas inte och Adjubej kunde dra samma slutsatser som vi ... Vad skulle vi göra? Hur skulle vi förekomma invasionen? Vi märkte samma oro hos Chrusjtjov som hos oss själva. Han frågade vad vi ville ha. Vi svarade: gör så att USA begriper att ett angrepp på Kuba är ett angrepp på Sovjetunionen. Utifrån den frågan gick sedan funderingarna och diskussionerna. Man kunde tänka sig ett uttalande, en allians, klassisk militär hjälp. Ryssarna sade att de hade två problem: de ville rädda den kubanska revolutionen, d v s socialismens heder i världen och samtidigt ville de undvika en internationell konflikt. Om man nöjde sig med konventionella vapen behövde USA enligt deras mening inte tveka inför en invasion. I så fall skulle Sovjet svara och ett tredje världskrig skulle oundvikligen vara ett faktum.” *L'Express*, december 1963.

grund och botten var de överens om att inte låta det komma till någon allvarlig konflikt och kände till varandras planer.

Ju mer man får veta om krisen i oktober 1962 desto mer står det alltså klart att Chrusjtjov ljög för alla och envar. För Castro framhävde han hur nödvändigt det var att förstärka socialismen på det internationella planet för att försvara Kuba och den revolutionära kampen i Latinamerika. Så uppfattade i alla fall castristerna det. Och detta fastän ingen invasion planerades mot ön och fastän Chrusjtjov själv inte alls hade för avsikt att påskynda den sociala frigörelsen i tredje världen. Han ljög vidare för Kennedy som han lovat att inte oroa under valkampanjen 1962 och att aldrig sända offensiva vapen till Kuba. Till råga på allt har militära experter visat att ur strikt strategisk synvinkel en raketbas på Kuba inte på något sätt skulle ha ändrat den rysk-amerikanska maktbalansen och inte heller skulle ha givit Sovjet ens ett temporärt övertag.

Kennedy beslöt alltså isolera Kuba, skära av ön från alla dess tidigare handelspartners och ringa in den fullständigt. Enligt hans uppfattning var detta helt enligt reglerna för samexistensen som skulle garantera stabilitet i världspolitiken. Men Castro kunde inte stilla-tigande åse vad som skedde. Ryssarna begärde förgäves att han skulle bekänna sig till principen om fredlig samexistens, det bjöd honom helt enkelt emot. När Förenta staterna så den 31 januari 1962 lät utesluta Kuba ur OAS⁷⁵ kallade Castro samman en väldig folkmassa som han förelade den Andra Havannadeklarationen vars sedermera så berömda huvudtes var: ”Det är varje revolutionärs plikt att genomföra revolutionen.” Denna appell lyckades t o m få inflytande i vissa latinamerikanska kommunistpartier som dittills varit villkorslöst proryska och anhängare av samexistensidén. KP i Venezuela var det första som kastade sig in i en väpnad kamp och det verkade att följas av flera. Vad kunde Chrusjtjov göra inför denna utveckling? Castro var ”legitim” som man sade och Moskva aktade sig noga för att inlåta sig i polemik med honom. Kommunisterna i Venezuela inspirerades emellertid av Castros exempel, följde hans uppmaning och var övertygade om att Chrusjtjov samtyckte.

Å andra sidan kostade den ekonomiska blockaden mot Kuba Sovjetunionen stora pengar. Man var tvungen att öka sina leveranser till kubanerna och likaså förse dem med den valuta de behövde för att köpa upp varor som inte stod att få i Sovjet från det fåtal västeuropeiska länder som fortfarande i någon mån ville sälja. Denna kraftansträngning ogillades av de europeiska folkrepublikerna och kritiken mot det kubanska slöseriet växte också i Sovjetunionen. Man beskyllde allt oftare Chrusjtjov för att bry sig mer om hur folk klarade sig i Santiago de Cuba än i exempelvis Charkov.

”Om USA vill ha samexistens så får de tillämpa den i hela världen”, sade mig ryska diplomater i Paris några veckor före oktoberkrisens utbrott. Det är ett uttalande som otvivelaktigt innehåller nyckeln till hela affären. Vad USA uppenbarligen inte ville ha var en samexistensform som satte gränser för dess expansionism i världen i stort. Man fick alltså tvinga amerikanerna att gå med på en sådan uppgörelse. Inte med ändlösa diskussioner eller petitioner från militanta personer. Nej, fredskongressernas tid var förbi. Sovjet besatt så stark militär styrka att det kunde tvinga Kennedy till medgörlighet och det med en maktdemonstration i Förenta staternas allra närmaste grannskap.

Vid den här tiden gjorde Sovjetunionen inga anspråk på andras territorier. Det är fel att påstå att ryssarna ville annektera Berlin som vissa bedömare gjort. De ville bara få ett diplomatiskt erkännande och garantier för stabilitet för sin skyddsling i Pankow. Inte heller Sovjet ville exportera sin revolution och det tvivlade inte västmakterna på. När man ändå hotade Förenta

⁷⁵ Det var i Punta del Este, nära Montevideo, som amerikanerna bildade sin ”Framstegsallians” i augusti 1961. På samma plats fick de också Kuba uteslutet ur OAS i januari 1962.

staterna var det för att tvinga amerikanerna att acceptera den fredliga samexistensen och så tydligt som möjligt visa att den var en frukt av Sovjetunionens väldiga styrka och inte ett resultat av eftergifter inför en överlägsen motståndare. I själva verket erkände inte Chrusjtjov denna överlägsenhet.

Raketerna på Kuba var således bara en karikatyr över den i Moskva förhärskande politiken. Operationen kunde inte lyckas av den enkla anledningen att världen såg annorlunda ut än Chrusjtjov trodde. Den amerikanska politiken t ex byggde på försvar av vissa bestämda intressen och kunde inte ändras av en psykologisk chock i Karibiska havet hur svår den än var. Man kan vara övertygad om att Kennedy inte skulle ha accepterat ”fredlig samexistens i hela världen” inbegripande ett återupptagande av de diplomatiska relationerna och handelsförbindelserna med Castro eller ett erkännande av Östtyskland ens om han hade upptäckt de ryska robotvapnen på Kuba för sent och inte fått dem tillbakadragna. Tvärtom skulle en sådan rysk seger ha lett till en stegring av kampen mellan blocken och en återgång till det kalla kriget. Men detta är alltså bara hypoteser.

I stället mynnade krisen ut i en amerikansk seger. Chrusjtjovs kapitulation i kraftmätningen i oktober 1962 blev ödesdiger för hans ställning i Kreml. Kubanerna hävdar att han under krisens gång förlorade majoriteten i politbyrån vilket förklarar hans märkliga sätt att slå till reträtt. I Moskva har emellertid ingen motsvarighet till Robert Kennedys dagbok publicerats och vi vet inte hur de tretton kusliga dagarna tedde sig på andra sidan barrikaden. Den 23 april 1963 sade Chrusjtjov i förbigående att han inte skulle sitta vid makten för evigt och var med det den förste som antydde att hans regeringsdagar redan var räknade.

Med ryssarna, i brist på bättre

När tidningen *Revolución* måndagen den 29 oktober 1962 meddelade att de ryska raketerna skulle dras tillbaka från Kuba lät den samtidigt förstå att den proryska hyllningskören hade tystnat. 26-julirörelsens gamla organ invände inte mot Chrusjtjovs självsvåldiga handlande och hans sätt att komma överens med Kennedy utan att ens informera den kubanska regeringen. I stället förde man fram de fem villkor som Fidel Castro satt upp för en rättvis lösning av krisen⁷⁶ och lät dem åtföljas av en talande serie bilder från kubanernas revolutionära kamp med motiv från José Martí till Fidel Castro. Det var helt enkelt ett sätt att säga: ”Vi har kämpat i hundra år för vår självständighet och vår revolution och vi kommer att fortsätta på den vägen.” Alla anspelningar på vänskapen med Sovjet och på solidariteten med socialistländerna hade nogsamt undvikits.

Kubanerna som redan visste hur man läser mellan raderna förstod genast den djupare innebörden i detta hastigt påkomna tal om den revolutionära radikalismen. Under två års tid hade propagandan förtigit just denna tradition och gjort sitt bästa för att framhäva de prosovetjetiska revolutionärernas historia och sökt jämställa den med företeelser inom den internationella kommuniströrelsen. Detta hade skapat en viss förvirring men var symptomatiskt för Castros vilja att integrera Kuba i socialistblocket och överbrygga klyftan mellan gerillamännen och deras nya kamrater från PSP. I och med att *Revolución* plötsligt drog fram den enda radikala grenen av rörelsen och dess bedrifter ifrågasatte tidningen just den integrationen såväl på det inrikespolitiska som det utrikespolitiska planet.

⁷⁶ Dessa fem villkor eller fem ”punkter” var följande: a) att USA upphörde med sin ekonomiska blockad och alla sina andra former för ekonomisk och kommersiell påtryckning mot Kuba överallt i världen, b) att USA skulle sätta stopp för de subversiva aktiviteter, nedsläpp av vapen, infiltration av spioner och sabotörer samt organiserandet av legotrupper som utgick från dess eller dess medbrotslingars territorium, c) att piratraiderna från USA:s och Puerto Ricos baser skulle upphöra, d) att alla kränkningar av kubanskt farvatten och kubanskt luftrum av nordamerikanska stridsflygplan och krigsfartyg skulle upphöra, e) att den amerikanska flottbasen vid Guantánamo skulle utrymmas samt att Kuba skulle återfå det ockuperade territoriet.

Sex månader efter affären Escalante fick Sovjets prestige på Kuba och det gamla kommunistgardet tillika nådastöten genom Chrusjtjovs helomvändning. Två år samarbetade man, ”spontant och förtroendefullt” enligt Fidel, och hamnade i mini-stalinismen och sedan kom ryssarnas svek i oktober 1962. Det blev för mycket för en nation som haft en del besvär med att göra sig kvitt sina fördomar och nu fick erfara att de inte varit helt grundlösa. De som blev mest besvikna var naturligtvis de som verkligen litat på marxist-leninisterna inom PSP och på Sovjets internationalism. Men detta var inte rätta tidpunkten för självvrannsakan. Kuba var alltjämt i fara och nu stod landet praktiskt taget ensamt mot den amerikanska jätten. Man måste sluta leden och det var något som kubanerna kunde med inlevelse. Någon annanstans skulle nyheten om den allierade stormaktens halva kapitulation spridit oro, kanske förtvivlan och demoralisering. Men i Havanna fortsatte människorna att se glada ut och dolde bitterheten bakom beslutsamheten: de skulle kämpa till slutet. Revolutionen fanns där på nytt, ren och hård, Patria o muerte, fosterlandet eller döden, och den tycktes lättad över att slippa de ryska ledband som den oförsiktigt nog accepterat.

”Nikita mariquita, lo que se da no se quita”⁷⁷, ”Pim pam fuera – abajo Caimanera”⁷⁸. Sådana slagord ropade de beväpnade milismännen och hånade Chrusjtjovs reträtt samtidigt som de tog upp de gamla antiamerikanska talkörerna mot ockupationen av Guantánamo. Det var en spontan folklig reaktion – den kubanska pressen avhöll sig alltjämt från att kritisera Sovjetunionen. Det märkligaste var kanske att två års officiell prosovjetism, om än märkt av ekonomiska besvikelser, inte hade satt djupare spår i denna nation som var uppfylld av sin vänsterorienterade nationalism, svartsjukt mån om sin självständighet och upprorisk mot all indoktrinering. Det gjordes ingen opinionsundersökning under de här dagarna men alla som upplevde dem intygar att folk än en gång enades kring Fidel Castro, precis som 1959. Frånsett en liten minoritet gamla kommunister som ingen längre lyssnade till tycktes alla vilja ge Sovjet en ordentlig läxa.

Fidel fann sig väl till rätta i detta klimat som för ögonblicket var hans främsta vapen i triangeldramat mellan honom själv, ryssarna och amerikanerna. Han hade inga möjligheter att tvinga ryssarna att dra tillbaka sina raketer. Hur som helst befann de sig i ryska officerares händer. Han kunde inte heller tvinga amerikanerna att utrymma Guantánamobasen eller deras fyra andra stödpunkter på ön. Men han var fast besluten att inte ge vika i något sammanhang där han hade beslutandemakten. Därför var det helt uteslutet att han skulle acceptera någon form av internationell kontroll över nedmonteringen av de ryska raketbaserna. Redan före brevväxlingen mellan Chrusjtjov och Kennedy hade amerikanerna krävt att få utöva permanent kontroll över ön. Det skulle vara ett sätt för dem att försäkra sig om att det inte byggdes några offensiva baser men också att understryka att Kubas självständighet var begränsad. Fidel hade svarat: ”Den som vill komma och inspektera Kuba får göra sig beredd för strid. Det är vårt sista svar på talet om planer att inspektera vårt territorium.” Fidel tänkte inte ge med sig på denna punkt. Skulle utländska kontrollörer arbeta på ön fanns det risk för att folket demoraliserades och han var övertygad om att amerikanerna krävde att få utöva kontroll just av den anledningen.

Fidel Castro kände inte till klausulerna i det avtal som slutits mellan Kennedy och Chrusjtjov och inte heller i vad mån de tänkte tvinga Kuba att gå med på det. Därför kunde han heller inte veta vad hans vägran skulle komma att leda till. Han var beredd på att det skulle komma att bli en svår prövning och trodde under åtminstone 48 timmar att en brytning med Moskva var mer eller mindre oundviklig. Ryssarna kunde när som helst meddela att den förstärkta

⁷⁷ Ordagrant: ”Nikita, din kanalje, vad man har gett tar man inte tillbaka.”

⁷⁸ Ordagrant: ”Pim pam ut härifrån – ner med Caimanera”. Caimanera är centrum i basen Guantánamo Bay. Det bör påpekas att staden Guantánamo faktiskt fortfarande tillhör Kuba och att den amerikanska flottbasen är instängd på en begränsad yta invid kusten där Caimanera är den enda byn av betydelse.

amerikanska blockaden, som enligt Kennedy skulle bestå så länge Kuba inte var kontrollerat, inte längre tillät dem att förse ön med förnödenheter. Till råga på allt deklarerade amerikanerna att deras utfästelse att inte invadera Kuba skulle träda i kraft först efter en inspektion. Under tiden ansåg de sig ha fria händer. Fidel tog alltså oerhörda risker men föredrog det framför ett säkert nederlag i både politiskt och moraliskt avseende.

Han sade vad han tyckte och gjorde det öppet. Inte i några offentliga tal visserligen men inför tillräckligt många människor för att vara säker på att bli hörd i alla läger. Åtskilliga kvällar i följd kom han och samtalade med studenterna på Havanna-universitetet där han själv gjort sina första politiska erfarenheter. Av allt att döma var det ett symboliskt val och det han hade att säga återkallade andan från Moncada och Granma-expeditionen. ”Kanske kommer vi att dö, men vi ger inte upp vår frihet!” Det finns ingen officiell redogörelse för dessa sammankomster på universitetet men tack vare folk som i inspirerade ögonblick pratat bredvid mun vet vi ändå vad som sades. Unità-korrespondenten Saverio Tutino var en av de få utlänningar som bevittnade händelserna och han berättar i sin bok:

En kväll sade Fidel (till studenterna) att de måste bereda sig på att få dra åt svångremmen och kanske till och med offra livet. Det kunde tänkas att Kuba snart blev en övergiven ö utan vare sig elektricitet eller olja. Men då skulle man återgå till det primitiva jordbruket hellre än att ge upp sin självbestämmanderätt genom att acceptera en inspektion.

Enligt Tutino var många castrister frestade att ”som ett yttersta offer följa med det sjunkande skeppet för att rädda de revolutionära principerna som en dag skulle anammas av andra människor och föras mot en värld av universell demokrati”⁷⁹. Fidel Castro delade säkerligen inte deras sinnesstämning. Sin sårade stolthet och sin indignation över Chrusjtjovs uppträdande till trots förblev han framför allt politiker, fast besluten att spela ut alla sina diplomatiska trumfkort för att säkra sin insats. Han stängde heller aldrig dörren för förhandlingar med ryssarna. Under en av universitetskvällarna lär han t o m ha sagt: ”Vi kommer inte att begå samma fel två gånger, vi bryter inte med ryssarna när vi redan har brutit med USA.”⁸⁰

Hans första offentliga tal efter krisen hölls den första november 1962 och var karakteristiskt för just den inställningen. I tre kvarts timme beskrev han livfullt sitt möte med U Thant som kommit för FN:s räkning för att förmå Kuba att tillmötesgå USA:s krav på att få utöva kontroll. Fidels vägran var väl underbyggd med argument, som ofta var ironiska, men han nämnde aldrig att Chrusjtjov redan hade samtyckt till att Kuba inspekterades och t o m bett U Thant att skrida till verket.⁸¹ Först i sista delen av talet berörde han det ryska problemet:

Det måste sägas att vissa meningsskiljaktigheter uppstått mellan den sovjetryska och den kubanska regeringen under den här krisen. Men en sak vill jag säga till alla kubaner: detta är inte platsen för en diskussion om dessa problem. Det är inte rätt tidpunkt att låta våra fiender dra nytta av sådana meningsutbyten. Vi kommer att ta upp diskussioner med ryssarna på regerings- och partinivå. Vi kommer att ta upp alla de problem som behöver diskuteras förnuftsmässigt och principiellt. Men vi är framför allt marxist-leninister och vi är vänner till Sovjetunionen. Det kommer alltså inte att bli någon schism mellan Sovjet och Kuba.⁸²

Detta ställningstagande kunde tyckas moderat i synnerhet utomlands där man väntade sig ett mera spektakulärt utfall från Fidels sida. Men kubanerna mindes alltför väl alla pro-ryska tal

⁷⁹ Saverio Tutino, *L'Ottobre Cubano*, Einaudi, Turin 1968, s 46-47. Maspero Paris 1969.

⁸⁰ Andrés Suaréz, *Cuba, Castroism and communism*, The MIT Press, Cambridge, Mass. 1967, s 175.

⁸¹ Chrusjtjov hann knappt nå en överenskommelse med Kennedy förrän han bad U Thant om FN:s hjälp att driva igenom den. Thant tvingades påminna honom om att det först behövdes en överenskommelse med kubanerna, det var en ”detalj” som helt gått den ryske premiärministern förbi. Det verkar som om U Thant själv berättade den här episoden för Fidel Castro under sin fruktlösa visit i Havanna. Man kan förstå att den berättelsen inte precis fick Castro att hysa varmare känslor för Chrusjtjov än han vid det här laget redan gjorde.

⁸² Ur Fidel Castros radio- och TV-tal den 1 november 1962.

och för dem blev detta en bekräftelse på att ”Fidel tycker som vi och tänker inte finna sig i vad som helst”. I Moskva blev talet aldrig publicerat men kom som en kalldusch och tolkades som ett illa dolt hot mot Chrusjtjov. Trots erfarenheterna med kineser och albaner var ryssarna ännu inte vana vid att en utländsk kamrat på detta sätt offentligen inbjöd dem till att diskutera ”förnuftsmässigt och principiellt”. Men de kunde inte bli stötta just nu utan skickade iväg sin skickligaste förhandlare, Anastas Mikojan, till Havanna. Han ansågs kunna sälja kylskåp till eskimåer och var fr a ”kubanernas vän nr 1” och dessutom, som vi minns, den förste ryssen som tog kontakt med dem.

Mikojan stannade 24 dagar och om hans vistelse skulle det kunna skrivas åtskilligt. Mycket hann hända: det uppstod språkliga missförstånd, Fidel och hans gäst sprang om varandra och man gav varandra små tjuvnyp bakom kulisserna. På kubanernas första fråga: ”Varför förhandlade ni med amerikanerna utan att underrätta oss?” lär Mikojan ha svarat: ”Vi hade inte tid”, men hans tolk sade: ”Vi behövde inte”. Castro blev lång i ansiktet av förvåning och indignation. Han beslöt att inte vidare träffa den sovjetryske premiärministerns speciella utsände. Han träffade honom på ryska ambassaden tillsammans med ett par hundra människor som kommit för att fira 45-årsminnet av Oktoberrevolutionen men efter det hade han inte en minut till övers för Mikojan.

Denne fick nöja sig med kontakter på lägre nivå och för att sysselsätta honom inbjöd kubanerna honom till ”Solidaritetsveckan med revolutionärerna i Venezuela” och vidare till ett möte med studenterna vid Havanna-universitetet. Mikojan hade inget val. Han kunde inte lämna Kuba med tomma händer. Han visste nämligen, bättre än Castro utan tvivel, att hela den sovjetryska redogörelsen för oktoberkrisen skulle falla ihop som ett korthus om Fidel beslutade sig för att offentligen säga sanningen. Och inte nog med detta: den 15 november publicerade *Renmin Ribao* (Folkets röst) i Peking sin första stora artikel om raketaffären. Mikojan som i tio dagar väntat på att få ett sammanträffande med Castro kunde läsa en noggrann redogörelse för den kinesiska artikeln i den kubanska pressen. Önskade han ytterligare upplysningar behövde han bara vända sig till den icke-officiella dagstidningen *El Mundo* som via sin utmärkte Peking-korrespondent Goldberger, som var chilensk kommunist, varje dag rapporterade om de kinesiska reaktionerna på oktoberkrisen. Om inte kubanerna själva kommit på att Sovjet och USA ville tvinga på dem ett nytt München så var korrespondenterna i Peking inte sena att förklara det för dem⁸³. Dessa kommentarer tycktes inte besvära de kubanska myndigheterna och de slog sannolikt inte dövörat till heller.

Anastas Mikojan befann sig alltså i en föga avundsvärd situation. För att få opinionen på sin sida skulle han behövt hålla några klart antiamerikanska tal och göra utfästelser i god internationalistisk anda. Men det var just vad den officiella ryska politiken inte tillät honom att göra. Hans uppgift var att övertyga Castro om att det var nödvändigt att tillåta en inspektion av ön och inte att själv vara utmanande antiamerikansk så här nära USA:s territorium. Så mycket mer som krisen ännu inte var över. Kennedy upprätthöll karantänen och blev bara alltmer fordrande. Han begärde att ryssarna skulle ta hem inte bara raketvapnen utan också sina lätta bombplan av Iljusjin-typ, som plötsligt fanns medtagna på listan över offensiva vapen som hotade USA. Varje dag förde med sig nya överraskningar för Mikojan och tvingade honom att ställa större krav på kubanerna som dittills inte hade gått med på någonting alls.

Han lyckades emellertid bryta den onda cirkeln och när han återkallades till Moskva av sin hustrus död verkade det rysk-kubanska klimatet något gynnsammare. Fidel Castro hade visserligen inte accepterat någon överenskommelse om kontroll av ön genom FN eller Röda

⁸³ Syftar på München-överenskommelsen 1938 mellan Tyskland, Italien, Frankrike och Storbritannien varigenom Tjeckoslovakiens självständighet offrades.

Korset. För att inte bryta sina löften till amerikanerna tvingades ryssarna gå med på att deras egna fartyg med raketlast på väg till Sovjet ingående inspekterades på öppna havet.⁸⁴ Men Mikojan hade gjort ett utkast till en bred rysk-kubansk förhandlingsomgång som i någon mån skulle kunna läka såren.

Framgången var inte bara ett resultat av den förre ryske vice premiärministerns skicklighet⁸⁵. De upprivande oktoberhändelserna hade försatt Castro i en brydsam situation. Han hade insett att Sovjet inte var historiens största militärmakt, som Che menat, och att Chrusjtjovs deklaration från den 9 juli 1960, där han hotade USA med sina raketvapen, var ren och skär propaganda. Sovjetunionen kunde varken tvinga sin vilja på Förenta staterna eller själv uppträda annorlunda än en traditionell stormakt. I och med att Chrusjtjov drog tillbaka raketvapnen erkände han indirekt att intressesfärernas era inte var förbi och att USA fortsatte att bestämma på sitt halvklot. Hädanefter måste Kuba för sitt försvar främst lita till sina politiska vapen. Målet var en ställning vid sidan om trots öns fatala läge som ohjälpligt placerade den i Förenta staternas maktsfär. Endast ryssarna kunde hjälpa till i detta läge genom att ställa sina diplomatiska resurser till förfogande. Och det var alltid något.

I den uppkomna situationen fanns det ingen stat eller grupp av stater som kunde erbjuda kubanerna samma skydd som Sovjetunionen, hur begränsat det än var. De oavhängiga staterna utgjorde ingen samlad styrka och f ö hade de nästan samstämmt fördoemt installerandet av raketvapnen. De stora latinamerikanska länderna, främst Mexiko och Brasilien, som tidigare försvarat Kuba och hållit ihop med landet i ett slags kollegialitet mot den nordamerikanska överhögheten, hade med skärpa vänt sig mot den sovjetiska interventionen på västra halvklotet. Presidenterna Goulart och Lopez Mateos var inte nådiga mot Fidel Castro som de i enrum anklagade för att ha ljugit för dem före krisen när de bett om besked om raketerna. Även om de överdrev och främst var ute efter att rentvå sig inför USA står det klart att Castro inte i tillräckligt hög grad hade försäkrat sig om deras stöd före konflikten.

Vad Kennedy beträffar stack han inte under stol med sina avsikter att krossa Castro-regimen. Han verkade föga intresserad av meningsskiljaktigheterna mellan Moskva och Havanna och kunde f ö inte gå in på det diplomatiska rävspel som skulle behövts för att utnyttja schismen. Den amerikanska opinionen var vida mera uppretad över Castro än över Chrusjtjov. Man kunde således inte räkna med att amerikanernas samexistensanda kunde ge Castro en kompromisslösning eller tid att andas ut och tänka över läget. De länder som tidigare utövat ett dämpande inflytande på Kennedy (Storbritannien, Kanada och i väsentligt mindre grad Frankrike) stödde nu hans hårda linje.

Vidare hade de progressiva rörelser som kunnat utöva påtryckningar på sina regeringar för att förmå dem att ställa sig på Kubas sida splittrats och demoraliserats genom krisen. Senare har Fidel Castro förklarat att hans vägran att gå med på en inspektion som främsta mål hade att rädda den latinamerikanska revolutionens chanser och förhindra att det anti-imperialistiska

⁸⁴ De sovjetiska fartygen lät helikoptrar ur U S Navy flyga över dem på låg höjd så att dessa kunde räkna hur många raketer som skeppades hem till Sovjet. De ryska sjömännen lyfte tjänstvilligt av presenningarna så att amerikanerna kunde förvissa sig om att det verkligen rörde sig om vapen och inget annat. Det var därför som man i Havanna talade med ironi om den ryska strip-teasen på öppna havet.

⁸⁵ Mikojans uppgift underlättades av ambassadör Alexejevs popularitet. Denne var verkligen mycket populär i Havanna och stod mycket nära castristerna. I krisens avgörande ögonblick lär han ha gråtit inför kubanerna när han fick veta att raketerna skulle dras tillbaka. Kubanerna å sin sida var inte okänsliga för en så spontan och föga diplomatisk solidaritetsyttring.

lägret helt demoraliserades⁸⁶. Schismen mellan Moskva och Havanna skulle komma att leda till splittring, om än inte officiellt, mellan å ena sidan kommunistpartierna som alltjämt var oreserverat proryska och å andra sidan den stora massan Castro-sympatisörer. Under de två föregående åren hade Castro vunnit ett starkt förtroende hos den latinamerikanska yttersta vänstern. Tack vare sina goda relationer med Chrusjtjov hade han i viss utsträckning kunnat mobilisera den kring revolutionära teser som var mera kubanska än sovjetryska. Situationens oklarhet hade verkat till hans fördel. Inte ens de gamla veteranerna från Komintern-tiden visste om den ultrarevolutionära Andra Havannadeklarationen hade godkänts av Moskva eller ej. Det var omöjligt att avgöra om den var en del av den komplicerade ryska strategin eller om den tvärtom var ett resultat av kubanernas eget initiativ. Men den 28 oktober 1962 skingrades alla tvivel och alla drog sig tillbaka till de gamla positionerna. Hädanefter ägnade sig kommunisterna enbart åt "försvaret av freden" och "kampen för samexistens". Deras store man var Chrusjtjov som hade "räddat mänskligheten från ett kärnvapenkrig". De hade ingenting till övers för den uppstudsige småborgaren Fidel Castro som satte hinder i vägen för ett verkligt fredsavtal mellan maktblocken. Även om kommunistpartierna avhöll sig från att direkt kritisera Kuba ville de inte längre försvara den Kubanska revolutionen mot Sovjetunionen. Castristerna kunde heller inte räkna med att de revolutionära rörelserna, så dåligt organiserade som de var, snabbt skulle kunna ta vid sedan deras allierade, kommunisterna, backat ur.

Castro hade alltså ingen annan möjlighet än att försonas med Chrusjtjov. Det innebar ingen Canossa-vandring, det räckte med att på nytt falla in i ledet. Ty om Castro behövde Sovjet så behövde Sovjet Castro lika mycket. Aldrig tycktes väl den kubanska revolutionens existens så ovärderlig för Sovjetunionen som tiden efter oktoberkrisen. Utan den och utan Castros överslättande vittnesmål om upprinnelsen till raketinstallationen skulle Chrusjtjov varit fullständigt försvarslös inför såväl inrikes som utrikes kritiker. Detta var hans enda sätt att bevisa att raketerna på Kuba inte var ett rent äventyr och att deras bortdragande inte var någon kapitulation utan villkor inför en övermäktig imperialistisk fiende. Chrusjtjov hade inte bara sina omutliga kinesiska kritiker att svara inför. Han måste också lugna den ytterst patriotiska sovjeteliten vars chauvinism inte tålde att Rysslands oemotståndliga makt var väsentligt överskattad. De ryska båtarnas strip-tease på öppna havet inför amerikanerna så att de kunde räkna raketerna som dragits tillbaka under hot var ett outhärdligt skådespel för denna elit. Chrusjtjov hade behandlat Castro som en bonde på det internationella schackbrädet och nu var han själv beroende av honom.

Var det under dessa omständigheter riktigt att dra nytta av situationen för att ge Chrusjtjov en lektion i internationalism och upplysa världskommunismen om den sovjetiska politikens destruktiva karaktär? Eller skulle man hellre utnyttja den till att skaffa Kuba flesta möjliga fördelar och återuppta de goda relationerna med Sovjet? För Castro var det inget svårt val: han måste förhandla med Chrusjtjov. Han gick till verket befriad från sina illusioner såväl om "sovjetmänniskans osjälviskhet" som om hennes "moraliska överlägsenhet". Vad han än sade offentligt om de starka band som förenade marxist-leninister världen över hade ändå oktoberkrisen gjort slut på hans ideologiska identifiering med östblocket. Den erfarenheten redde ut missförstånden om "undrens kontinent", om dess enighet (kineser och ryssar tvistade öppet hädanefter) och om dess förmåga att vetenskapligt tolka den kommunistiska doktrinen. Också Kuba måste söka sin egen väg mot socialismen. Kuba måste ha Latinamerika, "det stora fosterlandet", i sikte, dess naturliga allierade mot Förenta staterna. Det var inte längre tal om att be om råd hos den store sovjetryske brodern. Det gällde endast att etablera ett

---

⁸⁶ "Vi måste vägra acceptera varje form av kontroll på Kuba för att rädda vår revolution och hindra demoralisering av den revolutionära rörelsen i Latinamerika." Så sade Castro i den intervju som publicerades i *Le Nouvel Observateur* den 20 september, 1967.

förhållande till honom som var så fördelaktigt som möjligt för den kubanska revolutionens politiska och ekonomiska intressen. ”Fram till slutet av oktober 1962 samarbetade vi med Chrusjtjov spontant och i fullt förtroende”, säger Fidel till Saverio Tutino och låter honom själv tänka sig vilket klimat som råder i relationerna med Moskva sedan dess.⁸⁷

Trots allt var det inte de politiska problemen som var de svåraste utan de ekonomiska. Det var ekonomin det handlade om under de månadslånga förhandlingarna mellan Sovjet och Kuba. Ryssarna hade upptäckt att de överskattat sina möjligheter att hjälpa kubanerna. De gjorde naturligtvis kubanerna själva ansvariga för den låga avkastningen på investeringarna och den otillfredsställande ekonomiska tillväxten på ön. Men de trodde inte längre att ytterligare krediter skulle avhjälpa dessa brister. De hade redan bistått med mer än de tänkt från början.

Längre än så här ville de inte gå. Kubanerna å sin sida kunde konstatera att den sovjetryska utrustning de fått ofta var förlegad och inte kunde lösa deras ekonomiska problem som just i början av 1963 föreföll ytterst allvarliga. Många castrister höll främst Sovjet ansvarigt för den förvärrade situationen och var starkt kritiska mot de ryska och tjeckiska tekniker som kommit för att bistå dem. Också de ansåg att en ökad import av ryska varor vore meningslös och att man måste undvika en spridning av investeringarna eftersom detta gjorde landet fattigare i stället för rikare.

Båda parter önskade alltså en omorientering av samarbetet men lyckades inte komma till någon överenskommelse vare sig om vari utbytet skulle bestå eller hur betalningen skulle ske i framtiden. Förhandlingarna stod och stampade på samma plats ända till den dag då Claude Juliens intervju med Fidel publicerades i *Le Monde*. Som vi minns hävdade Castro i intervjun att han inte hade begärt att få raketvapen av Chrusjtjov. Effekten av detta blev lika snabb som avgörande. Ryssarna bjöd Fidel Castro till Moskva och lovade på förhand tillmötesgå alla hans önskningar. För dem var denna resa välkommen ur diplomatisk synvinkel och de hade hoppats att den under alla omständigheter skulle bli av någon gång. Men Castros oförsiktiga uttalanden påskyndade avsevärt dess förverkligande och bidrog utan tvivel till att den blev framgångsrik.

Det skall också sägas att vistelsen i Sovjetunionen blev lång (27 april-23 maj 1963) och att den fick formen av ett veritabelt triumftåg. Inte sedan andra världskrigets slut hade så stora människomassor slutit upp på de ryska gatorna för att se en utländsk statsman passera förbi. Aldrig hade ryssarna visat en utlänning så stor sympati. Fidel verkade vara mer populär än Chrusjtjov och alla de andra ryska ledarna.

När Fidel Castro återvände till Havanna, nyutnämnd till Sovjetunionens Hjärte, hade han med sig en stor nyhet: Kuba skulle återgå till att producera socker. Men från och med nu skulle det inte innebära övermänskliga ansträngningar, Chrusjtjov hade lovat ryska maskiner som skulle ersätta sockerhuggarna. Med detta optimistiska meddelande skisserades redan öns nya ekonomiska politik. Kuba skulle överge sina industrialiseringsambitioner och prioritera jordbruket, d v s sockerodling, boskapsuppfödning, kaffe- och citrusfruktodling medan Sovjet skulle hjälpa till att mekanisera produktionen och erbjuda en stabil exportmarknad för överskottsproduktionen.

De två länderna tycktes vara nöjda med detta arrangemang. Kuba befann sig i blockad och ville vara mindre beroende av sin livsmedelsimport. Å andra sidan utgjorde sockerindustrin på sätt och vis dess ”tunga industri”, en naturlig bas för den ekonomiska utvecklingen (i synnerhet om man slapp fluktuationerna på världsmarknaden). För Sovjetunionen var det likaså fördelaktigt att exportera lastbilar och traktorer – och, som man trodde, sockerskördemaskiner – i stället för att plantera in nya industrier i ett land som vants vid amerikansk teknologisk

---

⁸⁷ Saverio Tutino, op cit s 15.

standard. Allt tycktes således ordna sig till det bästa mellan Moskva och Havanna utan att vare sig den ena eller den andra parten blev ruinerad.

För Kubas inrikespolitik betydde detta inte bara en nyorientering av ekonomin. Så snart krisen var över kom Fidel till slutsatsen att han inte längre behövde ideologiska mellanhänder i sina förhandlingar med Sovjet. Kommunisterna från PSP hade gjort honom lika besviken som Chrusjtjov genom att i det kritiska ögonblicket ansluta sig till dennes linje och gå emot Fidel. Han kunde inte längre lita på dem och ställde dem på några få undantag när utanför alla förhandlingar med öst.⁸⁸ Men de utrikespolitiska relationerna var viktiga inslag i det kubanska livet och därför ledde detta med nödvändighet till en fortlöpande eliminering av det gamla kommunistgardet.

När nu Fidel Castro hade försonats med ryssarna kunde han inte längre lämna fältet fritt för kritik av den sovjetryska politiken. Som vi sett växte det fram en kraftig sådan efter bortdragandet av raketerna. Fidel angrep därför tidningen *Revolución* så snart han kommit hem från Moskva och satte på sikt stopp för dess fortsatta existens.⁸⁹ Han motsatte sig också ett försök av Faure Chomón att dra upp kommunisternas förehavanden under kampen mot Batista. Han uppmanade i stället de gamla 26-julikämparna att lägga allt gammalt groll åt sidan, inte vara så högröstade och visa sig mera effektiva i sitt ledarskap. Men när nu Fidel undanröjde både de gamla kommunisterna och deras kritiker fann han sig stå alltmer ensam och samla alltmer makt i sina egna händer. Det skall tilläggas att prioriteringen av jordbruket också gynnade hans enväldiga maktställning i landet. Han hade nämligen alltid varit mer intresserad av – och uppenbarligen också mera kunnig i – jordbruk än av industriplanering som hädanefter intog en sekundär plats.

Vid första påseende tycks denna omorganisering och denna förnyade tilltro till Fidel Castros person markera ett slags tillbakagång till den kubanska revolutionens källor. Liksom 1959-1960 utgjorde nu gruppen från Sierra Maestra kärnan i landets förvaltning. Fidel – som alltid populär och originell – dominerade alltsammans och inspirerade hela den kubanska politiken. Man försäkrade att folket föredrog detta framför de tidigare förhållandena därför att folket hyste ett obegränsat förtroende för Fidel. Man hade alltid varit misstänksam mot en mer eller mindre stor ledargrupp med PSP som kärna, ett PSP som senare försökte få fotfäste vid makten under ORI:s täckmantel.⁹⁰ Och ändå var det fåfängt att tro att tre år av dramatiska historiska förändringar kunde suddas ut bara genom en omorganisation av samhällets ledarskikt.

⁸⁸ Carlos Rafael Rodríguez, den ende kommunistledaren som anslöt sig till gerillan i Sierra Maestra, hade även i fortsättningen Fidels förtroende därför att han, som man sade i Havanna, ”hade uppfört sig väl” också under oktoberkrisen.

⁸⁹ I det tal som Fidel Castro höll den 4 juni 1963 sedan han återvänt från Moskva uttryckte han sin förbittring över det sätt på vilket tidningen *Revolución* refererat hans resa i Sovjetunionen. Enligt hans uppfattning hade tidningen felaktigt framhävt vissa händelser av underordnat intresse och således brustit i allvar och ansvarskänsla. Som exempel på god journalistik anförde Fidel Castro ... *Pravda* och menade på fullt allvar att den var världens bästa tidning. I början trodde man att han enbart riktade sig mot Juan Arcocha, *Revolucións* Moskva-korrespondent. Så småningom visade det sig emellertid att det var hela *Revolución* som misshagade Castro därför att den hade en självständig linje och alltid stödde sig på 26-julirörelsens frihetliga tradition. Sålunda avsattes Carlos Franqui från chefsposten för den tidning som han själv skapat och det utan att han fick något erkännande för sin tidigare gärning och utan att han ens fick någon förvarning om sin förestående avsättning. 1964 gick *Revolución* och *Hoy* samman och ersattes av *Granma* som alltjämt är kubanska kommunistpartiets organ. *Granma* tycks söka efterlikna *Pravda* för att liksom den bli ”världens bästa tidning”.

⁹⁰ ORI ersattes 1963 av PURS (Partido Unido de la Revolución Socialista en Cuba) – den socialistiska revolutionens förenade parti, som i sin tur i oktober 1965 fick ge plats för PCC (Partido Comunista de Cuba) – kubanska kommunistpartiet. I politbyrå för detta parti (som ännu inte hållit sin konstituerande kongress) återfinns inte någon medlem från det gamla PSP. I bokens andra del kommer vi att tala mer om kommunistpartiet.

1963 var varken gerillagruppen från sierran eller Fidel själv längre det entusiastiska avantgarde med öppet sinne och odefinierad ideologi, som de varit 1960. Under de tre år som gått hade två avgörande skeenden satt sin outplånliga prägel på deras liv. Först brytningen med Förenta staterna och den kris som följt därpå inom den forna Batistafientliga fronten. Gerillagruppen själv hade splittrats och var och en hade tvingats ta personlig ställning till kommunismen. Därefter följde krisen i relationerna med Sovjet. Den var mera dramatisk eftersom Kuba hädanefter inte hade något val utan måste stanna i ett läger som det inte bands vid av några traditioner, inte av någon gemensam princip och inte heller av något verkligt förtroende.

Så började Kubas ”ensamhet” som Fidel skulle proklamera en dag 1967 genom att vända på det gamla slagordet ”Cuba no está sola” (Kuba är inte ensamt). Men naturligtvis var det fråga om en relativ och tillfällig ensamhet. För att komma ur den gjorde Fidel två djärva satsningar: den första gick ut på att med en väldig kraftansträngning åstadkomma ett ekonomiskt uppsving. Den andra var att så snabbt som möjligt skapa ett medvetande hos folket så att det kunde lämna sina gamla levnadsvanor och bli kommunistiskt och ändå icke-ortodox, allt i enlighet med den ställning som Kuba hade inom sovjetlägret. För att nå målet måste han grunda kampen på en stark betoning av det viljemässiga inslaget och på en utpräglad centralisering av arbetet. De ungas obändiga passion, de andras samtycke och en sträng disciplin var förutsättningarna Fidel räknade med. Allt detta borde garantera en förändring av jordbruket, en ny stats födelse och på det internationella planet framväxandet av segerrika gerillarörelser i tredje världen.

När jag 1967 återvände till Kuba tycktes denna ansträngning nå sitt klimax och lönen för mödan verkade ligga inom räckhåll. Kubas prestige stod på sin höjdpunkt och när Fidel den 26 juli det året i Santiago lanserade sitt ”Cuba está sola” kunde man spåra mer än bitterhet i förvisningen om en kommande seger. Han var optimistisk när det gällde öns ekonomiska utveckling. Han visste att Che höll på att skapa ett nytt Vietnam i Latinamerika och att hans exempel eggade den nya generationen på alla kontinenter.

Ett år senare hade de flesta förutsägelserna slagit fel och utdelningen lyste med sin frånvaro. Berodde detta bara på att tragiska händelser (Ches död) råkat sammanfalla med att vädret slog fel (torkan)? Eller låg fröet till dessa svårigheter redan i den våghalsiga satsningen 1963, i Fidels tro på viljan och i hans samarbete med ryssarna?

Andra delen

4 Kubanskt kätteri

”Det heroiska Vietnams år”

Alltsedan revolutionen genomfördes på Kuba har varje år ett namn. 1967 döpte castristerna till Det heroiska Vietnams år. Man ville på detta sätt högtidligen proklamera sin djupa solidaritet med det vietnamesiska folket och dess öde: det vietnamesiska motståndet var en garanti för att kubanerna skulle kunna överleva och därför måste de gå in för att hjälpa Vietnam. Denna solidaritet tog sig helt naturligt uttryck i en stark allians mellan Havanna, FNL i Syd-vietnam och Hanoi. Nordkorea skulle komma att sluta sig till alliansen och det främst för att landet visste sig också vara hotat av den stegrade amerikanska krigföringen och för att denna framkallat en ny situation inom kommunistlägret. Kriget i Sydostasien hade skärpt den sino-sovjetiska splittringen och gett den en starkt känslomässig prägel. Den amerikanska aggressionen i Vietnam hade inte förändrat vare sig Sovjets eller Kinas attityd mot USA utan framhävt deras egen inbördes oenighet. För Moskva var detta krig en beklaglig olyckshändelse på vägen mot den fredliga samexistensen. Det målet måste man till varje pris hålla för ögonen. För Peking var kriget tvärtom ett bevis på att samexistens med imperialismen var en omöjlighet eftersom den ”inte hade ändrat natur”. De två stora kommunistländerna saknade en gemensam syn på fienden. Därför kunde de varken uppställa något gemensamt mål för kriget eller lita så mycket på varandra att de kunde samordna sina insatser. De hjälpte alltså vietnameserna var och en på sitt håll, mer eller mindre oordnat, alltmedan de förde en obeveklig kamp sinsemellan och anklagade varandra för att spela under täcket med amerikanerna. Hädanefter måste varje land och varje kommunistparti välja mellan Moskva och Peking. Det gick inte längre att bortse från att de inkarnerade två diametralt motsatta uppfattningar om revolutionen och den socialistiska strategin.

Än en gång ställde sig de europeiska folkrepublikerna och de flesta av de Komintern-bildade kommunistpartierna bakom Sovjet. De enda som ville utnyttja schismen var rumänerna som försökte vinna terräng visavi Moskva och på samma gång diskret dra sig undan konflikten mellan blocken. Vietnameser, koreaner och kubaner vägrade för sin del att välja sida och ville framför allt förbli i den anti-amerikanska kampens avantgarde. Deras motiv var uppenbarligen inte identiska. Vietnameserna hade sedan länge svårigheter med ryssarna men kunde inte undvara deras militära hjälp eftersom de då skulle vara helt hänvisade till Peking. Koreanerna hade räddats av kineserna för inte så länge sedan och under ett helt decennium följt den antirevisionistiska linjen men var för den skull inte beredda att genomföra någon kulturrevolution eller bli maoister. Kubanerna slutligen kände sig illa till mods alltsedan början av striden mellan broderländerna och ville framför allt slå vakt om sitt oberoende.

Vart och ett av dessa tre länder har en historia som skiljer sig så kraftigt från de andras att det ter sig svårt att se dem som en homogen enhet, ett slags prototyp för en tredje kommunism. Inte desto mindre blev dessa länder genom sin modiga hållning i den internationella kampen en modell med stark dragningskraft för den del av den internationella revolutionära vänstern som inte helt anammade vare sig Moskvas eller Pekings linje men som ändå ville vara socialistisk. Och ändå gjorde dessa stater praktiskt taget ingenting för att samla sina sympatisörer. Det enda de gjorde var att hävda principen om alla anti-imperialistiska krafter samling under parollen ”Seger i Vietnam”. Men också ett så nerskuret program, som ju helt rättfärdigades av omständigheterna, stötte såväl proryssar som prokineser. De förstnämnda ville hellre tala om ”fred i Vietnam” än om ”seger”. De misstänkte de mera påstridiga för att vilja dra med dem i ett kallt krig eller t o m i en brutal kraftmätning med Förenta staterna. De prokinesiska i sin tur var visserligen anhängare av tanken på en kamp till slutet i Vietnam men

ansåg inte att denna kunde föras på ett riktigt sätt med ryssarnas medverkan. Enligt dem var ryssarna förlorade för den revolutionära kampen och faktiska medbrottslingar till amerikanerna. Genom att ogilla ”de oavhängigas” enhetssträvanden underströk Moskva och Peking deras originalitet och gav mot sin vilja deras ståndpunkt stor betydelse. Den oöverstigliga motsättningen mellan Moskva och Peking bidrog på det sättet att ge vietnameserna, koreanerna och kubanerna rollen som den tredje sortens kommunister fastän de själva inte sade mycket som kunde motivera detta.

Paradoxen sträcker sig längre än så. Den sino-sovjetiska konflikten försvagade östblocket, stimulerade amerikanernas aggression i Vietnam och verkade till nackdel för länder som Kuba och Nordkorea. Men de länder som på detta sätt kom i kläm vann en moralisk prestige som de stora inom kommunistvärlden inte kunde antasta. Än mindre kunde de tvinga dessa länder att åter rätta in sig i ledet med ekonomiska eller politiska påtryckningsmedel. Ett socialistiskt land som ogillat vietnamesernas kamp och dristat sig till att tala illa om dem skulle gjort sig omöjligt i den internationella vänsteropinionens ögon och ifrågasatt sin egen internationalistiska inställning. Kubaner och koreaner var lika sårbara även om de ännu inte med vapen i hand måste försvara sig mot den amerikanska aggressionen.

Eftersom de kunde vara säkra på en sådan immunitet kunde dessa tre kommunistländer tillåta sig att kritisera både Moskva och Peking utan att behöva frukta minsta genmäle, av allt att döma. Men de hade allt intresse av kommunistlägrets enighet och använde sig endast måttligt av sin möjlighet att bedriva kritik. 1967 verkade det emellertid som om kubanerna inte längre ville hålla sig till spelreglerna. De angrep den förstenade och dogmatiska marxism som hindrade de latinamerikanska kommunistpartierna att kanalisera den enorma revolutionära kraftreserv som fanns på deras kontinent. Detta utfall tycktes vara utan baktankar på huruvida man kunde tolka det som antisovjetiskt. Alla visste förstås att angreppet riktade sig mot dem som slaviskt följde Moskvans linje, Moskva som var deras lärare i fråga om marxismen-leninismen. Men sovjetledarna behöll huvudet kallt. De skyndade inte till försvar för sina trogna i Venezuela och Guatemala och bröt inte ens sin tystnad när castristerna attackerade den ryska flirten med vissa reaktionära latinamerikanska regimer och beskyllde Sovjet för att brista i sin internationalism.

Privat dolde naturligtvis inte ryssarna vad de tänkte om ”den karibiska orm” som de närt vid sin barm. En intellektuell i hög position som kom från Moskva kort före min avfärd till Havanna förklarade kallsinnigt för mig att Kuba hade blivit stalinistiskt. För honom var det ett oförlåtligt brott, men för den som kände hans egen inställning var det ett ganska vagt påstående. Hur som helst var det säkert att varken han eller skriva så mycket som ett ord om dessa tabu-belagda ämnen.

Man måste medge att vi i Europa visste mycket lite om vad som försiggick på Kuba t o m om castristernas stora kättaroffensiv. I februari 1967 publicerade Granma en omtalad uppsats om byråkratin i socialistländerna och passade på att kasta en brandfackla mot de östeuropeiska kommunistländerna som påstods ha infört den förödande ordningen på Kuba. Detta var emellertid en episod som kunde sägas ingå i den internationella polemiken. Kuba var således ett land att upptäcka. T o m de främsta specialister föreföll överraskade av dess utveckling. Enligt dem strävade Fidel Castro efter oktoberkrisen framför allt efter att komma överens med Sovjet och stabilisera läget igen. Vidare uteslöt han inte möjligheten att mer eller mindre kunna normalisera relationerna med USA tack vare Chrusjtjovs manövrer⁹¹. Experterna

⁹¹ Denna tolkning styrktes av en serie gester av good-will som Fidel visade USA och i synnerhet av hans uppmärksammade intervju i *New York Times* den 6 juli 1964 om möjligheterna till ”normalisering” mellan de båda länderna under den följande femårsperioden. Amerikanerna försökte å sin sida bromsa exilkubanernas

trodde inte att Fidel gjort avkall på självständigheten och accepterat att Kuba blev blott och bart en satellitstat till Sovjet, men de ansåg att han hade ett starkt behov av andrum, av att för en tid dra sig tillbaka från den storpolitiska scenen. Det faktum att hans alter ego Che givit sig av förstärkte detta intryck.

Det var på våren 1965 som Ernesto Che Guevara lämnade Kuba för andra platser på jorden som behövde hans ansträngningar. När centralkommittén i det nya parti som valt att kalla sig Kubas kommunistparti hade fått sin definitiva sammansättning den 3 oktober 1965 läste Fidel upp det avskedsbudskap som Che lämnat efter sig och som sedan trycktes i hela den kubanska pressen. De som kände Che visste att han var en av de sällsynta politiker som inte kan ljuga, inte ens av taktiska skäl. Den varma tonen i brevet till Fidel räckte därför som bevis för att det inte förelåg någon ideologisk brytning mellan revolutionens två stora ledare.

Men nyheten var alltför iögonenfallande för att opinionen skulle acceptera den utan vidare. Amerikanerna, som litade på CIA, kunde inte gå med på att en så framträdande ledare kunnat lämna Kuba mitt framför näsan på underrättelsetjänsten och i hemlighet gett sig av till en av världens krutdurkar, och det utan att de ens kände till det. Alltså hävdade de att om Che verkligen gått under jorden så hade han gjort det bokstavligen och satt förmodligen i någon fängelsehåla. På så sätt satte de fantasin i rörelse och skandalskribenterna skyndade sig att sätta ihop långa historier om den kamp på liv och död som skulle ha utspelat sig inom den kubanska ledargruppen.

Ches avfärd väckte ändå en viss bestörtning också bland dem som var anhängare av revolutionen och inte trodde ett ögonblick på att den förre industriministern likviderats. Anledningen till detta var att Che från att ha varit den främste förespråkaren för ett nära samarbete med Sovjet under de senaste åren intagit en alltmer fordrande och kritisk hållning visavi den sovjetryska modellen för socialismen. Bara några veckor före avfärden, den 25 februari 1965, höll han ett tal i Alger som var ett hänsynslöst angrepp på Sovjets metoder att bedriva handel mellan socialistländerna och sköta "biståndet" till länderna i tredje världen⁹². Aldrig någonsin har en kommunistledare vid makten kunnat tala om Sovjetunionen i sådana ordalag utan att hans land brutit de diplomatiska förbindelserna eller blivit uteslutet ur socialistgemenskapen av Sovjet. Men Kuba var långt ifrån på väg mot en brytning. I stället var man i färd med att skicka en betydande delegation, ledd av Raid Castro och Osmani Cienfuegos, till en kommunistkonferens som ryssarna velat ha och som kineserna angripit. Man kunde av detta dra slutsatsen att Che i Alger uttryckt sin personliga ståndpunkt och inte den kubanska ledargruppens och att hans avresa skulle komma att tolkas som ett ännu starkare ställningstagande av Kuba för Sovjets linje. Leo Huberman och Paul M Sweezy uttryckte öppet sin oro över detta i *Monthly Review*. De var ingalunda ensamma om att uppfatta det så.

Det behövdes mindre än två år för att dessa farhågor skulle visa sig felaktiga. När OSPAAAL (Organisationen för solidaritet mellan folken i Afrika, Asien och Latinamerika) i april 1967 i Havanna publicerade ett budskap från Che som präglades av hans oefterhärmliga stil blev själva publiceringen en politisk händelse av största vikt. Che skrev:

Realiteten är smärtsam: Vietnam, denna nation som representerar en hel världs förhoppningar, står ensamt, tragiskt ensamt. Den progressiva världens solidaritet med Vietnams folk påminner med bitter ironi om de rop folket riktade till gladiatorerna i det gamla Rom. Men det är inte fråga om att önska de angripna lycka till utan om att dela deras öde, att följa dem i döden eller till segern ... Den amerikanska imperialismen är skyldig till aggression. Den begår oerhörda brott över hela världen.

---

aktiviteter i Florida och verkade mera försonliga eller snarare mindre hotfulla mot Kuba utan att fördenskull avstå från den ekonomiska blockaden av ön.

⁹² Längre fram återkommer vi till detta tal som hölls inom ramen för det seminarium om ömsesidigt bistånd mellan länderna i Afrika, Asien och Latinamerika som hölls i Alger 20-27 februari 1965.

Detta vet vi, mina herrar! Men det finns också andra som är skyldiga. Det är de som i det avgörande ögonblicket tvekade att göra Vietnam till en okränkbar del av den socialistiska världens territorium. De skulle ha löpt risken att utlösa ett världskrig men de skulle också ha tvingat den amerikanska imperialismen till ett avgörande beslut.

Che pekade på de stora socialistländernas underlåtenhet, eller snarare Sovjetunionens underlåtenhet eftersom endast Sovjet skulle haft möjligheter ”att göra Vietnam till en okränkbar del av den socialistiska världens territorium”. Därefter manade han de revolutionära latin-amerikanerna att ”skapa två, tre, flera Vietnam” på sin kontinent. Enligt hans uppfattning var det det enda sättet att effektivt hjälpa vietnameserna. Det var både ologiskt och omoraliskt att lämna dem ensamma med den amerikanske Goliat. Det var också det enda sättet att befria Latinamerika från den amerikanska utsugningen. Vägen till revolution på den kontinenten måste gå via väpnad kamp, först gerillakrig och sedan regelrätt folkkrig som i Vietnam. Che förutspådde att vägen skulle bli svår. Död och förstörelse skulle kanta den, ty amerikanerna skulle inte låta sig överraskas som de en gång gjort på Kuba och de skulle inte tveka att använda de mest utstuderade förstörelsevapen, liksom i Vietnam. Men om trettio miljoner vietnameser kunde hålla en ultramodern krigsmaskin i schack så måste tvåhundra miljoner latinamerikaner kunna göra det så mycket mer. Man hade bara att börja striden, inte rygga tillbaka inför uppostringarna och inte förlora tid med fåfänga inbördes dispyter, ”med ett krig fört med förolämpningar och krokben” mellan världskommunismens olika riktningar.

Che gav alltså varken ryssar eller kineser rätt. Han ansåg att deras dispyter och oenighet aldrig fick bli viktigare än den anti-imperialistiska kampen. I Latinamerika var tiden mogen enligt hans uppfattning. Redan nu måste striden tas upp och tvinga andra att ta ställning. Che tycktes vara övertygad om att både proryssar och prokineser på så sätt skulle bli tvungna att ansluta sig till kampen. Deras rådgivare i Moskva och Peking skulle inte ha annat val än att stödja denna kamp, om så bara delvis som de gjorde med Vietnam. Ches budskap till OSPAAAL utgjorde ett veritabelt program för den tredje kommunismen och kubanerna gjorde det till sitt med en aldrig tidigare skådad beslutsamhet. Sedan Fidels försvarstal Historien skall frikänna mig hade en text aldrig spridits i sådan utsträckning. Guevarismen blev en lysande och imponerande sammanfattning av det internationella tänkande som var förhärskande i gruppen kring Castro. Nu var det slut med spekulationerna om skillnaden mellan Ches uppfattning och Fidels. Det var helt enkelt så att Ernesto Che Guevara, en handlingens man framför andra, någonstans i sitt ”hemland” Latinamerika tillämpade de idéer som han och alla hans kamrater från Sierra Maestra hade gemensamma.

Detta spred ett nytt ljus över hans avfärd från Kuba. Om han nu gav sig av kort efter det att amerikanerna börjat bomba Nordvietnam så var det för att det var hög tid för kubanerna. Sitt tragiska öde till trots hade Vietnam ändå ett relativt gynnsamt läge långt borta från Förenta staterna och gemensam gräns med Kina som väldigt bakland. Hur skulle det ha gått om det varit Kuba som blivit bombat eller anfallet? Ett motanfall från Sovjet var inte längre att tänka på. Situationen var inte densamma som i juli 1960 när Che proklamerade att Kuba skyddades av ”världshistoriens mäktigaste stormakt”. Sovjet skulle inskränka sig till att sända materiell hjälp precis som till Vietnam. Men hur skulle denna hjälp kunna forslas över haven och ta sig igenom den amerikanska blockaden? Det var således en brådskande uppgift detta att öppna en andra front i Latinamerika. Bara i kontinental skala och på fastlandet kunde revolutionärerna på västra halvklotet strida som vietnameserna. Ingen tycktes vara bättre lämpad än Che att ta itu med den uppgiften.

Detta sade man mig öppet så snart jag kommit till Havanna. Sedan hans budskap offentliggjorts i april 1967 levde Kuba bokstavligen i Ches tecken. Överallt på husväggarna såg man väldiga affischer med Ches appeller i svart på röd botten: ”Skapa två, tre, flera Vietnam”. Kubanerna var upprörda över att det lidelsefulla budskapet inte hade publicerats vare sig i

Moskva eller i Peking. De sade att med Vietnams ensamhet hade Che också menat Kubas ensamhet och den brist på förståelse som de stora kommunistländerna visade kubanerna. Ryssarnas tystnad var inte så förvånande som kinesernas. Också de talade ju för befrielsekrig och följaktligen för den väpnade kamp som Che förde någonstans i de latinamerikanska bergstrakterna (någon närmare geografisk bestämning gav man inte).

Under min vistelse i Kina 1965 hörde jag aldrig någon kines i offentlig ställning tala om Kuba. Jag visste bara genom de ganska talrika latinamerikanerna i Peking att maoisterna inte hade gillat kubanernas deltagande i den internationella kommunistiska kongressen i Moskva den första mars 1965. Låt oss helt kort stanna vid denna famösa sammankomst. Sedan ryssarna gjort slut på alla sina vapen i striden ”mellan fyra ögon” med kineserna beslöt de i februari 1964 att låta utesluta dem ur den kommunistiska gemenskapen. De bjöd därför in alla kommunistpartier till ännu en kongress. Förslaget väckte ingen entusiasm ens i traditionellt moskvatrogna kretsar. En av de mest framträdande europeiska kommunistledarna, Palmiro Togliatti, generalsekreterare i det italienska KP, förklarade t o m i ett memorandum till Chrusjtjov att en sådan konferens skulle göra större skada än nytta. Kubanerna var uppenbarligen av samma uppfattning och lär ha låtit Moskva veta att man inte skulle räkna med dem om det gällde att utesluta Kina. Så föll Chrusjtjov den 15 oktober 1964. Enligt många bedömare var hans fall inte helt utan samband med hans svårigheter att samla kommunistpartierna till den 15 december, ett datum som han fastställt helt självsvåldigt. Omedelbart efter det att Chrusjtjov hade avsatts kom Chou En-lai till Moskva för att fira 47-årsminnet av Oktoberrevolutionen och en sorts vapenvila inträdde i polemiken mellan ryssar och kineser. Kubas president Dorticós som också han var i Moskva vid detta tillfälle lär ha gjort stora ansträngningar för att försona de stridande bröderna. Men kineserna krävde förgäves att den nya ledargruppen skulle inställa konferensen. Det hade blivit en prestigeladdad affär för ryssarna som på sin höjd kunde gå med på att ändra mötets karaktär och se till att det inte slutade i ett fördömande av Kina.

Även om inte denna paradoxala historia med konferensen hade varit så skulle ändå vapenvilan ha blivit kortvarig. De två länderna var oense om i stort sett allt. Nu blev konferensen ett test som kom att skynda på brytningen. Själv befann jag mig i Peking vid den här tiden och kunde konstatera hur kinesernas ton ändrades efter den första mars 1965, dvs sedan bara 17 av 26 inbjudna partirepresentanter med uppgift att förbereda mötet hade samlats i Moskva. Då började maoisterna deklarerat att ”chrusjtjovismen utan Chrusjtjov” var en ännu värre form av revisionism än den med Chrusjtjov, vilken borde bekämpas av alla revolutionärer. Deras angrepp riktade sig också mot de 16 kommunistpartier som lånat sig till detta. Till allmän förvåning återfanns det kubanska kommunistpartiet bland dem. Man visste ganska snart i Peking att om italienska KP vidhållit Togliattis ståndpunkt under mötet och krävt att konferensförberedelserna skulle läggas ned, så hade kubanerna ställt sig helt på ryssarnas sida.

I en intervju med Chou En-lai som jag fick den 17 mars det året uppehöll han sig länge vid denna episod, dock utan att göra några som helst kommentarer till den kubanska hållningen. De andra kineserna i offentlig ställning visade sig lika diskreta: ingen av dem kritiserade någonsin kubanerna i min närvaro. Men de talade heller inte lika väl om dem som förut. De satte inte castristerna lika högt som albanerna, som de ansåg vara oantastliga marxist-leninister, eller vietnameserna som de beundrade för deras antiimperialistiska motståndskamp. I folkets medvetande tycktes castristerna ändå behålla sina positioner. Jag bevistade många undervisande skådespel som behandlade kampen mot imperialismen och där såg man alltid i första ledet skäggprydda personer som symboliserade de kubanska gerillasoldaterna.

Latinamerikanerna i Peking hävdade dock att den detaljen inte var något att fästa sig vid. Alla de skäggprydda behövde inte nödvändigtvis vara kubaner. Dessa sydamerikaner var kommunister som uteslutits ur sina partier och hade ingenting till övers för castristerna. De

flesta av dem hade bott på Kuba under den sovjetinriktade perioden och var alltså övertygade om att Fidel Castros neutralitet i den sino-sovjetiska konflikten var ett sken. Enligt dem tillät kubanerna att ryssarna spred sin revisionistpropaganda vida omkring medan kinesernas teser publicerades i småportioner. De skulle t o m ha deporterat de militanta latinamerikaner som alltför ofta besökte Kinas ambassad i Havanna till avlägsna delar av ön eller åtminstone förvisat dem ur landet. Mina talesmän skämtade om de européer som sade att Fidel hade ”magen i Moskva och hjärtat i Peking”. Enligt deras uppfattning hade Fidel hela sitt hjärta i Moskva därför att han trivdes bra med de nyrika sovjetledarna, småborgare som han var. ”Lika barn leka bäst”, sade de och menade att Raid Castros och Osmani Cienfuegos’ närvaro i Moskva under mötet den 1 mars ingalunda hade kommit som någon överraskning för dem.

En viss sekterism kunde märkas i vad de sade. När vi talade om händelser som jag kände till väl märkte jag att de bemödade sig om att framställa dem i en närmast ”doktrinär” dager. De tillhörde en avvikande riktning inom den latinamerikanska kommuniströrelsen och behövde stöd. För att vinna kinesernas förtroende blev de ”mer maoistiska än Mao”. Jag var därför långt ifrån säker på att deras anklagelser mot castristerna var någon återspeglning av de innersta tankarna hos de styrande i Peking. Men när jag väl kom till Havanna blev jag tveksam om Che Guevaras möjligheter att få med sig de militanta prokineserna i sin latinamerikanska gerillarörelse. De hade ju förklarat för mig att den enda kamp som kunde leda till seger var den som gick den väg som Mao Tsetung stakat ut. Den måste alltså organiseras av ett sant marxist-leninistiskt parti i spetsen för en röd armé som skulle ”röra sig bland folket som fisken i vattnet”. Det faktum att inget sådant parti ännu fanns på deras egen kontinent – början till det kanske fanns – ändrade absolut ingenting. De hade som mål att bilda partier och vinna de militanta inom de gamla kommunistpartierna. Därav kom sig deras skarpa kritik mot alla som inte ville följa deras linje eller bjöd dem ”konkurrens”.

Det fanns dock en viss osämja mellan de ”riktiga” kineserna och kubanerna och den kom till öppen dispyt i början av 1966. Denna gång var det Fidel Castro som började. I sitt tal den 2 januari detta år anklagade han Kina för att vilja skära ned sin risexport till Kuba för att därigenom utöva politisk påtryckning på Kubas folk⁹³. Kineserna kom genast med en helt annan version av det hela och uttryckte sin förvåning över att den kubanske premiärministern kunde föra till torgs en affärsangelägenhet som ännu inte var definitiv. De förklarade vidare att de först måste reservera en del av sitt ris för de krigförande vietnameserna. Grälet gick vidare med anklagelser och motanklagelser. Ingenting gick längre som det skulle mellan de båda länderna och Fidel drog sig inte ens för att kalla Mao Tsetung senil. Han uppmanade sina landsmän att aldrig tolerera ledare som var över sjuttio, ty efter det, sade han, blir de i allmänhet otillräkneliga. Själv var han inte mer än 39 år gammal vid det tillfället.

Peking gick aldrig in på någon stegrad polemik med Castro utan behöll sin ursprungliga ståndpunkt: ett socialistiskt land bör inte hindra ett annat socialistiskt land att sprida sin politiska uppfattning. Kina gjorde heller ingenting för att hindra kubanerna att göra detta hos sig. På handelsns område hade Kina gått med på att bistå med hjälp och uppfyllde omsorgsfullt alla åtaganden som det hade förbundit sig att göra. Kineserna hade helt enkelt ingen möjlighet att öka sina uppköp av kubanskt socker i utbyte mot ris. Man hade inte tillräckligt med ris.

⁹³ I detta tal (som publicerades i *Granma* 2. 1. 66, och senare som särtryck av *Obra Revolucionaria*, Havanna 1966) gjorde Fidel Castro ingen hemlighet av att hans egen förbittring mot kineserna inte varit fri från politiska baktankar. I själva verket avslöjade han att han under de senaste åren bett Kinas ambassad på Kuba att upphöra med sin spridning av propagandamaterial från Peking, men att denna privata uppsträckning inte givit något resultat. Å andra sidan anklagade Fidel faktiskt inte kineserna för att vilja minska sina risleveranser utan för att inte vilja öka dem vilket enligt hans uppfattning var samma sak: kubanernas behov av denna livsviktiga vara ökade ju för varje år. Likaså betonade han det faktum att Kuba – om Kina ökade sina risleveranser – var berett att i gengäld förse kineserna med ytterligare kvantiteter socker.

Men kubanerna var inte övertygade. Enligt vad de visste sålde Kina mycket ris till Japan. Men diskussionen förde ingenstans och efter hand upphörde den, men blossade upp igen i april 1966 när kulturrevolutionen bröt ut i Kina. Det kubanska KP:s huvudorgan *Granma* gav då de kinesiska kamraterna rådet att ”inte göra sig löjliga inför hela världen”. Det var ett slags antimaoistisk hedersbetygelse, en sista brandfackla före den definitiva tystnaden mellan de båda lägren.

Till min stora förvåning mindes mina kubanska värdar nästan ingenting av denna episod i juli 1967. Lika lite som jag gillade de allt som hände i Kina, men de var ytterst intresserade av vissa nyckelfrågor i kinesernas erfarenhet såsom jämlikheten och avskaffandet av materiella stimuli i produktionen. Framför allt var de imponerade av kinesernas okuvliga revolutionära anda. ”Det är helt tydligt att de är bättre revolutionärer än ryssarna”, sade man enhälligt och hakade alltid på med samma fråga: ”Varför erkänner de inte oss också som revolutionärer? Varför säger de ingenting om Ches budskap och om vår syn på den revolutionära kampen i Latinamerika”.

Denna oro som jag inte kunde säga någonting om framstod redan från början av min vistelse som ett anmärkningsvärt politiskt faktum. Officiellt hade Kuba alltså lika nära relationer med Moskva som med Peking, men castristerna verkade tvivla på sina möjligheter att ändra på den sovjetryska strategin och göra den mera internationalistisk och militant. De hade därför ett behov av att söka stöd och bekräftelse på att deras analys var riktig och det hos den andra av de två stora inom kommunistvärlden – Kina. För dem var Kina komplicerat men visade i alla fall inga tendenser att vilja smälta in i ”en värld av samexistens” som i själva verket dominerades av Förenta staterna.

Förtroendekrisen mellan Havanna och Moskva var således mycket djupare än vad kubanska dokument med spridning i utlandet lät förstå. Castristernas talspråk var genomsyrat av kinesiska antisovjetiska uttryck. Man talade hur självklart som helst om ”revisionismen” som om det var uteslutet att det kunde gälla någon annan än ryssarna och deras allierade ortodoxa kommunistpartier. Också varor från öststaterna kallades över en kam revisionistiska. Redan första dagen i Havanna lärde jag mig att en ”revisionistisk lastbil” är av mycket dålig kvalitet och att ”för att raka sig med revisionistiska rakblad behöver man ingen rakkräm, det räcker med tårarna”. Men det var den fredliga samexistensen som var kubanernas mara. De kunde tala om den hur länge som helst. Varje flirt av Moskva med Washington var ett slag i ansiktet på dem under detta det heroiska Vietnams år. De hade inte ord för hur indignerade de var över Kosygins möte med Johnson och andra amerikanska ledare i Glassborough. Inte nog med det: när den ryske premiärministern hade lett färdigt mot dem som bombade Vietnam begav han sig till Havanna där han, som kubanerna sade, väntade sig diplom för gott uppförande och revolutionär hållning. Men han fick resa igen tomhänt: Fidel ville inte underteckna den gemensamma kommuniké som bildade avslutning på besöket, för det enda som någonsin gjorts på Kuba av en sovjetrisk premiärminister.

Det stod klart att Sovjet inte längre sågs med blida ögon i det här landet. Man hade inte det minsta erkännande till övers. Kinesernas handlande däremot fick nästan automatiskt allt större respekt. Men kubanerna varken ville eller kunde bryta med Moskva. De försäkrade att det inte var av beräkning – ”vår revolution är inte så opportunistisk att vi gör avkall på våra principer” – utan för att de ville utnyttja alla chanser att få med ryssarna på de latinamerikanska revolutionärernas sida. Det gällde att ställa Moskva mot väggen och tvinga ryssarna att antingen bryta förbindelsen och avslöja sig en gång för alla inför hela den vänsterorienterade världen eller ändra sin politik och aktivt delta i skapandet av två, tre, flera Vietnam, som måste dyka upp under loppet av de närmaste åren. Även om de inte gjorde sig några illusioner om vad Moskva skulle välja menade de sig ändå ha en förpliktelse mot Che och mot alla latinamerikanska gerillamän att uppträda diplomatiskt, tålmodigt och enträget mot Sovjet.

”Våra vänner vietnameserna och koreanerna som är goda revolutionärer råder oss att följa just den linjen. Vi skall vara fasta och avvisande mot varje antisovjetisk provokation.” Som vi ser tvekade inte kubanerna att fungera som talesmän för de tre oavhängiga kommuniststaterna. De skulle förstås ha föredragit att den stora potentiella allierade makten Kina också förstod dem, men det kom inget tecken på det från Peking. Varken vietnameser eller koreaner kunde fungera som medlare mellan kubanerna och maoisterna. De hade själva svårigheter att anpassa sig till deras kompromisslöshet och att fullt ut acceptera ”den stora kulturella proletära revolutionen”, som ifrågasatte hela arvet från den internationella kommuniströrelsen.

Men kubanerna visste ändå att oenighet med Sovjet om den internationella strategin förr eller senare måste leda till en kritisk inställning till det sovjetryska samhället och dess modell av socialismen. Detta hävdade de själva och om deras nya inriktning inte var så känd utomlands var den inte desto mindre ambitiös.

Arvet från Ernesto Che Guevara

Renato Guitart ... vem var den bräcklige unge mannen vars porträtt publicerades med anledning av 26-julifirandet? Jag trodde att jag lärt mig namnen på den kubanska revolutionens största hjältar under mina tidigare besök på Kuba och ändå kände jag inte igen vare sig namnet eller utseendet på denne Renato Guitart. Kommendant Jorge ”Papito” Serguera kom till min hjälp: ”Det är inte förrän nu som vi själva upptäcker Moncada-martyrerna, som nu Renato t ex.” Han sade det lugnt och utan vrede mot dem som hindrat kubanerna att lära känna sitt lands sanna förflutna. Men han hade dem, dogmatikerna, i tankarna, det var helt klart. Försöken att efter ”den dogmatiska perioden” och oktoberkrisen göra de icke-kommunistiska revolutionärerna rättvisa hade alltså varit otillräckliga. Man ville ge upprättelse åt män som i likhet med Renato Guitart offrat sig i den väpnade kampen medan kommunisterna höll tal om ”den nationella demokratiska fronten”. En ny kris med Moskva och framför allt en ny gerillarörelse i Latinamerika måste till för att kubanerna äntligen skulle få erkänna att Renato och hans kamrater var föredömen och unika personligheter. Castristerna satte inte själva pricken över i-et men de som var insatta i den latinamerikanska politiken visste vad denna ”icke-provokativa” kritik betydde. Serguera verkade t o m övertygad om att detta var det effektivaste sättet att bedriva polemik mot Moskva utan att tvinga fram en öppen brytning.

I juli 1967 inbjöd kubanerna Salon de Mai (Majsalongen) från Paris att göra en stor utställning i Havanna. Carlos Franqui hade tagit initiativet redan 1964 när han ”lämnade” sin tidning *Revolución* men först tre år senare fick han klarsignal till evenemanget och dessutom erforderligt stöd från de kulturella myndigheterna på Kuba. Här liksom i fallet Renato Guitart var viljan till icke provocerande kritik mot de pro-ryska ortodoxa kommunisterna uppenbar. Anhängarna av den ryska socialrealismen hade aldrig vunnit särskilt många adepters på Kuba och den hade ingalunda anammats som revolutionärt uttryckssätt. I och med att kubanerna nu inbjöd Salon de Mai och gav stort eftertryck åt evenemanget visade de öppet att de var anhängare av det fria måleri som andra socialistländer fortfarande fördömde. De proklamerade att för dem var endast den konst verkligt revolutionär och värdig ett avantgarde som inte lät sig förgiftas av en ”förstenad marxism”. Vid sidan av målarna som ställde ut hade man också bjudit in europeiska kulturpersonligheter som var kända för sina icke-ortodoxa åsikter, bland dem många surrealisterna och representanter för andra skolor som Sovjet ”bannlyst”.

När jag senare i juli fick erbjudandet att följa med kommandanten Jesus Montané och ”Papito” Serguera till Santiago, dit alla inklusive Salon de Mai skulle bege sig, accepterade jag med glädje. Omkring den 20 rullade en karavan iväg mot Santiago. Den bestod av tre stora, väl reparerade amerikanska bilar som höll ganska kort avstånd till varandra för att man skulle kunna hjälpas åt om något motorhaveri inträffade. En italiensk kommunistisk

deputerad, Rossana Rossanda, den spanske författaren Jorge Semprún och hans hustru, en fransyska och jag utgjorde den internationella grupp som följde med en grupp på tio kubaner, civila och militära medarbetare till Jorge Serguera. Ledaren för "safarin" var Jesus Montané även kallad "Chucho", veteran från Moncada och Granma, kommunikationsminister och medlem av kubanska kommunistpartiets centralkommitté.

En vecka före det utsatta mötet i Santiago den 26 juli lämnade vi Havanna. Detta för att Montané och Serguera hade ärenden i provinsen men också för att de ville visa oss vissa av revolutionens landvinningar. Lisandro Otero, författare och senare vice ordförande i Nationella kulturrådet, var med oss och tack vare honom kunde vi i alla städer vi passerade besöka teatrar, bibliotek, muséer och se konsthistoriska sevärdheter. Vi gjorde längre uppehåll på de platser där man höll på att genomföra specialplaner, eller som de allmänt kallades "Fidel-planer". Det rörde sig i allmänhet om väldiga gårdar där man bedrev intensivjordbruk, delvis med hjälp av frivilliga arbetsinsatser. Kubanerna försökte på dessa gårdar, som valts ut med hänsyn till traktens gynnsamma klimat, få fram odling av gröda som knappast existerade på Kuba. Den sociala aspekten på arbetet verkade minst lika viktig som det praktiska resultatet. På dessa gårdar uppfostras nya människor som de kallas, idealister som inte längre bryr sig om materiella fördelar och som lever i enlighet med de kommunistiska idealen. De är regimens ögonstenar och de förses med allt de behöver för sina ansträngningar. Montané och Serguera skulle alltså se om det fanns något som deras departement kunde stå till tjänst med.

Man ville också visa oss hur samarbetet fungerade på det personliga planet med myndigheterna på platsen och med arbetarna. Människorna från gårdarna var typiska för den nya Castro-stilen, de tycktes faktiskt känna alla väl och mottogs hjärtligt överallt. Våra restider var oregelbundna, ibland kom vi fram till våra etappmål mycket sent på kvällen och det var ofta efter kvällsmålet, ibland framåt två på morgonen, som Montané och Serguera träffade sina kamrater. Ingen föreföll emellertid överrumplad över de nattliga och improviserade mötena. Ingen verkade ha tagits på sängen och ingen visade någon överdriven respekt för ledarna från Havanna.

Vi övernattade i partiets rastgårdar, där männen i olivgrönt alltid var i majoritet. Dessa gårdar var i regel förstärkade lantegendomar som underhölls mer eller mindre väl för att kunna ta emot civila och militära ledare på genomresa. De verkade vara ortens politiska centrum vart vi än kom. Också när våra reskamrater inte hade några konkreta frågor att ta upp samlades de ansvariga på platsen och pratade i all vänskaplighet med dem under eller efter måltiderna. Dessa funktionärer var påfallande unga. Redan under mina föregående resor hade jag förvånats över de kubanska kadrernas ungdom och nu sex år senare kunde jag konstatera att landet fortfarande styrdes av en sorts ny våg.

Höjdpunkten på vårt program var i alla fall ett besök på den stora Topes de Collantes-skolan för lärarkandidater i Escambraybergen. Över sju tusen studerande, fyrahundra lärare och lika många administratörer bor och arbetar på denna ensliga plats som man bara kan nå med jeep. Skolan bär namnet Manuel Ascunce Domenech⁹⁴ och utgör den andra etappen i den kubanska utbildningen av revolutionära lärare. Redan vid 15-16 års ålder går eleverna det första året i Minas del Frío i Sierra Maestra och lever under spartanska förhållanden. Till Topes de Collantes kommer bara de som klarat det första utsållningsprovet. Här tillbringar de sedan två år och genomgår komprimerade kurser i sina framtida specialämnen. De måste acceptera en sträng disciplin, de deltar i jordbruksarbetet i trakten, idrottar mycket och lever i ett modernt internat (som var sanatorium före revolutionen) som inte har någon som helst gerillamässig prägel. Det fjärde året som också är det sista före examen fortsätter lärarkandidaterna till det

⁹⁴ Manuel Ascunce Domenech blev liksom Conrado Benítez dödad av kontrarevolutionärer under alfabetiseringskampanjen i Escambraybergen 1961.

pedagogiska institutet Makarenko i Tarara nära Havanna och har då redan praktiktjänstgöring i någon av huvudstadens skolor. Rektorn för Topes Manuel Ruà Rodriguez och hans assistent Carmes Hernández förklarade för oss vilka fördelarna var med ett så här intensivt och mångsidigt utbildningssystem. De underströk elevernas sociala bakgrund, nästan alla var barn till fattiga bönder och egendomslösa under den gamla regimen. Många av lärarna på Topes var f d elever från skolan, men flertalet av de utexaminerade arbetade på landet där den obligatoriska skolundervisningen krävde ett allt större antal goda lärare som kunde vara goda föredömen i revolutionärt leverne.

Topes de Collantes är liksom de två andra institutionerna i samma utbildningskedja samskola och flickorna utgör nästan 50 % av elevantalet. De lyckas lika bra som pojkarna med att hålla den högt uppdrivna takten i studierna, arbetet och idrottsövningarna. Dagen på internatet är lång: den börjar halv sju på morgonen och slutar halv elva på kvällen. Man har endast en vilodag i veckan och bara en månads ferier om året. Antalet elever som överger studierna är minimalt. Lärarkandidaterna blir bara fler och fler och skolan måste ständigt byggas ut. Under vårt besök arbetade man med att bygga nya lokaler. Närmare två miljoner dollars hade anslagits för bygget och man försäkrade oss att posten för utbildning i den kubanska statsbudgeten är den utan jämförelse viktigaste.

Medan vi diskuterade fördelarna med ett sådant här sätt att uppfostra den nya generationen i kommunistisk anda höll Montané och Serguera ett ”tekniskt” möte där man behandlade en förbättring av telefonnätet och försökte finna de lämpligaste platserna för TV-länkstation i bergen. Ingen slösade bort sin tid. Programmet var detsamma under alla våra uppehåll på den här resan: arbets- och inspektionspass för några av oss och ”revolutionär turism” som Serguera kallade det, för resten.

När vi hade rest igenom provinsen Matanzas – vars största stad bär samma namn, som i översättning betyder massaker⁹⁵ – och genom Las Villas, där Trinidad ligger som ett veritabelt museum över den spanska kolonialtiden, kom vi ut på den stora Camagüey-slätten, ”Kubas Texas”. Det namnet som förefaller föga smickrande för en som varit i USA hade den fått därför att dess vaqueros, boskapsskötare, på pricken liknade cow-boys och för att man alltid tillämpat en extensiv uppfödningsslagmetod. Hjordar av nötkreatur gick fritt omkring på jakt efter bete och vatten och boskapsskötarna tog då och då med sig det antal djur som deras chef sagt ifrån om till slakteriet. Men i motsats till det riktiga Texas var kreaturen inte särskilt imponerande. Zebu-rasen, som är traktens inhemska ras, var känd för sin dåliga mjölkavkastning – högst två liter om dagen – och för sitt medelmåttiga kött. Kuba importerade förr biffkött från USA medan sex eller sju miljoner zebu-kor gick omkring på deras egna slätter, där v s praktiskt taget en ko per invånare! Sedan kubanerna kommit igång med sin jordbruksplanering beslöt de att sätta fart på det helt outnyttjade, eller illa utnyttjade kapital som deras hjordar utgjorde. Man importerade Holstein-tjurar, Brown Swiss-tjurar och andra raser som är berömda för god mjölkavkastning och sitt fina kött för att korsa dem med zebukorna och om möjligt få fram en ny ras med både hårdighet mot klimatet och hög produktivitet.

Eftersom jag under de senaste åren inte kunnat följa med i den kubanska utvecklingen var jag helt okunnig om Che Guevaras ekonomiska utläggningar, om de grundläggande orsakerna till hans kritik mot Sovjet och inte minst om förverkligandet av vissa idéer som han lagt fram före sin avfärd. I början var jag en smula irriterad över att höra ”Papito” Serguera helt apropå attackera värdelagens skadeverkningar i de efterrevolutionära samhällena. Hans lidelse när det gällde att angripa revisionisterna i Moskva, som ju gav denna olycksbringande lag allt större spelrum, var inte att ta fel på, men jag trodde att det var en käpphäst han hade. Senare

⁹⁵ Det har sagts att spanjorerna massakrerade omkring tjugo tusen papegojor på den plats där staden vuxit upp. Andra källor uppger däremot att offren snarare var indianer än papegojor.

berättade han att det var Che som förmedlat detta till honom. Det var under hans inflytande som han kommit till slutsatsen att profitgivande avkastning var oförenlig med socialismen och inte hade någonting med den att göra. Han gav mig dessa synpunkter för att jag under vår rundresa bättre skulle kunna förstå varför man på modellgårdarna gav moraliska belöningar. I Vanao t ex träffade vi unga flickor som kallades "vietnamesiska kvinnor", en titel som de vunnit genom sitt upppoffrande och hängivna arbete. Ingen penningbelöning i världen skulle kunnat ge dem jämförbar tillfredsställelse, försäkrade "Papito". Han fick mig alltså att vid första bästa tillfälle fördjupa mig i Ernesto Che Guevaras skrifter, som var nödvändiga för att man skulle kunna förstå det kubanska kätteriet. De är väl värda att uppmärksammas.

Redan 1961 var Che som vi tidigare sett oroad av vad han kallade Kubas produktionskris. Men då tvivlade han inte ett ögonblick på att det system för förvaltning och ekonomisk planering som man importerat från Sovjetunionen via Tjeckoslovakien en dag skulle få den kubanska ekonomin att fungera med ett urverks precision. Han förebrådde sina kamrater deras oförmåga att behärska och korrekt tillämpa instrumenten i denna ofelbara planeringsapparat. Han var också fordrande mot sig själv som industriminister och började t o m läsa matematik för att bättre kunna behärska de ekonomiska beräkningarna. Felstegen som han kritiserat hos sina kamrater var uppenbara och det vore onödigt att ta upp dem här i detalj. Men i och med att Che bekymrade sig över detta enda problem, som var oundvikligt i ett land utan vare sig personella eller kunskapsmässiga resurser för ekonomisk planering, tycktes han bortse från andra saker. Det verkade nämligen som om han inte var varse de felaktigheter som låg i själva principen om en ekonomisk planering genomförd av ett litet antal specialister som fungerade som uttryck för de styrandes okontrollerade strävanden. Ett sådant system som långt ifrån kunde förutbestämma ett lands ekonomiska potential eller befolkningens behov, ett sådant system var det som mer och mer bromsade produktivkrafternas utveckling i Sovjet och de europeiska folkrepublikerna. De polska avslöjandena om "måneekonomin" som vuxit fram ur denna typ av planering rubbade av allt att döma inte Ches eller hans kamraters förtroende för "urverket" som de importerade från öst. Allt de gjorde var att undvika att skicka sina unga ekonomer att studera i Polen, eftersom detta land nu ansågs alltför högerorienterat, eller som det senare skulle heta, revisionistiskt⁹⁶.

1962 började i själva Sovjetunionen, den socialistiska planhushållningens hemland, en mycket informativ debatt om det ekonomiska reformarbetet. Läste man mellan raderna i inlägg av professorerna Nemtchinov, Trapeznikov och Liberman kunde man snart dra slutsatsen att också Sovjet genomgick en produktionskris, eller helt enkelt en ekonomisk kris som ingen vågade nämna vid dess rätta namn. Det avslöjades i själva verket att under de första åren av sjuårsplanen 1959-65 produktionstakten i stället för att öka (så att Sovjet kunde passera USA) hade sjunkit och det mycket markant. Investeringarna var ändå ojämförligt mycket större än i något kapitalistiskt land och överskred 25 % av bruttonationalprodukten. Men dessa investeringar visade sig ge egendomligt liten avkastning, antingen det nu berodde på att de var alltför spridda eller alltför koncentrerade på vissa sektorer. Dessutom var kvalitén på produkterna knappast ens medelmåttig och därför samlades osäljbara lager på företagen samtidigt som industrins efterfrågan på utrustning och befolkningens efterfrågan på konsumtionsvaror inte kunde tillgodoses. Under sådana omständigheter måste Sovjet betala ett oerhört mycket högre pris än sina västerländska rivaler för att göra det minsta ekonomiska framsteg och befolkningens levnadsstandard blev lidande på detta. Det var omöjligt att råda bot på denna situation genom att öka investeringarna eftersom landets resurser var ansträngda till det yttersta och f ö verkade det vara ett tvivelaktigt botemedel.

⁹⁶ Wladislaw Bienkowskis artikel om "måneekonomin" som påvisade de otroliga misstag som planerna gjort sig skyldiga till under Stalintiden publicerades i *Przegląd Kulturalny* nr 43 (23. 01. 56) i Warszawa och återgavs i ett specialnummer av *Les Temps Modernes* för februari-mars 1967 (nr 132-133).

Vad föreslog då reformatörerna? De slog fast att de metoder som hittills använts inom planering och administration inte längre passade Sovjetunionens ekonomi som blivit alldeles för omfattande och komplicerad för att kunna skötas på samma sätt som under den snabba industrialiseringens epok. Varken Gosplan (Statens ekonomiska planeringsorgan) eller ministrarna som var ansvariga för var sin sektor av ekonomin kunde längre ge företagen de exakta uppgifter som behövdes för att planerna skulle kunna genomföras på ett harmoniskt sätt och med bästa möjliga utnyttjande av resurserna. Experterna föreslog därför att man gav större självständighet åt dessa företag, och det innebar också större bestämmanderätt över den rent finansiella planeringen, så att de själva skulle kunna finna lösningar som de centrala myndigheterna inte längre kunde förse dem med.

Ett sådant system skulle tillåta de mest dynamiska företagen att anpassa sin produktion till efterfrågan och få ut vinst som de sedan kunde återinvestera i modernisering av företaget. Vissa föreslog t o m att utbytet mellan företagen skulle gå via en "socialistisk marknad" och så långt som möjligt styras av lagen om tillgång och efterfrågan. Men detta förslag som gick ut på att reducera den centrala planeringens roll till ett minimum fick ingen framgång. Det stod fast att det alltså var inom de centralt givna ramarna som företagen skulle hålla sig och de vinster de kunde få var bara premierna för överträffande av de av centralen uppsatta produktionsmålen. Det var bara inom konsumtionssektorn som marknadsprincipen fick betydelse som regleringsfaktor. Variationen inom konsumtionsvaruutbytet skulle bli större. Köparna uppmanades – eller snarare tilläts – att gynna de fabriker som ansträngde sig att höja kvalitén på sina varor. Trots att dessa nymodigheter var relativt blygsamma menade dess förespråkare att de skulle få en psykologisk effekt på industrikadren, som ju var de som var mest intresserade av att deras företag hade framgång och gick med vinst. Reformens upphovsmän stack inte under stol med att problemet med "stimuli" stod i centrum för det hela och att kadren borde stimuleras så att de gjorde slut på slöseriet och mer rationellt utnyttjade arbetskraften som i allmänhet var alltför lite produktiv.

Detta projekt som vuxit fram under Kosygin rubbade vissa cirklar inom den sovjetryska byråkratin och antogs inte förrän 1965 efter tre års diskussioner företrädesvis i kulisserna. Det försatte inte den centrala planeringen ur spel och satte heller inte profiten i centrum för den sovjetiska ekonomin, så som vissa västerländska bedömare hävdade. Inte heller stod det i strid med den traditionella sovjetryska doktrinen som säger: "At var och en efter förtjänst." Reformen är emellertid inte så harmlös som den kan tyckas vid första påseende och inte heller så "ortodox" som vissa av dess kommunistiska försvarare velat ha den till. I själva verket utgör den ett första steg i en riktning som är rakt motsatt den som Sovjet följt alltsedan tillkomsten av dess ekonomiska planerings- och administrationssystem.

Förr hände det att ryska ledare tillstod att de ännu inte hade tillgång till alla de vetenskapliga instrument som behövdes för att genomföra en rigorös och perfekt ekonomisk planering. Landet var inte vare sig väl utrustat eller utvecklat för att något sådant skulle kunna genomföras omedelbart och på alla plan. Planeringscentralen försökte samla och analysera ett maximum av uppgifter och sedan förse varje basenhet med alla exakta direktiv och nödvändiga upplysningar. Man företog ofta administrativa förändringar – den senaste 1957 då man delade in landet i sovnarchoser (regionala ekonomiska råd) – i hopp om att bättre kunna behärska kunskaperna om de ekonomiska realiteterna och undvika fel i beräkningar och organisation. Men målet förblev detsamma: att finslipa planeringsmetoderna så att allt kunde förutses i förväg och att maximalt utnyttja alla ekonomiska resurser till kollektivets bästa. Med dataåldern i antågande tycktes detta mål bli lättare än någonsin att uppnå.

Men i och med denna reform förändrades Sovjetunionens inriktning. För första gången i historien beslöt sovjetryssar att i framtiden ge färre direktiv till enheterna på basplanet, lita mindre till den exakta planeringsvetenskapen och mer till andra regleringsmekanismer -

såsom ”den socialistiska marknaden” – av mer ”spontan” och mindre kontrollerbar karaktär. Även om det inte gjordes så mycket väsen av den här reformen och även om den framför allt rörde en begränsad sektor av ekonomin (konsumtionen av varor och tjänster) så utgjorde den ändå en kvalitativ förändring i förhållande till det förflutna och förebådade ännu mer långtgående nyordningar.

En av den sovjetryska planekonomins fäder, professor Strumilin, har en gång sagt: ”En av de grundläggande faktorerna för planeringsarbetet är den ideologi som behärskar den medborgare som utför det.” Man får osökt detta uttalande i tankarna när man undersöker de sociala och politiska aspekterna på ”stimulifaktorn”. Dessa aspekter kan inte skiljas från de tekniska och ekonomiska. De sovjetryska ledarna har alltid proklamerat att deras ekonomiska kadrer utbildas vid ”röda universitet” och om de innehar ansvarsfulla poster så är det för att de är utmärkta kommunister. Det vore följande lätt att fastslå att en förkrossande majoritet av de lägre tjänstemännen och nästan samtliga i högre ställning tillhör det ryska kommunistpartiet. Men enligt reformens upphovsmän visade sig dessa bolsjevik-kadrer sakna all initiativförmåga och omsorg om det allmänna bästa om de inte ”stimulerades” materiellt, garanterades flera privilegier, större förtjänster och ökat inflytande över sina underordnade. Detta erkännande att de kommunistiska appellerna inte hade större verkan ens på elitens politiska medvetande måste med nödvändighet få genklang hos den stora massan ryssar, inverka på deras inställning till arbetet och till livet. Man vet att de ryska ledarna tidigare samvetsgrant riktade sina appeller till arbetarnas kollektivistiska medvetande och sina löften om högre löner till rekordarbetarna i produktionen. De glömde heller inte tvånget som påtryckningsmedel mot dem som inte stimulerades av vare sig materiella eller moraliska argument, men det är ett annat problem. Låt oss helt enkelt konstatera att den reform vi här talat om avslöjade till vilken grad Ryssland redan var avpolitiserat och till vilken i toppskiktet oemottagligt för varje form av ”moraliska” stimuli. Det står också klart att reformen i sin tur bidrog till denna avpolitisering av samhället genom att ytterligare befästa ryssarna i deras individualistiska omsorger.

I de europeiska folkrepublikerna mottogs reformen positivt, ja nästan entusiastiskt. Man trodde ingalunda att den skulle åstadkomma något ekonomiskt mirakel i den stora ryska metropolen, därom gjorde man sig inga illusioner. Men liberaliseringen – så kallades den i Östeuropa – gav saken med en enda gång Moskvaortodoxins godkännande av alla reformprojekt som förberetts sedan 1956 och som till sist diskret genomförts i dessa länder. På Kuba däremot vägrade Che Guevara revisionism i de polska och ungerska förnyarnas planer och ville inte acceptera denna liberala manöver även om den bar Kremls stämpel den här gången. Kanske hade han varit mindre hårdnackad och respektlös mot Moskva om inte den här historien dykt upp samma år som oktoberkrisen misskrediterade Chrusjtjov i hans ögon.

I en intervju som Samuel Russell från Londontidningen Daily Worker fick med Che den 4 december 1962 sade denne utan omsvep att han ogillade den ryske premiärministern. Det påstås att texten ändå var ordentligt tillrättalagd eftersom originalversionen skulle ha trasslat till de rysk-kubanska relationerna alltför mycket. Anmärkningsvärt var också att Che inte deltog i de nya ekonomiska förhandlingarna med Sovjet. 1960 var han kubansk huvudförhandlare med östblocket men höll sig alltså undan nu. Först efteråt, i maj 1963, fick han veta villkoren för den nya rysk-kubanska överenskommelsen som utarbetats av Fidel och Chrusjtjov praktiskt taget i enrum. Därifrån var steget inte långt till att tro att Che ogillade prioriteringen av jordbruksutvecklingen och somliga gjorde det också. Enligt dem kunde inte Che, som ju var anhängare av tanken på industrialisering, godkänna ett sådant val. Men granskar man alla hans inlägg under sammanträdena på industridepartementet finner man ingenting som talar för att det skulle ha funnits någon konflikt mellan Fidel och honom i fråga om satsningen på jordbruket. Inte desto mindre är det sant att Che förlorade mycket av sitt inflytande över det ekonomiska livet sedan denna satsning inletts. Sockerindustrin fick

dessutom sitt eget departement och sorterade inte längre under Ches. Trots detta kvarstod han i politbyrån och förblev en av de mest inflytelserika ledarna på Kuba. Han saknade således varken auktoritet eller internationell publik när han i juni 1963 publicerade sin teoretiska artikel: "Consideraciones sobre los costos de producción como del análisis económico de las empresas sujetas a sistema presupuestario".⁹⁷

I denna studie ville han visa att termer som "lönsamhet", "värde", och t o m "vara" har en helt annan innebörd i ett socialistiskt, eller mot socialismen strävande system än de har i en kapitalistisk ekonomi och kan alltså inte åberopas för att rättfärdiga reformer av liberal typ. En månad senare fortsatte han att utveckla sina synpunkter i en studie över "Sobre el sistema presupuestario de financiamiento"⁹⁸ och slog fast att företagen under en socialistisk regim är delar i ett helt som står i hela kollektivets tjänst. De förstatligade produktionsmedlen representerar sociala tillgångar och inte "varor" som en fabrik skulle kunna förvärva för att öka sin produktion och sina vinster. I Kubas fall var industrialiseringsnivån alltför låg men i gengäld hade man ett av världens bäst utvecklade kommunikationsnät⁹⁹. Därför skulle inga tekniska svårigheter lägga hinder i vägen för en långt driven centralisering av administrationen inom den industriella sektorn. Men om nu denna sektor utgjorde en helhet så borde varje företag ses som en del av denna helhet och inte som en fristående enhet med egen lönsamhet. Dessutom anser marxisterna att en produkt blir handelsvara först då den börjat cirkulera, i och med att den säljs i enlighet med de lagar som gäller i en ekonomi som grundas på privat ägande. Men inom ett och samma företag, som är förstatligat dessutom, kan inte få finnas vare sig försäljning eller handelsvaror och bokföring och ekonomiska kalkyler får endast förekomma som hjälpmedel för planeringsarbetet och administrationen i dess helhet.

Che hade många andra mindre teoretiska skäl till att förkasta den reformerade modellen av den socialistiska ekonomin. På Kuba fanns en betydande sektor av privat ägande på landsbygden och i städerna trampade en hel armé av småbyråkrater. Staten hade ju varit ett slags nationell "industri" under den gamla regimen och dess forna tjänstemän skulle blivit de första att skaffa sig fördelar av en eventuell "socialistmarknad". Den ryska reformen skulle således inte ha gynnat de duktigaste utan dem som ändå alltid klarade sig och som redan tjänat relativt bra på den gamla regimen. Men i Ches ögon var revolutionen ett rättvisans verk och den måste framför allt gottgöra de oförrätter som begåtts mot de egendomslösa, den enorma massan av arbetslösa och mot dem som varit praktiskt taget analfabeter. Vad ekonomiska skäl beträffade så skulle man ha begått ett grovt räknefel om man givit företagen självbestämmanderätt. De industrier som planterats in på ön var anpassade till en viss konsumtionsstruktur som inte längre var aktuell. Dessa måste följaktligen omorienteras och inte stimuleras ytterligare med hjälp av marknadsmekanismer. Konsumenternas vanor hade inte ändrats på den korta tiden efter revolutionen, men det fanns ingen anledning att stryka dem med håret om det innebar slöseri med pengar och energi. I det gamla kubanska samhället var också arbetarklassen – särskilt specialarbetarna – relativt privilegierade i förhållande till dem som inte hade något arbete eller som bara fick arbete då och då. Även om självbestämmanderätten över företagets finanser åtföljdes av demokratiskt arbetarstyre – något som Che visste att de ryska reformivrarna inte avsåg – så skulle inte heller det blivit rättvist eftersom det skulle gynna dem som från början hade de bästa positionerna inom produktionsapparaten.

Che framförde inte alla dessa speciellt kubanska skäl för att kräva Kubas rätt att inte följa reformen. Han förkastade den helt enkelt. Detta kan förefalla paradoxalt. I själva verket

⁹⁷ Se *Nuestra Industria* nr 1, Havanna, juni 1963.

⁹⁸ Se *Trimestre*, (suplemento del Directorio financiero) nr 7, Havanna, juli–september 1963.

⁹⁹ De stora amerikanska telefonbolagen använde Kuba som experimentfält och lämnade efter sig ett mycket välutrustat telekommunikationsnät som i vissa avseenden var bättre än amerikanernas eget i USA där man inte alltid med en gång lyckades introducera de nymodigheter som experimenterats fram i liten skala på Kuba.

försvarade han ett system som importerats från Sovjet men som ryssarna, d v s de som bäst kände till detta system, nu ansåg ineffektivt. Men paradoxen var bara skenbar. Den ryska reformen var resultatet av en politisk och social utveckling i Sovjetunionen, en utveckling som Kuba med en nyss genomförd revolution bakom sig inte hade genomgått. Det var i inställningen till problemet med ”stimuli” (som stod i centrum för reformförslaget) som det skar sig mest mellan ryssarna och Che. Det var just på det området som Ernesto Che Guevara skulle komma att utveckla vissa teser som kubanerna hängivet försvarade under schismen 1967 och som stod helt i strid mot ryssarnas uppfattning. Vad hade då Che att säga i den här frågan?

Han ansåg att det var oförenligt med revolutionens sociala målsättning att ta till materiella fördelar för att stimulera produktionen eftersom detta oundvikligen ledde till osund konkurrens mellan arbetarna och satte den själviska vinningslystnaden före omsorgen om det gemensamma bästa. En sådan politik skulle leda till nya sociala skillnader och en uppluckring av massornas revolutionära medvetande. Och just det medvetandet var det värdefullaste kapitalet för framtiden i ett socialistiskt samhälle. Utan det vore det utopiskt att hoppas på en ny värld.

Che tillbakavisade också påståendet att materiella incitament är ekonomiskt effektiva i ett socialistiskt samhälle. Enligt hans uppfattning är vinningslystnaden en mäktig drivkraft uteslutande i ett kapitalistiskt samhälle där penningen är basen för alla privilegier och där det är möjligt att få utdelning på den. Efter revolutionen var så inte fallet på Kuba. Hädanefter kunde förvärvandet av pengar inte utgöra ett mål i sig. Materiella incitament hade inte längre större dragningskraft på arbetarna än det kubanska s k Pastorita-lotteriet där man sällan vann och ”som aldrig kunnat locka ens de mest äregiriga eller rubba de andras likgiltighet”.

Che visste mycket väl att den gamla profitmentaliteten inte hade försvunnit från den ena dagen till den andra och likaså att vissa kategorier av befolkningen alltså var mycket fästade vid pengar. Han erkände också att de kubanska arbetarnas och då i synnerhet de nya arbetarnas medvetandenivå inte var tillräckligt hög för att de skulle kunna få ett komplicerat maskineri av centraliserad ekonomi att fungera harmoniskt. Detta var svårigheter som man ärvt av det förflutna. Che beklagade att de fanns men tänkte inte finna sig i dem. Han utgick från uppfattningen att produktionsförhållandena kunde vara mer utvecklade än produktivkrafterna men att i motsatt fall varje eftergift skulle leda till politisk tillbakagång och ekonomiskt slöseri.

Fastän Che alltid bemödade sig om att presentera sina teser så nyanserat som möjligt lyckades han inte nå enighet med sina kamrater. Somliga av dem stod nära de östeuropeiska reformisterna, så var t ex fallet med Carlos Rafael Rodriguez som Che hade svårt att komma överens med 1961. Andra, bland dem kommendanten Alberto Mora som inte kunde miss-tänkas ha sympatier för ryssarna, ansåg att Che inte tog tillräcklig hänsyn till Kubas beroende av sin handel med den internationella marknaden där ju värdelagen var förhärskande. Europeiska marxistiska ekonomer som t ex professor Bettelheim gjorde också inlägg i debatten. Bettelheim förklarade att den socialistiska ekonomiska planeringen under en lång övergångstid måste beakta de förefintliga produktivkrafternas utvecklingsnivå och inte kan klara sig utan att använda pris- och kreditreglering som i sin tur krävde mycket noggranna lönsamhetskalkyler på det ekonomiska områdets alla nivåer.¹⁰⁰

¹⁰⁰ Kommendant Alberto Moras artikel: ”En torno la cuestión del funcionamiento de la ley del valor en la economía cubana en los actuales momentos” publicerades först i nummer 3 av tidskriften *Comercio Exterior* för 1963 och senare i nummer 3 av tidskriften *Nuestra Industria* (Havanna, oktober 1963). Professor Bettelheims artikel: ”Formas y metodos de la planificación socialista y nivel de desarrollo de las fuerzas productivas” publicerades i april 1964 i nummer 32 av den teoretiska partitidskriften *Cuba Socialista*.

Ches ganska beska svar på detta var tre nya uppsatser: ”Om begreppet värde”, ”Banken, krediten och socialismen” och ”Den ekonomiska planeringens innebörd”.¹⁰¹ Under de regelbundet återkommande sammanträdena i industriministeriet diskuterade de flesta ledarna dessa frågor livligt och utan förbehåll. Che slog fast att den uppfattning han förfäktade stod i överensstämmelse med det marxistiska tänkandet och hela dess tradition och formellt sett hade han förmodligen rätt i detta. Vi skall inte här återge alla hans argument hämtade från Marx och Lenin men det kan vara nyttigt att återge professor Włodzimierz Brus’ slutsats i denna fråga. Professor Brus hör till auktoriteterna på området och kan inte misstänkas vara partisk eftersom han är anhängare av den ekonomiska reformen i sitt hemland Polen:

I den revolutionära rörelsens teoretiska och ideologiska inställning fanns den djupt förankrade övertygelsen att den socialistiska ekonomin är en centralt planerad ekonomi inte bara generellt utan i alla sina beståndsdelar. Vidare att marknadsmekanismerna i den socialistiska ekonomin utgör främmande element som av nödtvång måste tolereras en viss tid men som snarast måste elimineras genom stora ansträngningar.¹⁰²

I den här debatten fanns ett tomrum som svårligen kan ursäktas: varken Che eller hans meningsmotståndare närmade sig frågan om maktfördelning och politisk organisation i de samhällen där alla dessa centraliserade eller reformerade experiment med planering och ekonomisk administration tänktes äga rum. Och ändå var socialismen för de auktoriteter man åberopade till försvar för den eller den formen av ”stimuli” aldrig enbart frågan om effektiviteten i en ekonomi som beslutats av en ledargrupp med makt att i folkets namn avgöra det bästa sättet att leva och arbeta. Hos Marx finner man ingenting som talar för en permanent delegering av makten. Tvärtom: enligt honom borde hela övergångsperioden till socialism och kommunism karakteriseras av arbetarnas direkta inflytande över skötseln av kollektivets angelägenheter. Också för Lenin, som ju ändå grundade teorin om avantgardepartiet, kom sovjetmakten före elektriciteten i det berömda slagordet om socialismen. Detta problem kunde också spåras bakom alla debatter om den socialistiska ackumulationen i Sovjet under tjugotalet och särskilt i polemiken mellan Preobrajenskij och Bucharin, även om Stalins diktatur redan satte hinder i vägen för öppen diskussion. 1963 diskuterade man på nytt men det verkade då både i Moskva och i Havanna som om sovjetmakten redan var ett faktum eller som om problemet inte var aktuellt längre. Att de ryska marxisterna visade sådan brist på medvetenhet kunde uppenbarligen förklaras av det politiska klimatet och att de visste vilket öde som drabbat dem som förut talat för mycket om detta problem. För riskerade en ekonomiprofessor i Moskva, vare sig han var reformist eller antireformist att förstöra sin karriär om han gick för långt in på förbjuden politisk mark. Men i Havanna då? Kubanerna var inte märkta av decennier av terror och dubbeltänkande och var säkert heller inte ovetande om att de fortfarande levde i ett provisoriskt samhälle.

Che har skrivit mycket vackert om den intima dialektiska relation som vuxit fram mellan Fidel och det kubanska folket och som möjliggjort en sorts permanent dialog mellan de båda parterna. Han har hävdatt att ingen som inte direkt upplevt detta kubanska experiment kan fatta hur överväldigande detta fenomen är. Men samme Che beklagade ofta arbetarnas svaga inflytande över företagen och erkände indirekt att systemet inte gav tillräckliga möjligheter för massorna att direkt påverka situationen. En utomstående som läste detta fick alltså

¹⁰¹ Ches svar till Bettelheim publicerades också det i *Cuba Socialista*, nummer 34, juli 1964, under rubriken ”La planificación socialista, su significado”. De andra två artiklarna av Che: ”Sobre la concepción del valor” samt ”La banca, el crédito y el socialismo” publicerades i *Revista Economica*, nr 3, oktober 1963 respektive i *Cuba Socialista* nr 31, mars 1964. Om hela planeringsdebatten se dessutom Ernest Mandels artikel ”Le grand débat économique” i *Partisans*, nr 37 1967, Paris. [stora delar av denna debatt finns publicerad på svenska under namnet [Planeringsdebatten på Cuba](#)]

¹⁰² Włodzimierz Brus, *Problèmes généraux du fonctionnement de l'économie socialiste*, Paris, Maspero, 1969, s 45 och 46.

intrycket att det saknades en dimension i Ches analyser. Det märktes redan när han före debatten om ”stimuli” talade om fackföreningarnas roll i det socialistiska samhället och om ”kadern, ekonomins ryggrad”. Han visade i själva verket en viss bristande kunskap om detta grundläggande problem i arbetarrörelsens historia som rör arbetarnas behov och rätt att själva besluta, vara självbestämmande, i alla situationer. Revolutionärerna accepterar säkert inte någon tradeunionist-anda, som så ofta återfinns i arbetarklassens yrkesorganisationer, utan föresätter sig att politisera dessa och göra dem mera socialistiska. Att avskaffa dem kan det inte vara tal om. Det var bara i Sovjetunionen under Stalins tid som kommunistpartiet – d v s dess ledarskikt – reducerade fackföreningarna till passiva hjälpredor, till ett slags underbyråkrati med uppgift att vaka över att planerna genomfördes.

Trots korruption på högsta nivå under åren före revolutionen hade Arbetarfederationen på Kuba (CTC) ärofulla traditioner att falla tillbaka på. Vi behöver bara påminna om de blodiga strejkerna på trettioalet och sockerarbetarstrejken 1955. Arbetarnas fackförbund var helt vunna för Castros sak och hade goda förutsättningar att bidra till harmoniska, men dialektiskt verkande, relationer mellan basen och den nya regimens politiska och ekonomiska kadrer. Men för att kunna fullgöra denna uppgift måste de få behålla sitt självstyre och sin möjlighet att uttrycka och försvara sina medlemmars krav. Che föredrog att för sin del krypta bakom två myter som båda importerats från Sovjet: 1) arbetarnas intressen efter revolutionen består endast i att produktionen utvecklas och sammanfaller således automatiskt med den ekonomiska planeringens mål, 2) de revolutionära kadrerna kan själva tolka arbetarklassens tankar och behov eftersom de själva kommer ur denna klass.

I och med detta anammade Che – kanske omedvetet – ett gammalt slagord av Stalin: kadrerna beslutar i allt. Vad som är en smula förvånande är att Che senare aldrig tog upp detta ämne på nytt, inte ens efter sin period av entusiasm för Sovjet. Han frågade sig inte vilken som var den verkliga orsaken till krisen i Östeuropa. Han tycktes tro att ryssarna bara hade att välja mellan en dålig ekonomisk reform och en ”ren och hård” socialism. I realiteten, och det så länge som det politiska systemet förblev intakt, var alternativen antingen teknokratiska reformer eller status quo d v s fortsatt ekonomisk stagnation och fullständig apati bland folket. En hypotes som Che inte räknade med men som experterna anammade var att om ekonomin befriades från partiapparatsens tryck skulle reformivarna få rollen som trollkarlens lärling. I och med att företagscheferna fick större makt och i motsats till de anonyma centrala beslutsfattarna befann sig på själva arbetsplatserna i direkt kontakt med arbetarna riskerade de nämligen att väcka till liv en verklig facklig aktivitet och kanske t o m en politisk förnyelse på basplanet. Och som händelserna i Tjeckoslovakien 1968 skulle komma att visa är ett sådant uppvaknande när det väl börjat praktiskt taget omöjligt att hålla inom ramarna för rent fackliga krav, det är hela det politiska systemet som ifrågasätts.

Denna möjlighet tycktes inte föresväva Che och sanningen att säga ägnade han sig inte åt de politiska och sociala aspekterna på livet i öst. Men han var ändå djupt oroad över Sovjetunionens framtid. Till sina medarbetare på ministeriet antydde han att han var övertygad om att de ekonomiska reformerna bara var inledningen till en restauration av det ryska samhället, ett återinförande av marknadsekonomin i någon form, baserad på konkurrens liknande den som västvärldens truster ägnar sig åt. Sista gången Che var i Moskva var 1964 på vintern. Då fick han tillfälle att diskutera med ryska ekonomer och studenter. Men han sade sig ju själv ha ett häftigt humör och undvek offentliga konfrontationer. Han föredrog att bjuda in ungdomar till kubanska ambassaden där han kunde tala öppet med dem. Hans gäster frågade honom om han inte trodde att företag som var självfinansierande skulle tvingas att anpassa sig efter konsumenternas krav och bli mer effektiva. Che svarade:

Jag vet inte hur ett sådant system skulle fungera i Sovjetunionen, men systemet som sådant känner jag väl till. Det fanns på Kuba före revolutionen och finns i stor utsträckning i de kapitalistiska

länderna. Uppriktigt sagt är det ni säger om företagens lönsamhet, baserad på marknadens krav, varken någon stor nyhet eller någon stor hemlighet. Men det finns en nackdel med det systemet. När alla företag till varje pris vill realisera sina vinster och bli "lönsamma" utlöses en okontrollerbar konkurrens dem emellan som leder till anarki och slutligen till en oöverkomlig kris. Då återstår ingenting annat än göra revolution för att ge samhället en förnuftig inriktning.

Ett omdöme som detta krävde en politisk motivering, ty det ekonomiska reformarbetet i Sovjetunionen var inte ett påhitt av några unga ekonomer utan större kännedom om marxismen. Tvärtom stod den under Kremls beskydd. Hur var då detta möjligt femtio år efter Oktoberrevolutionen i ett industrialiserat land med en materiell bas för socialismen som saknats från början? Che gav inget svar på den frågan. Han anammade aldrig de trotskistiska teserna om Sovjets "byråkratiska degenerering" under stalinismen och inte heller de maoistiska om ett maktövertagande i Kreml 1956 av en ny revisionistisk och borgerlig klass som fördes fram av ryska kommunistpartiets tjugonde kongress. Che nöjde sig med att benhårt motsätta sig Sovjets konkreta strävanden. Han var emot ryssarnas vilja att nå en överenskommelse med USA, emot de ekonomiska reformerna och teoretiserandet över materiella incitament, emot de sociala klyftorna i den ryska socialismen och emot den svala ryska inställningen till revolutionärer och till tredje världen i stort.

Men hans anklagelser var aldrig dogmatiska eller enbart negativa. Det han skrev präglades alltid av hans djupa humanism och hans fasta tro på människornas förmåga att övervinna fördomar och egoism, hjälpas åt inbördes och bygga upp en ny, mera rättvis värld. Han led sant och uppriktigt "varje gång en orättvisa begicks i världen" och det märktes, det gjorde hans ord levande och rörde en omsorg om människorna som placerade honom skyhögt över de kyliga östblocksledarna. Trots hans teoretiska blottor kunde man inte om han så talade om strikt tekniska problem undgå att bli imponerad av hans lidelse för att alla fattiga och exploaterade skulle bli fria och av hans vision av ett samhälle i frihet och broderskap. Ännu mer än i debatten om de ekonomiska reformerna kom Ches idealism till uttryck i hans sista offentliga tal, det som han höll i Alger. Han riktade en patetisk appell till Sovjet och till de rika socialistländerna. Han manade dem att överge sin egoistiska praxis i det internationella handelsutbytet, en praxis som lånats av de stora västerländska exportörerna av industriprodukter, och bad dem att komma sina fattigare kamrater i tredje världen till hjälp. Han sade:

Hur kan man kalla det "gynnsamt för båda parter" att länderna i tredje världen säljer sina råvaror till världsmarknadspriser, råvaror som kostar dem oändliga mödor och uppoffringar att få fram, och sedan köper, också till världsmarknadspriser, maskiner som tillverkats i de stora automatiserade industrier som finns idag? Om det är sådana relationer som etableras mellan de båda grupperna av länder måste vi säga att de rika socialistiska länderna i viss utsträckning är den imperialistiska utsugningens medbrottslingar. Vi kan belägga att socialistländernas handelsutbyte med de underutvecklade länderna utgör en försvinnande liten procent av deras utrikeshandel. Detta är absolut sant men det gör inte handelsutbytet mindre omoraliskt. Socialistländerna har en moralisk förpliktelse att göra slut på det tysta samförståndet med de västerländska utsugarmakterna.

Men Che nöjde sig inte med att vädja till östblocket att vara lite bättre än sina västerländska rivaler och lite mera generös. Han slog dessutom fast att:

de länder som slår in på befrielsens väg bör få sin ekonomiska utveckling betald av socialistländerna. Vi säger detta utan att ha någon sorts utpressning i sikte och inte heller för att vi vill åstadkomma uppmärksamhet. Vi säger det för att det är vår djupa övertygelse. Socialismen kan inte existera om det inte pågår en förändring av medvetandet som tvingar fram en ny, broderlig inställning till människorna. Denna inställning måste finnas på det individuella planet i det samhälle som bygger eller byggt upp socialismen men också på det internationella planet, visavi alla folk som lider under imperialistiskt förtryck.

Denna maning som uttryckte Ches syn på socialismen hade föga chans att bli uppmärksam i Sovjet, men den har på ett märkligt sätt präglat castristernas ideologiska tänkande. Fidel hade inte deltagit direkt i den ekonomiska debatten fastän han efter vad det sägs ända från början vunnits för Ches teser. Han var mera pragmatisk och försiktig än sin industriminister och lär inte ha velat att den teoretiska oenigheten med Sovjet tog någon mer dramatisk vändning. Han lär ha hävdad att Kuba kunde följa sin linje i byggandet av socialismen utan att ta hänsyn till de reformistiska tendenserna inom östblocket. Först när oenigheten med de ortodoxa blossade upp kring frågan om de latinamerikanska gerillarörelserna lämpade Fidel auktoriteten överbord och tog ställning för Guevaras "kätter". Hans tal den 28 september 1966 var fullt av angrepp på dem som bara hade "pesos i huvudet" och hans tveklösa ställningstagande för moraliska och inte materiella stimuli i produktionen var därmed uppenbart¹⁰³. Under vår rundresa på Kuba fann vi därför överallt citat av Che och Fidel, ofta på samma affisch och med samma ämnen: gerillan i Latinamerika och "den socialistiska människan" på Kuba.

Våra reskamrater förklarade stolt för oss att deras revolution utsatte sig för stor fara i och med att den i alla väder tänkte försvara sina internationalistiska principer på detta sätt. Det räckte med att lyssna på bilradion för att konstatera att de inte överdrev: nästan automatiskt hamnade vi i en flod av antikommunistisk propaganda som spreds via de starka sändarna i Florida. Fienden i norr fortsatte att hota ön, anklagade kubanerna för ligistdåd i Latinamerika och lovade dem guld och gröna skogar, och världens största konsumtionssamhälles alla välsignelser bara de ville jaga bort Castro-banditerna från Havanna.

"Vi har inga möjligheter att störa dessa sändningar", sade Serguera:

På det politiska planet har de bara effekt på gusanos¹⁰⁴, på dem som har gått i exil fast de är kvar i landet, som alltså inte integrerats i revolutionen och som på allt sätt förbereder sig på att lämna landet. Vi försöker bara göra allt för att kvaliteten och variationen på våra egna program skall vara så bra att ingen normal lyssnare skall frestas av jazz eller annan amerikansk musik som sänds mellan propagandabulletinerna från Florida. Det gör att vi ofta har utgifter som inget annat socialistiskt land på det här området. Och ändå har vi inte på långt när samma materiella förutsättningar som våra fiender i norr eller våra "rika vänner" i Europa.

Efter denna illustration till vilka svårigheter som kan dyka upp när man vill bygga socialismen på 90 miles avstånd från USA ville våra vänner få oss att förstå att Kuba var ännu mera utsatt än Kina som ändå levde under det ständiga hotet om ny amerikansk eskalering i Vietnam. De menade att Kuba hade ännu fler orsaker än Kina att, om än på ett icke provocerande sätt, försvara en ståndpunkt som skilde dem från deras allierade inom östblocket och ofta närmade sig kinesernas:

Vårt folk förstår mycket av de här frågorna utan att vi behöver lägga fram dem och offentligt angripa Moskva. Folket vet vad det skall hålla sig till både i fråga om internationell politik och när det gäller socialismens grundläggande problem. När du talar med vanliga, enkla människor skall du märka att de har reda på allt inklusive den sino-sovjetiska debatten, som vi föredrar att inte publicera något om och du skall se att de känner skillnad på bra och dåliga revolutionärer.

Mina kamrater stack dock inte under stol med att det fanns både problem och motsägelser på Kuba eftersom landet var inne i en ekonomiskt sett besvärlig period som lämnade mycket övrigt att önska i fråga om försörjningen. Att vi undvek restauranger på resan berodde helt enkelt på att vi nästan aldrig träffade på några. I de små byarna längs vägen frågade man förgäves efter någon form av förfriskning på barerna och än mera pretentiöst var det att beställa in kaffe. Vi såg ingen marknadshandel i byarna, något som förvånade oss så mycket

¹⁰³ Se Fidel Castros tal av den 28 september 1966, publicerat i *Granmas* veckoupplaga 2 oktober 1966.

¹⁰⁴ Ordet *gusano* betyder egentligen mask och används som öknamn på kontrarevolutionärer.

mer som den privata sektorn på landsbygden ännu är betydande och bidrar med nästan hälften av jordbruksproduktionen. Men de enskilda bönderna såväl som de statsägda jordbruken måste sälja allt till den offentliga distributionsorganisationen.

Så snart vi kom till Santiago försvann våra kubaner. Serguera talade i förtroende om att Montané och han var upptagna: man höll just på med att välja en efterträdare till Orientes partiordförande, Armando Acosta, en av de få kommendanten som kommit ur PSP. Tillammans med partisekreteraren och en representant för fackföreningen fick vi besöka en nickelindustri i Nicaro och med deras hjälp fick vi en översikt över hela denna industrigren på Kuba. De berättade med berättigad stolthet: på detta område hade revolutionen verkligen gjort landvinningar. Kubanerna hade inte bara lyckats driva igång Nicaro (och därtill det helautomatiserade Moa) utan tillverkade också själva reservdelar och gjorde de förbättringar som var nödvändiga för att produktionen skulle öka¹⁰⁵. Nickeln gav värdefull valuta. Tack vare den skulle snart en avancerad stålindustri växa fram som skulle kunna exportera anse- nliga mängder rostfritt stål.

Efter rundvandringen satte vi oss ned på fackföreningens kontor för att diskutera sociala problem som rörde fabriken. Hur utövades kontrollen? Vilka kollektiva samlevnadsformer fanns? Våra talesmän var förvånade och generade över frågorna. Vi fick höra den traditionella föreläsningen om de nationaliserade industrierna som fungerar fantastiskt bra och till folkets glädje så snart den kapitalistiske utsugaren har jagats bort. Semprun och jag hade hört dessa tongångar i Östeuropa alltför ofta för att inte bli obehagligt överraskade. Dessa ledare använde gladeligen formuleringar som inte hade missklätt en tjeckisk funktionär på Novotnys tid.

Så kom vi till lönerna. Spridningen på skalan föreföll oss enorm: ingenjörerna kunde tjäna upp till 1700 pesos i månaden medan genomsnittsarbetaren inte nådde upp till mer än 100 pesos. Fackföreningsrepresentanten kände sig manad att ge en förklaring när vi visade vår förvåning: ingenjörerna var få, de måste betalas mer därför att deras insatser var så värdefulla. Hur som helst så rörde det sig här om "historiska" löner, d v s löner som var lika stora som före revolutionen för dem som redan då hade dem. De nya ingenjörerna betalades inte på samma sätt, de tjänade mellan 300 och 400 pesos¹⁰⁶. Hade arbetarna inga krav på högre löner eller andra förmåner? "O, nej. Våra arbetare vet att de arbetar för folket och de är mycket nöjda med det." Vilken roll spelade då fackföreningen? "Vi skall entusiasmera massorna så att de arbetar ännu bättre och bidrar ännu mer till revolutionens framåtskridande."

Gott, vi hade förstått. Innan vi skildes drog vi upp det stora internationella problemet, bara för att testa dem: Vad tycker ni om den sino-sovjetiska konflikten? "Åh, det får ni fråga kamraterna i centralkommittén om, vi sysslar inte med sådana frågor. Följ med och se på våra nya hus istället och på de möblerade lägenheter som vi delar ut bland arbetarna." Vi gjorde så, beundrade husen och gav oss iväg igen genom trängseln på vägen tillbaka till Santiago. Vi beredde oss på en livlig diskussion med "Papito" Serguera, "Chucho" Montané och de andra om situationen inom den industriella sektorn på Kuba. Men de hävdade genast att de två i Nicaro inte var representativa och lovade att vi skulle få vara med om möten med politiskt medvetna arbetare som visste att kräva sin rätt. Diskussionen kom således av sig.

Det var den 26 juli det här året som Fidel inför en rörd folkmassa proklamerade sitt "Cuba está sola". Han anklagade inte det socialistiska lägret för att ha övergivit Kuba men alla lade märke till att han inte en enda gång i sitt tal nämnde Sovjet. Han talade om vanliga saker i

¹⁰⁵ Nicaro-fabriken nådde sin maximinivå – 20 180 tonmeter – 1957. Efter revolution sjönk produktionen till 14 521 ton 1960 och 14 222 ton 1963. Därefter följde en väldig uppgång: 1964 – 14 460 ton, 1966 – 19 653 och 1967 skulle siffran 20 000 på nytt komma att passeras.

¹⁰⁶ Dock var, såvitt vi kunde förstå, genomsnittsinkomsten för en ingenjör 1 200 pesos, d v s 12 gånger större än genomsnittsinkomsten för en arbetare. På fabriken fanns 3 200 arbetare och 60 ingenjörer.

alldaglig, nästan skämtsam ton, kritiserade det som gick dåligt och erkände utan omsvep de svårigheter som fortfarande fanns i det dagliga livet. Men allt detta gjorde han bara för att kunna understryka hur nödvändigt det var att öka takten i det socialistiska omvandlingsarbetet. Han utlovade revolutionära lagar mot de profitörer som inte hade förstått att revolutionen inte var avsedd att garantera egoistiska individers välbefinnande. ”Det svåraste är inte att inta Moncada utan att lyckas med revolutionen efter segern”, fastslog han och antydde att om kubanerna ville lyckas måste de på egen hand söka efter en ny form av socialism.

Efter detta talade han om den amerikanska imperialismen, om det barbariska krig som den tvingat på det heroiska Vietnam och om dess ständiga hot mot Kuba. Men precis som på det personliga planet var det offensiven – djärvheten – som enligt Castro skulle göra det möjligt att övervinna svårigheterna och stå emot farorna. Utsmyckningen på mötesplatsen och hederstribunens sammansättning talade sitt tydliga språk om castristernas beslutsamhet att segra. Överallt fanns jättelika porträtt av Che Guevara över folkmassan och på stora pannåer kunde man läsa de mest talande citaten ur hans arbeten. På tribunen fanns inte en enda representant av betydelse från östblocket eller från något av de latinamerikanska kommunistpartierna. Den kubanska revolutionen hade alltså kommit långt på vägen mot en egen version av socialismen denna dag i juli under det heroiska Vietnams år. Man verkade helt inställd på handling. På det inrikes planet ville man forma ”de nya människorna” och på det internationella planet stödjade vietnameserna och framför allt hjälpa Ernesto Che Guevara i den kamp han förde någonstans i Latinamerika. Även om Kuba var ensamt i detta ögonblick verkade det inte saknas ambition bland kubanerna.

En föreläsning i Sierra Cristal

Gästerna på 26-julifesten fick knappast tid att närmare tänka över Fidel Castros tal. Redan i gryningen följande dag var vi 2000 personer som gav oss av mot Gran Tierra där en ny by skulle invigas och ett sammanträffande med den kubanske revolutionsledaren skulle ordnas. Efter fjorton timmars färd nådde vi vårt mål, ledbrutna, trötta och röda av damm. Efter en hygglig vägsträcka i riktning mot Baracoa hade lastbilarna rullat på bergsvägar som aldrig tidigare skådat en sådan karavan. Knappt hade vi duschat och börjat känna oss som människor igen förrän vi inbjöds till ett uppträdande som skulle följas av Fidels tal och därefter av middag i det gröna.

Höjdpunkten på programmet såg ut att bli mötet mellan Fidel och de europeiska intellektuella efter måltiden. Uppträdandet som jag tyvärr inte minns mycket av var inövat av Lisandro Otero och hans Nationella kulturråd. Fidel tog till orda:

Ni tycker säkert att vi är lite tokiga som tagit med er ända hit ut och låtit trötta ut er så. Men, förstär ni, vi har velat visa att Kuba inte är bara Havanna och Santiago utan också detta ödsliga och underutvecklade landskap som inte någon av er känner och som vi själva inte känner tillräckligt väl.

Vi avbröt honom med applåder, ingen kände sig trött längre utan alla var beredda tacka Fidel för att han gett oss tillfälle att se detta ”andra Kuba”. Resten av talet handlade om underutvecklingens sår på samhällskroppen, ett sår som bara kan botas genom en revolution. Castro talade om de välvilliga FN-experterna inom Food and Agriculture Organization som är oförmögna att ändra någonting av missförhållandena inom tredje världen därför att svälten och den ekonomiska efterblivenheten där är resultat av den neokolonialistiska utsugningen och kan inte stoppas om inte imperialismen krossas.

Efter maten som serverades under bar himmel gick jag för att vila mig en stund i sovsalen. Jag somnade och missade mötet med Fidel. Jag vaknade av att mina kamrater kom tillbaka. Alla var överväldigade av det innehållsrika samtalet med Castro. Själv ville jag trots allt försöka ta en chans och gick därför ut på det tomma bytorget. Där fick jag syn på Castellanos, Kubas

ambassadör i Paris. Han gick omkring och tycktes söka efter någon. Det visade sig att det var mig.

På yttertrappan till ett litet hus i utkanten av byn halvlåg Fidel och åt på en apelsin. Han reste sig, verkade jättestor i halvmörkret och gav mig som hälsning en apelsin. Vi satte oss på stentrappan i all enkelhet och Fidel började prata med låg röst som om han var rädd att väcka byn. Han hade läst min bok om Kina och ville tala med mig om den i lugn och ro. Av allt att döma var han inte det minsta trött efter den arbetsamma dagen och efter hans vanor var det inte så sent heller – klockan var över två på morgonen. Som författare var jag smickrad av hans uppmärksamhet och min trötthet försvann snart. Under en dryg halvtimme talade vi fram och tillbaka om den kinesiska frågan.

Med ens ändrade han ton:

Hör noga på: kineserna gör intressanta saker men vi försöker gå ännu längre. Pengarna står fortfarande i centrum hos dem även om de fördelas enligt jämlikhetens princip och inte som hos ryssarna där man uppmuntrar differentiering av lönerna. Enligt min uppfattning ligger emellertid det verkliga problemet inte där. Man måste helt och hållet avmystifiera pengarna. Vi har t o m satt upp som mål att försöka avskaffa dem helt.

Det var inga utfästelser. Jag satt tyst och häpen en lång stund. Efter ett tag dristade jag mig till att påpeka att jag i nickelfabriken i Nicaro märk att inkomstskillnaderna var mycket stora och att pengarna tycktes spela ganska stor roll där. Men Fidel lät sig inte bekommas:

Ni kan inte föreställa er vilka barbariska skillnader det fanns i det här landet före 1959. Vi har redan avskaffat många privilegier och orättvisor och målet är att få bort alla. Men det är inte fråga om att sänka de höga lönerna och göra alla lika låga. Vi vill hellre skapa en social miljö som gör att människan inte längre arbetar för att få pengar och att själva tanken på en större eller mindre förtjänst så småningom blir meningslös. Redan nu är utbildning, socialvård, elektricitet, vatten, telefon och idrottsevenemang sådant som man får gratis. Vi begär ingenting i gengäld för de helt möblerade hus och lägenheter som vi delar ut till arbetarna. Vi har för avsikt att helt och hållet avskaffa alla hyror från 1970. Vi ska fortsätta på det här sättet ända till dess – och det kanske inte dröjer så länge att mat och kläder blir gratis på Kuba.

En soldat kom med druvor till oss – de första i sitt slag på Kuba. Jag var rädd att detta skulle bli mitt enda tillfälle att tala med Castro och ville därför ta upp andra ämnen även om det vi nyss lämnat var nog så intressant. Vi började prata om ryssarna och om situationen i Mellersta Östern, eftersom han i sitt tal föregående dag tydligt sagt ifrån att han ogillade vapenvilan. Som väntat var han mycket kritisk mot ryssarna men deras hållning i den israelisk-arabiska konflikten hade han inget att invända mot. Egypterna, syrierna och jordanierna borde ha fortsatt att slåss och litat på det gamla talesättet: Gud hjälper den som hjälper sig själv. Ryssarna kunde inte rycka in i de vacklande arabernas ställe men om araberna hade fortsatt strida hade ryssarna blivit tvungna att undsätta dem. ”Se på Vietnam”, sade han sammanfattningsvis.

Jag frågade honom vad han tyckte om Kosygin som han av allt att döma gett ett så kyligt mottagande några veckor tidigare. Castro menade att den nye ryske premiärministern var mera intressant och mera seriös än Chrusjtjov. Han passade på att säga vad han tyckte om denne: ”Det var verkligen en man utan principer”. Vad beträffade situationen i Latinamerika sade han sig vara optimistisk: gerillan gjorde framsteg, särskilt i Bolivia och Colombia.

Dagen grydde och vi hade ändå inte avslutat vår översikt. Fidel avbröt sig: ”Jag är inte särskilt nöjd med det här oordnade samtalet. Men om ni inte är rädd för den bergsklättrarhäst som kallas jeep så kan ni väl följa med mig på en tur i Sierra Cristal. Vi skall till Pinares de Mayari som är ett stort experiment med verkligt socialistiskt jordbruk. På vägen kan vi tala om lite av varje”. Efter att ha åkt med lastbil avskräcktes jag naturligtvis inte av tanken på en tur med

jeep. Självklart hade jag accepterat inbjudan under vilka omständigheter som helst. Jag var bara rädd att missa avfärden, men Castro försäkrade att de inte skulle glömma mig.

Vi var omkring trettio personer som lämnade Gran Tierra med Fidel följande dag vid tiotiden på förmiddagen. Fidel körde själv den första jeepen. Somliga menade att det var för att han var den ende som visste exakt vart vi skulle, andra trodde att det var för att han inte ville ha damm i ansiktet. Bredvid honom satt Guillermo Garcia. Han var den förste bonde som en gång anslöt sig till gerillan i Sierra Maestra. Nu tillhörde han politbyrån, var kommendant och ny chef över provinsen Oriente. I baksätet bytte vi platser i tur och ordning. På förmiddagen satt Stokely Carmichael och Julius Lester där och på eftermiddagen ambassadör Castellanos och jag.

I de andra jeeparna satt personer med framskjuten ställning i Castros stab. Jag fick tillfälle att se många av de historiska personer som jag bara kände genom böckerna. Där fanns bl a Faustino Pérez, f d ledare för stadsgerillan, chef för 26-julirörelsens avdelningar i städerna och ansvarig för den kontroversiella strejken i april 1958. I dag var han medlem av centralkommittén och minister för vattenbyggnadsarbetena. Han kallades el médico (doktorn). Han var den som hjälpt Fidel att hålla ihop motståndsrörelsen, han var med på Granma och jag var mycket nyfiken på honom.

Så fanns där Celia Sanchez, Castros outhärliga medarbeterska, som en gång förberedde stödoperationen för Granma och som varit en av de få kvinnorna i gerillarörelsen. Hon trivdes uppenbart med sina gamla kamrater och deltog alltid i deras resor genom bergstrakterna och över slätterna. Hon var minister och regeringens statssekreterare och arbetade oupphörligt under hela resan. Två gånger om dagen landade en arméhelikopter med brådsakande post som hon öppnade och fördelade till respektive ministrar.

I byarna verkade ingen förvånad över att se oss komma. Fidel diskuterade med folket som om han redan visste vilka problem de hade just här och för mig verkade det som om han nyligen rest genom trakten. "Fidel", skrek plötsligt en bondkvinna och kom springande mot oss, "du har lovat oss vatten och brunnen har vi fått, men elektriciteten kommer inte ända hit så pumpen går inte. Titta där borta slutar linjen, åtminstone en kilometer bort! Mira el kilómetro!" "Kan ni inte förlänga den själva då?" svarade Fidel. Finns det inga partimedlemmar i er by? Har ni ingen kvinnosammanslutning?" Och så utspann sig en lång diskussion. När vi skulle åka igen sade Fidel: "Ni ser att vi lever i ett bra litet land. Det har många nackdelar men vi har åtminstone den fördelen att vi känner varandra sinsemellan". Han var påtagligt förtjust över att kunna visa mig hur familjärt hans förhållande var till människorna på basplanet.

När vi passerat staden Guantánamo och nätt och jämnt nått fram till Sierra Cristal överraskades vi av ett tropiskt regn. Vägen blev oanvändbar med en enda gång. Den första jeepen kunde ta sig fram men de andra körde fast. Man höll rådslag i all hast i det strömmande regnet. En ung militär som kallades "Chomi" körde i förväg med den första jeepen medan två kommandanter gav sig av för att försöka få tag på ett par oxar som kunde dra loss fordonen ur gytthan.

Vi fick hjälp och kunde ta oss fram till ett övergivet arbetsläger. Där fick vi hett kaffe och alla började syssla med sitt. Snart serverades det mat i det fria, sovplatser gjordes i ordning och vi fick elektricitet, mirakulöst nog. Aptiten var god och ingen verkade ha lust att gå och lägga sig. Kommendanterna, varav de flesta var veteraner från fronten här i Sierra Cristal, var på gott humör, upplivade av äventyret som gav dem tillfälle att leva "på marken" igen. De trivdes bättre här än på sina ministerier i huvudstaden. Fidel var den förste att tala om att han inte var så förtjust i Havanna, att han i själ och hjärta var bonde och älskade att leva i naturen "i synnerhet för att bättre kunna förändra den".

Dagen därpå gjordes frukosten i ordning utan att vi ens behövde stiga upp. Det var några soldater som kommit till vår hjälp. Kort efter frukosten tog Fidel med mig fram till en karta som hängde på väggen och höll en veritabel föreläsning för oss om det kubanska jordbrukets utveckling. Först visade han de områden som varit uppodlade före revolutionen: sockerröret upptog över 50 % av den arealen och betesmarker större delen av den återstående. Kaffe, tobak, ris och bomull odlades endast i liten skala. Stora landområden låg obrukade. Efter revolutionen hade man först försökt göra jordbruket mera mångsidigt utan att därför öka den odlade arealen. Resultatet var nedslående: sockerproduktionen sjönk och kreatursstammen fick offras till en del. Nu däremot hade sockerproduktionen tagits upp igen där den förut legat nere och utsträcktes t o m till nya områden. Totalt odlades socker på över 1 500 000 hektar. 1970 skulle Kuba således kunna producera tio miljoner ton socker, praktiskt taget dubbelt så mycket som den genomsnittliga produktionen före revolutionen.

Dessutom hade de naturliga betesmarkerna nu förbättrats och blivit bördiga genom konstbevattning. Nu kunde de ge fullvärdigt bete åt kvalitetsboskap:

På det här området fick vi börja från början och strunta i vissa experter som ville att vi skulle odla majs som djurfoder, fastän majs kräver stor odlingsyta och inte lönar sig på vår ö. Som ni vet har vi alltid haft en betydande kreatursstam men våra kor har alltid gett lite mjölk. Mjölken är fortfarande ransonerad. Men vi har redan byggt upp över två tusen centraler för konstgjord insemination, snart har vi tre tusen och läget börjar ändra sig. En ny ras nötboskap har vuxit fram hos oss. Ni har säkert redan sett våra F-ettor och tack vare dem kommer vi att få fyra miljoner ton mjölk dagligen redan 1970. 1975 bör vi få tretton miljoner ton, tänk er, tretton miljoner ton mjölk på en befolkning som då kommer att vara på något mer än nio miljoner! Ni ser att frågan om gratis mjölk inte på något sätt är utopisk på Kuba! Tack vare de nya djuren kommer vi också att få betydande kvantiteter kött för export.

Därefter följde uppgifter om odlingen av citrusfrukter: Isla de Pinos skulle ensam kunna producera mer än Israel och de nordafrikanska länderna tillsammans. Dessutom skulle 250 000 hektar användas för odling av kaffe, 220 000 för ris, 120 000 för potatis, örter och bönor, 100 000 för frukt, 65 000 för bomull och 65 000 för tobak. Betesmark och skogsbruk med inriktning på ädelträ skulle uppgå till fem miljoner hektar. Med detta program skulle Kuba bli världens största sockerexportör, världens näst största kaffeexportör och bland de främsta exportörerna av kött, citrusfrukter och annan frukt. Från 1970 skulle man varje år exportera till ett värde av 1 miljard 600 miljoner dollars och ändå reservera 60 % av produktionen för inhemskt bruk. Ett nytt ”tänk er” avslutade utläggningen.

Min första fråga rörde naturligtvis avsättningen för denna fantastiska produktion. Man vet ju att jordbruksprodukter inte är särskilt åtråvärda och är svåra att avsetta på världsmarknaden. ”Nej då”, svarade Castro:

Vi oroar oss inte alls över det eftersom vi inte säljer efter samma principer som de andra. Vi samlar inte på guld och dollars som oligarkierna i Latinamerika. Vi köper varor till ett värde som är lika stort som det vi sålt varor för. Vi är en idealisk handelspartner, inte bara för socialistländerna utan också för Västeuropa. Det är ingen tillfällighet att vårt utbyte med Frankrike och England ständigt stiger och att vi får krediter dessutom för att man tror oss om att kunna betala tillbaka dem.

”Låt gå för det”, sade jag, ”men är ni inte rädda att ert socker t ex inte går att sälja någon annanstans än i Sovjet? Om ryssarna inte vill köpa det skulle det orsaka ett våldsamt fall på världsmarknadspriset om ni kom med era enorma massor socker.” Nej då, det fanns ingenting att frukta där heller. Han förstod för det första inte varför ryssarna inte skulle köpa socker av

Kuba när deras egen sockerkonsumtion alltså understeg de västeuropeiska ländernas¹⁰⁷ och när deras eget socker var tre gånger så dyrt att framställa som det kubanska. Politiska faktorer skulle naturligtvis kunna inverka men dittills hade Sovjet aldrig använt ekonomiska påtryckningsmedel mot Kuba. Och hur som helst skulle det inte bli lätt för ryssarna att ansluta sig till den amerikanska handelsblockaden mot Kuba!

Så gick vi över till de problem som hängde samman med den här typen av produktion. ”Ni inriktar er på ett medvetet intensivt jordbruk samtidigt som ni redan tycks ha ont om arbetskraft och måste mobilisera hela folket varje år för att klara sockerskörderna.” Fidel var förtjust över min invändning. Enligt hans uppfattning visade den att ”intellektuella tänker abstrakt”. Han sade det utan skymten av aggressivitet, bara för att situationens allvar skulle kännas så mycket mer.

Vi håller på att skapa ett socialistiskt jordbruk vars like inte finns i hela världen! Vi har hundratals ungdomar som är villiga att arbeta på fälten där de bäst behövs och det utan tanke på snöd materiell vinning. Vi utbildar tiotusentals agronomer och skall förse dem med bästa tänkbara redskap inklusive sockeravverkningsmaskiner som vi inte har gett upp hoppet om att få. Vi skall göra detta till en tekniknation utan motsvarighet. Varför tror ni att vi då skulle vara rädda för att lida brist på arbetskraft eller att vi inte skulle vara kapabla att odla vår jord på rätt sätt?

Alla lyssnade fyllda av beundran. Auditoriet tycktes t o m få veta saker som det inte tidigare känt till. Fidel tyckte inte att jag skulle låta mig nöja med att se på kartan. Vi fortsatte därför vår rundtur, tittade på byar, vägbyggen och experimentodlingar och talade med människor. Trakten kring Sierra Cristal var egendomligt underutvecklad och tycktes i vissa avseenden vara t o m sämre utrustad än Gran Tierra där man framför allt odlade högländskaffe.

Det var åter hett och vi gjorde halt i en stor by för att få något svalkande. Men i affärerna fanns ingenting drickbart. Vi måste ge oss av till sjukhuset för att få tag i citroner och is. Tillsammans med sjukhuspersonalen gjorde vi i ordning en utmärkt citrondricka. De flesta bönderna i Sierra Cristal hade egen gård. Detta blev det osökta samtalsämnet. Ligger det inte en motsägelse i detta att Kuba har en anseelig privat jordbrukssektor men inga möjligheter för bönderna att sälja sina produkter på något slags marknad? Om alla bönder är osjälviska och tänker på kollektivet, varför bildar de då inte kooperativer? Om de som alla bönder är fästa vid sin jord och sin personliga förtjänst är det naturligt att de också vill sälja sina produkter och gör det säkerligen utan att gå omvägen via statens distributionsapparat.

På nytt ansåg Fidel att mitt resonemang var ”intellektuellt och abstrakt” men tillstod att han borde ha förklarat från början vad den privata sektorns ”mini-planer” var för något. Diskussionen tog åter fart under middagen och fick först en något polemisk ton. ”Det verkar inte som om ni tycker om bönder som människor. Tycker ni att jag skulle ha avrättat dem, va?” När jag lugnat honom beträffande mina humanitära ståndpunkter drog han fram det grundläggande i problemet med bönderna: det faktum att det fanns en stor privat sektor inom jordbruket försvårade den centrala ekonomiska planeringen, det medgav han. Men erfarenheten hade visat att kooperativerna inte var någon lösning:

Vad är ett kooperativ? Jo, det är att lägga samman ett visst antal privatägda egendomar. Det räcker att en eller två familjer är fientligt inställda för att hela gruppen skall bli påverkad. Kooperativet är ingen socialistisk ägandeform. Det riskerar tvärtom att bli en annan form för privat ägande som i det långa loppet blir ett hinder för verklig socialisering. Mitt intryck är att detta problem inte har lösts i de andra socialistiska länderna.

Han fortsatte:

¹⁰⁷ Sedan jag kontrollerat saken i Paris nödgades jag konstatera att Fidel tagit miste: sockerkonsumtionen i Sovjetunionen uppgick 1967 till 37 kg per inv medan den i Frankrike stannade vid 32 kg och i Västtyskland vid 33 kg. Däremot var sockerkonsumtionen per inv i England (50 kg) och i Sverige (44 kg) större än ryssarnas.

Vi vill inte ha kooperativer och inte heller har vi något intresse av att förvandla de enskilda bönderna till fiender genom att vara dogmatiska och ständigt tala om klasskampen på landsbygden. Vi föredrar att erbjuda dem samarbetsformer som är fördelaktiga för båda parter. Vi förser dem med gödning, redskap och t o m frivillig arbetskraft för att de skall kunna höja jordarnas avkastning och kräver i gengäld att de odlar grödor som staten har valt ut och prioriterat. Som ni förstår kan vi på detta sätt modernisera jordbruket och styra det samtidigt som vi ger bönderna fördelar eftersom vi köper alla deras produkter till garanterade priser.

Det låter ju bra, tänkte jag, men det är uppenbart att detta favoriserar dessa bönder i förhållande till andra befolkningsgrupper. Även om den andra jordreformen som kom 1963 skar ned maximiytan för ett privatägt jordbruk till 47 hektar var detta ändå åtminstone efter europeiska förhållanden ingen liten egendom.¹⁰⁸

Jag förde detta på tal tämligen försiktigt för att inte verka alltför negativ. Fidel medgav att det som provisorium var nödvändigt att ge bönderna chansen att tjäna pengar. Det rörde sig ju ändå inte om några förmögenheter och eftersom det var förbjudet att förvärva mer jord förändrades inte landets struktur nämnvärt. Denna politik skulle i själva verket föra fram till att den privata sektorn försvann och det främst av två skäl:

Vi håller på att utveckla det socialistiska jordbruket så snabbt att marknadslagarna snart kommer att verka till den privata sektorns nackdel. Ett exempel: närmare 80 % av kaffeproduktionen kommer i dag från den privata sektorn. Vi samtycker till att betala den höga priser för att uppmuntra produktiviteten. Men nyligen har vi börjat odla kaffe på hundratusentals hektar statsägd jord. 1968 skall vi på en yta av 200 kvadratkilometer i en förort till Havanna plantera en ny kaffesort som växer i skuggan av fruktträd och s a s blir en biprodukt till frukten. I morgon är det småbrukarna som tvingas följa oss för att kunna sälja sitt kaffe. Samma sak gäller för andra grödor. På samma gång garanterar vi alla fördelarna med den distributiva ekonomin som jag tidigare berättat om. Tror ni att bondsönerna i morgon kommer att vilja ta riskerna med att driva ett familj jordbruk som helt och hållet passerats av samhällsutvecklingen?

Det andra argumentet var ännu bättre. Fidel sade sig vara övertygad om att statens massiva insatser genom "mini-planerna" redan höll på att förändra förhållandet mellan bonden och hans jord.

Bonden är fortfarande den som äger jorden och plockar hem vinsterna, men han beslutar inte längre, han väljer inte längre. En hel armé av entusiastiska ungdomar kommer och hjälper honom och lever i gemenskap med honom under samma tak. Allt detta förtar gårdens självständiga och familjebundna karaktär och bidrar till att förändra livsföringen på landet.

Självklart måste jag se allt detta i praktiken och Fidel rådde mig att besöka San Andrés nära Havanna där man gjorde experiment på det här området.

Under resan mötte vi ungdomar som var på hemväg från festligheterna i Santiago. Ibland tog Fidel upp dessa märkliga liftare i vår jeep (vilket gjorde att Guillermo Garcia fick åka på fotsteget) och frågade ut dem i all vänlighet. Alla var småbrukarsöner men ville själva bli agronomer eller komma in på specialskolor. Fidel var envis: "Vill ni inte jobba för egen vinning? Fortsätta på gården eller börja handla med någonting?" Men ingen gick i fällan: "O nej, allt det här med privat företagsamhet intresserar oss inte." Då vände sig Fidel mot mig för att förvissa sig om att jag hade noterat svaren.

Faktum var att det han alltid frågade bönderna om först var: "Hur många barn har du i skolan? Vad studerar de?" För det mesta hade de tillfrågade en son på internat eller en dotter i

¹⁰⁸ Som bekant berörde den första jordreformen i maj 1959 enbart egendomar större än 30 caballerías, d v s över 400 ha. Den andra jordreformen antogs den 4 oktober 1963 och fastställde den privata egendomens största tillåtna omfattning till 5 caballerías (47 ha). Efter detta datum administreras över 70 % av jorden på Kuba av staten.

specialskola, ofta i en provins långt borta. Svaren vittnade om Kubas enorma utveckling på utbildningens område. Under den gamla regimen kunde barn i dessa fattiga trakter aldrig drömma om högre skolor och examina. Men för Fidel var detta inte målet med demonstrationen. Han förberedde det avgörande argumentet som skulle övertyga mig om den politiska omvandling som landsbygden genomgick.

Vi hade faktiskt bara sett fattiga bönder på vår väg. Ibland dök det upp en och annan bonde till häst. De hade det av allt att döma bättre ställt och tycktes genom sin närvaro illustrera hur olika inkomsterna ändå var. Vissa av dem var inte ens integrerade i mini-plansystemet och om de talade med respekt med Fidel så visade de honom i alla fall inte någon större hängivenhet. Castro höll med om detta men invände att sönerna till dessa rika män studerade i städerna och det på mycket avancerade politiska institut. "Lita på dem, de kommer att ha med sig kommunistviruset hem. De kommer att smitta ned hela byar." Han hävdade på nytt att familj jordbrukets tid var förbi på Kuba, på lång sikt kanske, men definitivt. Det skulle inte klara sig när samhället gjorde materiella framsteg och den nya generationen präglades av ett nytt politiskt medvetande.

Till slut nådde vi Pinares de Mayari, en stor plåtå som dominerar gruvdistrikten Nicao och Moa. Denna trakt skulle om några år vara ett industricentrum med cirka 250 000 arbetare, enligt Fidel. Men Pinares var inte tänkt enbart som försörjningsbas till detta framtida kubanska Pittsburgh. Där odlades citrusfrukter på 25 000 hektar, där fanns grönsaksodlingar och ädelträodlingar som sköttes av 7 000 frivilliga ungdomar, mestadels flickor. De fick fri mat, fri logi och fria kläder och deras löner var oberoende av arbetsinsatsen. Var och en hade visserligen en bestämd arbetsnorm att uppfylla men det var ett sätt att kontrollera att arbetet utfördes och inte någon bokföring av prestationerna. Det var således fråga om ett experiment såväl på det sociala planet som på det jordbrukstekniska.

Fidel var fäst vid detta projekt. Han var född i trakten och hade byggt upp denna jättelika farm ur ingenting. Som ung pojke hade han tyckt om att rida över denna öde plåtå där klimatet föreföll honom speciellt milt. Experterna kunde bekräfta detta intryck. Pinares de Mayari ligger i en zon med ett mikroklimat som är gynnsamt för grödor som inte tål fuktighet och tropisk hetta. Jämsides med själva brukandet av jorden hade betydande bevattningsanordningar uppförts och Vetenskapsakademien hade byggt en stor undersökningsstation för noggranna studier av jordens möjligheter. I en av akademins baracker gjorde vi ett långt uppehåll för att smaka på mangofrukt och jättelika vattenmelon.

Ledaren för Pinares de Mayari var en trettioårig man i olivgrön uniform. Hans namn var Ruiz och han berättade att ungdomarna behärskades av en verkligt kollektivistisk anda. Deras iver att arbeta var så stor att de uppfunnit ett märkligt sätt att bestraffa dem som kom för sent. Man förbjöd dem helt enkelt att arbeta i en eller ett par dagar och sade åt dem att gå och bada i stället. Denna korta förvisning från gemenskapen var oerhört effektiv. Men när jag frågade vem som beslutade när sådan förvisning skulle ske, om det var gemenskapen själv, svarade Ruiz att beslutet fattades av den som var ansvarig för arbetsbrigaderna. Också han själv konsulterades ibland. Till min stora förvåning kände inte Fidel Castro till dessa pedagogiska nymodigheter. Men i stället för att kommentera dem ville han dra fram det som skilde den gamla generationen från den som nu höll på att växa fram på Kuba:

Den generation som upplevde den gamla regimen är märkt av penningcivilisationens idéer och värderingar. Nog har vi varit fattiga men ha i minnet att de fattiga i Förenta staterna uppför sig som kapitalister i smått. Vi undgår alltså inte den där mystifieringen av penningen. Men i åtta år har vi nu hållit på med vår lilla kulturella revolution för att undanröja spåren av den gamla mentaliteten. Det är med de unga vi lyckas bäst. Det är de som skall fullfölja vår socialism. Vi har anförtrott ett stort experimentfält åt dem: Isla de Pinos, som en gång var berömd för sitt fängelse, är nu ungdomens ö, och tro mig den kommer att bli världens första kommunistiska ö.

Skulle man av detta dra slutsatsen att vissa regioner på Kuba skulle nå överflödets tidsålder snabbare än andra? Hade de redan olika grad av självstyre? Det var inte så Castro menade. Enligt honom går inget samhälle framåt efter en rät linje, hela samhället har inte samma utvecklingstakt. Kuba, liksom alla andra underutvecklade länder f ö, är mycket heterogent och befolkningen har aldrig haft samma politiska medvetenhetsnivå.

Förut satte reformisterna fingret på de mest efterblivna områdena på kartan och menade att det var omöjligt att snabbt förändra livsvillkoren för ett folk av analfabeter. Det var deras ursäkt för att inte göra någonting. En ”vetenskaplig” ursäkt om ni så vill. Vi revolutionärer vägrade att ge efter för opportunist, vi föraktar inte det här folket, de må vara till en del analfabeter eller ej. Erfarenheten visar att vi gjorde rätt i att lita på folket. Folket är alltid mottagligt för konkreta experiment som avantgardet föreslår. Vad var då Sierra Maestra annat än revolutionens mest avancerade och medvetna enklav? Det var den som kunde få med sig folket och inpränta sina idéer bland människorna.

Castro menade att sådana kommunistiska härdar fortfarande behövdes. Om de låg före landet som helhet skulle de fungera som ”lokomotiv”: förr eller senare skulle de dra med sig de efterblivna delarna. Under nuvarande omständigheter kunde sådana enklaver bildas endast av ungdomar som staten hade ansvar för och som levde i gemenskap inom skolor och universitet med mat, rum och kläder gratis. ”Vad har sedan pengar för betydelse för dem?” frågade Castro mig och underströk därmed att hans projekt att avskaffa pengarna och införa en distributiv ekonomi inte var någon utopi.

Under färden talade vi inte enbart om jordbruket och Kubas framtid. Ideligen kom vi in på de andra socialistländerna, Sovjet och Kina, vi talade om kommuniströrelserna världen över och om de latinamerikanska revolutionärernas situation. Vi diskuterade Che och hans tal i Alger om den socialistiska världshandeln. Fidel uttryckte sig mindre diplomatiskt än första kvällen och han dolde inte sin motvilja mot östblocket. Ibland fick jag intrycket att han hade satt i gång ett slags kapplöpning med klockan för att skydda landet mot effekterna av en eventuell konflikt med Moskva, för att göra det mindre sårbart för en omfattande blockad. Han trodde naturligtvis inte att Kuba kunde leva utan andra länder men inom några år skulle ön ha tillräckliga jordbruksresurser för att kunna hålla stand.

Uppenbarligen hade Fidel varken intresse av eller avsikt att provocera ryssarna. Vi kom också överens om att jag inte skulle publicera några av hans personliga åsikter som kunde anses provocativa av de känsliga ryssarna. Han ville dessutom ogärna att jag tog upp hans meningsutbyte med kineserna 1966 och hans reservationer inför kulturrevolutionen. För att undvika alla missförstånd bestämde vi att vi skulle ses igen före min avresa så att jag skulle kunna visa honom om inte det färdiga reportaget så åtminstone huvuddragen i det.

I Havanna öppnades i dessa dagar OLAS-konferensen (den Latinamerikanska solidaritetsorganisationen) som skulle diskutera de castristiska teserna om revolutionen. Detta ville jag följa på så nära håll som möjligt. Nyheten om att jag stod på god fot med Fidel spred sig snabbt i huvudstaden och alla dörrar stod öppna för mig. Detta drog jag nytta av för att få träffa de ledande personligheter som jag inte mött i Sierra Cristal. Jag ville gärna ha uppgifter av dem så att jag kunde komplettera och samordna den bild som Fidel skisserat. Den förste i raden av framstående personer var naturligtvis president Dorticós.

Kommunismen på dagordningen

”Vad anser ni vara målet för revolutionen?” Frågan kunde tyckas underlig i ett land där var och en under nio års tid dagligen har använt detta ord. Men det var den frågan som Kubas president doktor Osvaldo Dorticós Torado ställde till mig. Den ton han använde visade att det var ett allvarligt ämne.

Dorticós som är advokat och äldst i hela ledargruppen, endast fyrtioåttå år, liknar mest en professor med sina glasögon, sin lilla mustasch och sin allvarliga röst. Han är inte som de andra castristerna. Han har aldrig burit ett gevär i Sierra Maestra, han har inte skägg eller olivgrön uniform. Den milisuniform han bär ibland vid folkets uppvaktningar passar honom sämre än hans sedvanliga kavajkostym. Han är charmerande med sitt rörliga intellekt och sin lugna röst. Hans teoretiska kunskaper om allt från Marx till Gramsci är anmärkningsvärt grundliga. Han förestod det civila motståndet i sin hemstad Cienfuegos och träffade inte Fidel förrän efter Batistas fall då han kom med i regeringen och redan 1959 fick hand om utarbetandet av de revolutionära lagarna. När så en kris sex månader senare seglade upp mellan president Urrutia och castristerna och man måste välja en ny statschef utsåg man enhälligt Dorticós som alltsedan dess innehar presidentposten.

Osvaldo Dorticós är inte bara statschef och medlem av kommunistpartiets politbyrå utan också ordförande i Juceplan (Junta Central de Planificación) som är det ekonomiska livets främsta organ. På sätt och vis har han övertagit Che Guevaras roll som den kubanska kommunismens teoretiker. Därför är han Fidels närmaste man och bär ett oerhört ansvar på sina axlar. Hur som helst har han en helt annan stil än Fidel. Fidel verkar alltid nyfiken på konkreta och omedelbara fakta, lägger tonvikten vid speciella förhållanden och använder dem som utgångspunkt för breda utläggningar om framtiden. Dorticós däremot försöker lösgöra de generella problemställningar som döljer sig bakom fakta.

Inför vårt första samtal hade jag förberett frågor om den ekonomiska situationen i stort. Under rundresan med Castro hade jag försökt lägga alla uppgifter på minnet. Men många siffror hann jag aldrig skriva ned och jag kunde inte kolla dem jag hade i brist på aktuell statistik i tryckt form. Dessutom hade vi då nästan uteslutande talat om jordbruket, och knappast berört problem inom andra områden. Vi hade aldrig tagit upp frågan om avvägningar och prioriteringar på lång sikt. Dessutom hade jag kunnat konstatera att det också fanns mindre ljusa sidor av situationen. Jag ville således gärna ha en översikt av dagsläget inom den kubanska socialismen. Och i stället för att svara ställde Dorticós alltså motfrågan om revolutionens mål.

Han menade i själva verket att problemet inte låg i att veta hur långt socialismen hade hunnit på Kuba: ”Vi håller på att bygga kommunismen”, sade han leende och fortsatte:

Målet för revolutionen är inte att bygga ett socialistiskt samhälle utan att i så korta historiska etapper som möjligt nå fram till det kommunistiska samhället. Det är faktiskt bedrägligt att tro att övergången till kommunismen sker automatiskt när de ekonomiska och sociala betingelserna finns för handen. Redan nu måste den övergången förberedas genom delvisa förändringar av samhället. Dessa förändringar blir fler och fler och kan så småningom föra fram till den totala omvandlingen.

Han sade detta långsamt och lite tungt som om han ville ge mig tid att tänka över det. Det lät som ett eko av vad Fidel sagt om att avskaffa pengarna och forma kommunistiska avantgarden på bestämda platser. Dorticós var säkerligen medveten om att dessa fraser rymde stark kritik mot de sovjetryska kommunisterna och deras europeiska anhängare. Dessa hävdade i motsats till honom att socialismen inte är någon kort övergångsperiod och att övergången till kommunismen är omöjlig så länge som inte alla ekonomiska och sociala betingelser föreligger.

”Javisst”, sade Dorticós, ”detta är vårt lilla kätteri.” Han medgav att det fanns en grundläggande skillnad mellan den sovjetryska och den kubanska uppfattningen. Själv arbetade han just med en mera långtgående utläggning av sin tes för att göra den mindre sårbar för kritik. Utan att vara dogmatisk och anse de klassiska texterna vara ett arv som man inte får tumma på, sade han sig ändå vara övertygad om att han grundade sig på en korrekt tolkning av den marxistiska teorin. Vad gick det hela då ut på?

Marxismens klassiker har dragit upp riktlinjerna för ett framtida samhälle där människorna tack vare att de kollektivt drar nytta av produktionsmedlen kan gå över från "nödvändighetens kungarike till frihetens". Endast i ett sådant samhälle skulle de vara befriade från allt främlingskap och slaveri, från allt slags förtryck och kunna utvecklas till fullo. De framsteg som gjorts under den kapitalistiska epoken har fört upp skapandet av ett sådant kommunistiskt samhälle på historiens dagordning samtidigt som de tryckt ned den samhällsklass som är bäst lämpad att genomföra det, nämligen proletariatet. Men enligt Marx sker inte övergången från exploateringens samhälle till frihetens i och med att revolutionen är ett faktum. Det krävs en övergångsfas, som Marx menar vara kort: socialismen. Under denna period skall proletariatet som stöder sig på folkets överväldigande majoritet etablera sin diktatur för att krossa alla försök att återinföra den gamla ordningen och vidare påskynda samhällets ackumulation av rikedomar som är nödvändiga för det kommunistiska samhällets tillblivelse.

Men vi vet att revolutionerna i realiteten inte har ägt rum i de högt industrialiserade länder som redan bar fröet inom sig till denna ekonomiska och sociala nyordning. Revolutionerna har fötts i områden där kapitalismen bjudit svagast motstånd därför att den där var föga utvecklad: i det halvfeodala Ryssland och i det ekonomiskt efterblivna Kina. I och med detta uppställdes problemet i speciella termer som Marx och hans samtida inte formellt hade förutsett. I Ryssland försökte man under Stalin lösa detta problem genom att skapa en strikt hierarkisk stat och samtidigt sträva efter att få en materiell bas för socialismen genom en snabb industrialisering. I ett avseende blev detta en framgång eftersom Sovjetunionen blev en ekonomisk stormakt. Men ju mer Sovjet fortsätter att utvecklas desto mindre tycks man där tänka på något slags övergång till kommunismen. Också när ett sådant framtida samhälle fördes på tal under Chrusjtjovs tid betraktades det endast ur välfärdens perspektiv, som om överflöd på konsumtionsvaror vore det främsta, ja enda problemet att lösa.

Sedan 1962, anmärkte Dorticós ironiskt, talar man i Sovjet mindre och mindre om kommunismen och mer och mer om företagets vinst och om ett partiellt återinförande av marknadsmekanismerna. Han gav uttryck för samma kritik som Che och tillade att vissa teoretiker i öst faktiskt genom de ekonomiska reformerna försökte legitimera "den eviga socialismen". För dem var inte socialismen bara en etapp mellan kapitalism och kommunism, som den var för Marx och Lenin, utan helt enkelt en tredje samhällstyp med ett karakteristiskt produktionssätt, avsett att vara för alltid.

Hur hade då Sovjet hamnat i denna situation? Kunde den kapitalistiska inringningen av landet alltid åberopas för att rättfärdiga den sovjetryska konservatismen? Var det nödvändigheten av ekonomisk utveckling som drivit fram den? Måste man verkligen nå överflödets tidsålder först innan man i grunden ifrågasatte de produktionsförhållanden som råder i Sovjet? Vid första påseende hade ryssarna inga andra argument att komma med. För män som Che och Dorticós var de så lite övertygande att de fruktade att den sovjetryska modellen för närvarande bara var en ny typ av förtryckarstat som inte var kapitalistisk men inte heller motsvarade sina revolutionära upphovsmäns löften.

Kubanerna stod visserligen inte inför detta problem själva och Dorticós sade utan omsvep att många av dem vägrade gå med på att kommunismen misslyckats i Oktoberrevolutionens hemland. Men på ett alldeles bestämt stadium hade östblockets inriktning så tydligt avvikit från de revolutionära linjerna att man måste analysera dessa länders verkliga natur. För ett revolutionärt land som Kuba var detta ingen akademisk fråga. Kuba måste undvika de fällor som lett de andra in i en återvändsgränd. Det var därför som castristerna gick tillbaka till marxismens grundläggande principer och sökte botemedel och lösningar i teorin själv.

Denna Dorticós' förklaring kunde tyckas något paradoxal eftersom vi vet att Marx aldrig tog i beaktande en övergång från underutveckling till socialism och därifrån till kommunism och

därför inte i förstone kunde tjäna som vägvisare åt dem som ville gå den vägen. Hur skulle egentligen kubanerna kunna tillämpa hans idéer i ett samhälle där produktivkrafterna var så utvecklade att varken proletariats klassmedvetande kunde växa fram eller nya produktionsförhållanden etableras? Men enligt Dorticós var det att vara dogmatisk att se problemet så. Då fäste man sig vid doktrinen bokstav och inte vid dess anda. Eftersom Marx fastställt det slutliga målet och förklarat det framtida samhällets natur kunde man därav sluta sig till vilka medel att nå detta mål som var de mest adekvata, oavsett vilken utgångspunkten var. Så långt det var möjligt skulle dessa medel stå i överensstämmelse med det framtida samhällets värderingar och sociala regler.

På denna bas fick det kubanska kätteriet sin verkliga innebörd och dess politik i ekonomiskt, socialt och utbildningsmässigt hänseende fick sin förklaring. Den kubanska revolutionens största tillgång var befolkningsmajoritetens behov av förändring. Utan det hade det varit omöjligt att krossa den gamla regimen och utan det hade det inte funnits något avantgarde som kunnat uttrycka det. För att få avkastning på detta ”kapital av politisk medvetenhet” måste man ständigt vidga detta avantgarde som redan nu ville leva kommunistiskt. Samtidigt måste man förklara de sociala förändringarnas innebörd och inriktning för alla medborgare. På detta sätt skulle några människors konkreta exempel tillsammans med intensiv politisk utbildning och bestämda om än otillräckliga ekonomiska förändringar leda fram till ett allmänt medvetande som var förenligt med kommunismen.

Vi kom tillbaka till exemplet med materiella stimuli som incitament i produktionen. Som vi vet arbetar var och en i ett kommunistiskt samhälle efter sin förmåga och får ersättning efter sina behov. Det finns inte längre plats för människors exploatering av människor eller för kommersiella relationer av något slag. Men ett land som Kuba som ärvt ”ett elände som bara vuxit under århundradenas lopp”, som Fidel uttryckte det, hade uppenbarligen inte tillräckliga resurser för att tillfredsställa alla behov. Man kunde inte avskaffa penningssystemet, inte göra alla löner lika stora och inte heller genom lagstiftning upphäva marknadsmekanismerna. Men man kunde och borde vara medveten om att detta var företeelser som var oförenliga med de revolutionära målen och som måste bekämpas till det yttersta. Man måste göra allt för att befria människorna från kapplöpningen efter privat rikedom och inpränta ett kollektivistiskt tänkande som erbjöd en vidare syn på mänskligheten. Det var möjligt att denna politik just nu var ekonomiskt sett mindre effektiv än en som baserades på pengarnas dragningskraft och alltså bättre stämde överens med de gamla vanorna. Men det var väl ändå riktigare att investera på lång sikt än att riskera att permanenta den gamla tidens mentalitet och sociala värderingar?

Det vore naturligtvis farligt att tvinga på samhället beteendenormer som det inte hade möjligheter att uppfylla. Detta kunde leda till att produktivkrafterna förlamades. Därför gällde det att hitta den riktiga avvägningen mellan det önskvärda och det möjliga och hela tiden prioritera det förstnämnda. Det skulle oundvikligen och för lång tid framåt komma att finnas människor på Kuba som arbetade för pengarnas skull och satte sina egna intressen i främsta rummet. Men de ”fullvärdiga” människorna, de som blommade upp och levde för den stora sociala frigörelsen, de skulle bli allt fler och snart utgöra det övervägande flertalet. På lång sikt skulle deras produktivitet och hängivenhet bli de avgörande och i längden mest vinstgivande faktorerna i hela samhällets ekonomiska omvandling.

Efter detta berättade Dorticós att Ches idé om en centraliserad ekonomi och en industriell sektor utan penningtransaktioner nu höll på att bli verklighet. Detta var inte bara ett uttryck för att man teoretiskt sett föredrog den eller den formen för ekonomisk beräkning. Det rörde sig om att anamma värderingar som egentligen hörde hemma i det kommunistiska samhället samtidigt som det var en fråga om effektivitet i det aktuella sammanhanget. Förr var Kuba ett himmelrike för bokhållare. Om man gav dem fria händer skulle de dränka landet i floder av

uträkningar som för alltid skulle dölja de verkliga förhållandena. Däremot var det tack vare det utmärkta telekommunikationsnätet och de teknologiska framstegen lätt att göra upp en exakt bild av de materiella tillgångarna och få snabb information om det antal arbetstimmar som behövs för framställningen av varorna. Liksom all marxistisk ekonomisk planering måste grunda sig enbart på värdet arbetet kunde hela den kubanska industrisektorn ses som en och samma fabrik inom vilken varuutbytet inte krävde några onödiga banktransaktioner eller någon bokföring, med undantag av en viss effektivitetskontroll.

Detta system var redan på väg att växa fram. Det kunde naturligtvis inte införas med en gång och skulle otvivelaktigt medföra risker och bjuda på oförutsedda moment. Men redan de första resultaten var mycket tillfredsställande och Dorticós menade att när den praktiska erfarenheten gav stöd för hela projektet skulle kubanerna mycket noggrant formulera sin teori om administrationen. Han hoppades att handlingarna skulle kunna publiceras redan i början av 1968. Vid ett senare tillfälle meddelade han dock att det hela blivit några månader försenat.

Medan jag lyssnade på Dorticós slog det mig hur hans tes hade mycket gemensamt med maoisternas som han ändå knappast hänvisade till. Mao Tsetung var i själva verket den förste som redan 1957 drog upp detta problem, liksom han var den förste att oro sig över det sovjetryska samhällets verkliga tillstånd. Hans analys var förvisso märkbart annorlunda eftersom han inte ifrågasatte Stalintiden och inte hävdade att den epokens politiska linje hade lett den ryska utvecklingen på avvägar. Men utöver detta hade kineserna gått mycket längre än någon annan när det gällt att i praktiken ifrågasätta den ryska modellen. De gick till angrepp mot själva de grundvalar som det sovjetryska sociala systemet vilade på – som gick ut på att ”permanent den socialistiska fasen” – de angrep nämligen maktprivilegierna och statens byråkratiska hierarki. Mao föreföll fast besluten att röra om i allt detta, hur riskfyllt det än kunde vara. Han menade nämligen att de gamla institutionerna som kopierats efter ryska förebilder skyddade den nya maktaristokratin och dolde ett godtyckligt styre. Detta föreföll i alla fall vara innebörden i kulturrevolutionen och även om man inte kan säga något om dess framtida konsekvenser står det ändå helt klart att den utgjort en markant brytning med de traditionella metoderna i Stalins typ av proletariats diktatur.

Varken Fidel eller Dorticós ville uttala sig om detta utan menade att problemen i alla fall var annorlunda på Kuba. Det postrevolutionära samhället var ännu mycket ungt och föga strukturerat. Bakgrunden var inte den rätta för att gå till strid om att införa de första kommunistiska elementen. Själva ville de hellre räkna med att vissa sociala mekanismer skulle underlätta skapandet av ”den fullvärdiga människan”, uppmuntra en ny livsstil med vars hjälp man kunde komma igenom det socialistiska provisoriet. Man måste naturligtvis också bekämpa byråkratin och enligt Dorticós var Fidel en föregångare på det området. På samma gång som han var premiärminister var han nämligen ett slags oppositionsledare. Han skaffade själv informationer över hela landet genom direkt kontakt med folket. När han kom tillbaka till Havanna jagade han obevekligt iväg byråkrater på vilken nivå de än råkade finnas. För krävde han att de övriga ledarna anammade samma arbetsstil och själva blev oppositionsledare inom sina egna departement.

Med denna något komiska detalj slutade vi vår översikt över den kubanska teorin om övergången till kommunismen. Dorticós hypoteser föreföll mycket klara även om den sista punkten inte verkade invändningsfri enligt min uppfattning. Det faktum att samhället var ungt och hade en ofullständig struktur kunde inte förklara varför landet var toppstyrt, något som snarare verkade härröra ur den militära castristiska traditionen och ur vissa öststatsdogmer som importerats under den prosovjetiska perioden. Det låter nog bra att ministrar och kommendanten också är oppositionsledare och kontrollerar sina byråkrater men man måste också fråga sig vem som kontrollerar ministrarna och kommendanterna. Det finns ett engelskt talesätt som säger att man inte kan avgöra om puddingen är god förrän man smakat den. Den

kubanska socialismens praktiska verklighet och resultat ingav en viss oro även hos dem som var beredda att acceptera alla förmildrande omständigheter, eftersom denna revolution hade att försvara sig mot Förenta staternas enorma subversiva verksamhet. Vi skall tala om den senare. Men låt oss ge kubanerna ordet så att de kan vidareutveckla sina teser om den revolutionära kampen i Latinamerika. Den var enligt vad de själva sade 1967 deras främsta bidrag till den internationella kommuniströrelsens arv.

OLAS' huvudlinje

”Vad är Kubas historia annat än Latinamerikas historia?” Denna slogan stod skriven med neonskrift under enorma porträtt av Simon Bolívar, Maximo Gomez, José Martí och Ernesto Che Guevara mitt emot mitt rum på hotell Nacional. Detta gav nyckeln till Latinamerikanska solidaritetsorganisationens OLAS' konferens, som öppnades den 4 augusti 1967 i Havanna och som enligt kubanerna skulle bli av avgörande betydelse för kontinentens framtid.

Jag satt hela tiden med detta slagord och dessa porträtt framför mig när jag läste den mycket intressanta rapporten från den kubanska delegationen till den första OLAS-konferensen. Jag fick den och fjorton volymer dokument över den latinamerikanska bakgrunden i socialt, ekonomiskt och politiskt avseende till denna första sammankomst.¹⁰⁹ I rapporten berättades det om striden vid Carabobo den 24 juni 1821 som gav upphov till Venezuelas och Colombias tillblivelse. Bolívars trupper hade i början av striden svårt att hålla stånd mot den spanska armén och tycktes rentav vilja ta till flykten. När så en Pedro Camejo kom rusande alldeles blodig och ställde sig i givakt framför Bolívar sade Befriaren hänsynslöst: ”Jag ser att de feiga redan flyr.” ”Nej, general, jag kommer för att ta farväl för jag håller på att dö.” Och så sjönk han ihop vid Bolívars fötter. Pedro Camejo var neger och kunde varken läsa eller skriva. Händelsen gjorde intryck på Simon Bolívar som lät kalla Camejo ”den främste svarte” och upphöjde honom till nationalhjälte efter segern.

Vad ville man då säga med denna berättelse? Varför tog kubanerna upp den som inledning till sitt dokument? Författarna ville först påminna om att kampen mot det koloniala oket varit en sak för hela Sydamerika. För Simon Bolívar gällde det inte bara att befria det stora Colombia utan hela kontinenten. I den kampen hade han fått stöd hos alla samhällsgrupper inklusive analfabeter som Pedro Camejo. De andra stora strategierna för sydamerikanskt oberoende hade haft samma vision av en strid som omfattade hela kontinenten. Liksom Bolívar insåg de nämligen att Latinamerika utgjorde en helhet och inte kunde blomstra annat än som en enad kontinent. Författarna till skriften menade att detta var ett grundläggande faktum som inte förändrats trots den ”balkanisering” som ägt rum under 1800-talets senare hälft. De fjorton böckerna med dokumentation skulle just visa att det i Latinamerika alltså föreligger en homogen politisk, ekonomisk och social situation. Man stödde sig på FN- och UNESCO-statistik och även på nordamerikanska källor som i det här fallet ansågs pålitliga. Den påstådda splittringen och antagonismen mellan de latinamerikanska nationerna kunde inte ha särskilt stor betydelse mot denna enhetlighet som präglade och bestämde allas öden.

Kubanerna förnekade inte att det finns nationella särdrag på kontinenten. Men de gjorde klart att situationen i alla länder var likartad och kom till slutsatsen att under sådana omständlig-

¹⁰⁹ Före OLAS-konferensen i januari 1966 hölls en annan stor konferens kallad ”La Tricontinentale”, vilken som namnet anger samlade representanter för de tre underutvecklade kontinenterna. I slutet av den konferensen bilades OSPAAAL – organisationen för solidaritet mellan de afrikanska, asiatiska och latinamerikanska folken – som fick sitt säte i Havanna och en tidning *Tricontinental* som skulle komma ut två gånger i månaden (dess utgivning förbjöds i Frankrike i juni 1968). Emellertid sade sig kubanerna ha blivit besvikna på de långsiktiga praktiska resultaten av detta försök till samarbete kontinenterna emellan. Faktum var att de redan gett upp tanken på ännu en kongress av det slaget. De ville hellre koncentrera sig på latinamerikanska problem och fäste ojämförligt mycket större vikt vid OLAS-konferensen.

heter måste också revolutionen vara en enda revolution för hela Latinamerika. Det var logiskt: samma sjukdom kräver samma botemedel överallt. Om kontinenten i sin helhet var sjuk av den nordamerikanska utsugningen måste man ta till en revolutionär medicin över hela kontinenten. För kubanerna var OLAS-konferensen ett första steg i den riktningen. Deras framställning kunde förefalla stämma väl överens med arbetarrörelsens internationalistiska tradition. Men den var kättersk och mötte mer eller mindre öppet motstånd från de ortodoxa kommunisterna. Sedan det ryska kommunistpartiets tjugonde kongress 1956 anammade nämligen partierna en sovjetrisk doktrin enligt vilken varje nationell situation kräver särskilda lösningar. Varje parti skall alltså i sina egna nationella förutsättningar finna den bästa vägen för en övergång till socialismen. Kineserna, som annars ställde sig kritiska till den tjugonde partikongressen, var överens med de ortodoxa på denna enda punkt. De förklarade sig också formellt vara motståndare till varje form av regionalisering av strategin och varje form av gruppbyggnad bland kommunistpartiet med ett eller annat gemensamt mål. Det problem som kubanerna drog upp var således varken akademiskt eller oskyldigt. Om de latinamerikanska kommunistpartierna sade ja till Havanna sade de automatiskt nej till Moskva och det på en viktig punkt.

För att övertyga dem räckte det inte med ärorika episoder från striden vid Carabobo. Kubanernas argument tröt dock inte när det blev tal om relationerna mellan Nord- och Sydamerika. (Det var ju dem det i grund och botten rörde sig om). Kontinentens historia – man räknade i princip Nord- och Sydamerika som en helhet – var ganska likartad i norr och i söder. Men de som utvandrade till den norra delen var pionjärer, företagare som bar med sig det uppåtgående borgerskapets idéer. Det södra Amerika rönt däremot det olyckliga ödet att bli koloniserat av imperier på tillbakagång, av en dekadent och otidsenlig aristokrati. Redan i början av 1800-talet konstaterade Simon Bolívar att ”Nordamerikas öde är att plundra Sydamerika”. José Martí var kanske ännu mera oroad och varnade latinamerikanerna för monstret i norr. Men det hjälpte inte: de ”fria” staterna söder om Rio Grande våldtogs ekonomiskt och ibland också militärt. Därför var de alla angripna av samma sjukdom, de var deformerade till sin struktur och fångar hos en och samma utsugare som blev allt rikare på att de blev fattigare. Här har vi en situation utan motsvarighet någon annanstans i världen, konstaterade kubanerna, och krävde därför en regional och speciell lösning – trots den tjugonde partikongressen.

När de på detta sätt berett mark gick de snabbt över till nästa punkt i den kätterska framställningen: ingenstans i Latinamerika fanns det förutsättningar för en fredlig övergång till socialismen. Detta sades utan att ett ord nämndes om det sovjetiska kommunistpartiets tjugonde kongress och dock kunde t o m en lekman konstatera att de formellt motsade den främsta teoretiska nyheten i Nikita Chrusjtjovs och hans efterföljares strategi. På den omnämnda kongressen förklarade de makthavande att den nya styrkebalansen mellan öst och väst hade ändrat förutsättningarna för den internationella klasskampen och tillät vissa länder att gå över till socialismen på fredlig väg, utan våldsamma revolutioner. De aktade sig naturligtvis för att säga vilka dessa länder var men merparten av kommunistpartierna världen över tycktes hädanefters tro att den fredliga vägen var den bästa för dem. De latinamerikanska kommunisterna utgjorde inga undantag från den regeln även om de numerärt sett var få. Kubanerna hade föresatt sig att rycka dem ur dessa drömmier.

Men de predikade ingen återgång till den doktrin som varit förhärskande före den tjugonde partikongressen – den hade f ö inte varit så strikt den heller. Deras rapport till OLAS ifrågasatte helt framt de leninistiska teserna om revolutionen. Bolsjevikpartiets grundare polemiserade tämligen brutalt mot ”narodniki” eller socialistrevolutionärerna som såg att Ryssland var ett land med stor bondemajoritet och därför ville göra revolution genom att mobilisera bönderna. Lenin svarade i enlighet med de marxistiska grundsatserna att den enda

sant revolutionära klassen var proletariatet och att endast en proletär revolution kunde vara socialistisk. Han uppmanade sina meningsmotståndare att se situationen på lång sikt, i ett dialektiskt sammanhang, så att de kunde förstå att kapitalismen – och proletariatet med den – utvecklades överallt, inklusive i Ryssland, medan bondeklassens roll lika oemotståndligt blev allt obetydligare. Alltsedan Lenin kunde det alltså inte finnas några undantag för kommunisterna: revolutionen måste vara proletär, ledd av proletariatet och endast av det. Också kineserna förklarade sin revolution på detta sätt, fastän tre fjärdedelar av dess Röda armé kom från bondehem.

Kubanerna hävdade i motsats till detta, men alltjämt utan öppen polemik, att ingen proletär revolution kunde komma till stånd i Latinamerika av den enkla och oantastliga anledningen att proletariatet numerärt sett var för svagt och inte visade någon tendens att bli starkare i förhållande till befolkningen som helhet. Att det inte växte berodde på att det inte fanns någon industrialiseringsprocess värd namnet. Nordamerikanerna nöjde sig med att tömma kontinentens naturliga resurser. De investerade praktiskt taget bara inom råvaruutvinningen och dränkte å andra sidan latinamerikanerna i sina egna industriprodukter. Deras kapital stannade bara så länge som det behövdes för att möjliggöra en utvinning av något slag och togs sedan tillbaka till USA igen. Det räckte för att landsbygden skulle bli utarmad men inte till att skapa arbetsmöjligheter i några nya industrier. En ström av ruinerade bönder flöt mot städerna, men bara för att göra trasproletariatets armé ännu större, dessa som var utanför och som man inte visste hur de kunde hanka sig fram. Å andra sidan var den inhemska bourgeoisin så handikappad från början av kapplöpningen mellan Norr och Söder att den underkastat sig Förenta staternas penningmakt och för länge sedan lämnat alla förhoppningar bakom sig om att kunna spela någon självständig ekonomisk eller politisk roll.

Under sådana omständigheter, fortsatte rapporten, är det lönlöst att vänta sig att proletariatet ensamt skulle kunna befria kontinenten från den fruktansvärda misären. Ännu vansinnigare vore det att som kommunistpartierna tala om en allians mellan proletariatet, som alltså praktiskt taget inte fanns, och den nationella bourgeoisin som inte på något sätt var nationell, i hopp om i första hand en borgerligt demokratisk revolution. ”Låt oss ta död på det spöke som kallas den nationella bourgeoisin. I Latinamerika har den aldrig funnits och kommer än mindre att existera i framtiden”, på den punkten var kubanerna lika klara som bestämda.

Tesen om en fredlig övergång till socialismen kunde strängt taget hävdas i högindustrialiserade demokratiska länder där arbetarna utgör majoriteten av valmanskåren och – åtminstone teoretiskt sett, ty i praktiken har det aldrig inträffat – skulle kunna vända upp och ned på den etablerade ordningen genom att rösta. Men kunde någon på allvar tro på en sådan möjlighet i Latinamerika? Vad motsvarade egentligen kommunisternas fredliga och parlamentariska förhoppningar i länder där det inte fanns några val och där statskupperna avlöste varandra med häpnadsväckande regelbundenhet? Men historien om Latinamerikas demokratisering borde verkligen stärka enigheten. Det var historien om det fullständiga misslyckandet. Utan att nämna ”gamla tider” och Jacobo Arbenz öde i Guatemala räcker det att kasta ett öga på den latinamerikanska scenen *efter* Framstegsalliansens tillkomst 1961 för att man skall bli övertygad. Målet för denna stora allians var i princip att hjälpa fram demokratisering och modernisering men det enda som verkligen uppnåddes var en serie militära statskupper i kontinentens mest framträdande länder. Arturo Frondisi i Argentina och Joao Goulart i Brasilien blev båda offer för detta egendomliga förfarande. Det är märkligt att kommunistpartierna under sådana förhållanden klamrar sig fast vid hoppet om en demokratisering som inte ens alliansens upphovsmän – Kennedy-teoretikerna – längre tror på.

Castristerna opponerade sig mot dessa demokratiska illusioner. De som så ofta beskylldes för pragmatism hänvisade denna gång till den marxistiska doktrinen mot kommunisterna som hade rykte om sig att vara hemma i teorin. Deras förklaring var denna: om den nationella

bourgeoisin i respektive länder inte hade utvecklats så var det inte för att de var förrädare av naturen utan för att de saknade den nödvändiga materiella basen för en sådan utveckling. I Latinamerika hade de stora nordamerikanska bolagen själva monopol på de stora inkomsterna och hade bara lämnat underordnade sektorer av näringslivet till de lokala företagen. Under dessa förhållanden kunde ingen stark, modern och en dag reformvänlig borgarklass växa fram. I stället för demokrati försiggick en allmän tillbakagång inom politiken precis som fallet varit med Kuba en gång. Skulle man då ge upp inför detta demoraliserande skådespel? Det kubanska svaret var NEJ. Under den allvarliga utveckling som Latinamerika genomgick växte det fram en enorm armé av egendomslösa och det var de som utgjorde basen för en revolution.

Men hur skulle den genomföras? Räckte det med att kommunistpartierna ändrade sin politiska linje för att den skulle komma till stånd? Författarna till rapporten sade ingenting i den vägen, de trodde helt säkert inte att kommunisterna kunde spela någon avgörande roll i den latinamerikanska revolutionen. De föreslog att kommunisterna skulle delta i kampen men inte att de skulle ta initiativet till den. Deras inställning återspeglade Fidel Castros gamla övertygelse när det gällde partier som PSP på Kuba. Han ansåg att ingen skulle ha ställt upp bakom kommunisterna även om de hade velat ställa sig i spetsen för den väpnade kampen. Men det var aldrig tal om att säga så brutala sanningar till de latinamerikanska kommunisterna i synnerhet inte nu när alla tillhörde samma familj och skulle strida under samma fana. Castristerna nöjde sig med att hävda att revolutionen inte kunde följa det leninistiska schemat och utgå från städerna där proletariatet var som störst – och kommunistpartierna hade sina starkaste fästen. Tvärtom måste den först bryta ut på landsbygden. Gerillan måste upprätta en bas i bergen, utnyttja de relativt glest befolkade områdena och därigenom sprida sig till dess att revolten mognade i alla samhällsgrupper och stats- och militärmakten började falla sönder. Det gällde i själva verket att ta exempel av den kubanska revolutionen.

Men vem skulle då spela Fidel Castros roll och upprätta ett gerillahögkvarter? Vem skulle leda kampen? Vem skulle samordna aktionerna med motståndet i städerna? Den kubanska rapporten gav inga svar på dessa känsliga frågor. Den nöjde sig med att slå fast att gerillan måste vara självstyrande och inte kunde betraktas som en militär gren av en politisk organisation med säte i städerna. Den frågande läsaren måste själv göra två hypotetiska slutledningar: a) Castristerna kunde av diplomatiska skäl inte uppmana kommunisterna att på samma gång ändra både sin doktrin och sin strategi och dessutom acceptera en helt underordnad roll i förhållande till gerillan. De föredrog därför att säga så lite som möjligt för att inte väcka ont blod. Men för dem var gerillan ändå A och O i detta revolutionära projekt. b) Fidels roll var av vikt för Che – något som inte heller kunde sägas i klartext – Che som redan opererade med sin gerillastyrka någonstans och som skulle leda de samordnade militära och politiska operationerna i Latinamerika.

Sedan kubanerna på detta sätt lyst upp scenen och fördelat rollerna avslutade de dokumentet med ett högtidligt löfte: de var inte några välmenande rådgivare utan själva deltagare i den latinamerikanska revolutionen. Status quo var lika oacceptabelt för dem som redan var befriade från imperialismen som det var för dem som direkt led under dess ok. Kuba erkände ingen fredlig samexistens utan ansåg sig ha rätt och möjlighet att hjälpa sina kamrater i kampen på samma sätt som nordamerikanerna hjälpte ”gorillorna”. Denna utfästelse blev ett slags höjdpunkt i det castristiska kätteriet.

Den kubanska rapporten till OLAS var anmärkningsvärd genom sin klarhet, sin vakna stil och genom innehållets originalitet. På det hela taget hade den allt som oftast saknats i kommunistiska dokument. Men framför allt var den ett mästerverk i indirekt polemik. Inte en enda gång nämndes Sovjet eller Kina fastän Moskvas och Pekings teser diskuterades utan hämningar. Inte en gång kallades saker och ting vid sitt rätta namn och de latinamerikanska

kommunistpartierna attackerades inte öppet. Och ändå kunde ingen missta sig på den kätterska och offensiva tonen. Alla kände nämligen till att relationerna mellan castristerna och de latinamerikanska kommunisterna, alldeles bortsett från de doktrinära frågorna, inte var de allra bästa. Somliga menade att schismen uppstått strax efter oktoberkrisen eftersom Fidel Castro ogillade kommunistpartiernas Chrusjtjov-vänliga hållning. Andra ansåg att det hade skurit sig först 1964 under en konferens i Havanna mellan alla de latinamerikanska partierna. Vid detta tillfälle höll Fidel Castro i alla fall ett uppmärksammat tal med självbiografiskt innehåll. Jag har själv fått läsa det men det har inte publicerats. Det är ytterligt mänskligt, fullt av frågor om hans eget förflutna, om hans sökande och mognad under och efter tiden i Sierra Maestra. Han berättar hur hans strategiska bedömningar och hans politiska medvetande utvecklades under kampens gång för att visa att endast erfarenheten och kontakten med verkligheten är den revolutionära vetenskapens sanna skola. Utan att framställa sig själv som exempel och utan att ifrågasätta de latinamerikanska kamraternas teoretiska kunskaper uppmanar han dem att öppna en ny front i Latinamerika. Endast på det sättet skall de finna lösningen på de problem som de i decennier förgäves sökt lösa.

Denna appell stod i motsättning till den fredliga samexistensens strategi, men Fidel tvingade ingen att bryta med Moskva. Tvärtom slog han återigen fast att han hoppades att polemiken inom den internationella kommuniströrelsen skulle upphöra. Var och en borde enligt honom formulera sin strategi utan att förolämpa eller fördöma. Eftersom ryssarna just hade uppmanat honom att bryta med maoisterna beklagade han djupt detta sätt att bedriva polemik som såg ut att leda fram till en uteslutning av kineserna.

Fidel lät Che ta med sig talet på sin resa till Peking och han hoppades otvivelaktigt att hans på en gång militanta och enhetssträvande ställningstagande skulle vinna kinesernas sympati. Man vet att så inte blev fallet och för egen del tror jag att de stränga maoisterna snarast blev förvånade över denna personliga bekännelse av den kubanske revolutionsledaren. Jag har inte fått tillfälle att läsa de latinamerikanska kommunistpartiernas svar men jag antar att de inte var särskilt mottagliga för den här sortens utläggningar.

Faktum kvarstår att Fidels tal inte nämnvärt påverkade konferensen som antog helt och hållet ortodoxa resolutioner. Inte heller fick det något parti att genast organisera gerillabaser. Tvärtom började plötsligt det parti som var mest engagerat för den väpnade kampen, nämligen det venezolanska, att energiskt motsätta sig den. Man gjorde det inte för att motarbeta Fidel utan för att man tvivlade på möjligheterna till seger och dessutom inte hade någon kontroll över sina egna kamrater som sänts ut i bergen. I den venezolanska gerillan fanns det inte bara kommunister. Där ingick också unga militanta ur MIR (Den revolutionära vänsterrörelsen), ur URD (Republikanska demokratiska unionen) och likaså avfallingar från AD (Demokratisk aktion, som sitter vid makten sedan 1958). De utgjorde tillsammans en allt mer självständig politisk maktfaktor, de hade en egen president Fabrizio Ojeda och en chefskommendant, kommunisten Douglas Bravo. Partiet som förblev troget sin monolitiska uppfattning fann sig illa i denna situation. Först anklagade man Douglas Bravo för bristande disciplin och därefter uteslöts han helt enkelt ur partiet. Under tiden började man sondera möjligheterna att återgå till fredligare och mer legal verksamhet.

Fidel Castro underrättades omedelbart om den nya situationen av Fabrizio Ojeda som var en uppskattad vän till honom. Men knappt sjutton dagar efter det att han sänt iväg sitt sista budskap, den 21 juni 1966, mördades han av den venezolanska säkerhetspolisen. Omständigheterna kring hans arrestering verkade oklara och tydde på att ett förräderi begåtts. Fidel hade visserligen inga bevis och kunde inte anklaga någon offentligt men hans vrede mot kommunisterna i Caracas var inte att ta fel på. Sedan räckte det med att ett missförstånd uppstod i början av 1967 apropå ett attentat som gerillarepresentanterna i Havanna gillade men som KP i Venezuela ogillade för att Fidel skulle gå till rätta med partiledarna i sitt årliga

tal den 13 mars. De svarade i sin tur i lika våldsamma ordalag utan att ta upp ett enda av hans argument. Konflikten mellan castrister och ortodoxa som dittills varit latent blossade nu upp och tog formen av en verklig kraftmätning.

En månad efter Fidels ”venezuelatal” kom det ut en bok i Havanna som var ännu mera explosiv: *Revolution i revolutionen?* av Régis Debray. Författaren var en ung fransk akademiker som undervisade på den filosofiska fakulteten vid universitetet i Havanna. Boken stod i princip för hans egna åsikter. Hur som helst var han inte något slags språkrör för de kubanska kommunisterna. Men i Havanna visste man att han skrivit boken efter långa samtal med Fidel Castro och det sades att han personligen sett över den och rättat felen. Det faktum att den spreds över Kuba under uppseendeväckande former gjorde att den fick en officiell prägel och gav den en internationell publik utan att för den skull engagera de kubanska ledarna öppet och i motsvarande grad. I Debrays bok finner man i klartext allt som i den kubanska OLAS-rapporten sades i kodform och med få anspelningar så att bara de initierade förstod. Redan i början av framställningen säger Debray fö att han inte tänker skräda orden därför att hans mål är att inspirera andra kamrater ”som är bättre lämpade att ställa vissa obarmhärtiga frågor och besvara dem riktigare än vi”.¹¹⁰ Hans stil är i själva verket provocerande och det saknas inte djärva formuleringar.

Vad har då Régis Debray att säga? Först klargör han att alla kommunistpartier i Latinamerika oavsett om de är pro-ryska, prokinesiska eller trotskistiska, alla har misslyckats därför att de velat gå efter en europeisk eller asiatisk revolutionsmodell som inte passar in i de speciella betingelserna på denna kontinent. Han förebrår alla dessa partier deras dogmatism, byråkratiska uppbyggnad, sekterism och en lång rad andra försyndelser som alla skoningslöst dras fram i boken. Alltså: ingen av dessa trupplösa generalstabar är i stånd att skapa en gerillarörelse eller kan styra en sådan från städerna. Gerillan är kärnan i den framtida folkarmén och bör därför betraktas som ett *parti i vardande*. ”Varje gerillarörelse som tänker driva folkkriget till sin spets, om nödvändigt bli en reguljär armé och börja ett rörligt krig eller ett ställningskrig, varje sådan gerilla måste i Latinamerika bli ett erkänt politiskt avantgarde med huvuddelen av sin ledarstyrka inkorporerad i sitt militärkommando.” Här har vi det tveklösa svaret på den frågeställning som OLAS-rapporten bara kunde snudda vid. Régis Debray uppmanar således alla kommunister av alla riktningar att underordna sig gerillans ledning.

Vidare: Debray understryker gerillalivets hårda villkor och går så långt att han fastslår nödvändigheten av ”ett biologiskt urval” av de militära och politiska kadrerna i detta revolutionära parti i vardande.

I Latinamerika finns det ett starkt samband mellan biologi och ideologi överallt där den väpnade kampen är en realitet. Även om detta kan verka absurt och chockerande är det inte desto mindre ett avgörande samband. En äldre människa som är van vid stadsliv har svårt att finna sig till rätta i bergen ... En perfekt marxist-leninistisk skolning är till att börja med inget oeftergivligt krav. Men det räcker inte med att en åldrande människa har stark moralisk motståndskraft och därtill en revolutionär moral, det räcker tyvärr inte för att klara av gerillalivet, i synnerhet inte i början. Fysisk lämplighet är villkoret för att alla de andra förmågorna skall kunna övas upp. Detta är en trivialitet som inte verkar särskilt teoretisk men den väpnade kampen tycks ha skäl som teorin inte känner till.

Debray menar att den kubanska revolutionen bevisat att ett sådant urval är nödvändigt och effektivt. Fidel anförtrorde politiska uppgifter åt dem som hållit bäst för påfrestningarna i bergen. ”Den chansningen visade sig vara riktig: Raúl, Che Guevara, Camilo Cienfuegos och tiotals officerare är idag de politiska ledarna för proletärers och bönders revolution”.

¹¹⁰ Régis Debray, ”[Revolution i revolutionen?](#)”, i *Kontinent i uppror*, Tema, Stockholm 1968.

Régis Debray är naturligtvis inte okunnig om att den väpnade revolutionära kampen inte föddes i och med landstigningen från Granma 1956. I andra länder har man gjort allt för att ge ansvaret åt politiker (ibland t o m till åren komna politiker) och långtifrån låtit unga, fysiskt starka människor med fallenhet för den militära konsten få största möjliga inflytande. Han citerar Mao Tsetung som menar att ”politiken måste alltid styra geväret” och general Giap, som fastän han är militär skriver:

Den första grundläggande principen för arbetet med att bygga upp armén är den tvingande nödvändigheten att ställa armén under kommunistpartiets ledning och ständigt sträva efter att förstärka partiet. Partiet är arméns grundare, organisatör och lärare. Endast under partiets ledning kan armén bli kvar på den proletära klassens linje och fylla sina revolutionära uppgifter.

Han erkänner alltså att för Lenin, Trotskij, Ho Chi Minh och Mao Tsetung är det ett axiom att politiken är helt överordnad det militära. Men, hävdar Debray, man måste ha mod att vända sig mot hela denna tradition eftersom den inte vilar på någon helig princip och dessutom har vuxit fram ur helt andra förhållanden än de som existerar i Latinamerika. På den kontinenten kan gerillan göra anspråk på allt militärt och politiskt ansvar för egen del.

”Hur kan detta ‘kätter’ rättfärdigas?” frågar Debray och ger själv svaret:

Gerillarörelsen är den enda rörelse som kan förverkliga klassalliansen mellan arbetare och bönder. Det är den alliansen som skall ta makten och behålla den, det är den alliansen vars intresse är socialismen. Gerillaarmén personifierar denna allians och bekräftar den i handling. När den för egen del kräver privilegiet att vara politisk ledare handlar den i överensstämmelse med sitt klass-innehåll och förutser de faror som väntar. Endast den kan efter segern garantera att folkmakten inte urholkas. Om den inte under krigets gång tar på sig det politiska ledarskapet kommer den inte heller att kunna göra det när kriget är slut. Med all säkerhet kommer bourgeoisin att med stöd av imperialismen kunna utnyttja den situation som då uppstår.

Som stöd för sin tes uppehåller sig Debray länge vid det kubanska experimentet och den aktuella versionen av konflikten mellan Sierran och Llano-rörelsen (stadsgerillan). Om 26-julirörelsen hade letts av stadsgerillans män skulle revolutionen aldrig nått förbi det borgerliga stadiet: ”städerna har alltid en förborgerligande inverkan på de militanta”.

Även om han är på viktiga uppdrag och är hängiven sitt arbete blir t o m den bästa kamrat som uppehåller sig utomlands eller i huvudstaden snart förändrad, ett ”objektivt förräderi”. När en gerillastyrka förhandlar med sina representanter i staden har den att göra med ”sin” bourgeois. Även om gerillan behöver en bourgeois – som man behöver en respirator när man inte kan andas – så får den inte förlora ur sikte skillnaden i intressen och i miljö mellan de två. De andas inte samma luft. Fidel Castro fick erfara detta och trots risken att behöva stå ensam i svåra ögonblick tvekade han inte att fördöma och förskjuta ”sin” bourgeois när den visade sig benägen att ingå principlösa allianser.

Debray är också angelägen om att visa att det i Latinamerika inte är fråga om att upprätta permanenta ”röda baser” som Mao gjorde i Kina och inte heller gäller det att föra ett krig av vietnamesisk typ. Han förkastar de europeiska kampmetoderna att använda strejker och demonstrationer. Han förnekar visserligen inte att propaganda är nödvändig och att gerillan måste upprätta en egen radiostation, men menar att dess bästa argument ändå kommer att vara de militära bedrifterna: ”Den bästa propagandan är en lyckad militär aktion.”

Denna summariska genomgång räcker för att visa att om det var diskussion Régis Debray ville ha, så hade han verkligen lyckats. I motsats till den skicklige Fidel Castro gick han rakt på sitt ämne, attackerade alla dittills tillåtna teorier inom den internationella arbetarrörelsen och passade på att ge en ny version av den kubanska revolutionen.

Men när OLAS-konferensen öppnades var Régis Debray inte längre kvar i Havanna. Strax innan hans bok kom ut hade han gett sig av till Bolivia för att diskutera den med Che

Guevara. Men där blev han arresterad, torterad och därefter dömd till trettio års fängelse i sin egenskap av gerillans teoretiker. Denna augusti 1967 när hotell Habana Libre härbärgerade revolutionärer från 26 latinamerikanska länder var man full av beundran över hur han uppförde sig mot fångvaktarna men man var också ytterst orolig för hans liv.

På varje konferens förekommer oväntade inslag och denna var inget undantag. Det meddelades att kommissionerna lyckats anta de föreslagna resolutionerna enhälligt. Bara en enda rådde det oenighet om och det var den som rörde Sovjetunionens hjälp till reaktionära regimer i Latinamerika särskilt Brasilien och Colombia. Kubanerna krävde att denna politik skulle fördömas men kunde inte nå någon absolut majoritet för detta. Vidare accepterade konferensen att gerillan skulle betraktas som det främsta alternativet för genomförandet av den latinamerikanska revolutionen, det främsta men inte det enda. På detta sätt erkände man att gerillakampen i vissa länder inte var nödvändig. Delegaterna proklamerade likaledes att gerillasoldaterna skulle kämpa under marxismen-leninismens banér och kunna räkna med aktivt stöd från alla revolutionärer. Den besvärliga frågan om huruvida militärerna skulle vara överordnade de politiska ledarna tycktes inte ha lösts eller ens diskuterats. Detta var naturligtvis inte överraskande eftersom det var den kubanska rapporten som behandlades och inte Régis Debrays bok. Men som vi redan sett lämnade rapporten hela den frågan öppen till dess att relationerna gerilla-politiska partier frambringade en adekvat lösning under kampens gång. En resolution helt i Debrays anda skulle aldrig ha antagits. De latinamerikanska kommunisterna var inte beredda att begå harakiri för revolutionens framtid.

Fidel Castro var den som skulle sammanfatta vad konferensen givit. Det skedde på ett stort möte på Chaplinteatern inför cirka femtusen gäster och militanta revolutionärer och hela diplomatiska kåren. De främsta kommunistledarna och andra partiledare som deltagit i OLAS-konferensen slog sig ned vid ordförandebordet under slagordet från Andra Havanna-deklarationen: "Varje revolutionärs plikt är att genomföra revolutionen". Det var som vi kan förstå en högtidlig sammankomst och den blev lärorik också som vi skall se.

Fidel började med att tala om hur nöjd han var med OLAS' arbete. Vad man bevittnade nu var framväxten av en mäktig rörelse som likt en oemotståndlig flodvåg (olas betyder också vågor) började välla fram över kontinenten. Han slog fast att Kuba inte ville bilda en ny International och inte heller försökte spela rollen som ledarstat. Kubanerna försvarade bara vissa idéer som de var glada att OLAS gjort till sina. Han bad också att man skulle stryka ett streck över meningsskiljaktigheterna i det förflutna. Alla inbördes gräl hindrade den revolutionära energin att kanaliseras. I den nya sammanslutningen måste det finnas plats för alla och Kuba skulle inte gå med på att stödja någon fraktion mot en annan.

Efter denna långa inledning till enhetens lov gick Fidel trots allt in på det venezolanska kommunistpartiets förehavanden. Han ville visa vart det kunde leda när en ledargrupp råkade på villovägar och hamnade i opportunist och reformism. Så läste han upp det ytterst förolämpande brev som kommunistpartiet i Venezuela sänt honom i mars 1967 och bekräftade att det skickats ut från Miami och släppts ned som flygblad av ökända antikommunistiska rörelser som t ex Alpha 66. Vidare anklagade han det venezolanska KP för att intrigera i Moskva och söka påverka Sovjet att utöva ekonomiska repressalier mot Kuba. Auditoriet gav uttryck för sin indignation med en blandning av burop och skrik och reste sig för att applådera Fidel. Men vid ordförandebordet var det många som inte rörde en min.

Detta uppbyggliga skådespel blev än mer förvånande när Fidel drog upp frågan om den ryska hjälpen till regimer i Latinamerika som var fiender till Kuba. I sitt brev passade venezolanerna på att påpeka att Kuba själv upprätthöll handelsförbindelser med Franco-Spanien och Storbritannien som trots tillbakagången som imperium fortfarande förtryckte en del nationer. Fidel var upprörd över så mycken illvilja. Kuba hade alltid försvarat principen om frihet till

handel med alla länder och just därför vände man sig så våldsamt mot den amerikanska blockaden. Men det var skillnad på handel och bistånd. Vad Kuba inte kunde gå med på var att Sovjet lämnade krediter till länder som vägrade varje form av utbyte med Kuba. Han hann knappt avsluta meningen förrän salen reste sig som en man och började bua, med blickarna mot logen där diplomatkåren och den sovjetryske ambassadören satt. Vid ordförandebordet applåderade prokubanerna som besatta. Men de andra, kommunister som Rodney Arismendi, ledare för KP i Uruguay och en av de mest markerat ortodoxa delegaterna, de stod orörliga. Det såg t o m ut som om somliga fortfarande satt, såvida de inte var väldigt småvuxna. Representanten för det bolivianska KP, en liten man på andra raden bakom ordförandebordet, hörde till dem som i alla fall inte applåderade.

Det fanns ett märkligt drag i denna demonstration av splittringen mellan de ”enhälliga” OLAS-delegaterna. Den kom förstas bara fram i samband med problem som direkt rörde Sovjet och gällde inte frågan om gerillan som ”det främsta alternativet”. Men kunde man verkligen skilja dessa båda aspekter åt? Hela den castristiska framställningen vilade på ett förkastande av Sovjets teser och av dess internationella strategi. Kommunistdelegaterna var tillräckligt skickliga i konsten att dechiffrera officiella dokument för att vara helt medvetna om det. F ö hade de alla tillgång till Régis Debrays bok som ju talade om vad det var frågan om. Hur kunde det då komma sig att de enhälligt kunde skriva under kätterska resolutioner och ändå behålla sina ortodoxa ståndpunkter? Antingen var enigheten vid konferensbordet enbart formell eller låtsad eller också borde den här kluvenheten ha försvunnit. De ortodoxas trohet mot Sovjetunionen var så mycket mera enastående som det verkligen krävdes mod att helt öppet stå där tyst och misstrogen inför en församling som blev våldsamt uppladdad av allt Fidel sade. Fanns det förresten tillräckligt tvingande skäl för dem att ännu en gång demonstrera sin totala lojalitet med Sovjet? När allt kom omkring var disciplinen inom det kommunistiska lägret efter 1967 tillräckligt uppmjukad för att t o m latinamerikanska kommunistpartier skulle kunna kritisera ryssarnas hjälp till gerilla-regimen i Brasilien. När man såg vad som skedde här var det svårt att låta bli att undra om gerillakämparna verkligen kunde räkna med att få förnödenheter och förstärkningar från sina kamrater i kommunistpartierna. Mer än en kuban, som visste att Che just nu var beroende av de ortodoxa ledarna i Bolivia, greps säkerligen av oro denna kväll på Chaplinteatern.

Dagen efter detta möte ordnades en avskedstillställning på presidentpalatset. Där infann sig alla som tillbringat dessa händelserika veckor i Havanna, i Santiago, i Gran Tierra och så i Havanna igen, på OLAS-konferensen eller i korridorerna kring den.

Fidel var omgiven av en hel del människor och var i sitt esse. Han tog latinamerikaner i sina armar och viskade ett sista uppmuntrande ord i örat på dem och han omfamnade vietnameserna. Jag hade svårt att tränga mig fram bland alla dessa med förtursrätt men jag ville säga adjö eftersom jag inte lyckats få träffa honom sedan vår rundtur i Sierra Cristal. Han verkade förvånad över att höra att jag skulle resa den 14 augusti, funderade högt över sina sammanträffanden och vände sig sedan till Papito Serguera, som jag hade sällskap med: ”Du tar honom med till mig den 13.” Uppenbarligen visste han inte var han skulle befinna sig den dagen och Serguera än mindre. Papito sade dock att jag kunde vara lugn. Fidel var en av de pålitligaste att stämma möte med på Kuba.

Söndagen den 13 augusti kom Papito och hämtade mig i gryningen. Vi for ut till Havannas flygplats där ett specialplan redan stod och värmde motorerna. Vi var inte de enda passagerarna: Juan Almeida var redan ombord omgiven av några ”historiska” kommandanter, som jag tyvärr inte kände. Inte förrän vi hade lyft fick jag veta att vi skulle till Isla de Pinos och att den 13 augusti var Fidel Castros fyrtioförsta födelsedag.

Födelsedag eller ej, dagen började som alltid med Castro i jeep. Knappt hade vi avslutat frukosten förrän det var dags att lämna byn där Fidel hade övernattat efter att ha invigt en ny damm. Fidel ville se på en experimentodling, som tidigare varit stenåker men där man nu försökte få fram citrusträd. Det var inte för att man hade ont om jord som man försökte utnyttja minsta plätt. För Castro gällde det något helt annat. Han hade låtit spränga bort stenar och givit jorden gödning för att visa att det var möjligt att besegra naturen och med vilja och intelligens åstadkomma en biologisk förändring. ”Detta är vad kommunismen kommer att vara: människan använder sin skaparkraft till att behärska naturen bättre och dela dess frukter med sin medmänniska.”

Efter en lång promenad bland trädplanteringarna var det lunchdags. F d mästaren i basketboll och tennis, José Llanusa satt i högsätet, imponerande bred över bringan. Eftersom han är utbildningsminister arbetar han i ständig kontakt med Fidel, vars skötebarn är just utbildningssektorn. Llanusas försök att utbringa en skål viftades bort av Fidel som knappast gillar formaliteter. I stället började vi tala om OLAS igen. Fidel fortsatte s a s det föredrag han redan hållit en gång för mig och som handlade om den subjektiva faktorns betydelse i den revolutionära processen.

Idealet vore att genomföra revolutionen när de subjektiva och objektiva betingelserna för det sammanfaller helt och hållet. Men det äger sällan rum och det enda man kan konstatera är detta: när de objektiva betingelserna föreligger men den revolutionära viljan saknas kommer revolutionen med all säkerhet att utebli. När de objektiva betingelserna däremot är osäkra men den subjektiva viljan existerar, då lyckas man ofta genomföra revolutionen i alla fall.

Utan att direkt säga att konferensen inte kunnat övertyga de latinamerikanska kommunisterna lät han förstå att han ibland stod frågande inför deras tvekan beträffande den väpnade kampen. Allt hade varit annorlunda, menade han, om de hade kunnat övervinna sin oro inför riskerna och rycka sig loss ur sin dogmatiska världsbild. Det förvånade honom t o m att de inte lyckades analysera orsakerna till att deras partier förvandlats till småsektorer utan möjlighet att kanalisera de enorma revolutionära energimassor som fanns i Latinamerika.

Men överdrev han inte den revolutionära viljans betydelse? Gjorde han inte detta komplicerade problem alltför mycket till en fråga om personer? När allt kom omkring hade ju den europeiska arbetarrörelsen haft mycket dugliga ledare men det hade inte räckt för att säkra revolutionens seger.

Han var medveten om detta. Han ifrågasatte inte kvaliteterna hos personer som Rosa Luxemburg, Karl Liebknecht eller Antonio Gramsci, men enligt hans uppfattning måste man söka de verkliga orsakerna till deras misslyckande på annat håll. Han hade just läst Isaac Deutschers trilogi om Trotskij och hade ryska revolutionen i huvudet. ”Jag undrar om Lenin egentligen gjorde rätt när han undertecknade Brest-Litowskfreden”, sade han allvarligt. ”Kanske hade det historiska förloppet sett helt annorlunda ut om den unga Sovjetrepubliken hade tagit risken att börja ett revolutionärt krig och hjälpt det västeuropeiska proletariatet att befria sig.” Han talade med friskheten hos en man som länge varit oberörd av kommuniströrelsens smärt samma problem men som plötsligt finner sig helt absorberad av dem därför att de på nytt blivit aktuella. Kubanerna kände sig paradoxalt nog helt ensamma, trots att de socialistiska länderna var så många. Liksom ryssarna en gång kände de sig helt inringade av fiender och liksom ryssarna hoppades de mest av allt att nya revolutioner skulle blossa upp som kunde lindra deras ensamhet.

Han visste att hjälpen till de latinamerikanska motståndsrörelserna kunde förvärpa den amerikanska aggressionen mot hans land. Han trodde t o m att varje seger för gerillan skulle placera Kuba i skottgluggen och stärka hökarna i Washington som ville krossa den kubanska revolutionen med militär intervention. Men han tog den risken och alla hans kamrater höll

med honom. De var helt medvetna om sin internationalistiska plikt och om sitt intresse på lång sikt av en gerilla i Latinamerika.

Ja, ju mer jag tänker på det desto mer inser jag hur rätt Marx hade när han sade att ingen revolution är en genomförd revolution så länge inte världsrevolutionen är ett faktum. Vi är inte så dumma så vi tror att vi skulle kunna bygga vår egen lilla fina kommunism här alldeles för oss själva.

På nytt frågade han sig varför bolsjevikerna inte hade tagit samma risker. Varför lät de den ungerska kommunen och de tyska spartakisterna krossas? Jag var fascinerad av hans lidelse. Jag anmärkte att det gjorts ett ryskt försök att exportera revolutionen, ett försök som misslyckats: Polen 1920. Då hade Röda armén nått fram till Warszawas portar men de polska proletärerna kom den inte till mötes. Man måste dra lärdom av den erfarenheten också. Man måste betänka vad denna Röda armé verkligen var. Den bestod till största delen av bönder och var illa rustad att bära Revolutionens fana över den europeiska kontinenten.

Fidel satt tyst och funderade, kanske för att förbereda nästa replik. Men en annan kommendant förekom honom och inflikade: "Nederlaget utanför Warszawa var Stalins fel." Fidel hakade genast på: han hade mycket att säga om den förre ryske diktatorn. Han var verkligen symbolen för det onda i Castros ögon. Han försäkrade att Chrusjtjov hade berättat saker om Stalin som han aldrig skulle ha trott om de inte kommit från en rysk ledare. Men jag för min del menade att just det som Chrusjtjov sade om Stalin var det man inte skulle lyssna på. Det var bara hans sätt att rädda sitt eget ansikte och med det det stalinistiska systemet. Genom att angripa Stalins person undvek han att ifrågasätta roten till det onda.

Fidel fortsatte:

Ja, kommuniströrelsen har verkligen mycket bakom sig. När man tänker på dess förflutna är det inte undra på att den blivit vad den är i vissa länder. Allt hade varit annorlunda om alla kommunistländer hade hjälpt revolutionärerna, som Kuba försöker göra. Men de enda internationalisterna som finns idag det är imperialisterna. De kan minsann hjälpa varandra och tvekar inte ett ögonblick att exportera kontrarevolutionen. För var Vietnamkriget annat än en kontrarevolutionär aggression i internationell skala? Och vad skall vi säga om Latinamerika som är späckat med amerikanska militärbaser och ständigt övervakat av Pentagon och CIA? Och vad gör de andra inför detta destruktiva företag? De nöjer sig med att predika fred, sjunga lovsånger till samexistensen och leta i sina arkiv med gamla stereotypa resolutioner om allianser med den nationella bourgeoisin. Jag frågar mig verkligen vad det är för en värld vi lever i!

Han satte sig ned för att äta färdigt och låta oss andra göra detsamma. Medan han talade hade ingen ätit för att inte störa eller för att alla var trolldundna av den lidelse hans ord gav uttryck för.

Samtalet fortsatte i lugnare ton:

Som ni vet önskar jag ingen polemik med Kina och jag försöker t o m glömma bort den konflikt som uppstod mellan oss om riset 1966. Då tog jag mycket illa vid mig över deras handlande mot oss. Jag hade höga tankar om deras revolutionära moral och väntade inte att de skulle försöka öva påtryckningar på oss med sådana medel. Men det hör ändå till det förgångna och numera undviker vi att kritisera Kina. Men jag måste ändå konstatera, utan att för den skull vilja ha någon polemik, att Kina upprätthåller formella kontakter med amerikanerna genom regelbundna sammanträffanden på ambassadörsnivå i Warszawa. Jag är övertygad om att kineserna bara upprepar sina rättmätiga krav inför amerikanerna. Jag tror inte ett ögonblick att det pågår något slags hemlig förhandling mellan Kina och de amerikanska imperialisterna. Jag konstaterar bara att kineserna ändå behåller den kommunikationskanalen och säkert menar att den kommer att behövas en vacker dag. Vi däremot har ingen som helst kontakt med de där människorna och vill inte ha det. Aldrig!

Han vände sig mot kamraterna som för att se om de höll med honom. De nickade som bekräftelse på att de gav honom helt rätt. Han fortsatte:

I åtta år har amerikanerna nu gjort allt för att krossa vår revolution och göra livet omöjligt för oss. Men nu i dagarna kommer det budskap till oss från Washington: Förenta staterna är beredda att glömma det förgångna, t o m avstå från skadeståndsanspråken för de nationaliserade amerikanska egendomarna och acceptera samexistens med oss om vi i gengäld låter bli att stödja de latin-amerikanska revolutionärerna! De tror att allting kan köpas eller säljas och går t o m så långt att de på allvar tror att vi skulle kunna fläcka våra samveten för några materiella förmånens skull. Men de är idioter. Vi kommer aldrig att acceptera den sortens fredliga samexistens! Våra möjligheter är inte enorma, vi är ett litet och alltjämt underutvecklat land, men vi kommer att fullgöra vår internationalistiska plikt till det yttersta och vi kommer alltid att vara solidariska med dem som kämpar för socialism i Latinamerika och på andra ställen.

Måltiden avslutades med denna högtidliga försäkran som massivt stöddes av alla castristerna kring bordet. Efteråt tog Fidel och jag en promenad för att avsluta diskussionen.

Jag frågade om inte det materiella beroendet av Sovjet på ett ödesdigert sätt begränsade Kubas uttrycks- och analysmöjligheter när det gällde den ideologiska skolningen av den nya kubanska och latinamerikanska generationen. Nej då, svarade han, han gjorde inte så stora eftergifter i det avseendet och det kubanska beroendet var mera temporärt än man kunde tro:

Om ett par år klarar vi oss själva. Då kommer vår exportpotential att vara sådan att vi inte behöver binda oss till en enda marknad eller en privilegierad leverantör. Under tiden vet våra vetenskapsmän vad de har att hålla sig till, även om vi undviker öppen polemik med ryssarna. Vi bygger inte vår socialism i tysthet, som ni misstänker, vi har vårt eget sätt att förklara oss och kanske också övertyga de latinamerikanska kommunisterna.

Trodde han då verkligen att alla de som deltagit i OLAS-konferensen skulle välja gerillan som ”det främsta alternativet”? Han sade det inte uttryckligen, men föreföll optimistisk. Även om inte alla gjorde det, menade han, räckte det med att de inte ställde hinder i vägen för att rörelsen snabbt skulle utvecklas.

I Latinamerika fattas bara den utlösande faktorn. När den väl finns där kommer det att bli en så våldsam explosion att ingen, inte ens teoretikern i sin kammare kommer att kunna hålla sig utanför striden.

Ches död. Polemiken intensifieras

Den 8 oktober 1967 var den svartaste dagen i det revolutionära Kubas historia. Den dagen mördades Ernesto Che Guevara på order från La Paz i Higueiras, en bortglömd by i sydöstra Bolivia. I dag känner vi till omständigheterna kring hans sista strid i Yuro-passet. Vi vet in i minsta detalj hur han och en handfull gerillasoldater blev omringade, hur han sårades, tillfångatogs och slutligen avrättades. Men innan händelserna hade bekräftats föreföll de ganska osannolika. Det var nämligen inte första gången som regeringens polistrupper proklamerat slaget vunnet för att sedan bli tvungna att medge att de gått händelserna i förväg. Den här gången visades Ches kropp upp för journalisterna men skaffades undan innan den hunnit identifieras av hans far som kommit från Argentina. Allas blickar vändes därför mot Havanna. Man hoppades att Fidel skulle kunna dementera uppgifterna på grundval av information som han fått direkt från gerillasoldaterna. Men när Fidel tog till orda den 15 oktober var det för att meddela att ”kommendant Ernesto Guevaras död är ett smärtsamt faktum”.¹¹¹ Till det resultatet hade han kommit efter att ha undersökt fotografier av den döda kroppen och kopior av några dagboksblad som Che skrivit och som polistrupperna hade publicerat. Tre dagars landssorg utlystes på Kuba. När mörkret föll på kvällen den 18 oktober, exakt sjuttio två timmar efter Fidels förra tal ombads folket att samlas på Revolutionsplatsen för att ge den legendariske argentinsk-kubanske revolutionären en sista hyllning.

¹¹¹ Så började Fidel Castro sitt radio- och TV-tal den 15 oktober 1967.

Fidel sade:

Ches död är ett hårt slag, ett fruktansvärt slag mot den revolutionära rörelsen, ett slag som tveklöst berövat den dess skickligaste och mest erfarne ledare. Men de som nu triumferar misstar sig. De som tror att hans död betyder slutet för hans idéer, hans taktik, hans syn på gerillan och hans teser, de tar fel ... Idag när vi står här för att ge honom vår hyllning går alla våra tankar till Che. Med förtröstan på framtiden, med en okuvlig förtröstan på folkens slutliga seger säger vi till Che och till de hjältar som kämpat och stupat vid hans sida: 'Hasta la victoria siempre! (Ständigt mot seger)'.

Havanna hade aldrig skådat ett möte som detta. I den nattliga stillheten stod en rörd och högtidlig folkmassa liksom förlamad av sorg. Kubanernas känslor låter sig knappast omsättas i ord. De visste att denne argentinare hade kämpat för dem alltsedan han träffade Fidel i Mexiko, att han satsat all sin begåvning och tagit alla risker för dem och att det var för deras skull som han givit sig av för att kämpa i Bolivia. Och det var ingen slump att han vid sin sida i den kampen hade några av sina närmaste kamrater från Sierra Maestra.

Ches död blev inte bara en dramatisk känslomässig upplevelse för kubanerna. Den blev också en allvarlig politisk och doktrinär vändpunkt för castristerna. Den optimistiska avslutningen på Fidels hyllningstal kunde inte dölja det faktum att "folkens slutliga seger" i Latinamerika som de hoppades så mycket av i och med Ches död blev egendomligt avlägsen. De hade fått lära sig att stora personligheter spelar framträdande och oersättliga roller i historien. De t o m förebrådde europeiska marxister att de inte tog tillräcklig hänsyn till det. "Hur tror ni vår historia hade sett ut om Fidel hade blivit dödad vid Moncada?" Så frågade man mig i juli 1967. Efter den tragiska nyheten om vad som hänt i Bolivia mindes kubanerna att de naturligtvis hade haft många svåra stunder under kampen mot Batista och att segern i januari 1959 inte varit möjlig utan nederlaget i Moncada. Men Fidel hade inte dödats under någon av de strider man förlorat. Che däremot hade dött i Bolivia. Det gjorde saken helt annorlunda åtminstone för den närmaste framtiden.

Även om det var en tillfällig motgång för den bolivianska gerillan var den nog så allvarlig ändå för de latinamerikanska revolutionärerna. Den castristiska tesen om gerillans effektivitet var ingen beprövad och i alla tider accepterad doktrin på kontinenten. Den hade formulerats helt nyligen som en utmaning mot den anti-imperialistiska vänsterns traditionella metoder och den behövde beläggas med "positiva bevis" på att den var hållbar. Erfarenheterna från den kubanska revolutionen var inte tillräckliga i det avseendet och det var Che den förste att erkänna. Men även om han själv inte kunnat ge praktiska resultat av sin gerillateori kunde diskussionen om den inte längre vare sig stoppas eller återföras till utgångspunkten. Den väpnade kampen hade alltid funnits i latinamerikanernas tradition och flera gerillabaser levde vidare i Venezuela, i Colombia, i Guatemala. Men just för att dessa nya försök inte skulle misslyckas var det nödvändigt att se över OLAS-teserna och dra all möjlig lärdom av den bittra erfarenheten från Bolivia.

För de latinamerikanska kommunistpartierna blev Ches död signalen till återgång till den strikt ortodoxa moskvatroheten. Under de senaste åren hade de fruktat att ställas inför fait accompli precis som fallet varit med PSP på Kuba. Därför hade de inte vågat sitta med armarna i kors och vänta på att "el doctor Che" skulle göra samma sak som "el doctor Fidel" gjort och genomföra revolutionen i deras ställe. Den väpnade kampen var ingenting betydelsefullt för dem och de var ingalunda beredda att offra sina partiapparater, som ändå var rätt skelettartade, i ett äventyr av det slaget. Resultatet av detta blev tämligen akrobatiska kast mellan stöd för den kubanska linjen och djup övertygelse om att den fredliga och parlamentariska linjen var överlägsen. I de flesta fall var det främst det interna arbetet som blev lidande på denna vacklande hållning. När så nyheten om Ches död kom kunde de äntligen enhälligt hylla hans mod och offervillighet och samtidigt begrava teorierna om den latinamerikanska revolutionen. De oförbätterliga argentinska kommunisterna, som länge varit Ches argaste

motståndare kunde inte avhålla sig från att sätta pricken över i. Deras teoretiker Ghioldi underströk efter det tragiska dödsfallet att hans parti alltid hade "haft rätt".

Också i Europa hade de ortodoxa en del att säga. I l'Humanité låtsades Jacques Arnault undra: "Varför dog Che Guevara i Bolivia?" I stället för att besvara frågan anklagade han Fidel Castro för att ligga bakom en stor komplot mot Ches person: "Den 2 januari i år talade Fidel Castro och kallade honom en fågel Fenix som ständigt återföds ur sin egen aska. Varför lyckades man inte med att ta honom avsides någonstans och döda honom?" Pravda var försiktigare och hemföll inte åt så vulgära insinuationer. Men som sitt språkrör valde tidningen just argentinarerna Ghioldi och publicerade hans text om Ches död. Aldrig har väl Ghioldi åtnjutit en sådan favör.

Fidel Castro var inte upplagd för sådana uppläxningar. Ju mer han fick veta om detaljerna tack vare de överlevande bolivianska gerillasoldaterna, desto mer var han böjd att tro att kommunisterna i La Paz var moraliskt ansvariga för Ches död. Hans förut reserverade hållning mot de ortodoxa blev denna gång så öppet kritisk att det tycktes ligga ett antikommunistiskt utbrott i luften. Kubanerna ville inte slösa tid med att bemöta sådana skribenter som Ghioldi och Jacques Arnault, men de gjorde klart för ryssarna vad de tyckte om den argentinska artikeln i Pravda. Ryssarna bad om ursäkt för detta olycksfall i arbetet som enligt dem saknade all politisk betydelse. De ville inte att konflikten med Havanna skulle förvärras utan hoppades att Fidel skulle delta i de stora festligheterna med anledning av Oktoberrevolutionens femtionde födelsedag, som just var under förberedande i Moskva.

Men de hoppades förgäves. Varken Fidel Castro eller president Dorticós eller någon annan framstående kubansk ledare var närvarande vid jubiléet. Det socialistiska Kuba lät sig representeras av sin hälsominister, kommendant Machado, som nöjde sig med att nedlägga en krans vid Leninmausoléet och avstod från att yttra sig under ceremonierna i Kreml. Han lämnade festligheterna innan de var slut, av allt att döma för att inte missa direktplanet till Havanna som bara gick en gång i veckan. Så många iögonenfallande gester på en gång från den kubanske delegatens sida drog världspressens uppmärksamhet till det spända förhållandet mellan de bägge länderna. Det läckte ut att de ekonomiska förhandlingarna mellan Moskva och Havanna om ett förnyande av det 1965 undertecknade treårsavtalet hade råkat in i ett dödläge. Ingenting var längre som det skulle mellan Kuba och Sovjetunionen och i Havanna brydde man sig denna gång inte om att försöka dölja det.

En brytning tycktes förestående i början av 1968, just när man hade kallat till en stor internationell kulturkongress i Havanna kring temat: De intellektuella och folkens befrielsekamp i tredje världen. Kongressen var planerad sedan länge och var från början avsedd att ge de intellektuella tillfälle att manifesteras sin solidaritet med Che Guevaras latinamerikanska kamp. Men trots vad som hade inträffat blev kongressen en stark politisk manifestation. Kubanerna kunde inte skatta sig nog lyckliga över att de fått idén att samla ett stort antal inflytelserika intellektuella i Havanna just då, ty i polemiken mot Moskva kunde de inte få bättre bundsförvanter.

Det fanns många orsaker till detta. Först och främst var de intellektuella mycket mottagliga för den humanism som kommer så klart till uttryck i Che Guevaras skrifter. Både som gerillasoldat, ekonomisk ledare och som den kubanska ekonomiska planeringsmodellens teoretiker klagade han alltid att en sak för honom var viktigare än de andra: att skapa en "ny" människa, utan främlingskänsla, en social människa som var integrerad i kollektivet, som kunde leva och uttrycka sin särart. Med detta markerade han en återgång till Marx' humanism, även om hans argument inte så utpräglat stödde sig på en noggrann analys av sociala och ekonomiska mekanismer i varje samhälle. För honom var den revolutionära kampen i sig själv någonting som höjde och befriade människan. Med hjälp av den kunde hon

vinna allt större fullkomning så att hon till sist blev en ”fullvärdig” människa. Han hann aldrig utveckla detta tema ordentligt och hans uppsats om ”Socialismen och människan på Kuba”¹¹² är bara ett utkast till en teori. Men i och med att han tog upp detta fäste han uppmärksamheten på problem som var angelägna för många intellektuella. Dessutom hade Che bevisat att heroism inte var något som bara krävdes av kämpar som alltid levte i försakelse och förtvivlan under kolonialt förtryck, som vietnameser och koreaner. Che var själv intellektuell och hade en bräcklig hälsa. Han hade alltid kunnat få handling och idé att stämma överens, liksom för att visa att det var något som alla kunde. Hans omsorger för en sjuk kamrat intill den sista dagen och hans inställning till den oförståelse som mötte honom från just dem han ville hjälpa, allt detta kontrasterar mot den kalla grymheten hos hans bödlar, dessa blinda instrument i händerna på dem som slog vakt om ett omänskligt status quo. För människor som kunde tänka och känna var detta mycket viktigare än dispyterna om vilken strategi som var mest effektiv och det gjorde Che till en symbol för en renhet som måste försvaras mot alla småskurna attacker.

Redan långt tidigare framstod Kuba som ett slags idealland för många intellektuella inom den europeiska vänstern. Kuba representerade avantgarde- och icke-kommersiell kultur utan att för den skull vara sektarisk eller intolerant. Den beklagliga ministalinistiska perioden var för länge sedan glömd och efter den hade de kubanska ledarna uppenbarligen tagit avstånd från all form av kulturell dirigering. Deras öppna inställning till skapandefriheten stod i bjärt kontrast till de sorgliga förhållandena i andra socialistländer. I Havanna var det fullkomligt naturligt att publicera böcker som bannlysts i öst och likaså att importera Fellinis filmer. När Blas Roca, som ändå var partisekreterare, försökte hindra detta 1963 återkallades han bryskt och offentligt till ordningen¹¹³. Vad måleriet beträffar rådde fullständig frihet på det området redan före det uppmärksammade besöket av Salon de Mai. ”Vi slåss mot imperialisterna och inte mot det abstrakta måleriet”, förklarade Fidel i en berömd intervju med Claude Julien¹¹⁴. De kubanska tidskrifterna, framför allt Casa de las Américas utmärkte sig alltid för sin höga kvalitet. Läste man dem förstod man att det lilla Kuba mycket väl kunde framställas som efterföljansvärt exempel för socialistländerna. Det var ytterst uppmuntrande att tänka sig att detta så utsatta och så hotade land kunde visa att socialismen inte alls måste vara liktydigt med intolerans och anti-intellektualism.

”Det kubanska beviset” skulle ha varit mera slutgiltigt om inte vissa fläckar varit tydliga på den vackra ytan. Under sommaren 1965 t ex släppte de revolutionära myndigheterna lös en grym och märklig klappjakt på homosexuella. Det fanns ingen officiell förklaring till och än mindre något teoretiskt motiv för denna nya puritanism. De skyldiga eller misstänkta förpassades till UMAP-läger – enheter för militär hjälp i produktionen. Största delen av dem var intellektuella (Chrusjtjov hade redan sagt att man måste vara homosexuell för att kunna måla

¹¹² Denna lilla skrift publicerades i Havanna 1967 av Instituto del Libro och var från början ett brev till Carlos Quijano, chefredaktör för veckotidningen *Marcha* i Montevideo. Svensk övers: Che Guevara, ”[Socialismen och människan på Kuba](#)”, *Vi skall segra*, Tema, Stockholm 1968.

¹¹³ I tidningen *Hoy* för den 12 december 1963 gick chefredaktören för tidningen, Blas Roca, till attack mot Fellinis film *La dolce vita*. Han tillstod att han själv inte sett filmen men ”arbetarna som sett den menade att en sådan film inte borde få visas i ett socialistiskt land som Kuba”. Chefen för ICAIC (Kubanska filminstitutet) Alfredo Guevara var direkt ansvarig för såväl den inhemska filmproduktionen som importen av utländska filmer och han gav Blas Roca ett mycket skarpt svar: ”För er består publiken av spädbarn som behöver en barn-sköterska som kan ge dem en väl steriliserad ’ideologisk’ nappflaska vars innehåll är tillagat efter socialismens recept” (ur *Hoy* för den 17 december 1963). Blas Roca slog till reträtt i en deklaration den 24 december. Han hade förstått att Alfredo Guevara kunnat tillåta sig att använda ett så aggressivt språk därför att han dessförinnan försäkrat sig om sin f d universitetskamrat Fidel Castros stöd. Polemiken gällde av allt att döma mer än en enda film och Blas Rocas uppfattning om den. Se Angel Rama, ”En Cuba se polemiza”, *Marcha* i Montevideo den 6 mars 1964.

¹¹⁴ Det är här fråga om den artikel i vilken Fidel förklarade att han inte bett Chrusjtjov om raketvapen. Se not 74.

abstrakt). I synnerhet Havanna-universitetet åderläts kraftigt. Men i stället för att applådera den "kloka åtgärden" som oftast sker i de socialistiska länderna, riktade den kubanska författar- och konstnärsföreningen, UNEAC, ett förbittrat klagobrev till de politiska ledarna. Fidel föll till föga och UMAP-lägren upplöstes. Detta ingripande stärkte naturligtvis Fidels prestige hos de intellektuella. Däremot vore det förmätet att tro att en händelse som denna går spårlöst förbi utan att lämna djupa ärr i samhällskroppen. I synnerhet som castristernas antihomosexuella fixering inte har försvunnit helt och hållet även om den inte tar sig lika brutala uttryck som 1965.

Denna episod var säkerligen inte det enda som ingav oro och tvivel när det gällde relationerna mellan socialismen och kulturarbetarna. Man hade intrycket att de intellektuellas del i de politiska och ideologiska aktiviteterna hade en tendens att minska i detta öppna och alltmer engagerade samhälle. Efter de första åren av febril verksamhet när de kubanska författarna och konstnärerna arbetade med att förstå och analysera den ekonomiska, sociala och kulturella bakgrunden till revolutionen, efter denna första tid tycktes de nu vilja vända sig något från sådana problem. Arbeten om samtidshistoria, om ekonomin i övergångsperioden till socialismen, om olika företeelser inom avantgardekulturen och deras förhållande till folkets breda lager, sådana arbeten gjordes mera sällan nu om de inte helt lyste med sin frånvaro. Vissa teoretiska tidskrifter gavs inte längre ut. Så var fallet med bl a *Cuba Socialista*, som tidigare innehållit högtintressanta texter, t ex det berömda meningsutbytet mellan Che och Bettelheim. Andra återgav mestadels utländska artiklar, till dem hörde de unga filosofernas tidning *Pensamiento Crítico*. Kvaliteten på dags- och veckopressen tycktes sjunka stadigt. Allt detta rimmade illa med den uppfattningen man hade om Kuba utomlands. Det faktum att landet fortfarande var "bättre" än andra socialistländer kunde uppenbarligen inte bestridas men var under dessa förhållanden en klen tröst.

Svårigheterna för de politiska makthavarna och de intellektuella att komma överens återspeglades i vad som skrevs av de mest framstående ledarna. Che tog t ex upp frågan i sin essä *Socialismen och människan på Kuba*, men gav de intellektuella hela skulden:

Att många av våra intellektuella och våra kritiker gjort felsteg är en följd av deras arvssynd: de är inga äkta revolutionärer. Visst kan man försöka ympa päronkvistar på en alm, men på samma gång måste man plantera päronträd. De nya generationerna kommer inte att ha den gamla arvssynden. Ju mer vi vidgar det kulturella fältet och möjligheterna att uttrycka sig desto större chanser har vi att få se enastående artister växa fram. Vår uppgift är att förhindra att den samtida generationen slits sönder av sina konflikter och perverteras bara för att sedan pervertera också de kommande generationerna.

Men hur kunde man på samma gång vidga uttrycksmöjligheterna och hindra den "samtida generationen" att uttrycka sig? Hur skulle man förklara att de flesta intellektuella med "arvssynd" aktivt hade deltagit i revolutionen och frivilligt ställt upp i striderna på Playa Girón, något som var allmänt känt? Det var många frågor som borde ha ställts till Che. Även om hans omdöme var riktigt, avslöjade det ändå att han hade svårt att analysera de djupare orsakerna till att de intellektuella fjärmade sig från de politiska problemen. Kanske skulle han ha tagit upp det senare. För att få sina teser att hänga samman ordentligt hade han förr eller senare blivit tvungen att behandla maktstrukturen på Kuba och i socialistiska länder i allmänhet. Tyvärr verkade det inte finnas någon ledare eller teoretiker som kunde ta upp debatten igen efter hans avfärd till Bolivia. Fidel var visserligen mycket tolerant mot de intellektuella så länge de höll sig inom sina kulturella områden men visade inget som helst intresse att knyta dem till arbetet med att teoretiskt underbygga hans kätter.

Men denna defekt hos den kubanska socialismen var i den mån den verkligen fanns ett problem enbart för ett litet antal specialister som följde utvecklingen på mycket nära håll. För det stora flertalet europeiska intellektuella var Kuba fortfarande den själsliga hemvisten.

Solidariteten med Vietnam och Korea gav Kuba ökad respekt och popularitet i en tid då kriget i Sydostasien krossade många illusioner om den amerikanska demokratin. De intellektuella var inte särskilt tilltalade av det kinesiska exemplet. Också de som ställde sig skeptiska till alla västpressens och ryssarnas sensationsmättade versioner av kulturrevolutionen, oroades av dess antikulturella aspekter. Och Sovjet i sin tur hade för länge sedan gjort också de mest hängivna beundrarna besvikna med sitt inskränkta försvar för en kulturell doktrin som ingen längre kunde tro på. De intellektuella var var och en på sitt håll trötta på ”den proletära kulturens” företrädare och deras samtal mellan döva. En som var lika otålig vid den här tiden var Fidel Castro. Alla hans försök till dialog med kommunistpartierna, kring vilket ämne som helst, visade sig fruktlösa. Man hade således kunnat önska sig bättre omständigheter kring en stor kulturell sammankomst i Havanna än de som nu var för handen.

Redan på förberedelsestadiet inför kongressen agerade kubanerna mot vanorna. De inbjöd vissa kommunistiska intellektuella från väst men utan att såsom konvensen bjöd göra det genom deras respektive partier. De tänkte tydligen inte ge östblockets berömda marxister någon framskjuten plats utan bad att deras partier inte skulle skicka alltför många deltagare. Sedan låtsades de om ingenting och bjöd in vissa välkända avfallingar, sådana som utesluts ur kommunistpartier, oberoende marxister, kommunister som brutit med sina partier, och allt detta som om de inte visste hur Moskva avskydde alla dessa människor, dessa fiender till den stolta stalinistiska traditionen. Men ryssarna drevs på defensiven och kunde ingenting säga om dessa skandalösa tilltag. De var inte tillräckligt mycket i luven på Fidel för att kunna utebli från kongressen. Alltså skickade de en mycket liten delegation, något som snarare gjorde kubanerna mer belåtna än förargade. För en gångs skull lyckades kubanerna dra fördel av sin ställning som excentrisk medlem av den kommunistiska gemenskapen. I vanliga fall kunde den ställningen vara nog så obekväm.

Till kulturkongressen i Havanna kom allt som allt femhundra intellektuella från sjuttio länder. Bertrand Russell, Jean-Paul Sartre och Ernst Fischer var av hälsoskäl förhindrade att delta men skickade sina varma hälsningar. Det var emellertid inte bara den europeiska gruppen som imponerade. Framstående författare som Michel Leiris, Jorge Semprun, Max-Paul Fouchet och Arnold Wesker, vetenskapsmän som Pierre Lehman, Giovanni Berlinguer, Amati och Vigier, målare som Matta, Lam och Pignon, socialvetenskapare som Miliband, Hobsbawm, Guérin och Axelos – alla dessa skulle konfronteras med tredje världens representanter, främst från Latinamerika och Antillerna, alltifrån Aimé Césaire till Cortázar och Benedetti. Det var således en anmärkningsvärd kongress både vad deltagarna och diskussionsämnena beträffade. I fem arbetskommissioner skulle lika många ämnen behandlas: kulturen och det nationella oberoendet, människans allsidiga utveckling, de intellektuellas ansvar för de underutvecklade länderna, kulturen och massmedia, det konstnärliga skapandet och det tekniska och vetenskapliga arbetet. Redan från början gjorde de kubanska arrangörerna klart att de inte ville ha någon akademisk debatt utan ett konkret svar på den centrala fråga som fanns underförstådd i alla diskussionsrubrikerna: hur kan den intellektuelle tjäna revolutionen? Ingen blev chockerad av detta. Tvärtom hade de utländska gästerna trots sin sympati för castristerna fruktat att de skulle bli tvungna att delta i något slags solidaritetsdemonstration som mest hade betydelse utåt, så som det var brukligt på kongresser i öststaterna, en kongress som skulle ställa dem i dålig dager hos kommunisterna. När det så visade sig att detta ingalunda var fallet kom det som en angenäm överraskning för dem.

Vad mera var: i och med att kubanerna öppet bad de intellektuella att ägna sig åt revolutionens problem bjöd de dem också beträda kommunistpartiernas privata jaktmarker. Det är ju känt vilka utfall dessa partiernas talesmän riktar mot varje intellektuell som vågar uttala sig om ett ämne som är reserverat för ”arbetarklassens strategi”. Tillmälen som småborgare, hårklyvare och fridstörare är då vanliga. Men kubanerna, som väl var heroiska kommunister om

några, förklarade för de intellektuella att ämnet översteg deras kompetens helt och hållet. De var angelägna om att få svar på sina frågor och problem som rörde revolutionen. De hade inte funnit någon lösning på annat håll. De nöjde sig inte heller med att ge försiktiga antydningar. Varje gång man tog upp den revolutionära rörelsens efterblivenhet i de kapitalistiska länderna, eller reformismen, eller kompromissandan skyllde de öppet på de ortodoxa kommunisterna. I korridorerna cirkulerade ett färskt skämt om dem med Fidel som upphovsman: ”Kommunistledarna liknar ett fotbollslag som tränades till världsmästerskapen 1924 och som försöker vinna 1968.”

Öststatsdelegaterna hade alla möjligheter att försvara sin sak eftersom kongressen garanterade fullkomlig yttrandefrihet vilket inte var den sämsta nyheten. Alla skrivna och diskuterade rapporter antogs utan strykningar eller ändringar. Under kommissionsarbetet kunde man lika gärna tala om sexualitet som om byråkrati bara det hade att göra med revolutionen. Men just i en sådan debatt hade deltagarna från öst inte någonting att säga. Man fick nästan en känsla av att de blivit inbjudna för att med sitt tigande vittna om sin teoretiska tomhet och brist på verkligt intresse för hela den revolutionära problematiken. En rektor för Warszawa-universitetet, en rysk filmregissör och en östtysk professor – alla med partibok – de verkade lika bortkomna på den här kongressen som de skulle ha gjort på ett kyrkligt ekumeniskt möte.

Diskussionerna var stundom livliga och i synnerhet när man kom in på den israelisk-arabiska konflikten, en fråga där de europeiska intellektuella var särskilt oeniga. Kubanerna satt själva som ordförande under de fem kommissionernas stormigaste sammanträden och styrde debatten ytterst skickligt för att undvika värre sammandrabbningar. I kongressens allra sista timme gjorde de misstaget att skriva om texten till det Havannaupprop som vederbörligen antagits av delegaterna i den förra arbetskommissionen. Följden blev att man fick kalla till en extra ordinarie session och kubanerna fick göra självkritik¹¹⁵. Alla var förtjusta över detta exempel på demokratisk anda. Alla utom gästerna från östblocket som inte längre förstod vart man ville komma genom att på det här viset trampa på socialistländernas kongresspraxis; de kände sig helt vilsna. Men den svåraste chocken väntade först dagen därpå. Efter kongressens avslutning den 12 januari 1968 åtog sig nämligen Fidel Castro att sammanfatta erfarenheterna från den på ett möte på Chaplinteatern.

Fidel började med att analysera den amerikanska infiltrationen i Europa och de svårigheter den förde med sig för handelsutbytet mellan Kuba och de europeiska länderna. Han underströk hur farlig denna amerikanska dominans var för allas framtid eftersom världen mycket sällan haft att göra med ”en lika påtagligt universell fiende som yankee-imperialismen”. Men motståndet växte fram överallt, organiserade sig och blev för var dag allt mera medvetet och allt starkare. Så drog han in luft och bytte plötsligt tonläge:

Allvarligt talat måste vi säga att det är kulturarbetarna som har visat den starkaste militanta andan och handlat med den största fastheten i många sammanhang, inför imperialistiska brott och

¹¹⁵ Texten till Havanna-appellen lades fram och redigerades av Ralph Miliband och Marcel Liebman. Den blev föremål för en lång diskussion i den första arbetskommissionen, men röstades slutligen igenom på kvällen före kongressens avslutning. Dagen därpå hölls ett möte där konferensdeltagarna skulle godkänna de resolutioner som utarbetats i de olika kommissionerna. Ordföranden för mötet läste då upp *Havanna-appellen* men i ett sådant skick att dess upphovsmän knappt kände igen den. Faktum var att man hade satt in ett avsnitt som handlade om Che Guevaras exempel och uppmanade de intellektuella att bilda gerillarörelser. Ralph Miliband avslöjade omedelbart i eleganta men bestämda ordalag att ändringarna gjorts utan att han haft vetskap om det. Ett visst obehag spred sig bland mötesdeltagarna och det märkte kubanerna genast. Efter några timmars överläggningar med de europeiska vännerna sammankallade de så ett nytt möte. José Llanusa som var kongressens ordförande och därtill utbildningsminister bad personligen om ursäkt för vad som inträffat och försäkrade delegaterna att de kubanska ledarna aldrig tvekar att tillmötesgå människorna på basplanet och att de vet att gottgöra sina misstag. Efter detta läste Alejo Carpentier upp den ”riktiga” *Havanna-appellen* och sedan talade man inte mer om den episoden.

aggressioner, det är kulturarbetarna och inte de politiska organisationer som man väntar sig skulle vara mest militanta!

Åhörarna reste sig och mötte detta bittra konstaterande med en storm av applåder. Fidel fortsatte och bifallet blev än starkare:

Många gånger har vi sett det s k organiserade avantgardet hålla sig undan så mycket det kan medan den anti-imperialistiska kampen pågår!

En sådan anklagelse mot kommunistpartierna – inget annat organiserat avantgarde kunde känna sig träffat – en sådan anklagelse krävde klara belägg. Fidel gick tillbaka till oktober-krisen 1962, ty det var då han först förstod att kommunisterna alltid följer Sovjetunionens order och inte den rättrådiga kampens banér. Han tog upp detta redan under OLAS-konferensen och talade om ”mikrofraktionen”, om den lilla grupp som villkorsslöst ställde upp bakom Chrusjtjov och gick emot sitt eget land. Den gången gick han inte till botten med det hela men nu angrep han de europeiska kommunisterna som istället för att i det avgörande ögonblicket mobilisera massorna avslöjade att deras paroller på temat ”försvara freden” bara var klyschor som undergrävde kampandan:

Om det hade förekommit några aktioner, små eller stora, för vår sak, skulle vi ha vetat om det. Men vi hade intrycket att inga slagord som handlade om försvar för freden hade någon som helst utsikt att mobilisera massorna, de kunde inte en gång väcka massornas självbevarelsedrift!

Fidel hade ett färskare och ännu mer slående exempel:

När Che var död vilka var det då som höjde hans fana igen och marscherade under den i hela världen? Vilka var det som hyllade honom i Europa? I vilka kretsar blev chocken störst när man fick veta att han var död? Det var inte bland de politiska partierna och organisationerna utan bland kulturarbetarna!

Fidel drogs med av de entusiastiska ovationerna och av sina egna ord. Han gick till attack mot ”dem som har undrat varför Che offrade livet och som aldrig kommer att begripa det, därför att de själva aldrig kommer att kunna dö som han och heller aldrig kommer att kunna bli sanna revolutionärer som han!” Det var hårda ord: först gav han de intellektuella lovord för deras revolutionära hållning och sedan gjorde han gällande att kommunisterna saknade revolutionära kvaliteter och heller aldrig skulle kunna få några.

Han fortsatte på detta tema och citerade en rapport till kongressen om fyra katolska präster som var adepter till Camilo Torres¹¹⁶ och anhängare av en väpnad revolutionär kamp. Därefter bröt han ut i sarkasmer mot de dogmatiska marxisterna:

Detta är en av historiens paradoxer. Vi ser hur vissa delar av prästerskapet blir revolutionära samtidigt som vissa kretsar inom marxismen håller på att förvandlas till en pseudo-revolutionär kyrka! Jag hoppas bara att jag inte blir bannlyst eller utlämnad till inkquisitionen för att jag konstaterar detta.

Ingenting kan vara mera antimarxistiskt än dogmen om det förstelnade tänkandet! När det gäller idéer, och i synnerhet revolutionära idéer har ingen rätt att komma med monopolanspråk! Ingen besitter alla revolutionära sanningar!

Den här gången talade Fidel inte bara om Latinamerika. Han tog ett nytt djärvt steg och uppmanade i själva verket alla militanta och i första hand de intellektuella att revoltera mot de dogmatiska kommunistpartiledarna som ansåg sig sitta inne med den revolutionära sanningen.

¹¹⁶ Camilo Torres Restrepo (1929-1966) var från början kaplan vid det statliga universitetet i Bogotá och blev sedan lärare i sociologisk metod vid samma universitet samt anslöt sig 1965 till en enhet inom den colombianska gerillan (ELN – Ejército de Liberación Nacional). Som katolsk präst i konflikt med hierarkin förklarade han i åtskilliga arbeten varför han tog till vapen och dessa arbeten fick stor spridning bland de unga katolikerna. Torres dödades den 17 februari 1966.

Man skulle vara blind eller döv för att inte märka att Fidel riktade sig till de militanta kommunister som ännu kunde vinnas för kampen. Han vände sig till dem direkt, över huvudet på ledargrupperna och bekymrade sig varken om praxis inom den socialistiska gemenskapen eller om hur hans utspel skulle påverka den. Han talade naturligtvis inte heller till blinda och döva: han uppmuntrade vänsterminoriteterna att stå på sig inom sina respektive partier och förband sig att stödja och beskydda dem. Han stack inte under stol med att han hoppades på den nya generationen, "Guevaragenerationen". Han trodde sig om att kunna inspirera den med sina idéer genom sitt liv och sin kamp och tillsammans med vietnameserna vara föredömen för denna generation. Klarare kunde han inte ha sagt att "den tredje kommunismens" stund var kommen.

Talet väckte enorm uppmärksamhet. Kongressdeltagarna lämnade Havanna i den fasta förvisningen att de bevittnat en historisk händelse, en vändning i den kommunistiska rörelsens historia som öppnade efterlängtade möjligheter för dem att delta i en verklig omdaning av världen. Också jag hade detta intryck, men stannade för min del kvar på Kuba. Jag stannade ytterligare tre månader för att förbereda min bok. Den här gången kunde jag ta det lugnt och göra erfarenheter på egen hand. Men vad jag såg gjorde mig orolig. För att kunna klara sig genom en eventuell ja t o m trolig uteslutning ur kommunistblocket och dessutom vara ett verkligt exempel för den nya generationen måste det socialistiska Kuba först och främst kunna visa att det var en modell av en lyckad revolution. Fastän litet och delvis underutvecklat måste landet ha en inre samordning och ett eget utvecklingsperspektiv. Men var det så? Vilka reella grunder vilade det castristiska kätteriet på?

5 Det finns problem och det finns motsättningar

Chrusjtjovmaskinen och den jättelika sockerskörden

En konventionell undersökning om priser och löner i ett efter-revolutionärt land ger sällan någon riktig bild av dess ekonomiska situation. Revolutionen innebär en social omvälvning av sådan omfattning att varje jämförelse med den tidigare levnadsstandarden blir godtycklig om inte omöjlig att genomföra. Vissa befolkningsgrupper som tidigare var privilegierade ser sig tvingade att slå av på anspråken medan andra, som förut konsumerade i stort sett ingenting, äntligen får sin bit av den nationella kakan. I och med detta införs svärmätbara faktorer i den ekonomiska ekvationen: den folkliga entusiasmen, hängivenheten för saken och det relativt begränsade intresset för materiella fördelar. Revolutionen ger dessutom högsta prioritet åt utbildning, kostnadsfri hälsovård och ett stort antal andra förmåner som s a s utgör en garanterad sociallön och som innebär en kvalitativ förändring av livet för hela befolkningen. Det vore därför lönlöst att jämföra lön och levnadskostnader för en kuban med dem som en latinamerikan eller en fransman har. Resultatet av en sådan jämförelse skulle ge en helt missvisande bild av verkligheten.

Detta innebär emellertid inte att kubanerna lever i en värld för sig själva där våra gängse kriterier inte gäller, en värld där människorna inte lider brist på förnödenheter eller får dras med en galopperande inflation. Tvärtom, detta är högst iögonenfallande inslag på Kuba. Vi har sett vilka svåra följder dessa fenomen fått i andra länder efter en revolution. De har påverkat inte bara den ekonomiska sektorn utan också den ideologiska omdaning av medborgarna, den som kubanerna ändå lägger oerhört stor vikt vid. Jag försökte alltså sätta mig in i kubanernas situation och lägga av all europeisk illvilja och det var då jag blev orolig vid åsynen av köerna i Havanna, köerna framför livsmedelsbutiker och alla andra affärer där det inte såldes någonting överhuvudtaget. I princip tillförsäkrade ransonerna var och en ett nödvändigt minimum och satte en jämlikhetens prägel på detta samhälle där konsumtionen tidigare varit kraftigt snett fördelad. Men eftersom distributionen skedde oregelbundet var det

bara de tålmodigaste eller de mest slipade som kunde få ut sin fulla ranson och det efter långa väntetider dessutom. Vidare skapade varubristen en växande klyfta mellan befolkningens besparingar och marknadens disponibla medel. Kuba höll på att få ett praktexempel på socialistisk inflation och det mitt framför näsan på den övriga världen.

Ledarna medgav att de inte kunde hejda denna inflation. Enligt vad de sade kände de väl till orsakerna till den, visste när och hur den skulle ta slut men kunde inte göra annat än acceptera den för tillfället. De gjorde också gällande att denna inflation inte kunde jämföras med den som uppkom under de första åren efter revolutionen. Den gången fick befolkningen alltför snabbt medel att disponera så att många tog ”för vana att arbeta mindre och tjäna mer”, som Fidel uttryckte det. Detta fick som resultat bristande balans mellan landets produktionskapacitet och den ökade efterfrågan. Den här gången var det inte fråga om samma mekanism. Sedan 1965 hade Kuba gjort massiva investeringar i jordbruket för att kunna producera tio miljoner ton socker 1970 och för att nå flera andra nästan lika ambitiösa mål också de inom jordbruket. Tyvärr kan man inte bruka våld på naturen. Vill man ha dess frukter så får man vänta. Det tar två år från den dag då man besår ett nytt sockerrörsfält tills den första skörden står mogen. Och under de två åren måste fältet gödslas, ogräs måste bekämpas och dyrbara bevattningsanordningar måste anläggas. Samma sak är det med en tropisk kreatursstam som man förvandlar till en ny högmjolkande ras som därtill ger högklassigt kött. Det tar minst tre år från den dag man tar emot det importerade avelsdjuret eller har färdigställt inseminationsstationerna till den dag då de första korsade avkommorna börjar producera mjölk. Under tiden måste man lägga ned ansemliga summor på utrustning och löner utan att få någon utdelning omedelbart. Därav följer bristande ekonomisk balans och inflation.

Efter en analys som denna drog de kubanska ledarna också fram vad de ansåg vara bote-medlen mot den besvärande situationen. Från 1970 borde de tio miljonerna socker garantera Kuba dess internationella köpkraft. Då skulle sockret ensamt kunna återställa balansen mellan den inhemska konsumtionen och de nya investeringarna. Och ändå var alla de andra nya exportprodukterna inte ens medräknade. Alltså: det var bättre att göra en kraftansträngning för att kunna investera i stor omfattning och snabbt komma ur under-utvecklingen än att dra ut på denna ansträngning över många år bara för att undvika inflation. Kraftansträngningen var svår men relativt kort – vad betyder fyra eller fem år i en nations liv? Ett så inringat land som Kuba kunde inte tillåta sig att utvecklas långsamt och förresten fanns det ingenting så stimulerande för folkets fantasi och arbetsinsats som att kämpa för ett stort, konkret mål och på rekordtid bygga upp resurser för den framtida utvecklingen.

Redan från början var det alltså ett politiskt val som måste göras och det stack Fidel Castro aldrig under stol med. När han den 24 januari 1964 återvände från sin andra resa till Sovjetunionen redogjorde han för de fördelar som det i Moskva undertecknade sockeravtalet innebar för Kuba. Det var första gången han talade om de tio miljonerna ton socker:

Har vi ett mål som detta så är det i sig självt en mobiliserande kraft, en kraft som driver på arbetet och som föder entusiasm. Det är en kraft som också är nödvändig för att medvetandegöra folket. Hädanefter kommer den som tar lätt på sitt ansvar, som inte arbetar som han bör och som inte bemödar sig om att göra sin plikt, han kommer att betraktas som en konspiratör mot landets utomordentliga möjligheter, en som motarbetar hela nationens intressen.

Sockerskörden om tio miljoner ton var alltså inte bara ett ekonomiskt mål för 1970. Den framställdes som en symbol som skulle mobilisera landets hela skaparkraft. ”Med hjälp av den kommer vår ekonomi att nå sin optimala utvecklingsnivå”, försäkrade Fidel och menade att sockret som under den gamla regimen var en förbannelse i framtiden skulle bli till välsignelse för Kuba. Han vände sig till ett folk som var helt hemmastatt i sockerodling och det förstod till fullo vilka väldiga fördelar överenskommelsen med ryssarna innebar. I den

förutsågs att ryssarna fr o m 1968 skulle köpa fem miljoner ton årligen till ett garanterat pris av tolv cents per kilo. Det stora sockerprojektet kunde därför i kubanernas ögon tyckas mera övertygande än något annat inom jordbruket. Och på den punkten satte Fidel ”revolutionens heder” i pant.

Fr o m 1964 tillät inte Fidel att någon så mycket som tummade på den prioriterade sockersektorn. Den kubanska planeringen är i allmänhet smidigare än vad som kan framgå om man läser *Granma* och ibland revideras de uppsatta målen.

Men när det gällde sockerskörden för 1970 förekom ingenting i den vägen. Den skulle uppgå till tio miljoner ton och inte ett kilo mindre. Detta upprepade Fidel till leda och ingen vare sig på Kuba eller någon annanstans kunde vara ovetande om det. Sockerproduktionen gjorde visserligen språng i höjden 1965, men sjönk på nytt 1966 (till mindre än 4 ½ miljoner ton). 1967 steg den åter till över 6 miljoner ton men sjönk 1968 till 5,1 miljoner ton¹¹⁷. Inte utan skäl kunde man då fråga sig hur det skulle gå till att på två år fördubbla en så motsträvig produktion.

Jag fick aldrig tillfälle att ställa den frågan till Fidel Castro när vi talade om detta. Han började omedelbart attackera alla som var skeptiskt inställda och kom med vetenskapliga utläggningar som skulle visa att sockerframgången var fullkomligt säker. Han gjorde gällande att 1968 års skörd måste ses mot bakgrund av den ovanligt svåra torkan och alltså inte var representativ för vad landet egentligen förmådde. Fr o m 1969 hade man dessutom börjat omfattande nyodlingar som inte skulle ge full avkastning förrän 1970¹¹⁸. Man ökade gödslingen av fälten, använde modernare metoder för ogräsbekämpning och hade nu vattenmagasin som skulle skydda fälten från uttorkning. ”Vi har t o m gjort ett avtal med regnet”, försäkrade Fidel.

¹¹⁷ Tabell över den kubanska sockerproduktionen fr o m revolutionsåret:

1959 – 6 milj ton	1965 – 6,1 milj ton
1960 – 5,9 ”	1966 – 4,5 ”
1961 – 6,8 ”	1967 – 6,1 ”
1962 – 4,8 ”	1968 – 5,1 ”
1963 – 3,8 ”	1969 – 4,3 ” (uppskattnng)
1964 – 4,4 ”	

Några siffror över sockerproduktionen före revolutionen:

1913 – 2,3 milj ton	1948 – 6,1 milj ton
1916 – 3,1 ”	1952 – 7,2 ”
1925 – 5,3 ”	1958 – 5,8 ”

¹¹⁸ Sockerröret är en flerårig växt och en enda sådd räcker åtskilliga år. Men avkastningen minskar för varje år. Man räknade med att varje fält var lönsamt i sex år. 1950 gjorde Julien Alienes Urosa en uppskattnng av hur stor avkastningen på en caballería (13,4 ha) var under dessa sex år:

Första året	100 000 arrobas
Andra året	60 000 ”
Tredje året	45 000 ”
Fjärde året	35 000 ”
Femte året	25 000 ”
sjätte året	21 176 ”

Sockerrörsodlingen lönade sig ändå därför att underhållskostnaderna sjönk i motsvarande grad. Enligt Alienes var inköpspriset under det andra året mest fördelaktigt för producenten. För att så en caballería sockerrör krävdes faktiskt investeringar på 1 700 dollars medan det för att sköta fältet efter den första skörden räckte med 360 dollars årligen. Se Julio Alienes y Urosa, *Características fundamentales de la economía cubana*, Banco Nacional de Cuba, Havanna 1950, s 112.

Det bör dock påpekas att kubanerna f n använder gödning för att öka avkastningen och dessutom har infört nya rörsorter (sådana som mognar snabbt, normalt och sent). En enda sak är dock som förut: sockerröret ger alltid högst avkastning det första året. För 1970 har man besått över 100 000 caballerías med nytt sockerrör, vilket är rekord för ett enda år. 25 % av dessa fält med nya rör bevattnas dessutom vilket borde garantera en ännu större avkastning.

Men under min relativt långa vistelse på ön 1968 märkte jag vilket pris folket måste betala för att nå sitt mål. Landet var då och för lång tid framöver formligen ”besatt” av sockret. Skörden sträckte sig inte som förr över 100-120 dagar under vintermånaderna. Redan 1968 omfattade skördearbetet åtskilliga månader och man visste redan att 1970 års skörd skulle börja redan i juli 1969 och hålla på ända till fram på våren följande år. För att kunna skörda de 10 miljoner ton som planerats måste således huvuddelen av all tillgänglig arbetskraft tas i anspråk under mer än åtta månader och utsättas för avsevärda fysiska påfrestningar t o m under den svåra sommarhettan då man förr aldrig högg sockerrör.¹¹⁹

Allt detta har föranlett oss att titta närmare på Fidel Castros sockerprojekt. Vi har läst igenom de tal han ägnade åt det, först och främst de han höll efter att ha återvänt från sina bägge sovjetresor, i april-maj 1963 och i januari 1964. Som vi tidigare påpekat växte ju de stora planerna fram som en följd av det rysk-kubanska sockeravtalet. I dessa två TV-tal framhöll Fidel rakt på sak de stora mänskliga uppoffringar som krävdes för ett sådant språng uppåt inom sockerproduktionen och då särskilt för ett land med endast sju miljoner invånare. I talet den 24 januari 1964 (efter den andra resan) yttrade han:

Det är omöjligt för oss att höja sockerproduktionen så länge vi är tvungna att skörda manuellt och med primitiva redskap ... Utan skördemaskiner är det omöjligt att tänka sig en skörd på åtta eller nio miljoner ton.

Hur kunde man då tänka sig att producera ännu mer, tio miljoner ton? Fidel svarade att han tagit upp det delikata problemet med mekanisering av skördearbetet redan under de första överläggningarna i Kreml och nästan omedelbart fått en definitiv lösning på det:

Den sovjetryska regeringen och särskilt kamrat Chrusjtjov visade ett alldeles speciellt intresse för detta problem. Chrusjtjov har stor erfarenhet av jordbruksarbete. Under lång tid var han parti-sekreterare i jordbruksdistriktet Ukraina och fick kämpa hårt där. Efter den tyska ockupationen organiserade han om ekonomin och jordbruket i sin provins och därav kommer det sig att han är ytterst erfaren i jordbruksfrågor och när det gäller maskinell utrustning. Det märkliga var att Chrusjtjov själv med utgångspunkt från de uppgifter han hade om sockerröret och allt som rör det preciserade vilka egenskaper en maskin måste ha för att kunna skära och samla upp detta sockerrör. Allt i en maskin: huggningen och hopsamlingen. Från det ögonblicket var det inte längre något tvivel om att problemet skulle kunna lösas tekniskt. Vi tog genast kontakt med ministeriet för maskinkonstruktioner, med tekniker som konstruerade jordbruksmaskiner. Det bildades omedelbart en forskargrupp under ledning av en av Chrusjtjovs medhjälpare. Han är jordbruksspecialist och har redan varit på Kuba. Gruppen fick till uppgift att så snabbt som möjligt konstruera maskinen. Chrusjtjov kom själv med flera ideer om utformningen som vägledning för teknikerna, ingenjörerna och specialisterna ... Kort sagt: vi beslöt att en gång för alla lösa problemet med en total mekanisering av Kubas sockerproduktion.

Redan dagen efter talet ropade alla tidningar ut att Kuba tack vare de ryska maskinerna skulle befrias från den sekellånga mardröm som det var att hugga socker. Faktum var att ryssarna gjorde en bra maskin. De var så säkra på att den skulle fungera perfekt att de inte nöjde sig med att skicka över en försöksmodell först utan gott och väl tusen stycken på en gång.

Tyvärr fungerade den inte lika bra som de tänkt sig. På Kuba odlas inte sockerröret på helt slät mark. Dessutom används en art som inte växer upp igen om den inte skärs på ett särskilt

¹¹⁹ Sockerskörden genomfördes traditionellt på 100 dagar med början i slutet av november. Det var ingalunda av humanitära skäl och för att bespara macheteros att arbeta under den starka hettan som man valt denna tid utan därför att sockerröret innehåller mest socker då. Det är möjligt att nya rörsorter kan ha ändrat på detta förhållande. Dock kvarstår det faktum att arbetarnas insatser under de heta månaderna när temperaturen ofta är +40° i skuggan blir mindre och att detta är ett problem. Så mycket mer nu som sockerhuggarna inte är uthungrade säsongsarbetare som måste hålla ut för att under de få månaderna arbetet varar kunna tjäna tillräckligt för att överleva resten av året.

sätt. Men Chrusjtjovmaskinen var alldeles för tung, klumpig och illa anpassad till de kubanska villkoren. Med andra ord den var mest till besvär: ”Det var en riktig förstörelsemaskin. Där den hade gått fram växte det ingenting på länge . . .”

Nikita Chrusjtjovs geniala uppfinning är numera bara något som man skämtar lite bittert om på Kuba. Jag vet inte om maskinerna skickades tillbaka till Sovjet eller om de står undan-gömda i några garage någonstans på landsbygden. På fälten ser man dem i alla fall inte. Det verkar som om de inte ens kunde tjäna som ersättare åt traktorer och bulldozers. Men som alla som vistats på ön fick jag nu tillfälle att se hur man hugger sockerrör. Man gör det som man alltid gjort med machete, den långa kniven, och det är hantverksmässigt och primitivt, som Fidel sade. Det är bara själva hopsamlandet och transporten som till större delen mekaniserats. Nu har kubanerna själva fått fram en prototyp till en annan socker-skördemaskin, en som man symboliskt nog kallar Befrierskan. Potentialen för den mekaniska industrin är emellertid fortfarande låg och ännu kan den inte produceras i tillräckligt antal för att verkligen ”befria” skördearbetarna. För att nå målet, 10 miljoner ton, måste kubanerna därför räkna med sin egen muskelkraft, och bereda sig på en oerhörd ansträngning av de mänskliga resurserna.

Med detta uppenbara och slående faktum för ögonen måste man fråga sig om inte den massiva satsningen på sockret riskerar att leda till oro inom den kubanska ekonomin. I en socialistisk ekonomi är den mänskliga arbetskraften i själva verket utvecklingens främsta drivkraft. Om man då använder den i stor omfattning inom en prioriterad sektor av ekonomin, måste man ju sakna arbetskraft inom andra områden och eftersätta utvecklingen där. Det finns inte längre några professionella macheteros, eller sockerrörshuggare, på Kuba, sådana som kunde hugga mellan 300 och 400 arrobas (1 arropa = 11,3 kg) per dag. De är numera småbrukare sedan jordreformen genomfördes eller har något mindre säsongbetonat och mindre tungt arbete i stan. Somliga av dessa specialister hörsammar varje år uppropet till ”folkets sockerskörd” och utmärker sig alltid i arbetet. Men den minskande kåren av macheteros skulle inte ens räcka till för att skörda en normal skörd. Som vi tidigare påpekat importerade man förr säsongarbetare från Haiti och Jamaica de gånger skörden var särskilt omfattande. Den inhemska arbetskraften räckte inte för en skörd som översteg 4-5 miljoner ton. Numera är det självfallet inte tal om att använda halvslavar utifrån, även om det skulle gå att få tag i sådana.

Vem är det då som hugger sockerrör? Frivilliga förstås, militärer och studerande. Men inte ens deras hjälp fyller behovet. Dessa avantgarde-ungdomar är inte tillräckligt många eller tillräckligt yrkesskickliga och kan inte heller stanna borta från studier eller förvärvsarbete så länge som den nu aktuella skörden pågår. Därför skickar varje företag och administrativ avdelning en del i taget av sin personal ut på fälten för en viss tid. Under min vistelse på ön 1968 försäkrade man mig att man inte hade övat några påtryckningar på dem som kom och att var och en hade möjlighet att stanna på sitt kontor eller på sin fabrik om han inte ville eller kunde ge sig av. Likaså sade man att de som vägrade var få och dessutom var det hela organiserat så att praktiskt taget ingen kände sig missgynnad utan alla deltog under minst ett par tre veckor i avverkningsarbetet. Alla dessa tillfälliga macheteros behöll sin fulla lön under tjänstgöringen på fälten och de som hade dåligt betalt i stan kunde t o m förbättra sin inkomst om de avverkade mer än den fastställda minimimängden.

Denna minimimängd var satt till 100 arrobas per dag d v s närmare 25 % av vad en skicklig professionell machetero kunde göra före revolutionen. Men det verkar som om de flesta stadsbor har svårt att prestera ens så mycket. I Havanna har man uppskattat en stadsbos produktivitet till 60-80 arrobas per dag. Dessa officiella siffror antyder redan de ett grundläggande problem: om det före revolutionen för en skörd på 5 miljoner ton behövdes 400 000 macheteros som alla högg ca 400 arrobas per dag, hur många icke-professionella macheteros som hugger mellan 60 och 80 arrobas per dag behövs då för en skörd på 10 miljoner ton? En noggrann uträkning visar att siffran blir så hög att ett sådant projekt ter sig ogenomförbart för

en nation på 7 miljoner invånare. Lyckligtvis förbättras utsikterna till en framgång 1970 av att man mekaniserat de övriga leden i sockerframställningen och spritt ut skördearbetet över en lång period. Men utsikterna är ljusa endast på villkoret att alla kubaner deltar, vilken sysselsättning och vilken plats i produktionsapparaten de än har annars. I förbigående kan noteras att det faktum att de behåller sina ordinarie löner, också de högsta, oberoende av sin insats i sockersköörden gör sockersektorn som sådan till en inflationsdrivande faktor.

Detta är ändå inte allt. Sockerframställningen kräver en minutiös samordning mellan skörd och bearbetning på sockerbruken. Sockerröret kan inte lagras. När det väl huggits minskar dess sockerhalt för varje dag¹²⁰. Man är alltså tvungen att räkna ut exakt hur mycket varje sockerbruk kan klara av per dag, skörda motsvarande kvantitet och transportera den efter hand. Om man inte gör upp en noggrann tidsplan på detta sätt kommer antingen sockerbruken att bara arbeta från och till eller också kommer mängder av socker att förstöras på vägen. Skörden på 10 miljoner ton har dock beräknats efter sockerbrukens högsta kapacitet och kan alltså bara förverkligas om de kan gå för full maskin. Men är det möjligt att sätta en perfekt organisation för jordbruksarbetet på fötter när man har att göra med icke-kvalificerad arbetskraft som ständigt byts ut och vars produktivitet varierar från vecka till vecka om inte från dag till dag? I ett officiellt dokument som överlämnats av en kubansk delegation till FAO tillstår man att lantarbetarna på Kuba arbetar i genomsnitt mindre än åtta timmar per dag, något som skapar betydande problem för ekonomin¹²¹. Fidel Castro säger själv att den dåliga organisationen är det kubanska "sockersystemets" akilleshäla. Under sådana omständigheter är det inte underligt om man lyssnar på dem som gör gällande att den egentliga jordbrukssektorn kommer att missgynnas i förhållande till sockerbruken i och med att det brister i samordningen. Vidare menar de att för att verkligen få fram tio miljoner ton socker måste man skörda så mycket sockerrör att det egentligen skulle räcka till 10 eller 15 % mer.

Det var tillfälliga macheteros i ett läger i provinsen Pinar del Rio som påtalade för mig att det förekom ett sådant slöseri och att det var oundvikligt under rådande förhållanden. Samtliga arbetade frivilligt och försvarade envetet att man prioriterat sockersköörden framför andra arbeten. Alltså kunde jag inte misstänka dem för kontrarevolutionära tendenser eller baktaleri när de hävdade att redan under tidigare sockerskördar över en miljon ton sockerrör gått till spillo på fälten varje år hittills. De var inte ens upprörda eftersom de ansåg att det måste försätta så ända till dess att man mekaniserat skördearbetet. Då skulle det bli möjligt att beräkna varje maskins kapacitet och planera transporterna därefter. Då skulle det räcka med 20 000 skördearbetare till hur stor skörd som helst, sade de, det hade Fidel sagt.

I väntan på mekaniseringen kom de varje år till detta lite primitiva läger där man sov i timmersängar. Man åt sund mat utomhus, arbetade så mycket man kunde och ägnade sig åt att tävla med grannlägret i socialistisk anda. Brigadens skickligaste sockerhuggare var en universitetsprofessor. Det fanns också sovsal för kvinnor i lägret. Hur klarade de av en så typiskt manlig syssla som denna? De putsade framför allt de sockerrör som redan var avverkade, men det fanns också kvinnliga sockerhuggare. I själva verket är det viktigare med skicklighet än med styrka i skördearbetet.

¹²⁰ Här följer en ungefärlig tabell över denna fortlöpande nedgång av sockerhalten i ett kapat sockerrör. Om man uppskattar sockerhalten till 12 % i det ögonblick då det hugges får man följande siffror:

efter den första dagen	11,65 %	efter den sjätte dagen	10,65 %
" " andra "	1,45 %	" " sjunde "	10,40 %
" " tredje "	11,30 %	" " åttonde "	10,25 %
" " fjärde "	11,10 %	" " nionde "	10,00 %
" " femte "	10,85 %	" " tionde "	9,80 %

Källa: *Fabricación del azúcar*, Editoria Pedagógica, Havanna 1965.

¹²¹ Se rapporten "Industrial Development in Cuba" som lades fram av den kubanska delegationen vid "International Symposium on industrial Development" 1967, (stencil), s 106.

Naivt nog frågade jag om det inte vore bättre att låta de duktigaste arbeta så mycket som möjligt och de övriga vara kvar i sina vanliga arbeten där de kanske uträttade mer. Professorn brast ut i skratt. Nu skulle han kanske börja föreläsa om lägerlivets och det kollektiva arbetets fostrande betydelse. Men nej, han sade bara att det inte fanns något annat arbete på Kuba som kunde inbringa så mycket köpkraftig valuta som arbetet med sockerskörden. Avancerad forskning var naturligtvis nyttig i längden och likaså kamraternas arbete inom utbildningsministeriet. Men inget av det gav de dollars man så väl behövde för landets uppbyggnad. Varje arroba sockerrör däremot innebar ett värdefullt tillskott av den varan. Sockret utgjorde fortfarande 80 % av inkomsterna från den kubanska utrikeshandeln. ”Alltså måste vi producera så mycket som möjligt utan att spara på krafterna och utan att bekymra oss över våra ordinarie jobb.”

Detta lät sig lätt sägas, men nog riskerade denna betoning av sådant arbete som ”inbringade valuta” att snedvrider ekonomin så att andra sektorer, bland dem livsviktiga sådana, kom i skymundan. Emellertid ville jag inte ge mig in på någon debatt med professorn eftersom jag inte hade tillgång till någon statistik över hur mycket sockret inbringade i dollars. Inte desto mindre förblev jag tveksam inför hans tes.

Det är ett grundläggande faktum att en valuta inte är lika värdefull som en annan. Somliga kan växlas mot andra och med dem kan man handla överallt medan andra är användbara enbart i sitt ursprungsland. Kubanerna talar om dollars av gammal vana och att deras peso officiellt står i paritet med den nordamerikanska valutan. Men det är knappt en tredjedel av deras export som faktiskt inbringar dollars, d v s köpkraftig valuta. Resten används inom ramen för handelsavtalen med Sovjetunionen och dess partners inom rubel-zonen. Liksom alla länder, inklusive de östeuropeiska, vill Kuba gärna förstärka sina valutaressurser. Det skulle ge landet möjlighet att välja bland alla de industriprodukter och konsumtionsvaror som det inte kan köpa för rubler, antingen för att ryssarna inte producerar dessa varor eller för att de helt enkelt är kvalitetsmässigt underlägsna dem som finns på den öppna marknaden, trots att de säljs till världsmarknadspriser.

Av allt att döma måste Kuba öka sin export till rubel-zonen. Därifrån får kubanerna olja och där köper de viss tyngre utrustning av hög kvalitet, fr a turbiner till värmekraftverk och det på goda kreditvillkor. Men i utbyte behöver de också varor som står högt i kurs i länder där man handlar i köpkraftig valuta. För att kunna höja sin levnadsstandard och genomföra en harmonisk industrialisering måste de faktiskt också köpa mer från den zonen. Det är endast genom att importera mera konsumtionsvaror som Kuba kan återställa balansen på sin inrikesmarknad, få ett slut på den ödesdigra inflationen och ge befolkningen en chans att andas ut en smula efter de svåra uppoffringarna under den innevarande femårsperioden.

Kubanerna är övertygade om att sockret är ett idealiskt betalningsmedel som också är gångbart där det behövs köpkraftig valuta. ”De tio miljonerna ton socker kommer att bli en andra frigörelse för vårt land”, säger Carlos Rafael Rodríguez. Och här kommer vi in på det verkligt brännbara i denna fråga: är sockret verkligen den idealiska handelsvaran om man syftar till en utvidgning av den kubanska handeln? Förr var det så, när sockret stod för huvudparten av öns inkomster. Men var det därför riktigt att mobilisera all arbetskraft och investera ansevärliga summor köpkraftig valuta för att driva utvecklingen inom sockerproduktionen ännu längre? Låt oss gå tillbaka till Fidels tal efter sovjetresorna och se hur han då såg på problemen.

När han lanserade sin plan 1964 låg världsmarknadspriset på socker för en kort tid på rekordnoteringen 24 cents per kilo. Fidel lät sig inte luras av dessa ovanliga konjunkturen. Han visste mycket väl att de delvis var ett resultat av nedgången i den kubanska produktionen som 1963 nått sin lägsta notering sedan 1916 nämligen 3 821 089 ton. Om Kuba på allvar

återupptog sin sockerproduktion skulle dess ökade utbud ensamt göra slut på den tillfälligt bristande balansen på världsmarknaden och sänka priset. Fidel visste också att hausseperioden hade stimulerat andra producentländer. Han förutsåg därför en ökad internationell konkurrens på sockermarknaden med de följder de kunde få för priserna och tillgången på varan. Emellertid lät han sig inte avskräckas av denna konkurrens. Kuba hade ändå de bästa förutsättningar för produktion av socker: klimatet var gynnsamt och jorden bördig. Dessutom vägrade Fidel genomföra någon som helst inskränkning i framställningen av detta nödvändiga livsmedel när svälten härjade i världen. Kort sagt måste man öka sockerproduktionen utan hänsyn till priset på världsmarknaden och det av både politiska och moraliska skäl, enligt Fidel. Om det blev nödvändigt skulle man provocera fram en kris i det kapitalistiska konkurrenssystemet och visa att ett socialistiskt land aldrig bromsar sin produktion bara för att de ekonomiska kalkylerna skall stämma, i synnerhet inte när det är fråga om en så viktig näringskälla som sockret.

Under de år som följde utvecklades situationen på marknaden så som Fidel hade förutsett. Sockerpriset var i långsamt men stadigt sjunkande. 1968 stod ett ton socker i London inte i mer än 30-40 dollars. För länder som Puerto Rico, nordöstra Brasilien och Jamaica var detta en veritabel katastrof. Men den utlöste ingen explosion av något slag utan bidrog bara till att öka dessa länders beroende av Förenta staterna som garanterade dem köp av en viss kvot till fördelaktigt pris. I oktober 1968 undertecknades så ett internationellt sockeravtal i Genève. Avsikten med det var att stabilisera priserna på den fria, eller som kubanerna kallade den "avskrapsmarknaden". Avtalet etablerade ett samband mellan sockerkvoterna och priserna så att dessa inte understeg 6,50 cents per kilo och inte översteg 10,50 cents. Kuba anvisades en kvot om 2 150 000 ton, den största som beviljades något exportland. På det sättet var kubanerna säkra på att till hyggligt pris kunna sälja allt det socker de hade kvar efter leveranserna till socialistländerna. Med dem hade de nämligen gjort överenskommelser som inte föll under Genève-avtalet. Dittills verkade det alltså som om Fidel för sin stora sockerskörd kunde få ut så mycket köpkraftig valuta som han hoppats, om inte mer.

Men i ett avseende hade Fidel i alla fall gjort en felbedömning: det var när han räknade med att skördearbetet skulle mekaniseras och inte ta mer än 20 000 man i anspråk. Detta var inte det minst viktiga ledet i ekvationen. Men inte nog med det: de kubanska sockerbruken var märkvärdigt föråldrade. Det nyaste byggdes 1927¹²² och vissa särskilt gamla hade t o m rivits efter revolutionen. Under dessa förhållanden hade det behövts väldiga insatser för att nå en sockerproduktion på bara 7 miljoner ton årligen. Det som översteg den summan krävde enorma investeringar (300 miljoner dollars för 8,5 miljoner ton, 1 miljard dollars för 10 miljoner ton)¹²³. De verkliga alternativen var alltså inte antingen "oinskränkt produktion" med små omkostnader och nästan ingen styrning eller medveten bromsning av produktionen som kapitalisterna gjorde före revolutionen. Eftersom varje ökning över 7 miljoner ton krävde en verklig förändring av sockerindustrins struktur måste man försöka komma underfund med på vilken nivå det uppstod jämvikt mellan de nödvändiga investeringarna, den förutsägbara avkastningen och de sociala kostnaderna för operationen. Enligt Huberman och Sweezy krävde de första 1,5 miljonerna ton över sju miljonerstreck investeringar på omkring 200 pesos/ton. Nästföljande 1,5 miljon utöver de 8,5, krävde redan 480 pesos/ton. Slutligen får vi inte glömma att alla sektorer av den kubanska ekonomin var i behov av investeringar. De 720 miljoner pesos som behövdes för att nå ytterligare 1,5 miljoner ton utöver de 8,5 var en

¹²² Av de totalt 152 sockercentraler som fanns på Kuba vid denna tid var 58 från 1900-talet, 90 från 1800-talet och 4 från 1700-talet. De modernaste byggdes på 1920-talet.

¹²³ Leo Huberman & Paul M Sweezy, *Socialism in Cuba*, Monthly Review Press, N Y 1969, s 175. (Svensk översättning, [Socialismen på Kuba](#), Tema, Stockholm, 1970.)

summa som översteg de sammanlagda kubanska investeringarna inom samtliga områden 1963.

När beslutet fattades om absolut prioritering av sockersektorn trodde Fidel fortfarande på "Chrusjtjovmaskinen" och kunde alltså hävda att jordbruksministrarnas experter överdrev de kostnader som måste till för att föra den stora sockerskörden i hamn. Det är också troligt att när väl planen satts i verket var den inte lätt att ändra på av såväl politiska som ekonomiska skäl.

Vi skall också konstatera att det mesta av det arbete som genomförts för skörden på 10 miljoner ton är sådant som kommer att vara till nytta långt efter 1970. Kubanerna har höjt sockerbrukspotentialen med 43 %. De har rustat upp hamnarna i Matanzas, Cienfuegos och Guayabal (i Camagüey) så att man från dem varje år kan lasta upp till 6 miljoner ton löst socker direkt i fartygen. De har byggt nya järnvägslinjer, vägar, magasin och reparationsverkstäder, för att nu inte tala om de ca 465 miljoner dollars som investerats direkt i sockerfältet i form av gödning, bevattning o s v. Allt detta kommer att finnas kvar och likaså den utrustning man köpt i väst, bulldozers och tunga traktorer från Richard-Continental i Lyon för den nätta summan av 36 miljoner dollars (till stor del på kredit) och konstgödsel-fabriken i Cienfuegos som engelsmännen byggt för 60 miljoner dollars. Listan över alla övriga investeringar skulle bli lång. Kubanerna har aldrig gjort någon hemlighet av att de under dessa senaste år importerat för ansevärd summor köpkraftig valuta från sin socker-industri och att de hoppas att senare kunna ge de övriga sektorerna samma utrustning. Så här säger Fidel om detta:

Vi vet mycket väl att det finns mycket som vi inte har. Vi vet vad män och kvinnor i det här landet skulle vilja ha. Men ändå måste vi under de här åren investera på väsentliga områden och låta en stor del av investeringarna gå till inköp av maskiner. Det är den enda garantin för att det här landet en dag skall få uppleva överflödet.¹²⁴

Emellertid återstår det att se om skörden på tio miljoner ton, när den väl är ett faktum, kommer att medge ett sådant språng från knapphet till relativt överflöd. Tre fjärdedelar av den skall gå till östblocket enligt redan uppgjorda avtal, medan de två miljoner ton som avsetts för den fria marknaden inte ens kommer att räcka till att betala kubanernas skulder i länder med köpkraftig valuta. Betalningsbalansen med dessa länder hade redan 1967 ett underskott på nära 100 miljoner dollars (export 166 miljoner dollars, import 262 miljoner dollars). 1968 och 1969 steg så importen av västerländsk utrustning avsevärt.¹²⁵ Allteftersom jätteskörden närmade sig ökade inköpen till sockerindustrin. Också om man antar att världsmarknadspriset på socker stiger på nytt så kommer det att ta åtskilliga år att betala skulderna med denna enda vara.

Men varför nämner vi inte det socker som säljs till Sovjet och som inbringar 660 miljoner pesos varje år? Det är en fråga som förtjänar att ställas. Under sockerförhandlingarna i Moskva sade Chrusjtjov till Fidel: "Oroa er inte, vi ska inte lura er."¹²⁶ Detta gällde

¹²⁴ Ur Fidel Castros tal den 13 mars 1968.

¹²⁵ Den OECE-statistik varifrån vi hämtar våra siffror har blivit försenad och vi har ännu inte tillgång till kompletta uppgifter om åren 1968-1969. Enstaka exempel räcker emellertid för att vi skall kunna bilda oss en uppfattning om den allmänna tendensen för de kubanska inköpen i väst. Sålunda var den totala importen från Frankrike 1967 14,69 miljoner dollars medan Richard-koncernen ensam levererade bull-dozers och traktorer för 36 miljoner dollars 1968. Dessutom köpte kubanerna 1 000 Berliet-lastbilar för 25 miljoner dollars samt pumpar för vattenintag i floden Cauto hos Richier Benoto-Alta Pompe till ett betydande (icke specificerat) belopp. Samma fenomen i handeln med England som 1967 sålde varor till Kuba för 21,58 miljoner. 1968 däremot påbörjade Simon Carver-företaget byggandet av en konstgödsel-fabrik i Cienfuegos som bara den skall kosta 60 miljoner dollars. Under samma tid har de engelska leveranserna av bevattningsutrustning ökat avsevärt.

¹²⁶ Ur Fidel Castros tal den 24 januari 1964, *Obra Revolucionaria* nr 3, 1964, s 9.

uppenbarligen inte sockerskördemaskinen som ännu inte var färdig, men väl ett skäligt pris för det socker Sovjet skulle köpa. Överenskommelsen verkade gynnsam för kubanerna när den undertecknades. Det skulle vara svårt att kräva ändring av den så mycket mer som det är kubanerna som för varje år blir alltmer försenade när det gäller att uppfylla sin del av avtalet. Från andra håll konstaterar man med visst obehag att kubanerna är tvungna att förvandla sina magra dollarreserver till rubel för att kunna fullgöra sina kontrakterade skyldigheter mot Sovjet. I själva verket går den aktuella sockerpolitiken ut på att investera i dollars för att få framför allt rubel, eftersom ju deras bästa kunder i öst kommer att konsumera mer än 75 % av deras jättelika sockerskörd 1970.

Naturligtvis kan ryssarna säga att de bara har förbundit sig att köpa 5 miljoner ton socker och att de inte tvingat Fidel Castro att producera dubbelt så mycket. Har han beslutat det så är det av orsaker som är fullständigt oberoende av Sovjetunionens vilja eller inflytande. Men det är endast en formell synpunkt som inte tar hänsyn till att Kuba omöjligen kan handla enbart med rubelzonen. Fidel vet att han måste leverera 5 miljoner ton till Sovjet och över 2 miljoner ton till de övriga socialistländerna (varav 1 miljon ton till Kina) och har därför ansett det nödvändigt att uppställa 10 miljoner ton som mål. Detta för att få några miljoner ton över för den fria marknaden och med dem kunna betala de kubanska skulderna i köpkraftig valuta. Detta är ingen nyck utan en konsekvens av att Sovjet och dess allierade inte kunnat förse Kuba med en viss typ av maskinell utrustning, för att inte tala om konsumtionsvaror. Med stöd av sifferuppgifter kan vi konstatera att dessa två miljoner ton extra är just de som krävt de största investeringarna i dollars.¹²⁷ I detta läge borde inte Sovjet kräva sin del av den stora sockersköörden med utgångspunkt från ett formellt avtal och helt utan hänsyn till de uppföringar kubanerna fått gå med på för att kunna genomföra planen i dess helhet. Bortsett från "Chrusjtjovmaskinen" som redan från början åstadkom förvirring i alla beräkningar är det faktum att Kuba för köpkraftig valuta köpt massiv utrustning (traktorer, lastbilar och bulldozers) ytterst besvärande för ryssarna som i princip har sådana maskiner och t o m exporterar dem till länder i tredje världen. När de nu inte försett kubanerna med dessa fordon vore det renhårigt av dem att avstå från en del av sin sockerkvot så att castristerna kunde betala dem som de köpt dessa maskiner av.

Den belgiske ekonomen Michel Gutelman som bott på Kuba och studerat sockerproblemet på ort och ställe kommer t o m till den slutsatsen att Sovjet borde betala åtminstone en del av de kubanska sockerleveranserna i köpkraftig valuta.

---

¹²⁷ De siffror som vi citerat efter Michel Gutelman, Huberman och Sweezy grundades på preliminära uppskattningar som kubanerna gjorde 1965. Efter hand som planen genomförts har dessa siffror uppenbarligen reviderats och vi har anledning tro att investeringarna snarare ökat än minskat. Denna slutsats drar vi med utgångspunkt från en erfarenhet man gjort i alla de socialistiska länderna, där man trots ansträngningar för att kontrollera investeringarna ideligen märker att budgetarna överskrider och visar starka avvikelser från "planernas order". I fråga om Kuba där benägenheten att spara och respektera de ekonomiska förutsägelserna nästan inte finns skulle det vara mer än förvånande om de preliminära uppskattningar som gjorde 1965 har skurits ned efter hand. Den kritik som Edward Boorstein (vars bok *The Economic Transformation of Cuba* vi tidigare citerat) riktar mot såväl Gutelman som Huberman och Sweezy i New York-tidningen *Guardian* av den 26 juli 1969 finner vi egendomligt ogrundad. Boorstein citerar för sin del inte en siffra utan nöjer sig med att konstatera att kubanerna har avstått från att bygga två nya sockercentraler som planerats från början samt framför allt ökat utgifterna för att introducera nya sockerrörstyper som man kan skörda under sommaren. Uppväger besparingarna på det ena området utgifterna på det andra? Detta vet vi ingenting om men vi har skäl att tvivla på att så skulle vara fallet. I brist på officiell kubansk statistik om detta måste vi lita till de enda siffror som finns att tillgå och de är just de som Gutelman och Huberman och Sweezy presenterar. Vad mera är: Michel Gutelmans bok kom ut redan 1967 och de kubanska ledarna har haft gott om tid att med siffror vederlägga hans beräkningar och hans tes att kubanerna genom sockermekanismen förvandlar dollars till rubel. Att kubanerna inte har vederlagt den måste bero på att den är svår att underkänna.

Ekonomiskt sett skulle detta berättigas av överföringsfenomenet (att annan valuta går att växla till rubel) som vi har studerat ... Förutom att den proletära internationalismen gör det till en moralisk förpliktelse för varje land att hjälpa dem som är minst utvecklade utan att nödvändigtvis räkna med fullvärdiga motprestationer, så skulle också det ömsesidiga intresset som vuxit fram ur den socialistiska arbetsfördelningen inom det socialistiska lägret ekonomiskt sett rättfärdiga betalning i valuta för en del av det från Kuba importerade sockret.¹²⁸

Med utgångspunkt från Rene Dumonts uppskattningar av framställningskostnaderna för det betsocker som produceras i Sovjet (som skulle uppgå till 32 cents per kilo) hävdar Michel Gutelman att ryssarna skulle göra en god affär även om de betalade 12 cents per kilo i köpkraftig valuta för det kubanska sockret. Leo Huberman och Paul M Sweezy hävdar likaså att Sovjet förmodligen aldrig kommer att kunna sänka sina kostnader för jordbruksproduktionen med hänsyn till dess jord och klimat. Alltså borde ryssarna skatta sig lyckliga över att ha hittat en handelspartner som Kuba, som gynnats av naturen och är som gjort för att framställa jordbruksprodukter billigt. Det borde alltså ligga i ryssarnas eget intresse att gynna framväxten av en kubansk jordbruksproduktion under bästa möjliga villkor, även om de skulle bli tvungna att betala i dollars.

Alla dessa resonemang förutsätter emellertid att det verkligen finns en internationell arbetsfördelning i det socialistiska lägret. Men någon sådan ligger inte ens inom räckhåll. Om socialistländerna kunde samordna sitt handelsutbyte och sin utveckling, om vart och ett kunde specialisera sig på sin sektor till allas bästa då skulle problem som valutabrist och varubrist inte längre existera i östblocket. Kubanerna skulle inte behöva investera sina dollars i tung eller lätt utrustning eftersom socialistlägret helt och hållet skulle förse dem med vad de behövde. Problemet med betalning i köpkraftig valuta skulle då bli irrelevant. Tyvärr är det föga realistiskt att tala om socialistisk arbetsfördelning i det tillstånd som östblocket befinner sig i nu.

Hur som helst är kubanerna varken tillräckligt unga eller tillräckligt naiva längre för att tro på någon rysk fe med önskering på fingret. Liksom alla andra medlemmar av den kommunistiska gemenskapen försöker de försvara sina intressen så gott de kan. När allt kommer omkring kommer de kanske att kämpa till sig några tilläggskrediter eller högre pris på sockret när avtalet med Sovjet skall förnyas 1970. Förr skall man inte inbilla sig att de ryska ledarna på något sätt gripits av samvetskval inför Kubas svårigheter eller bragts ur fattningen av Che Guevaras tal i Alger om deras sätt att bedriva utrikeshandel. För dem är Kuba rätt och slätt ett land som kostar pengar. Till vem som vill höra säger de att de "bär Kuba på sina händer" och att sockret inte förslår långt som motprestation.

En gång berättade Fidel Castro för mig hur upprörd han blev när han läste sovjetinspirerade tidningsartiklar att Sovjetunionens hjälpinsats till förmån för Kuba uppgick till en miljon dollars om dagen. Han ville inte förneka att den kubansk-sovjetiska handelsbalansen visade underskott eller att Kuba hade skulder till Sovjetunionen. Han försäkrade dock att allt skulle betalas tillbaka till sista kopek och att det därför inte fanns någon anledning att tala om hjälp, det var fråga om handel helt enkelt.

Men även om de hjälpte oss och gav oss 365 miljoner dollars i present varje år – vilket de alltså inte gör – vad skulle det vara att skryta över? Vad är mera självklart än att ett stort socialistiskt land bistår en liten ö med 7 miljoner invånare? Vad betyder 365 miljoner dollars i en budget som Sovjets? Inte nog med att de inte ger någonting gratis, de försöker framstå som välgörare också, som om de lät guldregna över oss!

För Fidel Castro var handelsutbytet med Sovjet avgjort ingen kärlekshistoria utan en nödvändighet som omständigheterna tvingat på honom. Och ändå verkar det som om han

¹²⁸ Michel Gutelman, *L'Agriculture socialisée à Cuba*, op cit, s 214.

genom det stora sockerprojektet bundits ännu starkare till den obekväme handelspartnern. Redan detta är en motsägelse av hela hans politik de senare åren.

Ett samvete eller två?

1966-68 arbetade en kuban fyra effektiva arbetstimmar i genomsnitt per dag. Uppgiften är inte helt officiell men har åtminstone en gång figurerat i *Granma* och det var 1966.¹²⁹ Fö är det inte lätt att kontrollera hur mycket som är effektiv arbetstid av den tid kubanen tillbringar på sin arbetsplats. Vad som däremot är säkert är att frånvarofrekvensen, den dåliga disciplinen och den låga produktiviteten hos arbetskraften länge har haft en erkänt förödande inverkan på den kubanska ekonomin. Varken förmaningar eller ekonomiska bestraffningar av dem som kommer för sent eller uteblir helt från arbetet har kunnat avhjälpa missförhållandena. I Havanna gör man gällande på officiellt håll att landets situation snabbt skulle förbättras om man kunde hitta ett sätt att få varje kuban att arbeta åtta effektiva timmar om dagen så som lagen föreskriver.

Men varför är det då så svårt att hitta detta sätt? Hur går ledarnas tal om folkets entusiastiska och frivilliga deltagande ihop med deras klagomål på den dåliga produktiviteten hos folket? Fidels svar är enkelt:

Vi är alltså ett folk som är oerhört entusiastiskt och beslutsamt när det verkligen gäller, ett folk som är berett att offra livet när som helst och visa sig hur heroiskt som helst när det behövs, men vi är ännu inte några vardagens hjältar, vi har ingen uthållighet, inget mod i det dagliga livet. Vår heroism saknar fortfarande verklig envishet och fasthet.¹³⁰

Men Fidel ger också bakgrunden till denna brist: underutvecklingen. En gång hörde jag honom hålla ett tal till cementarbetare om detta: ”Engelsmännen och tyskarna är kända för sin punktlighet. Men om de hade levt i ett underutvecklat land, hade de säkerligen inte varit mer punktliga än vi kubaner.”

Detta må vara sant, förklaringen är ändå alltför enkel. Kubas underutveckling före revolutionen var ändå inte sådan att den kan jämföras med exempelvis Kongos. Man kan inte betrakta Kuba som ett vanligt underutvecklat land. Man behöver inte gå så långt som till den ekonomiska situationen 1959, det räcker med att konstatera att Kuba genomgått en genomgripande socialistisk omvälvning som har väckt människorna och givit dem en väldig kunskapsörst. Om man nu tio år efter detta språng i utvecklingen hittar företeelser som brukar finnas i länder som aldrig upplevt något jämförbart socialt uppvaknande, då är det säkert riktigare att tala om avmattning i den revolutionära entusiasmen än om underutveckling.

Det är svårt att föra det här ämnet på tal med castristerna. I deras ögon har revolutionen aldrig varit så levande, så radikal och så mobiliserande som nu. Deras paroller finns på alla husväggar i Havanna och i det mest undängömda hörn på landsbygden och de talar om hängivenhet för det kollektiva bästa, förakt för pengar, jämlikhet, en ny livsstil, danandet av ”den fullvärdiga människan” och det viktigaste av allt: det socialistiska medvetandet. Ingenstans finner man något som påminner om den rutin och den resignation som utmärker socialiststaterna i Europa.

Men fakta är ostridiga. Trots det uppskruvade avantgardeklimatet beklagar man sig över arbetarnas låga produktivitet, precis som i öststaterna. Paradoxalt nog är Kina det enda land som inte lider av den åkomman, Kina som ändå är den fattigaste medlemmen av den socialistiska gemenskapen. Orsaken till den låga produktiviteten behöver alltså inte sökas i de

¹²⁹ Uppgiften hämtad ur CTCR:s (den kubanska fackföreningsorganisationens) kongressprotokoll från augusti 1966.

¹³⁰ Fidel Castros tal den 13 mars 1968.

gamla vanorna eller i skillnaderna mellan de olika officiella parollerna. Man måste söka dem i *det reella moraliska klimatet, det kollektiva och det individuella*, som är förhärskande i de olika efterrevolutionära länderna. Om människorna inte finner samma inspiration i sina dagliga sysslor, i vad man kallar ”den dagliga och fredliga kampen för socialismen”, som de finner i revolutionens ”stora heroiska ögonblick” så är det för att de nya sociala relationerna driver dem till en mer eller mindre medveten brist på engagemang när det gäller deras roll i kollektivet. Sviker den revolutionära lidelsen innebär detta redan en form av avpolitisering som alltid och oundvikligen leder till sänkt produktivitet och delvis asocialt beteende.

Produktionens ineffektivitet är varken på Kuba eller i Östeuropa enbart en kvarleva från den gamla tiden. Den slår alltså rot därför att relationerna mellan människan och samhället fortfarande är dåliga, d v s oriktiga helt enkelt. Ultrarevolutionära paroller och avantgarde-reservat kan aldrig dölja den företeelsen. Tvärtom gör de kontraster så mycket större mellan å ena sidan det castristiska systemets strävanden och dess mindre harmoniska verklighet å den andra. Detta blir helt uppenbart så snart man granskar det dagliga livet på Kuba lite närmare.

Vi ska inte tala alltför mycket om den dåliga varudistributionen, som tvingar kubanerna att stå i kö så snart de ska köpa någonting i matvaru- eller klädväg. I Havanna öppnar butikerna klockan sex på morgonen och husmödrarna står och väntar utomhus om nätterna. Det enda inrikesministern har att säga till dem är att de skall låsa väl därhemma, ty de flesta småstöder begås när de står och köar. Men ingen verkar försöka förbättra varudistributionen, ingen verkar vara upprörd över dess svagheter. Det sägs att de som ansvarar för ministeriet för inrikeshandeln har de säkraste anställningarna i landet – de har inga rivaler om sina föga avundsvärda poster men det tycks inte precis uppmuntra dem att ta egna initiativ.

De konsumtionsvaror som säljs por la libreta – i utbyte mot ransoneringskuponger – är billiga och kan köpas av alla.¹³¹ Por la libre, d v s utan kuponger kan man praktiskt taget inte köpa någonting. T o m cigarrer och socker är f n ransonerat.¹³² Kapitalvarorna lyser helt med sin frånvaro på den officiella marknaden. De sällsynta TV-apparaterna av japanskt eller öst-europeiskt fabrikat går främst till offentliga institutioner. Bilar kan man självfallet inte köpa eftersom Kuba inte på flera år har importerat några och den halvofficiella handeln med begagnade bilar fick ett dräpdrag när bensinen ransonerades.¹³³ I praktiken säljs alla nödvändiga varor, från skurtrasor till tvättmedel, por la libreta och i små mängder. Allt annat är det omöjligt att få tag på.

¹³¹ Som exempel följer här prisuppgifter på några ransonerade matvaror: (1 peso=1 dollar, 1 centavo=1 cent)

Kött (första klassens)	50 centavos	halvkilot
Kött (andra klassens)	38 ”	”
Kyckling	55 ”	”
Torrmjöl	20 ”	burken
Ris	19-21 ”	halvkilot
Flottyr	25 ”	”
Matolja	23 ”	”
Makaroner	33 ”	”
Torkade bönor	14-16 ”	”
Kaffe	96 ”	”
Mjöl	10 ”	”
Ägg	1 peso	dussin

Vidare kostar toilettvål 16 centavos styck, rengöringsmedel 28 centavos halvkilot, tvättsåpa 15 centavos kakan, tandkräm 50 centavos för en stor tub och 30 för en liten.

¹³² Socker och cigarrer ransonerades först 1969. Sockerransonen är 3 kg i månaden och cigarransonen 4 i veckan.

¹³³ Bensinransoneringen infördes den 2 januari 1968. Till en början verkade ransonerna ganska väl tilltagna men några veckor senare skars de ned, ett faktum som bör ses mot bakgrunden av att 90 % av den kubanska bilparken består av gamla amerikanska fordon som drar oerhörda mängder bränsle.

Vad betyder löneskillnaderna under förhållanden som dessa? Som vi har sett vägrar regeringen att sänka de högre lönerna och bibehåller sålunda en ganska differentierad löneskala. Motiveringen är att det är ett effektivt sätt att hålla kvar ett visst antal politiskt ointresserade tekniker som inte gärna avstår från sina materiella förmåner. Det har också psykologisk betydelse: man vill inte ge människorna en känsla av att deras levnadsstandard sänks. Men eftersom de höga lönerna inte på länge motsvarats av någon god tillgång på varor förefaller det resonemanget mynna ut i rena abstraktionen.

Men verkligheten är mera sammansatt än så. Också på Kuba är det bäst att ha pengar. Det är nämligen inte all konsumtion som skurits ned till följd av varubristen, allra minst i Havanna. Där fungerar fortfarande lyxrestauranger som Monseigneur, La Torre, 1830, Floridita och många andra mindre berömda och de fungerar "som förr". De erbjuder utsökt mat i ytterst mondän miljö och till ett pris som en gång sattes med tanke på rika amerikanska turister. Eftersom peson fortfarande officiellt är lika mycket värd som dollarn kostar en god måltid där minst lika mycket som på finsmakarrestaurangerna i New York eller Paris. Mellan tjugo och fyrtio dollars är det minsta man kan tänka sig att betala för två personer med normal aptit. Och utanför dessa lyxställen köar man. Man köar tåligt som om det vore fråga om gratis utspisning. Tillströmningen är så stor att man inte ens kan reservera bord per telefon. Man måste inställa sig personligen just "när platserna delas ut", vilket äger rum varje dag flera timmar innan man börjar servera.

Självfallet belägras de mindre eleganta restaurangerna och de enkla matställena med ännu större iver. Deras priser förefaller dock i förhållande till genomsnittslönen lika hutlösa och en fordrande gäst riskerar att bli besviken på den kategori restauranger där man serverar det som finns och inte vad han vill ha. Men gäster saknas inte. Det som finns är ändå bättre än ingenting.

Det finns ett tredje och mera effektivt sätt att göra av med pengar, men det kräver ännu större uthållighet. Man kan nämligen bo på hotell. Sedan en tid tillbaka är hotellens restauranger och barer reserverade för dem som bor där. Vill man äta på det luxuösa Habana Libre, på Hotel Nacional eller Habana Riviera måste man först spendera omkring 15 pesos per dag på ett gästkort. Det är inga bortkastade pengar. Havannabor som bor på hotell bor där verkligen, badar i swimmingpools, utnyttjar servicen och ägnar sig åt de förströelser som bjudes. De har s a s semester i sin egen stad. Man klarar sig säkerligen inte undan med mindre än 40-50 pesos per dag. Det är lika mycket som man får ge på Americana i Miami Beach.

Paradoxalt nog har dessa former av lyxkonsumtion haft störst framgång efter det att man startat kampanjen för jämlikhet och för danandet av "den nya människan". Något direkt samband mellan de båda företeelserna lär inte finnas. Kubanerna kastar sig inte över de luxuösa etablissemangen bara för att visa att de inte vill "förakta penningen". Snarare är det så att varubristen blivit mera kännbar under just den här tiden. Men dubbelheten i det castristiska systemet är slående när man ser hur det säger nej till materiella incitament i produktionen samtidigt som det mitt under en ransoneringsperiod uppmuntrar ett sätt att konsumera som verkligen är överklassmässigt. Jag tog upp saken med mina kubanska vänner redan sommaren 1967 när belägringen av hotell och restauranger ännu inte var så omfattande. "Om vi skulle dela ut de varor som är avsedda för finsmakarsektorn så skulle ingen lägga märke till det", svarade mina kubanska talesmän. "Det skulle inte räcka för att höja ransonerna märkbart. I och med att vi på restaurangerna säljer dessa begränsade mängder livsmedel till höga priser får vi in hundratals miljoner pesos och lättar på så vis på inflationstrycket vilket gynnar alla."

Huruvida denna politik är rationell är mer än tveksamt även om man går med på att regeringen inte kunnat göra någonting för att undvika inflationen. Det är en gammal beprövad regel att varje regim i kristid söker favorisera de befolkningsgrupper som står den närmast,

som är den mest hängiven och som den behöver bäst. I väntan på att det stora sockerprojektet 1970 och andra åtgärder skall avhjälpa bristerna i den ekonomiska balansen vore det naturligt att reservera en större del av kakan åt de mest hängivna och kompetenta arbetarna, åt dem som med sin insats bidrar till att situationen kommer att förbättras. Eftersom fullständig jämlikhet ännu inte är genomförbar borde det livsmedelsöverskott som nu går till lyxrestaurangerna normalt ha gått till dessa arbetare. Men Fidel Castro accepterar inte denna syn på saken eftersom han vägrar låta de bästa arbetarna i produktionen stimuleras av materiella fördelar. Av allt att döma märker han inte själv att redan de stora löneskillnaderna motsäger den principen. Skall man tolka detta så att på Kuba betalas de bäst som arbetar minst eftersom de är de enda som förtjänar att stimuleras av pesos? I praktiken består den castristiska politiken i att distribuera så mycket pengar att man nästan förlorar kontrollen över hur mycket sedlar som är i omlopp. Därefter suger man upp penningöverskottet med hjälp av en påtaglig överklasskonsumtion som man ärvt av den gamla regimen och som är utmärkande för ett levnadssätt som revolutionen oupphörligen förkastar.

Arbetarna på Kuba, som drar det tyngsta lasset i det ekonomiska uppbyggnadsarbetet, äter i vanliga fall ris med köttis och blir överlyckliga när det någon gång emellanåt bjudes kaffe efteråt. De medborgare som däremot har tid att köa framför lyxetablissemangen kan smörja kråset med languster i choklad och filet mignon à la parisienne och dricka kaffe varje dag. De blir serverade av smokingklädda hovmästare, sitter i luftkonditionerade lokaler och omges av soft music. Självfallet hittar man sådana kontraster i Latinamerika och tredje världen för övrigt men där predikas åtminstone inte avhållsamhet och osjälviskhet.

Vilka är då dessa privilegierade konsumenter i Havanna? Är det sant som det sägs att folket också får komma på fester som ibland hålls på Monseigneur? Jag lyckades inte få tag i exakta uppgifter om det sociala klientelet på de stora restaurangerna men jag tillstår att det sistnämnda argumentet snarare oroade än lugnade mig. Ty om verkligen en arbetare i Havanna ställer sig att köa för att få göra av med sin veckoförtjänst på något av de här ställena då måste hans politiska medvetande – och hans smak – påverkas mycket allvarligt. Hur som helst verkar det mera troligt att de flesta restauranggästerna är sådana som lever på sina räntor¹³⁴ och mer eller mindre sysslolösa byråkrater, dvs svartabörssare med gott om tid att stå i kö varje dag framför La Torre eller 1830. Jag menar inte att de skulle vara tacksamma mot revolutionen. De tycker ändå att ”allting var bättre förr” och för deras del stämmer det säkert.

Svartabörshandeln är också ett problem. Den är inte så iögonenfallande men alla vet att den finns trots den stränga kontrollen. Den är den naturliga och oundvikliga biprodukten till varuknappheten tillsammans med den stora privatägda sektorn på landet. En bonde som har ett mindre jordbruk säljer aldrig hela sin produktion till den statliga distributionsorganisationen. Han försöker snarast sälja så litet som möjligt eftersom han inte kan köpa någonting i stan till officiella priser. Om han inte får något bra anbud på sin överskottsproduktion använder han den för familjens och vännernas eget bruk. Fukt och färska grönsaker som så sparsamt förekommer i Havanna saknas aldrig på böndernas bord. Den rigorösa slaktningskontrollen hindrar inte att köttkonsumtionen oupphörligen stiger på landet på städernas bekostnad.

Å andra sidan finner de privata producenterna av allt att döma stadsbor som är villiga att betala mycket mer för deras livsmedel än staten. Förbudet att transportera mer än 15 kg livsmedel per person och därtill bensinransoneringen, som ju sätter stopp för kundernas ”rörlighet”, håller otvivelaktigt nere den svarta börsens omfattning men höjer också dess priser. Också detta garanterar bättre försörjning och större konsumtion åt de välbärgade

¹³⁴ Ägarna till de numera nationaliserade fastigheterna uppbär månatlig ersättning för dessa på upp till 660 pesos och vissa av dem får också skadestånd för egendomar på landet. Exakt statistik över detta område saknas emellertid. I Havanna sägs det att antalet ”rentierer” är omkring 100 000.

befolkningsgrupperna, de som är minst produktiva. Och också här finns det en motsägelse mellan Fidels riktiga princip "no hay a fusilarlos" som innebär att man inte sätter åt småbönderna och å andra sidan hans totala vägran att acceptera någon form av fri marknad på landsbygden. Detta är en motsägelse som till sist kommer att vända sig mot regimen. Bönderna är missnöjda fastän de konsumerar mycket mer nu än förr och stoppar betydande och okontrollerbara svartabörsförtjänster i fickan. Stadsborna känner sig missgynnade och misstänker varandra för att handla svart. Paradoxalt nog vore det mycket lättare för regeringen att sköta en fri handel än att försöka bemästra den ljusskygga trafik som försiggår nu.

Alla dessa missförhållanden som vissa castrister mer eller mindre erkänner privat har aldrig diskuterats offentligt. Man försäkrar bara att de kommer att försvinna automatiskt i och med att varubristen tar slut. Men bidrar inte just dessa förhållanden till att förlänga eller t o m permanenta varuknappheten? Bryter de inte ned det moraliska klimatet i landet? Får de inte återverkningar på kubanernas inställning till arbetet? Häri ligger en ond cirkel som inte bara är oroande vad de ekonomiska konsekvenserna beträffar utan också för att den framtvingar en djup motsättning mellan regimen doktrin och dess praktik, något som riskerar att sätta djupa spår i det allmänna medvetandet. Alla kubaner måste i själva verket i större eller mindre grad dagligen uppleva dubbelheten i den sociala verkligheten.

På våren 1968 gjorde Fidel Castro i alla fall ett utspel inte mot missförhållandena som sådana men väl mot deras alltför iögonenfallande följder. Han startade en stor revolutionär offensiv i avsikt att mobilisera alla för jordbruket och den här gången menade han bokstavligen alla.

Sanningen att säga var detta en explosion som han laddat upp för länge. Ty på samma gång som Fidel talade om medvetandenivån, dess ojämna utveckling och avantgardets roll, fann han det upprörande, orätt och omoraliskt att de i detta avseende "efterblivna" arbetade minst och ändå gynnades mest av allas gemensamma ansträngningar. Han fann att detta var särskilt uppenbart i Havanna. Han har fö aldrig tyckt om staden, i synnerhet inte sedan sin stormiga studietid där. Havanna symboliserar i hans ögon den kubanska historiens nederlag, den gamla ekonomins skandalösa orättvisor och inte minst den krämaranda som han föresatt sig att utrota. Själv är han från Oriente och tycks ha bevarat både stoltheten hos denna provins, som är den kubanska självständighetens vagga, och dess omedvetna revolt mot huvudstadens rikedom. 1959 ville han göra Santiago till huvudstad men det visade sig praktiskt taget omöjligt att sköta administrationen från denna provinsstad som var illa rustad att fylla en sådan uppgift. Nu var han antingen han ville det eller ej tvungen att tillbringa sin mesta tid i detta Havanna som är "märkt av borgerlighetens anda". Han blev alltmer känslig för dess relativa sorglöshet och dess ytliga välstånd. Redan i ett tal den 26 juli 1967 vände han sig med våldsamt vrede mot de ambulerande försäljarna av stekta ägg och frityrer av olika slag som var speciellt många i den gamla staden. Han tog upp deras räkenskaper och vinstmarginaler och sammanfattade med att revolutionen sannerligen inte hade genomförts för att möjliggöra sådana skandalösa profiler. Därefter annonserade han de revolutionära lagar som skulle sätta stopp för den sortens förehavanden.

Men innan denna lagstiftning trädde i kraft ville han av allt att döma ge havannaborna en chans att rehabilitera sig och inbjöd dem därför att medverka i en stor produktionssatsning. I slutet av 1967 skulle huvudstadsinvånarna få sätta igång skapandet av "el Cordon de la Habana". Ett brett bälte runt staden skulle förvandlas till en enda stor plantering av apelsinträd och kaffebuskar, till mjölkproducerande farmer med moderna betesmarker, till en serie självstyrande produktionscentra för viktiga livsmedel. "Para tomarlo, hay, que sembrarlo" – tycker du om kaffe är det bara att plantera – lydde parollen. *Granma* förklarade dessutom att provinsen Havanna där något mindre än 30 % av öns befolkning bodde konsumerade närmare hälften av hela jordbruksproduktionen, vilket ju varken var rättvist eller rationellt. Man satte alltså igång en fantastisk propagandakampanj. I princip gällde det att rekrytera frivilliga för "el

Cordon de La Habana” men när det kom till kritan fick alla företag och kontor sin plan över sådd och plantering som skulle utföras till varje pris. Fidel tillbringade själv nyårsnatten 1967 tillsammans med de frivilliga i det gröna bältet för att understryka hur viktig deras insats var.

Havannaborna svarade positivt på appellen: många slog sig ned för några veckors tid i själva det gröna bältet. Andra begav sig ditut i gryningen och återvände hem på eftermiddagen. På kvällarna återtog Havanna sitt vanliga ansikte och det samtalades mycket om varför företaget var så viktigt. Det gröna bältet skulle göra slut på ojämnheter i livsmedelstillförseln och framför allt göra det möjligt för huvudstaden att överleva om det kom till en brytning med Sovjet. Fidel Castros tal den 2 januari 1968 bidrog i högsta grad till att ge näring åt ryktena om att en sådan var nära förestående. Fidel annonserade nämligen en bensinransonering och underströk i mycket mystiska ordalag att de ryska oljeleveranserna hade sina gränser som den revolutionära värdigheten förbjöd Kuba att överträda. Han sade inte vari dessa gränser bestod men *Granma* åtog sig en tid därefter att klargöra att de i alla fall inte berodde på att Sovjets petroleumproduktion hade gått ned. 1967 nådde den tvärtom rekordnoteringen 286 miljoner ton. Var och en kunde alltså själv räkna ut att de ryska tankfartygen som gick på Kuba av politiska skäl blev allt färre. Också spannmålsimporten plus några andra varor som importerades från öst kunde komma att begränsas på detta sätt. Men strategerna i Havanna menade att staden tack vare det gröna bältet alltid skulle ha tillgång till ”café-au-lait, frukt och kanske också kött” och på det skulle man kunna överleva. Somliga tillade: ”Vi har t o m cigarrer som vi kan dämpa den värsta hungern med”.

Några utländska ekonomer ställde i detta sammanhang försiktigt frågan om inte denna plan skulle komma att skapa nya svårigheter vad arbetskraften beträffade. Den verkade ju redan otillräcklig med tanke på den stora sockerskörden på 10 miljoner ton. Men de fick veta att deras farhågor var ogrundade: plantering och skörd av kaffe och citrusfrukter är så lätta sysslor att t o m skolbarn kan sköta dem medan sockerrörsavverkningen å andra sidan måste anförtros åt en helt annan kategori arbetare. Under alla omständigheter hade det gröna bältet både ett socialt och ett ekonomiskt syfte. Genom att sammanföra människor och låta dem arbeta tillsammans skulle man kunna upphäva skillnader och distans mellan t ex lantarbetarna och dem som satt med specialuppgifter på kontor i stan. Denna mobilisering var planerad sedan länge för att ”närma havannaborna till det liv som levs i deras eget land”.

Det är mot denna bakgrund man måste se den stora revolutionära offensiven som Fidel Castro drog igång den 13 mars 1968:

Det måste sägas att det i vårt folk alltså finns borgerliga institutioner ideer, bindningar och privilegier ... Vi har alltid velat att dessa saker görs på bästa sätt, vi har velat fördjupa det hela lite för varje dag, men det råder inget tvivel om att institutionerna har funnits kvar för länge ... Detta betyder naturligtvis inte att man menar att hela Havannas befolkning är brottslig; (ty nu) ställer den upp massivt och med en otrolig entusiasm går den till verket ... Men det finns också lättingar, som är fysiskt välutrustade men som sätter upp kiosker och böljar någon liten affärsrörelse för att kunna tjäna 50 pesos om dagen. De handlar mot lagen och mot de hygieniska bestämmelserna alltmedan de ser lastbilarna med kvinnor på väg ut för att arbeta i det gröna bältet ... Många är de som undrar vad det är för en revolution som efter nio år ser mellan fingrarna med en sådan parasitklass!

Efter denna inledning avslöjade Fidel resultaten av en enkät som gjorts av kommunistpartiet i Havannas olika stadsdelar och som visade privathandelns omfattning och inkomster, i synnerhet småbarerna som var särskilt många till antalet (955).

Det visade sig att alla dessa etablissemang utmärktes av ”en dålig revolutionär inställning både hos ägare och anställda” och att de drog till sig ”ett asocialt klientel” och gav befolkningen dålig service.¹³⁵

Fidel utlämnade alltså de parasiterande befolkningsgrupperna till det arbetande folkets indignation och lämnade fältet fritt för dem som ville angripa dem. Castristerna tvekade inte att påstå att det här var fråga om en kubansk kulturrevolution, men de gjorde det bara privat för att inte väcka de antikinesiska ryssarnas vrede. De mest aktiva kastade sig spontant in i aktionerna mot profitörerna och de ”asociala”. Så kom det sig att ett TV-team trängde in på musik-kafet Funeraria som öppnats i slutet av 1967 i en f d begravningsbyrå på 23:e gatan i centrum av Vedado, praktiskt taget mittemot radiohuset. Man trängde in, körde ut alla kafégäster och placerade ut vakter som dag och natt vakade över att ingen gick in i lokalen. Men Funeraria var när allt kom omkring inte alls något privat etablissemang. Tvärtom hade det skapats med mycken möda genom revolutionen och konstnärer som kommit från Europa till Kulturkongressen, framför allt Edouard Pignon, hade medverkat till utsmyckningen av lokalen. Men aktivisterna kunde där de satt på sina kontor inte fördrå åsynen av unga flickor i kort-kort och pojkar som verkade sysslolösa sitta i timmar och prata och lyssna på musik som om de inte hade något annat att göra. ”Det är ingen här som vill vara glädjedödare, ingen opponerar sig emot att folket njuter av sin fritid och roar sig, men folket har just nu mycket viktigare och mycket mera angelägna uppgifter”, hade Fidel sagt och i förväg rättfärdigat TV-aktivisternas aktion.

Under de 48 timmar som följde på Fidels tal om den stora revolutionära offensiven hölls mer än sjuhundra offentliga möten i alla Havannas stadsdelar under ledning av massorganisationerna CDR (Comité de Defensa de la Revolución d v s kommittén för revolutionens försvar, civilförsvaret), fackföreningarna, kommunistpartisektioner, UJC (Unión de la Juventud Comunista, KP:s ungdomsorganisation) och FMC (Federación de Mujeres Cubanas, kubanska kvinnoföreningen) där man krävde att de skyldiga skulle straffas. Man undvek emellertid oroligheter på gatorna och de direkta ingripanden som det uppretade folket gjorde mot spekulatörer eller sysslolösa var ytterst få. Myndigheterna hade noggrant gjort upp listor över privata affärsmän och särskilt över dem som inte hade något tillstånd av myndigheterna (dessa utgjorde en tredjedel). Med utgångspunkt från dessa listor kunde man ingripa snabbt och effektivt. På mindre än en vecka eliminerades den privata sektorn i städerna, inte bara i Havanna utan runt om i landet. Enligt officiella uppgifter som gjordes upp i slutet av mars 1968 nationaliserades 58 012 rörelser inom småhandel, hantverk och olika service-näringar. En betydande mängd varor som dittills hållits gömda beslagtogs dessutom. Enbart i Havanna drog myndigheterna in 16 634 privata rörelser.

I denna siffra ingick de 9 179 hantverkare som arbetade självständigt med eller utan myndigheternas tillåtelse. De inbjöds att ansluta sig till de fabriker som fanns inom deras respektive fack. För att gottgöra sina felsteg i det förflutna erbjöd sig en del av affärsmännen frivilligt att samarbeta med myndigheterna. Det officiella bokslutet anger varken omfattningen av de nationaliserade rörelserna eller det antal människor som de sysselsatte. Det enda som avslöjas är att mer än hälften av dem vuxit upp efter revolutionen på initiativ av en ny sorts ”företagare”. 27 % av de nationaliserade rörelserna drevs av arbetare som ”övergivit sina fabriker för att bli borgare och egoister” och som ”samlade rikedomar genom att exploatera det folk som de själva kommit ur”.¹³⁶

Vissa av de konfiskerade varorna visades i TV. Det rörde sig främst om reservdelar till bilar och TV-apparater, linne, tvål, torrmjöl, mjöl, smör, parfym, deodoranter och andra

¹³⁵ Ur talet den 13 mars 1968.

¹³⁶ Samtliga siffror samt detta citat härrör ur *Bohemia* nr 12, 12 mars 1969.

ransonerade varor som det vid den tidpunkten var omöjligt att få tag i. Många av dem som suttit och hållit på dessa skatter hade själva levt under ytterst blygsamma förhållanden ”för att bättre kunna dölja sina missdåd” och inte väcka grannarnas avundsjuka. Andra hade unnat sig att leva gott i allas åsyn. Men vilken inställning de än hade besjälades de ändå, enligt ledarskribenterna, av samma ”Julio-Loboanda”.¹³⁷ Detta betonades kraftigt i pressen. Man ville förklara varför regeringen vidtog mått och steg för att eliminera den privata sektorn i städerna samtidigt som den på allt sätt stödde småböndernas ”miniplaner” på landsbygden. ”Bönderna utgör en produktiv klass och en värdefull bundsförvant för arbetarnas revolutionära maktutövning”. Så hade Fidel sagt många gånger och nu var *Granma* inte sen att upprepa det. Sedan tidningen på det här sättet slagit fast att landsbygdsproblemen måste hållas utanför detta slutade den med att konstatera att Kuba nu var ”det socialistiska land som har den högsta procenten förstatligade egendomar”.¹³⁸

Men denna stora revolutionära offensiv var inte avsedd enbart som en aktion mot den marknad vid sidan om som dittills mer eller mindre tolererats. Målet var att mobilisera olket och stimulera arbetarnas iver och produktivitet. ”Vi förklarar krig mot ljumheten, egoismen, individualismen, parasitmentaliteten, lasten och utsugningen! Ännu mera revolution!” kunde man läsa på enorma affischer. Alla arbetare uppmanades att gå med i detta krig och inte låta något hindra dem. T o m kabaréerna som förut ansetts svara mot kubanernas smak och temperament stängdes nu.

Nu var det inte längre tal om att någon skulle vara sysslolös. Också emigrantkandidaterna mobiliserades: ”Innan de ger sig av till den imperialistiska staten borde också de bidra med sin tegelsten och sitt sandkorn till detta lands uppbyggnad”. En gammal känd slogan från Sovjet kom till heders på Kuba: ”Den som inte arbetar skall heller inte äta”. De framtida emigranterna – ”Johnsons”¹³⁹ – skulle hädanefter ”med svetten i pannan förtjäna det kubanska bröd som de fortsätter att äta till dess de ger sig av”.¹⁴⁰ Man gjorde sig inga illusioner om denna grupps produktivitet men det faktum att de gav sig ut på fälten bidrog till att ”proletarisera Havanna”. Hur som helst måste man förhindra att de som stannade hemma med armarna i kors demoraliserade dem som gjorde en stor insats.

Den mest iögonenfallande nyordningen var ändå de nya metoderna att nå jordbruksplanens mål. Även om ordet militarisering aldrig nämndes offentligt organiserades jordbruksarbetet efter mönster från armén. I varje provins inrättades moderna staber specialutrustade för jordbruksarbetet. En politbyråmedlem utsågs att övervaka varje provinshögkvarter och samordna dess arbete. Arbetsbrigader omvandlades till bataljoner som var och en delades upp i tre plutoner. I spetsen för dessa enheter – bataljoner och plutoner – ställdes en kapten som med assistans av en operationschef var ansvarig för disciplinen och för att arbetet fullgjordes.

¹³⁷ Julio Lobo var storgodsägare och miljonär, en av de rikaste männen på Kuba före revolutionen.

¹³⁸ Också detta citat hämtat ur *Bohemia* nr 12 1969.

¹³⁹ Alltsedan revolutionens inledningsskede tillät regeringen de missnöjda att lämna landet. Men transportmöjligheterna mellan ön och utlandet var sedan 1961 helt otillräckliga varför de som ville emigrera fick allt svårare att få plats på de reguljära flygplanen. Av den anledningen mångfaldigades flyktförsöken sjövägen, något som propagandisterna i Miami inte försummade att utnyttja mot Castro-regimen. 1964 lät så Fidel Castro amerikanerna upprätta en ”miniluftbro” mellan Miami och Varadero för att underlätta de missnöjdas avflyttning. Således avgår nu två flygturer i veckan med ett 1000-tal emigranter i månaden till USA. Andra reser med reguljärt flyg till Madrid eller Mexiko. Men de som vill resa är alltid fler än antalet platser som finns tillgängliga varför det uppstår problem med ”vänte-emigranterna”. 1964 förlorade var och en som satte upp sig på väntelistan automatiskt sitt arbete och måste leva på privata besparingar eller inkomster. I september 1968 beslöt dock Fidel att detta system skulle ändras helt och hållet så att ”vänte-emigranterna” skulle arbeta i jordbruket. Kubanerna har aldrig publicerat några uppgifter om hur många som väntar på att få emigrera men enligt nordamerikanska källor (som citeras av Huberman & Sweezy, op cit), lär de vara 700 000.

¹⁴⁰ Dessa två citat är hämtade ur Fidel Castros tal den 28 september 1968.

De resultat man uppnådde måste rapporteras omedelbart, nästan timme för timme, till högkvarteren som räknade samman dem, analyserade dem och fattade beslut. Om det blev nödvändigt skickades förstärkningar till områden som blivit efter. Man iordningställde motoriserade bataljoner och en invasionsbrigad som uppkallades efter Ernesto Che Guevara och utrustades med väldiga bulldozers blev klar redan på hösten 1967. Den skulle komma att visa sig speciellt effektiv när det gällde tunga arbeten. Den leddes av militärer och har sedan dess tjänat som modell för andra specialarbetslag utrustade med traktorer och andra jordbruksmaskiner, men då under civil ledning.

Styrkta av anstormningen av denna arbetararmé ställde högkvarteren upp allt ambitiösare mål. Nya fronter öppnades i underutvecklade eller otillräckligt utvecklade provinser såsom Camagüey där man under 1968 röjde upp och sådde på omkring 18 668 caballerias jord (1 cab. är 13,4 ha) som hittills varit obrukad. 40 000 man i reguljära enheter, 20 000 studerande från tekniska institut och ett icke specificerat antal frivilliga från Havanna kom för att hjälpa den lokala befolkningen. "Slaget om jordbruket skall vinnas i Camagüey!" utropade Raúl Castro på festligheterna den första maj. Fidels bror är försvarsminister och ansvarig för säkerhetsproblemen inför kommunistpartiets centralkommitté och ser vid första anblicken inte ut som om han visste så mycket om jordbruk. Men enligt experter på kubansk politik lär han i själva verket länge ha haft mycket bestämda åsikter om det bästa sättet att förbättra disciplinen och produktiviteten bland arbetarna och om satsningen på vissa provinser och vissa grödor. Redan 1966 lär han under en konferens i Santa Clara ha lagt fram en plan för militariserad produktion, men vid det tillfället ville Fidel hellre fullfölja försöken att på annat sätt stimulera arbetarnas produktivitet.¹⁴¹ Det var först på våren 1968 som han lär ha insett att jordbruksplanerna släpade efter på ett oroande sätt. Då gav han Raid klarsignal. Denna obekräftade version av händelserna återspeglar ändå många kubaners övertygelse, nämligen den att Fidel är den mest moderate av bröderna Castro medan Raid är mera extremistisk.

Hur det än var med detta märktes det ingen skillnad i tonen i ledarens tal före och efter den stora revolutionära offensiven. Man fann samma hyllningar till arbetet och samma tendens att uttrycka produktionsresultaten i militära termer. Det kunde gälla öppnandet av ett vattenintag i floden Cauto, eller ett påbörjat vägbygge t ex den nya motorvägen Guane-Havanna-Cienfuegos, hela tiden talade man om segrar, fronter och bataljoner som om det gällde en militär offensiv.

Havanna förvandlades under tiden till en stad bakom fronten. Över 20 000 anställda hade lämnat över sina arbeten till sina fruar som hittills inte förvärvat arbetat och gett sig av för att utkämpa slaget om Camagüey. Arbetarna bildade röda brigader på sina fabriker som arbetade på övertid utan ersättning för kollektivets räkning. Enligt *Granma* var egoism och individualism som skepp skjutna i sank och på väg att helt försvinna. Hotellpersonalen röstade enhälligt för att man skulle avskaffa drickspengarna som ansågs förödmjukande och bildade

¹⁴¹ Den enda källa vi har att tillgå angående denna konferens är en artikel av Saverio Tutino publicerad i *Problemi del Socialismo* nr 32-33, 1968, ss 974-975 varför vi citerar den: "I slutet av 1966 hölls i Santa Clara ett möte om jordbruket där de främsta kubanska ledarna deltog. Diskussionen blev ingående och frispråkig. Raúl Castro föreslog att man omedelbart skulle vidta adekvata åtgärder för att en god disciplin skulle kunna uppnås ... Fidel tog till orda och talade länge, sin vana trogen. Han kritiserade de byråkratiska metoderna men varnade för överdrivna påtryckningar ..." Tutino citerar vidare avsnitt av artiklar som publicerats i *Bohemia* efter konferensen i Santa Clara (nummer och datum anges inte). Dessa artiklar var signerade José Llanusa: "Raúl avbröt och bad om ordet: i årtal har vi hört Fidel tala om vikten av teknik och mekanisering ... Jag förstår inte hur det kommer sig att vi inte har lyckats ägna tillräckligt med uppmärksamhet åt hur dessa maskiner fungerar ... allt för många brister i arbetet har redan avslöjats med all tydlighet och vi måste vidta åtgärder för att upprätta disciplin och för att på ett riktigt sätt använda de maskiner som vi förfogar över ..." Sanningen att säga ger dessa citat inte tillräckligt exakta uppgifter om debatten som förmodas ha förekommit för att man med rätta skall kunna dra slutsatser om Raúls eller Fidels ansvar för militariseringen 1968.

själva ett antal chockstyrkor. Krig som krig – det var först efter en stor seger vid fronten som man hade tid att slå sig lös. Därför firades säningsperiodens slut i det gröna bältet i dagarna tre i Havanna. Utöver sådana festligheter gavs det inga tillfällen till förströelser, man tog sig inte ens en öl längre när hettan blev för svår. Alla barer var stängda och tillbommade. Servicenäringarna som redan förut var otillräckliga skars nu ned till helt blygsam omfattning: de flesta frisörer, elektriker, skomakare och tvättare var sysselsatta med att plantera kaffebuskar eller plocka citrusfrukter, antingen de var f d privata företagare eller förstatiserade sedan lång tid tillbaka. De som fanns kvar i stan kunde bara tillfredsställa en försvinnande del av befolkningens behov. Man måste stå i kö en halv dag för att få håret klippt.

Den 28 september 1968 samlades huvudstadsinvånarna till en stor demonstration på Revolutionsplatsen för att fira årsdagen av CDR:s (kommittén för revolutionens försvar) tillblivelse. Inför den väldiga folkmassan uttryckte Fidel sin tillfredsställelse över de resultat som uppnåts:

Idag tycker vi oss se en jättelik armé, folkets organiserade, disciplinerade, entusiastiska armé, som är beredd att genomföra den uppgift den får, beredd att utkämpa vilket slag som helst var det än må äga rum.¹⁴²

Men han erkände också att det fanns smolk i glädjebägaren: sedan april 1968 rullade en sabotagevåg fram över landet och attackerade ekonomin. Sabotörerna hade stuckit i brand bland annat ett garveri i Las Villas-provinsen, ett läderupplag i Havanna, en hönsfoderfabrik i Santiago, ett konstgödselmagasin i Manzanillo och ett av inrikeshandelsministeriets magasin i Camagüey.¹⁴³ Den här gången anklagade Fidel inte CIA. Han tillskrev attentaten kubanska parasit-element som blivit desperata av den stora revolutionära offensiven. ”Det är givet”, sade han ”att efter hand som den revolutionära vågen drar fram växer irritationen och hatet bland dess fiender. Irritationen växer bland alla dem som finner revolutionen outhärdlig och det är givet att de gör vad de kan för att angripa revolutionens verk.”

En annan sak bekymrade Fidel dessutom: att det fanns en sorts överklassungdom mitt i Havanna och att dessa ”små ungdomar” var ”totalt depraverade”. Deras inställning hade många orsaker enligt Fidel:

Somliga har anhöriga som lämnar landet. Ibland är orsaken familjernas bristande ansvarskänsla. Ofta beror det på negativt inflytande från dem som har bestämt sig för att gå i exil, som sprider vissa ideer och tar dem med på vissa aktiviteter.

Fidel lovade strid till sista andetaget mot kontrarevolutionärerna: ”Huvudena skall falla på alla dem som vill förstöra revolutionen.” Överklassungdomen lovade han omskolning genom arbete och militärtjänst. En värnpliktslag kommer att träda i kraft som berör alla ungdomar över femton år som inte studerar:

I framtiden skall alla ungdomar mellan 14 och 16 år som inte bedriver studier på det stadium som deras ålder motsvarar inkallas till militärtjänstgöring. Denna lag håller fortfarande på att utarbetas, men vi har redan militära enheter bestående av ungdomar från tekniska institut och det är lysande enheter med fantastiska ungdomar.

Tonen i detta tal var oroande. Det stod i bjärt kontrast till den som Fidel använde under revolutionens första år eller t o m strax före den stora offensiven. För första gången talade han hätskt på något sätt. Han lade fram militariseringen och förtryckaråtgärderna inte som mått och steg i en ytterst spänd situation utan som normala botemedel mot desperationen inom

¹⁴² Fidel Castros tal den 28 september 1968.

¹⁴³ Fidel läste dessutom upp en lång lista på smärre sabotage där bland annat skadegörelse i skolor och på nybyggen ingick.

vissa befolkningsgrupper och vissa ungdomars dåliga uppförande. Han bad t o m om ursäkt för att han kunnat ge intryck av att vara liberal.

Fidels ställningstagande för den hårda linjen följdes dock inte av ytterligare militariseringsåtgärder. Tvärtom tycktes upphetsningen för den revolutionära offensiven svalna något under vintern 1968. Ett korståg mot de intellektuella som inte ställde sig solidariska till militariseringen påbörjades av arméns veckotidning *Verde Olivo*, men kom av sig, kan man åtminstone hoppas.¹⁴⁴ Till nyåret öppnades barer och kabaréer igen för en kort tid, trodde man, men de fungerar fortfarande. Lite förströelse ansågs inte längre oförenligt med ett revolutionärt leverne och maningarna till återhållsamhet i vanorna blev allt mindre ihärdiga. Men den stora revolutionära offensivens flodvåg drog sig inte tillbaka än: sockerskörden på tio miljoner ton återstod ju att bärga och alla måste delta i den avgörande ansträngningen.¹⁴⁵ Men castristema föreföll tveksamma inför den ökade militariseringen och strängheten som förde dem rakt in i förtryckets återvändsgränd.

Tecknen på vägran bland befolkningen att inta den alltför starka revolutionära dosen borde ha tjänat som varning för myndigheterna. ”Skolning genom jordbruksarbete” är alltför ofullständig för att vara effektiv. Strängt taget är bara avantgardeminoriteten kapabel att uppleva hjältesagan från Sierra Maestra i lägerlivet på landet och känna sig stimulerad av att arbeta tillsammans med bondebefolkningen. För att på det sättet kunna uppskatta gerillalivsstilen måste man redan vara övertygad. För dem som inte är det är sockeravverkningen och de andra arbetena tunga, fysiskt krävande och ytterligt monotona sysslor som man är ovan vid och som inte på något sätt verkar vara några symboler för framåtskridande. Dessutom var Kuba redan före revolutionen urbaniserat till nära 60 % och denna stora folkvandring från städerna ut på landet innebär ingen verklig blandning av befolkningen såtillvida att man byter erfarenheter och närmar sig varandra de olika befolkningsgrupperna emellan. Stadsborna lever för sig i sina obekväma läger, gör de arbeten de åläggs och söker sig mycket sällan till de fåtaliga bönder som de i princip kommit för att hjälpa. Detta återvändande till jorden – något som inte har mycket att göra med arbetarrörelsens ideal – tycks därför vara något som enbart har sin grund i att ”fosterlandet är i fara” och måste bistås. Men en militarisering av detta slag kan en nation acceptera endast när den verkligen befinner sig i krig. En mobiliseringsorder som utfärdas halvhjärtat och gäller en sådan sak som ”slaget om jordbruket” blir på sin höjd en form för moraliskt tvång och driver lätt fram en brytning mellan människornas personliga bekymmer och deras sociala medvetande. F ö tillåter en militarisering av det här slaget inte alltid att man vänder upp och ned på produktionsförhållandena och upphäver motsägelserna inom ett samhälle. Det kunde vi konstatera beträffande Sovjetunionen under andra världskriget.

Å andra sidan förefaller de ekonomiska resultat som uppnåts genom den stora revolutionära offensiven snarast blygsamma om man använder sockerproduktionen som måttstock på

¹⁴⁴ I oktober 1968 tilldelade den kubanska författar- och konstnärsföreningens internationella jury Heberto Padilla sitt poesipris och Anton Arrufat sitt teaterpris och väckte därmed stort missnöje hos de kubanska kulturmyndigheterna som inte uppskattade dessa båda icke-konformistiska författare. Myndigheterna beslöt dock att publicera de premierade arbetena åtföljda av ett kritiskt förord som var mer än diskutabelt och som författarna inte kunde svara på. Veckotidningen *Verde Olivo* ansåg inte att det räckte med detta utan gick till storms mot de intellektuella med en nit som gav obehagliga associationer till Zjdanov-epoken. En Leopoldo Avila om vilken det sades än att han var en gammal kommunist, än att han var en ung kapten och än att han inte ens existerade utmärkte sig i denna dystra kampanj. Inför denna massiva militära inblandning i ett läge då det rådde allmän mobilisering inom produktionslivet fruktade somliga det värsta, d v s en process mot ”den intellektuella mikrofraktionen”. Affären Padilla-Arrufat väckte bestörtning bland Kuba-vännerna som kände till såväl författarna som deras arbeten och inte kunde acceptera vare sig kulturmyndigheternas tvivelaktiga reaktion eller Avilas vulgära attacker. Deras protester påverkade Havanna, Heberto Padilla lämnades ifred fastän berövad sitt arbete.

¹⁴⁵ 1969 bär namnet ”Den avgörande ansträngningens år”.

produktiviteten. Sockerskörden under vintern och våren 1968-69 understeg 4,5 miljoner ton och detta skyllde Fidel på den dåliga organisationen av arbetet. Detta talar för att de autoritära metoder och militärmässiga nyordningar som tillskrivs Raid Castro inte resulterat i den höjda produktivitet som man räknat med. Det är riktigt att satsningarna under den stora offensivens år delvis inriktats på att förbereda arbetet med den jättelika sockerskörden 1970. Men i väntan på den kan man fråga sig om inte stadsborna som mobiliserats för ”slaget om jordbruket” kände sig något nedslagna av att deras ansträngningar så långt givit så magert resultat.¹⁴⁶

Sociala fenomen låter sig inte översättas till matematiska ekvationer och vi föresätter oss heller inte att här visa att offensiven misslyckades. Vi anser det endast tveklaktigt att den kunde råda bot på fenomenet med det dubbla samvetet som växte fram på Kuba som ett resultat av inflationen, varuknappheten och samhällets heterogena karaktär. I ett sådant läge kunde bestraffningen av profitörerna endast bli ett provisorium och den fungerade som ett tveeggat vapen. Om den – åtminstone för en tid – undanröjde ett orättvist förhållande och ”en icke-auktoriserad minoritet” från att hamstra varor så förstärkte den också regimens godtycke och autoritära hållning som stod i motsats till de socialistiska idealen.

Den stora revolutionära offensiven på Kuba framstod således i första rummet som en flykt framåt inför de svårigheter som castristerna inte lyckades lösa med de politiska, ekonomiska och sociala medel som krävdes. Deras otålighet över kubanernas bristande produktivitet och låga medvetenhetsgrad är inte särskilt förvånande med tanke på den situation som var för handen våren 1968. Allt tycktes vända sig mot dem: Che var död, relationerna med Sovjet var osäkra, förhållandet till de latinamerikanska kommunistpartierna var kritiskt och Nixon såg alarmerande nog ut att bli vald till Förenta staternas president. ”Tyvärr kan vi inte dra upp alla problem offentligt”, sade Fidel i sitt tal den 13 mars 1968, ”ty nu lever vi i en konstitutionell stat och i den måste vi respektera vissa bestämmelser. I den svåra och komplicerade värld vi lever i kan vi inte behandla alla problem offentligt ... Vi väntar att folket har förtroende för sina ledare och för sin revolutionära regering.”

Fidel hade alltså goda skäl att snabbt försöka stärka den kubanska hemmafronten och med en enda gång forcera de hinder som de ekonomiska svårigheterna utgjorde för Kubas utveckling. Men de lösningar han valde var utmärkande för hans aristokratiska syn på makten och på avantgardet, det som ”vet”, som ”förtjänar förtroende”, som ”sätter upp ett stort mål för folket” så att målet i sig självt blir en mobiliserande kraft, en kraft som driver på arbetet och föder entusiasm”.¹⁴⁷ Ur denna uppfattning härrör den vikt han fäster vid sin ”sociala pedagogik”, den som åtföljde hans fördömanden av egoism och småborgerligt tänkande. Därav följde också att han totalt vägrade att erkänna att det fanns ett institutionellt problem på Kuba och att det behövdes demokrati på basplanet. Domar över borgerliga ovanor har inte saknats i något socialistiskt land men ingenstans har de räckt för att förändra arbetarnas inställning. På sin höjd har de skapat resignation och nihilism bland dem.

Ett permanent institutionellt provisorium

När den framstående amerikanske marxisten Paul Baran, som också var vän till Che Guevara, återkom från Havanna 1960 skrev han:

Idag grundas allt på den direkta demokratin och det obegränsade förtroendet för Fidel Castro, men den dagen är inte långt borta då man blir tvungen att skapa och utveckla de institutioner som är

¹⁴⁶ Besvikelserna inskränkte sig inte till misslyckandet med sockerskörden 1969. Också Havannas gröna bälte som kostat befolkningen så stora uppoffringar visade sig till följd av oförklarliga misstag mycket mindre produktiv än man förutsett. Man blev tvungen att dra upp en stor del av de kaffeplantor man satt bland gandulbönorna. Enligt FAO:s uppskattningar lär endast 6 % av det kaffe som planterats i bältet slutligen ha burit frukt.

¹⁴⁷ Jfr Fidels första tal om det stora sockerprogrammet, s 296.

nödvändiga för att ett demokratiskt och socialistiskt samhälle skall kunna fungera normalt ... Det är viktigt att ett demokratiskt system för representation och kontroll kommer till stånd inom en snar framtid så att övergången till socialismen kan ske med ett minimum av våld och förtryck och med entusiastiskt deltagande av ett återuppståndet folk.¹⁴⁸

Samtidigt återkom C Wright Milis från Kuba där han haft långa vänskapliga samtal med Fidel som han ansåg ha ”en stark övertygelse om att det är nödvändigt att utveckla ett system med mera organiska relationer mellan den lagliga regeringen och det kubanska folket”.¹⁴⁹ Dessa två var den kubanska revolutionens vänner och deras åsikter mottogs med tillfredsställelse för att inte säga entusiasm i Havanna. Man ansåg att de var värda all respekt för att de varit bland de första som förstod den kubanska revolutionens egenart och kunde uttrycka dess innersta förhoppningar.

Det vore onödigt att ta upp detta om inte många castrister idag hävdar att den direkta demokrati som grundas på dialogen mellan Fidel och medborgarna på basplanet är ett mål i sig och inte början på en utvecklingsprocess som är nödvändig för att en verklig proletär demokrati skall kunna skapas. Tanken på att utveckla ett system med mera organiska relationer mellan den lagliga regeringen och det kubanska folket är dessa castrister fjärran nu och de försäkrar att det systemet redan finns, att det är exakt detsamma som 1959-60 förutom att det sedan bevisat sin effektivitet. Missuppfattade då Paul Baran och C Wright Mills behovet av institutioner för folkligt inflytande i det efterrevolutionära samhället? Fidels svar på detta är dubbelbottnat – som vi skall se längre fram. Men han menar att erfarenheterna från de europeiska socialistländerna visar en enda sak, nämligen hur man inte skall göra om man vill upprätta en proletär demokrati. De visar tyvärr heller inte hur man skall bära sig åt istället. Eftersom han bara konfronterats med negativa modeller föredrar han att ta det säkra för det osäkra – det är bättre att ”konservera ett provisorium än att institutionalisera byråkratin”. För när det bästa man kan göra för att garantera Kuba en socialistisk framtid att prioritera skolläringen av ”de nya människorna” och så förstås det ekonomiska uppbyggnadsarbetet. Den nya generationen av människor som är integrerade i revolutionen kommer att vara bättre lämpad att skapa de institutioner som passar för ett samhälle som är på väg mot kommunismen.

Denna hänvisning till morgondagen är inte bara en ursäkt för att det inte görs någonting idag inom ett livsviktigt område när det gäller att bygga socialismen. Kuba lever fortfarande ett farligt liv. Inklämd mellan sin styvnackade fiende Förenta staterna och sin lika styvnackade bundsförvant Sovjetunionen har Fidel tvingats navigera försiktigt verkar det inte som om han lyckats passera de farliga skären. Mänskligt sett är det alltså förståeligt att han tvekat att kalla mindre kunniga kamrater än han själv till rodet och att han försökt gå framåt så som han gjorde under tiden i Sierra Maestra genom att gå före kamraterna och vara revolutionens friskytt.

Med de objektiva svårigheterna i minnet och förståelse för de följder de fått för Castros hållning måste man ändå konstatera faktum: det institutionella provisoriet – för att inte säga frånvaron av institutioner för folkligt inflytande – utgör ett oöverkomligt handikapp för utvecklingen inom alla det kubanska livets sektorer. Ett gammalt kinesiskt ordspråk säger att det är med historiens framsteg som det är att färdas i båt mot strömmen: den som slutar ro står inte stilla utan driver obönhörligen tillbaka. I själva verket vore det befängt att tro att Fidel och hans kolleger har kunnat fortsätta sin direkta och fruktbärande dialog med folket som om

¹⁴⁸ Paul A Baran (1910-1964), professor i politisk ekonomi vid Stanford-universitetet (Cal), författare till *The political economy of growth*, medförfattare till Paul M Sweezy i *Monopoly Capital*, Monthly Review Press, New York 1966. Begav sig i flera omgångar till Kuba under tiden 1960-64. Efter sitt första besök publicerade han en essä om det oundvikliga i att den castristiska revolutionen utvecklades i socialistisk riktning. Se Paul A Baran, *Reflections on the Cuban revolution*, Monthly Review Press, New York 1961.

¹⁴⁹ C Wrights Milis, *Listen Yankee*, Mc Graw-Hill Inc, New York 1960, s 183.

ingenting hänt efter den olycksbringande ministalinistiska tiden, hela serien av ekonomiska misräkningar och svikna löften.

Under den första tiden efter revolutionen blev den dialogen föremål för mycket intresse. Sartre, Mills, Baran och många andra skrev böcker om den, beskrev den ingående och höjde den till skyarna. De imponerades av att den var så spontan och förtroendefull. De var också de första som talade om direkt demokrati på Kuba eftersom Castro själv var så upptagen med att tillämpa den att han inte hade tid att formulera dess teori. Det var fråga om en ny företeelse i själva verket, något som praktiskt taget saknade föregångare. Det var inte så att Fidel enbart solade sig i massornas entusiasm, att han bara var ute efter att stärka sin popularitet och han försökte inte framställa sig som folkets välgörare. Han var talesman för de egendomslösas revolution och ville lära känna dem bättre för att kunna reparera de sociala orättvisorna. ”Och om de ber dig ta ner månen?” frågade Sartre. ”Om någon ber mig om månen så är det för att han känner att han behöver den”, svarade Fidel och vände sig till Simone de Beauvoir: ”Det är sant att jag ibland blir förlägen inför dem. Tack vare oss vågar de upptäcka sina behov. De har fått mod att förstå sina egna lidanden, ber att det skall bli slut på dem. De är människor, kort sagt. Och vad kan vi ge dem?”¹⁵⁰

Fidel visste givetvis att han inte skulle kunna ta ner månen åt dem som bad honom om det, han visste att han inte ens omgående skulle kunna tillfredsställa kubanernas mest primära behov. Han ville att de själva insåg sina problem och löste dem tillsammans med honom. Så tog Fidel och hans lilla grupp av gerillasoldater på sig den uppgift som Lenin en gång lagt på det kommunistiska partiet för att göra revolutionen möjlig: uppgiften att utifrån bibringa de proletära massorna klassmedvetande. Enligt castristerna bestod dessa revolutionära massor inte bara av arbetarna och de fattiga bönderna. Här hade hela folket varit offer för de imperialistiska orättvisorna och hade alltså rätt att delta i byggandet av ett nytt revolutionärt samhälle. Så kom en improviserad blandning till stånd mellan befolkningen i städerna och på landet. Allt skedde med entusiasm som på alla kubanska fester: havannafamiljer bjöd in folk från landet och stadsungdomarna drog ut för att bo hos bönderna och lära dem läsa. Ännu tänkte ingen på att komma med definitiva lösningar och i diskussionerna räknade man bara med ett enda förbud: själva revolutionsprincipen fick inte ifrågasättas. Men det var inte många som bröt mot den regeln och den påverkade inte särskilt mycket känslan av nyvunnen frihet.

Det skulle vara av nästan enbart akademiskt intresse att fråga sig om detta allmänna uppvaknande bland massorna förtjänar namnet direkt demokrati i uttryckets stränga mening. Det förutsätter i så fall att det enade och församlade kollektivet fattade beslut i alla frågor. Något sådant existerade inte på Kuba. Medborgarna endast uppmanades att sätta sig in i problemen som rörde dem. Men det vore lika oriktigt att tala om representativ demokrati, ännu mindre om proletariatets diktatur eller bara diktatur. Termen direkt demokrati tycks vara den lämpligaste, trots att denna demokrati var ofullkomlig, när det gäller att beskriva den sociala ordning som ännu låg i sin linda och sökte sin rätta form. Dessutom växte en hel serie folkliga organisationer fram ur vågen av entusiasm: folkmilisen som symboliserade folket i vapen, kommittéerna för revolutionens försvar, ANAP (den nationella organisationen för småbönder), de revolutionära fackföreningarna etc. För Paul Baran var dessa nya basorganisationer troligen ett tecken på rika möjligheter och han trodde otvivelaktigt att de skulle bli organ för den folkliga administrationen av samhället. I själva verket utgjorde de också ett slags gångjärn mellan den obestämda direkta demokratin som de framgått ur och den proletära demokrati som ännu återstod att skapa och utveckla.

Vad har det då blivit av dialogen mellan Fidel och folket? Hur är det med basorganisationerna idag? Fidel har inte förändrats: han reser mycket och talar med massor av människor. Men nu

¹⁵⁰ *Sartre on Cuba*, Ballantine Books, N Y 1961, s 135.

är det inte längre för att de ska upptäcka sina behov. Dem tycks de känna till väl nu. Idag är Fidel ute för att vinna dem för sitt stora utvecklingsprojekt för Kuba, det som enligt honom själv är det enda som kan säkerställa allas framtid. Han nöjer sig inte med ett muntligt samtycke utan prövar allvaret i det genom att diskutera vars och ens inställning till arbetet: det är med utgångspunkt från den som han anser sig kunna avgöra en arbetares revolutionära medvetandenivå. På samma gång undersöker han hur planen genomförs på just den platsen och försöker sätta sig in i om oförutsedda faktorer kommer att kräva den eller den ändringen. Resultatet blir en blandning av rent tekniska invändningar: ”du har ju inte gett korna tillräckligt att äta!”, ”hur mycket vattnar du de här vinstockarna?”, ”varför i helvete rensar du inte bort ogräset i potatislandet?” o s v och politiska predikningar: ”när det här landet har kommit ur sin underutveckling då kan vi dela ut all mat och alla kläder gratis”, ”kom ihåg hur det var för en arbetare som blev sjuk under den gamla regimen, idag blir ingen familj eller arbetare ruinerad om de råkar bli sjuka”, ”vi har varit ett folk av analfabeter, i morgon kommer vi att vara ett folk av tekniker” etc. I förbigående reder han också upp vissa personliga problem för dem han talar med. På ett ställe är det en gammal arbetare som vill fortsätta arbeta i fabriken hellre än att gå i pension. På ett annat gäller det en som hävdar att han redan har rätt till pension fastän hans fabrik tycker tvärtom, o s v.

Jag har bara ett par gånger under mina rundresor med Fidel varit med om att någon har kommit med mera allmänna invändningar: ”Commandante, det sägs att ni är intresserad av jordbruk. Men vet ni hur man skördar frukt och grönsaker i de här trakterna i år?” Först blir det oro kring chefskommendantens jeep, man vädrar provokation. Men Fidel låter den missnöjde tala färdigt. Efteråt frågar han bara hur han själv sköter sin gård (det gäller en självägande bonde) och som tack för hans kritik bjuder Fidel honom på två cigarrer ur egen ficka. Bonden går förtjust därifrån. Fidel är snarast förargad, men inte över hövan: han vet redan att allting inte är som det ska i den här regionen. Han har flera idéer om hur man ska förbättra situationen, och f ö också om flera andra saker. Ty han förlorar ingen tid under sina rundturer, han försöker komma på förbättringar och nya uppslag som om han verkligen var den ende som bekymrade sig för om inte hela ekonomin så åtminstone om hela den kubanska jordbrukssektorn.

Först blir man som utländsk betraktare naturligtvis betagen av enkelheten i förhållandet mellan Fidel och hans landsmän. Men snart börjar man ofrånkomligen bli fundersam. Varför måste han ta på sig en sådan massa bagateller? Varför behöver han ingripa i så många problem som kommer sig av att administrationen är bristfällig? Och varför måste han tusen och åter tusen gånger upprepa sina generaliserande omdömen om underutvecklingen, framtiden och inställningen till arbetet? Dessa frågor för osökt fram till frågeställningen: vilka skadeverkningar har åstadkommit av det institutionella tomrum som enligt vår mening ligger i hjärtat av det kubanska problemet?

Innan vi ger oss in på att söka besvara den frågan upprepar vi några fakta, nästan självklara sådana: en kuban kan inte ensam klara av en sockerskörd på 10 miljoner ton, han hugger bara sockerrör på sitt begränsade fält och på given order. Samma sak gäller för varje nickel-arbetare, varje kontorist och varje lantarbetare inom den statliga sektorn: alla arbetar på att genomföra sin lilla del av planerna som gjorts upp av den centrala ledningen och under överinseende av en organisationsapparat som tillsatts av samma centrala ledning. Alla kan alltså vara helt överens med Fidel i hans stora perspektiv, men om arbetet inom deras eget område är illa planerat utför arbetarna det naturligtvis motvilligt och tvivlar snart på att projektet i sin helhet är förnuftigt. Detta kan de inte tala om för Fidel direkt. De träffar honom inte varje dag och det är inte alltid så lätt för en arbetare att kritisera sina överordnade. Somliga hoppas att det går bättre i andra provinser. Andra låtsas tro att allting ska ordna sig till slut men skulle helst vilja ha Fidels ord på det. Det enda ingen av dem kan göra är att

själva ändra på organiseringen av och målsättningen för det arbete de utför. Och detta av den enkla anledningen att de inte har någon möjlighet att samlas och diskutera, de har ingen beslutanderätt, inte ens partiell. Någon gång när ordena uppifrån är alltför absurda lyckas kanske några "rebeller" få dem upphävd. Jag har hört talas om ett fall där en ung italiensk expert övertygade sina kamrater, som alla liksom han själv var frivilliga, om att det varken var rationellt eller revolutionärt att så sockerrör på de fält som den centrala ledningen sett ut men där man visste att sockerrör inte kunde växa. För att få gehör för sin synpunkt tvingades italienaren organisera en strejk, något som i ett socialistiskt samhälle medför stora risker. Det är få som är beredda att ta dem. De flesta föredrar att lyda och låter de överordnade själva bära sitt ansvar.

Varför ställer då ingen alla dessa frågor (och alla andra som inte direkt rör produktionen) under basorganisationernas möten, de som tidigare var så dynamiska? Jo, därför att dessa organisationers roll under min Stalinismens tid inskränktes och fick en närmast dekorativ prägel. De har inte genomgått någon förnyelse sedan dess. Och om folkmilisen talas det inte mer på Kuba.¹⁵¹ Kommittéerna för revolutionens försvar ägnar sig numera åt rena säkerhetsuppgifter. De aktiveras bara när det gäller att spåra upp dåliga medborgare och småhandlare, som under den stora revolutionära offensiven t ex. I själva verket är de hjälpredor till den nationella säkerhetstjänsten, Seguridad, och utgör inte längre någon demokratisk basorganisation. Vad beträffar ANAP, småböndernas organisation, så är dess aktiviteter ännu blygsammare och dess företrädesrätt lika med noll. Fackföreningarna har ingenting annat att göra än att övervaka produktionen och organisera socialistiska tävlingar arbetarna emellan för att stimulera den. Det är t o m tal om att döpa om fackföreningsrörelsen till "De historiska händelsernas rörelse" därför att tävlingarna når sin kulmen på årsdagarna av de stora nationella högtidsdagarna. FEU, studentorganisationen, i sin tur har gått upp i UJC, kommunistpartiets ungdomsorganisation (som vi skall tala mer om senare) för att förenkla och avbyråkratisera det organisatoriska arbetet.

Det politiska livet på Kuba har alltså reducerats till sitt allra enklaste uttryck. Detta hycklar man inte om i Havanna. Man tvingar inte på den utländske besökaren "sovjetryska" diskussioner om det socialistiska valsystemets överlägsenhet i förhållande till det som finns i "de formella demokratierna". På Kuba är ingen vald till någon post och låtsas heller inte vara det. Inte ens kommunistpartiet, PCC, har ansett det nödvändigt att uppfylla sina stadgeenliga plikter att sammankalla en nationell kongress. Alla dess poster, från centralkommittén och ned till minsta kommunala funktionär tillsätts uppifrån och utnämns av Fidel Castro eller hans närmaste medarbetare.¹⁵² Arbetarna uppmanas visserligen att besöka partiets möten och kan rekommendera, dock icke välja, sina främsta kamrater till inträde i PCC. Den slutliga beslutanderätten innehar kadreerna, de "permanenta" som de kallas i de europeiska kommunistpartierna, och arbetarna på basplanet har i det här fallet endast en konsultativ roll. Uppgifterna om PCC:s nuvarande sammansättning är mycket fragmentariska och obestämda

¹⁵¹ Folkmilisen ersattes av en organisation för civilt försvar som ställdes i direkt och strikt beroendeförhållande till armén. Dess mål var att genom militär exercis ge befolkningen elementära kunskaper om civilförsvar. Denna exercis är otvivelaktigt mycket bättre organiserad än den var under folkmilisens "improviserade period". Vad som emellertid saknas i den nya organisationen är just den folkliga karaktären, den gamla epokens engagerade anda vid vaktjänstgöringen, när man gick runt och hjälpte varandra o s v. Tilläggas bör att det inte längre är fråga om "ett folk i vapen": när exercisen är slut lämnas vapnen kvar i kasernerna och ingen har rätt att ta ett vapen med hem såvida han inte fått särskild tillåtelse.

¹⁵² Sammansättningen av det kubanska kommunistpartiets centralkommitté tillkännagav Fidel Castro den 3 oktober 1965. Dagen därpå offentliggjordes också listan över partiets exekutiva organ enligt följande: politbyrå: (Fidel och Raúl Castro, Dorticós, Almeida, Ramiro Valdes, Guillermo Garcia och Sergio del Valle), samt sekretariatet (Fidel och Raúl Castro, Dorticós, Blas Roca, Faure Chomon, Carlos Rafael Rodriguez).

och man kan därför inte få klarhet i hur stor procent av medlemmarna som rekommenderats av arbetarförsamlingarna respektive utsetts av partiapparaten själv.¹⁵³

Vissa bedömare anser att Fidel Castro med flit har begränsat det politiska livet och genomfört denna totala toppstyrning av maktapparaten för att tillfredsställa sitt maktbegär. Själv tror jag tvärtom att den nuvarande situationen är ett resultat av en process som han delvis inte kunnat kontrollera och som han själv snarare är ett offer för. Som han själv säger skulle han helst ha sett "att entusiasmen från revolutionens heroiska ögonblick höll i sig och omsattes i ett disciplinerat deltagande i arbetet från alla medborgares sida". De som genom sin dogmatism förstörde denna massornas entusiasm har han förskjutit lika väl som de som inte ägnade tillräcklig omsorg åt de organisatoriska problemen utan litade för mycket till folkets spontanitet. Igår som idag ålägger han sig en tröttande livsföring, genomkorsar landet för att förklara, för att tända entusiasmen på nytt där den tycks svalna, för att vaka över att den inte bara blir något man talar om utan verkligen stimulerar till arbete och disciplin. Men vad han själv får ut av det är inte mycket och står inte i proportion till hans insats: den entusiasm han väcker på sina resor visar sig ofta bräcklig och står inte emot besvikelserna och vardagens hårda verklighet. Den disciplin han försöker inpränta är flyktig eftersom den inte vilar på något beslut som fritt diskuterats och anammats. Förlorad blir hans egna ingripanden och improviserade beslut på bas av otillräcklig information ibland upphov till förvirring i stället för att lösa problemen. En enda man kan inte vara ofelbar på alla områden. Han kan inte vara kompetent att på en och samma gång sköta problem som rör boskapsuppfödning, konstbevakning och sockerodling, besluta om det bästa sättet att skörda sockerrör, om lämpligheten i att plantera kaffe i Havannas gröna bälte och tusen andra saker som kräver politiska och tekniska bedömningar med utgångspunkt från speciella kunskaper om jorden och människorna som arbetar med den.

Låt oss gå rakt på sak: byggandet av socialismen kan aldrig vara en angelägenhet för en människa eller en grupp människor med goda avsikter. För att socialismens båt skall kunna ta sig fram, för att tala med det kinesiska ordspråket, måste alla ro, det räcker inte med några avantgarderoddare. Det låter otvivelaktigt som ett slagord men den socialistiska demokratin är inte någon lyx som man unnar sig när de andra problemen är lösta. Den är ett nödvändigt villkor för att alla skall kunna ro och båten ta sig fram. Utan den socialistiska demokratin får såväl de styrande som arbetarna lägga ned en oerhörd energi för att uppnå minsta resultat. Under sådana omständigheter betyder det föga att de frivilliga uppoffringarna inte tjänar till att göra en privilegierad minoritet rik – och på Kuba är ledarnas omutlighet exemplarisk. Besvikelsen och en viss form av avpolitisering uppträder ändå och orsakar en försvagning av den socialistiska medvetenheten, av själva den moraliska hälsan hos befolkningen och utsätter landets utveckling för risker.

Trots sin eviga och legendariska optimism kan Fidel inte vara okunnig om dessa sanningar som måhända är doktrinära men som bekräftas av den kubanska utvecklingen. Under alla dessa svåra år har han verkat tro på punktvisa motåtgärder som inte kräver någon fullständig revidering av det rådande systemet. 1967, långt innan han gick till angrepp mot småhandlarna och andra profitörer, attackerade han byråkratin. Han gick till storms mot de verkställande organ som han själv satt på fötter men som inte hjälpte honom tillräckligt med att förverkliga hans stora socialistiska projekt. I Havanna publicerades ett stort antibyråkratiskt dokument och folket uppmanades att bekämpa byråkratin. Denna kamp skulle bli lika avgörande för framtiden som den som redan fördes mot underutvecklingen.¹⁵⁴ Dokumentet uppmärks-

¹⁵³ Enligt halvofficiella uppgifter lär PCC totalt ha 78 000 medlemmar. I provinsen Havanna skall antalet vara 11 500.

¹⁵⁴ I Början av kapitel 4, "Kubanskt kätteri", har vi redan antytt att det skulle finnas ett sådant dokument som betraktades som det första i den kubanska raden av "kätterska" arbeten.

sammades utomlands därför att de europeiska socialistländerna i förbigående anklagades för att under de första åren efter revolutionen ha infört ”vissa administrativa system och organisationsformer som var svårt märkta av byråkratiskt tänkande”. Men det sades mycket mer än så: man slog fast att byråkratin som var en biprodukt till den statliga centraliseringen och den kapitalistiska ekonomiska koncentrationen efter den socialistiska revolutionen visat stark tendens att förvandlas till en självständig social grupp med interna solidaritetsband och speciella ekonomiska och politiska strävanden. Che Guevara skrev redan 1963:

I ett kapitalistiskt samhälle där hela statsapparaten står i bourgeoisins tjänst är byråkratins betydelse som styrande organ minimal ... den är tillräckligt genomtränglig för att släppa igenom profitörer och tillräckligt tät för att snärja folket i sina garn. Men efter revolutionens seger har byråkratins avigsidor börjat framträda allt starkare.

Enligt kubanerna visar erfarenheten att folkmakten, eller om man så vill proletariatet, inte hade möjlighet att kontrollera och utnyttja byråkratin i samma grad som bourgeoisin tidigare hade gjort. Därför blev byråkratin under den socialistiska regimen en självständig maktfaktor som var mycket farlig för det revolutionära samhällets utveckling. ”Byråkratin bromsar det revolutionära arbetet”, ”byråkratin gör oss mera skada än imperialismen, ty den korrumpierar inifrån, den angriper allt som är sunt och tryggt hos folkets massor”, ”det byråkratiska arbetssättet motarbetar arbetarnas insats, undergräver deras moral, rubbar deras tilltro till revolutionen”. ”Vad kan väl vara mer demoraliserande för en arbetare eller en bonde än att se hur ofta enkla problem som han förstår sig på och kan lösa förblir olösta eller blir dåligt lösta tack vare byråkratiska funktionärer?” De som stod i spetsen för ”den avgörande kampen mot byråkratiseringen” skräddade inte orden. De medgav indirekt att den kubanska direkta demokratin inte hade varit tillräckligt skydd mot den farliga och demoraliserande byråkratin.

Men för castristerna inskränker sig den antibyråkratiska kampen till två problem: det faktiska antalet anställda inom administrationen och arbetsstilen inom densamma. Deras oro på den första punkten var förståelig. Från den gamla regimen ärvde Kuba en myllrande skara statsfunktionärer och trots ansträngningarna för att omplacera dem visade de sig vara alltför många för ett litet land med ont om arbetskraft. Ännu i början av 1967 fanns det bara i Havanna över 74 000 administrativa tjänstemän som tillsammans uppbar löner på över 140 miljoner pesos årligen. Det var för mycket. Därför uppmanade man de unga tjänstemännen och i synnerhet dem som var medlemmar av partiet att omgående ansluta sig till jordbruksarbetet. Andra erbjöds arbeten som utan att vara tunga ändå var mera produktiva än det administrativa pappersprasslandet. En gammal marknadsplats i Havanna t ex förvandlades till en fabrik för anatomiska människodockor som behövdes i skolundervisningen. Man gjorde skelett, armar, hjärtan och andra organ av papper mâché. Utlänningar rekommenderades att besöka den märkliga fabriken och i mars 1968 tog utbildningsminister José Llanusa med mig dit tillsammans med Leo Huberman och Paul M Sweezy. Alla de f d byråkraterna bedyrade enhälligt att de hellre målade röda hjärtan av papper mâché än satt på kontor och svärtade ned papper alldeles i onödan. På kvällen var vi, alltså tillsammans med José Llanusa, med om en tävling mellan skolelever från Havanna på temat ”Vem vet mest” som sändes i TV. När resultaten lästs upp tackade tävlingsledaren på ministrarnas förslag de f d byråkraterna som nu gjorde skelett för deras bidrag till den nya generationens kunskaper i anatomi.

Men den andra punkten vi nämnde, den som gällde ”arbetsstilen” var den utan jämförelse viktigaste i det antibyråkratiska programmet. Press, radio och TV förklarade ideligen vilka egenskaper som krävdes av de administrativa kadrerna och hur de skulle uppträda mot sina underordnade. Först och främst måste kadrerna vara dynamiska och aggressiva och skulle inte känna någon solidaritet med byråkratin. Vidare fick de varken vara mjuka – av bekvämlighet finna sig i allt – eller egenmäktiga eller orättvisa. Såväl den mjuka som den egenmäktige är inkompetenta att inneha ledande uppgifter i det socialistiska uppbyggnadsarbetet. Slutligen

skulle de diskutera och analysera sina underordnades synpunkter och förslag utan att fördenskull hemfalla åt den typiskt byråkratiska sammanträdesmanin som förspillde mycken arbetstid och skadade landets ekonomiska uppbyggnad.

Allt detta var ganska förvånande. De kubanska ledarna visade här ingående att om den dominerande klassens kontroll är otillräcklig så kommer byråkratin att börja handla självständigt. Men som botemedel mot ett sådant förhållande utökade de ytterligare de verkställande organens maktbefogenheter och gav dem förtroendet att diskutera och analysera synpunkter och förslag från basplanet. Var inte detta en av de motsägelser som kubanernas beklagade? Det vägrade ledarna att gå med på. Enligt dem innebar det något nytt när de 1967 gjorde detta definitiva ställningstagande för politiska och moraliska incitament och det ställde problemet i en annan dager. Kadrerna på alla de olika nivåerna skulle härnäst inte enbart ha omsorg om själva administrationen utan också om hela folkets kommunistiska uppfostran. Detta krävde ett föredömligt uppträdande från deras sida och gav inte utrymme åt några byråkratiska ovanor. Arbetsstilen skulle ändras därför att kadrernas arbete inte var av samma natur som förut.

Också massorganisationerna uppmanades att lägga ned mera arbete på medlemmarnas kommunistiska uppfostran. Men för att de skulle kunna klara av den uppgiften bad man dem förstärka sina relationer med PCC. I vissa fall blev relationerna så starka att de gjorde slut på organisationens självständiga, om än blott dekorativa existens. Så gick det till exempel för studentorganisationen FEU som helt enkelt beslöt att gå samman med PCC:s ungdomsorganisation UJC. De kommunistiska studenterna utgjorde bara 30 % av FEU:s medlemmar men var kampens avantgarde och anförtroddes ensamrätten till styrelsen för den nya rörelsen för den proletära demokratins bästa.

I avbyråkratiseringens namn genomförde således Fidel en ytterligare koncentration av makten till de styrande organen. Allt han krävde var att de verkställande kadrerna skulle visa större effektivitet. Han gav dem en sista chans ty efter vad det sades i Havanna råddes han redan av vissa personer i sin omgivning att ta till arméns metoder och inleda ett slags militarisering av landet. Men var något sådant möjligt? Skulle det lyckas?

Min fjärde (och längsta) vistelse på Kuba – från januari till mars 1968 – ägde rum ett år efter det att den antibyråkratiska kampanjen inletts. Det året var tillräckligt för att man nu skulle se dynamiska och aggressiva kadrer och ingalunda mjuka eller egenmäktiga i arbete överallt. Som jag tidigare påpekat är kubanerna mycket uppriktiga och talar öppet med utländska vänner. Mina talesmän var inte några motståndare till revolutionen utan människor som var överens om de fundamentala ställningstaganden som ledarna gjort. De talade alltså med mig som de talade med varandra om missförhållanden de såg inom vissa områden, om fel de såg hos kadrerna eller beslut på det lokala planet som de fann oriktiga. Tillsammans gav dessa klagomål en oroande bild av ett system som I Joshua helt riktigt beskriver som ”autoritär centralisering och anarkistisk decentralisering”.¹⁵⁵ Nu var det så att partiet, eller snarare partiledningen mångfaldigade sina order och uppmaningar utan att alltid veta om dess direktiv och rekommendationer verkligen kunde förstås och genomföras. Och eftersom Fidel för alla rättrogna castrister stod över alla misstankar skyllde man antingen på varandra eller tillsammans på den allestädes närvarande obestämbara byråkratin och dess förfärliga avarter. ”Om bara Fidel visste detta”, ”om man bara kunde berätta det för Fidel” – hur ofta har jag inte hört människor säga så som i princip mycket lätt skulle kunna ta kontakt med premiär-

¹⁵⁵ Isy Joshua, ung fransk ekonom, elev och medarbetare till prof. Bettelheim arbetade på Kuba mellan åren 1963 och 1967. Efter vistelsens slut publicerade han i tidskriften *Problèmes de planification* (Ecole pratique des Hautes Etudes, Paris nov 1967) en uppsats med rubriken: ”Organisation et rapports de production dans une économie de transition.”

ministern. Hur skulle jag efter detta kunna tro på den berömda dialogen mellan ledaren och basen?

Numera tillämpade dessutom de flesta ministrarna samma nomadliv som Fidel och det kunde därför vara problematiskt om man försökte nå dem på deras arbetsrum. Mitt intryck var att många av deras underordnade dagligen hade anledning att önska ”om bara kamrat ministern visste detta” eller ”om man bara kunde tala om det för kamrat ministern”. Ledarna reste naturligtvis inte för nöjes skull. De ålade sig detta arbetssätt för att kunna lösa en mängd praktiska problem ute på fältet. Jag har själv sett hur utbildningsministern José Llanusa personligen kontrollerade att ”landsbygdsskolorna” fungerade¹⁵⁶ och t o m gav sig ut på landet enkom för att diskutera ett fall där en dotter till en kontrarevolutionär som dödades på Playa Girón frystes ut av sina skolkamrater. Men hur många sådana affärer hade kollektivet självt kunnat klara upp om det bara haft de nödvändiga befogenheterna?

Det var inte så lätt att diskutera dessa problem med mina kubanska vänner. För somliga var själva termen demokratisering liktydig med ”den sovjetryska ekonomiska reformen” som de inte ville höra talas om, eftersom de var trogna Ches idéer. Andra tyckte att jag inte såg skogen för bara träd: missförhållandena som ännu fanns på Kuba hindrade inte att landet ändå gjorde framsteg. Men de allra flesta hänvisade mig till Fidel. Han hade klara och bestämda uppfattningar om problemet med institutionerna för folkligt inflytande och därför måste jag tala med honom direkt. Även om mina intervjuer med Fidel inte publicerats i landet visste alla ändå att jag hade gjort en rundresa med honom i Sierra Cristal och att jag nog skulle träffa honom igen. Ibland föreslog man t o m ämnen som jag skulle ta upp med honom och hoppades att genom min förmedling få exakta uppgifter om chefskommendantens avsikter.

Kort efter min ankomst tog Fidel i början av januari 1968 mig med till den halv-offentliga invigningen av en cementfabrik i närheten av Havanna och bjöd på en lång åktur i sin jeep. Han ville främst visa mig hur huvudstadens omgivningar utvecklades och lovade tala om andra saker dagen därpå. Klockan elva precis dagen därefter hämtades jag i bil hem till hans sobra våning i själva hjärtat av Vedado. Jag höll för tillfället på med mina efterforskningar om den kubanska historien och bad Fidel hjälpa mig att sprida ljus över vissa dunkla punkter och så försjönk vi i det förflutna. Brodern Raúl sällade sig till oss och berättade också han minnen från tiden före 1959. Till sist bekände Fidel att han inte var särskilt förtjust i den här sortens stillastående sammanträffanden: ”Ni måste se mer av vad som försiggår just nu och det på ort och ställe.” Han lovade ta mig med på en av sina förestående rundresor på landsbygden, kanske t o m till Sierra Maestra. Han planerade just ett nytt besök i revolutionens vagga.

Det kom många falska alarm efter det. Vänner till Fidel meddelade mig att karavanen skulle ge sig av inom kort, men varje gång sköts avfärden upp. Efter den 24 januari var så alla framstående ledare plötsligt som uppslukade av jorden: kommunistpartiets centralkommitté samlades till plenum. Det skulle vara i tre dagar och ingenting läckte ut om vad som behandlades. Vänner till mig som var där anförtrorde mig att Fidel hållit ett uppmärksammat tal på tio timmar, ett av de längsta under hans karriär, men de talade inte om vad det handlat om. Under tiden cirkulerade de mest fantastiska rykten om varför centralkommittén sammanträdde och ekon av dem nådde ända till hotell Habana Libre där jag bodde. Detta var i tur och ordning vad man trodde var orsaken: brytning med Sovjet, Raúl Castro blir regeringschef (medan Fidel ägnar sig åt jordbruk och ideologiska frågor), ytterligare ransoneringar, förbud

¹⁵⁶ Dessa *escuelas de campo* tillkom 1967 för att ge skoleleverna från huvudstaden möjlighet att delta i jordbruksarbete allt medan de fullföljde sina studier. Detta möjliggjordes genom ett speciellt TV-nät. Eleverna och deras lärare bodde varje omgång sex veckor i dessa specialutrustade skolor och erfarenheterna av verksamheten visade sig vara mycket goda. Enligt Llanusa ville de flesta eleverna stanna längre på landet och föräldrarna var också mycket nöjda med arrangemanget.

mot giftermål, mobilisering av alla män till jordbruket, Raúl Castro ansluter sig till den latinamerikanska gerillan. Vissa av ryktena var bara dåliga skämt (eller också vittnade de om en verkligt enastående godtrogenhet hos havannaborna). Spänningen steg i alla fall allt eftersom timmarna gick.

Söndagen den 28 januari klockan tolv på dagen bröt Radio Havanna äntligen tystnaden, trettiosex timmar efter det att centralkommittén avslutat sitt arbete. Det var fascinerande att se hela stadsbefolkningen absorbera varje ord från en speaker som med patetisk röst läste upp den "historiska" resolutionstexten som centralkommittén antagit. Alla hypoteser visade sig falska. Basen hade inte kunnat vädra sig till vad som rörde sig i toppen. De hade i själva verket behövt tre dagars hemliga förhandlingar för att komma fram till beslutet att utesluta Anibal Escalante ur partiet och överlämna honom i rättvisans händer. Två andra mindre komprometterade ledare skulle inte ställas inför rätta utan bara uteslutas ur centralkommittén. Meddelandet blev först ett antiklimax. Anibal Escalante gjorde sig omöjlig i kubanernas ögon under den dogmatiska perioden och sedan han föll i onåd 1962 innehade han inte längre några framträdande poster och lät aldrig tala om sig. De som inte helt hade glömt av hans existens trodde att han befann sig i Moskva. Hans olycksbröder hade aldrig varit några förstärangsfigurer och de få kubaner som kände dem visste att de avsatts långt innan centralkommittén sammanträdde. Vad som kunde förvåna i den här affären var att man valt ett så strängt och högtidligt tillvägagångssätt för att straffa några avfallingar som helt saknade inflytande.

Efter hand publicerade *Granma* Raúl Castros stora rapport till centralkommittén om mikrofraktionisternas syndaregister, Carlos Rafael Rodríguez' ingripande och till sist anklagelseskriften från åklagaren vid revolutionsdomstolen nr 1 i Havanna (som fick Escalante dömd till femton års straffarbete och hans medbrottslingar till straff på mellan tre och femton år). Det minsta man kan säga om dessa dokument är att de erbjuder en ytterst pinsam och oroande läsning.

Anklagelsematerialet bestod till största delen av tvivelaktiga detaljer som polisen stod för: bandupptagningar av telefonsamtal, redogörelser för skuggningar och "bekännelser" som avgetts efter arresteringen av de anklagade. Bland bevisen figurerade också några fotografier, som i god ordning publicerades i *Granma* för den 3 februari 1968 och som visade Anibal Escalante i samspråk med ett par tre av de andra anklagade framför hans port eller på offentliga platser i Havanna. Vad de talade om stod inte skrivet på pannan på dem och man hade svårt att förstå vad rättvisan kunde få ut av sådana bilder. De anklagades politiska bakgrund – samtliga var f d medlemmar av PSP – var tillräckligt bevis för att de kände varandra och det är föga troligt att de någonsin tänkt förneka det. Å andra sidan verkade det inte befogat att åtala dem för att de träffats tre eller fyra åt gången utan att försöka dölja det för någon.

På detta sätt lades anklagelser och "bevis" fram och man försökte med alla upptänkliga argument belägga fakta som inte på något sätt – åtminstone inte med stöd i lagen enligt mitt sätt att se – kunde utgöra något brott. Detta var den första paradoxen i den här affären. Vad var det egentligen Escalante och hans medanklagade beskylldes för? Man anklagade dem för att inte ha varit eniga med Kubas inrikes- och utrikespolitik, för att ha hyst samma uppfattning som de pseudo-revolutionära latinamerikanerna (d v s de ortodoxa kommunisterna), för att ha bildat en fraktion som värvat anhängare bland de f d PSP-arna och för att ha påverkat vissa vänländers inriktning, såsom Sovjetunionen, DDR och Tjeckoslovakien.

De anklagades politiska förflutna gav verkligen anledning förmoda att de var måttligt entusiastiska över "det castristiska kätteriet". Men vilken lag förbjöd dem att behålla sina åsikter även om de var förlegade? För övrigt: ju oriktigare deras idéer var desto mindre var risken för att de skulle smitta av sig. Var man verkligen rädd för det ideologiska inflytande en

så diskrediterad man som Anibal Escalante kunde ha, så rädd att man inledde en tvivelaktig process mot honom för hans avvikande åsikts skull?

De som anklagade Escalante hävdade naturligtvis att de inte bara vände sig mot hans ”oriktiga tänkande”. Hans brott bestod i att han var hjärnan bakom en fraktionsbildning och det var det argumentet som revolutionsdomstolens åklagare hade som huvudsaklig grund för sina anklagelser. Men vad hade han egentligen att göra med fraktionsbildning inom det kubanska kommunistpartiet? Det ålåg ändå inte staten och dess rättsapparat att se till att PCC:s statuter efterlevdes. Förbudet mot fraktionsbildning fastställdes av kommunistpartierna redan under Lenins tid. Om det var ett allvarligt misstag eller en klok åtgärd är av mindre betydelse – det var deras sak. Höll nu den icke-dogmatiska Fidel så hårt på denna speciella dogm så kunde han ju åberopa den och ange Escalante inför PCC:s kontrollkommission. Men staten blandar sig i princip inte i partiets angelägenheter varken på Kuba eller i något annat socialistiskt land. Statens rättsorgan har inte till uppgift att utröna om det förekommer fraktionsbildning eller mikro-fraktionsbildning inom kommunistpartiet.

Processen avslöjade att de kubanska ledarna hyste ett djupt förakt för sitt eget rättssystem. De lät en oppositionsgrupp dömas till långa fängelsestraff för brott som inte fanns upptagna i brottsbalken. I allt detta kunde man spåra ett slags självsvåld i godtycket. Fyra av de fem främsta kubanska ledarna är jurister: Fidel och Raúl Castro, Dorticós och Armando Hart. Enligt vad de själva säger blev de politiskt engagerade genom att de revolterade mot den gamla regimens ”förhånade rättvisa”. De har alla förutsättningar att förstå hur medborgarna, och då särskilt ungdomarna, reagerar när det visar sig att rättskipningen tämjts och reducerats till blott och bart ett redskap i maktutövarnas händer. Hur kunde då dessa män låta döma trettiosex människor som anklagats på grundval av enbart ett undersökningsprotokoll uppgjort av polisen och utan något som helst juridiskt värde i en opartisk domstols ögon?

Det fanns något i den här historien som gick mig förbi. Jag klamrade mig fast vid hoppet om att det under denna juridiska tragi-komedi doldes en annan affär som Raúl Castro och åklagaren av hänsyn till statens säkerhet inte kunde offentliggöra. Om Escalante t ex bara var en enkel sovjetagent som försett Sovjetunionen med hemliga dokument rörande det kubanska försvaret kunde man tänka sig att processen, även om den var lagstridig, var en varning till Moskva, en indirekt uppmaning till ryssarna att i fortsättningen avhålla sig från sådan verksamhet. Men detta var en svag hypotes som inte höll när man närmare granskade fallet. I handlingarna nämndes visserligen några journalister och funktionärer från öststaterna som mikro-fraktionsbildarna kontaktat. Men Raúl Castro vinnlade sig om att inför centralkommittén offentligen och högtidligen förklara att dessa länder inte hade något med fallet att göra. Han kunde tala om att de ryska experterna på Kuba också arbetade inom de känsligaste områdena – säkerhetstjänsten och hans eget försvarsministerium – och lovordade deras exemplariska uppförande och de tjänster de gjort revolutionen. Bara idioter som Escalante kunde tro att det skulle gå att påverka så rakryggade människor.

Undersökte man rättegångshandlingarna närmare fann man ännu ett märkligt faktum: de anklagade och deras försvarsadvokater hade inte fått lov att yttra sig. Inget självförsvar eller försvarstal i dessa handlingar som publicerades efter processen. Den här sortens förfarande var ingen fullständig nyhet på Kuba.¹⁵⁷ Denna gång kunde det emellertid inte ursäktas med att man ville undanhålla allmänheten den dömdes argument. I själva verket gav Raúl Castro och åklagaren omsorgsfulla uppräknings av alla kritik, också oväsentlig sådan, som de anklagade sinsemellan skulle ha givit uttryck för angående den castristiska politiken. Där fanns allt från protesten mot Majsalongens utställning och klagomål över polisövervakningen till tvivel på

¹⁵⁷ I själva verket hade den kubanska pressen inte publicerat några försvarstal från processerna mot Hubert Matos 1959 eller Marcos Rodríguez 1964.

projektet med den stora sockerskörden. Allt avslöjades för kubanerna genom åklagarsidan som inte ens gjorde sig mödan att bemöta de anklagades kritik. En fråga trängde sig osökt på: i vilket syfte gav man så mycken publicitet åt fraktionsbildarnas argument? Var det för att man ville tala om för kubanerna att alla dessa åsikter var brottsliga, att det hädanefter var förbjudet, ja straffbart att tvivla på den jättelika sockerskörden och som Escalante beklaga sig över säkerhetspolisens övervakning? Ju mer man granskar rättegångshandlingarna desto starkare blir intrycket att processen iscensatts för att varna inte ryssarna men väl kubanerna själva.

De flesta kubaner som jag umgicks med lär uttryckligen ha anklagats av Escalante för att ha de värsta småborgerliga tendenser. Så vitt skilda personligheter som José Llanusa, Carlos Franqui, Celia Sánchez och Alfredo Guevara, Marcelo Fernández och kommendanten René Vallejo lär ha figurerat på hans lista över dåliga revolutionärer. De kunde alltså ha goda skäl att ha en känslomässigt färgad inställning till sin belackare och var kanske inte de säkraste informationskällorna i denna känsliga Escalante-affär. Hur som helst försökte jag efter en lång färd genom Havannas gröna bälte ta upp frågan med Llanusa. Han blev uppriktigt förvånad över mina betänkligheter beträffande det lagliga i rättegången:

Vi känner Escalante väl. Vi har sett honom i aktion när han hade en maktposition. Du kan vara säker på att om rollerna varit ombytta, om han haft makt att döma oss så skulle han ha arkebuserat oss allihop. Folket har fått lida mycket för hans skull och kräver överallt livstidsstraff. Men Escalante har tur för Fidel är hans raka motsats.

Llanusa var engagerad av ämnet och fortsatte länge att tala om vilka förbrytelser som begåtts under den mini-stalinistiska perioden och vilka övergrepp som Escalante personligen gjort sig skyldig till mot hederliga revolutionärer. Llanusas bild av Kuba under 1961-62 var mycket mörkare än den jag föreställt mig, men jag hade ingen anledning att tvivla på vad han sade. Jag inskränkte mig till att fråga vilka garantier kubanerna hade för att sådana här saker inte upprepades:

Vår säkraste garanti mot alla former av godtycke, mot alla orättvisor det är Fidel. Han tolererar inget maktmissbruk, inget asocialt beteende. Vi har haft mycket värdefulla kamrater som varit med om att föra revolutionen till seger, men de har försökt dra nytta för egen del av sin insats och har betett sig illa. Fidel har varit mycket sträng mot dem.¹⁵⁸ Å andra sidan förbjuder han allt polisvåld också när det gäller förhör av CIA-agenter som tagits på bar gärning.¹⁵⁹

”Det är nog bra”, sade jag ”men utöver Fidels person vilka mera formella, institutionella garantier finns det mot missbruk av den verkställande makten eller mot flera rättsliga övergrepp?” Llanusa funderade en stund och började sedan plötsligt angripa Stalin-tidens terror i häftiga ordalag. Han behövde den inledningen för att förklara för mig att sådana utrensningssaktioner helt enkelt var otänkbara på Kuba:

Hos oss svarar var och en för sig själv och det kan aldrig bli fråga om förföljelse av vänner eller familjer till eventuella förbrytare. Tag t ex Rolando Cubella. Han var mer än en vän för mig, han var som en bror, men en dag fick han för sig att han skulle döda Fidel. Han var som besatt, det var inget att göra åt. Revolutionsdomstolen måste döma honom till 20 års fängelse. Alla visste om att vi var vänner och visste att vi umgicks ända till dagen före arresteringen. Och ändå var det ingen som kom på tanken att anklaga mig eller ifrågasätta min rätt att vara en av revolutionens ledare.

¹⁵⁸ Llanusa syftar här på den s k dolce vita-affären som slutade med att en av de tolv från sierran Efigenio Amejeiras degraderades. Amejeiras var kommendant, medlem av centralkommittén och f d chefskommendant för folkmilisen. Han anklagades för att föra ett slappt liv och avlägsnades från alla ansvariga poster.

¹⁵⁹ Våld förbjöds av Fidel och det verkar som om man inte bär hand på fångarna i säkerhetspolisens lokaler. Däremot tillämpar man mera subtila metoder för psykiskt och fysiskt våld. Och detta inte enbart mot CIA-agenter. Att hålla fångarna i trånga celler och hindra dem från att sova eller kontakta sina anhöriga – det är också ett slags våld.

Det har heller aldrig hänt att någon av våra kamrater fått lida för att hans föräldrar gett sig av till Miami eller dömts för kontrarevolutionär verksamhet på ön.

Han fortsatte:

På Kuba har vi alltid haft många domare, advokater och domstolar, men aldrig någon rättssäkerhet, aldrig någon rättvisa, inte ens formell. Detta har lärt oss att de rättsliga instanserna inte i sig själva är någon garanti för medborgarna mot maktmissbruk eller medvetna juridiska övergrepp. Vi angriper därför det här problemet från ett annat håll, vi kräver av juristerna att de behandlar varje medborgare oklanderligt och humant. Vi säger till dem direkt att alla missgrepp, hur små de än må vara, är fientliga handlingar mot revolutionen eftersom de gör våld på dess principer. En jurist som trots detta missbrukar sin ställning tar oerhörda risker, han vet nämligen att offrets anhängare har full frihet att vidta de åtgärder som krävs för att de skall få upprättelse. Men risken för rättsliga övergrepp försvinner inte förrän alla i ansvarig ställning och hela folket blivit nya människor. Då kommer det inte längre att vara tal om att straffa någon, vem det än gäller. Men till dess litar vi mer på människorna, på revolutionärerna än på lagtexterna och de förment oavhängiga institutionerna.

Så rådde han mig att tala med Fidel om allt detta. Han skulle säkert kunna förklara ännu bättre varför den revolutionära rättvisan var effektivare och mera human än den formella.

Fidel förklarar sin optimism

I februari 1968 är jag alltså fortfarande kvar i Havanna och får allt fler frågor att ställa till Fidel. Men den utlovade turen blir inte av än. Under tiden växer kretsen av utlänningar som har blivit lovade ett möte med el jefe máximo. Förutom jag finns där bl a *Monthly Review*-redaktörerna Leo Huberman och Paul M Sweezy, den amerikanske antropologen Oscar Lewis och den italienske filmproducenten Francesco Rosi. Vi väntar snällt men förlorar ingen tid för det. Vi kan fullfölja våra besök och efterforskningar eftersom vi är "lokaliserbara" som våra guider säger och Fidel vet alltid var han kan finna oss antingen vi befinner oss i Havanna eller på landsbygden. Till slut får jag så en inbjudan i början av mars 1968. Den gäller dock ingen rundtur utan en middag på Fidels experimentfarm, hans "mini-fundio" som han kallar den på skämt och som ligger ett åttiotial kilometer söder om Havanna. Llanusa åtar sig att köra mig dit i bil. När vi kommer fram vid halv tiotiden på kvällen regnar det inte längre men det blåser en isande kall vind. Det måste vara 4-5 grader kallt.

Fidel tar hjärtligt emot oss och tar oss genast med på en rundvandring på hans mini-fundio, i skenet av ficklampor. Han är mycket stolt över ladugården och särskilt över en ko, en F-etta med det sköna namnet Maria-Rosa eller Rosa Bella (jag minns inte så noga) och som slår alla mjölkningsrekord. Kaffeodlingen är också mycket lyckad och vi uppehåller oss där en bra stund. Jag går och tänker på hur jag skall kunna formulera mina frågor diplomatiskt – de rör ju inte jordbruket. Till slut ropar Celia Sanchez in oss till middagen som är enkel och riklig som alltid. Vi talar först om den delegation från italienska kommunistpartiet som samtalat med Fidel några dagar tidigare. Han har inte särskilt mycket att säga om det utan fortsätter genast att berätta om vilken positiv överraskning det varit att träffa den rumänska delegation som också besökt Kuba nyligen. Han berömmar den och talar om rumänernas riktiga politik, fastän han under vår rundtur i Sierra Cristal inte hade annat än kritiska omdömen om Rumänien. Av allt att döma är det enda kriterium han nu fäster sig vid inställningen till Sovjet. Rumänerna har visat sig mer antisovjetiska än italienarna, alltså är de bättre. Alla övriga argument tjänar bara till att underbygga det omdöme han redan gett. Jag säger ingenting, men Fidel som är en god iakttagare gissar nog att hans rumänvänlighet inte tilltalar mig så värst mycket. Han fortsätter utan att låtsas om det men verkar en aning irriterad. Det lovar inte gott för den fortsatta diskussionen.

Till desserten kommer kommandanten René Vallejo till min stora glädje. Han kan både engelska och franska och kan säkert bistå mig om det skulle uppstå några språkliga miss-

förstånd. Dessutom gör denne sympatiske man, som alltid leende och humoristisk, att vi känner oss mer avspända än förut. Samtalet tar åter fart i god stämning och då passar jag på att komma med min fråga om institutionerna som jag noga förberett i huvudet. Men Fidel hör inte till de statsmän som besvarar en lång utläggning från den andra parten med ett korthugget skämt. Han fattar omedelbart vart jag vill komma och börjar svara utan att vänta på slutet av frågan. ”Aha, no hay instituciones . no hay instituciones . . . jag förstår, hör på nu. . .”

”Vet ni hur många revolutionärer det fanns på Kuba vid tiden för revolutionen?” Den polemiska tonen bryter redan igenom. ”Jo, det ska jag säga er, de var inte ens en procent! Tänk er det, inte ens en procent!” Den här gången är det han som verkar vilja gå bakåt i tiden. Fidels framställning är lika undervisande privat som offentligt. Han upprepar sig hellre än han låter något tvivel kvarstå så att han ändå inte blir förstådd. På detta sätt förklarar han för mig att det som ägde rum 1959 var en folkresning i hela samhället mot en omänsklig diktaturregim. Han betonar ordet resning så att jag inte skall blanda ihop det med revolution:

Folket var för en revolution och senare var det för oss, mot imperialisterna. Detta är sant. Men vilken sorts revolution ville folket ha? Vi själva som var avantgardekämpar som hade organiserat gerillan och fört det allmänna upproret till mognad, vad visste vi om den verkliga revolutionen? Och vad hade vi för redskap att genomföra den med? Jo, jag skall säga hur det låg till: folket ville ha revolution för att det hoppades att den skulle medföra högre löner, konsumtionsvaror i överflöd åt alla och det meddetsamma. Själva visste vi inte mycket om landets möjligheter och vi hade ingen mäktig politisk organisation. Men vi förstod snabbt att landet var fattigt och underutvecklat och inte i stånd att omgående tillmötesgå alla folkets förväntningar. Skulle man under sådana förhållanden låta dem som var bäst utbildade, kunde uttrycka sig bäst och som var något bättre organiserade, skulle man låta dem dra nytta av en proletär demokrati till att roffa åt sig den största biten av kakan? Eller skulle man förklara för folket att skulle vi få några varor att dela ut så måste vi producera dem tillsammans, kollektivt och under tiden organisera samhället efter de fattigas behov och inte efter deras som var mest pratsamma?

Fidel väntar inte på svar. Det är ett dilemma som han för länge sedan kommit över. Han dras med av sin egen entusiasm men tycks ännu så här efteråt länge fundera över ”statens tillstånd”. Kanske beklagar han den tid som förspilldes i den allmänna glädjeyran. I förbigående berättar han om banktjänstemännen som trodde att efter revolutionen skulle de alla bli bankirer – goda Batista-fientliga revolutionärer som de var. Han upprepar:

Arbetarklassen var liksom alla andra för en revolution, men den var inte en revolutionär klass. Den hade ingen socialistisk vision av sin egen framtid och kunde därför inte fungera som barnmorska vid ett nytt samhälles födelse. Under dessa omständigheter kunde inte socialismen komma genom en proletariats diktatur. Redan från början av upproret kunde socialismen på Kuba inte vara något annat än en icke-institutionaliserad dialog mellan avantgardet och folket. Det fanns inget annat sätt att sprida de nya idéerna och förklara för människorna att man först måste producera rikedomarna kollektivt om man sedan skulle kunna dela ut dem. Allt detta stod inte i överensstämmelse med Karl Marx’ schema, det vet jag mycket väl. Vi gjorde våld på historiens lagar när vi genomförde vår revolution. Skulle vi då ha låtit bli att genomföra den?

Hans försvarstal slutar inte med denna nya retoriska fråga. Ännu ett par gånger återkommer han till den besvärliga frågan: kan man genomföra en socialistisk revolution även om arbetarklassen av speciella skäl inte kan eller inte vill genomföra den? Men Fidel är ingen teoretiker och den sidan av problemet engagerar honom inte riktigt. Att han tar upp den nu beror främst på den oenighet om den revolutionära praktiken som f n råder mellan honom och de latinamerikanska kommunisterna (och Sovjet-vänliga ortodoxa kommunister i allmänhet) men det beror också på att han är sårad av vissa pseudo-revolutionärers beskyllningar mot vad man kallar det kubanska avantgardets småborgerliga karaktär. I upphetsningen tycks han nästan ha glömt bort att vi började diskussionen och attackerar de ortodoxa:

Ibland frågar jag mig vad de där människorna egentligen lever i för värld. Vad motsvarar deras meningslösa stereotypa formler för verklighet? Säg mig, är det inte vansinne att tala om en småborgerlig revolution på Kuba när man vet allt vad vi har gjort för att krossa bourgeoisin, högborgerlig eller småborgerlig, och alla dess former och schatteringar!

Den här gången tycks han vänta på svar men han kanske bara vill ta igen sig ett ögonblick.

Fidel har svårt att sitta stilla när han talar. Han rör sig oupphörligen, reser sig, går ett par steg, sätter sig igen och går så på nytt upp och börjar mäta golvet som om detta att fullfölja ett resonemang och söka övertyga någon innebar en kamp, en envig. Hans blick viker inte från den han talar med, ”motståndaren”, och hans bruna livliga ögon talar också. Han använder hela den erfarne advokatens teknik, han kan utnyttja varje svaghet hos motparten. Han kan förvillan en, avbryta en och ändå behålla initiativet. Men han gör det så ohöljt och så uppenbart oskuldsfullt att man har svårt att bli arg på honom för det. Under vårt föregående möte i Vedado läste han upp ett gammalt brev för mig som han skrivit när han satt i fängelse 1953. Han hade säkerligen glömt dess innehåll och var förtjust över att upptäcka detta något patetiska budskap på nytt: ”Bra sagt, va?” utropade han med både självironi och tillfredsställelse. Han vill bli beundrad men accepterar också godvilligt att hans meningsmotståndare ointetgör vissa av hans framstötter. Det räcker ibland med en enkel fråga och han erkänner plötsligt: ”Javisst, det var mera komplicerat än vad jag sa”, och hans skyldiga blinkning säger: ”Kan man inte få överdriva lite . . .!” Hellre än att ta tillbaka sina överdrifter försöker han ibland tvärtom hitta en lämpligare formulering bara. Så var det med vad han berättat om en av sina gamla kamrater från 26-julirörelsen. Han beskrev honom som ett slags ställföreträdare för Marx under Batista-epoken på Kuba. Nu var det så att jag kände mannen ifråga och efter vad han berättat var han föga politiskt intresserad på den tiden. Men Fidel låter sig inte bringas ur fattningen: ”Han kan ha sagt er vad som helst för han är blygsam och har dåligt minne. Jag säger er att han var marxist, moderat kanske, men i alla fall marxist på sitt sätt.”

Fidel lägger alltid beslag på lejonparten av ett samtal. Han tycker om att tänka högt, gör ofta en massa utvecklingar och svarar på sina egna frågor lika väl som på deras som han talar med. Han kommer dock alltid fram till problemets kärna. Hans moraliska lidelse, hans hederlighet och hans förkärlek för de enkla sanningarna för honom ofelbart dithän. Han kommer med långa utläggningar och man lyssnar hela tiden fascinerad även om de ibland blir en aning röriga. Fidel Castro är avgjort inte en politiker som alla andra. Jag vet ingen kommunistisk eller borgerlig ledare som man kan jämföra honom med. Det är omöjligt och framför allt meningslöst att försöka få Fidel att säga emot sig själv genom att dra fram åsikter som han en gång hävdade men sedan gått ifrån eller uttryckligen tagit avstånd ifrån. Han vet att han ändrat uppfattning och försöker inte dölja det på minsta sätt. Han försöker inte lura någon. Han avvärjar en helt när han säger med tydlig uppriktighet: ”Hur många gånger har vi inte misstagit oss!” Han gör det inte för att kunna gömma sig bakom någon självkritik och det är ganska självklart att han inte koketterar med misstagen – varje gång som utvecklingen inte gått i den önskade riktningen är det ju han som har tvingats gå igenom alltihop från början och förklara för sig själv och sina kamrater varför det gått som det gått. Han har ensam påtagit sig den väldiga uppgiften som skulle vara mycket betungande också för en hel grupp av skickliga ledare. Han tror inte att det kan ordnas på annat sätt. Men när man lyssnar uppmärksamt på honom känner man ibland genom orden hans djupa oro över vart det hela skall leda. Det är utan tvivel detta som gör att han samtidigt trollbinder sina åhörare så.

Jag har inte svårt att följa honom när han går med långa steg genom det iskalla rummet och passionerat förklarar att svårigheterna för det kubanska avantgardet började först efter maktövertagandet. Överallt har de socialistiska revolutionerna haft ”oturen” att utlösas i länder där inte den oundgängliga basen funnits för byggandet av socialism. Lenin och Mao Tsetung konfronterades med detta drama långt före Fidel. Frågan om man skulle göra

revolution eller ej är naturligtvis rent akademisk eftersom revolutionen blev genomförd och av alla tecken att döma måste bli genomförd. Det verkliga problemet kvarstår dock: hur kan avantgardet i maktställning övervinna de enorma, ibland tragiska svårigheter som av objektiva orsaker möter på vägen till socialismen? Hur, med vem och för vilkas räkning bör avantgardet styra ett samhälle som inte längre kan existera i de gamla formerna men heller inte är moget att styra sig självt enligt socialistiskt mönster?

Denna gång är min fråga tillräckligt allmänt formulerad för att Fidel inte skall känna sig utpekad och inte känna den som en kritik mot Kuba. Även om hans svar inte är ortodox så är det inte heller så originellt som han tror. Enligt honom har avantgardet två parallella uppgifter: att skapa den materiella basen för socialismen och att medvetandegöra folket. De två uppgifterna bör fullföljas jämsides eftersom de är oskiljaktiga. Men överallt där så är möjligt måste medvetande-görandet sättas i första rummet. Vidare bör avantgardet ständigt föra en direkt, icke-institutionaliserad dialog med folket, därför att avantgardet inte har några andra intressen att försvara än folkets. Det är ingen perfekt lösning. Allt hade varit mycket lättare om det på Kuba funnits en medveten, mäktig och starkt organiserad arbetarklass. Eftersom det nu inte är så vore varje annan skendemokratisk organisation av förhållandet mellan basen och avantgardet som är dess uttryck sämre än vad som nu finns. Fidel säger sig avsky de "fikonlöv" som de europeiska socialistländerna uppfunnit för att skyla sin "demokratiska nakenhet". På den punkten är hans synpunkter outtömliga. Han berättar hur förvånad och road han blev när ledarna för de europeiska folkdemokratierna som mött upp i FN-högkvarteret 1960 talade om för honom hur nödvändigt det var att anordna val. Precis som de nordamerikanska demokraterna egentligen. Men till skillnad från dessa tänkte östeuropéerna på en enda regeringslista som skulle samla de 99,99 % av rösterna som den "socialistiska" ritualen fordrade. Fidel börjar gapskratta ännu idag när han drar sig till minnes Gomulkas och Novotnys bekymrade miner. De kunde verkligen inte förstå varför kubanerna inte ville unna sig denna vackra demokratiska fasad. Världen skulle ha dragit en lättnadens suck och socialistblocket skulle haft lättare att försvara Kuba mot dess fiender. "Men Kuba kommer aldrig att låna sig till den sortens komedier", säger Fidel i det han höjer rösten. Folket vill inte veta av det. Fö tillfredsställer det nuvarande systemet helt folkets önskningar och man begär inga val. Själva ordet är sedan länge vanryktat på ön. Men den dag hela folket har nått avantgardets medvetenhetsnivå kommer problemet att bli annorlunda. Då måste man förändra maktstrukturen och en mängd andra saker också. "Vet ni hur många verkliga revolutionärer det finns på Kuba idag?" frågar han till slut och ler belåtet. "Omkring 50 % av befolkningen". Han sätter sig igen och låter mig själv dra slutsatsen: hans planer är inte utopiska eftersom folket redan hunnit halvvägs mot proletär demokrati med hjälp av dem.

Men det är faktiskt inte den slutsatsen jag skulle vilja dra efter mina erfarenheter på Kuba. Jag undrar snarast om inte Fidel gör sig falska föreställningar om landets verkliga tillstånd. Jag vågar inte säga det till honom (hur skulle jag kunna göra det?). Bör jag nöja mig med att göra några teoretiska anmärkningar, eller ska jag dra fram exempel ur den ryska historien? Det är inte säkert att det är någon bra metod. Jag vet redan att ingenting gör Fidel så utom sig som jämförelser mellan Sovjet av igår och Kuba av idag. Han skulle förmodligen flyga i luften om jag sade till honom att hans tes i grund och botten i högsta grad liknar den klassiska sovjet-ryska teorin från industrialiseringsepokens dagar. Också i Sovjet sade man – och det säkerligen med samma ord – låt oss först skapa den materiella basen och höja medvetandenivån sedan kommer resten av sig själv.

Jag frågar Fidel hur det kommer sig att den höjda nivån på det allmänna socialistiska medvetandet inte har avspeglats i någon ökad produktivitet. Vidare undrar jag hur detta medvetande går ihop med att man i Havanna utan vidare satte tilltro till de falska rykten som spreds ut om att det snart skulle bli förbjudet att gifta sig. Han låter mig tala: den här gången

tycks han ha lite svårt att förstå min fråga. Efteråt förstår jag att jag gått klumpigt till väga. Jag borde ha talat om hur nödvändigt det är att successivt bygga upp nya institutioner för folkligt inflytande och inte om vådorna av att underlåta att göra det. Men som ryssarna säger: ”när slagsmålet är över tjänar det ingenting till att visa knytnävarna”. Allt jag kan säga är att min kritiska fråga inte var tillräckligt träffande för att få en man som Fidel Castro ur balans.

Han tycker det är trist att jag får med mig nedslående och ytliga intryck hem från Kuba:

Det är mitt fel jag borde ha tagit er med ut i landet, visat er hur saker och ting verkligen utvecklar sig. Men hur skulle det ha gått till, jag har varit upptagen hela tiden, fruktansvärt upptagen. Felet är att ni stannat för länge i Havanna. Tro mig, ni skulle se hur människorna arbetar på landet i synnerhet ungdomarna. De arbetar barbaramente¹⁶⁰ det försäkrar jag, barbaramente. Det är därför jag är optimist. Hur skulle jag kunna låta bli att vara det när jag ser vilka ansträngningar som görs av alla dessa hundratusentals frivilliga som är beredda att ställa upp där revolutionen behöver dem, varhelst det behövs armar och intelligens. Jag säger er att någonting liknande aldrig någonsin har förekommit i det här landet. Det skulle ha varit otänkbart förr. Hur ska detta nya fenomen kunna förklaras om inte av en enastående höjning av det politiska medvetandet hos vårt folk och då särskilt hos de unga? Ni säger att det förekommer bolas¹⁶¹ i Havanna och att det finns folk som ägnar sig åt a contar bolas.¹⁶² Ni säger att i foyén på Habana Libre finns det somliga som tror att vi ska förbjuda folk att gifta sig. Än sen? Vad ska vi göra åt det? Det har alltid funnits en mäktig ryktes-spridningsindustri i Havanna. I alla världens parasiterande städer där det inte finns andra industrier är det något som växer fram spontant. Vi försöker förändra den mentaliteten genom att skapa Havannas gröna bälte, men projektet har bara börjat än så länge.

Allt jag kunde göra var att försvara Havanna, förklara att det finns ett omvänt proportionellt förhållande mellan antalet rykten i svang och den mängd korrekt information som sprids genom pressen. Erfarenhet från andra länder gör att man mycket noga kan fastslå detta förhållande. Det är helt oberoende av industrialiseringsnivån i den stad eller det land det gäller. Moskva t ex har ensamt fler industrier än hela Kuba men ryktesspridningsindustrin fungerar bäst av alla. Den kubanska pressen är tungläst. Fidel hakar på min anmärkning om pressen för att klaga ännu mer på den och ännu strängare. *Granma* är inte särskilt värdefull i hans ögon. Han talar om den som enkel läsare som måste nöja sig med en dålig tidning för att det inte finns någon bättre hos den vanliga tidningshandlaren. För egen del gör han allt för att informera folket, inte bara i sina offentliga tal utan också genom att lägga fram så mycket som möjligt vid halvprivata sammankomster av det slag som jag fick vara med om på cementfabriken utanför Havanna i februari 1968.

Jag föredrar den sortens mindre sammankomster. Man kan förklara saker och ting bättre och folk blir inte skrämde av TV-kameror och kamerablixtar. Men å andra sidan kan jag ju inte säga allting offentligt. Jag skulle t ex vilja publicera mitt tal från centralkommitténs senaste sammanträde, men kamraterna menar att det skulle vara olämpligt ...

Denna sista antydning förefaller tydlig nog: på centralkommittésammanträdet måste Fidel således ha sagt något apropå mikrofraktionen som var ofördelaktigt för Kubas socialistiska allierade. Därför kunde man inte publicera talet. Den hypotes som jag hade i början i brist på annat efter att ha läst *Granmas* redogörelse, den hypotesen var kanske riktig? Fidel har tidigare enträget bett mig att läsa vissa av hans icke-publicerade tal men säger ingenting denna gång. Och ändå är det just detta tal jag helst skulle vilja läsa om jag nu hade möjlighet att välja eller fräckheten att fråga om jag fick. Medan jag funderar fortsätter Fidel oförtrutet sina funderingar över nödvändigheten att informera befolkningen och svårigheterna att realisera detta under de omständigheter som nu råder på Kuba.

¹⁶⁰ Barbaramente – fantastiskt bra.

¹⁶¹ Bola – falskt rykte.

¹⁶² Contar bolas – sprida falska rykten.

Det finns inte längre någon polemisk ton i vad han säger. Han försöker inte ansätta mig längre och fäster inte blicken på mig lika ihärdigt längre. Det verkar snarast som om han talar till sina medarbetare, till Celia, Vallejo och Llanusa. Kanske tar han mig utan att säga det till vittne på att hans land för tillfället har att brottas med enorma svårigheter. Han tillstår spontant att ”folket är lite oroligt”, han upprepar nickande att det finns en viss oro bland folket:

Vi har många problem som inte beror på oss själva. Vi blir tvungna att kämpa hårt i ett par år för att kunna ta oss förbi de farliga skären och komma ur de här svårigheterna... Nästa år räcker det inte med en Girónvecka, eller en Girónmånad – vi får organisera ett helt Girón-år.¹⁶³

Jag har en känsla av att han säger detta med något av sorg i rösten, att han är en aning skrämmd av detta perspektiv. Men jag tar helt fel. Plötsligt sätter han på nytt igång att röra sig, går med långa steg över golvet igen och talar högt som under ett möte: det här landet har ändå blivit storartat, dess ungdomar är enastående! Han skulle inte själv ha trott 1959 nej, inte ens för ett par år sedan bara, att folket skulle visa denna förståelse för att det var nödvändigt med en oerhörd kollektiv satsning. ”Nej, den nya människan, el hombre nuevo, är inget tomt uttryck eller någon inbillning. Vi har många nya människor i det här landet! Och tack vare dem kommer vi att klara oss, när vi har dem har vi inget att frukta ...” Så sätter han sig igen, byter plötsligt samtalsämne och klagar över att det är iskallt i rummet. De varma dryckerna förslår inte för att hålla kölden borta. Vad finns det då att göra? Fidel föreslår att vi ska värma upp hans bil, en Mercedes, och fortsätta att prata i den. Vallejo anmärker att vi då lika gärna kan åka tillbaka till Havanna eftersom klockan redan hunnit bli halv tre på morgonen.

Återfärden sker utan besvär. Fidel talar vidare om ungdomen, ett tema som han drog upp redan i Sierra Cristal. Han försäkrar att alla ungdomar kommer att bli nya människor därför att de inte blivit smittade av det gamla samhället. Bland de gamla finns de somliga oförbättrliga som man inte kan göra något åt. Han säger det inte direkt men för honom är den enda sociala skillnad som räknas den som skiljer de gamla, som han också kallar ”underutvecklingens generation”, och de unga d v s den nya generationen osjälviska människor som är goda tekniker och arbetare. Innan han sätter av mig vid hotellet ber han mig enträget att inte överskatta vissa defekter i det kubanska samhället. Det är en hård tid, omständigheterna är ogynnsamma men svårigheterna kommer att övervinnas och allt kommer att bli bättre och det fortare än en utlänning kan tänka sig. Han räknar upp investeringssiffror, upprepar sina ekonomiska argument och understryker än en gång ungdomens nya kommunistiska medvetenhet. ”Skynda er att skriva er bok, snart kommer det här landet inte längre att vara vad det varit”, säger han till avsked.

Jag får inte tid att ta igen mig morgonen därpå för mina kubanska vänner står redan i hotellvestibulen för att fråga mig om vad Fidel har sagt. Många visste om mina betänkligheter och vill nu veta om han har skingrat mina tvivel och svarat på min kritik. Jag lugnar dem. Faktum är att chefskommendantens optimism alltid är lite smittsam. Att han drar fram och pekar på de framsteg som redan gjorts och på utsikterna till framtida förändringar – vad betyder det att det tar ett par år för att komma förbi de farliga skären? – detta gör att man måste säga sig att han kanske har rätt, att allt snart kommer att ordna sig till glädje för alla och till fördel för den kubanska socialistiska demokratin. En middag eller en rundtur med Fidel får en att förstå den optimism som präglar hans omedelbara omgivning och den hängivenhet han väcker bland sina medarbetare. För dem som inte ständigt har tillgång till denna källa till optimism tar verkligheten snabbt överhanden. Och då frågar man sig oundvikligen om inte Fidels

¹⁶³ Varje år på årsdagen av invasionen vid Playa Girón organiseras en minnesdag som ägnas åt frivilligt arbete. 1967 beslöts att man i stället för en dag skulle ha en ”Girón-vecka”, en vecka av ökad satsning på det produktiva arbetet.

pedagogiska uppfattning om socialismen har sina djupaste rötter i en idealism som är marxismen mycket fjärran och om den inte får honom att hylla ett människoideal snarare än den verkliga människan. ”Förr bekymrade ingen sig om folket ... Vi måste se till att folket får de gamla idéernas gift ur kroppen ... Man måste hjälpa folket ...”, sådana uttryck återkommer ständigt i Fidels framställningar. Han menar att folket måste ledas med fast hand ända till den dag då det verkligen är vuxet och bara består av nya människor, *hombres nuevos*. Tanken att folket kanske redan är vuxet tycks inte föresväva honom, inte ens när han hävdar att 50 % av det kubanska folket redan är sanna revolutionärer.

Varje minoritetsgrupp som lidit av andras isolering och apati och som tvingats ta fruktansvärda risker för att utlösa en revolution, varje sådan grupp tvivlar förvisso innerst inne på verklig jämlikhet mellan alla människor och på deras omistliga rätt att själva råda över sina liv. Inga principdeklarationer kan ändra på detta förhållande. Det har redan visat sig på andra håll och man vet vilka följder det får. Överallt är det speciella och fullt påtagliga omständigheter som rättfärdigat en delegering av makten från basen till toppskiktet av folket.

Fidel Castro och hans revolution äger en odiskutabel originalitet, som dock tycks möta en svårighet som man nästan kan kalla klassisk. Bland Kubas problem och motsägelser intar Fidels egen personlighet en icke föraktlig plats.

Hans personlighet är en blandning av passion och innerst inne pessimism, av ett förakt för faror och vardagliga trivialiteter – därav hans heroism – och av irritation inför sådant han anser vara ”små saker och små känslor”. Enligt Herbert L Matthews är detta ett arv från den gamla spanska kulturen som utgick ifrån tron på en översinnlig verklighet.¹⁶⁴ Det berättas att Fidel under processen mot Hubert Matos sade till den anklagade: ”Hur kunde du bli kontrarevolutionär? Vad vore du utan revolutionen? Vad är människan utan en uppgift som driver henne att överträffa sig själv? Ett desoladora nada”.¹⁶⁵ Enligt Fidel är det enda som verkligen räknas målet som man ägnar sitt liv åt att förverkliga. Avantgardets uppgift är att fastställa detta för alla gemensamma mål. Hela hans resonemang vittnar om en viss aristokratisk anda, en känsla för elitens plikt mer än en tro på ett fruktbärande utbyte mellan jämlikar, mellan alla människor, mellan folket och ledarna.

”Vad är livet om man inte ger det till andra, till revolutionen?” Detta är en fråga som jag hört Fidel utveckla privat, när cementfabriken invigdes som jag tidigare nämnt. Vissa ungdomar lyssnade fascinerat, men de äldsta satt med orörliga ansikten och stirrade i fjärran.

6 Tiden löper ut

Omsvängningen

Havanna 1968: Fidel Castro beslutar sig för att försonas med Sovjet. Det är inte svårt att föreställa sig vilken sensation denna helomvändning gjorde. 1968 började ju med kulturkongressen i Havanna, med stegrad polemik mot ”den förstenade pseudomarxistiska kyrkan”. Till råga på allt kungjordes den nya inriktningen strax efter och med anledning av den sovjetryska invasionen i Tjeckoslovakien, vid en tidpunkt då Sovjets revolutionära trovärdighet var svagare än någon annan gång i landets historia. Inte ens de europeiska kommunistpartierna som ansågs vara så Moskva-trogna kunde denna gång godta denna ”internationalistiska” handling av företrädarna för socialismens hemland. Men just det tillfället valde Fidel för att skynda till ryssarnas undsättning och lade med den gesten den första byggstenen till återuppbyggnaden av de rysk-kubanska relationerna. Han avstod

¹⁶⁴ Se Herbert L Matthews, *Castro, a political biography*, Allen Lane The Penguin Press, London 1969. Svensk översättning i *Castro*, PAN/Norstedts, Stockholm 1970.

¹⁶⁵ ”Ett bedrövligt intet”.

säkerligen inte från sin relativa självständighet inom östblocket men ville, utan att förorsaka missförstånd, visa att han på gott och ont var fullvärdig medlem av gemenskapen. I och med det intog han åter på sätt och vis de positioner han höll 1965 under den tid som föregick hans utmaning mot de ortodoxa.

Varför då denna omsvängning? Många häpnade och trodde först att ryssarna tvingat Fidel dithän och menade att man måste vänta med att analysera händelsen till dess alla bevekelsegrunder kom i dagen. Den fortsatta händelseutvecklingen visade dock att det var meningslöst att vänta sig några sensationella avslöjanden. Fidels kovändning var nämligen ett resultat av flera välkända faktorer. Den hade sina rötter i de interna kubanska svårigheterna – i de problem och motsägelser som vi just behandlat – i förändringarna i det internationella läget och i Castro-ideologins utveckling under det samlade trycket av dessa företeelser. Det behövdes inget ultimatum från ryssarna för att Fidel Castro skulle göra sitt kätteri förenligt med att Kuba tillhörde Sovjetblocket. Hans tal om invasionen i Tjeckoslovakien gav på detta sätt ett iögonenfallande och dramatiskt uttryck för den avspänning som gradvis och oundvikligt vuxit fram i kulisserna. Till synes avlägsna händelser såsom Ches död i Bolivia i oktober 1967, Tet-offensiven i Vietnam i februari 1968, den revolutionära offensiven på Kuba i mars 1968 och t o m majhändelserna i Frankrike samma år var betydelsefulla för Fidels utveckling.

Som vi sett utvecklades det castristiska kätteriet fr o m 1965 när den amerikanska aggressionen i Vietnam inte möttes av någon beslutsam reaktion från Sovjets sida fastän den innebar en kränkning av östblockets gränser. Kubanernas växande känsla av otrygghet tillsammans med deras gamla övertygelse om den subjektiva faktorns vikt i den revolutionära kampen drev dem att agera självständigt och mycket irrlärligt mot den nordamerikanska världsoffensiven. Che Guevara gav sig av för att rikta ett angrepp mot fiendens hemmafront, stödja vietnameserna och sätta in den kubanska kampen i dess stora latinamerikanska sammanhang. Det var ett projekt som innebar stora risker för Kuba men var fördens skull inte någon förtvivlans gest eller något planlöst tärningskast. Vietnamkriget väckte en anti-yankee-reaktion i hela världen och i synnerhet i Latinamerika där fientligheten mot kolossen i norr aldrig hade saknats. Ögonblicket tycktes vara väl valt att låta denna få fritt utlopp och på det sättet utlösa en revolutionär händelsekedja. Såväl Fidel som Che visste naturligtvis att USA inte skulle stå passivt inför en resning men de hade orsak att tro att Washington som ju hade sina bästa trupper i Asien skulle få svårt att få kontroll över ett kontinentalt uppror av stor omfattning. Det gällde därför att handla snabbt, välja ut det fördelaktigaste området och så ”på vietnamesiska” rubba världspolitikens cirklar. Kuba accepterade således att spela med sin egen existens som insats men också under sådana villkor att landet om allt gick bra kunde se sin framtid bättre tryggad än genom den osäkra rysk-amerikanska överenskommelsen av 1962.

Detta förklarar vissa brister i den bolivianska gerillans förberedelser liksom i det castristiska kätteriets grundläggande resonemang. Tidsfaktorn föreföll mycket viktig. Man hade inte tid att finslipa planerna utan måste sätta igång genast. De militära segrarna – som Debray säger – skulle tjäna som svar på alla frågor om organisationen, om teorin och om den latinamerikanska revolutionen på lång sikt. Castristerna menade att det då bara fanns en enda stötesten i det hela, nämligen motsättningen mellan anhängarna av den väpnade kampen å ena sidan och reformisterna och de som ställde sig tvekande å den andra. I enlighet med sin tradition satte de nu allt hopp till vad en enastående man, Che Guevara, kunde göra. De trodde att han skulle bli en katalysator för alla revolutionära krafter och skapa en ny dynamik som i stridens hetta kunde lösa annars olösliga problem angående rörelsens taktik och strategi.

Denna irrlärliga uppfattning som var mycket besvärande för den gamla kommuniströrelsen kunde inte överleva Ches död. Castristerna erkände detta indirekt genom att tillstå att den 8

oktober 1967 liksom den 26 juli 1953 markerade det tillfälliga bakslag som öppnade vägen till fullständig seger. Men när Fidel misslyckats med Moncada övergav han sina ursprungliga planer och började bygga upp 26-julirörelsen. Ville man ställa gerillan på fötter igen eller få fram en ny kampmetod efter Ches död verkade det på samma sätt nödvändigt att snabbt söka lösningar på de problem man dittills lämnat därhän. Det var tydligt för alla att de nya fästningarna i Latinamerika inte skulle falla om man inte först gjorde omsorgsfulla ansträngningar att organisera och förbereda kampen.

En sådan satsning översteg castristernas möjligheter. Att Kubas historia inte går att skilja från Latinamerikas innebär ändå inte att deras historia är identisk. I själva verket hade kubanerna inte tillgång till kadrer som var specialiserade på latinamerikanska problem och deras kommunikationer med kontinenten var alltför besvärliga. De var heller inte längre samma oavhängiga grupp som Fidel värvat femton år tidigare, en grupp vars medlemmar sinsemellan var lösligt sammanbundna av vissa gemensamma idéer och värderingar. Nu hade de ett arv att försvara – den kubanska revolutionen – och en bestämd politisk färg, marxist-leninistisk. De hade hållit sin ö på gränsen till krig och tagit risken att utsättas för nordamerikanska repressalieåtgärder om konflikten spreds till hela kontinenten. Däremot var de inte beredda att äventyra vad de uppnått genom att ge sig in i teoretiska diskussioner med marxism-leninismens övriga uttolkare i Latinamerika. Ett försök att bilda en ”8-oktoberrörelse”, en motsvarighet till den legendariska 26-julirörelsen på Kuba, skulle bli en rörelse som redan från början kämpade under den röda fanan och skulle innebära att man började röra om i den internationella kommuniströrelsens känsliga förflutna och ifrågasätta alla dess teorier. Och castristerna tillhörde ju trots allt denna internationella kommuniströrelse numera. Vissa latinamerikanska revolutionärer var tvungna att ge sig in på uppgiften, men Fidel Castro kunde endast hjälpa dem i liten utsträckning.

Fr o m den här tiden intog kubanerna en sekundär plats i det latinamerikanska skeendet och castristerna kunde inte längre som förut planera med sikte på en kontinental revolution. Hädanefter kom deras politiska engagemang att inskränka sig till att de hyllade den väpnade kampens princip. Detta gav dem framför allt tillfälle att hedra minnet av Che och försvara sitt eget förflutna. Men OLAS, den latinamerikanska solidaritetsorganisationen, som ställts på fötter med så stor möda i augusti 1967 upphörde i praktiken att fungera och dess sekretariat i Havanna hade aldrig ens något sammanträde. Efter Ches död publicerades ingen kubansk text om den latinamerikanska gerillakampen. *Granma* nöjde sig med att föra fram vissa resolutioner från guatemalter eller bolivianer som beslutat fortsätta kampen. Ingen av dem utlovade förstas seger och det föreföll uppenbart att ingen anti-imperialistisk social explosion skulle komma att äga rum söder om Rio Grande under den närmaste framtiden. Kubanerna lät bli att tala högt om sin besvikelse för att inte demoralisera sina anhängare men var realistiska nog att dra sig tillbaka till sina defensiva ställningar innanför sin ”belägrade fästning”. Nu var deras liv och framtid insatser i kampen mot Kubas underutveckling och inte som de trott att de skulle bli 1965: i den stora kraftmätningen i Latinamerika.

Denna framtvingade reträtt var inledningen till en försoning med Sovjet som alltför i brist på bättre var Kubas främsta bundsförvant i ekonomiskt avseende. Men det var framtidsutsikter som Fidel naturligtvis inte kunde annonsera alltför brutalt för sina landsmän så här kort tid efter Ches död. Han var heller inte särskilt angelägen om att alltför hastigt visa sina oförsonliga sovjetallierade att han ville bilägga tvisterna. Han föredrog att i stället höja insatsen genom att s a s fly in i icke-ortodoxa uppfattningar. Det är ur den synvinkeln vi måste se hans tal på kulturkongressen i januari 1968 och hans upprop till de ”nya avantgarderna”. Den gången övergav han sin gamla princip ”Jag talar om Latinamerika och enbart om Latinamerika” för att brännmärka ljumheten och dogmatismen hos prosovjetiska kommunistpartier i allmänhet. Han försäkrade att vad han kallade ”skiljelinjen i Latinamerika” gällde också i

resten av världen. Överallt skiljde samma klyfta det stridsberedda avantgardet från "pseudo-revolutionärerna" som tog avstånd från den väpnade kampen. Men till skillnad från de tal han hållit förr om åren innehöll inte detta något försvar för ett bestämt projekt som andra skulle ta ställning till. Hans trots mot de ortodoxa var mera djupgående nu men också mera odefinierat och han ställde dem inte inför någon konkret frågeställning som han ville ha deras åsikt om. Den här gången ville han inte att de skulle bestämma sig omgående om de var för eller emot gerillakrigsföring.

Samma obestämmdhet präglade uppmaningen till de intellektuella, och till avantgarden i synnerhet, att kollektivt pröva nya idéer och vägar för revolutionen. "Ingen har monopol på den revolutionära sanningen", hävdade Fidel och förolämpade därmed djupt det gamla kommunistgardet som i ett halvsekel varit den marxist-leninistiska doktrинens väktare och privilegierade uttolkare. Men denna uppmaning till ökad kritisk verksamhet skulle ha blivit verkligt effektiv endast om "kättaren" samtidigt exempelvis inlett en stor offentlig och fri debatt kring orsakerna till den gamla ortodoxins nedgång. Harmlösheten i Fidel Castros allmänna och enbart verbala trots märktes inte genast ty ingen visste då om det utgjorde ett slut i sig eller en början på en rad nya initiativ som skulle vända upp och ned på de traditionella tabuföreställningarna. Men tre veckor efter kulturkongressen inleddes processen mot Escalante i Havanna och tio veckor senare drog man igång "den stora revolutionära offensiven" i mars 1968.

Då rådde det inget tvivel längre: i och med att Fidel tog sin tillflykt till ett slags militarisering av Kuba tog han fullständigt udden av sina teser om det nödvändiga i att redan på socialismens uppbyggnadsstadium införa kommunistiska element. I praktiken innebar det att han avstod från en verklig politisk och ideologisk uppgörelse med de ortodoxa. Det föreföll som om den kubanske ledaren medvetet offrade det mest originella och samtidigt det i den progressiva världsuppfattningens ögon mest lockande av sin erfarenhet genom att med en enda gång strypa all kritik, all debatt värd namnet och all politisk dialektik i öns inre liv. Det rent dirigerande draget tog öppet överhanden i den castristiska ideologin och praktiken. Man kunde ju hoppas att det bara var fråga om ett tillfälligt steg tillbaka. "Skynda er att skriva er bok, det här landet är inte längre vad det har varit." Så lød Fidels råd och det kanske innehöll ett löfte om att när Kuba väl var förändrat skulle fältet lämnas fritt för sant kommunistiska och "kätterska" initiativ. Men man skulle vara bra stark i sin övertygelse för att vara säker på att den stora mobiliseringen skulle bli kortvarig och tro att den inte skulle sätta djupa spår i kubanernas sinnen.

Till råga på allt verkade Fidel inte ens vara medveten om vilka konsekvenser en sådan mobilisering måste få eller räkna med att den kunde bli för omfattande för Kubas mänskliga och materiella resurser och därmed innebära ekonomiska risker. Än en gång visade han således sin karakteristiska otålighet över samhällets efterblivenhet och sin inte mindre karakteristiska böjelse för drastiska lösningar. Han kastade sig otvivelaktigt in i denna inrikespolitiska kamp i tron att han hade gott om tid att föra den till ett framgångsrikt slut. Han var övertygad om att den internationella situationen inte skulle förändras i något viktigare avseende under den närmaste tiden. Han visste förstås att Kuba under "den avgörande ansträngningen" skulle vara bundet till händer och fötter och inte kunna tillåta sig att råka i konflikt med Sovjet eller någon annan handelspartner av betydelse. I själva verket accepterade han som ett provisorium att Kuba blev mera sårbart i hopp om att en gång för alla kunna befria landet från underutvecklingens bojar. Hans inrikespolitiska satsning grundades alltså på en bestämd bedömning av det internationella läget.

Men den bedömningen skulle visa sig vara felaktig. 1968 innebar inte någon långsam mognad för de "nya avantgarderna" och ännu mindre någon stiltje i det världspolitiska skeendet. Tvärtom blev det ett år med många krisartade förvecklingar som ibland från en vecka till en

annan förändrade relationerna mellan stormaktsblocken och inom dem. Händelserna beskrev inte någon rak och entydig linje utan var ytterligt sammansatta. Verkligheten visade att castristerna hade stora svårigheter när det gällde att tolka de världspolitiska problemen. De avslöjade kubanernas ideologiska motsägelser och samtidigt deras politiska sårbarhet. Det var inte så att händelserna tvingade kommunisterna att ta ställning till Fidel Castros obestämda kätterier men de tvingade honom att ta ställning till en bestämd politisk utveckling, i väst och i öst, och det vid en för honom speciellt ogynnsam tidpunkt. Han hämmades av den inrikespolitiska situationen och fick varje gång nöja sig med att välja det minst onda, låta bli att kommentera sitt ställningstagande eller förklara det "teoretiskt".

Och ändå verkade den här lavinen av händelser spela kubanerna i händer i början. Först var det FNL:s häpnadsväckande Tet-offensiv i Vietnam. Ingen militär expert trodde att något sådant var möjligt. De sydvietnamesiska gerillasoldaterna trängde in i Saigon och ända in på USA:s ambassad och de höll Vietnams andra stad Hue i två långa veckor. Det var en seger för ett litet folks fantasi och uppfinningsrikedom över världens största industristormakts blinda teknologi. Det var en seger som satte själva begreppet "makt" på huvudet och uppmuntrade alla dem som inte ville böja sig för en social ordning som var "mäktig" men förtryckande. Dess återverkningar märktes överallt såväl i USA som i Europa där en våg av studentopposition drog fram och undan för undan blev oåtkomlig för de traditionella politiska krafternas kontroll och inflytande. De unga demonstrerade och ockuperade sina universitet i Västtyskland och Italien först och främst och skanderade namn som Ho Chi Minh, Mao Tsetung och, överallt och alltid, Ernesto Che Guevara. Den heroiske gerillasoldaten hade inga fiender i denna nya vänstervåg, han var snarare dess gemensamma nämnare. Han var mindre "doktrinär" än Mao Tsetung, mindre "partiman" än Ho Chi Minh, han var på en gång hjälte och helgon. Han stod studentrörelsen nära genom sin ungdom och sin mänskliga värme, han var ett föredöme genom sin kompromisslöshet och sin vägran att acceptera något samhälle som grundades på social orättvisa. Naturligtvis föll något av hans postuma utstrålning tillbaka på Kuba, hans revolutionära hemland.

Men Tet-offensiven fick också andra konsekvenser, mindre synliga kanske men inte desto mindre betydelsefulla. Efter den måste amerikanerna inse att de inte kunde vinna det här kriget med mindre än att de riskerade ett världskrig. Deras intensifierade krigföring i Vietnam var av allt att döma ett fiasko. Den ställde USA i dålig dager utan att amerikanerna vann några framgångar och den avslöjade deras förödmjukande vanmakt. Å andra sidan skulle en kraftigare eskalering, d v s ett anfall på Vietnams "inland" Kina medföra alltför stora risker och alltför mycken ovisshet om utgången. Förenta staterna tvingades slå till reträtt och söka en "hedersam" utväg samtidigt som de bad ryssarna mera aktivt verka som medlare mellan dem själva och Hanoi. Amerikanerna satte därför villkorslöst om än etappvis stopp för sina bombningar av Nordvietnam och de skandalösa kränkningarna av östblockets gränser upphörde. Lyndon B Johnson som alltsedan 1965 bröt mot "samexistensens regler" tvingades dessutom lämna scenen. Han avstod från att be om förnyat mandat till presidentposten. Sovjetunionens goda rykte var i och med det räddat och de amerikansk-vietnamesiska fredssamtalen som livligt uppmuntrades av Moskva skulle enligt den allmänna meningen ge USA en chans att rädda sitt. Det föreföll onekligen som om de orädda vietnameserna på egen hand, med sina uppoffringar och heroiska insatser lyckats återupprätta balansen mellan de två supermakterna, den balans som USA ensidigt brutit i februari 1965.

När fredssamtalen påbörjades i Paris i maj 1968 inleddes också majhändelserna i Frankrike. En handfull studenter – "några smågrupper" – lyckades utlösa en social explosion av stora mått. I Frankrike liksom på Kuba en gång var det "de nytillkomna" som drev fram en kris som varken den traditionella arbetarrörelsen eller dess fiender på högerkanten kunnat förutse. Ingen visste hur man skulle kanalisera trycket från en rörelse av så slående omfattning, men

regeringen de Gaulles motståndare hoppades kunna dra nytta av det. De ”nya avantgarderna” som utmärkt sig i de inledande sammanstötningarna var inte i stånd att ge den komplicerade kampen en revolutionär fortsättning. De förlorade snabbt initiativet till förmån för de gamla ”moderata” krafterna.

Majhändelserna visade att det fanns en revolutionär potential i själva Europa och gav i det avseendet Fidel Castro och andra med honom rätt när de manade till protest mot en reformism utan framtid.

Men den här gången var Havanna långt från att slå sig för bröstet – man lyckades knappt dölja sin förlägenhet. Den kubanska pressen publicerade frankrikenyheter utan minsta kommentar som om det gällt vanliga gatubråk och slagsmål, visserligen intressanta men ingenting som Kuba hade anledning att uttala sig om. Fidel Castro omgav sig med en minst sagt ovanlig tystnad. Studenterna i UJC och FEU sände inte ens ett symboliskt budskap till kamraterna i UNEF¹⁶⁶ och fackföreningarna visade inte större stöd för Frankrikes tio miljoner strejkande. Denna försiktighet var så mycket mer överraskande som anticastrister av alla sorter gjorde alla upptänkliga utfall mot Kuba. Franska kommunistpartiet tvekade inte längre att attackera ”guevaristerna” öppet och våldsamt, som om Ernesto Che Guevara varit ett slags sextioalets Trotskij, en dödsfiende och inte en kamrat och politbyråmedlem i ett broderparti. Den gaullistiske inrikesministern anklagade för sin del Havanna för att stå bakom en ”student-sammansvärjning” i Frankrike och lät förbjuda spridningen av tidskriften Tricontinental. Vad som ytterligare bidrog till förvirringen var att ett antal vänstergaullister ville lägga beslag på Fidel för egen räkning. De hävdade att den kubanske ledaren i grund och botten var en uppläst nationalist liksom general de Gaulle som han innerst inne beundrade starkt. Enligt dem hoppades alltså Fidel att generalen skulle sitta kvar.

Det har således sina sidor att tåga. Fidel kunde inte undgå att inse detta. Att han teg berodde på att han inte riktigt visste hur han skulle förhålla sig till majhändelserna. Det fanns två orsaker till detta, den ena rörde staten och den andra ideologin. Den första var självskriften: som vi har sett kunde Kuba vid den här tiden ”inte tillåta sig att förlora en enda av sina handelspartners” (Fidel Castro lär själv ha använt uttrycket i ett privat samtal). Det gaullistiska Frankrike levererade just då värdefull materiel till det kubanska jordbruket på ganska förmånliga villkor. Om en vänsterkoalition kom till makten var risken stor att den skulle ställa sig mindre förstående till att Kuba stillatigande fann sig i att USA och Sovjet ogillade Kubas ökade handel med andra länder. Allt hade varit annorlunda om de omstörtande händelserna i Frankrike inte följt den traditionella politiska logiken utan lett till en förstärkning av de nya krafter som var positivt inställda till castristerna. Men Fidel saknade till synes tilltro till majhändelsernas egen dynamik trots att de var ett resultat av ”de nya avantgardernas” agerande.

Så kommer vi till det andra skälet till att den kubanske ledaren förblev tyst. Den franska krisen tvingade alla politiska grupperingar att klargöra sina positioner, formulera sina målsättningar både på kort och på längre sikt. Detta gällde framför allt kommunistpartiet som länge medvetet svävat på målet beträffande sina strävanden. Det menade sig föra en politik som på en gång var revolutionär och parlamentarisk. När så omständigheterna tvingade partiet att ta ställning visade det sig klart att det var ett ”lag-och-ordning-parti” och sköt därmed upp förverkligandet av sitt socialistiska program på obestämd tid. Detta ställningstagande applåderades genast av ryssarna som själva riktade in sin kritik mot revoltens ”busar”, som blivit gaullisternas och kommunisternas gemensamma fiender. Peking däremot avslöjade detta som ett nytt förräderi av revisionisterna och Kina gav sitt ovillkorliga stöd åt studenter och arbetare i den gaullist-fientliga rörelsen. Den hållning som de bågge stora inom

¹⁶⁶ UNEF – Union National des Etudiants Français (franska studentunionen).

kommunistvärlden intog stämde exakt överens med deras respektive strategier och ideologiska linjer. Det framgick med all önskvärd tydlighet att de ortodoxas hädanefter ohöjda reformism var helt oförenlig med den nya rörelsens genomgripande protest mot den rådande samhällsordningen. I själva verket borde den här rörelsen genom ledarnas bakgrund, genom sin oavhängighet och sina spontana inslag ha förståtts bättre av kubanerna än av kineserna (som ju hade en helt annan historisk bakgrund och hävdade en strikt leninistisk uppfattning om kommunistpartiets roll i revolutionen). Men kineserna såg i majhändelserna ett nytt inslag i den kris som den gamla prosovjetiska arbetarrörelsen genomgick och såg fullt konsekvent fram emot att den fördjupades vilket skulle medföra en total avmystifiering av de ortodoxa kommunistpartierna. Endast en sådan process kunde ge upphov till en ny internationalistisk och sant antikapitalistisk rörelse. För att förbli trogen andan och också bokstaven i sitt upprop till kulturkongressen i Havanna borde Fidel Castro ha intagit samma position. Då hade han kunnat ge ett konkret och exakt innehåll åt sin utmaning till ”den förstenade pseudo-marxistiska kyrkan”.

Men Fidel var inte hågad att dra konsekvenserna av sitt kätteri så långt att det blev oacceptabelt för Moskva. Han hade nyligen slagit till reträtt när det gällde Latinamerika för att undvika en direkt konfrontation med de moskvatrogna om de grundläggande linjerna, om deras organisatoriska principer, deras teori och ursprung. Då anade han inte att han fem månader senare, i maj 1968, åter skulle stå öga mot öga med samma polemik, men denna gång rörande situationen i en del av världen där Sovjet var direkt engagerat. Nu kunde det inte bli fråga om någon ”flykt framåt” för Fidel, om ett muntligt avståndstagande från ryssarna utan bestämda ställningstaganden i de avgörande frågorna. Återstod en möjlighet: att tiga. Men tystnad innebar ett uppenbart steg tillbaka i politiskt avseende. Det var ett stort steg på väg mot en försoning med den gamla sovjetskolans adepten.

Det är sant att castristerna långt efter majrevolten försökte vinna tillbaka något av sin förlorade terräng. Då förklarade de att de alltid haft sina sympatier hos de franska revoltörerna och inte hos traditionalisterna. På det stora årliga mötet i Santa Clara den 26 juli 1968 ägnade sekreteraren för Las Villas-avdelningen av UJC-FEU ett avsnitt av sin långa principdeklaration åt de franska studenterna:

Vi är väl medvetna om att den världsrevolutionära processen är en, att folkens öde är ett och detsamma och att fienden är en och densamme ... I de mest utvecklade europeiska länderna liksom i de mest efterblivna länderna i Latinamerika trotsar studenterna i dag batongslag och kulor i sin protest mot imperialismens två ansikten – underutvecklingens smutsiga ansikte och nykapitalismens bedrägliga ansikte. Vi kubanska studenter som har äran och privilegiet att delta i byggandet av ett nytt samhälle, vi uttrycker vår militanta solidaritet med dem.

Omedelbart därefter talade Fidel och instämde helhjärtat i studenternas deklaration.

Denna gest passerade helt obemärkt i Frankrike där ingen ens kommenterade den, liksom för att hämnas på kubanerna för deras tystnad. Hur som helst hade studentrevoltens huvudfront förskjutits vid det laget. Nu befann den sig i Mexiko, i Kubas omedelbara närhet. De första sammanstötningarna i den mexikanska huvudstaden ägde rum just den 26 juli. Studenterna ville demonstrera med anledning av den kubanska högtidsdagen men skingrades av kravallpolisens batonger och kulregn. Ett tiotal av dem dödades. Dagen därpå gick alla universitets- och högskolestuderande i strejk. De krävde att de konstitutionsenliga rättigheterna skulle respekteras, att polisvåldet skulle stoppas och de politiska fångarna släppas fria. Deras krav väckte starkt genljud i landet som alltför länge fått finna sig i det institutionaliserade revolutionspartiets godtyckliga styre. Solidaritetsdemonstrationerna blev allt fler och en augustidag samlades en halv miljon människor på uppmaning av universitetets strejkkommitté och marscherade genom huvudstadens centrum. Mexiko hade inte skådat en sådan demonstration sedan de historiska marsdagarna 1938, när hela folket gick ut på gatorna för att stödja den

nationalisering av de nordamerikanska oljebolagen som president Lazaro Cardenas beslutat genomföra.

De makthavande, grupperade kring presidenten, f d inrikesministern Gustavo Díaz Ordaz, var ingalunda hågade att lyssna till folkets röst. En våldsam strid bröt därför ut praktiskt taget mitt framför näsan på kubanerna. Om det kraftprovet bara hade ägt rum i något annat latin-amerikanskt land! Mexiko var det enda som behållit sina diplomatiska och ekonomiska förbindelser med Kuba – om än i reducerad form. Den sista flygförbindelsen mellan Havanna och kontinenten upprätthölls just med den mexikanska huvudstaden. Ett ställningstagande mot Díaz Ordaz skulle ha brutit den sista officiella förbindelsen mellan Kuba och Latinamerika. Kubanerna skulle ha skaffat sig ytterligare en fiende och spelat nordamerikanerna i händerna.

Men tvärtemot vad somliga förutsagt löstes krisen i Mexiko inte på politisk väg, som i Frankrike. President Díaz Ordaz var inte stark nog att samla de politiska krafter som skulle ha gjort det möjligt för honom att anordna val utan att riskera någonting. Dessutom måste han så snabbt som möjligt återställa ordningen eftersom de olympiska spelen skulle äga rum i Mexiko i oktober. Själv hade han för att stärka sin prestige investerat fantastiska summor i detta projekt. Krisens upplösning blev därför blodig. Díaz Ordaz låtsades först ge efter för studenternas krav och sanktionerade ett informationsmöte på de Tre Kulturernas torg i Tlatelolco, men gav därpå order om att tanks och chocktrupper skulle sättas in. Utan förvarning öppnade armén eld mot omkring femton tusen fredliga och obehäpnade demonstranter. Över tre hundra dödades och två tusen sårades. Tusentals människor arresterades. Fastän den mexikanska historien är blodig vet den att berätta få så svarta episoder som denna.¹⁶⁷

Studenterna bragtes fullkomligt ur fattningen av den brutala massakern men kunde åtminstone hoppas att den skulle väcka världsopinionen. Jean-Paul Sartre och Bertrand Russell gick också ut med ett upprop om bojkott av de olympiska spelen i Mexiko. Logiskt sett borde varje civiliserat land genom att ansluta sig till bojkotten ha visat att det fördömde en regim som tog till så barbariska metoder för att tygla studenterna och det strax före de arrangemang som skulle vara ”idrottens och ungdomens”. Men bojkottappellen mötte inget gensvar vare sig i väst eller öst, inte ens i Havanna. I mars 1968 beslöt kubanerna att inte delta i olympiaden som protest mot att Sydafrika hörde till deltagarländerna. Men nu fann de det inte nödvändigt att inta samma hållning som svar på slakten i Tlatelolco och som en handling av solidaritet med de tusentals mexikanska ungdomar som torterades i fängelserna. De torterades för att de skulle erkänna att de deltagit i en ”castristisk sammansvärjning” och att de medvetet provocerat en fredlig arm. Den 19 oktober 1968 defilerade så de kubanska idrottsmännen förbi Gustavo Díaz Ordaz tillsammans med alla öststatsdeltagarna. Premiärminister Kosygin skickade till honom ett budskap till presidenten med en varm önskan om att den nya olympiaden skulle bli en framgång.

Fidel Castro kommenterade aldrig de mexikanska händelserna. I ett tal som han höll tidigare detta år, den 2 januari, kunde han emellertid inte avhålla sig ifrån att rikta viss kritik mot den mexikanska regeringen. Den här gången hade han inte kunnat nöja sig med att kritisera detaljer och därför teg han. Det kan också hända att han kände sig obehaglig till mods inför en alltför spontan studentrörelse utan direkt kontakt med Havanna. Slutligen är det också tänkbart att han efter massakern i Tlatelolco inte ville avvika från ryssarnas inställning och det för att inte ifrågasätta den uppfattning som han gav uttryck åt med anledning av invasionen i

¹⁶⁷ Officiellt uppgavs antalet döda vara 35. *Le Monde* (3. 10. 1969) däremot baserar sig på en undersökning som *Manchester Guardian* gjorde enligt vilken antalet dödade uppgick till 300 och de sårade till 2 200. Se *Le Monde* för den 3 oktober 1969.

Tjeckoslovakien. Ty vad som hände i Prag blev naturligtvis det mest uppmärksammade, det mest betydelsefulla och tveklöst också det som fick de svåraste följderna under detta händelserika år.

Slumpen ville att de första nyheterna om den ”nya kurs” som man följde i Prag nådde Havanna den 5 januari, samma dag som jag åt middag hos Fidel Castro och hans bror Raid. Vi talade om det då men inskränkte oss till att göra några allmänna anmärkningar om det förpinade Tjeckoslovakien som en gång varit det mest industrialiserade landet i den delen av Europa och som haft den rikaste vänstertraditionen. Namnet på den nye ledaren Alexander Dubcek sade oss ingenting. Vi visste inte heller med stöd av vilka grupper inom partiet och ute i landet han, utan våldsamheter, kunnat avsätta sin fruktade föregångare, Novotny, herre över partiapparaten och alla polisavdelningarna. Om honom hade Fidel och Raúl en hel del att säga däremot. För dem var han ”ett kliniskt fall av medelmåttighet”. Sedan revolutionen 1959 hade inget annat land så cyniskt skörtat upp Kuba som Novotnys Tjeckoslovakien. Utan att veta vad Dubcek gick för var de ändå säkra på att han inte kunde vara sämre än sin föregångare.

Ända fram till april 1968 tilldelades de tjeckoslovakiska nyheterna en tämligen undanskymd plats i den kubanska pressen. Från Havannas horisont verkade förändringarna i Prag närmast harmlösa. Men när polemiken tog fart i Östeuropa om Dubceks ”nya kurs”, då öppnade *Granma* sina spalter på vid gavel för de tjeckoslovakiska nyheterna. Man gjorde det med aktningvärd opartiskhet genom att jämsides publicera de ortodoxa anklagelserna från Moskva, Pankow och Warszawa och försvarstalen från Prag och Bratislava. Den 2 augusti svarade *Granma* på en artikel som tio dagar tidigare kommit ut i Bratislava där man angrep kubanernas neutrala hållning: ”Vi har publicerat alla dokument som vi fått genom de socialistiska nyhetsbyråerna för att vårt folk skall känna till de olika argumenten och söka göra sin egen analys av situationen i Tjeckoslovakien”. Detta unika ställningstagande avslutades med en försäkran om att Kuba aldrig skulle tillåta någon att ”försämra de vänskapliga relationerna med Tjeckoslovakiens folk”.

Kubanerna stod lika förstummade som resten av världen inför den sovjetryska aggressionen den 21 augusti. Ingen i ledarkretsarna hade av allt att döma räknat med en utveckling som denna och den kubanska opinionen var inte förberedd på denna eventualitet. *Granma* behöll dock fattningen och publicerade med samma opartiskhet som förut å ena sidan den ytterst dunkla sovjetryska kommuniké som påstod att warszawapaktens arméer hade inkallats av vissa framstående men anonyma kamrater i Prag för att stävja kontrarevolutionen. Å andra sidan kommunistpartiets, tjeckoslovakiska regeringens och parlamentets deklarationer som försäkrade att det inte förelåg varken någon kontrarevolution eller någon vädjan om hjälp. Den som inte var tvingad att sätta tro till den mystiska sovjetryska kommunikén hade all anledning att tro på vad tjeckerna sade och sympatiserade med dem. Därför var det heller inte så underligt att de tjeckiska tekniker som fanns i Havanna genast blev föremål för allas omtanke, att de styrktes av denna folkliga solidaritet och marscherade längs Vedados gator och ropade det slagord som var mer angeläget än någonsin för de bägge länderna: Patria o muerte – fäderneslandet eller döden. Samma dag annonserades att Fidel skulle hålla tal till nationen klockan 21 den 23 augusti.

Kuba-ledaren tog således till orda i händelsernas mest dramatiska skede, mindre än 48 timmar efter ockupationen. Alltjämt hade man inte hört något ifrån Dubcek, Smrkovski, Cernik och de andra ledarna som arresterats och bortförts till okänd ort av ockupanterna. I en förstadsfabrik utanför Prag höll kommunistpartiet en hemlig kongress och planerade en generalstrejk för att tvinga invasionstrupperna till reträtt, alltmedan man uppmanade befolkningen att inte förlora besinningen. Samtidigt vädjade partiet till kommunister i hela

världen om stöd och uppmanade dem att ta det socialistiska Tjeckoslovakien i försvar mot den sovjetryska invasionen.

Man trodde naturligtvis att Fidel ville vara bland de första att svara på denna gripande appell. Kubanerna var så övertygade om detta att de talade som om deras ledare redan fördömt Sovjets inmarsch, som om talet bara skulle tjäna till att kungöra motiven för domen. Den kvällen åt jag middag tillsammans med en grupp castrister i officiell ställning som var på resa genom Europa. De ville absolut att jag skulle lyssna på direktsändningen av talet som skulle börja vid tretiden på natten. Det skulle komma att framstå som en ny fas i den internationella arbetarrörelsens historia, menade kubanerna.

Idag vet vi att Fidel skyndade sig att ta till orda främst för att i tid sätta stopp för de pro-tjeckoslovakiska tendenser som den kubanska opinionen och större delen av partikadern gett uttryck för. I åratal hade han själv sått ut tvivlet på Sovjetunionens ”revolutionära trovärdighet” och stod nu inför en nation som inte var särskilt hågad att ha överseende med ryssarna, en nation som var fullkomligt fri från den proryska mystik som slagit så djupa rötter i de ortodoxa kommunistpartierna. Han vände sig också till ett folk som i högsta grad visste vad det betydde att som litet land få sin suveränitet och sitt oberoende hotade och därför spontant solidariserade sig med de fjorton miljonerna tjecker och slovakier som angripits av den sovjetryska kolossen och dess fyra medbrottslingar inom Warszawapakten. Fidel hade således ingen lätt uppgift. Om hans tal utifrån verkade, som *Le Mondes* ledare sade, avslöja ”en helt enkelt upprörande cynism”¹⁶⁸ så fann många av kubanerna det förvirrande, t o m patetiskt och i varje fall det mest uppkonstruerade av alla Fidels tal.

Som den jurist han var förklarade han först att den sovjetryska motiveringen för inmarschen var fullkomligt värdelös: den tjeckoslovakiska suveräniteten hade kränkts utan något som helst lagligt stöd. Han fortsatte lika rättframt att beskriva folkets tragedi:

Ett helt folk befinner sig i en chockartad situation, i den obehagliga situationen att behöva se sitt land ockuperat av andra länders styrkor, även om det rör sig om styrkor från socialistiska länder. Miljoner människor står idag inför ett tragiskt val: de har att välja på att antingen förbli passiva inför det som sker och som påminner dem om vissa händelser i deras tidigare historia, eller att göra motstånd som vapenbröder med spioner, yankee-agenter och andra fiender till socialismen.¹⁶⁹

Man hade alltså begått en oförrätt mot Tjeckoslovakien men en nödvändig sådan, menade Fidel, ”för att hindra ett värre ont”. ”Tjeckoslovakien var på väg mot kapitalismen, obönhörligen på väg mot imperialismen”, hävdade han. I botten på alltsammans låg de ”borgerliga ekonomiska reformerna” som i själva verket importerats från Sovjet, men som tillämpats med en sådan energi att det socialistiska systemet var på väg att upplösas till imperialisternas stora glädje. ”Allt som får beröm, stöd och entusiastiska applåder i imperialistpressen väcker självklart våra misstankar”, sade han och citerade utdrag ur västtyska och amerikanska tidningar som glädde sig åt den ”nya kursen”. Allt detta skedde enligt Fidel därför att det tjeckoslovakiska kommunistpartiet gav efter för krav från intellektuella och andra liberaler och avstod från att utöva proletariats diktatur.

I det läget fanns ingen annan utväg, man kunde inte låta imperialisterna få rycka loss en länk i den socialistiska kedjan. Det skulle ha fått vittgående följder för ”den världs-revolutionära rörelsen”. Folkrättens statuter hade visserligen kränkts men det hade gjorts i namn av ”en i kommunisternas ögon ännu heligare rätt”, ”de folks rätt som kämpar mot imperialismen”. Efter att på detta sätt ha löst den gordiska knuten i den här historien förklarade Fidel att han ville utnyttja tillfället till att delge ryssarna ”vissa sanningar som aldrig har blivit framförda”.

¹⁶⁸ *Le Monde* för den 25 augusti 1968.

¹⁶⁹ Samtliga Warszawa-paktsländer med undantag för Rumänien och naturligtvis Tjeckoslovakien självt deltog i invasionen. Således befann sig östtyska, polska, ungerska och bulgariska trupper på tjeckoslovakiskt territorium.

Därpå angrep han öststaternas ”slappa och ljumma revolutionära anda”, deras ”okunnighet om den underutvecklade världens problem” och deras ”benägenhet att konservera en handelspraxis som är densamma som den som tillämpas i de utvecklade kapitalistländerna”. Han uppmanade därför uttryckligen ryssarna att göra slut på dessa missförhållanden och hävdade sin rätt att kräva att Sovjet med samma ”energi” försvarade alla länder i den socialistiska gemenskapen, i synnerhet de mest utsatta: Vietnam, Kuba och Nordkorea. Han sade sig slutligen vara övertygad om att Moskva fr o m nu insåg hur befängt det var att hoppas på ”att förbättra relationerna med Förenta staternas imperialistiska regering” och att ryssarna nu skulle frångå ”de borgerliga ekonomiska reformerna” sedan de sett vad de lett till i Tjeckoslovakien.

Kubas beskickningar i Europa spred den oavkortade texten till talet i åtskilliga exemplar i hopp om att det sista avsnittet skulle visa att Fidel inte helt och hållet ställt sig bakom ryssarna utan hävdat sin personliga bedömning också i detta känsliga läge. Diplomaterna underströk särskilt premiärministerns ”krav” och lät påskina att om inte Moskva snabbt ändrade sin inrikespolitiska och internationella inriktning så kunde Kuba tänka sig att ompröva sin hållning till invasionen i Tjeckoslovakien. Men det var av allt att döma argument som i någon mån skulle skingra de europeiska Castro-vännernas oro och förvirring. På lång sikt hade de ingen som helst verkan. Självfallet ändrade Moskva inte med en millimeter sin inriktning på ett enda område, åtminstone inte på det sätt som Fidel Castro önskade. Trots detta har ingen ny kontrovers seglat upp mellan Kuba och Sovjetunionen. Tvärtom har Havannas inställning till ryssarna sedan den 23 augusti blivit alltmera vänskaplig.

F ö har vi svårt att tro att en så kunnig politiker som Fidel Castro någonsin kunnat se invasionen i Tjeckoslovakien som ett företag ägnat att ändra på förhållandena mellan Sovjet och USA. I själva verket tydde allt redan från början av konflikten i Östeuropa på att Washington erkände Sovjets rätt att handla efter eget huvud i dess intressesfär, i kraft av den tysta överenskommelsen mellan ryssar och amerikaner om uppdelning av världen. Det var inte någon tillfällighet att Förenta staternas president informerades om den förestående invasionen före alla kommunistledarna inklusive Castro. Det var heller ingen slump att amerikanerna sedan de gjort en läpparnas protest mot den orätt som begåtts mot tjecker och slovakier, skyndade sig att understryka att den inte på något sätt förändrade deras vilja att förbättra relationerna med Sovjet. Inför denna chevalereska amerikanska hållning, som skilde sig avsevärt från den de intagit efter den sovjetryska invasionen i Ungern 1956, kunde ryssarna inte annat än visa sig förstående inför amerikanernas önskan att upprätthålla status quo i sin intressesfär. Tjeckoslovakien-affären betonade således samexistensens mycket speciella karaktär som kan uppfattas som en helt enkelt realpolitisk överenskommelse mellan supermakterna. Vad som var säkert var att samexistensen i alla fall inte försvagades genom händelserna i augusti.

Vi kan vara övertygade om att det inte låg något idylliskt i detta förhållande. Men Fidel Castro hade å andra sidan heller inte valt Sovjet av kärlek. De stränga och ofta desperata omdömen som han så ofta fällt om Sovjetunionen bekräftades strängt taget bara av Moskvas reaktion på den tjeckiska förnyelsen. Fidel kunde helt enkelt inte med att säga till sina landsmän att Sovjet i invasionsögonblicket verkligen var modellen och inkarnationen av de socialistiska dygderna. Alltså fick han förespegla att han hoppades att Sovjet skulle bli det, måhända efter denna räddningsmanöver. Men man kan ifrågasätta om han verkligen menade detta.

Faktum är att också Fidels ställningstagande var ett realpolitiskt sådant. Han ansåg att Kuba var bättre skyddat genom sin tillhörighet till sovjetblocket, antingen det var socialistiskt eller ej, än genom en konsekvent uppslutning kring principerna om de små ländernas suveränitet. ”Vi måste lära oss att analysera verkligheten utan att hemfalla åt romantiska eller idealistiska

resonemang”, sade han i sitt tal. Det var ju uppenbart att vilka grunder samexistensen än hade så var den en vida mer påtaglig realitet än t ex den som FN försökte framtvunga med sina högtidliga deklarationer om världsfreden och gränsernas okränkbarhet. Vietnams öde och sedan Tjeckoslovakiens var tillräckliga bevis för det.

Men denna realitet förde också med sig väsentliga nackdelar. Sovjet höll inte fram sin sköld för Kuba av pur människokärlek. Man krävde motprestationer och det var Sovjet som dikterade villkoren. Kuba kunde inte längre hoppas på att nå en förändring i förhållandet mellan de industrialiserade socialistländerna och tredje världen, inte heller kunde man hoppas på att på lång sikt få dem engagerade för en latinamerikansk revolution. Fidel visste att han hädanefter måste dansa efter ryssarnas pipa utan att det på något sätt underlättade förverkligandet av hans inrikespolitiska och internationella planer.

Fanns det då någon annan lösning? I princip ja. Kuba-ledaren hade kunnat ta samma steg som kineserna gjort och jämsides med Peking gått in för att avslöja Sovjets ”socialimperialism”. Ett sådant ställningstagande skulle inte ha blivit verkningslöst i en kommunistisk gemenskap som var högst desorienterad och splittrad efter Moskvas ”misstag” i Tjeckoslovakien. Fidel hade kunnat bidra till avmystifieringen av Sovjetunionens ”pseudorevolutionära” politik och vid den här tidpunkten skulle de argument han gått och burit på så länge ha fallit i god jord. Men han var inte djärv nog att trotsa ryssarna på det viset. Tvärtemot kineserna räknade han nämligen inte med att krisen inom östblocket skulle fördjupas och trodde inte att han skulle kunna påverka den. Han föredrog därför att rätta in sig i ledet igen.

Faktum var att detta ställningstagande inte dikterats av ren beräkning. Innerst inne var han inte av samma uppfattning som vare sig kineserna eller den nya kursens företrädare i Prag utan menade alltså på sitt sätt att invasionen var välgrundad. Han önskade visserligen att östblocket skulle förändras men ville inte att det skulle ske genom kriser som inte kunde kontrolleras av de maktavande kommunisterna i respektive länder. Framför allt var han rädd att Kubas allierade i Östeuropa skulle lamslås av alltför våldsamma inre motsättningar och han själv bli lämnad ensam med USA. Dessutom hade han en syn på makten och på socialismen som inte tillät att massorna spontant ryckte fram på den politiska scenen. Hans tal den 23 augusti hade inslag av uppriktighet. På sätt och vis var det en sammanfattning av hans politiska ståndpunkter som förtjänar att granskas närmare om man vill förstå hur Fidel Castro uppfattade socialismen 1968 strax före den kubanska revolutionens tioårsdag.

En ny smekmånad

Alltför bryska politiska omsvängningar riskerar medföra allvarliga problem också i socialistländerna där de styrande inte fäster så stort avseende vid den allmänna opinionen. Sådana omsvängningar kan skapa förvirring bland kadren, för att inte tala om de militanta, och erfarenheterna visar att varje medvetandekris inom den socialistiska ”eliten” obönhörligen får återverkningar på samhället i stort. Det var därför inte många som med kännedom om den politiska atmosfären på Kuba efter talet den 23 augusti trodde att Fidel kunde eller ville överskrida vissa gränser i sin försoning med Sovjet. Hans återvändande till det ortodoxa fadershuset verkade så mycket mer otroligt som hans antirevisionistiska lidelse bara hade vuxit under åren av ”kall polemik” mot den amerikanskryskade samexistensen. Varje utlänning som vistats på ön mindes också med vilken hetta hans bästa medarbetare återgav hans angrepp på ”pseudorevolutionärerna”, som i deras ögon var ansvariga för deras heroiske kommandant Che Guevaras död och för den världsrevolutionära rörelsens försening. För dessa människor kom Fidels gillande av invasionen i Tjeckoslovakien otvivelaktigt som en smärtsam chock, men de kunde åtminstone återfinna sin ”ideologiska jämvikt” genom att konstatera att han samtidigt upprepade sitt fördömande av ”vissa europeiska socialistländers felaktiga uppfattningar”. Det tjeckoslovakiska dramat var således för dem en sönderslitande men

ödesbestämd konsekvens av dessa revisionistiska uppfattningar som måste bekämpas. Därför företog man också en bred propagandakampanj på ön för att förklara att Fidel inte ovillkorligt slöt upp bakom ryssarna utan tvärtom enligt egen utsago tog ”mycket allvarliga risker” när han lade fram de sanningar ”som aldrig blivit framförda” i detta mycket känsliga historiska ögonblick.

Ryssarna verkade faktiskt avvaktande och undvek att skylta med att Fidel ansåg invasionen berättigad. Hans tal fick inte ens äran att sammanfattas i Pravda trots att detta kommunistpartiets huvudorgan samtidigt tog in i sig de allra minsta positiva omdömen om invasionen från utlandet. Kremlologerna ansåg därför att den konfliktfyllda rysk-kubanska politiken redan blivit alltför komplicerad för att Sovjet snabbt skulle kunna klippa av förbindelsen med en enda isolerad handling från Fidel som förevändning. De visste också att ”den heroiska ön” sedan länge var i onåd hos den sovjetiska makteliten och att kretsen kring Bresjnev skulle akta sig mycket noga för att än en gång engagera sig i den impopulära och trassliga kubanska härvan.

Men mindre än ett år senare befann sig Moskva och Ha-varma än en gång på smekmånad. Den här gången rörde det sig inte enbart om officiella förbindelser. Fidels tal hade framkallat rykten som fortfarande var i svang och som talade om ett sensationellt ideologiskt närmande mellan Fidel och Warszawapaktstaterna. Man nödgades konstatera att de ”sanningar” som Fidel riktat till ryssarna den 23 augusti inte hade sagts för första gången utan snarare för sista. Varje gång Fidel hädanefter ställde sin militanta socialistiska uppfattning mot den som de ”pseudorevolutionära” företrädde var det bara tjeckerna han tog som exempel, som om Prag var den enda plats där ”den revolutionära andan förslappats” under den ekonomiska reformens olycksbringande inflytande. Så snart situationen i Tjeckoslovakien hade ”normaliserats” upphörde han helt att tala om sina europeiska allierades ”felaktiga uppfattningar”.

Redan i november 1968 mottog Fidel med pomp och ståt en delegation från det östtyska kommunistpartiet. Helt i strid med vad han bestämt efter 1965 om att aldrig mera skriva under något dokument med de ortodoxa undertecknade han nu en lång gemensam kommuniké med doktrinmässiga ambitioner om ”nödvändigheten att bekämpa alla former av revisionism och opportunism”. För kubanerna som var vana att betrakta ryssarna, östtyskarna och deras vänner som just revisionister måste denna kommuniké ha förefallit ganska märklig. Men den här gången startades ingen kampanj för att förklara hur och varför Fidel accepterat att överge sin tidigare tolkning av termerna ”revisionism” och ”opportunism” till förmån för ryssarnas. Och detta var ändå bara början.

Den 2 januari 1969 höll Fidel tal inför en enorm folkmassa och sammanfattade Kubas situation efter tio år av revolution. Han talade om allt som åstadkommits, om aktuella svårigheter, satsningar som måste göras och om mål för framtiden. Alla var övertygade om att han sedan som vanligt skulle hylla honom som var den förste som organiserat den kubanska socialistiska ekonomin och som varit den latinamerikanska revolutionens främste pådrivare, nämligen Ernesto Che Guevara. Men Fidel nämnde varken sin förre industriminister eller de latinamerikanska gerillasoldaterna den där dagen. I stället avslutade han sitt tal med att länge och varmt tacka det socialistiska lägret, och i synnerhet Sovjetunionen för dess hjälp och solidaritet. Han var säkert en aning generad, ty han använde uttryck som: ”I rättvisans namn måste vi erkänna att den sovjetiska hjälpen har varit av avgörande betydelse för vårt land”, eller ”hedern bjuder oss att påpeka att den sovjetiska hjälpen har varit oundgänglig under de avgörande åren”.

Men snart försvann också dessa vändningar ur hans språk. I juli 1969 ankrade för första gången sedan revolutionen en sovjetisk flotteskader i Havannas hamn. Omgiven av en hel

svärm ledare – däribland Blas Roca som plötsligt kommit till heders – gav sig Fidel ombord på kryssaren Grozny för att hylla de ryska sjömännens högtstående moral och oförlikneliga revolutionära tåga. Kort därpå svallade den kubanska pressen över i beundran för dessa sjömans internationalism när de gav sitt bidrag till den stora sockerskörd genom att hugga sockerrör en halv dag. De omdömen som ägnades denna ”*vackra gest av internationalistisk solidaritet*” påminde egendomligt starkt om de man kunnat läsa i *Hoy* 1961.

På punkt för punkt stod kubanerna snart inte sina allierade efter. I juni 1969 annullerade Fidel ett av centralkommitténs få kollektiva beslut (som fattats under den session i januari 1968 då den prosovjetiske Escalante överlämnats åt rättvisan) som sade att PCC inte skulle delta i kommunistpartiernas världskongress som sammankallats av ryssarna. Alltså skickades Carlos Rafael Rodriguez till mötet i Moskva, formellt som observatör. Inte desto mindre höll han där ett uppmärksammat tal som han avslutade så:

Här från denna talarstol deklarerar vi att Kuba osvikligen kommer att stå på Sovjetunionens sida i vilken avgörande konfrontation det vara må. Det må gälla den sovjetiska aktionen inför faran av upplösning inom det socialistiska systemet eller en provokation eller en aggressionshandling från något håll riktad mot det sovjetiska folket.

Denna trohetsed fick en utomordentlig betydelse såväl politiskt som ideologiskt. Den kunde inte motiveras med att kubanerna bara var måna om att inte stöta sig med ryssarna. På kongressen saknades inte bara kineserna utan också vietnameserna, koreanerna och andra icke moskvatrogna partier. Dessa vägrade delta därför att avsikten med mötet helt uppenbart var att få alla de kommunister att sluta upp kring Sovjet som kunde tänka sig att delta i ett politiskt – och kanske också militärt – korståg mot ”vänsteravvikarna” i Peking. Fidel Castro gjorde alltså ett politiskt ställningstagande i det han sände Carlos Rafael Rodriguez till Moskva och lät honom betyga ryssarna osviktig solidaritet. Han avstod därigenom från att i likhet med vietnameser och koreaner upprätthålla jämvikt i relationerna med Moskva och Peking. Han slöt helt öppet upp bakom Warszawapaktens socialism mot maoisternas. Därför var det inte underligt att ingen kubansk ledare fanns på hederstribunen när kineserna den 1 oktober 1969 firade 20-årsminnet av Folkrepubliken Kinas födelse. Den koreanske presidenten Choi Yon Kun, den vietnamesiske premiärministern Pham Van Dong och FNL:s ordförande Huu Tho fanns däremot vid Mao Tsetungs sida.

Ryssarna och deras allierade var inte okänsliga för den kubanska inställningen. De började åter tala om den heroiska ön i förskönande ordalag och tycktes ha strukit ett streck över de gångna årens kätterska och odisciplinerade hållning. Återigen publicerades reportage i *Pravda*, *Trybuna Ludu* och *Neues Deutschland* som hyllade kubanernas entusiasm i arbetet, deras framsteg som åstadkommits med brödernas hjälp och den lysande framtid som väntade dem. Ingen av de speciellt utsända journalisterna från Östeuropa var ofin nog att nämna någonting om det förflutna eller om den vikt man lade vid moraliska incitament i produktionen (något som man ingalunda frångått). Kuba beskrevs som en god folkrepublik vars främsta önskan för närvarande var att slå nya rekord inom sockerproduktionen. När kubanerna firade sin 26 juli 1969 lyckönskade Warszawapaktsledarna Fidel i ordalag som i vanliga fall reserverades för östblockets mest framstående medlemmar. Det ortodoxa och Guevara-fientliga franska kommunistpartiet ville inte vara sämre det utan föll in i hyllningskören och skickade broderliga hälsningar till kamraterna i Havanna.

Det kulturella och politiska utbytet mellan Sovjet och Kuba utökades snabbt och de europeiska folkrepublikerna följde sin vana trogen det ryska exemplet genom att skicka allt flera delegationer och experter till ön. På det ekonomiska planet däremot tycktes inte öststaterna håga att hjälpa till genom att lindra den plågsamma varuknappheten inom konsumtionssektorn som bara blev allvarigare under 1969. Alldeles som under den första

stora vänskapsperioden 1961-62 nådde livsmedelstillgången på ön under denna nya smekmånad en besvärande bottennotering.¹⁷⁰ Det fanns inget direkt samband mellan antalet prosovjetiska tal som hölls på Kuba och minskningen av livsmedelsransonerna, men för många kubaner som inte glömt ledarnas sarkasmer och klagovisor över kvaliteten på "revisionistvarorna" kunde det inte vara någon tillfällighet att vänskapen med Sovjet och ransoneringsarna förstärktes på samma gång.

Tvärtemot vad som varit fallet 1961-62 lovade de kubanska ledarna förresten inga under som resultat av den ryska hjälpen. De lämnade inte mycket utrymme åt illusioner utan ville förmå kubanerna att själva vinna kampen mot underutveckling och varubrist. Och när kampen intensifierades under 69-70 allteftersom förfallodagen för de tio miljonerna ton socker närmade sig verkade det naturligt att Fidel och de andra ledarna talade allt oftare om produktionen och alltmera sällan om "att sätta skolningen av det socialistiska medvetandet främst" och om nödvändigheten av att bygga upp socialismen och kommunismen jämsides. Under 1969 och början av 1970 inställde man t o m de stora nationella högtidsdagarna för att arbetarna skulle kunna fullgöra sin uppgift och "hålla sitt löfte" att till varje pris genomföra den gigantiska sockerplanen. I det läget var det inte konstigt att *Granma* talade mest om tekniska aspekter på produktionen, att Fidel särskilt framhävde vikten av kunskaper, yrkesdisciplin och god Organisation i arbetet och uppmanade till obarmhärtig kamp mot sabotörer, maskare och skolkare.¹⁷¹ För ögonblicket var det viktigare med goda macheteros än med *hombres nuevos*.

De gamla kätterska ståndpunkterna hade emellertid inte bara ställts åt sidan för en tid; de ersattes diskret och systematiskt av en annan doktrin om byggandet av socialismen. Den doktrinen grundades på tanken att man måste göra en maximal satsning på investeringar på bekostnad av konsumtionen. De tekniska och vetenskapliga kunskaperna måste komma i första hand, kort sagt måste man ge absolut prioritet åt produktionens uppsving och skapandet av en materiell bas för socialismen. En doktrin som denna påminde alltmer om den som ryssarna försvarade under sin industrialisering och kollektivering och liknade allt mindre den som Che, Fidel och Dorticós formulerat för att deformeringar av en viss socialistisk typ skulle kunna undvikas på Kuba. Förändringen skedde först omärkligt men betonades allt starkare under loppet av 1969 och till sist kungjorde man officiellt att trettioalets sovjetiska modell passade mycket väl på Kuba och att den t o m redan börjat tillämpas.

Den 24 september 1969 talade Armando Hart till de nytexaminerade från statsvetenskapliga skolan och humanistiska fakulteten i Havanna:

Vi anser det helt nödvändigt att ingående studera erfarenheterna från historiens första proletära stat, Sovjetunionen ... Denna framgång har sin förklaring främst i socialiseringen av produktionsmedlen och särskilt i kollektiveringen under slutet av tjugo- och början av trettioalet ... Det faktum att en stor del av landets resurser investerades i industrin och att nationens fundamentala tillgångar användes till att bygga upp socialismen och till investeringar och inte för omedelbar konsumtion var också en avgörande faktor för den sovjetiska produktionens språng framåt.

¹⁷⁰ 1969 infördes brödransoner (50 gr per person och dag) och vissa andra livsmedelsransoner skars ned. Dessutom har man under kampanjen för Havannas gröna bälte ålagt bönderna i stadens ytterområden och likaså enskilda personer med trädgård att plantera kaffe, vilket fått till följd att frukt- och grönsaksförsörjningen till huvudstaden har minskat i nästan katastrofal omfattning.

¹⁷¹ Kampen mot skolkarna har visat sig så mycket svårare på Kuba som lönerna inte står i proportion till möjligheterna att tillhandla sig varor och därför de traditionella sanktionerna mot de arbetare som uteblir från arbetet har förlorat all verkan. Arbetsminister Jorge Risquet har påtalat detta förhållande (jfr *Granma*, franska veckouppslagan för 17 augusti 1969) och från och med september 1969 införs s k arbetskort på vilka arbetarnas bristande disciplin antecknas för eventuell påföljd.

De sovjet-kubanska vänskapsbanden blev ännu starkare efter Armando Harts tal och de symboliska uttrycken för ”internationalistisk solidaritet” mångfaldigades under hösten 1969. Den 6 november firade ryska diplomater och tekniker Oktoberrevolutionens 52-årsdag genom att hugga socker tillsammans med kubanska ledare. En vecka senare anlände sovjet-unionens försvarsminister marskalk Gretjko till Kuba och begav sig också han till ett sockerfält för att tillsammans med Fidel ge sitt bidrag till skörden på tio miljoner ton. När Fidel tog emot honom sade han: ”Kamrat Gretjko, vi vet att när ni var befälhavare över Kaukasusarmén begav ni er ofta ut i skyttegravarna. Därför vill vi att ni ska betrakta er vistelse på Kuba som ett besök i en revolutionär skyttegrav där vi med redskapen i hand just nu utkämpar den avgörande striden mot den ekonomiska blockaden.” Faktum var att även om inte amerikanerna hade upphävt sin blockad så kunde Gretjko besöka Kuba enbart därför att det kubanska problemet mist sin betydelse för USA och amerikanerna planerade ingen ny framstöt mot den revolutionära skyttegravens. Dittills hade sovjetiska försvarsministrar och flotteskadrar omsorgsfullt undvikit att bege sig till Kuba just för att inte stöta sig med den nordamerikanska opinionen. 1969 fanns det inte stora risker att besöket skulle väcka skandal i USA eller skada den utomordentligt goda sovjet-amerikanska samexistensen.

Den nya Nixon-administrationen uttryckte mer eller mindre öppet sin glädje över att de ”förmätna” kubanerna åter höll sig till ”det kloka Sovjet”. Washington noterade med tillfredsställelse att Fidels tal på revolutionens tioårsdag inte innehöll någon som helst anspelning på gerillarörelsen i Latinamerika och drog slutsatsen att dörren till återupptagna relationer med Castro måste hållas öppen. Somliga krävde t o m ännu djärvare åtgärder från regeringens sida. En mycket betecknande artikel i ämnet publicerades i *New York Times* söndagsupplaga den 30 mars 1969 och var skriven av före UD-tjänstemannen John Plank. Han förklarade utan omsvep att USA hade tre starka skäl att återuppta förbindelserna med Havanna: a) för att undanröja ett tvisteämne och en konfliktrisk i förbindelsen med Sovjet, b) för att tillfredsställa det västra halvklotets intressen som Kuba tillhörde historiskt och kulturellt, c) för att kunna åstadkomma en plan för ekonomisk integrering och programmering av länderna i Karibiska sjön såsom bl a Barbados krävde. Plank förespråkade därför att man lämnade tillbaka Guantánamo-basen – som hädanefter saknade all strategisk betydelse – och bad Sovjet lägga ett gott ord för amerikanerna med sikte på en försoning. Plank var övertygad om att Sovjet gärna skulle åta sig att medla (to act as a broker) och att de garantier som den ”kreol-kommunistiska” regimen skulle kräva inte skulle visa sig oöverstigliga för Washington.

Varken denna artikel eller någon av de många likartade som följde på den väckte någon nämnvärd indignation i USA. Av allt att döma hade den amerikanska opinionen redan accepterat Fidel Castros existens. Den kubanska frågan verkade inte längre vara något stridsäpple för Washington och Moskva, den tycktes i alla fall inte kunna fördröja ett närmande dem emellan. Ryssarna behövde därför inte längre känna engagemanget för Castro alltför betungande och fruktade inte längre att mot sin vilja dras in i tvister för hans skull.

Under samma period kom också en oväntad händelse i Latinamerika att bidra till avspänningen mellan Moskva och Havanna. Ändå rörde det sig om en så besvärlig fråga eftersom den aktualiserade den revolutionära strategin på kontinenten. Den 2 oktober 1968 genomfördes nämligen i Peru en militär statskupp av klassiskt latinamerikanskt snitt. Den förde emellertid en regim till makten som ganska snart visade sig stämma väldigt dåligt överens med alla sina föregångare. Den började med att nationalisera det nordamerikanska oljebolag som fanns i landet och tycktes med det endast vilja underblåsa peruanernas anti-amerikanska känslor. I juni 1969 genomförde militärerna emellertid en jordreform och förklarade att de var fast beslutna att inte längre respektera gamla tabun och privilegier. Den 10 juli gav Fidel dem sitt officiella moraliska stöd och sade bl a:

Vad betyder det att de som genomfört denna revolution är en grupp militärer varav många t o m fått sin utbildning i USA? Om revolutionen utvecklas och medför en strukturförändring, om den fortgår som antiimperialistisk revolution och försvarar det peruanska folkets intressen, ja då kommer vi att utan förutfattade meningar vara för den.¹⁷²

Denna och flera andra deklARATIONER i samma stil från kubanernas sida mottogs mycket väl i Moskva. Unità-korrespondenten Adriano Guerra skrev att detta i ryssarnas ögon innebar att det första steget var taget till en stor försoning mellan PCC och de andra latinamerikanska kommunistpartierna.¹⁷³ I Moskva ansåg man faktiskt att Fidel Castro genom att erkänna den peruanska regimens revolutionära karaktär frångick sin ytterlighetsståndpunkt från OLAS-tiden. Han erkände därigenom att revolutioner kunde åstadkommas i Latinamerika utan att gerillarörelser först hade förstört oligarkiernas militärapparater. Just dessa militärapparater kunde under vissa betingelser handla ”revolutionärt” så som de gjort i Peru. De latinamerikanska kommunistpartierna skulle, enligt Guerra, länge ha förutsett denna möjlighet. Det var därför och inte för att de var rädda för att starta gerillarörelser som de alltid förespråkade fredliga lösningar av den latinamerikanska krisen. En liknande analys hade, menade Guerra, förmått Sovjetunionen att lämna ekonomiskt bistånd till latinamerikanska regimer oavsett deras politiska färg och inställning till Kuba.

Dessa tolkningar skrev man inte under på i Havanna men man förkastade dem inte heller. Tonen i den kubanska pressen förblev visserligen lika bestämt anti-yankee och gerilla-vänlig som tidigare men det utrymme som ägnades världshändelserna krympte allt mer.¹⁷⁴ Detta betydde inte att den politiska linjen förändrats utan snarare att Kuba drog sig inom sitt skal och helt ägnade sig åt sina inre angelägenheter. Den 30 september åkte i alla fall Fidel Castro ut till flygplatsen Rancho Boyeros för att välkomna de femton revolutionärer som frisläppts av den brasilianska regeringen i utbyte mot Förenta staternas Brasilien-ambassadör som stadsgerillan kidnappat. Vid detta tillfälle uppmuntrade han väpnade revolutionära aktioner och nämnde inte med ett ord möjligheterna till ”fredligt revolutionära” vägar för Latinamerika och det fastän han samtidigt hyllade den peruanska juntan. Ches verk trycktes fortfarande i stor omfattning och inga passager som kunde vara besvärande för den nya kubansk-ryska idyllen hade uteslutits. Kubanerna hade av allt att döma inte lagt sig till med öststaternas ”pålitliga metoder”. De censurerade inte i efterhand texter som inte längre var opportuna. Men denna ”liberala” politik åtföljdes inte av någon debattmöjlighet och riskerade därför att så förvirring i sinnena. Den kunde inverka menligt på de militantas övertygelse och ideologiska konsekvens. Man kunde ju inte undvika att se motsägelsen mellan Ches texter som riktar sig mot Sovjets imperialistliknande profiterande på sin utrikeshandel och sitt bistånd till de underutvecklade länderna å ena sidan och Fidels försvarstal för just den politiken å den andra. De militanta kunde också med rätta fråga sig om Kubas gillande av ”den peruanska revolutionen” verkligen var förenligt med OLAS’ teser. Vidare måste de undra om inte Fidel klart måste uttrycka och formulera sin syn på den latinamerikanska revolutionen mot bakgrund av hans nya allians med ”det kloka Ryssland”.

Relationerna mellan Sovjet och Kuba väckte många ytterligare frågor. Vi vet att Sovjet inte tillerkänner någon typ av kommunism legitimitet om den inte överensstämmer med den sovjetryska. Vi vet att hos broderländerna tolereras inga försök att ge socialismen ett nytt ansikte. Hur var det då möjligt att Sovjet kunde försonas med Fidel just när han lagt fram sina ”icke tidigare framförda sanningar” och just när han klargjort sitt beslut att göra Kuba till ett

¹⁷² Se *Granma*, franska veckouppslagan för den 20 juli 1969.

¹⁷³ Jfr *Unità*, det italienska kommunistpartiets huvudorgan, för den 27 juli 1969.

¹⁷⁴ Den enda utrikespolitiska sektor som verkligen ägnades uppmärksamhet av den kubanska pressen var Vietnam. Solidaritetskampanjen med de vietnamesiska kämparna har aldrig mattats på Kuba. När Ho Chi Minh dog proklamerades en sjudagars landssorg, längre än den som följde på Ches död.

icke-ortodox samhälle vars drivkraft skulle vara arbetarnas socialistiska medvetande och inte materiella incitament? Hur var en överenskommelse mellan Havanna och Moskva tänkbar när de båda vidhöll sina uppfattningar i detta uppenbart grundläggande avseende? Av allt att döma hindrade inte de motsatta uppfattningarna om sättet att stimulera produktionen kubaner och ryssar från att se att de inte gick åt var sitt håll utan utvecklade två samhällen som båda inrymdes i "den klassiska ryska socialismen". Vad grundade sig då den nya doktrin på som Fidel Castro lade fram i sitt Tjeckoslovakien-tal?

Detta tal från den 23 augusti 1968 utgick från tre grundprinciper: a) kommunistpartiet skall "utöva proletariats diktatur" under hela övergångsperioden från socialism till kommunism, b) den "socialistiska gemenskapen" inkarnerar den världsrevolutionära rörelsens och de kämpande folkens förhoppningar och måste därför med alla medel försvaras mot inre och yttre fiender, c) socialistländernas arbetare bör visa offervilja när det gäller att ekonomiskt och militärt förstärka respektive länder och "den socialistiska gemenskapen" i stort. Att sätta moraliska incitament framför materiella var till sist ett underordnat val som bara rörde sättet att tillämpa dessa tre grundläggande principer.

I Armando Harts tal fick den slående likheten mellan denna doktrin och den som Sovjet tillämpade på trettioalet en mycket tydligare förklaring än i Fidels 23-augustital. Den 23 augusti verkade det osannolikt att Fidel skulle vilja "teoretisera" över så slitna "sanningar" som den att en ärke-centraliserad och monopolistisk kommunistisk byråkrati nödvändigt måste ha monopol på makten i den proletära diktaturens namn. Logiskt sett borde han ha varit den siste att göra något sådant: hans välkända antistalinistiska lidelse hade närts av de mest korrekta marxistiska analyser, t ex Deutschers. Det var varken någon ytlig eller tillfällig lidelse. Han visste mycket väl vad den falska proletära diktatur verkligen vilade på som personifierades av Stalin. Han kände till alla hans försyndelser. Dessutom hade han ju gång på gång understrukit att den kubanska revolutionen inte hade proletärt ursprung. Och ändå bevisade talet att han gjort den sovjetiska maktprincipen till sin. Han gjorde det emellertid så valhänt, han blandade ihop väsentliga begrepp och förlorade sig i terminologins labyrinter, ja så klumpigt att man gott kunde tänka sig att han varit i tidsnöd, varit tvungen att improvisera och därför gjort misstagen. Situationen var ju ganska förvirrad under denna kris inom östblocket.¹⁷⁵

Hans andra argument verkade ännu underligare. I årtal hade han angripit den sovjetiska kompromisspolitiken som enligt honom motarbetade den internationella revolutionära rörelsen. Che hade visat hur vietnameserna stod ensamma i sin kamp och själv gav han sig av till Latinamerika för att börja sin gerillarörelse utan en tanke på att fråga Sovjet eller dess warszawapaktskolleger om de ville ha "två, tre, flera Vietnam". Hur kunde Fidel efter den erfarenheten, mindre än ett år efter Ches bortgång tro att Sovjet och dess fyra allierade inom Warszawapakten utgjorde någon "socialistisk gemenskap" som inkarnerade de kämpande folkens förhoppningar? Varför dessa och inte Kina som han 1967 ansåg vara mycket mera revolutionärt? Varför dessa och inte Kuba som ställdes inför invasionen i Tjeckoslovakien som ett fullbordat faktum och aldrig tillfrågades om huruvida den var lämplig?

Att Fidel tog sin tillflykt till begreppet "socialistisk gemenskap" var så mycket fåfångare som det tvingade honom att dra slutsatser som stod i strid med den internationella revolutionära rörelsens teori och traditioner. Ty tvärtemot vad han sade kunde inte den gemenskapen, ens

¹⁷⁵ Fidel Castro påstod t ex att proletariats diktatur skall utövas av det kommunistiska partiet. Emellertid visste han från sina marxistiska studier vid universitetet i Havanna att proletariats diktatur som namnet anger skall utövas av proletariatet. Proletariatet utövar denna genom sina maktorgan – sovjeterna – som innefattar alla arbetarna. Även om denna princip i praktiken knappast respekterats i Sovjet så har ryssarna i enlighet med vad teorin kräver upprätthållit en formell skiljelinje mellan sovjeterna och kommunistpartiet. I den stalinistiska epokens retorik talades det för övrigt alltid om arbetarklassens och dess partis ledande roll.

om den verkligen existerat, ha någon som helst rätt att med våld påtvinga en hel nation sin uppfattning. Socialismen är till sin natur ett system som inte låter sig överföras via bajonettspetsar. Den kan byggas endast av arbetare som befriats från förtryck och blivit medvetna om sina kollektivistiska mål. Det existerar ingen "högre rätt i kommunisters ögon", en rätt som alltså Fidel åberopade, och som skulle tillåta att den huvudprincipen åsidosattes. När den förment socialistiska gemenskapen skickade sina tanks till Prag visade den bara att den inte var någon sådan gemenskap utan totalt struntade i arbetarrörelsens traditionella värderingar. Även om man helt cyniskt ser det ur invasionsmakternas mest egoistiska synvinkel förstår man att deras "gemenskap" knappast kunde stärkas genom en ockupation av Tjeckoslovakien. Tvärtom måste den försvagas både politiskt, moraliskt och t o m militärt.

I den tredje avdelningen av sitt tal slutligen antydde Fidel att om den revolutionära andan förslappats i Östeuropa så berodde det på att ledarna lade större tonvikt på kampanjer för fred och materiell välfärd än på kampen mot den imperialistiska fienden. Han gav dem därför rådet att för sitt eget Och allas bästa återgå till den gamla politiken. Han framhöll att "massorna är mycket bättre rustade för att arbeta entusiastiskt och offervilligt när de vet att omvärldens tryck kräver att investeringar görs för landets uppbyggnad och försvar".

Endast genom att arbeta på detta sätt formas massorna politiskt och kan till slut förverkliga sina kommunistiska ideal.

Men också här dementeras Fidels påståenden av Sovjetunionens historia. Trettioalet och senare det kalla kriget medförde inget uppsving för den internationella revolutionära rörelsen som då reducerats till stödtrupp i Sovjet-ledarnas ledband. Ryssland och den anti-imperialistiska rörelsen skadades mer av denna politik än deras kapitalistiska klassfiende. Vidare stimulerade det yttre hotet inte alls arbetarnas entusiasm och medvetenhet i Sovjetunionen. Om det gjorde det varför präglades då just den tiden så starkt av brigadpolitik och terror? Också det socialistiska medvetandet hos det mest hängivna och osjälviska avantgarde måste under sådana förhållanden vackla. Man dömer trädet efter dess frukter: om heroiskt arbete vore tillräckligt för att utkristallisera sanna kommunister så skulle Sovjetunionen, efter att ha levt i decennier under "det belägrade fortets" regim, nu ha varit befolkat av omutliga *hombres nuevos* och inte av "slappa pseudo-revolutionärer".

Men i sitt 23-augustital fäste Fidel inte något avseende vid dessa historiska och teoretiska fakta, ty hans doktrin var utformad enbart med hänsyn till den kubanska situationen. En rad omständigheter som det till en del låg utanför möjligheternas ram för honom att påverka hade under 1968 drivit honom till ett avgörande beslut: landet skulle militariseras och den ekonomiska kampen skulle ges absolut prioritet. Han var djupt märkt av detta förhållande och kände ett behov av att försvara sitt ställningstagande, ja t o m göra det bättre än vad det var genom att förespråka en "proletariatets diktatur" utövad av kommunistpartiet som någonting absolut nödvändigt.¹⁷⁶ Av samma anledning drevs han att framställa Kuba som en revolutionär skyttegrav i en bred front som försvarades av den stora "socialistiska gemenskapen" och försökte entusiasmera arbetarna med att förklara att de bidrog till den gemensamma segern över imperialismen med varje sockerrör de högg. Under hela 1969 fortsatte han f ö att jämföra kubanernas arbetsinsatser med de mest storartade bedrifter som utförts av revolutionärer världen över.

Under alla förhållanden var Fidels nya ideologiska plattform helt tillfredsställande för ryssarna. De var tillräckligt väl insatta i den kubanska revolutionens historia och senaste utveckling för att veta vad som dolde sig bakom Castros uppfattning om proletariatets diktatur

¹⁷⁶ Det förefaller ganska paradoxalt att det kubanska kommunistpartiet som ännu inte hållit sin konstituerande kongress av Fidel tilldelas "funktionen att utöva proletariatets diktatur".

och den stora ekonomiska satsningen. De förstod att Fidel inte alls höll på att slå in på någon avvikande väg utan snarast kände sig på efterkälken och försökte hinna ifatt ryssarna på deras väg. Han försvarade ett maktsystem och en ekonomisk politik som i sig själva rymde alla nödvändiga garantier mot kätteri och kubansk "äventyrspolitik" som man fruktat så starkt under de föregående åren. Dessutom innebar det en rehabilitering av ett sovjettryskt förflutet att Fidel gjorde sig till förespråkare för trettiotaldoktrinen. Detta förflutna var just det som den ryska ledargruppen ville putsa av och låta komma till heders igen både i Sovjet och resten av östblocket.

Sedan de ryska ledarna under den tjugonde och den tjugoundra partikongressen antytt att det vore bäst att inte analysera de mekanismer som lett fram till "personkultens epok" började de alltmer öppet själva lägga sig till med just den periodens retorik. Det var alltså inte längre tal om att få folk att glömma "ett outgrundligt förflutet" utan istället om att skönmåla det. Detta återuppväckande av den gamla doktrinen verkade i början lika märkligt som Fidels 23-augustital 1968. Man frågade sig häpen vem ledarna egentligen vände sig till. Det sovjetryska samhället var endast i få avseenden sådant det varit under stalinismens år av "järn och eld" och det var föga sannolikt att det höll fast vid den mystiken som ju var avskaffad. Hädanefter härmade man ohöljt de västerländska konsumtionssamhällena och det till stor glädje för eliten som satt allt bättre förskansad bakom sina privilegier och alltmer genomsyrad av "amerikanska" värderingar. Sjolochovs och Fadejevs uppbyggliga romaner om "det unga gardet" var lika främmande nu för den ryska ungdomen som de en gång var för läsare på andra sidan Atlanten, och det var inte längre imperialistfienden som man skrämde barnen med utan det "röda" Kina. Mot denna bakgrund kunde inte de gamla stalinistiska formelnerna om "de sovjetryska arbetarnas proletära mission" och om den antiimperialistiska kampen längre utgöra någon sammanhängande ideologisk helhet som kunde tjäna som social drivkraft ens för de "troende". De maktavande i Sovjet gjorde sitt bästa för att avpolitiserade nationen och återinföra en elitstruktur men till försvar för sitt maktsystem fann de ingenting annat än den gamla epokens slitna paroller.

Ju allvarigare dessa motsägelser blev desto mer blev det ekonomiska systemet lidande och desto större blev ledargruppens förkärlek för en stelnad ideologi som helt akterseglats av händelserna och som var ännu mera oförmögen än förut att förklara eller ens hänga på något vis ihop med verkliga förhållanden. Som de verkliga trollkarlslärlingar de var, skapade de ryska ledarna en situation där all slags nationalism, fördomar och cynism blomstrade. Sedan hoppades de kunna bromsa dessa centrifugalkrafter som med allt större styrka pressade på inom det sovjetryska och de östeuropeiska samhällena och det genom att förbjuda all debatt i enlighet med den stalinistiska doktrinen och traditionen. Det var detta desperata försvar av status quo som fick dem att intervensera militärt i Tjeckoslovakien. De måste kväva detta förnyelseförsök i dess linda, detta försök som undgått polis- och partiapparaternas stränga kontroll. Ett sådant exempel fick inte förekomma fastän socialismens seger verkade mycket mera trolig i Tjeckoslovakien än en kontrarevolution. De handlade snabbt och utan påföljd i förvisningen om amerikanernas tysta medgivande. Men för att rättfärdiga aktionen måste de naturligtvis ta till "den proletära internationalismen" och ingalunda "uppdelningen av världen supermakterna emellan". Inte undra på att den stalinistiska retoriken nu blev ännu ihärdigare från Kreml-ledarnas sida. De jobbade hårt för att få fram den haltande doktrinen om socialistländernas "begränsade suveränitet" som framtvings av den "anti-imperialistiska" kampens krav. Kort sagt var det deras version av Fidels "socialistiska gemenskap". Ryssarna liksom deras motståndare – eller snarare konkurrenter – i väst visste mycket väl att den enda kamp som den "gemenskapen" skulle föra var den som måste föras på hemmafronten, för försvaret av Sovjets ställning som stat och av dess ledargrupps maktposition.

Eftersom de inte längre kunde åberopa proletariatets diktatur – den tjugioandra partikongressen ”upphävde” 1961 dess existens i Sovjetunionen – så bemödade de sig nu om att skriva in en märklig statut i de teser som utarbetats med anledning av Lenin-jubiléet. Enligt denna skulle det socialistiska samhället styras enligt den demokratiska centralismens principer, d v s med det kommunistiska partiet av stalinistisk typ som förebild. Samtidigt som Armando Hart i Havanna lovprisade trettioalets tvångskollektivisering så stod genom ett egendomligt sammanträffande Leonid Bresjnev i Moskva på kolchozmedlemmarnas kongress och höll ett nästan identiskt försvarstal där han med läpparna erkände att det i genomförandet av trettioalets politik begåtts en del obetydliga misstag.

Så trevade sig kubanerna och ryssarna fram och upptäckte att de detta år 1968 under skilda omständigheter försvarade tämligen likartade auktoritära maktsystem. Därför kunde de också närma sig varandra politiskt och ideologiskt och samstämmigt upprepa samma dammiga formler från en gången tid. Men deras nya smekmånad var inte som den förra från 1961. Då möttes de något slumpartat i en optimistisk atmosfär och castristerna trodde att de hade funnit inte bara en mäktig bundsförvant utan också den socialistiska idé som Sovjet förmodades inkarnera. De var nästan helt okunniga om de teoretiska grunderna för denna idé, om det sätt på vilket de ryska vännerna hade tillämpat den och likaså om den kris som detta lett fram till. När sedan erfarenheterna tvingade dem att se klart gjorde de stora ansträngningar för att komma ur den sovjetryska socialismens ideologiska och praktiska slentrian. De hoppades också i fortsättningen kunna upprätthålla de nödvändiga ekonomiska relationerna med ryssarna, men också det utan att göra sig några illusioner om villkoren. Återvändandet till fadershuset 1968-69 skall således inte förklaras med att kubanerna var offer för naiva inbillningar. Det var ett återvändande som framtvingats av ett möjligen temporärt bakslag i sökandet efter en egen, en kubansk väg till socialismen. Det var ett bittert återvändande eftersom kubanerna visste att deras mäktiga allierade i Europa knappast skulle göra framtiden lättare för dem och än mindre för de latinamerikanska revolutionärerna. Sovjetunionens proletära bestämmelse under trettioalet var inte längre någon realitet men den föreföll trovärdig och kunde alltså inspirera en bred internationell rörelse. Ingen – allra minst dess fiender – kunde på allvar tro att Sovjetunionen 1968 hade någon som helst bestämmelse inom den sovjetiska ”socialistiska gemenskapen”. De som låtsades tro någonting sådant, som Fidel under omständigheternas tryck, kunde inte vara totalt duperade av sin egen retorik.

”Det enkla som är svårt att göra”¹⁷⁷

I år 1970 skall det bli fest på Kuba som aldrig förr. Omkring den 15 juli skall man i Oriente fälla den sista arroban sockerrör som behövs för att det skall bli tio miljoner ton socker och i samma ögonblick som nyheten förkunnas kommer hela folket att explodera i glädjeyttringar. På Trocha i Santiago, på Rampa i Havanna kommer man att dansa dag och natt till den afrokubansk a musikens rytmer och man kommer i den superkarnevalen att glömma alla dagens och gårdagens bekymmer. Denna explosion utgör s a s en del av planen. Ledarna har tänkt att den skall bli ett slags gigantisk höjdpunkt på den stora mobiliseringen inför sockerskördens på tio miljoner ton. Även om man länge har sett fram emot den kommer den ändå att bli lika spontan och uppriktig. Alla kubaner längtar efter den dagen, alla från Fidel som varje morgon skördar socker i fyra timmar (farväl alla nattliga diskussioner!) till den siste macheteron, antingen han är civil eller militär. Också de medborgare som inte direkt har deltagit i denna 1970 års tappning av ”machete-attacken” väntar otåligt. Ty alla kubaner har fått lida för denna sockerskörd, och alla menar att deras insats kräver utdelning, att någonting måste förändras på Kuba efter juli 1970. [Beträffande händelseutvecklingen 1970 se *Kronologin*]

¹⁷⁷ ”Kommunismen”, sade Bertold Brecht, ”är det enkla som är svårt att göra”. (Kommunismus Es ist das Einfache das schwer zu machen ist”). Jfr Bertold Brecht, *Gedichte*, Suhrkamp Verlag, vol 3, s 67.

Denna övertygelse grundas inte på lärda kalkyler om vilken köpkraft på den internationella marknaden som en rekordskörd av det här slaget representerar. Det är åtskilliga månader sedan man slutade tala om det på ön och man betonar knappast de ekonomiska fördelarna med skörden längre. Fidel har själv låtit förstå att den verkliga bedriften ligger på ett helt annat plan. För den kubanska handelsbalansen är inte en halv miljon ton socker mer eller mindre av avgörande betydelse. Om man till varje pris skall nå det fastställda målet så är det för att det är ett politiskt mål, för att det rör sig om en moralisk fråga, en hederssak.¹⁷⁸

Den kubanska revolutionen skall visa att den står för sitt ord, att den verkligen kan nå de mål som den uppställt för sig. Parollerna talar till leda om detta: "Palabra de Cubano: van; los diez millones de toneladas van", vilket i realiteten vill säga "Det vi har bestämt det ska vi också göra, en gång för alla". Om det inte varit så gott om icke genomförda planer i det förflutna skulle Fidel naturligtvis inte ansett det nödvändigt att skapa denna veritabla mystik kring de tio miljonerna ton socker. Men han kan helt enkelt inte ställa sig upp inför kubanerna en gång till i slutet av 1970 och säga att man blivit tvungen att överge projektet på halva vägen.

Därför har han förvandlat det till ett slags nationell vadhållning där alla är helt engagerade och han har inte tvekat att använda de strängaste metoder för att få med de skeptiska och ointresserade. Förresten har sockerskörden intagit en sådan framträdande plats i nationens liv att alla är tvungna att känna sig berörda. Segern den 15 juli kommer därför att bli allas seger. Tack vare den hoppas Fidel kunna återfå ett förtroendekapital som under årens lopp har smält ihop allteftersom löftena inte har infriats. Far han detta förtroende kommer han att ha vad som behövs för att under goda omständigheter gå vidare till nästa etapp på sin marschplan.

Vad kommer då den att bestå i? De kubanska ekonomiska planerna för 1970-80 har ännu inte publicerats. Dock har Fidel avslöjat vissa detaljer som talar för att ön snart kommer att vara självförsörjande vad beträffar ris och andra viktiga produkter. Han har också talat om en intensifierad industrialisering (som kommer att underlättas av den anmärkningsvärda höjningen av nickelpriset på världsmarknaden). Han har slutligen lovat att Kuba skall börja tillverka socker-avverkningsmaskiner av Henderson-typ. Men sanningen att säga är inte genomförandet av dessa ekonomiska projekt det viktigaste i detta sammanhang.

För att vinna sin fantastiska sockervadhållning har Fidel accepterat att betala ett så högt politiskt pris att man ibland frågar sig om han inte drar växlar på revolutionens framtid. Militariseringen av ön, återföreningen med Sovjet och hyllningarna till "trettioalets sovjetryska modell" är i själva verket biprodukter till kampen för de tio miljonerna ton socker. Efterverkningarna av dessa dramatiska beslut kommer inte att försvinna som genom något trollslag så snart firandet är över 1970. Det medtagenhetstillstånd och de spänningar som samhällskroppen försatts i riskerar att bli svåra att råda bot på. De band som förenar Kuba med de latinamerikanska revolutionärerna och som är oundgängliga för öns framtid utsattes för utomordentligt kraftiga påfrestningar i och med att Fidel åter slöt upp bakom Sovjet. Ingen skall tro att relationerna från den ena dagen till den andra blir lika harmoniska igen som de var under OLAS-epoken.¹⁷⁹ Den halsbrytande vändningen 1968 måste ha sått förvirring i sinnena,

¹⁷⁸ Vi citerar som stöd för denna uppfattning ett uttalande som Fidel gjorde i sitt tal i Santa Clara den 18 oktober 1969: "Sockerskörden på tio miljoner ton innebär mer än ett visst antal ton socker, mer än en ekonomisk seger. Den är ett kraftprov och en moralisk uppgift för vår nation. Eftersom det nu gäller ett kraftprov och en moralisk uppgift kommer vi inte att acceptera att ens så mycket som ett gram fattas på de tio miljonerna ... Om vi t ex skulle stanna vid 9 999 999 ton skulle vi ha gjort en stor insats, en verkligt förtjänstfull insats, men redan nu bör vi säga att det skulle innebära ett moraliskt nederlag ... Tio miljoner så när som på ett halvkilo det skulle – och det säger vi redan nu – betyda ett nederlag och inte en seger." *Granma*, franska veckoupplagan, 26 oktober 1969.

¹⁷⁹ *Le Monde* för den 15 januari 1970 återgav ett ATP-telegram från Caracas angående ett uttalande av Douglas Bravo, chefskommendant för den venezolanska gerillan, i vilket han vänder sig mot Fidel Castro och mot den aktuella inriktningen hos den kubanska revolutionen. Enligt Douglas Bravo har castristerna upphört med all hjälp

särskilt hos den unga generationen av socialismens byggare på Kuba. Slutligen har hyllningarna till den stalinistiska modellen från trettioalet dämpat den kubanska revolutionens lyskraft utomlands där man alltför väl känner till den dystra verklighet som dolde sig bakom den och vad det till sist blev av den.

Alla dessa följder går att reparera men det finns ingenting som talar för att Fidel skulle ha beslutat att göra det. Det är möjligt att han inväntar tiden efter sockerskörden för att inleda en ny politik i ett nytt klimat, men man måste tillstå att ännu har han inte antytt något i den vägen. Vi ser alltså att det ännu är alltför tidigt att försöka göra någon fullständig summering av det stora sockerslaget och säga något om kubanernas framtid.

Emellertid har vi två objektiva utgångspunkter att ta fasta på. Majoriteten av befolkningen tror inte att Fidels prosovjetiska och autoritära ställningstagande under 1968-69 är definitiv. Även om denna majoritet inte har några möjligheter att uttrycka sin uppfattning så är den ändå känd och utgör en viktig politisk faktor. För det andra befinner sig Kuba inte alls i en situation som är jämförbar med den som rådde i Ryssland på trettioalet. Kuba har inget verkligt behov av att riskera alla sina politiska och sociala strävanden för att vinna en obeveklig kapplöpning om "den ursprungliga socialistiska ackumulationen".

Varken industrialisering eller snabb ekonomisk tillväxt kan förvandla ön till en ointaglig fästning. Kuba är inte Sovjet och ingen vare sig på ön eller någon annanstans kan någonsin säga sig vara uppriktigt övertygad om att de "objektiva" betingelserna tvingar Kuba att föra en politik som kräver mobilisering och utdragna uppoffringar.

Det är sant att Fidel under de gångna åren beslutat göra exceptionellt stora investeringar (naturligtvis till förfång för konsumtionen) och det är enligt honom själv detta som motiverar att man använder den ryska trettioalsmodellen på Kuba. Men det beslutet gäller endast ett näraliggande och begränsat mål: Fidel kan inte hävda att hans politik är nödvändig för att garantera socialismens framtid i världen. Mellan den mystik som frammanades av Stalins lösenord: "Vi har tio år på oss att hinna ifatt hundra års eftersläpning. Vi skall hinna ikapp eller gå under" och å andra sidan Fidels mystik kring sockerskörden: "Palabra de Cubano : van – vad en kuban lovat det står han för" finns det en kvalitativ skillnad som är alltför uppenbar för att behöva understrykas ytterligare.

Fidel skulle alltså ta omåttliga risker om han efter juli 1970 skulle försöka ge sig in på en ny "historisk" vadhållning om produktionsplanen, om han än en gång skulle mobilisera den uttröttade nationen inför en ny "avgörande satsning". Förmodligen kommer han att vara mera försiktig än han verkat i sina tal och mera känslig för folkets röst än vad hans uppträdande den sista tiden visat och därför föredra att använda det förtroendekapital som den "segerrika sockerskörden" ger honom till att slå in på en mindre farofylld väg. Men vilken? Vad har han att välja på när den stora nationella festen står för dörren?

För att kunna ge något svar på den frågan måste vi kortfattat gå igenom den märkliga marschväg som den kubanska revolutionen i sick-sack tillryggalagt, från det att den Batistafientliga

---

till de latinamerikanska revolutionärerna sedan de stängt in sig i sin egen kamp och återknutit banden med Sovjetunionen. Det förefaller också som om Carlos Rafael Rodríguez nyligen haft kontakt med Venezuelas kommunistparti, som Fidel Castro tre år tidigare fördömde i sitt berömda tal den 13 mars 1967. En del av den revolutionära vänstern i Venezuela har dock tagit avstånd från Douglas Bravo, då den otvivelaktigt menar att han inte borde ha offentliggjort den här affären. Men oavsett om denna besvikelse – eller denna oro – uttryckts offentligt eller enbart privat så finns den i alla revolutionära latinamerikanska kretsar. Man är inte oberörd av Havannas tystnad inför förföljelsen mot de mexikanska kamraterna. Man kan heller inte förstå varför Fidels godkännande av den peruanska militärjuntan inte åtföljas av ens ett formellt ställningstagande för de politiska fångarna i Lima, bland dem Hector Bejar som är en mycket känd procastrist och åt vilken Casa de las Américas gav sitt årliga pris 1969.

planen föddes 1953 och till det att det nya äktenskapet med den sovjetryska socialismen ingicks 1968. Det som omedelbart slår en är att de castristiska planerna och metoderna faktiskt inte helt avpassats efter de uppsatta målen mer än under kampens första fas. Då svarade strategin mot en anmärkningsvärt klarsynt uppskattning och en djupgående analys av behoven och möjligheterna i det kubanska samhället under Batistas styre. Tack vare denna förtrogenhet med verkligheten kunde Fidel och hans män mobilisera folket, väcka dess entusiasm och få det att inse nödvändigheten av ett nytt samhälle. Så nådde de tillsammans sina revolutionära mål. Efter segern lyckades ingen målsättning av både objektiva och subjektiva skäl ligga så i linje med den kubanska verkligheten. Framgången stärkte segerherrarna i deras tro på viljans avgörande betydelse och övertygade dem om att en seger föder en annan. De otillräckliga satsningarna på att organisera människorna på basplanet blev redan i början bittert kännbara. Dessutom tvingade den imperialistiske fienden på revolutionen en radikaliseringstakt som revolutionärerna kanske inte tänkt sig från början. De nya ställningstaganden som Castro och hans närmaste måste göra förstod därför inte längre alla. Man tyckte sig spåra vacklan i dessa ställningstagande och de räckte inte till för att inspirera på allvar, för att "hegemonisera" ens den del av befolkningen som ville vara socialistisk eller lätt skulle kunna bli det.

Det vore fruktlöst att söka förklara denna vacklan som ett slags castrismens barnsjukdom med rötter i dess småborgerliga ursprung. Att gerillasoldaternas teoretiska insikter var bristfälliga är odiskutabelt, men med tanke på vilka stelbenta och svaga analysinstrument man finner hos de kommunistpartier som framgått ur Komintern frågar man sig om inte castristernas empirism säkert var bättre än den sortens pseudo-marxistiska system av politiska teorier. Dessutom kompenserades den kubanska ledargruppens teoretiska och organisatoriska brister till stor del av dess brinnande politiska intresse och vakna intellekt. Castristerna var klart medvetna om de politiska och moraliska problem som höll på att torna upp sig vid socialismens horisont. Övergången från den radikala till den socialistiska fasen skulle otvivelaktigt ha kunnat ske utan så många slitningar och avfall, men när allt kommer omkring bevarades revolutionens möjligheter intakta under denna första trevande period.

Det första mera betydande missödet på vägen inträffade 1961 när castristerna trodde sig ha funnit en fix och färdig socialistisk modell att gå efter i Östeuropa. Från och med då lösgjorde sig planerna från verkligheten och blev till en makalös fyraårsplan som skulle ge kubanerna en "svensk" levnadsstandard 1965. Efter det kostsamma misstaget förklarade Fidel och hans medarbetare det som ett resultat av ganska naiva illusioner som de haft. Dels om ryssarnas vilja att massivt stödja dem och dels om "det socialistiska världssystemets" möjligheter att lösa de speciella problem som finns i ett underutvecklat land i den amerikaniserade sektorn av världen. Det ligger mycken sanning i den förklaringen som följande är detsamma som en självkritik eftersom castristerna ju inte hade behövt vara godtrogna så länge. Men de trodde faktiskt blint på en smärfri industrialiseringsprocess och på att ett mångsidigt jordbruk skulle skjuta upp ur jorden – satsningen på en snabb ekonomisk utveckling stod helt i överensstämmelse med deras tendens att fly in i framtiden. De hade vissa svårigheter att finna sig till rätta i det märkliga kubanska samhället som på en gång var revolutionärt och amerikaniserat. Castristerna var redan svårt märkta av de interna slitningarna och de svårigheter som det medförde att svänga med den röda fanan "under Mississippis hotande mynning". De intalade sig därför att det skulle bli mycket lättare att lösa de komplicerade problemen inom den sociala organisationsapparaten och det socialistiska produktionssättet när man väl uppnått en viss industrialiseringsnivå och förfogade över den produktionspotential som krävdes för att man skulle kunna bygga upp ett socialistiskt system. Det saknades inte röster som varnade för de sociala störningar som kunde uppstå under den första fyraårsplanen men castristerna ville inte lyssna på dem. De menade att invändningarna avslöjade "antikommunistiska fördomar"

och förresten var det aldrig tal om att offra en eller flera generationer på att strikt genomföra planerna så som Stalin hade gjort. Detta var vad Che försäkrade mig 1961 och lyssnade man noga kunde man t o m ana en viss tävlingsanda i hans ord. Han ville gärna att Kuba blev ett "socialismens skyltfönster" med större dragningskraft på latinamerikanerna än det avlägsna och sammansatta Ryssland. Han var övertygad om att han tack vare öns rikedomar och "det socialistiska världssystemets" makt hade de trumfkort på hand som behövdes för att göra bättre ifrån sig än ryssarna gjort i den här kampen för ekonomisk utveckling.

Castristerna medgav naturligtvis att de inte kunde förverkliga detta alldeles ensamma. De höll sig gärna i bakgrunden till förmån för kamraterna från PSP, experterna på "marxism" som visste bättre än andra hur man mobiliserade arbetarna och spårade upp misstänkta kontra-revolutionärer. Så ledde också det stora industrialiseringsprojektet på Kuba till en dogmatisk period och till en snabbt växande avoghet mot revolutionen bland kubanerna. Ett år senare, 1962, när varuknappheten var allvarlig och missnöjet uppenbart, insåg Fidel och hans ledarkamrater att de var inne på fel väg. De satte bryskt punkt för den politik som förts dithills. Anibal Escalantes ledarmetoder avslöjades och han själv förpassades snabbt till Moskva. Folket drog en suck av lättnad. Även om kubanerna verkade mindre benägna att tro på de ekonomiska löften så var de i alla fall djupt tacksamma mot Fidel för att han befriat dem ännu en gång. Oktoberkrisen svetsade dem än starkare samman med deras ledare. Vid första anblicken verkade det vara en ganska lämplig tidpunkt att inleda en ny politik. Fidel och hans män behövde inte känna sig som förlorare och slapp därför den förlamande känsla av att vara oförstådd och impopulär som råder inom ledargrupperna i de europeiska kommunistländerna.

Trots att Fidel och hans kamrater s a s slapp straff efter detta första stora politiska och ekonomiska misslyckande så kom de sig inte för att göra den grundliga självrannsakan som misstagen fordrade. I stället för att satsa på att använda den sovjetiska hjälpen som drivkraft i den ekonomiska tillväxten satte de helt enkelt allt hopp till sockret, deras "tunga industri", och slog in på samma gamla väg igen som om ingenting hänt. I själva verket var det bara slagorden som hade förändrats. I stället för att lova snar välfärd hävdade Fidel att en massiv sockerproduktion var ett så stort mål att bara dårar och illasinnade kunde tvivla på dess nödvändighet. Den castristiska strategin följde alltså samma mönster som förut: kraftsamling först, lösning av de sociala problemen sedan. Detta var naturligtvis inte mera realistiskt än det tidigare projektet. Överförandet av arbetskraft från landsbygden till industrin var redan det ett känsligt problem. Det går knappast att lösa smärtfritt som ju det ryska exemplet visar. Och överförande i motsatt riktning, från städerna till sockerrörsfälten, är knappast lättare även om det rör sig om mera kortvarigt säsongarbete. De administrativa omorganiseringarna och den andra jordreformen gav inga tillfredsställande lösningar, ty de hade utformats endast för att motsvara produktionens behov och inte med sikte på att förvandla arbetarens roll i produktionsapparaten och i samhället.

Som man kunde vänta blev resultaten av den nya politiken nedslående: det ekonomiska maskineriet fungerade fortfarande inte. Che insåg bättre än sina kamrater att någonting slog slint i själva systemet. I sin polemik med Östeuropas "reformatorer" avrådde han dem helt sakligt från att betrakta ett företag inom socialismens ram blott och bart som en förbättrad variant av ett kapitalistiskt företag. I och med detta närmade han sig om än famlande ett av de grundläggande problemen som också var aktuellt på Kuba. Che var inte övertygad om att man borde prioritera uppbyggandet av den materiella basen för socialismen utan underströk framför allt vikten av att omforma arbetarnas medvetande. Utan detta ansåg han att varje socialistiskt projekt var omöjligt att förverkliga. Men han fick aldrig tid att slutföra sina teorier om en social mekanism som kan genomsyra varje medborgare med socialistiska värderingar.

Ches tankar fick ändå inflytande i ledargruppen och Fidel tog upp dem när han efter 1965 konkretiserade innebörden av sitt kätteri. Fö var man då nästan helt på det klara med att tillämpandet av moraliska incitament i produktionen i Kina lett till att arbetarnas inställning radikalt hade förändrats och gett upphov till ett mycket mera rättvist, mera dynamiskt och mera revolutionärt samhälle. Fidels lösenord blev alltså Guevara-inspirerat, för att inte säga kinesiskt: ”Vi måste skapa rikedomar med vårt medvetande och inte medvetande med rikedomar”. Men i praktiken visade det sig att Fidel gjorde tvärtemot vad man gjorde i Kina. Han tycktes framför allt lita till sina tal och sina appeller till avantgardet när det gällde att forma medvetandena.

Det är sant att Fidel bekymrade sig föga om vardagslivets ”småsaker” för att han då inriktade sig på en oerhörd produktionsökning inom jordbruket. Hans planer var faktiskt ännu mera ambitiösa nu än förut. Han utgick ifrån en ytterst optimistisk uppskattning av öns jordbrukspotential. Hans tävlingslusta eggades och han hoppades kunna överträffa kineserna vad jämlikheten beträffade genom att införa en distributiv och inte penningbaserad ekonomi på Kuba som skulle göra pengarna meningslösa och fungera enbart på grundval av arbetarnas frivilliga och medvetna engagemang. Han styrktes av detta stimulerande framtidsperspektiv men ägnade bara obetydlig uppmärksamhet åt den envisa varubristen och den centraliserade och auktoritära organisationen av arbetet som berövade kubanerna all känsla för de kollektivistiska värderingar man undervisade dem om. Mellan doktrinen, de officiella löftena, och vardagslivet fanns denna gång en klyfta som ingen kunde undgå att upptäcka.

Denna märkliga motsägelse maskerades något av det breda kubanska engagemanget för de latinamerikanska revolutionärerna och av det hopp som väcktes genom Che Guevaras gerillaprojekt. Men solidaritetskänslan kunde naturligtvis inte kompensera nackdelarna med den stränga ransoneringen och inte skyla över den ytterligt centraliserade maktapparatusens godtyckliga manövrer som grundade sig på politiska ställningstaganden som folk var så gott som okunniga om. Däremot bidrog den till att ge allt som gjordes på Kuba en tillfällig karaktär. Hur som helst så skulle snart den latinamerikanska revolutionen vända upp och ned på alla fakta i frågan.

Så uppfattade Fidel det också och det fick honom otvivelaktigt att under den här tiden finna sig i det kubanska samhällets problem och motsägelser. Efter Ches död tenderade det tillfälliga att bli permanent och då beslöt Fidel att gå på en mer konsekvent politisk linje än den som dittills bestått i att han lanserat slagord av kinesisk typ för att åstadkomma en utveckling av rysk typ. Det var då som han drog igång sockerskörden om tio miljoner ton som fick karaktären av en vadhållning där den kubanska revolutionens heder stod på spel. Faktum var att han övergav sina Guevara-inspirerade intentioner och proklamerade absolut prioritet åt arbete och disciplin.

Enligt den ryska modellens logik borde han ha organiserat en stor tävling (efter Stachanov-mönster) byggd på materiella belöningar. Men på Kuba var penningen redan alltför nedvärderad och riskerade att visa sig otillräcklig som incitament. Det skulle följaktligen inte löna sig att offra den princip som Che stödde för en tämligen svag mobiliseringsfaktor. Å andra sidan fick inte de moraliska incitamenten avsedd verkan under de rådande sociala förhållandena och då återstod bara en sak: militarisering.

Här måste vi göra en parentes: den kubanska armén liknar inte alls den kinesiska som är verkligt politisk. På Kuba är den uppbyggd enligt klassiskt hierarkiskt mönster och således i grunden auktoritär även om den står i folkets tjänst och leds av flera gerillakämpar från Sierra Maestra. Genom beslutet att organisera samhället efter arméns mönster erkände Fidel indirekt att han inte förfogade över något annat och mindre tvångsmässigt instrument för att få sin politik genomförd. Dessutom har armén förutom att den infört sitt språk, sina arbetsmetoder

och sina hierarkiska vanor i produktionsapparaten också bidragit med den arbetsstyrka som blivit avgörande för planens genomförande. Fidel har t o m tillkännagett att om det dyker upp svårigheter så kommer han bara att kalla in några tiotal tusen reservare ytterligare. Självfallet borde inga sådana åtgärder få förekomma efter juli 1970.

På detta sätt har klyftan mellan den castristiska planeringen och den efterrevolutionära verkligheten lett till en rad missräkningar som i sin tur skapat social oro och till slut har man fått ta till autoritära metoder. Men dessa förhållanden måste ses mot bakgrund av den underutvecklade världen i stort och det vore oriktigt att glömma bort att under samma period har de flesta länder fått kraftigt bistånd av USA och dess kapitalistiska allierade gått tillbaka ekonomiskt sett och haft kännning av svält och elände av en art som numera är helt otänkbar på Kuba. En granskning av den castristiska marschvägen visar bara att sovjetblocket knappast är bättre än sin imperialistiske rival för att lösa underutvecklingens problem, inte ens på en relativt liten ö med knappt åtta miljoner invånare. Vi får inte glömma att det säkerligen inte var lätt för ett så litet land att stå emot så mäktiga beskyddare och kategoriskt säga nej till deras "socialistiska" lösningar. Under sådana betingelser kunde Kuba inte undgå att upprepa en hel del av öststaternas s a s klassiska misstag, dessa stater som sedan länge svänger mellan svikna löften och förstärkt autoritärt styre.

Och ändå är det både förvånande och nedslående att bevittna denna upprepning på Kuba, eftersom den revolutionen inte var som de andra. Den föddes inte i något grymt inbördeskrig som det som härjade i Ryssland på tjugotalet. Den importerades inte utifrån som till de europeiska folkrepublikerna strax efter andra världskriget. Dess ledare präglades aldrig av stalinismens dogmer och disciplin. De hade en originell utstrålning och deras popularitet väckte avundsjuka i alla andra socialistländer. Hur var det då möjligt att denna avantgardegrupp som var så helt integrerad i samhället, så öppen och så osjälvisk inte kunde anpassa sig till de reella förhållandena som rådde efter segern över den gamla regimen? Varför valde de ekonomiska planer som man sedan tvingades överge eller som bara kunde genomföras med hjälp av metoder som inte stämde särskilt väl överens med revolutionens historiska löften?

Erfarenheterna från Kuba tycks tala för att revolutionärernas ytterst ambitiöst uppsatta ekonomiska mål inte kan förklaras som enbart en tillämpning av stalinistiska dogmer. Ledare för unga revolutioner i underutvecklade länder har en benägenhet att fly in i framtiden på jakt efter en ekonomisk dröm därför att de känner sig maktlösa inför sitt heterogena samhälle. De har inte på en gång tillgång till de materiella medel som behövs för att undanröja alla orättvisor som samlats under de föregående regimerna. De kommer praktiskt taget oundvikligen att tro att den mest revolutionära och vänstersinnade politiken som tänkas kan är den som går ut på forcerad ekonomisk utveckling därför att endast en sådan tycks kunna sopa bort spåren av det gamla eländet på rekordtid.

Låt oss i det här sammanhanget återvända till den ovanliga fråga som president Dorticós ställde: Vad är målet för revolutionen? Svaret kunde formuleras så här utan teoretiska utsmyckningar: "Att ge arbetarna i städerna och på landsbygden – d v s den övervägande majoriteten av befolkningen – faktisk kontroll över deras samhälleliga institutioner så att de fritt kan organisera arbetet och besluta om kollektivistisk fördelning av dess frukter." Detta är naturligtvis ett mycket enkelt program, men som Bertold Brecht skulle ha sagt, också mycket svårt att genomföra. Otivelaktigt. Men man kan ändå inte undvika det här programmet. Man får inte skjuta det på framtiden i det oändliga. Ingen revolution har någonsin nått fram till en socialism som nöjt sig med att inrikta sig på en snabb ekonomisk tillväxt. Faktum är att möjligheterna för en statsstyrd ekonomi helt i händerna på en avantgarde-elit att organisera en verkligt harmonisk ekonomisk tillväxt med tiden snarast visat sig medelmåttiga. Framstegen på det området uppväger inte nackdelarna med en autoritär mobilisering av arbetarna som under tiden berövas sina uttrycksmöjligheter. "Den ursprungliga socialistiska ackumula-

tionens" logik kräver för att man lånar en god del av de kapitalistiska utvecklingsmetoderna (strikt hierarkisk organisation av produktionen, godtyckligt beslutande om användningen av det samhälleliga överskottet, etc). Långvarigt tillämpande av sådana metoder medför oundvikligen sociala och politiska störningar som inte heller dämpas av de ansträngningar de revolutionära regimerna onekligen gör för att gynna de befolkningsgrupper som förut var mest utblottade.

Trots att den kan förefalla vänsterinriktad löser alltså denna strävan att skapa "den materiella basen för socialismen" inga reella problem i det efterrevolutionära samhället utan snedvrider i längden dess värderingar och leder fram till nya former av förtryckarregimer. Men det är meningslöst att dröja vid detta. Vi har redan i de föregående kapitlen framfört den kritik som de kubanska ledarna själva under sin kätterska period riktade mot att man så starkt prioriterade "den ursprungliga socialistiska ackumulationen". Det faktum att kubanerna inte undgått denna fatala samhällsinriktning bevisar emellertid inte att deras gamla ståndpunkter blivit värdelösa. Tvärtom bekräftar deras senaste erfarenheter mot deras vilja att en ekonomisk kamp efter sovjetiskt mönster reducerar arbetarna till soldater och berövar dem alla förmåner och all rätt att ta politiska initiativ. På detta sätt kan inte deras socialistiska medvetande formas så att man senare lättare uppnår revolutionens grundläggande mål. Förvisso kan det faktum att kubanerna fastän de var medvetna om farorna med en allmän mobilisering av det här slaget ändå underkastade sig den tjäna som bevis för att det inte räcker med god vilja men att det under vissa omständigheter knappast finns någon annan lösning. För ju Fidel Castro helt öppet redogjort för att det inom den närmaste framtiden ställer sig omöjligt att ge arbetarna självbestämmanderätt och ännu omöjligare att införa ett verkligt socialistiskt produktionssätt!

Men det vore säkerligen mycket svårare att vederlägga dessa argument om det inte funnits åtminstone ett land som visar att det även om man har att kämpa mot underutveckling är möjligt att bygga upp ett samhälle enligt kollektivismens och jämlikhetens principer, ett samhälle som ger arbetarna en annan roll än enbart den att utföra arbetet. Det är ingen tillfällighet att detta land, Kina, i hemlighet har fascinerat kubanerna. Vad som förundrade dem så i rapporterna från Kina var att landet trots sin ofrånkomliga fattigdom lyckats genomsyra arbetarna i städerna och på landsbygden med de nya kollektivistiska värderingarna. Detta var ett samtalsämne som inte bara förekom på Kuba. Överallt i tredje världen avundades man de kinesiska ledarna deras "duktiga arbetare" som kunde hjälpas åt sinsemellan, komma med värdefulla initiativ, genomföra sina uppgifter väl och själva lösa de ofta komplicerade problem som förekom inom industrin och jordbruket. Prins Sihanouk av Kambodja var den förste som talade med mig om detta och det tog innan jag själv besökt Kina. Han sade i förtroende att Mao Tsetung verkligen hade tur som hade att regera över medborgare som arbetade bättre än alla andra. Fidel och hans medarbetare blev inte mindre imponerade de, när jag berättade att jag under min kinesresa inte hört någon klaga över att arbetarna var borta från arbetet eller över några andra missförhållanden som tycks karakterisera underutvecklade länder.

Det vore emellertid naivt att tro att kinesernas föredömliga hållning enbart berodde på indoktrinering och undervisning uppifrån i rikt mått. Uppbyggliga predikningar har aldrig åstadkommit sådana underverk. Om kineserna har förändrats så är det för att de har en social miljö som tillåter dem att i vardagslivet praktisera de värderingar som den maoistiska doktrinen sätter högt. Detta har kunnat uppnås endast därför att det kinesiska kommunistpartiet har givit högsta prioritet åt genomförandet av sitt revolutionära program omedelbart och inte skjutit det på framtiden. Alltsedan 1958 har partiet systematiskt satsat på social radikalisering av massorna, på djupgående politisering och på uppmuntran av alla nya försök och initiativ inom administrationen på basplanet (främst genom folkkommunerna). Kort sagt

har partiet haft som mål att ena samhället inte genom någon autoritär mobilisering för stor-slagna ekonomiska planer utan genom att lita till massornas önskan att förändra de sociala relationerna och arbeta mera kollektivistiskt. Partiets politik syftar till att överlåta åt massorna själva att vända upp och ned på gamla vanor och föråldrade institutioner. Det har t o m drivit den politiken så långt att det ifrågasatt sin egen existens som institution och kritiserat sina egna byråkratiserade kadrer. Det var den stora proletära kulturrevolutionen. För kineserna är den bara förspelet till skapandet av verkligt nya folkliga maktorgan, till en ännu djupare omdaning av alla sociala relationer.

Tillämpandet av Maos idéer går naturligtvis inte heller smärtfritt. Kulturrevolutionens förlopp visar i sig självt att de inte är så lätta att förverkliga. Kina har säkerligen inte nått sista etappen av sin marschväg och kommer också att gå i sick-sack, på berg och i vågdalar under sin framtida utveckling. Men kineserna kämpar åtminstone hela tiden med utgångspunkt från andan och bokstaven i sin doktrin. De ägnar sig inte åt några fantastiska trollkonster som i socialismens namn skall bygga upp ett samhälle som riskerar att få mycket lite med socialismen att skaffa. Kinesernas originalitet är så djup att världssopinionen (också den till vänster) inte lyckas begripa vart de vill komma därför att den utgår från den ideologi och den expansionsvilja som de två stora systemen kapitalism och "socialism" enligt Sovjet-modell ger vid handen. Det kan märkligt nog konstateras att världssopinionen trots den moraliska kris som fräter på länderna i öst och i väst har låtit sig övertygas om att varje regim vilken det vara må måste sätta den ekonomiska tillväxten i främsta rummet, om inte helt ägna sig åt den (och den ekonomiska tillväxttakten fastställs naturligtvis av makteliterna). "Kineserna måste vara galna som inte gör likadant. De offrar sin framtid för en doktrinmässig synvilla eller så döljer kulturrevolutionen helt enkelt något mer eller mindre machiavelliskt." I verkligheten är det inte sin framtid kineserna har offrat utan den sorgligt välkända dogmen om "den ursprungliga socialistiska ackumulationen" som genomförs med autoritära medel av en makthavande byråkrati. Denna "fruktansvärda uppoffring" till trots klarar de sig uppenbarligen bra på alla områden inklusive vad den ekonomiska tillväxten beträffar. Det verkar som om kineserna var den enda socialistiska nationen som utvecklas harmoniskt utan att behöva uppleva de ekonomiska svårigheter och besvikelser som f n härjar Östeuropas "sovjetiserade" samhällen i grunden.

Varje socialt experiment är självfallet unikt på sitt sätt. Därför vore det meningslöst att föreslå kubanerna att de helt enkelt skulle kopiera den kinesiska modellen. Deras förmåga att "stå på egna ben" är ojämförligt mycket mindre än kinesernas eftersom Kuba är litet och har begränsade mänskliga resurser. Det är helt klart att castristerna även om de ville gå efter det kinesiska exemplet skulle få gå till väga annorlunda i fråga om att prioritera skapandet av en socialistisk medvetenhet om att ha förtroende för massornas självbestämmandeförmåga, om att skapa de nödvändiga revolutionära institutionerna i samklang med de principer man hyllar – för att bara nämna det viktigaste. Det skulle alltså inte vara fråga om att som några pro-maoistiska fransmän 1968 gjorde skriva: "Skapa två, tre, flera kulturrevolutioner!" på väggarna i Havanna. Ingenting av det slaget står på dagordningen på Kuba även om castristerna nu när de snart skall ta ställning till Kubas framtida politik i högsta grad skulle behöva dra lärdom av kinesernas förflutna.

Det val som Fidel Castro står inför när de stora festligheterna i juli 1970 närmar sig inskränker sig inte till ett ställningstagande för den eller den ekonomiska planen, den eller den produktionssatsningen som skall kunna väcka arbetarna och än en gång "mobilisera" deras krafter. Den verkliga nyordningen, den som kubanerna verkligen hoppas på skulle bestå i en total omorganisering av det sociala systemet, uppifrån och ned. Den skulle ge arbetarna större beslutandemakt så att de slapp vara utlämnade åt välvilliga planerares misstag på nåd och

onåd. En verklig nyordning skulle bestå i att etappvis mejsla fram de sociala institutioner som Kuba saknar så gruvligt.

Denna slutsats skall inte ses som något gott råd eller någon from önskan av en europeisk vän till den kubanska revolutionen. 1967 hörde jag mycket ofta ledande kubaner ställa sig samma problem. Efter att noggrant ha studerat Ernesto Che Guevaras skrifter har jag kommit fram till att han där om än inte bokstavligen så i alla fall till innebörden har haft liknande tankegångar. Ty vilken var annars avsikten med hans tal i Alger och hans sista budskap i Tricontinental om inte att förmå kamraterna att vara på sin vakt mot en "socialism" som alltmer anammar de kapitalistiska ländernas principer för utrikeshandel och inrikes utveckling och som för var dag alltmer tar avstånd från dem som tror på en verklig revolution, en verklig social rättvisa. Kubanerna har ännu möjlighet att välja så att de inte hamnar i den situationen. De har alltså tillgång till det som behövs för att frigöra en mekanism som leder fram till ett fritt och jämlikt samhälle. Utan att vara överdrivet optimistisk kan man tro att det är den vägen de kommer att välja.

Kronologi

1953

26 juli – 120 ungdomar grupperade kring Fidel Castro går till attack mot Moncadabaracken i Santiago de Cuba. Attacken misslyckas. Flera av upprorsmännen blir barbariskt torterade och dödade av militärerna. (Bland offren: Aldo Santamaría, expeditionens andreman). Fidel Castro, hans bror Raúl, Juan Almeida, Jesus Montané och andra ställs inför rätta i Santiago i september. Under processens gång lösgörs emellertid Fidels fall från de övrigas och han ställs den 16 oktober inför en specialdomstol bakom lyckta dörrar. Han försvarar själv sin sak och håller ett försvarstal: *Historien skall frikänna mig*. Han döms till 15 års fängelse och återfinns i specialfängelset på Isla de Pinos de flesta av de överlevande från Moncada.

1954

Fidel Castro är alltså medlem i ortodoxopartiet men börjar från sin fängelsecell organisera den nya revolutionära grupperingen 26-julirörelsen. I november låter general Batista sig "väljas" till president, utan opposition.

1955

Maj – Med anledning av att hans presidentmandat börjar lämnar Batista allmän amnesti. Castro och hans kamrater frigges och återvänder i triumf till Havanna.

8 juli – Fidel ger sig av på en resa till Mexiko, USA, Costa Rica och åter till Mexiko för att mobilisera exilkubaner och kubaner som emigrerat samt förbereda en väpnad landstigning på Kuba. I Mexiko träffar han en revolutionär argentinsk läkare, Ernesto Che Guevara som ansluter sig till honom.

1956

September – Fidel Castro bryter definitivt med ortodoxerna och undertecknar i Mexiko en överenskommelse om samordnade aktioner med Directorio Revolucionario, företrätt av ledaren Jose Antonio Echeverria. Castro annonserar sin landstigning på Kuba under parollen: "I år skall vi antingen bli fria människor eller martyrer."

25 nov. – Trålaren Granma lämnar Tuxpan i Mexiko med 82 beväpnade män ombord.

30 nov. – Resning i Santiago under ledning av Frank País och Pepito Tey (vilken dödas under aktionen).

2 dec. – Landstigningen från Granma.

5 dec. – Armén överrumplar invasionsstyrkan vid Alegria del Pio.

18-25 dec. – Ett tjugotal man ur styrkan strålar samman i Sierra Maestra och bildar den första gerillabasen på Kuba.

1957

17 jan. – 17 gerillasoldater gör en framgångsrik attack mot militärförläggningen i La Plata.

17 febr. – Fidel Castro intervjuas i Sierra Maestra av *New York Times*-korrespondenten Herbert Matthews. (Början av mars). Frank País sänder 50 man från Santiago som förstärkning till gerillan.

13 mars – *Directorio*-männen anfaller presidentpalatset i Havanna. José Antonio Echeverría mördas av polisen. Våg av polisterror över ön. Gerillasoldaterna lägger beslag på ett stort antal vapen i El Uyero-kasernen.

Juni–juli – Motståndsrörelsen i städerna organiserar en serie uppmärksammade attentat i Havanna, Santiago och andra städer.

30 juli – Polisen dödar Frank País på öppen gata i Santiago.

Början av aug. – En spontan strejk lamslår nästan samtliga av öns östliga provinser. Fidel Castro bildar ”den andra rebellkolonnen” i Sierra Maestra och ger Ernesto Che Guevara kommandot över den.

5 sept. – Marinsoldaterna i Cienfuegos gör revolt: regeringsflyg bombar staden.

Nov. – Gerillasoldaterna upprättar *El Hombrito* i Sierra Maestra: det första fria territoriet med småindustri, radio, sjukhus etc.

30 nov. – Alla oppositionspartierna, utom PSP, undertecknar i Miami en pakt och antar ett mycket moderat och pro-amerikanskt program för tiden ”efter Batista”.

14 dec. – Fidel Castro avslöjar Miami-pakten som en reaktionär manöver samt deklarerar att kapten Lester Rodriguez som är i USA med uppdrag att köpa vapen inte har något som helst bemyndigande att signera pakten i 26-julirörelsens namn.

18 dec. – I Havanna håller stadsgerillans män racerstjärnan Fangio från Argentina fången i 48 timmar.

1958

Jan.–mars – Ny serie attentat i städerna: Havanna är utan elektricitet och vatten i tre dagar. Den internationella flyghamnen Rancho Boyero sticks i brand.

10 mars – Raul Castro ger sig av i spetsen för en kolonn om 67 man mot Orientes norra kust för att i Sierra Cristal öppna en andra front uppkallad efter Frank País.

12 mars – I sin egenskap av chefskommendant signerar Fidel Castro tillsammans med 26-julirörelsens nationelle samordnare Faustino Pérez ett upprop till nationen om 22 punkter i vilket den förestående revolutionära generalstrejken annonseras. Kubanerna uppmanas vidare att inte längre betala skatt och att inte vistas ute på gatorna efter den 1 april. I uppropet omtalas dessutom att dr Manuel Urrutia kommer att bli republikens provisoriske president efter segern.

9 april – Den revolutionära generalstrejken misslyckas i Havanna. Gatustrider i åtskilliga städer (särskilt i Sagua la Grande).

5 maj – 26-julirörelsens nationella styrelse samlas i Sierra Maestra: Fidel Castro blir rörelsens främste civile och militäre ledare. Faustino Pérez ersätts i Havanna av Marcelo Fernández (kallad Zoilo). Slutet av maj – Batistas armé går till storoffensiv mot Sierra Maestra.

28 maj – Efter tre dagars strid ockuperar armén Las Mercedes, strax intill rebellernas territorium.

Juni – Arméenheterna fortsätter att vinna terräng och närmar sig La Plata, rebellernas ”huvudstad”.

25 juni – Armén ockuperar Las Vegas som ligger fyra timmars marschväg från rebellhuvudstaden.

29 juni – Rebellerna går till motoffensiv nära floden San Domingo och slår 2 armébataljoner på flykten.

10 juli – Efter häftiga strider vid El Jigüe tar rebellerna 250 fångar som de överlämnar till Röda Korset (Operation Den trojanska hästen).

29 juli – Che Guevaras och Camilo Cienfuegos’ kolonner återtar Las Vegas. Samma dag slås överste Sanchez Mosqueras trupper på flykten av Fidel Castros kolonn under det andra slaget om San Domingo.

7 aug. – Gerillan återerövrar Las Mercedes, Armén slår till reträtt efter tre månaders strider.

29 aug. – Camilo Cienfuegos’ och Che Guevaras kolonner påbörjar invasionen av slättlanden i provinserna Camagüey och Las Villas.

September – Fidel Castros kolonn drar sig ned från Sierra Maestra i riktning mot provinsen Oriente.

3 november – Batista låter sig omväljas till president. Valdeltagandet är emellertid så lågt att han själv framstår som förloraren i denna valfars (98 % avstår från att rösta i Santiago, 75 % i Havanna).

9 dec. – I provinsen Las Villas undertecknar Che Guevara en överenskommelse om samordnade aktioner med motståndsmännen från *Directorio Revolucionario* samt med PSP. På det nationella planet har 26-julirörelsen att ta hänsyn till den s k Caracas-pakten som ingåtts den 20 juli med de politiska vänster- och centerkrafterna och som till skillnad från Miami-pakten inte innehöll någon antikommunistisk uteslutningsrätt.

Dec. – Raúl Castro organiserar den första bondekongressen i de befriade områdena i Sierra Cristal.

24 dec. – Ches kolonn ockuperar Sancti Spiritus och beger sig mot Santa Clara.

27-30 dec. – Regeringsflyg bombar Santa Clara.

31 dec. – Santa Clara-garnisonen kapitulerar. Samma natt flyr Batista i hemlighet till Santo Domingo. General Cantillo försöker få till stånd en ”fredsregering” under domare Piedras ordförandeskap.

1959

Año de la Liberación

1 jan. – Fidel Castro uppmanar till generalstrejk för att omintetgöra militärernas komplotter.

2 jan. – Rebellerna ockuperar Santiago där Fidel Castro håller sitt första tal till nationen.

3 jan. – Ches och Camilos kolonner marscherar mot Havanna.

- 4 jan. – *Directorio*-männen barrikaderar sig i presidentpalatset och på universitetet.
- 5 jan. – Den provisoriske presidenten Manuel Urrutia installerar sig i presidentpalatset i Havanna. Fidel beger sig tvärs över ön mot huvudstaden.
- 8 jan. – Fidel Castro gör sitt intåg i Havanna i triumf och håller vid Columbia-kasernen ett viktigt tal för enigheten bland revolutionärerna.
- 23 jan. – Fidel Castro beger sig till Caracas för att tacka det venezolanska folket för dess hjälp i kampen mot diktaturen.
- 13 febr. – Fidel Castro åtar sig posten som premiärminister.
- 10 mars – Regeringen antar lag nr 135 om en 50 %-ig sänkning av hyrorna på ön.
- 15 april – Fidel Castro reser till USA på inbjudan av de stora tidningsägarnas sammanslutning.
- 27 april – Fidel Castro anländer till Canada.
- 2 maj – Vid ett möte mellan 21 sydamerikanska stater i Buenos Aires kräver Fidel Castro att Latinamerika skall få ett bistånd om 30 miljarder dollars under en tioårsperiod.
- 17 maj – Fidel Castro undertecknar beslutet om jordreformen i La Plata, gerillasoldaternas gamla huvudstad.
- 14 juni – Ändringar på regeringsposterna: Raúl Roa blir utrikesminister, kommendanten Pedro Miret blir jordbruksminister.
- 16 juli – Fidel avgår från sin regeringspost och vänder sig till nationen för att avslöja president Urrutia.
- 18 juli – Ministerkonseljen utnämner dr Osvaldo Dorticós till republikens president.
- 26 juli – Fidel återtar offentligen sin avskedsansökan och blir åter premiärminister.
- 8 sept. – Ernesto Che Guevara återvänder från en tre månader lång resa i Afrika och Asien, under vilken han undertecknat ekonomiska och kulturella avtal med Egypten, Indien, Pakistan, Indonesien och Japan.
- 29 okt. – Kommendanten Camilo Cienfuegos' plan försvinner under ett oväder.
- 18 nov. – 3 000 delegater deltar i den kubanska fackföreningsorganisationen CTC:s tionde nationella kongress. CTC kallar sig fr o m nu CTC-R (Confederación de Trabajadores Cubanos-Revolucionarios).
- 26 nov. – Ny förändring inom regeringen till följd av kommendanten Faustino Pérez' och Manuel Rays avsked. Che Guevara utnämns till chef för nationalbanken.
- 14 dec. – Revolutionsdomstolen i Havanna dömer kommendanten Hubert Matos, anklagad för sammansvärjning mot revolutionen, till 20 års straffarbete.
- 23 dec. – Regeringen antar lag nr 677 om utvidgad social trygghet för alla kategorier arbetare och höjer de sociala bidragen.

1960

Año de la Reforma Agraria

- 4 febr. – Anastas Mikojan anländer till Havanna och undertecknar ett handelsavtal med Kuba.
- 4 mars – En explosion ombord på den franska båten *La Courbe* i Havannas hamn kräver 70 dödsoffer. Den castristiska pressen lägger ansvaret för sabotaget på CIA.

16 mars – Genom lag nr 757 skapas Junta Central de Planificación (*Juceplan*) som skall förbereda den ekonomiska utvecklingsplanen för ön.

8 april – I ett brev till den chilenska studentfederationen anklagar president Eisenhower Fidel Castro för att ha svikit sin revolutions ideal.

19 april – I ett annat brev till federationen tillbakavisar president Dorticós Eisenhowers argument och avslöjar de amerikanska påtryckningarna på den kubanska revolutionen.

25 april – Lag nr 793 antas enligt vilken banken för utrikeshandel tillkommer.

8 maj – Sovjetunionen och Kuba etablerar diplomatiska relationer.

5 juli – USA vägrar att köpa återstoden av den kubanska sockerkvoten för 1960 eller 700 000 ton socker.

9 juli – Den sovjetiska regeringen anmäler sig som mottagare av det kubanska socker som amerikanerna inte vill köpa eller inte kommer att vilja köpa.

10 juli – Under ett massmöte framför presidentpalatset tackar Ernesto Che Guevara Sovjet och deklarerar: ”Kuba är en ärorik ö mitt i Karibien som försvaras av historiens största stormakts raketvapen.”

23 juli – Det första handelsavtalet mellan Kina och Kuba undertecknas.

6 aug. – Sedan den argentinske presidenten Frondizi misslyckats med sin medling nationaliserar den kubanska regeringen 36 sockercentraler, de nordamerikanska raffinaderierna och det nordamerikanska telefonbolaget. Man uppskattar värdet av de nationaliserade egendomarna till 800 miljoner dollars.

15 aug. – Vid OAS’ session i San José, Costa Rica får USA igenom en resolution som fördömer Kuba.

2 sept. – Som svar på San José-deklarationen låter Fidel Havanna-borna anta Första Havanna-deklarationen vid ett massmöte på Revolutionsplatsen.

14 sept. – Fidel Castro reser till New York och FN:s femtonde generalförsamling.

15 okt. – Genom lag nr 890 nationaliserar den kubanska regeringen 382 stora företag och banker, såväl kubanska som utländska.

19 okt. – USA lägger embargo på handeln med Kuba.

1961

Año de la Educación

1 jan. – 100 000 ungdomar beger sig från Havanna ut på en stor alfabetiseringskampanj på landsbygden.

3 jan. – USA bryter sina diplomatiska förbindelser med Kuba.

5 jan. – En ung svart ”alfabetisör”, vid namn Conrado Benitez mördas i Escambray-bergen, där beväpnade kontrarevolutionärer har en betydelsefull bas.

23 febr. – Ernesto Che Guevara utnämns till industriminister, kommendanten Alberto Mora blir minister för utrikeshandeln, Máximo Berman blir minister för inrikeshandeln, Jose Llanusa Gobel blir chef för Nationella institutet för idrott och fysisk fostran.

15 april – 7 döda och 23 sårade efter luftraiderna mot flyghamnarna i Havanna och Santiago, som föregår den CIA-utbildade Castro-fientliga invasionsstyrkans landstigning.

16 april – Fidel Castro deklarerar den kubanska revolutionens socialistiska inriktning vid begravningen av offren för raiden.

17 april – Invasionsstyrkan landstiger vid Playa Girón i Grisbukten. 48 timmar senare har mer än 1 200 inkräktare fängslats.

25 april – Förenta staterna beslutar om totalt handelsembargo mot Kuba.

1 maj – Sovjet ger Fidel Castro Lenins fredspris.

5 aug. – Myntförändring. Pesos paritet behålls men alla konton spärras och enskilda personer får ta ut högst 660 pesos i månaden.

10 aug. – Che Guevara leder den kubanska delegationen i Punta del Este där OAS antar USA:s projekt om Framstegsalliansen.

26 aug. – Den första nationella kongressen om produktionen. Ekonomiminister Regino Boti presenterar huvudlinjerna i fyraårsplanen för Kubas industrialisering.

11 nov. – Venezuela bryter de diplomatiska förbindelserna med Kuba.

2 dec. – Fidel Castro håller ett tal om det förestående bildandet av Partido Unido de la Revolución Socialista de Cuba. Han deklarerar: ”Jag är marxist-leninist och det kommer jag att förbli så länge jag lever”.

1962

Año de la Planificación

25 jan. – President Dorticós leder den kubanska delegationen vid den andra konferensen i Punta del Este under vilken Kuba utesluts ur OAS med 14 röster mot 6 (Brasilien, Argentina, Mexiko, Chile, Bolivia och Ecuador).

4 febr. – Som svar på uteslutningen ur OAS låter Fidel Castro anta den Andra Havanna-deklarationen.

8 mars – Nationalstyrelsen för ORI (Organizaciones Revolucionarias Integradas) konstituerar sig.

12 mars – Genom lag nr 1 015 skapas styrelsen för förnödenheter och införs ransonering av mestadels livsmedel och kläder.

26 mars – I ett radio- och TV-tal avslöjar Fidel Castro den sekterism som utövats av Aníbal Escalante, medlem av ORI:s nationella styrelse.

22 juni – Genom lag nr 1 035 införs straff för spekulatörer och hamstrare av livsmedel.

3 okt. – President Dorticós deltar i FN:s sjuttonde generalförsamling i New York.

16 okt. – Algeriets president Ahmed Ben Bella besöker Havanna.

21-28 okt. – Oktoberkrisen.

30 okt. – FN:s generalsekreterare U Thant anländer till Havanna för att diskutera kontrollen av bortdragandet av de ryska raketerna.

2 nov. – Anastas Mikojan anländer till Havanna.

20 nov. – President Kennedy tillkännager att de åtgärder som vidtagits för att lägga Kuba i ”karantän” under Oktoberkrisen skall hävas.

21 dec. – USA går med på att ge medicin och farmaceutisk utrustning till ett värde av 63 miljoner dollars (som mottas av privatpersoner) i utbyte mot att de som tillfångatagits på Playa Girón frigges.

1963

Año de la Organización

27 april – 3 juni – Fidel Castro gör sin första resa till Sovjet.

4 juni – Fidel håller ett radio- och TV-tal i vilket han annonserar den nya ekonomiska inriktningen grundad på den rysk-kubanska överenskommelsen om sockret.

12 juni – Nationella sockerrådet bildas som senare blir ett särskilt ministerium för sockerindustrin.

13 juni – Ernesto Che Guevara i Algeriet.

4 okt. – Lagen om den andra jordreformen kommer som fastställer den högsta tillåtna privatägda jordarealen till 5 caballerías (47 ha).

5-7 okt. – Orkanen Flora orsakar förödelse på öns östra delar.

30 dec. – En av de främsta Sovjet-ledarna, Nikolaj Podgornij, anländer till Havanna.

1964

Año de la Economía

13-23 jan. – Fidel Castro gör sin andra resa till Sovjet.

24 jan. – Fidel Castro håller ett tal till nationen och utropar: ”Vi står inför en historisk händelse av ett slag som vi inte ens kunnat drömma om. Och nu: alla till arbetet!” Han tillkännager att ryska maskiner för avverkning av sockerrör snart skall komma till Kuba och förklarar att man 1970 skall producera 10 miljoner ton socker.

17 mars – Ernesto Che Guevara reser till Genève för att delta i en FN-konferens om tredje världens handel och utveckling.

26 mars – Processen mot Marcos A Rodríguez, som döms till döden och avrättas fem dagar senare för sin angivelseverksamhet mot militanter inom Directorio Revolucionario under kampen mot Batistaregimen.

1 okt. – President Dorticós reser till Kairo för att närvara vid den andra konferensen för icke-allierade stater och beger sig därefter, den 15 oktober, till Moskva där det samma dag tillkännages att Chrusjtjov avgått ”av hälsoskäl”.

5 nov. – Ernesto Che Guevara gör sin sista resa till Sovjetunionen.

19 nov. – Joaquín Ordoqui avgår från sina poster som styrelseledamot i partiet och vice försvarsminister. Han arresteras tillsammans med sin hustru Edith García Buchacha några veckor senare.

3 dec. – Fidel Castro mottar personligen professor Andre Voisin och uppmanar kubanerna att studera och tillämpa dennes teorier om betesmark för boskap. (Dessa projekt överges senare).

9 dec. – Ernesto Che Guevara håller ett tal inför FN:s nittonde generalförsamling.

1965

Año de la Agricultura

1 jan. – Ernesto Che Guevara kommer till Kongo-Brazzaville efter ett besök i Mali.

19 jan. – I Havanna publiceras den kommuniké som utfärdats på de latinamerikanska kommunistpartiernas konferens på Kuba i slutet av 1964 (på icke angivet datum). Dokumentet instämmer i de sovjetryska teserna om enigheten inom den kommunistiska rörelsen men fördömer inte Kina uttryckligen.

30 jan. – 5 febr. – Ernesto Che Guevara gör sitt sista besök i Peking efter att ha avslutat sin afrikanska rundresa (Ghana, Guinea, Algeriet).

14 febr. Fidel Castro tillträder posten som ordförande för INRA och blir i realiteten jordbruksminister.

17 febr. – Ett treårigt ryskt-kubanskt ekonomiskt avtal undertecknas. Sovjet ger Kuba en ny kredit om 167 miljoner dollars.

20 febr. – Ernesto Che Guevara anländer till Algeriet och det andra ekonomiska seminariet inom ramen för den afro-asiatiska solidariteten. Han håller sitt sista offentliga tal och kritiserar de europeiska socialistländernas metoder för ”bistånd” och handel.

1 mars – Raúl Castro står i spetsen för den kubanska delegation som kommer till Moskva för att närvara vid det möte som skall förbereda den kommunistiska världskonferens som Sovjetunionen önskar hålla.

15 mars – Che Guevara återvänder till Havanna efter sin afro-asiatiska resa. Han mottogs på flygplatsen av Fidel Castro och president Dorticós.

20 april – I en intervju med utländska journalister förklarar Fidel Castro: ”Kommendant Ernesto Che Guevara befinner sig där han är som mest nyttig för revolutionen.”

3 maj – Kuba protesterar hos FN:s säkerhetsråd mot den nordamerikanska militära interventionen på Santo Domingo.

28 sept. – Kuba samtycker till att en ”mini-luftbro” upprättas mellan Varadero och Miami för att underlätta avfärden för de kubaner som önskar emigrera till USA.

3 okt. – Fidel Castro presenterar centralkommittén i det kubanska kommunistpartiet (som fr o m nu kallar sig så) och läser upp Ernesto Che Guevaras avskedsbrev.

7 okt. – Armando Hart utnämns till sekreterare i PCC och lämnar posten som utbildningsminister till förmån för José Llanusa Gobel.

1966

Año de la Solidaridad

2 jan. – Fidel Castro riktar skarp kritik mot kineserna för att de vägrar öka sina risleveranser till Kuba.

3-15 jan. – Trikontinentalkonferens i Havanna. Man grundar OSPAAAL (organisationen för solidaritet mellan de afrikanska, asiatiska och latinamerikanska folken) som får sitt provisoriska säte i Havanna.

16 jan. Delegater från 27 latinamerikanska nationer bildar den latinamerikanska solidaritetsorganisationen OLAS som beslutar hålla sin första kongress i Havanna nästkommande år.

6 febr. – Fidel Castro deklarerar som svar på ett uttalande av den kinesiska regeringen: ”Kina har svikit det kubanska folkets förtroende.”

22-26 aug. – CTC-R:s andra fackföreningskongress uttalar sitt beklagande av de kubanska arbetarnas skolkningstendenser och låga produktivitet.

28 sept. – Fidel Castro avslöjar dem som ”bara har pesos i huvudet” och förklarar sig vara anhängare av moraliska incitament i produktionen.

6 nov. – Den kubanska regeringen förklarar sig villig att frige dem som dömts för kontra-revolutionär verksamhet mot att alla latinamerikanska länder friger alla fängslade revolutionärer.

1967

Año del Vietnam Heroico

28 jan. – I ett tal i San Andrés deklarerar Fidel Castro att Kuba drar sig ur den internationella upphovsmannarättskonventionen.

6-9 mars – I en serie ledare i *Granma* som tillskrivs Armando Hart uppmanas kubanerna att gå till ”avgörande attack mot byråkratin”.

13 mars – Fidel Castro tar ledarna för kommunistpartiet Venezuela i upptuktelse för deras tvetydiga hållning mot Douglas Bravos gerilla. (Bravo är f d medlem av det venezolanska KP:s politbyrå och chefskommendant för FALN).

april – Ernesto Che Guevara sänder ett budskap till OSPAAAL och uppmanar de latin-amerikanska revolutionärerna att ”skapa två, tre, flera Vietnam”.

27 juni – Den ryske premiärministern Kosygin gör ett blixtpbesök i Havanna efter sitt möte med USA:s president Johnson i Glassborough.

26 juli – Fidel Castro deklarerar att Kuba i händelse av aggression skulle slåss ensamt och aldrig lägga ned vapnen.

4-11 aug. – OLAS håller sin första konferens. I sitt avslutningstal tar Fidel Castro åter upp sin kritik mot kommunistpartiet i Venezuela och fördömer den sovjetryska biståndspolitik mot reaktionära latinamerikanska regeringar.

8 okt. – Ernesto Che Guevara dör i Bolivia.

15-18 okt. – Landssorg på Kuba.

6 nov. – Hälsoministern kommendanten Machado representerar Kuba vid festligheterna med anledning av den sovjetryska revolutionens 50-årsminne. Fidel Castros och Dorticós' frånvaro åtföljs av en häftig stegring av den kubansk-sovjetiska polemiken.

1968

Año del Guerillero Heróico

2 jan. – Fidel Castro inför ransonering på bensin och förklarar att revolutionens heder inte tillåter att han ber att ryssarna skall öka sina oljeleveranser.

4-11 jan. – Internationell kulturkongress i Havanna. I sitt avslutningstal går Fidel Castro till angrepp på pseudo-revolutionärerna (de kommunistiska partierna) som i de kritiska ögonblicken befinner sig långt bakom barrikaderna i stället för att vara förtrupp i striden.

28 jan. – PCC:s centralkommittébeslutar överlämna Aníbal Escalante till rättvisan tillsammans med åtta f d medlemmar av PSP som samtliga anklagas för ”mikro-fraktions-aktiviteter”. De anklagade döms tillsammans med 32 andra personer som inte tillhört partiet till mellan 3 och 15 års fängelse.

13 mars – Fidel Castro lanserar den ”stora revolutionära offensiven” som leder till nationalisering av all privat handel och privata service-verksamheter. Allmän mobilisering av arbetskraften till jordbruket och i synnerhet till sockerproduktionen.

17 aug. – Arbetsminister Jorge Risquet tillkännager införandet av arbetskort på vilka varje arbetares uppförande skall noteras.

23 aug. – Fidel Castro uttrycker sitt gillande av den ryska interventionen i Tjeckoslovakien.

21 nov. – En gemensam kubansk-östtysk kommuniké utfärdas om nödvändigheten av kamp mot ”alla former av revisionism och opportunism”.

1969

Año del Esfuerzo decisivo

2 jan. – Fidel Castro inför ransonering av socker.

10 juni – Kubas delegat vid den internationella kommunistpartikongressen i Moskva Carlos Rafael Rodríguez deklarerar att hans land är ”osvikligt solidariskt med Sovjet”.

9 juli – Fidel Castro uttrycker sitt gillande av den peruanska militärjuntans ”revolutionära åtgärder”.

Juli – En sovjetisk flotteskader besöker Havanna. De ryska marinsoldaterna deltar symboliskt i sockerskörden.

24 sept. – Armando Hart talar väl om Sovjet under trettioalet och förklarar att Kuba bör följa dess exempel.

12 nov. – Sovjets försvarsminister, marskalk Gretjko besöker Havanna.

Dec. – En brigad frivilliga nordamerikaner (Venceremos-brigaden) anländer till Kuba för att delta i den stora sockerskörden. En vietnamesisk brigad anländer också.

1970

Año de los Diez Milliones

18 jan. – Den andra av de tio miljonerna ton socker uppnås i enlighet med planen.

Febr. – Brigader av frivilliga anländer från Nordkorea och Bulgarien för att delta i sockerskörden.

10 febr. – Fidel Castro förklarar att sockerprogrammet kommer att vara genomfört till utsatt datum trots de dåliga väderleksförhållandena i början av året.

20 maj – Fidel Castro förklarar att sockerskörden inte kommer att uppnå det utsatta målet.

Juli – Sockerskörden uppgår till 8,5 miljoner ton.